

[પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલભાઈ મહારાજશ્રીના 'ધર્મ
વ્યાખ્યાનો'નો આધારે સંપાદિત],

ધર્મ અને ધર્મનાયક

શ્રી આચાર્ય દિનયચન્દ્ર જ્ઞાન મળ્ડાર, જયપુર

: સંપાદક :

શાન્તિસાલ વનમાળી શેઠ

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના

સરસરોને ઘડે ધર્મ, ધર્મને ધર્મનાયકો
ધર્મશુભી વિના ધર્મ; કહો કેમ રહે ક્યહાં ?
જેમાં જે સત્ય ને ધર્મ, હયા, સંયમ ને હમ;
જે છે નિર્મળ ને ધીર, 'રઘવિર' તે ગણાય છે

સોલ એજન્ટ :

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધીરાડ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક :

શ્રી મહાવીર સપ્તમેહલ સ્થિતિ
સુજીતેશ્વર (કાલિયાવાડ)

સદ્ગત કુમારી નિમલ નિરખરલાલ બવેરીની પ્રવૃત્તિ
અર્થે સદ્ગતિ આદે છે

પ્રકાશક : શ્રીજીવજી કાલિયાવાડ પોસ્ટ
સર્વેશ્વર મિત્રીય પ્રેસ,
પાનિગેશ્વર સુજીતેશ્વર

અર્પણ

શ્રી ધર્મવીર દુર્લભજીભાઈ વિશુવનભાઈ ઝવેરી, નૈપુર
શ્રી અદ્વેય !

આપે મારા જીવનને શિક્ષણ અને સસ્કાર, સ્નેહ
અને સહભાવ, વાતસલ્ય અને વિનય, આદિ ગુણસૌરભથી
સુવાસિત કરી મને ઉપકૃત કર્યો છે તેના સ્મરણચિન્તરૂપે
તથા સદ્ગત અતાપી પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીએ
સૌગંધની ધર્મભૂમિમાં રોપેલા ધર્મળીંગને સીંચવા અને
અ પરિપાકને પોષવા તેમના ઉત્તરાધિકારી વિદ્વાન પૂજ્યશ્રી
જગ્યાદિરજીભાઈ મહારાજશ્રીને સૌરાષ્ટ્ર તરફ લાવવામાં
રાજકોટ શ્રી સદા સાથે આપનો પરિશ્રમ ખાસ ઉલ્લેખનીય
હતો તેના સ્મરણાર્થે આ ધર્મપુસ્તકે આપને અર્પણ કરતા
આનંદ અનુભવ છું અને પોતાને કૃતકૃત્ય થયો સમજું છું

વિનીત,

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

અ જલિ

આ ધર્મપુસ્તકની પ્રસાદી કમ્પ-કાઠિયાવાડ,
ગુજરાતને આગલે આગલે પહોંચી શકે અને
સાચી ધર્મભાવનાની જાગૃતિ ધાય જે શુભ આશાએ
સ્વં આ. શ્રી. ધનલક્ષ્મી શાન્તિલાલ બેવેરીની
આત્મશાન્તિ અને પુરુષસ્મૃતિ જર્મી આ ધર્મ
પુસ્તકના પ્રચારની ચેાજનાને સક્રિય રૂપ આપવામાં
આવ્યું છે આ રીતે આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં મને
જે સહકાર આપ્યો છે તે માટે સહાચરનો દુવર હુ

શાન્તિલાલ વનમાળી સેક

ધર્મ-માગરબ

ગઠ જાગ મુગ્ધાપિર મોર મૃદુ, અવ રેગ કર્યો જો સોચત હૈ ।
જો જાગત હૈ જો પાચત હૈ, જો સોચત હૈ જો સોચત હૈ ॥
ટુક મીઠ છે મૈલિયો જોહ જરા જો । અપિરિ રવ સે પ્વાન જગા ।
યે પ્રીતિ કરન કી રીત નહીં રવ જાગત હૈ ॥ સોચત હૈ ॥
નાશવ મુગ્ધ કરની જગની આ પાપી । પાપ મેં પેન કર્યો ।
જવ પાપ કી ગઠરી સીધી પરી પિર થોસ વજ્ર કર્યો રોચત હૈ ॥
જો વસત કરે જો માચ હી કર, જો માચ કરે જો જવ કરકે ।
જવ ચિક્ષા પેલી ગુગ જારી પિર વજ્રતાયે વજા હોચત હૈ ॥

ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના ।

સંસ્કારોને ધડે 'ધર્મ', ધર્મને 'ધર્મનાયકો,'
 ધર્મજીવી ન હોય તો, કહો ધર્મ ટકે કયલા ?
 ધર્મ મંગલ છે મોહ, અહિંસા તપ સયમ,
 દેવો પણ નમે તેને, ધર્મે જેલુ સદા મન
 હણ્યો ધર્મ હણુ છે ને, રહો છે રક્ષતા ખરે,
 મારે કો' મા હણો જોને, હણ્યાયો હણ્યો રમે !
 મુઠાવે માત્ર માણુ જે, સ્થવિર તે નહીં બને,
 વધે જો વૃદ્ધ હોયે તો ખાલી છણું ગણાય તે
 જેમાં છે સત્ય ને ધર્મ દયા સયમ ને દમ,
 જે છે નિર્મળ ને ધીર, તે 'સ્થવિર' ગણાય છે

શ્રી. સંતબાલ

ધર્મામૃત

આમધર્મ:-સસ્તારી સરસ ક્ષેત્રે, વાળુ ધીજ મલા ફળે;
તેમ આમધર્મ ક્ષેત્રે, ધીજ ધર્મો જલા ફળે.
સર્વ ધર્મો તર્જુ મૂળ, આમધર્મ વડે જિતો,
આમધર્મ ન હોયે તો ધીજ ધર્મો ટકે નહિ.

નગરધર્મ:-નગરધર્મ છે વાહ, આમધર્મભૂમિ તણી;
સર્વે નાગરિકો પેલા, રક્ષાને આમધર્મને.

રાષ્ટ્રધર્મ:-જનની તો જણી છટે, પૃથ્વી પાળવી પોષવી;
એ જ મમ્મિને જોળે; લગન-મૃત્યુ બેઠાને.

વ્રતધર્મ:-સત્યશક્તી અહિંસા કે ધીજ લીધેલ ટેકને;
પાળાને મૃત્યુની સાટે; જાવીને જગલવની.

કુળધર્મ:-કિય કે નીચનું માપ, નથી કુળ, કુલીનતા;
જાતિ છે કસેશનું ધીજ; ધીજ સતોષનું ગુણ.

ગણધર્મ:-સર્વ સિદ્ધિ તથા શક્તિ, સમાર્થ ગણધર્મમાં;
બવાનું ધર્મશાસ્ત્રોમાં જોરન ગણધર્મનું.
ગણધર્મ-પ્રજાતત્ત્વ, જુનો એ જામ વારસો;
સત્તાને ફૂટશે જોને; લગ સાટે જગમશું.

સદધર્મ:-સધની શક્તિનું જોમ, સર્વત્ર કાષી સાધનું;
સધ તો સધથી જામી; મધે શાન્તિ તથા મુખ્ય.

શ્રાવક-શ્રાવિકા, સાધુ, સાધ્વી-સઘ ગણાય છે;
સઘના સંપમાં શાન્તિ, ત્યાગ ને તપનું ફળ.

સૂત્રધર્મ-દોરે જોડાયલી સોય, પડી જોવાય ના કઠી;
તેમ જ્ઞાની જગે જીવે; 'પે'લું જ્ઞાન પછી દયા'

ચારિત્રધર્મ-મુક્તિ મંદિરનું દ્વાર માત્ર ચારિત્રધર્મ છે,
આચારમા ન આવે તો, વિચારો માત્ર શૂન્ય છે.
વિચારોને પચાવીને, ઘણી વિવેકબુદ્ધિથી,
ગૃહિધર્મ મુનિધર્મ, યથાશક્તિ સમાચારો.

જીવનધર્મ-જીવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વબંધુત્વસાધના,
વિશ્વ શાન્તિ જગાવાને, એને જીવનમા વણો.
જીવનમા વણાશે જો, વિશ્વબંધુત્વલાવના,
સૌ સાથે મિત્રતા થાશે, ઝેરવૈર શમી જશે.

શ્રી. સતબાલ

નિવેદન

અસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાયક નામનું પુસ્તક રતનામના મી
હિતેચ્છુ માવક મહત્ત્વ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી ધર્મબાબા
નામના પુસ્તિકાને આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે

મી રતનામ નામના નૈન અંતસ્તત્ત્વમાં હવે ધર્મો અને
તેની વ્યવસ્થા કરનાર હવે ધર્મનાયકોનું સુદર વિધાન કરવામાં આવ્યું
છે તે ધર્મ અને ધર્મનાયક વિષે પ્રતાપી પૂજ્ય મી જ્ઞાપિરલાલજી
મહારાજશ્રીએ મુક-મીકનેરના ચાતુર્માસમાં વિદ્વાતપૂર્ણ ને ધર્મ
બાબાને આપેલાં તેના આ સારસમક છે

પૂજ્યમી જ્ઞાપિરલાલજી મહારાજશ્રી એક પ્રતાપી પૂજ્ય હોવા
છપરાત સામવિચારક અને અચર બાબાતા છે તેમની
પ્રતિભાસાથી બાબાનસૈલીથી નૈન-નૈતેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષાયા
છે તેમની બાબાન સક્તિની સાથે સુસ્થાદિત્વ તથા જનુભવ
ચાનનો સુદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનું બાબાન એટલું સારવર્ણિત
અને રોચક થાય છે કે ને જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને
સમાન રોચક અને પથ્ય અને છે અસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાયક
છપર તેમણે કરેલાં બાબાનો છપરથી તેમની પ્રતિપાદનસક્તિ,
સુખવર્ણિત કમિક બાબાનસૈલી તથા સુસ્થાદિત્વની વિદ્વાનો
પૂરેપૂરો ખરિચથ થયાં છકશે

થોડાં તરો પહેલાં ધર્મબાબા 'ના કેરલાક જાગ્રો મે
મહાત્મ્યદિએ જાગ્રસ. જનુવાદ કરેલો અને નૈન પ્રકાશ 'માં પ્રકા
શિત કરાયેલો ત્યારે પાકિએ તથા નૈન જેવા પ્રસિદ્ધ સામ્યદિક
પત્રે જનુવાદમેજોને આધારે જલુ ગારજમમેજો લખી એ સુજગતી
જનુવાદને જાજાએ અને પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત કરવાનો અભિ-

પ્રાય વ્યક્ત કરી મને પ્રોત્સાહિત કર્યો મને તે વખતે એમ લાગ્યું કે ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો જૈન સમાજ, પૂજ્યશ્રીની અમૃત વાણીનું રસપાન કરવા તલપી રહ્યો છે તો એ ગૂજરાતી અનુવાદને શોધિત-વર્ધિત સપાદિત કરી પૂજ્યશ્રીના સૌરાષ્ટ્રના ચાતુર્માસના સમયે પ્રકાશિત કરવામા આવે તો સારુ. મારી આતરિક મુશ્કાળ આજે ફળીમૂલ થતી જોઈ મને આત્મસંતોષ થાય છે આશા છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તક પૂજ્યશ્રીની પ્રથમ પ્રસાદીરૂપે સમાજમા સારો સત્કાર પામશે.

આ પુસ્તકમા વર્ણવેલા દશ ધર્મો અને દશ ધર્મનાયકોનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માટે પરપરાને નામે રૂઢ સચેલી અધશ્રદ્ધાને અળગી કરી વિવેકસુદ્ધિ અને સ્યાદ્વાદસૈલીનો સદુપયોગ કરવાનો સૌને આગ્રહ અનુરોધ છે સ્યાદ્વાદ એ ધર્મ દ્વારને ઉઘાડવાની સાચી ચાવી છે.

આ પુસ્તકને જનસમાજોપયોગી બનાવવા માટે ઉદાર ભાવનાનો આશ્રય લઈ, બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ-જે કેવળ મતાભિનિવેશને કારણે ઉપયોગમા આવ્યા પહેલા જ વેડફાઈ જાય છે-તેનો સમન્વય કરવામા આવ્યો છે અને વેડફાઈ જતી શક્તિઓનો સદુપયોગ કેમ થાય તેનું પણ દિગ્દર્શન કરવામા આવ્યું છે તે પુસ્તકના વાચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

સંક્ષેપમા આ પુસ્તકને સામ્પ્રદાયિક ન બનાવતા જનસમાજોપયોગી બનાવવાનો યથાશક્ય પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે અને પ્રત્યેક વિષયને વિશદ કરવા માટે પરિશિષ્ટે આપી રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિબિન્દુએ વિચારવામા આવ્યો છે.

આ ધર્મપુસ્તક રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણમા થોડી ઘણી સહાયક નિવડી તો તેની પાછળ કરવામા આવેલો શ્રમ સાર્યક જ છે.

ધર્મબાળ્યા પુસ્તકોનું શોધનવર્ધન સાથે સ્વતંત્ર સંપાદન કરવા બંધન થાય તથા કાલ્યાણી સાધુબાણીથી વિપરીત ગ્રાંથો કે બધીક લખાણું હોય તો પૂજ્યશ્રીની તથા સુચ માવકોની કૃપા થયું હું. અને બવિધ્યમાં તેનું સંશોધન થાય તે માટે બૂસે તરફ માડુ બાન જેવેવા પ્રાર્થના કરું છું

આ પુસ્તકના સંપાદનને બંને ધર્મબાળ્યા પુસ્તકોના મુખ્ય આધાર લીધે છે અને તે પુસ્તકમાં વર્ણિત દસ બેઠાં વિસ્તૃત રૂપે કરવા માટે લેખકજન, ધર્મ રાજકથા બાદિ કેટલાંક પુસ્તકોના તથા 'સેન' પત્રના અમલોજોના ઉપયોગ કર્યો છે તે બદલ પ્રકાશકોના તથા સંપાદકોના આભાર માનું છું. અને સંપાદન તથા પ્રકાશનકાર્યમાં સહાય થઈ હોય તો ખ્યાલ જેવેવા વિનવું છું

શ્રી દિવેન્દ્રુ આવક મંડળ, શ્રી ફર્લેન્ડભાઈ ઝવેરી, ૫ બેચરલસજી શ્રી. ધીરજીલાલભાઈ શ્રી. ખુશાલદાસભાઈ શ્રી પ્રમોદભાઈ શ્રી દલસુભાઈવજેરે આમળનોએ પ્રેતસાહકદાર, ૫ મુનિશ્રી સતનામજી આત્માદર્શી મોહનમણિજી વજેરે મુનિવર્ધોએ સહકારદારા અને જૂનું મન્દરલ કાશીલવના માધીક સુભાઈએ તથા સૂર્યપ્રકાશ પ્રેસના મેનેજર શ્રી રાત્નીજીએ પુસ્તકપ્રકાશનમાં મદદદારા ને અને મુદ્રક સહકાર આપ્યો છે તે બધાનો બંને આભાર માનવાની આ તક લઈ છું

રામપંચમી
નેપાપુર (મહિલાવાસ)

}

શાન્તિસાસ વનમગ્ની શેઠ

ધર્મચરણ

હે ગૃહસ્થો ! જે કોઈ માણસ પ્રાણધાત નથી કરતો, ચોરી નથી કરતો અને પરદારાગમન નથી કરતો, આ ત્રણ રીતે તે દેહથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અસત્ય નથી બોલતો ચાડી નથી ખાતો, ગાળો નથી જાડતો અને વૃથા બડબડાટ નથી કરતો આ ચાર રીતે તે વાચાથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અભિધ્યા, દેપ અને નાસ્તિકતાથી વિરત થાય છે. આ ત્રણ રીતે તે મનથી ધાર્મિક આચરણ કરે છે આ પ્રમાણે કાયાથી, વાચાથી અને મનથી જે પુણ્યકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યુને છતી સદ્ગતિને પામે છે આથી વિપરીત જે મનથી, વાચાથી અને કાયાથી અધાર્મિક પાપકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યુમુખમા સપડાઈ દુર્ગતિને પામે છે. " —મનિઝમનિકાવ ૫ ૨૫૮

અનુક્રમ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

નં.	વિષય [પૂર્વાર્થ]	પૃષ્ઠાંક	નં.	વિષય [ઉત્તરાર્થ]	પૃષ્ઠાંક
	વિષયપ્રવેશ	૧		વિષયપ્રવેશ	૧૪
૧	આત્મધર્મ	૪	૧	આત્મસ્થવિર	૧૪૨
૨	નગરધર્મ	૮	૨	નગરસ્થવિર	૧૪૩
૩	રાષ્ટ્રધર્મ	૧૪	૩	રાષ્ટ્રસ્થવિર	૧૭૧
૪	મત્સ્યધર્મ	૨૬	૪	પ્રતાપસ્થવિર	૧૭૩
૫	કુળધર્મ	૪	૫	કુળસ્થવિર	૨૧૧
૬	જાતીયધર્મ	૪૮	૬	જાતીયસ્થવિર	૨૧૭
૭	સામાજિકધર્મ	૫૭	૭	સામાજિકસ્થવિર	૨૨૩
૮	સુત્રધર્મ	૭૭	૮	ભારતીયસ્થવિર	૨૨૬
૯	આર્થિકધર્મ	૧	૯	સુત્રસ્થવિર	૨૩
૧૦	અન્યધર્મ	૧૧૨	૧૦	પર્યાયસ્થવિર	૨૩૬
	પતિસિદ્ધિ	૧૩૮			

શ્રી પ્રાચાર્ય નિરંજન ચંદ્ર શાસ્ત્રી ગણેશ, ગણપુર
ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન ધર્મો ધર્મિર્વિના ।

‘ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી’

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

ધર્મ એવ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો માનો ધર્મો હતોડવધીત ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેનો નાશ કરે છે,
જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની રક્ષા કરે છે
આ પ્રમાણે ધર્મનો નાશ કરવાથી આપણે નાશ પામે,
એમ બધાંનું ધર્મનો નાશ ન કરવો

—મનુસ્મૃતિ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ધર્મવ્યાખ્યાનો લાગાતુવાદ]

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

વિષયપ્રવેશ

ધર્મ વસ્તુતા હુસિઆક નથી, પરંતુ હુદયવ્યાક છે —આપીય
વત્તો ધર્મસ્તતો જયા ।

અર્થા ધર્મ ત્વાં જય

કોઈ પણ મહાન કે મહેતુનું લાંબુ આયુષ્ય તેના મનજૂત પાપ
હિપર આધાર રાખે છે અને જોડલા મદિ માણસો મહાનનો પાપો
જિદામાં જોડે અને મનજૂત બનાવે છે

માનવજીવન પણ એક મહાન જોડું છે અને ધર્મ એ તેના
પાપાઈપ છે માનવજીવનને વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ બનાવવા મદે
ધર્મૈપ પાપને જિદામાં જોડે અને મનજૂત બનાવવાની આસ
આવશ્યકતા રહે છે કારણ કે ધર્મૈપ પાપો નો દીસો રાખવામાં
આવે તો માનવજીવનૈપ મહાન રાક્ષ, કુતક અજ્ઞાન, બનામાર,

અધર્મ આદિ વાવાઝાકાથી ખળભળી જવાનો પૂરેપૂરો ભય રહે છે

મકાનના પાયાને મજબૂત બનાવવા માટે જેમ પાણી, ચૂનો, રેતી, સિમેન્ટની આવશ્યકતા રહે છે તેમ રંગરોગાન, પ્લાસ્ટર, ધાખા વગેરેની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે

આ પ્રમાણે માનવજીવનરૂપી મકાનના ધર્મરૂપ પાયાની મજબૂતાઈ માટે સભ્યતા—સંસ્કૃતિ, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા, ધાર્મિકતા, કુલીનતા, સામૂહિકતા, તથા એકતા આદિ લૌકિકધર્મોના પાલનની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે અને ત્યારબાદ ધર્મને જીવનધર્મ બનાવવા માટે વિચારશીલતા, ક્રિયાશીલતા આદિ લોકોત્તર ધર્મોના પાલનની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે અને આ પ્રમાણે ત્યારે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મોનું બરાબર આચરણ થાય છે ત્યારે માનવજીવનને વાસ્તવિક મોક્ષ—જીવનધર્મ સિદ્ધ થાય છે

લૌકિકધર્મોનું બરાબર પાલન કર્યા વિના લોકોત્તર ધર્મોનું પાલન કરવું તે સીડી વિના મહેલમાં પ્રવેશ કરવા જેવો નિષ્ફળ પ્રયત્ન છે લૌકિકધર્મોના પાલનથી કાચાની અને વિચારની શુદ્ધિ થાય છે અને લોકોત્તર ધર્મોના પાલનથી હૃદયની શુદ્ધિ અર્થાત્ આચારની શુદ્ધિ થાય છે અને આ પ્રમાણે મનુષ્યે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મના પાલનથી પોતાના જીવનધર્મ—આત્મિકધર્મની શુદ્ધિ અને ત્રિવિધ સાધે છે

જીવનધર્મની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્રકરોએ લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મરૂપ દશ ધર્મોની વ્યવસ્થા કરી છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનાયકો વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને દશ પ્રકારના ધર્મનાયકોની પણ સુદર વ્યવસ્થા કરી છે.

જેનસૂત્રોમાં સ્થાનાંતસૂત્ર^૧ નામના ત્રીજા અગ્રસૂત્રમાં નીચે લખેલા
 હા પ્રકારના ધર્મોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામધર્મ (૨) નગરધર્મ (૩) રાષ્ટ્રધર્મ (૪) મતધર્મ
 (૫) કુલધર્મ (૬) ગણધર્મ (૭) સપ્તધર્મ (૮) સૂત્રધર્મ (૯) આગ્નિ
 ધર્મ (૧૦) અસ્તિત્વધર્મ

આ હા પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા માટે તથા
 જનનાં નૈતિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા જાળવવા માટે નીચે લખેલા
 હા ધર્મનાયકોનું પણ સૂત્રમાં વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામસ્થવિર, (૨) નગરસ્થવિર, (૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર, (૪)
 પ્રજાસ્તાસ્થવિર (૫) કુલસ્થવિર, (૬) ગણસ્થવિર, (૭) સપ્તસ્થવિર,
 (૮) જાતિસ્થવિર (૯) સૂત્રસ્થવિર (૧૦) દીક્ષાસ્થવિર.

ઉપર લખેલા હા પ્રકારના ધર્મો તથા ધર્મનાયકોની વિશેષ
 વ્યાખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કેમલ કરવામાં આવશે.

દુ ખનુ સાચુ જ્ઞાન કરાવે છે અને આમજનોને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગ ઉપર લાવે છે

૧૩ શીશ્રમણુ જેવા ચાર જ્ઞાનના સ્વામીએ ચિત્તપ્રધાન જેવા સન્માર્ગદર્શકની પ્રેરણાથી રાજ્ય પરદેશીને સદ્ધર્મનો સદુપદેશ આપી ધર્મનો અનુરાગી બનાવ્યો હતો

અત્યારે આપણી દશા આથી તદ્દન જિલટી છે આપણે સાધુપુરુષને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પ્રેરણા કરવાને બદલે તેમને પ્રશ્નસાત્ત્વ સ્તુતિઓથી નવાજીએ છીએ, પણ જ્યારે ચિત્તપ્રધાનના જેવું સન્માર્ગદર્શક બનવાનું કામ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર દૂર ભાગીએ છીએ આ આપણી અકર્મણ્યતા સૂચવે છે સન્માર્ગદર્શક બનવા જેટલું બ્યક્તિત્વ કેળવવા માટે સાચા કર્મક બનવાની આવશ્યકતા રહે છે

જ્યાં આમધર્મ જાગૃત થાય છે ત્યાં જીવનધર્મની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. ખેડૂતોએ ખીજારોપણુ કરતા પહેલાં ભૂમિને સારી રીતે ખેડવી આવશ્યક છે, તેમ ધર્મખીજને રોપવા માટે મનુષ્યે આમધર્મની ભૂમિ ખેડવી જરૂરી છે, કારણ કે આમધર્મની ભૂમિકામાથી સભ્યતા, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્માકુરો ફૂટી નીકળે છે

ખેતીનું મૂળ જેમ ખેતરનું ખેડાણુ છે તેમ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ આમધર્મ છે જ્યાં સુધી ધર્મવૃક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલથી સિંચવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સૂત્ર અને ચારિત્રરૂપી મીઠા ફળ આવી ન શકે મીઠા ફળ મેળવવા માટે માળીએ પરમપુરુષાર્થ સેવવો પડે છે, તેમ ધર્મવૃક્ષમાથી સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો મેળવવા માટે માનવ-સમાજે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

ધર્મવૃક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલના નિયમિત સિંચનથી મજબૂત બનાવ્યા બાદ સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો અવશ્ય મેળવી શકાય છે

ગ્રામધર્મ એકે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પર્પામ નથી, તેપણે એ ધર્મના પાલનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ધર્મનો પાયો જવસ્થ છે. જો ગ્રામધર્મ જવસ્થિત ન હોય અને તેથી જાખા ગ્રામમાં ચેરી, લુટ-લુટ વેસ્થાગમન, પશુદિંસા અત્યાચાર અનાચાર થતાં હોય તો તેવા ખરાબ ગ્રામમાં જઈ આત્મસૌધક ત્યાં શું આત્મસાધના સાધી શકે ખરા? કદાચ તે જાળવશે તે ખરાબ ગ્રામમાં ચાલ્યો ગયો હોય અને ત્યાં ચોરના કે એવા બીજા કાઈ અત્યાચારીના ધરતું જાન આવમાં આવી ગયું હોય તો માનસશાન્તિના નિવમાનુસાર તે ખરાબ જાનની ખરાબ અસર તેના મન ઉપર પડવા વચર રહેતી નથી.

આ સિવાય એ ગ્રામમાં ગ્રામધર્મનું પાલન કરવામાં આવતું નથી તે ગ્રામમાં એક સજ્જન કે સાધુપુરુષ કુદ મધ્યસ્થેની વચ્ચે પેતાની સજ્જનતાની કે સાધુતાની પૂરેપૂરી રક્ષા કરી શકતો નથી. તે કારણે તે સાધુપુરુષ તેવા ખરાબ ગ્રામમાં સ્થિતવાસ કરી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી પ્રત્યેક ગ્રામમાં એવામાં એણે એક પણ સ માર્ગદર્શક—ગ્રામનાયક ન હોય ત્યાં સુધી ગ્રામવાસીઓમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે જાગૃતિ પેદા થતી નથી.

જ્યાં સ્વધર્મ પ્રત્યે જાગૃતિ નથી ત્યાં સભ્યતા કે સંસ્કૃતિની રક્ષા થતી નથી. સભ્યતાની રક્ષા માટે ગ્રામધર્મની આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે સભ્યતા કે સંસ્કૃતિનું ઉજ્જવસ્થાન ગ્રામધર્મ છે એટલા માટે જ્યાં ગ્રામધર્મની રક્ષા થતી નથી ત્યાં સભ્યતા પણ જળવાતી નથી. જાનકીદેવીમાં ગ્રામધર્મ ન હોવાને કારણે સભ્યતા પણ હોતી નથી, અને તેથી અસભ્ય—જાનકીદેવીમાં સાધુપુરુષોને વિચરવાનો ભજવાને નિષેધ કર્યો છે.

પ્રત્યેક ગ્રામમાં સન્માર્ગદર્શક જાગવા સુખીની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે તે જ ગ્રામ જોને ધર્માધર્મનું, સત્યાસત્યનું સુખ

ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. ગ્રામજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે. શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે. મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે. ગ્રામધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતાં આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરજ, ફેશન વાદ્દિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું ? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી.

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ સ્થિતિ છે આવી અવસ્થામાં તેઓ ગ્રામજનોની શી રક્ષા કરી શકે ? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ જૂઠ્ઠી જવાથી ગ્રામજનો પણ પોતાનો ગ્રામધર્મ જૂઠ્ઠી ગયા છે.

નગરધર્મનું બગાડર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત ગ્રામધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પગમકર્તવ્ય છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે ? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું.

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે સ્થાપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં સ્થિર કરું, પણ જો હું એક બાલુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી બહિષ્ અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહેશો ?

(૨)
નગરધર્મ
[નગરધર્મ]

નગરધર્મનું બાળક પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત
આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકનું પરમકર્તવ્ય છે
અને કર્તવ્યના પાલનમાં જ નાગરિકની નાગરિકતા સ્વેચ્છી છે

જ્યારે આમનો વિસ્તાર નથી જાય છે ત્યારે તે નગરના રૂપમાં
ફેલાઈ નથી જાય તે રીતે આમ એ નગરનો એક ભાગ હોવાથી
આમનો ધર્મ પણ નગરનો ધર્મ ગણાય છે

આમધર્મ અને નગરધર્મ એ બંને જુદાજુદા ધર્મો નથી પણ
આમધર્મ એ નગરધર્મનું ૧ એક પ્રધાન અંગ છે

આમ અને નગર બંને પરસ્પર આધાર-આધિષ્ઠાનથી રહેલાં
છે જ્યારે આમ આધારરૂપ છે તો નગર આધિષ્ઠાનરૂપ છે આમ વિના
નગરનું સ્થાન ટકતું નથી તેમ નગર વિના આમની રક્ષા થતી નથી
આમ બે પોતાનો આમધર્મ જૂઠી નથી અને નગર બે પોતાનો નગર
ધર્મ જૂઠી નથી તે આમ અને નગર બંનેનું પાલન અવશ્યકથી છે

આમધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. આમજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે. શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે. મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી. તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે. આમધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતા આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરગ, ફેશન આદિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી.

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ ગિતિ છે. આવી અવસ્થામાં તેઓ આમજનોની શી રક્ષા કરી શકે? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ ભૂલી જવાથી આમજનો પણ પોતાનો આમધર્મ ભૂલી ગયા છે.

નગરધર્મનું બગબર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું.

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે આપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં રિથત કરું. પણ જો હું એક જાણુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી જાઉં અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહેશો?

આચાર્યશ્રી ! આપ આચારનો ધર્મોપદેશ ન આપતાં બેસી રહો તો આચારધર્મનું પાલન કેમ થઈ શકે ? આપે તો ધર્મોપદેશ આપવો જ જોઈએ.”

તમારુ આ કથન અવ્યક્ત છે કારણ કે તમે બધાએ મને ધર્મનો આચાર નિવત્ત કર્યો છે એટલે મારે આચારધર્મનો ઉપદેશ આપી મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવુ જોઈએ કારણકે મારા આ કર્તવ્ય પાલનમાં આચાર્યપદનું મહત્ત્વ રહેલું છે

નરાયણ આ જ પ્રમાણે પ્રામ અને નમ્રનો પારસ્પરિક સંબંધ છે

માવકના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરવી એ આચાર્યનું કર્તવ્ય છે તેવી જ રીતે પોતાના અધિત પ્રામજનોની રક્ષા કરવી એ નામગિહોનું કર્તવ્ય છે

આચાર્ય એ બેદરકાર બની નિષ્ક્રિય બેસી રહે તો માવકો અને સંતુષ્ટોના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થતી નથી. તેવી જ રીતે નામગિહો એ બેદરકાર થઈ જાય તો પ્રામ નોનું કલ્યાણ થવાનો બહુ જોડો સંભવ છે

આ ૭ જોડા રાજનૈતિક અંગેવાનો છે તેઓમાં વિશેષ નામગિહો છે અર્થાત્ અત્યારે રાજનીતિ નમરોળા દ્વારમાં છે ખુબ નમરધર્મ સુલભ ત્યાંને કાગળે જે નામગિહો ધારાસભા તથા બીજા જેઈ રાજકીય સમાજોના સભ્ય તરીકે મુદત્ત છે તેઓ બધા પોતાના કર્તવ્યનું વ્યવિધિ પાલન કરતા હોય એવુ બહુ જોડું જોવામાં આવે છે પ્ર ન તરફથી જે નામગિહો ધારાસભામાં સભ્ય તરીકે મુદત્ત હોય છે તેઓમાંના કેટલાક સભ્યો કાનિસોમયા પ્રગ્નદિનના વિપત્તક કાવડાઓના વિરોધ કરવાને બદલે સમમન કરે છે અને ફક્ત કાનિસોમની નામગિહો પ્ર નના દિનનું રક્ષણ કરવાને બદલે વક્ષણ કરવામાં

પોતાનો મત આપી પ્રજાહિતના વિધાતક કાયદાઓને પસાર કરવામાં સરકારને સાથ આપે છે.

આવા પ્રજાહિતવિધાતક કાયદાઓને ધડતી વખતે બનતો સખત વિરોધ કરવો એ પ્રજા તરફથી ચુકાયેલા નાગરિક સભ્યોનો નગરધર્મ છે પણ આ નગરધર્મ કીર્તિલોભને કારણે જુલાઈ જવાથી નાગરિકો પોતાના હાથે પ્રજાહિતનું ગદ્ય કરવાને બદલે લડાણ કરે છે

કેટલાક નાગરિકોની એવી ખોટી માન્યતા છે કે “ સરકારે— રાજ્યે ધડેલા કાયદાઓનો વિરોધ કરવો એ ગળનો—સરકારનો વિરોધ કરવા જેવું કૃત્ય છે, અને રાજ્ય—સરકાર વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ એવી શાસ્ત્રકરોની આજ્ઞા છે ”

આ પ્રમાણે કહેનારા નાગરિકો શાસ્ત્રના વાસ્તવિક તત્ત્વને બાજુતા નથી એમ કહેવું જોઈએ કારણકે શાસ્ત્રકરોએ જે

ચિત્રચરજ્ઞાનકમ્મે?

અર્થાત—રાજ્યથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ કહ્યું છે, તેનો જાવાર્થ એ છે કે રાજ્ય એટલે સુવ્યવસ્થાથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ આ સૂત્રને વિષે સામાન્ય લોકોની જે ભ્રમણા પેદા થઈ છે તે ‘ રાજ્ય અને રાજ ’ શબ્દ વિષેની છે

સામાન્ય લોકો ‘ રાજ્ય ’ને રાજ સમજી બેસે છે તે તેમની ખોટી ભૂલ છે કારણકે રાજ્ય એટલે દેશની સુવ્યવસ્થા ‘ રાજ્ય ’—દેશની સુવ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે પણ રાજ્ય જો અનીતિ—અનાચારથી રાજ્યવ્યવસ્થા બગાડતો હોય તો તેની વિરુદ્ધ હિંસચાલ કરવાની જૈનશાસ્ત્રો મના કરતા નથી

આજે શરાણ, ગાંબો, લાગ, અશીષુ આદિ માદક પદાર્થોનો ધળેરા સરકાર પોતે રાખે છે હવે પ્રજા માદક પદાર્થોના અવચુક

સમજીને માથે પદાર્થોનો ત્યાગ કરે તો સરકારની આવકનો લાભ ઝોઠો થવા લાગે અને તેથી આવક વધારવા મટે સરકાર પ્રજાને એવો કાયદો કરે કે પ્રત્યેક પ્રજાજને રાજ્યની આવક વધારવા મટે પ્રતિદિન એક એક દારૂનો ખામો પીવા આવશ્યક છે

શુ પ્રજા રાજ્ય—સરકારનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એમ માની આ કમ્પદાને માન આપી સરકારની આજ્ઞા ચાલુ કરશે? પ્રજા તરફથી આ પ્રજાનો જવાબ નકારમાં જ આવશે.

રાજ્યની કે સરકારની આવી અનુચિત આજ્ઞાનો વિરોધ કરવો તે પ્રજાની તથા નાગરિકોની ખાસ ફરજ છે એટલું જ નહિ પણ એક અનુચિત કાયદાને દૂર કરવા મટે ત્યાર પહેલો જીવ કાયદા-ઓનો પણ વિરોધ કરવો એ પ્રજાનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે કારણ કે પ્રજાદિતનો વિધાતક કાયદો પસાર થઈ જવાથી પ્રજાને હાનિ થાય છે

જો તમે રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવું જોઈએ—જેનસામની આ આજ્ઞાને ઉપર લખેલા અમ્મ પ્રમાણે સમજતા હો તો જાણે જે સોમ જૈનધર્મને કાયદોનો ધર્મ કહી વગાડે છે તે સોમો કોઈ દિવસ તે પ્રમાણે કહેવાનું સાદસ પણ ન કરત.

જૈનધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત અદિસાવાદ છે જૈન અદિસાવાદી હેતુ છે અદિસાવાદી કાયર હેતો નથી પણ ખીર હેતુ છે જો એક / સાચો અદિસાવાદી હેતુ તો તે અદિસાના બધે ભોલીનું એક પણ રીડુ પાડવા વિના મોટામાં મોટી પાસવિક સક્તિઓને પણ પગલું કરી શકે છે એવું અદિસામાં અમાપ—અમોષ બળ ગ્રહેલું ॥

આ અનુકરણશીલ મુજર્માં અજોષ પ્રામજનો પણ ચહેરીઓની માથે નાટક સિનેમા નાચરત, ફેશન આદિમાં સમય, સમિત અને

સપતિનો દુર્બળ કરતા શીખી રહ્યા છે ફક્ત વિલાસિતાએ ગામ-ડાઓમાં પણ વાસ કર્યો છે વિલાસિતાએ ગરીબાઈ આણી છે અને ગરીબાઈને લીધે જનસમાજને આવશ્યક જીવનદાયક પદાર્થો જેવા કે ઘી, દૂધ વગેરે મળવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે. આ બધું વિલાસિતાનું દુષ્પરિણામ છે.

સસારમાં ગહેલા પ્રત્યેકે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે વ્યક્તિના હિતની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું હિત સાધવાનું દૃષ્ટિબિન્દુ પોતાની નજર સામે રાખી સત્પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે. આ પ્રમાણે સત્પ્રવૃત્તિ કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

જે મનુષ્ય પોતાનું કે પોતાનાજ કુટુંબનું હિત સાધવામાં તત્પર રહે છે અને સમસ્ત આણીમાત્રના સુખનું ધ્યાન પણ રાખતો નથી તે માણસ નીતિસ નથી પણ નીતિહન છે

માનવસ્વભાવ હમેશા અનુકરણશીલ છે. બાળક જેમ પોતાના માતાપિતા વગેરે વડીલોનું અનુકરણ કરે છે, તેમ અશિક્ષિત કે અર્ધ-શિક્ષિત ગ્રામજનો શિક્ષિત નાગરિકોનું અનુકરણ કરે છે. માતાપિતાની સારી કે માઠી અસર બાળક ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ નાગરિકોની સારી કે માઠી અસર ગ્રામજનો ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી

જો નગરવાસીઓ ગ્રામજનોનું હિત દૃષ્ટિમાં રાખીને નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરશે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અધિક હિત થવા સંભવ છે

(૩)
રાષ્ટ્રધર્મ
[રઘુવંશી]

જનની લગ્નમૂર્તિ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી ।

જનની અને લગ્નમૂર્તિ સ્વર્ગથી પણ વધારે પ્રિય છે

ત્યારે આમેમાં આમધર્મનું અને નગરોમાં નગરધર્મનું ભગવત
પાસન થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે

આમમાં બે પ્રામાણિક મનુષ્યોનો નિવાસ હશે તો સહેરવાળાઓએ
પણ પ્રામાણિક બનવું પડે અને નગરનિવાસીઓ પ્રામાણિક બનશે તો
તેઓનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ.

આરતવર્ષના અધ્યપતનનું ક્ષણ જાણે મામજનતા ઉપર નહિ
પણ નાગરિક ઉપર ટોળવામાં આવે છે વાસ્તવમાં જ્યાં વાત પણ
સાચી છે

નગરથી ભારતવર્ષના પતનનો પ્રારંભ થયો છે ત્યારથી ખતિ
હાસનાં પાનંઓ ફેરવવાથી માલૂમ પડે છે કે યોગ્ય નાગરિકોએ પોતાનો
નગરધર્મ ન પાળવાને કારણે રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થયો.

જ્યયદ્રના જમાનાથી માડીને મિરઝાદર તથા તેના પછી આજ સુધી આપણે તે જ દુર્દશા દેખતા આવીએ છીએ

બગાણમાં જે વખતે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કાર્યકર્તાઓ પોતાની કુટિલતાથી દેશને દુષ્કાળ આપી રહ્યા હતા અને મીઠા જેવી સાધારણ ચીજોનો ઇનરો અપત્યાર કરી એવો અત્યાચાર કરી રહ્યા હતા કે જે કોઈના ધરમાંથી પાંચ શેર જેટલું પણ મીઠું નીકળી આવતું તો તેની બધી સપત્તિ જપ્ત કરી લેવામાં આવતી એટલું જ નહિ પણ પોતાનો વ્યાપાર વધારવા તથા પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ વણકરોમાંથી અનેકના અગૂઠા સુધ્ધા કાપી નાખ્યા હતા.^૧

તે જમાનામાં આવ અત્યાચારોનો પ્રતિકાર કરવો એ એક પ્રકારે અસંભવ જેવું થઈ ગયું હતું આનું પ્રધાન કારણ માત્ર એ જ હતું કે જગતશેઠ અમીચંદ તથા મહારાજા નદુમાર જેવા પ્રસિદ્ધ નાગરિકો પણ કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે દેશદ્રોહ કરી રહ્યા હતા.

ભાગતનું જ નહિ, પણ કોઈ પણ રાષ્ટ્રના પતનનું કારણ શોધીને તો તમને માલૂમ પડશે કે તે રાષ્ટ્રના નાગરિકોદ્વારા પોતાનો નગરધર્મ પાળી ન શકવાને કારણે જ રાષ્ટ્રનું અધઃપતન થયું હોય છે.

અત્યારે મુઠ્ઠીભર વિદેશીઓ તેત્રીસ કરોડ ભારતીઓ ઉપર શાસન કરે છે તેનું પ્રધાન કારણ એ જ છે કે અત્યારે નાગરિકોદ્વારા બગાળર નગરધર્મ પાળાતો નથી.

જે નાગરિકો નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરતા નથી તેઓ રાષ્ટ્રનું અપમાન કરે છે, ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દેશદ્રોહ કરે છે.

જ્યાં સુધી આમજનો આમધર્મનું અને નાગરિકો નગરધર્મનું બગાળર પાલન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય નહિ કરી લે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવું અમલબિત છે.

૧ જુઓ ' પ્લાસીનું યુદ્ધ, બગાળા બેહાલ ' પુસ્તકો

રાષ્ટ્ર રાજની બાબત કરતાં શાસ્ત્રીય રૂપમાં છે કે ને પ્રાકૃતિક મર્યાદાથી મર્યાદિત હોય એક જ નતિ તથા એક જ સમ્મતાના મનુષ્યો જ્યાં ગોઠતા હોય તે દેશનું નામ રાષ્ટ્ર છે

આમો તથા નગરોનો સમૂહ—સમુદાય પણ રાષ્ટ્ર કહેવાય છે

જે કાર્ત્ત્વ કરવાથી રાષ્ટ્ર સુવ્યવસ્થિત થાય, રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ—પ્રગતિ થાય, માનવસમાજ પોતાના ધર્મનું અરામર પાલન કરતાં રીજે, રાષ્ટ્રની સંપત્તિનું સંરક્ષણ થાય, સુખસાન્નિતો રેલાવે થાય, પ્રજા સુખી થાય રાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધિ થાય અને કાર્ત્ત્વ બલ્યાચારી પરરાષ્ટ્ર સ્વરાષ્ટ્રના કાર્ત્ત્વ અગ્રત્વય ઉપર પણ બલ્યાચાર ન કરી શકે તે રાષ્ટ્રધર્મ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવાની જવાબદારી રાષ્ટ્રનિવાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર છે કારણ કે એક જ વ્યક્તિનાં કરેલાં કાર્ય કે અરામ કાર્યથી રાષ્ટ્ર વિખ્યાત કે બલ્યાય થઈ શકે છે આ વાત નીચેના બનેલા ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે.

એક દિવસ એક ભારતીય સભાગૃહ (૧) યુરોપની એક મોટી લાયબ્રેરીમાં મન્થાવલોકન માટે ગયેલા ત્યાં એક સચિત્ર પુસ્તક વાંચતાં વાંચતાં એક મુંઠર બહુમૂલ્ય ચિત્ર તેમના નેવામાં બાબ્યું. તેમને તે ચિત્ર ખૂબ જ ગમી ગયું, અને ચોરીછપીથી કાર્ત્ત્વ પણ ઉપાધે તે ચિત્ર ચોરી લીધું. દુર્ભાગ્યે કે સુભાગ્યે તે વાત મન્થપાલના જાણવામાં આવી મન્થપાલે તપસ કરી તેમને પકડ્યા અને ઉચિત દંડ આપ્યો. આ દુષ્કૃત્યનું દુષ્પરિણામ એ બાબ્યું કે મન્થપાલે બીજે દિવસે એવો નિયમ બાબ્યો કે આ લાયબ્રેરીમાં કાર્ત્ત્વ ભારતવાસીને આજ્ઞા માગ્યા સિવાય દાખલ થવાની ર ન નથી.

એક વ્યક્તિના દુષ્કૃત્યથી ભારતના હ નરો વિદ્યાર્થીઓ યુરોપમાં જઈ તે લાયબ્રેરીમાં બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરી જ્ઞાનલાભ

મેળવતા હતા તે લાભ મળવો બધ થયો. એટલું જ નહિ પણ તે લોકોએ એક ભારતીય વ્યક્તિની આ ચોરીની જાહેરપત્રોમાં ખૂબ જ ચર્ચા કરી અને એ રીતે ભારતીયોને નીચે પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રાષ્ટ્રની એક જ વ્યક્તિદ્વારા રાષ્ટ્રધર્મ ન પાળી શકવાને કારણે સમસ્ત રાષ્ટ્રને આ હાનિ સહન કરવી પડે છે.

આ વાતથી વિપરીત વિશ્વકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ડૉ જગદીશ-ચન્દ્ર બોઝ, સ્વામી વિવેકાનન્દ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા રાષ્ટ્રહિતૈષીઓએ યુરોપ આદિ પરરાષ્ટ્રમાં જઈ, રાષ્ટ્રધર્મ પાળી, પોતાની રાષ્ટ્રીયતાનો, ઉન્નત રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો પરિચય આપી, ભારતમાતાની ગુણગાથા ગાઈ, ભારતમાતાનું મસ્તક ઊંચું રાખ્યું છે એટલા જ માટે કહેવામાં આવે છે કે — ‘રાષ્ટ્રની અત્યેક વ્યક્તિ ઉપર રાષ્ટ્રનો આધાર છે’

કેટલાક લોકો કહે છે કે આત્મકલ્યાણ કરનારાઓને આમધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ આદિની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રશ્નને કહેનારાઓનું કથન ઠીક નથી કારણ કે આત્મસાધકોએ પણ આમધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મ સાથે થોડાવણો સંબંધ રાખવો પડે છે, કારણ કે સાધુઓએ ગ્રામ, નગર તથા ગણમાં રહેવું પડે છે, વિચરવું પડે છે તથા ત્યાં આહ્વાપાણી પણ કરવા પડે છે જો ગ્રામનિવાસીઓ અધર્મી, યોગ કે અત્યાચારી હોય તો તેઓનું અન્ન ખાનાર આત્મસાધક ધર્માત્મા કે સ્વતન્ત્ર વિચાર કરનાર મહાત્મા કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે ‘આહાર તેવા ઓડાર’ એ માનસશાસ્ત્રના સૂત્રાનુસાર જેવા વિચાર ગમનારાઓનું અન્ન ખાવામાં આવે છે પ્રાય તેવા જ વિચારો અન્ન ખાનારમાં ઊતરી આવે છે.

ત્યાં સુધી ગૃહસ્થ ઉપાસકોનું જીવન પવિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી સાધુઓનું જીવન પવિત્ર રહેવું ઘણું દુષ્કર છે જો ગૃહસ્થઉપાસકો પોતાનો ધર્મ પાળવામાં દૃઢ રહે તો સાધુઓએ પણ મયમપાલનમાં દૃઢ રહેવું જ પડશે આ પ્રવચન છે

શ્રી ક્ષત્રવંશસિદ્ધસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી ગ્રામીની દીક્ષાની નીતિમાન પુરુષોનું ન્યાયોપાનિર્ણત જન જ સાધુઓને માટે માત્ર બતાવેલ છે

જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું બરાબર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-આરિતધર્મ હમેશાં લગભગ રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-આગ્રિધર્મ આધિય છે આધારનો નાશ થઈ ત્યાંથી આધિયનો પણ નાશ થઈ જાય છે જેની રીતે પાત્ર વિના શી ટકી શકતું નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-આરિતધર્મ ટકી શકતો નથી.

આ વક્ત નીચેના ઉદાહરણથી વિસ્તૃત રૂપે થશે:

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું જાર નદીમાં જઈ રહ્યું છે માર્ગમાં એક મૂક માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે ત્યારે બીજો મૂર્ખ માણસ એક અણીદાર હથિયાર વડે વહાણમાં છેડ પાડી રહ્યો છે આવી સ્થિતિમાં એ બેમાંથી કોને પહેલાં શિક્ષે એ પ્રશ્ન બનેો થાય છે આ પ્રશ્નનો જવાબ જુદાંજુદાં પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં છેડ પાડનાર માણસને પહેલાં જ શિક્ષેો જોઈએ એવો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને એ શિક્ષા અવશ્ય થાય કે વહાણમાં છેડ પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં શિક્ષવામાં આવે અને જીવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ શિક્ષવામાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત અથવા તો વહાણ નદીકિનારે પડ્યું હોત તો તે વખતે વહાણમાં છેડ પાડવામાં આવે તો તો આસ નુકસાન માત્ર નહિ, પણ ત્યારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ જારનદીમાં જઈ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં છેડ પડી જાય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ડૂબી જાય અને મરી જાય.

જે પ્રત્યેક માણસ વહાણમાં છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને બીજા માણસોની જગ પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારુ આવે નહિ

જે લોકો ગાંધીની રક્ષા કરવાને બદલે દેવળ બ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા ચાહે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો જ સારને લગતા ઘણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આચાર્યધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સસારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના ઓઠા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિરુદ્ધ થઈ જાય છે

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન ધર્મ ગયા પછી પણ કેવળ સમર્થિના—જનતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે જ્યારે કેવળજ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શો સબંધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતમૃતતા કહેવાય !

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, દુબ્ધતા પ્રાણીઓને ઉગાડવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રરક્ષાના કામોથી હજારો ગાંધી દૂર રહે છે ગાંધી પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતો નથી તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંઈ જાહે છે

મી ક્ષત્રીકાવિહસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી શાખાની દીક્ષામાં નીતિમાન પુરુષેણ ત્યાગોપાનિત જન જ સાધુઓને માટે માત્ર જતાવેલ છે

અર્થ સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું જરાબર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ હમેશાં અર્થમાં રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ આધેશ છે આધારનો નાશ કર્ષ જવાથી આધેશનો પણ નાશ કર્ષ જાય છે જેવી રીતે પાત્ર વિના લી છતી સજી નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ છતી સજી નથી.

આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું કાર નદીમાં અડ રહ્યું છે માર્ગમાં એક મૂઠ્ઠા માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે અપારે બીજો મૂર્ખ માણસ એક અણીદાર દલિયાર વડે વહાણમાં ઉઠે પાડી રજો છે અપારી સ્થિતિમાં એ એમાંથી કાને પહેલાં રાક્ષસો એ પ્રથમ જીનો થાય છે આ પ્રથમો જવાન સુદ્ધિમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં ઉઠે પાકનાર માણસને પહેલાં જ રાક્ષસો જોઈએ, એવો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને એ શક્ય અવસ્થા થાય કે વહાણમાં ઉઠે પાકનાર મનુષ્યને પહેલાં રાક્ષસમાં આવે અને શુવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ રાક્ષસમાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જે વહાણમાં કોઈ સુચારુ ન હોત જાય તો વહાણ નદીકિનારે ધસી દોત તો તે વખતે વહાણમાં ઉઠે પાકવામાં આવે તો તો ખાસ નુકસાન થાય નહિ, પણ અપારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ કાર-નદીમાં અડ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં ઉઠે પડી ત્ય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ફેંકી જાય અને મરી જાય.

જો પ્રત્યેક માણસ વહાણમા છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને બીજા માણસોની જરા પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારુ આવે નહિ.

જો લોકો રાષ્ટ્રની રક્ષા કરવાને બદલે કેવળ વ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા માટે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત જાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો સસારને લગતા ઘણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આચારધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સસારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના ઝોઠા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિરુદ્ધ થઈ જાય છે.

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન થઈ ગયા પછી પણ કેવળ સમષ્ટિના—જગતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ જતાવ્યો છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે આમ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શી સબંધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતમતા કહેવાય !

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, રૂબતા પ્રાણીઓને ઉચાગવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રરક્ષાના કામોથી હજારો ગાઉ દૂર રહે છે રાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતા નથી. તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંઈ જાહેર છે.

આપણને જન્મ આપનાર, પાળીપોષી મોટા કુનાર આપણી માતા તે માતા છે જ પણ પેટમાંથી પાણી કાઢી પાણી પાન્યાર, ઉદરમાંથી જન્મ કાઢી જન્મ આપનાર, પોતે નિર્વજ રહી વજ્ર પહેરાવનાર તે માતાની પણ માતા તે આપણી માતૃશ્રમિ છે માતાનો અને માતૃશ્રમિનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો એવો છે.

જનની જન્મશ્રમિણ સ્વર્ગાવપિ ગરીયસી—અર્થાત્ જનની અને જન્મશ્રમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે પ્રિય છે. આ અર્જુનજન તદ્દન સત્ય છે આ ભારતદેશ આપણો દેશ છે આપણી માતૃશ્રમિ છે આપણે તેનાં સત્તાયે છીએ. માતાની આજ્ઞાની રક્ષા કરવી એ સત્તાતેની કરજ છે.

જે કષ્ટદાએને લીધે જે પરદેશી વસ્તુઓના બ્વહારને લીધે, માતૃશ્રમિની આજ્ઞાના કાંઈક ચતા હોય, રાષ્ટ્રધર્મને ધક્કો પહોંચતો હોય અને સ્વતંત્રતાનાં વેગાણુ થઈ હોય તે કષ્ટદાએને વિદેશી વસ્તુના બ્વહારને બંધ કરવાને બદલે વૈભવવિલાસનાં સાધનો વધારી તેમાં રાષ્ટ્રપ્રેરિત અને શરીરકષ્ટપ્રિતો નાશ કરતા ગ્રેહવું અને એ રીતે રાષ્ટ્રનાં બંધનો દીલાં કરવાને બદલે મજબૂત કરતા જવું એમાં માતૃશ્રમિ પ્રત્યે જેટલું પુત્રત્વ દાખવવું એમ એ તેટલું પુત્રત્વ નથી તેમ મનુષ્યત્વ પણ નથી.

માતાની મુક્તિ માટે પુત્ર સ્વદેશાભિમાન, સ્વાર્થહીન અને સેવાનાં સૂત્રો સ્વીકારવાં એમ છે.

નીચેના મુવર્ણાદિયો તમારા તદ્દનપદ્ધતિ કોતરી રાખજો કે—
રાષ્ટ્રની રક્ષામાં આપણું રક્ષણ છે અને રાષ્ટ્રનાં અણધાર્યાં આપણું અણધારું છે.

શત્રુનું અવસોહન કરવાથી એક ખાસ વાત સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે 'રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ રૂપી શક્તો નથી.' આ વાતની તીમે લખેલાં જૈનશાસ્ત્રીનાં પ્રચણ્ણથી વધારે પુષ્ટિ થાય છે.

શ્રી ઋષભદેવભગવાને જન્મ લીધા બાદ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મની સ્થાપના કરી હતી તેઓશ્રીએ પોતાના આયુષ્યના ૨૦ ભાગો કુમારાવસ્થામાં વ્યતીત કર્યા હતા ૬૩ ભાગો રાષ્ટ્રધર્મના સંશોધન અને પ્રચારમાં પસાર કર્યા હતા અને એક ભાગ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પ્રચારમાં પસાર કર્યો હતો.

આ સિવાય જહ્નુદ્વીપ-પ્રસન્નિ નામના સૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે - પહેલાં સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થશે, પછી રાષ્ટ્રધર્મનો નાશ થશે આ ઉલ્લેખથી એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં સુધી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ છે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રધર્મનું અસ્તિત્વ અનિવાર્ય આવશ્યક છે કારણ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે રાષ્ટ્રધર્મનો સર્વપ્રથમ શ્રી ઋષભદેવભગવાને પ્રચાર કર્યો હતો

ઉપર લખેલા સૂત્રના ઉલ્લેખ પ્રમાણે તો સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થયા પછી પણ રાષ્ટ્રધર્મ ટકી રહેશે અર્થાત્ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના જન્મથી પહેલાં અને તેના નાશના અન્ત સુધી રાષ્ટ્રધર્મ પ્રચલિત રહેશે

જો કોઈ મનુષ્ય કહે કે અમારે રાષ્ટ્રધર્મ સાથે શું લાગેવળગે ? તો તેમને પૂછવું જોઈએ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ સાથે તમારે સંબંધ છે કે નહિ ? જો સંબંધ છે તો રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ ટકી શકતા નથી એટલે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પાલન માટે પણ રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવું અનિવાર્ય આવશ્યક છે આ રીતે રાષ્ટ્રધર્મનો નિષેધ કદાપિ કરી શકાય એમ નથી કારણ કે રથાનાગસૂત્રના પાંચમા સ્થાનમાં કહેલું છે કે -

ધર્મમ્ ચરમાણસ્ત પચ જિસ્તા ઠાણા પ૦ તં૦

છક્ષાષ્ઠ, ગણે, રાયા, ગિદ્વર્દ્ધ, સરીર-સૂત્ર-૪૪૮

અર્થાત્—સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો જેમણે સ્વીકાર કર્યો છે તે સાધુઓએ પણ (૧) જ્ઞાન, (૨) મન્ય (૩) રાગ, (૪) મુક્તિ અને (૫) શરોર, એ પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લેવો પડે છે.

ઉપર લખેલા સાત્તેસેધર્મી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપર લખેલી પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લીધા વિના સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ ટકી શકતો નથી.

ઉપરના સૂત્રમાં વપરાયેલો રાગ શબ્દ રાગ્ય અથવા રાગ શબ્દનો વાચક છે જે રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા અર્થાત્ રાજ્યપ્રત્યક્ષ સારો ન હોય તો ચોરી દિસા, અભાગ્યાર, અનાગ્યાર વાદિ કુકર્મો દેશાદિ અને તેથી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું ભરાબર પાલન થઈ શકતું નહિ, કારણ કે જે ભોક્ષ પોતાની રક્ષા માટે અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ રાખે છે તેમનું પણ રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુટોચી રક્ષણ થતું નથી તો સાધુઓ કે જેઓ મોંઘાને ભરવા માટે નની સગખી લાકડી પણ ગમતા નથી તેઓ શું રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુદ્દ ભોક્ષની કુદ્દતાને લીધે સસારમાં શાન્તિપૂર્વક ધર્મપાલન કરી શકશે? નહિ એટલા જ માટે શસ્ત્રધારીએ શાન્તે ધર્મના રક્ષક અને પાલક ક્યા છે રાજ્ય ધર્મ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું રક્ષણ કરે છે માટે શસ્ત્રધારીએ રાજ્ય ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સ્વીકારી છે.

જે ભોક્ષ ધર્મનું એક બાબુધી રક્ષણ કરે છે અને બીજા બાબુધી ધર્મનો નાશ થવા દે છે તેઓ શું ધર્મને ટકાવી શકે ખરા? નહિ કેવળ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મને ધર્મ માનવો અને રાષ્ટ્ર ધર્મને ધર્મ ન માનવો તે મહાનનો પાપો બોદીને મહાનને કાવમ રાખતું અથવા રક્ષતું મૂળ ઉભેલી નાંખીને, રક્ષતે નવપ્રસન્નિન અપ્રત્યક્ષની આશા ગમવા અમાન છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ મકાન અથવા વૃક્ષ સમાન છે જ્યારે રાષ્ટ્ર-ધર્મ મકાનના પાયા અથવા વૃક્ષની જડ સમાન છે.

જે લોકો આમધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મનું મૂલોચ્છેદન કરે છે તેઓ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પણ આડકતરી રીતે નિષેધ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ચારિત્રધર્મના નામે જે રાષ્ટ્રધર્મોદ્ધિની અવગણના કરે છે તેઓને શાસ્ત્રધર્મ અને સમયધર્મનું ગહન ચિન્તન-મનન કરવાની જરૂર છે વગરવિચાર્યે અથવા તે શાસ્ત્રોનું ગહન અધ્યયન કે મનન કર્યા વિના જે કોઈની સારીખોટી વાત માની લેવામાં આવે છે તેને આગળ જતા પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે આવા કલ્પનાજન્ય ખોટા વિચારો ધારણ કરવાથી આજ નહિ પણ ભવિષ્યમાં રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મને હાનિ પહોંચવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે એટલા જ માટે અમે કહીએ છીએ કે અત્યેક વાતને સુદ્ધિપૂર્વક વિચારો, ખીજાઓ જે ઠીક કહે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો અને શાસ્ત્રોને તત્ત્વદષ્ટિથી દેખો ફવળ અન્ધવિશ્વાસથી કે સકુચિત મનોવૃત્તિથી પોતાની કલ્પેલી વાતને પકડી રાખો નહિ અર્થાત્ દુરાગ્રહ કે મતાગ્રહ રાખો નહિ.

આજે લોકો જૈનોની હાસી કરે છે, એમાં જૈનશાસ્ત્રોનો દોષ નથી આપણો જ દોષ છે શાસ્ત્રો તો સ્પષ્ટ કહે છે કે

રાષ્ટ્રધર્મ પણ ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાર અને સમજાવનારાઓની સખ્યા ઓછી થઈ જવાથી 'રાષ્ટ્રધર્મ' આચરણમાં લાવવો અત્યારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. રાષ્ટ્રધર્મને વ્યવહારમાં ન લાવવાને કારણે જ લોકો જૈનધર્મને સકુચિત અને અવ્યાવહારિક ધર્મ કહી વગોવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મની વ્યાખ્યા કરતા પહેલાં ભગવાન ઋષભદેવનું ઉદાહરણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે તમે લોકો ભગવાન ઋષભદેવે ઉપદેશેલા રાષ્ટ્રધર્મને જરાજર સમજો.

શાસ્ત્રમાં કશું છે કે

‘પર્યાયિયદુષાય-પ્રજાહિતાર્થાય

અર્થાત્-જનવાન ઝડપકરેવે પ્રજાહિતનું કાર્ય કર્યું હતું તેઓનીએ સ્થાપિત કરેલી રા. નીતિથી જાને આપણે બવહાર ચાલી રહી છે. જનવાન ઝડપકરેવે જે નીતિઓ સ્થાપિત કરી છે તે પ્રજાહિતને કટલી સાધનારી છે તે કેવળ તેમણે સ્થાપિત કરેલી નીતિઓમાંની એક વિવાહનીતિ સમજવાથી સ્પષ્ટ થશે.

આને જે વિવાહનષ્ટન ન હોત તો આને માનવસમાજની શી સ્થા હોત? જુગસાઓમાં તો ચાન્ત સ્વભાવ હતો નેથી તેઓ કામવિકારને વશમાં રાખી સજ્જતા હતા. પરંતુ આને વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ ધણા ભોળા પરત્વી ઉપર કામદષ્ટિ રહે છે. તો જે વિવાહનષ્ટન માનવસમાજમાં ન હોત તો બદલારે પશુઓથી પણ આપણી રિશ્તિ અચળ હોત ત્યાં નહિ? પશુઓમાં તો હજુ મર્ચાદ છે પરંતુ માનવસમાજમાં વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ મનુષ્યોને બદલારે કામવાસના તૃપ્ત કરવાની મર્ચાદ મર્ચાદિત નથી, તો પછી વિવાહનષ્ટન ન હોત તો માનવસમાજની શી રિશ્તિ ઘાત એ કલ્પના પણ સમજર છે.

આ વાત ઉપર વિશેષ વિચાર કરવાથી જનવાન ઝડપકરેવે સ્થાપેલી રા. નીતિનું તથા તેમણે પ્રવેશા રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાં આવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મનો મુખ્ય સાર એ છે કે

વેદ્ય રાજ્ય સ્વાતન્ત્ર્ય યદી તી રાષ્ટ્રઃ સજ્જ ઇ
ધિર ષઙ્ગ ડર્ગો સપૂષ્ણ શુદ્ધે ધૈ સજ્જ સજ્જ ઇ।

વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ સવ મિલે એક હી ધારમે ।
મિલા શાન્તિસુખ રાષ્ટ્રકે પાવન પારાવારમે ॥

*

*

*

અઢ રાષ્ટ્રકા બના હુઆ પ્રત્યેક વ્યક્તિ હો,
કેન્દ્રિત નિયમિત કિયે સમીકો રાજશક્તિ હો ।

*

*

*

*

ભરા હૃદયમે રાષ્ટ્રગર્વ હો, દેશભક્તિ હો,
સમતામે અનુરક્તિ, વિષમતા સે ચિરક્તિ હો ॥

*

*

*

*

રાષ્ટ્રપતાકા પર લિખા રહે 'ન્યાય-સ્વાધીનતા'
પરાધીનતા સે નહીં બઢકર કોઈ દીનતા ॥-ત્રિશુલ'

*

*

*

અર્થાત્-ઐક્ય, રાજ્ય, સ્વાતન્ત્ર્ય એ સરીરના હાથ પગ જેવા
રાષ્ટ્રશરીરના પ્રધાન અંગો છે.

વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજની સુખશાન્તિમા રાષ્ટ્રની સુખ-
શાન્તિ રહેલી છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનુ એક અંગ છે એટલા માટે
પ્રત્યેક વ્યક્તિમા રાષ્ટ્રશક્તિ બરેલી છે પ્રત્યેકના હૃદયમા રાષ્ટ્રગર્વ અને
દેશભક્તિ હોવા જોઈએ

સમભાવના, ન્યાયપ્રિયતા અને સ્વાધીનતા એ રાષ્ટ્રપતાકાના
૩ ગોથી પ્રત્યેક વ્યક્તિનુ હૃદય ગાયેલુ હોવુ જોઈએ

૪)

વ્રતધર્મ

[પાશવ્ય-ધર્મ]

અહિંસાવ્રત, સત્યવ્રત, અસ્તેયવ્રત, અભયવ્રત, બ્રહ્મચર્યવ્રત, સ્વાચાર્યવ્રત, અપરિગ્રહવ્રત, વગેરે જે જે વ્રતો તમે પાલન કર્યા હોય તેના પાલનમાં તમે દહ સ્તેષ્ટો, તેને ગોઠવી માફક વાળી સ્તેષ્ટો. એકલે જખી છતોળી જે એક જ કૂચી છે એવા આપણે ધર્મ છે

—૫ બાધીશ

ધૃમની પાલન માટે દહ નિશ્ચય અર્થાત્ વ્રતધર્મની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ પ્રાપ્તધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના જરાજર પાલન માટે દહ નિશ્ચય—વ્રતધર્મની અત્યંત સ્વીકાર્ય છે.

વ્રતધર્મ એટલે શું ? વ્રતધર્મનું અર્થગર્ભ શું રચાનું છે ? વ્રતધર્મના પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિશે અહીં થોડોપણ વિચાર કરવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રકારોએ વ્રતધર્મને પ્રાપ્તધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે. અહીં પ્રાપ્ત ધર્મ નરો અગ્રગામી છે. પણ અહીં પ્રાપ્ત ધર્મ

જે સામાન્યતઃ દેવ અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં વિવક્ષિત થયેલો નથી પણ અહીં પાખડ શબ્દ 'વ્રત' એ અર્થમાં વપરાયેલો છે; એટલે આપણે 'પાખડ' શબ્દથી ગભરાઈ જવાનું કશું કારણ નથી. કારણ કે અહીં વપરાયેલો પાખડ શબ્દ તો હથમુક્ત દુનિયા અને વ્રતપાલનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

સાધારણ મનુષ્યને પાખડધર્મનો અર્થ પૂછવામાં આવે તો તે એકદમ વિચારવશમાં ગોથા ખાવા માટે છે, અને એ મિથિતામાં તે પાખડ તે ધર્મ કૃષી રીતે હોઈ શકે અને ધર્મ તે પાખડ કેમ હોઈ શકે એમ પ્રશ્નપરપરામાં ગુચ્છવાઈ જાય છે. આમાં સાધારણ લોકોનો દોષ નથી કારણ કે સાધારણ રીતે વ્યવહારભાષામાં પાખડ શબ્દ દલના અર્થમાં વપરાય છે પણ શાસ્ત્રીય ભાષામાં 'પાખડ' શબ્દ વ્રતપાલન, દૃઢ નિશ્ચય એ અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે.

પાખડ શબ્દ અનેકાર્થક છે તેનો અર્થ દેવ પણ થાય છે અને વ્રત પણ થાય છે.

શ્રી હરવૈકલિકસૂત્રના બીજા અધ્યાયની નિર્ધુક્તિ ૧૫૮ની દીકામાં પાખડ શબ્દનો 'વ્રત' અર્થમાં નિમ્નાનુસાર ઉલ્લેખ મળે છે.

પાશ્વર્ણદે વ્રતમિત્યાહુસ્તયસ્યાસ્ત્યમલ મુન્નિ ।
સ પાશ્વર્ણદી વ્રતસ્ત્યન્યે, કર્મપાશાદ્ધિનિર્ગત ।

૧ હો. હોર્નલ 'પાખડ' શબ્દનો નીચે મુજબ અર્થ કરે છે — પરપાશ્વર પરદર્શનિન્સ્તેષાં પ્રશ્નંવા ગુણોત્કોર્તનમ્ પરપાશ્વરસસ્ત્વસ્તસ્ય પરિચય ।

Praising of heterodox teachers and intimacy with heterodox teachers In Yog 11, 17 mithyadrasti-prashan-sam The word પાશ્વર has, with the Jains, no bad sense. It means generally the adherent of any religion, especially of their own house with the Brahmanas, it came to

૪)

મૃતધર્મ

[પાલળક-ધર્મ]

આરિસ્યાવત, સત્યવત, અસ્તેષવત, અસ્યવત, પ્રાસર્થવત,
સ્વાયેન્દ્રિયનિશ્ચવત, અપરિશ્ચવત, વગેરે જે જે મતે તમે પાલળ
કર્તા હોય તેના પાલનમાં તમે હક સ્વેચ્છે, તેને કોઈની માર્ગ
નહોતી સ્વેચ્છે. એટલે બધી છતાંની જો કોઈ વા હોય કે કોઈ
આપણે ધર્મ છે

—૫ અંધીર

ધર્મના પાલન માટે હક નિશ્ચ અર્થાત્ મૃતધર્મની ખાસ
ખાવસગત રહે છે આ વાત બધામાં રાખીને સાચાકારે જો માનધર્મ,
તત્ત્વધર્મ અને સાધુધર્મના મરામત પાલન માટે હક નિશ્ચ—મૃતધર્મની
અત્ય સ્વીકારેલ છે

મૃતધર્મ કો.સે શુ ? મૃતધર્મનું જીવનમાં શુ સ્થાન છે ? મૃતધર્મના
પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિષે બહોં મોટાપણે
વિચાર કરવામાં આવે છે

સાચાકારે જો મૃતધર્મને પાખાધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે બહોં
પાખા સુધ્ધે જરા અગમ્યવો લાગે છે પણ બહોં પાખા સુધ્ધે

ગૃહસ્થના આવશ્યક કર્તવ્યોમા પ્રતિક્રમણ પણ આવશ્યક કર્તવ્ય છે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર વિષે જે અતિચારો લાગ્યા હોય તેનું પ્રતિક્રમણ અર્થાત્ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત વા આલોચન કરવામા આવે છે

સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમા શક, કાક્ષા, વિચિકિત્સા-પરપાપ ડગ્રશ સા, પરપાપ ડસ સ્તવ આદિ પાત્ર અતિચારો લાગે છે આ પાત્ર અતિચારોમા આવેલા છેલ્લા જે અતિચારો—પરપાપ ડગ્રશ સા અને પરપાપ ડસ સ્તવ—અત્રે ખાસ વિચારણીય છે

પાપ ડનો અર્થ જે કેવળ દલ કે કપટ જ કરવામા આવે તો તે શબ્દની પહેલા 'પર' શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની શી આવશ્યકતા હતી ? કાગણ કે જેવો પરપાપ ડ ખરાબ છે તેવી જ રીતે સ્વ-પાપ ડ પણ ખરાબ હોવો જોઈએ તો પછી 'પર' શબ્દનો સા માટે પ્રયોગ કરવામા આવ્યો ?

દીક્ષકોએ જે શબ્દને ખરાબ અર્થમા નુકીને વગોળ્યો છે, પોતાની સહચિત દાખને સાબિત કરી છે, પણ કોથી શું ?

આપણે જે કાળમા છીએ, તેમા મનુષ્યમાત્રમા લાતુકાવ સાધીને જ અદ્વિતિને ફેલાવી શકીએ છીએ કોઈના મતની નિન્દા અને મિથ્યાત્વી કહેવાથી હિંસા જ થાય છે, એ બરાબર વિચારવું ને

વળી સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિએ વિચારતા આપણો કે બીજા કોઈનો જે કોઈ મત હોય તે અધૂરો છે, તો એક અધૂરો પોતાને જ સાચો માનીને બીજા અધૂરાની નિન્દા કરે એ કયા સુધી સુક્તિયુક્ત કહેવાય ?

ફેટલીકવાર આગહદૃષ્ટિને લીધે મનુષ્ય શબ્દના મૂળભાવ સુધી પહોંચી શકતો જ નથી, અને તેથી જ ધર્મોના નામે અનેક કલહો થયા છે, થાય છે અને થશે

(આ ટિપ્પણ અક્ષેપ ૫ બેચરદાસ જીવરાજ દોશીએ શ્રીયુત દુર્લભજી-ભાઈ ઝવેરી ઉપર લખેલા એક પત્રમાથી સાધાર અને હતારવામા આવેલ છે—અનુવાદક)

અર્થાત્-પાખડ મતનું નામ છે તે મત જમનું નિર્મળ છે એવાં ધર્મબોધેથી મુક્ત પુરુષ પાખડી અર્થાત્ મુમતી કહેવાય છે

mean an adherent of a false or heterodox religion with them પણ is equal to the Jain પરચચ્છ Bho also Bhag P P ૩/ ૩/ ૩/ ૬/ and Ind. st. vol XVII P 15

—(અનુવાક)

“પાખડ” તબ્દ બુદ્ધ પૌદ્-સંસ્કૃતમાં અને જૈન આગમમાં મળે છે તેને મૂળ અર્થે કોઈ પ્રકારનો મત એવા છે પાચાના મતમાં સ્થિરપણે રહેતા મનુષ્યની મનસિક સ્થિતિના તેને સ્વીકારેલા સત્ય-સિદ્ધાંત ઉપર વાત્સર્ય કરી સહે કરી પણ ચલે નહિ, એ શબ્દથી જ “પરપાખડ”ની પ્રશસાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યા હોય એમ મને લાગે છે

આ સંબંધે ત્રણેય અધિકારી સંપ્રદાયમાં પણ મળે છે તેમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“કોઈ પણ મનુષ્યે કોઈના પાખડી નિંદા કરી કોઈને દુશ્મનના નહિ એવી મહત્ત્વાકાંક્ષી અધિકારી આપ્યા છે”

ચીવાના પણ કહ્યું છે કે—

‘સ્વધર્મે વિચરતે એય’ પરચમીં મયાયદ્ =

અર્થાત્ સ્વધર્મમાં મગ્ન થઈ પણ સારું છે પણ પરધર્મ લગતી કોઈ જ ન હોય તેવી સમસ્યો કે કોઈ જ ન હોય તેવી સમસ્યો એવીની કામ કરે છે અને તેમાં તેને રક્ષ પણ પડે છે અને તેમાં તેને કમાણી પણ લાગે છે અને એ તે તંબા પુરને એવી જગ્યાએ સ્થાપિત હોય તો તે તેની થાસે એવડા સિવાયની જાતના કોઈ પણ જાતની પ્રશસા કરવા ધમ્મક મરો ?

“પર-પાખડ” સંબંધે અર્થ એ નથી કે જાતને સિદ્ધાંતની કહેવો અથવા તેની નિંદા કરવી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય એ સહાધારને પરપાચી પાલતો આવતો હોય તેવા જ તેને રક્ષ સ્વેચ્છ, તેણે કરી મૂકેલા નહિ, પણ એ આત્માત્મા આવતા સહાધાર ખરેખર સહાધાર ન હોય પણ દુશ્મન હોય તો તે સંજ્ઞામાં આવે તેના થઈ

પાપ ૩ શબ્દનો હલ્લેખ 'વ્રતધારી' એ અર્થમાં કરાયેલો જેવામાં આવે છે —

પચ્ચદ્વય અળગારે, પાસણ્હે, ચરગ તાવસે મિકસૂ ।
પરિવાહ્ય થ સમણે નિગંથે સજ્જ મુક્કે ॥

અર્થાત—અમણુ—સાધુ, પ્રવર્ણિત, અનગાર, પાપડી, ચરક, તાપસ, બિક્ષુ, પરિવાજક, નિર્ગંથ, સયત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે.

આ પ્રમાણે સ્થાનામ, પ્રશ્નપ્રકરણ, દશવૈકલિકસૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાપ ૩' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જેવામાં આવે છે

પાપ ૩ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનુ ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જેનામાં હોય તે પાપડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાપ ૩ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાપ ૩ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાપ ૩ ધર્મ ગ્રામ, નગર અને રાષ્ટ્રમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જે આ પાપ ૩ ધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શુ તેને પાપ ૩ ધર્મ કહી શકાય ખરો ? પાપ ૩ ધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાપ ૩ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો લોતક શબ્દ છે

અહીં પાપ ૩ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લૌકિકાત્મ વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જેમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે —

'ગિહીયાસે વિ સુખયા'—ઉત્તરાખ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વજિવપરિગૃહિત નાનાનિવ્રતતિગિરહીકૃતં ।

મે ને પાપની પ્રસસા કરી હોય તો તે કુબૂત મિથ્યા થાશે. એટલું કહેવાથી પાપપ્રસસાના દોષથી રહિત જઈ સહીએ છીએ. પણ જામ ન કહેતાં 'પરપાપપ્રસસા' શા માટે કહેવામાં આવ્યું ? પાપનો એક અર્થ હલ પણ છે જે જલુ મોક્ષપ્રચલિત છે બીજાનો ધર્મનું ખડન કરવા માટે પણ મોક્ષ પાપડ સંબંધે પ્રયોગ કરે છે.

જેવી રીતે એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરતાં શિવમાર્મી વૃષ્ણવોને અને વૃષ્ણવો શિવમાર્મીઓને તેવી જ રીતે મૈત્રધર્માનુયાયીઓ અને ધર્માવલમ્બીઓને અને અન્યધર્માવલમ્બીઓ મૈત્રેયને પાપડી સંબંધી સંબોધે છે.

પરંતુ પાપડ સંબંધે જાણી જાણ્યાએ હલ-કપડાં એવો અર્થ કરવો એ મૈત્રશાસ્ત્રને સમ્મત નથી. પાપોનો નાશ કરનાર મતનું નામ પણ પાપડ છે એવો ઉત્સેખ મૈત્રશાસ્ત્રમાંથી મળે છે.

સ્થાનાંશસૂત્રમાં પાપડધર્મનો ઉત્સેખ મળે છે જેમાં મતધાઓનો ધમ પશુ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રજ્ઞાપાત્રસૂત્રના બીજા સવગદારમાં પણ એવો ઉત્સેખ મળે છે કે

અંગગપાસંહિપરિગ્રહિયં

અર્થાત્—જાનેક મતધારીઓએ સ્વીકારેલ મત પાપડ કહેવાય છે અને જે વ્યક્તિએ એ મત સ્વીકારેલ હોય તે પાપડી કહેવાય છે એ પાપડીઓ—મતધારીઓ દ્વારા એ સત્યમત ધારણ કરાયેલ હોવાથી એ સત્યમત અમેકપાસંહિપરિગ્રહિયં કહેવામાં આવેલ છે.

જે પાપડ સંબંધે અર્થ કેવળ હલ અર્થમાં વપરાયેલો હોત તો અમલના વિરોધી તરીકે પાપડી સંબંધે ઉપયોગ ન થાત.

શ્રી દત્તવૈજ્ઞાનિકસૂત્રમાં સમણ-અમણ સંબંધની વ્યાખ્યા કરતાં

પાખડ શબ્દનો ઉલ્લેખ 'વ્રતધારી' જે અર્થમાં કરાયેલો જોવામાં આવે છે —

પન્વડુપ અળગારે, પાસપ્પહે, ચરગ તાવસે મિકલ્હ ।
પરિવાદપ ય સમણે નિગ્ગથે મજ્જપ સુક્કે ॥

અર્થાત—શ્રમણ—સાધુ, પ્રવર્જિત, અનગાર, પાખડી, ચરક, તાપસ, બિહુ, પરિવાજક, નિર્ગન્થ, મંયત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે

આ પ્રમાણે ધ્યાનાગ, પ્રજ્ઞવ્યાકરણ, કસવૈદ્યાલિટ્સૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાખડ' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

પાખડ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનું ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જોનામાં હોય તે પાખડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાખડ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાખડ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાખડધર્મ ગ્રામ, નગર અને ગણદ્રુમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જો આ પાખડધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાખડધર્મ કહી શકાય ખરો ? પાખડધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાખડ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો દ્યોતક શબ્દ છે

અહીં પાખડ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લોકીત્તર વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જેમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહે છે કે —

‘ ગિહીવાસે વિ સુજ્વયા ’—ઉત્તરાખ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વણિપરિણિત નાનાવિધવ્રતમિરઙ્ગીકૃતં ।

અર્થાત—શુદ્ધસ્વામીના ગતિ પશુ જે સુવર્તનું પાલન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે.^૧

ધર્મ ધર્મા, સદ્ભાવ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરવું તે પશુ એક પ્રકારનું સુવર્ત છે કહ્યું પશુ છે—

દુતસત્પુરુષા સુવર્તા^૧

જે સદ્ગુણ—સત્પુરુષ ધર્મ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે

અમે વિષત્તિઓનાં વાહન તરીકે ખાવાપીવાનાં ફાંદાં હોય, છતાં પશુ જે પોતાની ઉદાર પ્રકૃતિને સાચવી, સદ્ગુણને તિલાંજલિ આપેલા નથી તે સાચો સુવર્તી કહેવાય છે. બધાં સુવર્તીઓની સંખ્યા વધારે હોય તે ગ્રામ, તે નગર અને તે દેશ હમેશાં સુરક્ષિત રહે છે. સુવર્તીઓના સદ્ગુણાત્મજાનણ સત્ત્વોનાં ઇચ્છનથી નિર્મલ બની જાય છે.

નીતિમરોએ પશુ ઠીક / કહ્યું છે કે —

પ્રિયા ન્યાય્યા કૃતિર્મલિનમસુમદ્ગોઽપ્યસુકરમ્
અસન્તો નામ્યધ્ય દુરપિ ન વાચ્યસ્તનુમત્ ।
વિપણુચૈ સ્થેયં પદમનુવિશેય ચ મહતાં;
સતાં કમોદિદં વિવમમસિધારામતમિદમ્ ॥

૧ આદર્શ શુદ્ધસ્વામીની ભર્યાદામા રહી ધર્મના નિર્ધારનું ભરણ પાલન કરવામા આવે તો આમળ બતા એ ત્યાગી શુદ્ધસ્વ આદર્શ ત્યાગીસ્વરૂપ બાપી દર્માપુત્ર કેવળીની માફક સિદ્ધ, સુખ, અને સુખી બની રહે છે. શુદ્ધસ્વામીની ભ્યાનદારીએ વહેલીને પશુ ત્યાગમય જીવન વાસ્તવ એ સરલ નથી પણ ખાદ્યની પાત્રે ચાલવા જેવું કષ્ટક કામ છે. આ દિગ્વિનિનુએ પાપધમલો કસ્ય ત્યાગમય જીવન જાળવવા સુધાવેલા સુવર્તી હોય છે સુમાત્રક બનવું એ સાધુવા પ્રયાગવણ પહેલું પગથિયું છે.

અર્થાત્—આપત્તિ, વિપત્તિ પડવા છતાં પણ પોતાનું મસ્તક ઊંચું રાખવું, મહાન પુરુષોના પગલે ચાલવું, ન્યાયોપાર્જિત આજીવિકામાં પ્રેમ રાખવો, પ્રાણનાશ થાય તોપણ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, દુર્જનો પાસે કોઈ પણ ચીજની વાચના ન કરવી, નિર્ધન મિત્રો પાસે હાથ ન લગાવવો—સત્જનોને આત્મ કંઠિન અસિધારાવ્રત કાણે શીખવ્યું ? પ્રજનો જવાળ રૂપ છે કે સત્જનોમાં આ સદ્ગુણો સ્વાભાવિક જ હોય છે

જ્યારે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ ત્રણે ધર્મોનું સમુચિત પાલન થાય છે ત્યારે વ્રતરૂપ પાપકર્મનો ઉદય સ્વતઃ થાય છે અને આ પાપકર્મના ઉદયથી ધર્મશીલ મનુષ્યોમાં રહેલી શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ વિકસિત થાય છે શક્તિ અને સ્ફૂર્તિના વિકાસથી ધર્મશીલ વ્યક્તિ કંઠિન વ્રતધર્મનું પણ પાલન જરાબર કરી શકે છે અને ધર્મપ્રિયતાનો પરિવ્રજ આપી ધર્મનો ઉચ્ચ આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ રજૂ કરી શકે છે આ વ્રતધારીઓ કષ્ટો અને સકષ્ટોમાં મેરુપર્વતની માફક નિષ્કંપ અને ધીરવીર રહે છે ગ્રાણુ ભલે જાય પણ ધર્મનો નાશ ન થાય એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરનાર અને તેનું જરાબર પાલન કરનાર મનુષ્યો સાચા વ્રતધારીઓ છે આવા સુવ્રતીઓના સદાચાર-બળથી દેશ, સમાજ અને ધર્મ હમેશા સમુવ્રત બને છે

મહાપુરુષોએ ધર્મની જે સીમા બાધી છે એ ધર્મમીમાનું, મંકટો સહેવા છતાં પણ ઉલ્લંઘન ન કરવું એ વ્રતધારીઓનું મહાવ્રત છે

ન્યાયવૃત્તિ રાખવી, આમાણિક બનવું એ સુવ્રતીઓનો મુદ્રાલેખ હોય છે એ મુદ્રાલેખને ગ્રાણુથી વધારે પ્રિય ગણે છે સુવ્રતી અન્યાય સામે જેહાદ જગાવે છે તે પોતે અન્યાય આદરતો નથી અને બીજા સામે અન્યાય થતો જોઈ તે મૂંઝો બેસી રહેતો નથી ન્યાયના પાલન અને અન્યાયના પ્રતિકાર માટે પોતાના ગ્રાણુની આહુતિ પણ આપી દે છે ન્યાયની ખાતર ગ્રાણુર્પણ કરવાનો વખત આવે તો હસતે

મુખે પ્રાણની ભેદ સમાજ વા દેશને ચરણે ધરવી એવું સુવર્તી
એવું કોર મત હોય છે

પણ જાણના કહેવાના મતધારીઓની મનોમ્હતા તો તદ્દન
ભલ્લી જણાય છે જાણે તો એક રાત્રી પાઈ માટે, પોતાના સ્વાર્થની
સિદ્ધિ મટે સ્ત્રવને અસ્તવ, ન્યાયને અન્યાય, ધર્મને અધર્મ
કહેતા પણ જાણના નામધારી મતધારીઓ અત્યક્ષતા નથી. પણ એ
ભોક્ષાએ એટલું જાણી લેવું જરૂરી છે કે કયે તેઓ નામથી મતધારી
કહેવાતા હોય પણ ગ્રંથથી મતધારી નહીં તે તરવારની ધાર ઉપર
ચાલવા જેવું છે

અત્યારે ધર્માધર્મના વિવેક જૂલી જવાથી અનસમાજમાં એવી
ખેડી માન્યતા પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે સામાયિકમાં જેટલો સમય
મેસીએ તેટલો સમય ધર્મ થાય છે પછી કયે દુશન ઉપર તો
મધુ પાપ જ કરવાનું હોય છે ” આ માન્યતા ખેડી છે કેવળ
સામાયિકમાં મેસી જવાથી ધર્મ થતો નથી. આપણી રાત્રિની
શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ ઉપરથી પાપપુણ્યનો અભ્યાસ નીચે છે. પછી
વખત તો સામાયિક જેવા ધર્મકૃત્યમાં આડીચૂંચી, લોકનિંદા કોષ
આદિ દુષ્ટ મનોવૃત્તિનું સેવન કરવાથી પુણ્યોપાર્જન કરવાને બદલે
પાપના ભાગી બનીએ છીએ. સામાયિક એ તો સમભાવ કેળવવાનું
એક અભ્યોધ ધર્મસાધન છે સમભાવ કેળવવાને બદલે જો સામાયિકમાં
ભોક્ષનિંદા આડીચૂંચી આદિદ્વારા વિભાવ, રાજદ્વંદનો મેદાસ એકો
કરીએ તો સામાયિકમતનું પાલન થતું નથી અને મતપાલન બરાબર
ન થવાને કારણે સામાયિકમતનું પરિણામ શુભ આવવાને બદલે
પણીવાર અશુભ આવે છે મતધારીઓને તો સામાયિકમત
સમભાવને પોષનારું અને આત્મોન્નતિ સાધનારું હોય તો જ જોએ.
સામાયિકમતનો કુરુપયોગ કરવાને બદલે જો તેનો અદુપયોગ કરવામાં
આવે તો આપણા ધરના સમાજના, અને દેશના અનેક ક્ષેત્રક ક્ષેત્રો

હમેશા ઊભા થાય છે, તે આપમેળે જ દૂર થઈ જાય એટલું જ નહિ પણ સામાયિકવ્રતના પાલનથી કોર્ટ જઈ દાવપેચ કરવાનો પ્રયત્ન પણ દૂર થઈ જાય એ નિશ્ચિત ॥ ધર્મશાસ્ત્રો એ પણ આધ્યાત્મિક ‘પેનલ કોડ’ છે ધર્મસૂત્રના ધાર્મિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક કાયદાકાનૂનો એવા સુદૂર અને ન્યાયપૂર્ણ છે કે આપણે જો નિર્દોષભાવે એ ધર્મકાયદા-ઓને અનુસરીએ તો દેશ, સમાજ કે કુટુંબમા પેસી ગયેલો પગરપરનો વૈરભાવ સ્વતઃ શાન્ત થઈ જાય પણ ધર્મશાસ્ત્રોના કાયદાકાનૂનોનું પાલન કરવું સામાન્ય જનતા માટે સરલ નથી જે સુવર્તીઓ હોય છે, જેમનો આત્મા ધર્મના રંગથી રંગાયેલો હોય છે એવા ધર્મવીરો જ ધર્મવ્રતનું પાલન બરાબર કરી શકે છે

જે મનુષ્ય સાચો વ્રતધારી છે, સદ્ધર્મી છે તે મનુષ્ય પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ ધર્મનો નાશ થવા દેતો નથી

સુદર્શન શ્રાવકનું દૃષ્ટાન્ત આપણને ધર્મનું દઢ પાલન કેવી રીતે થાય છે તેનો આછો પરિચય આપે છે

સુદર્શન શ્રાવકે શૂળી ઉપર ચડી જઈ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાણાર્પણ કરવાનું ઇચ્છ્યું પણ અભયા રાણીની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કર્યો શું તેને પોતાનો પ્રાણ પ્રિય નહોતો ? આપણે એનો જવાબ આપીએ તે પહેલાં સુદર્શન શેઠનો આત્મા બોલી ઊઠશે કે — “ મને મારો પ્રાણ પ્રિય હતો, પણ મારો પ્રાણપ્રિય ધર્મ તેથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. મારો અતરાત્મા ધર્મરક્ષા માટે પ્રાણાર્પણ કરવાનો આદેશ આપતો હતો ”

આવું જ એક બીજું શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ વ્રતપાલનની કઠિનતા અને મહત્તા સમજાવે છે

વરુણ નામનો બારવ્રતધારી શ્રાવક એક રાજ્યાધિકારી હતો. તે વ્રતપાલનની સાથે રાજ્યાધિકાર ચલાવતો હતો

એક વખત પરદેશી રાજ્યએ તેના રાજ્ય ઉપર અત્યાનંદ હુમલો

કર્મે, રાજ્યને બધા ગાળ્યાધિકારીઓને અભરસંખ્યોથી સેના સભ્ય
કરવાની આજ્ઞા આપી.

બધા રાજ્યાધિકારીઓ રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર સેનાને અભરસંખ્યોથી
સભ્ય કરી રણભૂમિના ગેદાન ઉપર આવ્યા. વરુણ પણ રાજ્યની
આજ્ઞાનુસાર સેનાને તૈયાર કરી આવ્યો.

જન પક્ષનાં છેલ્લાં તૈયાર થઈ અને ઘોડીવારમાં તેા ધ્રુવ મુઠ્ઠા
છેદાઈ ગયું. અને સામસામા અભરસંખ્યોના પ્રદારે થવા લાગ્યા. વરુણને
પણ મુઠ્ઠા કરવા માટે આદેશ આપવામાં આવ્યો. વરુણે જવાબ આપ્યો

તે કાઈ અત્યાચારી, અન્યાયી મારી ઉપર અભરસંખ્ય ફેંકી
તેની સામે હું મારા અભરસંખ્યો જરૂર ઉઠાવીશ. બાકી નિરપરાધી
છવેને ન મારવાની મારી મતપ્રતિષ્ઠા છે. આ મતપ્રતિષ્ઠાનું પાલન
હું મારા છવેને જોખમે પણ કરીશ. આપણા રાજ્યના મુઠ્ઠામાં આવવાનો
આદેશ થયો છે તેા જો આદેશને વિરોધમાં કરવો જો મારી પહેલી
ફરજ છે. અને સાથે મુઠ્ઠામાં નિરપરાધી છવે સામે હાથ ન ઉપાડવો
અને મનનિમમનું પાલન કરવું જો પણ મારું કર્તવ્ય છે.” ઘોડીવારમાં
સરસર બધા / કરતું એક તીકણ તીર તેના હૃદયમાં મોઢાંબું અને તે
નીચ દગ્ગા પડ્યો. હવે અપરાધી છવેને અપરાધનો બદલો આપવાથી
તેના મનમાં ભગ થતો નથી એમ જાણી તેણે અભરસંખ્યો દાકમાં ઉપાડવા
અને એક કૌનવીર તરીકે મનની રક્ષા કરતો. મુઠ્ઠામાં વીરતાપૂર્વક
હાથો અને ગળાના અને મતપ્રતિષ્ઠાનું પૂરેપૂરું પાલન કરી પોતાની
પવિત્ર ફરજ જાળવી રાદરક્ષા અને મતપ્રતિષ્ઠાના પાલન માટે
પ્રયોગને અર્પણ કરી વીર વરુણ મૃત્યુને બેઠી બમગ બન્યો.^૧

આ સાચી જ દેહાન્તો આપણને સુચીખવે છે! જો જી શીખવે
છે કે અસાધ્ય સરીરની રક્ષા માટે સાધ્ય ધર્મનો નાશ ન કરો. મન
મદારાગનું જો ધર્મસૂત્ર આપણને ધર્મરક્ષાનું કર્તવ્ય સમજાવે છે કે —

ધર્મ યથ દત્તો દક્ષિત ધર્મો દક્ષતિ દક્ષિતઃ ।

અર્થાત્—ધર્મનો આપણે નાશ કરીશું તો ધર્મ આપણે નાશ કરશે, અને ધર્મની આપણે રક્ષા કરીશું તો ધર્મ આપણી રક્ષા કરશે. આ ધર્મસૂત્ર અક્ષરસર સત્ય છે.

એક ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દષ્ટાન્તદ્વારા ધર્મપાલન કરવું કેટલું કઠણ છે તે સમજાવું

જોધપુરના રાઠોડ ૧ દુર્ગાદાસનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે એ એક રાજપૂત નરવીર હતો. દૃઢધર્મી અને સ્વામીભક્ત સેવક હતો.

એક વખત રાઠોડ દુર્ગાદાસ બાદશાહ ઔરંગઝેબના પંજમા સપડાયો. ત્યાં બાદશાહની બેગમ શુલનાર આ નરવીરનું ઓળખ જોઈ મનમુગ્ધ બની ગઈ તે દુર્ગાદાસની પાસે આવી પોતાને અપનાવવા પ્રાર્થના કરવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારના પ્રલોભનો બતાવવા લાગી કે—“હે નરવીર ! તું મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે તો આજે જ આ બાદશાહને મારી તને દિલ્હીનો સમ્રાટ બનાવું.”

દુર્ગાદાસ બેગમની પ્રાર્થના સાંભળી અવાજ થઈ બેસો રહ્યો. તે વિચારમાં પડી ગયો કે બેગમ આ શું કહી રહી છે ! તે તો દૃઢધર્મી હતો નરવીર હતો તેણે એટલું જ કહ્યું કે “મા ! તું આ શું બોલે છે ! તું તો મારી માતા છે.”

બેગમ ‘મા’ શબ્દ સાંભળતા લાલચોળ થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી “ દુર્ગાદાસ ! ‘મા’ શબ્દ બોલતા જરા વિચાર કર ફરીવાર વિચાર કર વગરવિચારે કશું બોલ નહિ.”

દુર્ગાદાસ તો મૂઝે મોઢે બધું સાંભળતો ગયો. પોતે જે કહી રહ્યો છે તે બગાડ વિચાર કરીને બોલી રહ્યો છે, એ વિષે તેને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. પોતે નિર્ભય હતો તેને કોઈનો ડર નહોતો. પ્રાણનાશનો પણ ભય નહોતો કેવળ એક પાપનો ડર હતો તેણે નિર્ભય થઈ બેગમને જવાબ આપ્યો

“મા હું ૭ કુંડું છું તે બરાબર વિચારીને બોલું છું. કશું આપ માંત્ર ખૂલી ગયાં છે. એમ મને લાગે છે.”

મુસનાર બેઝમને આ હાથવેધી વચનો જાણે તીક્ષ્ણ બાણ સ્પરીશમાં બોધાત્મક હોય તેવાં લાગ્યાં. તે નાચણની જેમ તાકડી બેઠી કે— મારા વચનની અવગણના કરનારની શી દશા થાય છે તે હું જાણું છું. મારા વચનને ઉપાખ્યાસને આ તાલી તલવારને ઘરણે જડ પડે છે એ હું બરાબર સમજી શકું અને અતિથિ જે ક્ષતિ નિર્ણય કરવો હોય તે નિર્ણય કરી શકે. એક તરફ આ સનગમિત કિન્નરિયું સિદ્ધાસન છે અને બીજી તરફ આ તાલી તલવાર. બેલ ! તારો શી વિચાર છે ? સામે જો પેથો મારો પુત્ર કામબખ્ષ તલવાર લઈને બેઠો છે. જાણાં જાણું એટલી વાર છે બેલ—

મુસનાર બેઝમ આજળ બોલવા જત્ય તે પહેલાં દુર્ગાદાસ સિંહની જેમ નિર્ણય કરી ગયાં બીજો— મા ! તારા મોઢેયી આવ્યા સમયે હું મારા કાને સાંભળી શકતો નથી. મારો પ્રાણ અત્યારે સદાચારની રક્ષા માટે જલિવેદી ઉપર આવ્યા તલપી રહ્યો છે. મને પ્રાણની પરવા નથી અને તો સદાચારની પરવા છે. મને પ્રાણ કરતાં સદાચાર વધારે મિત્ર છે.

દુર્ગાદાસનો આ સદાચારધર્મ આપણને શી બોધપાઠ આપે છે ? સદાચારનું સેવન કરે. સદાચારધર્મ જ તમારો મુખદુઃખમાં સત્તો મિત્ર છે. એ સાચા મિત્રની જે દિવસે તમે અવગણના કરશો તે દિવસથી તમારા ધાર્મિક જીવનનો અધાપાત શરૂ થઈ જશે. એમ નક્કી માનજો.

જો તમે તમારું અનુભવજન સદાચાર કરવા ચાહો છો તો મત પાસનામાં ૬૬ રહેજો. જે મતની પ્રતિષ્ઠા થો તે પ્રતિષ્ઠાને વગમી રહેજો અને તેને પૂર્ણ કરવાનો હમેશાં અતત પ્રયત્ન કરતા રહેજો. ખજા મોકિની એવી આત્મતા છે કે મતની પ્રતિષ્ઠા સેવાની શી

આવશ્યકતા છે । વ્રતની પ્રતિજ્ઞા લેવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે સકટના સમયે વ્રતપાલનની પ્રતિજ્ઞા એક પરમપ્રિય મિત્રનું કાર્ય સાધે છે આપણને તે અધ પતિત ચતા પહેલાં બચાવે છે અને ધર્મનો સાચો રસ્તો બતાવે છે. મહાત્માજી આજે મહાત્મા બન્યા છે એનું ધણુખરુ ક્રેય તેમની માતૃશ્રીએ આપેલ ‘ પ્રતિજ્ઞા ’ને મળે છે—કે જે પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી મહાત્માજી આજે મહાન બની શક્યા છે સકટના સમયે વ્રતપાલનનું સ્મરણ કરાવનાર, વ્રતપાલન માટે વારવાર પ્રેરણા આપનાર અને પ્રસોજનના સમયે સયમનો મર્મ સમજાવનાર વ્રતધર્મ એ આપણો સાચો મિત્ર બને છે આવા સાચા ધર્મમિત્રને આપણે શી રીતે અવગણી શકીએ ?

વ્રત વિષે આટલો બધો વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કર્યા બાદ ‘ પાખડ ’ એટલે વ્રત, અને એ લૌકિક કે લોકીત્તર ધર્મવ્રતને ધારણ કરનાર ‘ પાખડી ’ કહેવાય છે, એ સદ્બળ રીતે સમજી શકાય એમ છે

ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે પાખડધર્મ—વ્રતધર્મને સ્વીકારવો જોઈએ શાસ્ત્ર-કારોએ પણ એ દૃષ્ટિએ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ બાદ ‘ પાખડધર્મ ’ વર્ણવ્યો છે

(૫)

કુળધર્મ

[કુલધર્મ]

‘જસે ગુરુકુલે જિયે’

આલે આપણે ‘કુલીનતા-કુળધર્મ’ ને સુઢી જઈ કુલ સંજ્ઞાને વળગી ઉત્તરનીયની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ અને તેથી જ એ અને સુમાજમાં મોટો ભાદામી છે. એ જણાવવા પામ્યા છે કે જિવસે કુલીનતા ના માનને ઉત્તરનીયના કોઈકાવને ટાળીશું તે દિવસે આપણી જમી કામચલા આંગી જસે, અને તેવા જેવું સ્વદેશ જાણીએ કે અતિવાદ એ સુમાજની એક મોટી જાત છે અને કુલધર્મ એ સુમાજનો આદર્શ છે.

સ સંકારિતા, નામરિત્તા ચત્રીયતા અને ધર્મ સીધતા

પારસ્પરિક સંબંધ વિશે આપણું વિચાર ક્ષમી. હવે આપણે જાણે એ વિચાર કરવો છે કે આ સંસ્કૃતિ માનવસામાજમાં કેવી રીતે અને કયાંથી પ્રગટે છે? જવા આ વિચાર કરવાથી આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન ગુહ્ય સ્થાન છે. માનવ પિતાના સંસ્કૃતિવદારથી ગુહ્ય સ્થાન કેળવાય છે એ જ ગુહ્ય સ્થાન

વિસ્તાર પામતા કુટુંબસરકારનું રૂપ ધારણ કરે છે અને ત્યારે એ કૌટુંબિક સરકારોનું ક્ષેત્ર જરા વિસ્તીર્ણ થાય છે ત્યારે તે સરકારો આખા કુળના સરકારો બની જાય છે. આ રીતે કુળના સરકારો એ ધરના અને કુટુંબના સરકારોમાથી વડાયેલા અને સરકૃત બનેલા સરકારો છે કુળની સરકૃતિમાથી જે કુલીનના જન્મે છે એ જ કુલીનના માનવસમાજમા સુખશાન્તિનું બીજ રાખે છે. કુળના આચારવિચારો વિકાસ પામતા જ્ઞાતિના આચારવિચારો બને છે, અને જ્ઞાતિના આચારવિચારો સંધના આચારવિચારો બને છે, અને સંધના આચારવિચારોનો પ્રભાવ સમસ્ત ગણ ઉપર પડ્યા વગર રહેતો નથી વિશેષ વિચાર કરીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે માનવસમાજની સુખશાન્તિ વધાવવામા કુળધર્મનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે અત્યારે વિશ્વશાન્તિ જે જોખમમા આવી પડી છે તેનું એક કારણ કુળધર્મની અવગણના પણ છે. કુળધર્મ શો છે, કુળધર્મ માનવસમાજનું શું કલ્યાણ કરી શકે એમ છે, અને કુળધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવાથી સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે એમ છે, એ વિષે આપણે અત્રે સંક્ષેપમા વિચાર કરીશું.

કુળ એટલે પરિજનોનો સમુદાય અને ધર્મ એટલે કર્તાવ્ય પરિજનોના સમુદાયનો આચારવિચાર તે કુળાચાર કહેવાય છે

જે આચારવિચારથી, જે વિચારવર્તનથી અને જે કાર્યપ્રણાલીથી કુળનો આદર્શ ઉત્પત્ત બને, કુળની પ્રતિષ્ઠા વધે, કુળની ખાનદાની વધે, કુળની માનમર્યાદા વધે, કુળ ઉચ્ચ બને, દુકમા કુળ કુલીન બને એ કુળનો ધર્મ કહેવાય છે

કુળનું ક્ષેત્ર ધણુ વિસ્તીર્ણ છે કુળની મર્યાદામા કુટુંબની અને ધરની મર્યાદા આવી જાય છે

કુળના સરકારોને સશુદ્ધ અને સરકૃત બનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ ચૂકના સરકારોને તથા કુટુંબના સરકારોને ઈશવવાની ખાવ સ્મૃત્તા રહે છે કારણ કે આપણું ધર તે સરકૃતિને સર્વવાની સજ્જ પાઠશાળા છે નાનાં બાળકો તે પાઠશાળાના નિશાળિકા છે માતાપિતા એ પાઠશાળાના કિતમિતક સિક્ષકો છે

બાળક જેમજેમ પોતાની સરકૃતિનું જોગ વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના ચૂકસરકારો પણ કુટુંબસરકારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે બાળક થોડું થોડું થઈ પોતાના ધરનું આંજણું ઉઘી કુટુંબના આંજણે જાય છે અને જર્ણા સરકારો અપનાવતો જાય છે પોતાના ધરમાં તેને જેવા સરકારો મળ્યા છે અને પાઠેશી કુટુંબીઓના ધરમાં જેવા સરકારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિજણ થતું જાય છે જેમ બાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે બાળક ચૂકસરકારો અને કુટુંબસરકારોનું ધારધારે પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને જાખરે તે ચૂકસરકારોને કુટુંબના સરકારો સાથે એક ફરી લે છે બાળક જેમ હંમરમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તે ધરનું કુટુંબનું આંજણું ઉઘી ફેરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને ફેરીઓમાંથી કુળનાં ધર સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સરકારો મળે છે તેને અપનાવતો જાય છે જાખરે તે કુળધર્મની સમજતો વાય છે અને તેના આચારવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રવળ કરતો જાય છે

કુળધર્મને સમજવાની શુદ્ધિ પગિપાવ થઈ બાળક એ જલ સમજતો વાય છે કે તેનો કુળધર્મ મુખ્ય એ જાતમાં વહેવારેલો છે એક લૌકિક કુળધર્મ છે કે એ કુળધર્મ માતાપિતા સર્વ વદાશ તથા ગુરુઓના કુળમાં આપણાવર્તી રહી વસવર્તન, વસ પાલન, વસખરચા તથા લોકાલ્પનની સમૃદ્ધિ સિદ્ધાદીક્ષા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને જીવે લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ મહત્વ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ લિંગલિંગ હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તો માનવસમાજમા શાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે

કુળધર્મના શાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે મીઠો છે પણ આચરણ્યમા કઠણ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડોચવળો છે પણ મુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સામારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી દેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડોચવળો માર્ગે જનારા જગતમા ઘણા છે તેમા જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોચી શકશે

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામા સમભાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મરાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર લાલ્ચવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને જાનૈ જાનૈ સાધી શકે છે

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જર્મ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે. બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

કુળના સરકારોને સશુદ્ધ અને સસ્કૃત જાણવા માટે સર્વ પ્રથમ મૂળના સરકારોને તથા કુટુંબના સરકારોને જાણવાની જાણ સ્પષ્ટતા રહે છે કારણ કે આખરું ધર તે સસ્કૃતિને સર્જવાની સજ્જ પાઠશાળા છે નાનાં બાળકો તે પાઠશાળાના નિશાળિયા છે માતાપિતા એ પાઠશાળાના દિર્ઘચિંતક શિક્ષકો છે

બાળક જેમજેમ પોતાની સસ્કૃતિનું જ્ઞેય વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના મુક્તસરકારો પણ કુટુંબસરકારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે બાળક થોડું થોડું થતાં પોતાના ધરનું અર્થસત્ત્વ ઊંડી કુટુંબના આશ્રયે જાય છે અને જાનાં સરકારો અખતવાલે જાય છે પોતાના ધર્મમાં તેને જેવા સરકારો મળ્યા છે અને પાડોશી કુટુંબીઓના ધર્મમાં જેવા સરકારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિશ્રણ થતું જાય છે જેમ બાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે બાળક મુક્તસરકારો અને કુટુંબસરકારોનું ધારિધરિ પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને આખરે તે મુક્તસરકારોને કુટુંબના સરકારો સાથે એક કરી લે છે બાળક જેમ જેમ ધર્મમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તે ધરનું કુટુંબનું પ્રાંતલુ ઊંડી શેરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને શેરીઓમાંથી કુળના ધર સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સરકારો મળે છે તેને અખતવાલો જાય છે આખરે તે કુળધર્મને સમજતો થાય છે અને તેના આચારવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રવળ થતો જાય છે

કુળધર્મને સમજવાની શુદ્ધિ પરિપક્વ થતાં બાળક એ પણ સમજતો થાય છે કે તેના કુળધર્મ મુખ્ય બે જાતનાં વહેવારોથી છે એક લૌકિક કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ માતાપિતા સર્ગ વહાલાં તથા સુસ્મૃતના કુળમાં આપણાવર્તી રહી વસવર્તન, વસ પાલન, વસાવસથા તથા શોકજનની સમુચિત શિક્ષારીયા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને બીજો લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ પ્રદર્શ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે.

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ ભિન્નભિન્ન હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તેો માનવસમાજમા સાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોંચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે.

કુળધર્મના સાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોંચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે રીધો છે પણ આચરણ્યમા ઢંઢુ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડોઅવળો છે પણ સુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તેો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સાસારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી કેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડોઅવળે માર્ગે જનારા જગતમા ઘણા છે તેમા જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોંચી શકશે.

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામા સમભાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મરાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર લણવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે છે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને રાને રાને સાધી શકે છે.

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જઈ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

પાપમાર્ગ છે આ માન્યતા થોડી ભ્રમણા પેદા કરનારી છે જે સોફાની જેવી માન્યતા છે તેમને પૂછવું જોઈએ કે સત્પ્રવૃત્તિદારા કુળના આદર્શને ઉત્તર નનાવવો એ પણ શું પાપ છે? જો કુળનો આદર્શ ચિન્તિત નનાવવો એ પાપમય પ્રવૃત્તિ કહેવાતી હોય તો કુળને અસા-
મર્તિમાં ફેરવવો એ શું ધર્મ છે?

લૌકિક કુળધર્મનું ભરતજ પાલન કરવું સરલ નથી કુલીનતાની પ્રાપ્તિ માટે સતત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે સાચો કુળધર્મ કાંઈ પ્રાપ્ત્ય આપ્યો નથી, પરંતુ પૂર્વજોનો આશ્રય આપતો સાધ્યચાર ઉપદેશ સહોત નથી. કાંઈ આપા ન જ મળે પણ અન્નના કાણા માટે ચોરી કે ખસત્ય આદિ દેવોનું આચરણ કરવું તે કુળધર્મને વલ્લભાત સમાન કુખ લાગે છે.

રાણા પ્રતાપે કેવળ કુળધર્મની ટેક જાળવવા માટે અને કુળ-
ધર્મની રક્ષા માટે સ્વેચ્છાએ કુઝખરખરા સ્વીકારી લીધી પણ તેણે પોતાના હાથે કુળધર્મની સ્વતંત્રતા ન લેવી. માણસની કુલીનતાની કસોટી કુખના પ્રસંગે જ થાય છે જે કુખોમાં પણ પોતાની કુલીનતા જાળવી રાખી શકે છે તે જ અનુભ્ય કુળધર્મનું પાલન કરી કુલીન બની શકે છે.

અત્યારે જીવ્ય કુળમાં જન્મવા માગથી જ કુલીનતા આપી નથી હોય એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ પડી છે પણ ખરી રીતે જીવ્ય કુળમાં જ મથા માગથી કુલીનતા આવતી નથી પણ કુલીનતા મેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાએ સત્કાર્યોદારા કુલીન બનવું પડે છે.

ભગવાન મહાવીરે ભતિવાદને નામે સુસુવાદને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે કોઈ પણ મનુષ્ય જીવ્ય કુળમાં જ મથા માગથી જીવ્ય થઈ

૧ ભતિવાદ અને સુસુવાદ વચ્ચે કોનેસા જમણું હાલથી સ્પષ્ટ છે. ભતિવાદને નાજુદ કહેવા સુસુવાદને નાજુદ કહેવા ભતિવાદે પસંદ કરે અને કાંઈ અજ્ઞાનમાં છે પણ માનવસંકલિત આચર્ય પદ્ધતિ રહિત હોવાથી અત્યે પદ્ધતિ થઈ છે સુસુવાદના પ્રચાર માટે ભગવાન

કમ્મુણા ચમણો હોઈ કમ્મુણા હોઈ સ્વત્તિઓ ।

કમ્મુણા વેદસો હોઈ સુદો હોઈ કમ્મુણા ॥ ૩૦ સૂ. ૭૦ ૨૫

અર્થાત્—કર્મથી બ્રાહ્મણ થાય છે, કર્મથી જ દાનિય થાય છે,
કર્મથી જ વૈશ્ય થાય છે, અને કર્મથી જ શૂદ્ર બને છે

શકતો નથી તેમ કોઈ નીચ કુળમાં જન્મવાથી કોઈ નીચ થઈ જતો નથી ઉચ્ચતા અને નીચતા માણસની સારીનરસી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આધાર ગમે છે માણસ સતપ્રવૃત્તિ કરી પોતાનો આદર્શ ઉચ્ચ બનાવશે તો તે ઉચ્ચ બની શકશે ને માણસ નીચ પ્રવૃત્તિ કરશે તો તે નીચ કહેવાશે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મવા છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની નીચ પ્રવૃત્તિથી નીચ બને છે તેમ નીચ કુળમાં જન્મવા છતાં ને માણસ સતપ્રવૃત્તિ કરે તો તે ઉચ્ચ પણ બની શકે છે નીચ કુળમાંથી ઉચ્ચ મહાત્મા બનેલા હઠિકેથી, માતંગ જેવા ધર્મગુરુઓનું વર્ણન ધર્મશાસ્ત્રોમાં મળે છે

આજે આપણે કુલીનતાના આધારે ઉચ્ચનીચ, સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યનો પૂર્વાપર વિચાર કરીએ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે જાતિવાદ એ સમાજની એક મોટી બીડી છે અને ગુણવાદ એ સમાજનો આદર્શ છે ભગવાન મહાવીરપ્રભુએ ગુણવાદનો આદર્શ જગત સમક્ષ રજૂ કરી જાતિવાદની બીડીને દૂર કરવાનો અથાગ પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમણે ગુણવાદદારા—માનવતાના વિકાસદારા—વિશ્વશાન્તિનો પેગામ જગત-માત્રને સંભળાવ્યો હતો ભગવાન મહાવીરના ગુણવાદનો એ દિવ્ય સંદેશ આપણે ફરીવાર બરાબર સાંભળવાની જરૂર છે આપણે ને એ દિવ્ય મહાવીર, મહાત્મા જુદે તથા અનેક મહર્ષિઓએ સતત પ્રયત્નો કર્યા છે અને એ જ કારણ છે કે અત્યારે પણ એમના ઉપદેશોના શ્રી આચારાગ, શ્રી જ્ઞાનાધ્યયનસૂત્ર આદિ જૈન ગ્રંથોમાં, ધર્મપદ, સુત્રનિપાત, સંયુક્ત-નિકાય આદિ બૌદ્ધગ્રંથોમાં, શ્રી ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદ આદિ વૈદિક ગ્રંથોમાં ગુણવાદને લગતી પુષ્કળ સામગ્રી મળે છે

સદેશને સાંભળી, સમજી રહીશું તો દેશમાં ઉચ્ચ નીચ, સ્પૃશ્ય સ્પૃશ્યનો જે જટિલ પ્રશ્ન બનેલો થયો છે તેનો ઉકેલ સારી રીતે થઈ શકે.

આજે આપણે કુલીનતા ને બૂધી જઈ કુળ સંબંધને વળગી ઉચ્ચનીચની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ અને તેથી જ દેશ અને સમાજમાં મોટો ગેરાળો બનેલો થયો છે. જે દિવસે આપણે કુલીનતાના ત્રાજવે ઉચ્ચનીચને તોળીશું તે દિવસે આપણી બધી જામણા જાંઘી જશે.

કુલીનતા એ ધર્મસાધનાનું એક ભાગ છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય કુળધર્મનું ભરાબર પાલન કરી કુલીન ન બને ત્યાં સુધી તે સૂત્ર-આરિત્રધર્મ અને આત્મિક ધર્મ નું આચરણ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. સૂત્ર-આરિત્રધર્મનો આધાર કુળધર્મ છે અને કુળધર્મ નષ્ટ થઈ જાય તો તે આત્મિક ધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

દેશનાં લોકો જેવી જીવી જાય છે તે કુળધર્મ તો સાંસારિક ધર્મની શિક્ષાદીક્ષા છે તે એ ધર્મ ધર્મ કેમ કહી શકાય ? આ જીવી જામક છે જીવી જરનારે જાણવું જોઈએ કે કુળધર્મ જેમ લૌકિક ધર્મની શિક્ષા આપે છે તેમ લોકોત્તર ધર્મની પણ શિક્ષા આપે છે. વળી લોકોત્તર ધર્મનો આધાર લૌકિક ધર્મ ઉપર રહે છે એટલા માટે જ લૌકિક ધર્મ અવસ્થિત રીતે ન જાયે તો લોકોત્તર ધર્મ પણ જોખમમાં આવી પડે. એટલા માટે લૌકિક ધર્મ અને લોકોત્તર ધર્મનો સમન્વય જાળવવાનું મહાવીર કાર્ય છે. અત્યંતમાવિષ્ઠ એ લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિ છે અને સાધુસાધ્વી લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિનિધિ છે. આ અતુર્લિપ સંપન્ના આ આર પ્રતિનિધિઓ જ પરસ્પર સમ્બંધસ્પર્શી સમન્વય ન રાખે તો જોનધર્મ જોખમમાં આવી પડે. જાળવવાનું મહાવીર જે સમ્બંધાસનની ચોળના કરી છે તે ચોળના જેવી તો અજૈવ્ય છે કે એ સમ્બંધાસનની ચોળનાદ્વારા આજે જિનસાસન નિર્વિખરે પ્રવર્તી રહ્યું છે.

લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, આવકઆવિકાઓએ લૌકિક કુળ-ધર્મનું બરાબર પાલન કરવું જોઈ એ, અને લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, સાધુસાધ્વીઓએ લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરવું જોઈ એ ત્યારે આ પ્રમાણે લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી ભગવાન મહાવીરના અનુયાયીઓ, ધર્મશાસ્ત્રના શબ્દમા જાદ-સપજે જાતિસપન્ન અને કુલસપજે કુળધર્મથી સપન્ન બનશે ત્યારે જૈનસમાજમા કુલીનતા ધર્મગુણ પ્રગટશે, જે ગુણ સમાજમા અને દેશમા સુખશાન્તિનું બીજ રાપશે

(૧)

ગણુધર્મ

[ગણ-ધર્મ]

ગણુતંત્ર-મંદાતંત્રની આપણે પુરાતન વાસ્તવ્ય છે એ આપણે અન્યાયભાવની સામે કયા બેઠણે નૈતિક બળ ફેલાવીએ અને નહિવા મતભેદ કે સ્વાર્થને તિલાંશસિ આપી શકે, જામાય અને ગણુધર્મની રક્ષા માટે બલિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોના સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપસોબથી આપણને મર્યાદાવિત રાખી શકે નહિ આપણા ગણુધર્મમાં જે જામાય બળ રહેલું છે તે બળનો આપણે સદુપયોગ કરવા શીખીએ તો આપણે લેન થમ અમતમા બચી શકીએ.

ગૌણુ એટલે શમ્ભુ અને સમૂહનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રની પ્રતિજ્ઞા તેમજ અવસ્થા નિગમવા માટે જવાબદાર રહે એવું નામ મનુષ્યના સમૂહ મનુષ્ય નિર્મળને આપે છે એવા જ પ્રકારનો બીજો કોઈ નુસ્ત્ર થતો હોય તો પશુના જે સહન કરી શકે નહિ નિર્મળની રક્ષા કરવી, નિર્મળને ન્યાય જણાવવા પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપવો પડે તોણુ પાછી પાત્રી ન કરવી, એ ગણુધર્મ પાળનારાઓનું મહાવત હોય છે ગણુતંત્રની આ અવસ્થા આજના પ્રગતસત્ત્રમક

રાજ્યથી જરા પણ ઊતરતી નહોતી જૈનયુગમા નવલિચ્છી અને નવમહી જાતિના અદાર ગણુરાજ્યોનું ગણુતંત્ર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે આ અદાર ગણુરાજ્યોનું ગણુતંત્ર સળભોદારા પીડાતી પ્રજાને પીડાથી મુક્ત કરાવવા માટે અને તેમને સુખશાન્તિ પહોંચાડવા માટે તન, મન અને ધનનો પણ વ્યય કરી સહાયતા પહોંચાડવામા ગૌરવ માનવું.

આ ગણુતંત્રની પદ્ધતિમા ગણુધર્મ પાળવા જતા પ્રજાસમૂહને કેટલું સહન કરવું પડતું તેનો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ* ઉલ્લેખ આપણા જૈનશાસ્ત્રોમાથી મળી આવે છે

કહે છે કે પોતાના મોટાભાઈ કોણિકને મગધનું મહારાજ્ય મળવાથી વિહલ્લકુમાર પોતાના માતામહ રાજા ચેટક પાસે આવીને ગ્હી મગધ-રાજ કોણિકે વૈશાલીમા જઈ રહેલા વિહલ્લકુમાર પાસેથી હસ્તિ તથા હાર માગ્યા રાજા કોણિકને આ હાથી તથા હાર માગવાનો કંઈ હક્ક નહોતો કોણિકને જેમ મગધની રાજગાદી મળી હતી તેમ ખીજા ભાઈએને પોતપોતાના ભાગ મળ્યા હતા પણ કોણિકને પોતાની સત્તા અને બળનો મદ હતો વિહલ્લકુમાર જ્યાં આવી રહ્યો હતો ત્યાં ગણુતંત્રની સહાયથી કારભાર ચાલતો વૈશાલીના ગણુતંત્રના સત્યાલક રાજા ચેટક હતા તેમણે આ હકીકત જાણી તુરંત ગણુના અદાર રાજાઓને એકત્રિત કરી, કોણિક કેવા પ્રકારનો અન્યાય, અત્યાચાર કરી રહ્યો છે અને ગણુતંત્રના જવાબદાર પુરુષોએ તેનો સામનો શા સારુ કરવો જોઈ એ તે બધું રૂપબદ્ધતાપૂર્વક સમજાવ્યું સક્ષેપમા તેમણે કહ્યું કે:

“ જે રીતે વિહલ્લકુમારના ખીજા અગિયાર ભાઈએને રાજ્ય-માથી ભાગ મળ્યો છે તેજ પ્રમાણે વિહલ્લકુમારને તેના માતાપિતા તરફથી આ હાર તથા હાથી મળ્યા છે એની ઉપર મગધરાજકોણિકનો કોઈ પ્રકારનો હક્ક નથી કોણિક અન્યાયથી, સત્તાના અભિમાનથી વિહલ્લકુમારને દગાવવા માગે છે ”

ગણુતંત્રના અદારે રાજાઓએ કોણિકના આ અત્યાચાર—અન્યાયની

* જુઓ શ્રી નિરયાવલિસૂત્ર તથા લગવતીસૂત્ર

સામે વિરોધ નહોતો કર્યો. આખરે મુદ્દા કરવું પડે તો બહારે વસ્તુના રાત્રીએ સાથે મળી ચેટક રાત્રીને સદાચ કરવાનું વચન આપ્યું. વસ્તુત્રિયામાં જાણવા પ્રગ્નત્રિયાની રાત્રીએવરણમાં પ્રગ્નત્રિયાએ જેવી જાણી જાણીને જાણીને હોય છે તેની કદરવા આવી થઈ સમી. વિદ્યારાત્રીએ એ માત્ર ચેટક રાત્રીને જ જાણીને હતો, બીજા રાત્રીએને એની સાથે કદી સંબંધ નહોતો, છતાં તેમણે જાણ્યું— જાણ્યારની સામે સંબંધો અને વિદ્યારાત્રીના જાણ્યારની પડને આવી જાણ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જે પ્રગ્ન જાણ્યાર, જાણ્યારની સામે પૂરેપૂરું જાણી સામનો કરી શકે નહિ જાણવા તો પોતાના નાના નાના સ્વાર્થોમાં જ મથમૂલ ગ્રે તે પ્રગ્ન જાણવા વસ્તુત્રિયાને માટે પોતાની ચેટકતા સિદ્ધ કરી શકે નહિ.

મુદ્દાની જાણ કરતાં કે કિંમતે જાણે થરી જા વસ્તુત્રિયાની વિદ્યારાત્રીને ખુશીથી જાણીને જા જાણે છોડી પણ સક્ત પણ તેઓ સમગ્રતા હતા કે વસ્તુત્રિયા એવા તુલા જાણવને જા પણ સ્થાન ન જ હોય.

નાનામાં નાનો જાણ્યાર કે જાણ્યાર વસ્તુત્રિયા જે જાણી સેવાય તો જી વસ્તુત્રિયા પાયા બીજા જ જાણે મૂળ કહે વસ્તુત્રિયા સમગ્રતા જાણ્યારે વસ્તુત્રિયા જાણ્યાર સામે જાણી સેવા પણ તેવાર જા નવમજી નાતિના અને નવમજી નાતિના જાણ્યાર વસ્તુત્રિયા રાત્રી ચેટકની મજા જાણ્યા.

વસ્તુત્રિયા પ્રતિજ્ઞ સાથે, એક જાણ્યારે જાણે રાત્રીના રાત્રી સાથે જાણે જાણ્યારે પ્રતિજ્ઞ અને તેના હક્કનું સંરક્ષણ, એ જા મુદ્દાનું મૂળ જાણે હતું.

જાણ્યારે જાણી જાણી જાણી સંબંધિત છે કે સત્કાર્યનું નામ જાણે છે. પરંતુ જાણી તો જાણ્યાર, જાણી ન જાણવાથી થોડા સમામ

થશે, અને અનેક માણસોની જનમાલની ખુવારી થશે પણ જે હાર, હાથી પાછા આપી દેવામાં આવે તો ન તો સત્રામ થાય તેમ ન માણસોની જનમાલની ખુવારી પણ થાય પણ અહીં તો હાર, હાથી ન મોકલીને જાણી જોઈને યુદ્ધની તૈયારી કરવામાં આવે છે તો આ યુદ્ધ ધર્મ કેમ ગણી શકાય ?

આ પ્રશ્ન જરા વિચારણીય છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે

રાજા પરદેશી, કેશીશ્રમણ સાથે ખૂબ ધર્મચર્યા કરીને ખમાવ્યા વગર જવા લાગ્યા ત્યારે કેશીશ્રમણે તેમને કહ્યું કે ‘હે ! રાજા ! તમે મારી સાથે વણા લાખા સમય સુધી ધણી આડીઅવળી વાતો કરી અને અતે ખમાવ્યા વિના આસ્થા જાઓ છો, તો શું આ સાધુની અવજા નથી ?’

રાજા પરદેશીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘હું એ વાતને સારી રીતે જાણુ છું અને મારી એ ભાવના પણ નથી કે આપને હું ખમાવું નહિ ! મારે વિચાર છે કે જ્યારે હું પરિવાર સહિત સેના લઈને આવું ત્યારે આપને ખમાવું’

અહીં આપણે વિચારવું જોઈએ કે જો રાજા એકલો જ ખમાવીને આસ્થો જાત તો જીવહિંસા ઓછી થાત અને પરિવાર અને સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે તો પછી સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં પરદેશી ગાળનો શો મુખ્ય આશય હતો ?

જો પરિવાર તથા સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થવાની સંભાવના હતી તો કેશીશ્રમણે પરદેશી રાજાને ‘પરિવાર તથા સેનાસહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે માટે જો તમારો ખમાવવાનો જ ભાવ છે નો તમે એકલા જ ખમાવી જાઓ બધાને અત્રે આવવાની આવશ્યકતા નથી’ એમ કહી શા માટે રાજાને રોક્યો નહિ ! આ પ્રશ્નનો સમાધાનકારક ઉત્તર શો હોય ?

આ પ્રથમ વિશે ચર્ચા વિચાર કરતાં તેના મમ એ સમજાય છે કે રાજા એકલો જમાવવા ન જાયો તેનું મુખ્ય તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ હતું કે સપરિવાર જમાવવા આવવામાં જનસમાજ ઉપર ધર્મના પ્રભાવ અસાધારણ પડે છે તેથી ધર્મના ઉદ્યોત અને તેની પ્રભાવના થાય છે.

કેશીમમલે પરદેશી રા. ૧૦ સેના સહિત જમાવવા આવવાનો નિષેધ આ જ કારણે ન કર્યો હોય અને આવવા ત્યાંમાં પણ દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓની વિગતના થવાની સલાવના અદ્યક્ષ હોવાથી કેશીમમલે પરદેશી રાજાને પરિવાર અને સેના સહિત જમાવવા આવવાનો આમ્રક ન કર્યો તેમ જ્યારે પણ એવી ન આપી હોય આ ઉપરથી એ સહેજે સમજી શકાય એમ છે કે —

કેવળ આરજસમાર અને આપણે કેળીએ અને તેનાથી બનારો લાભ ન કેળીએ તો તે ન્યાયશુદ્ધતા ન હોવાય.

રાજા પરદેશી મૂર્ખ નહોતો. યાની હતો કદાચ માની લઈએ કે રાજાને યાન નહોતું પણ કેશીમમલે તો યાની હતા ને ? જો રા. ૧૦ને આ પ્રકારનું કાર્ય કરવું ઉચિત નહોતું તો કેશીમમલે રા. ૧૦ને કેમ ન શક્યો ?

તમને ફરી એવી શકા થાય કે રાજા પરદેશીની વાત તો સૂત્રધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન જુદો છે અને મહારા ન મોહિનની વાત મલુધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન પણ જુદો છે જ ને કિમ ધર્મને એક કોડીમાં કેમ મૂકી શકાય ?

જ્યાં તો કેવળ દાર, હાથી પાછાં આપવામાં ન આવે તો અનેક મનુષ્યોની જાનમાલની ખુવારી થશે, તો તે મુદ્દને ઉચિત કેમ માની શકાય ?

તમારો પ્રશ્ન જરાજર છે જુઓ જેમ રા. ૧ પરદેશી એકલો જ જમાવીને આવ્યો તત તો સૂત્રધર્મનો પ્રભાવ જનસમાજ કે સેના ઉપર પડત નહિ તેમ જ રીતે મલુધર્મોના ન્યાયજન્યાયનો વિચાર

ક્યાં વિના કેવળ યુદ્ધની લય કરતાનો વિચાર કરી મહારાજા કેલિંગને હાર, હાથી પાછા આપી દે અને આશ્રયે આવેલા વિહલકુમારને સહાયતા ન આપે, તો ગણધર્મનો પ્રભાવ પ્રગળતો હિપર પડે નહિ, પણ બિલકુ પ્રગળતો આવા ગણધર્મને ડરપોકધર્મ કહે કે વીરધર્મ ? પ્રગળતો પાસેથી આ પ્રશ્નનો જવાબ માંગવામાં આવે તો એક અવાજે એ જ જવાબ મળશે કે એવો ડરપોક ગણધર્મ શા કામનો ?

આ પ્રમાણે હાર, હાથી પાછા આપી દેવાથી ગણધર્મ જોખમમાં આવી પડે તો સંધધર્મની રક્ષા થાય કે નાશ ?

એ કહેવાની જરૂર નથી કે ગણધર્મની રક્ષામાં સંધધર્મની રક્ષા અને ગણધર્મના નાશમાં સંધધર્મનો નાશ રહેલો છે

‘ જ્યાં સુધી પોતાના માથા હિપર આવી પડ્યું નહિ ત્યાં સુધી ગણધર્મનો સ્વાગ રમ્યો, અને જ્યારે ગણધર્મને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો કટોકટીનો સમય આવ્યો ત્યારે ગણધર્મને છોડી દીધો ’ આ પ્રકારનો અવર્ણવાદ કેલિંગ રાજાને હાર, હાથી પાછા આપવાથી જનસમાજમાં પ્રચલિત ઘર્ષ જાત ગણધર્મના આ અવર્ણવાદથી ગણધર્મ અને રાજધર્મ કલકિત ઘર્ષ જાત જેવી રીતે રાજા પરદેશીને સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં સમકિત ધર્મનો ક્ષાભ થયો, તેથી જ રીતે ગણધર્મનું અને રાજધર્મનું ડરપોકપણાનું કલક દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ, અન્યાય, અત્યાચારના પ્રતિકારની દૃષ્ટિએ અને આશ્રયે આવેલા ગજકુમાર વિહલકુમારની રક્ષાની દૃષ્ટિએ હાર, હાથી કેલિંગને પાછા ન આપવામાં ગણધર્મની રક્ષા રહેલી હતી અને તેને અગે યુદ્ધ આવશ્યક ઘર્ષ પડ્યું હતું

આ યુદ્ધ જૈનસૂત્રોમાં ‘ મહાશિલાકટક ’ તથા ‘ રથમૂસલ ’ સંગ્રામોનાં નામે પ્રસિદ્ધ છે એમાં ઘણા માણસો મરાયા યુદ્ધમાં દેવી મદદથી જોકે કેલિંગ જીત્યો પણ એ બધું છતાં ગણતંત્રના ધુરંધરાએ હારે જોખમ ખેડીને પણ પોતાના ગણતંત્રની પ્રતિષ્ઠા જાળવી

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરતાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો તે બધાનું મહાન પાપ મહારાજા કેલિંગને લાગ્યું. કારણ કે તેણે જ જનનામનો પક્ષ લઈ લડાઈ કરી હતી. ગણતરે તો માત્ર ન્યામનો પક્ષ લીધો હતો.

આપણે પણ આરક્ષમારક્ષને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરક્ષમારક્ષના બહાના નીચે જાણે ધર્મ છુટ્ટો નાક કરી નાંખ્યો છે એટલા જ માટે જાણે જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો ડરપોકામ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમહી તથા નવલિચ્છી જાતિના અધારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના ભક્તો હતા એટલું જાણી તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની આબરૂ જળવધા આ મુદ્દા સુધી પહોંચ્યાં મનુષ્યો એટલા બધા વિચારશીલ અને ધર્મશીલ હતા કે જનનામને અટકાવવા ખાતર મુદ્દા કરવું હોય તો તે પણ સ્વીકારી લેતા હતા. પણ યરજુર્મા આવેલા મનુષ્યને યરજુ ન જાણવું અને તેને ન્યાય ન જાણવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના યરજુર્મા જાણેલાઓના ત્યાગ કરી કે જે જર્ણાત્ જામવ જાપતા નથી તેઓ કમર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાત્તા સેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ અપીને પણ યરજુર્માક્ષત્રી રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દાને જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો, તે મનુષ્યકત્તાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા કેલિંગ ઉપર એટલા માટે ઢાળવામાં આવે છે કે તેણે જનનામના પક્ષનું સમર્થન કરવા મારે મુદ્દનું નીલ શાખ્ય ક્યું હતું.

ગણતરના નામોએ મહારા ન જોલિંગને મુદ્દા ન કરવા અને રાજામાર વિદ્યારામાર સાથે જનનામ ન કરવા ખૂબ સમજ્યો

અને છતાં ત્યારે ક્રાણિકને અન્યાયનો પક્ષ ન છેડતા યુદ્ધ માટે તૈયારી કરતો જોયો ત્યારે તેઓએ વિવશ થઈને સત્યધર્મ અને ન્યાય-ધર્મના પક્ષનું સમર્થન કર્યું, અને શરણાગતની અને ગણધર્મની રક્ષા માટે યુદ્ધ કર્યું.

એટલે ગાંધી નવમહી અને નવલિચ્છી જાતિના અદારે ગાંધીએ સમઘટિ હતા અને મહારાજા ક્રાણિક પણ જોકે પહેલાં ભગવાન મહાવીરનો ભક્ત હતો પણ આ વખતે તો તેણે અન્યાયનો પક્ષ લીધો હતો.

એક મનુષ્ય જે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરિત થઈને એક કીડીનો પણ વધ કરે છે તો તે 'પાપી' કહેવાય છે પણ એક ચક્રવર્તી મહારાજા જે અન્યાય, અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરવા માટે પોતાની ચતુરગી સેનાને યુદ્ધ માટે તૈયાર કરાવે છે તો પણ તે અપરાધી કહેવાતો નથી તેનું પ્રધાન કારણ એ છે કે તે સત્યાગ્રહ અર્થ સાધવા માટે જે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરાઈને નહિ પણ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે વિવશ થઈને યુદ્ધ કરે છે.

જો અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે કોઈ પગલું લેવા-મા ન આવે તો સમસ્ત દેશમાં અન્યાય ફેલાઈ જાય અને ધર્મનું પાલન થવું પણ અસંભવ જોવું થઈ જાય ત્યારે ખીજા બાજુ કીડીનો વધ કરનાર મનુષ્ય સકલપુણ્ય હિસા કરી અપરાધી જાને છે.

આ જ પ્રમાણે મહારાજા ક્રાણિકે જાણી જોઈને હિસાની પત્રિ-સ્થિતિ ઊભી કરી અને અન્યાયનો પક્ષ લીધો એટલા માટે નિરપરા-ધીઓને મારવાનું પાપ મહારાજા ક્રાણિકને મુખ્યત્વે લાગ્યું કહેવાય ગણતરના નામકોએ કેવળ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવાની ઇચ્છાએ વિવશ થઈ યુદ્ધ કર્યું એટલા માટે આ અન્યાયપૂર્ણ હિસા કરવાનો અપરાધ ગણનામકોનો નહિ પણ મહારાજા ક્રાણિકનો છે.

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરવા નેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો તે ગધાનું મહાન પાપ મહારાજા ડાણિકને લાગ્યું. કાગણ કે તેણે જ જન્યાવનો પણ લઈ લઈ કરી હતી. ગણતરે તે માત્ર ન્યાવનો પણ લીધો હતો.

આપણે પણ આરભસમારભને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરભસમારભના ગદ્ગદના નીચે જાણે ધર્મસુદિનો નાશ કરી નીચ્યો છે એટલા જ મટે જાણે જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો દરેકેકધમ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમહી તથા નવચિત્તી તિના બહારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના ભક્તો હતા એટલું જ્યાં તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની આજ્ઞા જાળવવા આ મુદ્દે હતું. પહેલાંના મનુષ્યો એટલા જાણી વિચારસીધા અને ધર્મસીધા હતા કે જન્યાવને બદલાવવા ખાતર મુદ્દ કરવું હોય તો તે ખરું સ્વીકારી લેતા હતા. પણ ઘરઘુમાં આવેલા મનુષ્યને સરણ ન આપવું અને તેને ન્યાય ન આપવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના ઘરઘુમાં આવેલાઓનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ આશ્રય આપવા નથી તેઓ કાચર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાથા લેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ આપીને પણ સરણાગતની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દે નેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો તે મનુષ્યકત્વાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા ડાણિક ઉપર એટલા મટે ડોળવામાં આવે છે કે તેમ જન્યાવના પધનું સમજન કરવા માટે મુદ્દનું બીજા-રોજનું હતું હતું.

ગણતરના નાયકોએ મહારાજા ડાણિકને મુદ્દ ન કરવા અને રાજામાર વિદ્યારામાર સાથે જન્યાવ ન કરવા જૂન સમજાવ્યો

(૭)
સંધધર્મ
[સઘ-ધમ્મે]

સુખા સઘસ્સ સામગ્ગી, સમગ્ગાનં તપો સુખો ।

અર્થાત્—સઘની સામગ્રી (સપ) સુખકારક છે અને સપથી રહેનારા શ્રાવકશ્રાવિકા, સાધુસાધ્વી—સમસ્ત સઘનું તપશ્વરણ પણ સુખકારક છે—સુત્તનિપાત

જૈનધર્મ અને સઘધર્મનો પરસ્પરનો સખધ અભિન છે જૈનધર્મમહેલનો જીવનસ્તબ એ સઘધર્મ છે ધર્મી વિના જેમ ધર્મ ટકી શકતો નથી તેમ સઘધર્મ વિના જૈનધર્મ ટકી શકે નહિ જીવન-રથના સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે ચક્રો છે બન્નેમાથી એક પણ ચક્ર નાતું મોડું, અસમાન કે ભાગેલુતૂટેલું હોય તો જીવનરથની ગતિ આગળ ચાલી ન શકે, તેમ ધર્મરથના સાધુસાધ્વી અને શ્રાવકશ્રાવિકા એ બન્ને ધર્મચક્રો છે ભગવાન મહાવીરે ધર્મરથને જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ બે બળવાન બળદો બોડી, કુશળ ધર્મસારથિ બની ધર્મચક્રોનું તીર્થ-પ્રવર્તન કર્યું અને ધર્મચક્રના એ તીર્થપ્રવર્તનદ્વારા ભગવાન મહાવીર

અસુધર્મના સ્વરૂપ વિશે આપણે જતા જોતા વિચાર કરીશું તો જણાશે કે અસુધર્મ અને આજનો રાષ્ટ્રધર્મ વિભિન્ન નથી. આજની રાષ્ટ્રીયતા આપણા અસુધર્મની સુધારેલીવધારેલી નવી આકૃતિ જ છે આ રાષ્ટ્રધર્મના ત્રણરૂપ અસુધર્મને દિશાવધા માટે પ્રગત્ય પ્રત્યેક સમયે પેલેજળ અને આત્મભોગ કેટલા પ્રમાણમાં ફેળવ્યાં જોઈએ તે આ અસુધર્મનું સ્વરૂપ જણાવવાથી સ્પષ્ટ થશે.

પરી રીતે અસુતત્ર—પ્રગતત્ર એ આપણો પુરાતન વારસો છે. જો આપણે અન્યાયભાવની સામે ક્ષમા નેટલું નૈતિક જળ ફેળવીએ, નણવા મતભેદ કે સ્વાર્થને વિહાંગલિ આપી રાષ્ટ્રધર્મ અને અસુધર્મના મુખેત્ર સાધી તેને માટે જીવિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપભોગથી આપણને કોઈ વંચિત રાખી શકે નહિ. આપણા અસુધર્મમાં જે અમાપ જળ રહેલું છે તે જળનો આપણે સકુપ્તોત્ર કરતા શીખીએ તો આપણે જોનધર્મ જગતમાં પ્રગટી જશે.

નીતિકાશે તો આ સધશક્તિને નીતિએ જીવનબ્યેય બનાવવા માટે આપણને ભારપૂર્વક કહ્યા કરે છે તેઓ ‘સહતિ. ટ્રેયસી’—સવશક્તિ ટ્રેયસી—કલ્યાણકારી—છે એટલું જ કહીને અટક્યા નથી, પણ જેને આપણે ક્ષુદ્ર ગણી તુચ્છકારીએ છીએ તેવી ક્ષુદ્ર ગણાતી વ્યક્તિઓનું પણ સગઠન સાધી સધબળ કેળવવું જોઈએ અને એ પ્રમાણે ત્યારે સધબળ કેળવાય ત્યારે જ ‘સહતિ કાર્યસાધિકા’ અર્થાત્ સધશક્તિ ફલદાયિની નીવડે શકે અન્યથા નહિ એમ ભાર-પૂર્વક કહે છે

अहपात्तामपि वस्तुनां सहति कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्वध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥

તથાખલા જેવી તુચ્છ ગણાતી વસ્તુઓને એકઠી કરી મટોન્મત હાથીઓ પણ બાધી શકાય છે એ લોકપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણને કોણ ખોટું પાડી શકે એમ છે ? તેમ ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓનું છિન્નભિન્ન થયેલું બળ જો એકત્રિત કરી સધબળરૂપે પરિણીત કરવામાં આવે તો અસભવ જેવું જથ્થાતુ કાર્ય પણ સરળ રીતે સફળ થઈ શકે છે એની ના પણ કોણ પાડી શકે એમ છે ? સધશક્તિ શું નથી કરી શકતી ? ત્યારે નિર્જીવ વસ્તુઓનું સગઠન અબળ ગળખતું કામ કરી બતાવે છે તો પછી વિવેકબુદ્ધિને ધારણ કરનાર માનવસમાજની સધશક્તિનું તો શું પૂછવું ?

માનવતાના વિકાસ માટે સધશાસન હોવું જરૂરનું છે ભગવાન મહાવીરે જગતમાનના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ સધશાસનનું જન્મરુ કામ હાથ ધર્યું તે વખતે સધશાસન શિશિલ થઈ ગયું હતું આહારો અને બૌદ્ધોમા સધશાસનની વ્યવસ્થામાં લક્ષ્મી અપૂર્ણતા હતી કોઈ સ્ત્રી વા શૂદ્રને પોતાના સધશાસનમાં સ્વીકારતો નહિ એટલું જ નહિ પણ તેમને ધર્મકૃત્ય જેવા પવિત્રકાર્યમાં પણ અધિકાર આપતો નહિ તે વખતની આવી એકાગ્રી સધચેળનાથી માનવજાતિનો વિકાસ

લીધાર બન્યા. એ ધર્મરક્ષમાં અનેક કાળ છવેને બેસાડી તીર્થરત્રય મહાવીરે કાયદો કાયદાવીમાંથી તાર્પી અને તરવાનો માર્ગ બતાવ્યો.

સદૃશ કે નિર્દૃશ પ્રત્યેક વસ્તુમાં જાણીએ જાણીએ જનત શક્તિસામર્થ્ય ગહેણું છે. પણ એ શક્તિસામર્થ્ય સફળ ત્યારે જ થાય છે જ્યારે શક્તિઓનો સમન્વય કરી સમઢ કરવામાં આવે છે શક્તિઓનો સમઢ ન થાય અને પરસ્પરના સંઘર્ષથી તેનો દ્વાષ દ્વિપ્રતિદ્વિ થયો નય તે શક્તિનો સદુપયોગ થવાને બદલે દુરુપયોગ થયો અગ્નિ, શક્તિઓનો સમઢ કરવા માટે સંઘર્ષને વિરેકપૂર્વક દૂર કરવાની જરૂર છે અને સાથેસાથે સંઘશક્તિ કેળવવાની પણ જાતિ આવશ્યકતા છે.

ને વિગદ જ્ઞાતી શક્તિઓનો પાણી અને જાંઝ જેવાં વિરુદ્ધ તત્વોની જેમ સમન્વય કરી વિદ્યુત્શક્તિ જેવી સંઘશક્તિ પેદા કરવામાં ન આવે તે સંઘર્ષમયું જનરૂપ તન્ત્ર આજના આશુનું પણ મુરોશ થઈ નય.

રાષ્ટ્રતત્ત્વ, જણતત્ત્વ, સમાજતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વનું સમાવયાર્થ પણ સંઘશક્તિના પ્રગળ પીડાળને લીધે / થયી ગયું છે એની ના જાણ કરી લો એમ છે.

સક્રમ કર્મથી લઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ માટે સંઘશક્તિ કેળવવાની પણ પરમ આવશ્યકતા છે જ્યાં જ ઉદેશની પૂર્તિ માટે સમસ્ત માનવજાતિ સંઘરચાપનાની મોજાનાને સ્વીકારે છે નાનીમોટી સંસ્થાઓ, ગુપ્તસંસ્થા, વિદ્યાર્થીસંસ્થા, જ્યોતિસંસ્થા, મંડળો, ગમ્મો સંઘાઘઓ, સમ્મઢાઓ વગેરે જુઠાજુઠા સંસ્થાઓ લોકમત કેળવી પોતાના ઉદેશની પૂર્તિ માટે સફળ પ્રયત્નો સેવ્યા છે અને હજી તે સેવે છે.

આ સંઘરચાપનાની મોજાનાની પાછળ અજિતમત શક્તિ અને તટલી જળવતી હોય જતાં જ્યાં સુધી છડીજવાયેલી શક્તિઓને સાચકિક રૂપ આપી સ્થળજરૂરે પરિણત કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ઇષ્ટ સાધ્વની સિદ્ધિ થવી અશક્ય છે.

વિચારવિનિમય કરવામાં આવે છે તે બધા અંગેનો સમાવેશ લૌકિક સંઘર્ષમાં થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદ્ધ સંઘર્ષોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમાં આટલો ખોલો અપૂર્ણ અને અધ્યાત્મિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમાં આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા ડરપોકધર્મ તરીકે વર્ગવાય છે તેમાં થોડાક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના ફક્ત મતાગ્રહણધિથી કે બહારના દૂષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વર્ગવામાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન બાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લગવી રહ્યા છે વાસ્તવમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધાર તો વિશ્વધર્મ બનવાને યોગ્ય છે

ગાંધેર સમાચાર, ગાંધેર સભા તથા ગાંધેર સંસ્થાઓમાં સમસ્ત સંઘનું અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનું હિત અને શ્રેય વિચારવામાં આવે છે જે ધર્મમાં હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનું જ હિત વિચારવામાં આવતું હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ બ્યક્તિની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું શ્રેય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ જરાબર અખિલ ભારતીય સંઘ (National Congress) જેવો છે. સંઘર્ષની અનુસાર જે સભા યા સંસ્થા સ્થાપિત કરવામાં આવે તેમાં સમષ્ટિના હિતથી વિરુદ્ધ ફક્ત કોઈ બ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમષ્ટિના કાયદાઓનો ભંગ કરવો અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમષ્ટિનું હિત નેપથ્યમાં ઉતારવું તે સંઘર્ષનો નાશ કરવા જરાબર છે

કુવિદત થતો નેઈ કમવાન મહાવીરે સધયોજીનાને બચરિયત રૂપ આપ્યું. માનવતાની દૃષ્ટિએ સમસ્ત માનવજાતિને સધયોજીનામાં સમાન બધિદાર આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રી અને શૂદ્ર જાતિને બચ-જલુવામાં આવી હતી તેમને પણ જ્ઞાન અને ચારિત્રના બધિકારી માની સધસાસનમાં સમાન હકો આપી, જગતમાત્રને સંપ્રદક્ષિતનેા સુદર પરિચય આપ્યો. કમવાન મહાવીરના જેવી આવીસુદર સધયોજીના-નેા પરિચય કેઈ પણ સરસાપકે આપ્યો નથી. કમવાન મહાવીરની સધ-સાસનની યોજનાથી આખા આર્ષાવર્તની પતિદાસ સમુજીવલ છે. કમવાન મહાવીરનું જિનસાસન જે અત્યાર સુધી બચરિયત રૂપે ચાલે છે તેનું ધણુંખટું મેલ કમવાન મહાવીરના પ્રશ્નિત સધધર્મને જલ છે. સધધર્મનું ધ્યેય બક્ષિતના મેલ સાથે સમશ્વિતુ મેલ સાધવાનું હેતુ છે. બક્ષિતના મેલના ભોગે સમશ્વિતુ મેલ ભોજનમાં આવી પાડું હેતુ ત્યારે સમશ્વિતુ મેલ સધધર્મનું ધ્યેય થઈ પડે છે. સધધર્મને બચરિયત રૂપ આપવાની ત્યાગદારી સધના પ્રત્યેક સભ્ય ઉપર રહે છે. સંશ્લેષમાં સધના પ્રત્યેક સભ્યનું મેલ યાવ એ સધનો ધર્મ છે. સધધર્મ મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહે ચાલેલો છે. એક લૌકિક સધધર્મ અને બીજો લૌકાત્મક સધધર્મ. લૌકિક સધધર્મના સભ્યો (માત્રક આધિકા) લૌકિક સધસાસનનું કાલ જવાનદારીપૂર્વક ચલાવે છે અને લૌકાત્મક સધધર્મના (સાધુસાધ્વીઓ) લૌકાત્મક સધસાસનનું કાર્ય ત્યાગદારીપૂર્વક કરે છે.

લૌકિક સધધર્મ શું છે અને તેના સભ્યોને શા ધર્મ છે તે વિશે અને સંશ્લેષમાં વિચાર કરીશું. લૌકિક સધધર્મ વિશે રાજકાર કુમારે છે કે —

નયધર્મો — નાસિ-સમાચાર

અર્થાત— સધના સજ્ઞાના નિયમોપનિયમ.

નહેર સમાચાર, નહેર સજ્ઞા તથા નહેર સરસા કે અર્થ નધાનો બધિદાર છે અને નધાની ઉત્પત્તિ તથા સુખસમય વિશે

વિચારવિનિમય કરવામાં આવે છે તે બધા અગોનો સમાવેશ લૌકિક સંઘર્ષમાં થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદર સઘયોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમાં આવેલો બધો અપૂર્ણ અને અવ્યાવહારિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમાં આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા કર્યોકધર્મ તરીકે વર્ગવાય છે તેમાં થોડાક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના ફક્ત મતામહાસુદ્ધિથી કે બહારના દુષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વર્ગવામાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન ભાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લજવી રહ્યા છે વાસ્તવમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધાર તો વિશ્વધર્મ બનવાને થોડા છે

જાહેર સમાચાર, જાહેર સભા તથા જાહેર સંસ્થાઓમાં સમસ્ત સંઘનું અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનું હિત અને ઐય વિચારવામાં આવે છે જે ધર્મમાં હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનું જ હિત વિચારવામાં આવતું હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સમજીતું ઐય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ ખરાબર અખિલ ભારતીય સંઘ (National Congress) જેવો છે સંઘર્ષની અનુસાર જે સભા યા સંસ્થા સ્થાપિત કરવામાં આવે તેમાં સમજીતના હિતથી વિરુદ્ધ ફક્ત કોઈ વ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમજીતના કાપડાઓનો ભાગ કરવો અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમજીતનું હિત જોખમમાં ઉતારવું તે સંઘર્ષનો નાશ કરવા ખરાબર છે

જે કાર્યપ્રજાઓથી સમર્પિતું ક્રિય અને દિન સમવાનું ૭૧૨ તે કાર્યપ્રજાથી દાસ ધર્મી ભેદિએ. એમાં જ સમધર્મની મદદા અને મોખા ગેલી છે

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે અખિય ભારતીય સંધિ (All-India National Congress) એવો નિધન કરો કે વ્યવસ્થા વિચારની વચ્ચે ત્યાં થવો ભેદિએ આ પ્રસ્તાવથી ભેદિ વિચારની વચ્ચે વધાર કરતાં વેપારીઓને તરફ દાનિ થવાનો સહન છે તેમજ ભેદિઓ આગતના કરોડો શ્રીમ ભાર્ગવે આગતે અન અને પદેશને વચ્ચે મળતાં દેશ તે તે પ્રસ્તાવને કારણમાં પરિણમ કરવો ભેદિએ, એમાં જ સમધર્મનું પાલન રહેલું છે એથી કાલકુ ભેદિ પ્રસ્તાવને ન સ્વીકારતા કરોડો ભારતીય શ્રીમ ભાર્ગવે અન અને પદેશને મારે વિચાર કરવો પડેલું કરવામાં આવે તો તેમાં સમધર્મનું અપમાન છે અને તેમાં સમધર્મનો નાશ રહેલો છે હવે ભેદિ આપદરી રાખધમ કે સમધર્મના પ્રસ્તાવથી વિરુદ્ધ તરીકે જગતપટથી વિચારવતી કાપડો આપાર કરે તો તે રાખ તેમ જ સમધર્મનું સ્પષ્ટ અપમાન કરી ગયો છે ભેદિ નિષ્કપટભાવે સમધર્મનું પાલન કરવામાં આવે તો તેથી સમને થવો લાભ થવાની જાણવતી છે જે સુદિમાન દેશ છે તે કેવલ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર જગતનું અદિત મદદ નથી ૭ સમના સમો આગ ઉદાર દેશ છે તે મધ દમેમાં સમુદાય અને છે

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે કોઈ એક મામના નિવાસીઓ એકા સમ તે જગતે એથી પ્રાપ્તના કરે કે ગાંધીને ચરણ મારે કોઈ પણ સ્થાન તથી તો જોગજીમિ મારે એક મેદાન નિશુદ્ધ આવી કરી આપા પ્રજાની આ માં જ જીવતરી થે તો તેથી પ્રજાસમના પ્રત્યેક સમને લાભ થવો સહનિત છે પણ ભેદિ સ્વાર્થ મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થની જીતિ વધ કરવા ખાતર, પોતાનો માનમસ્તાનો વધારવાની ખાતર કે પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ વધારવા મારે ભેદિ થાને

ખોટી રીતે બહેકાવી ગોચરભૂમિ ખાલી કરાવવામાં ખાધા ઊભી કરે અને એ રીતે તે સ્વાર્થી મનુષ્ય સમસ્ત પ્રજાસંઘની હિતબુદ્ધિને પાર ન પડવા દેવા માટે કારસ્થાનો રચે તો તે સ્વાર્થી મનુષ્યને સંધર્મને નાશક સમજવો જોઈએ.

પ્રજાસંઘનું હિત ધ્યાનમાં ન રાખતા કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે રાજાનો પક્ષ લેવો અને દુ ખોટી પીડાયેલા હજારો ગરીબ ભાઈઓ ઉપર દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવો એ એક સાધારણ ગૃહસ્થ માટે પણ અનુચિત છે, તો પછી ખાર વ્રતધારી આવક આવું અનુચિત કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે !

કેટલાક સમજીને સંધર્મના સગઈને તેમજ આ સંધર્મની રક્ષા માટે કરવામાં આવતા કાર્યોને એકાન્તપાપ કહે છે, પણ જો સંધર્મના પાલનથી માનવસમાજ નીચધર્મ છોડે છે અને જે પાપકર્મોને છોડવાથી સંસારનું ઉત્થાન થાય છે, અને સાથેસાથે સુત્ર-આગ્રિયધર્મના પાલન માટે ક્ષેત્ર તૈયાર થાય છે, તો શું તે સંધર્મને એકાન્તપાપ કહેવું ઉચિત છે ? નહિ.

સંધર્મના પાલનમાં આરબસમાગ જ અવસ્ય થાય છે, અને તેને આરબસમાગ માનવો પણ જોઈએ, પણ આવા આગ-સમારબો પણ વિશેષ પ્રકારના હોય છે જેવી ગેને કોઈ મનુષ્ય પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરે અને ખીજે પોતાની માતાનું લગ્ન કરે, આ બંનેમાં લગ્નનો ઠાઠમાઠ સરખો છે, પણ શું આ બંને લગ્નો ખરાબર કહી શકાય ? કદાપિ નહિ.

ખર્ચ તો બંને વિવાહોમાં થાય છે, પણ શું આ બંનેનું ખર્ચ ખરાબર છે ? નહિ પણ કોઈ મનુષ્ય આ બંને લગ્નોને આરબદષ્ટિથી જ સરખા કહે તો ? તે અસત્ય કહે છે.

આ જ પ્રમાણે આગ-સમાગના વિષયમાં સમજવું જોઈએ, કેટલાક કામો એવા હોય છે કે જે કામ કરવાથી ઉન્નતિ થાય છે અને સાથેસાથે અને મહાન પાપોના પ્રતિકાર પણ થાય છે, અને

દેવતા કામો એવા હોય છે કે જે કરવાથી બાળસમાજના પાપની સાથેસાથે અનેક મહાન પાપોને પણ ઉતેજના મળે છે

આ બધું બાલ્યવા હતાં જે લોકો કરવા યોગ્ય કાર્યોને પાપપ્ર માની નજી દે છે તે પોતાની અવનતિની સાથેસાથે પાપોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે કરવા યોગ્ય કાર્યોને એકાન્તપાપ કહીને લોકો તેને તજી ન દે અને અવનતિના માર્ગે વળી પાપોની વૃદ્ધિ ન કરે એ મહાન ઉદ્દેશને સર્પને સધધર્મની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

સધ એટલે બક્ષિતઓનો સમૂહ આ સમૂહ બક્ષિતવત સ્વાર્થને છોડી સમષ્ટિના કિત અને એવ માટે જે નિયમોપનિયમ ગ્રહી તેનું નરાનર પાલન કરવું તેનું નામ સધધર્મ છે

આ સધધર્મને જીવનમાં ઉતારવા માટે સધના પ્રત્યેક સભ્યે પોતાની જવાબદારીપૂર્વક સધધર્મના નિયમોપનિયમનું પાલન કરવું જોઈએ જે બક્ષિત પોતાની જવાબદારી સૂઝી નજી છે અને સ્વાર્થ વચ્ચે સધધર્મનો રક્ષ કરે છે તે સધધર્મનો નાયક છે.

સધનું જે મન સાધે છે તેનું એવ સધ સાધે છે એ ધર્મ વાક્ય પ્રત્યેક બક્ષિતને નરાનર સમજી લેવું જોઈએ. સધ એ સમાજની પ્રતિનિધિસત્તા છે અને એ સરચાના સન્માનમાં પોતાનું સન્માન રહેલું છે આ વસ્તુસ્થિતિથી જે પરિચિત છે તે બક્ષિત સધધર્મને ઉમત જાણી શકે છે અને એની ઉમતિદ્વારા પોતાની ઉમતિ સાધી શકે છે

લૌકિક સધધર્મ લોકબ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવેલો અને એને ચલાવવા માટે કેવું સામૂહિક તત્ત્વ ધરાવું જોઈએ એનો મુદ્દર પરિચય આપે છે માત્રકાવિકાઓ જે લૌકિક સધધર્મની મહત્તા નરાનર સમજી સામૂહિક તત્ત્વના નિયમોપનિયમ અનુસાર પોતાની જીવનબ્યવહાર ચલાવે તો આજે લૌકિક સધધર્મ દીપી જશે. લૌકિક સધધર્મનું પાલન નરાનર થશે તો લોકોત્તર ધર્મ પણ અવસ્થિત

ચાલશે એમા જરા પણ શકા નથી કારણ કે લૌકિક સંઘર્ષર્મ અને લોકોત્તર સંઘર્ષર્મના નિયમો લિન્ન હોવા છતાં બન્ને સંઘર્ષર્મો ધર્મસંગ્રહથી ખૂબ જ સકળાયેલા છે એ બન્નેને એકાન્ત લિન્ન માની શકાય એમ નથી લૌકિક સંઘર્ષર્મના સમ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે આપણે સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે આપણે લોકોત્તર સંઘર્ષર્મ શા છે અને તેના સમ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરીએ

જે ધર્મના પાલનથી સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાદિપ શ્રી, ચતુર્વિધ સધની ઉત્પત્તિ થાય તે લોકોત્તર સધનો ધર્મ છે લોકોત્તર સંઘર્ષર્મમા પણ વ્યક્તિગત લાભ ન દેખતા સમષ્ટિગત લાભનું દષ્ટિબિન્દુ સામે રાખવું જોઈએ

અહીં કોઈ એવી શકા કરે કે સંઘર્ષર્મનો તો સૂત્ર તેમજ ચારિત્ર ધર્મમા સમાવેશ થઈ જાય છે. તો પછી તેનું જુદું વર્ણન શા માટે કરવામા આવે છે? આ પ્રકારનું કચન પાયા વગરનું છે કારણ કે સૂત્ર અને ચારિત્રધર્મ જુદા જુદા ધર્મ છે અને મંધધર્મ પણ તેથી જુદો જ ધર્મ છે સંઘર્ષર્મમા સધના ગૃહસ્થો અને સાધુઓ બન્ને પ્રકારના સમ્યોનું જુદું જુદું કર્તવ્ય બતાવવામા આવ્યું છે. જે આ બન્નેનું કર્તવ્ય વિલક્ષ કરવામા ન આવે તો સધનું અસ્તિત્વ પણ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ આ વાતનો સ્પષ્ટાર્થ નિમ્નોક્ત ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે —

એક મનુષ્ય કાપડનો વેપાર કરે છે અને બીજો મનુષ્ય જવેરાતનો વેપાર કરે છે જે કે આ બન્નેને લૌકિક સંઘર્ષર્મના દષ્ટિ-બિન્દુથી વિચાર કરવામા આવે તો બન્ને સમાન છે તો પણ તેઓ બન્ને એક બીજાનું કાર્ય કરવામા અસમર્થ છે, અર્થાત્ જે એવરીને કાપડની દુકાન ઉપર બેસાડવામા આવે અને કાપડીયાને જવેરાતની દુકાન ઉપર બેસાડવામા આવે તો તેઓ બન્ને એક બીજાનો વેપાર સારી રીતે ચલાવી શકે નહિ અને ફક્ત બન્ને દુકાનો ચાલુ રહી શકે નહિ

આ જ પ્રમાણે મૂકસેા તેમજ સાધુઓ મળીને એક સંપ્રદાય બને છે અને આના સધનો પ્રજા ઉપસ્થિત થવાથી મધ્ય એક સમાન ગણવામાં આવે છે પણ જે પ્રકારે ઝવેરી કાપડીવાનું અને કાપડિયાઓ ઝવેરીનું ઉત્તરદાયિત્વ (Responsibility) સંભાળી રાખતા નથી તેવી જ રીતે સાધુઓ આવીસની અને આવેલા સાધુઓની જવાબદારી પાર પાડી રાખતા નથી.

એ સાધુઓની જવાબદારી આવીસ ઉપર નાંખવામાં આવે તો તે સમયે જરૂર નહીં થઈ જાય. જેવી રીતે ડોઈ એક જાળકને કૂંધ પિવડાવેને જ આપણે જીવિત રાખી રાખીએ છીએ, એવી જનસ્થામાં ઇર્ષ સાધ્વી ધવરાવે તો ! સાત્ત્વ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જરૂર દેવ લાગે.

પણ જે ડોઈ સંસારી સ્ત્રી સાધ્વીને જાળક ધવરાવવામાં પાપ લાગે છે એટલા માટે હું પણ જાળકને ધવરાવીશ નહિ. આ પ્રકારે કહીને જે તે જાળકને ધવરાવે નહિ તો આપણે તેને શું કહીએ ? નિર્દોષી.

રાસોમાં આવેલા મદિ પહેલાં અલ્પમતના પાંચ અતિથિયો ભલા વવામાં આવ્યા છે તેમાં “અન્નપાનનો નિષેધ”* કરવો એ પણ એક અતિથિય છે અને સાધુ જે ડોઈ જનપર જાણવા મળ્યોને અન્નપાણી આપે તો તેઓ માટે અતિથિય કહેવામાં આવે છે. હવે જે સાધુઓની જવાબદારી આવીસ ઉપર નાંખવામાં આવે, તો આવકાળા ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે ?

* જુઓ પ્રતિકલ્પસૂત્રના પહેલાં મતના પાંચ અતિથિયોમાં જનપાનવોદમેષ (મતપાનવ્યુદમેષ) અન્નપાણી દોષવત્તા અપાનના દોષ તે નામનો પાંચમો અતિથિય.

જુઓ-શ્રીવાચકમુખ્ય ઉપનિષદતિગ્નુ તત્ત્વશાસ્ત્રિયમસુત્ર અધ્યયન ૭ માં સૂત્રના અંતરિક્ષિકેશતિનારમ્યગમવિરોધા અ. ૭

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ‘જે કામ સાધુ કરે તે ધર્મ અને જે સાધુ ન કરે તે પાપ’ આ પ્રમાણે સમજી લેવાથી શ્રાવક-સમાજમાં ગેરસમજ જામી થવા પામે છે તેઓએ પોતાની ભુદ્ધિથી બધા શાસ્ત્રનો સાર આમાં જ ભરી દીધો હાજે છે! પણ પ્રત્યેકની પોતપોતાની જવાબ-દારી સમજાવ્યા વિના સંવધર્મને કેટલી બધી હાનિ થાય છે તે વિષે તેઓ વિચાર કર્યો પણ કરતા નથી, કે જે કામો કેવળ સાધુઓ માટે જ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યા છે, તે કામો કરવાથી શ્રાવક પોતાનો શ્રાવકધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

જ્યારે એક સાધારણ ધરમા પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ભુદો ભુદો કાર્યક્રમ રહે છે તો પછી આટલા મોટા સંવધુ કામ કાર્યપ્રણાલિને વિભાજિત કર્યા વિના કેવી રીતે ચાલી શકે ?

માનો કે એક શાહુકારને ત્યાં ચાર પુત્રવધૂઓ છે, તેમાં એક પુત્રવતી છે, બીજી ગર્ભવતી છે, ત્રીજી વાઙ્મુક્ત છે અને ચોથી નવોદા છે.

હવે, જે સાસુ આ ચારેય પુત્રવધૂઓની ખાનપાન, ઉઠવું-બેસવું, કામકાજ કરવું-વગેરેની ભુદીભુદી જવાબદારી ન કરતા ચારેય પુત્રવધૂઓને એક જ પ્રકારે રાખે તો શું થાય ? તુકમાન ચર્ચ બધા

સાધુઓમાં પણ કેટલાક જીનકંઠી છે, કોઈ સ્થવિરકંઠી છે કોઈ રોગી છે, તો કોઈ તપસ્વી છે જે આ બધાનો વિચાર સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી કરવામાં ન આવે તો તેમનો બધાનો ખરાબર નિર્વાહ કોઈ દિવસ ચર્ચ શકે નહિ.

જ્યારે સાધુઓમાં પણ અદરના બેદોનો ભુદો ભુદો ધર્મ બાધ્યા વિના નિર્વાહ ચર્ચ શકતો નથી, તો પછી સાધુ અને શ્રાવકનો નિર્વાહ એક ધર્મના પાલનથી કેવી રીતે ચર્ચ શકે ?

સાધુઓની જરૂરીયાતો ઘણી જોઈતી હોય છે જ્યારે શ્રાવકોની જરૂરીયાતો ઘણી વધારે હોય છે.

ને જ્યાં પ્રમાણે સાધુ અને આવકની બિન્ન બિન્ન બવસ્થા સ્વીકારીએ નહિ તો એકાં આવકમાંથી સાધુ અને જ્યાં માટે ? એટલા માટે કે બારણ-સમારણમાં પાણું ન પડે તેમજ જરૂરીયાતો બાંજરમાં બોલી રહે.

ને સાધુ અને આવકનો એક જ ધર્મ છે તો સાધુધર્મ અને આવક-ધર્મમાં ભિન્નતા થી રહી ? સાધુ અને આવકની વાત તો દૂર રહી, પણ આવક-આવકમાં પ્રત્યેકનો જુદો જુદો ધર્મ હોય છે જેવી રીતે કોઈ એક આવક પોતાના ધરમાં એકલો જ છે અને તે ૫-૭ રૂપિયાના માસિક બચ્ચી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે છે બીજો આવક એક રાત્રી છે અને તેનો કુટુંબપરિવાર પણ મેટો છે હવે બે એકસો રહેનાર આવક વિચારે કે જે હું કરું છું તેજ આવકધર્મ છે અર્થાત્ ૫-૭ રૂપિયાના માસિકબચ્ચી જ ધરખરચ ચલાવવું તેજ આવકધર્મ છે અને જે ઉપર કહેલા માસિકબચ્ચી જે કોઈ વધારે માસિકબચ્ચ કંઈ બચવા હું જોઈએ બારણ-સમારણ કરું છું, તેથી કોઈ વધારે બારણ-સમારણ કરે તે આવકધર્મ પાલન કરી શકતો નથી. તો શું પહેલાં આવકની જોશ્યાએ તે રાત્રી બાર વતધારી આવક જતી શકે ? નહિ.

ચાકમાં પ્રત્યેક શ્રેણીની બાંધિત માટે જુદો જુદો ધર્મ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે એક મલખ, સોળ ફેરાનો રાત્રી હોવા છતાં પણ બાર વતધારી શ્રેષ્ઠ આવક થઈ શકે છે. બે જ્યાં પ્રકારની ચાકસમ્મત અને નીતિયુક્ત વાતને બિલ્લી કહેવામાં આવે તો તે સંધર્મને હાનિકારક છે.

ઉપર્યુક્ત વાતોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓનો આચારધર્મ અને આવકનો આચારધર્મ બિન્ન છે જે એકાં સાધુઓનો અને આવકનો આચારધર્મ એક જ કહે છે તેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે પણ બાબકાશ સંધર્મ પણ મુકરમાં પડી ગયો છે સંધની સમુચિત બવસ્થા ન હોવાથી સાધુ પોતાની જવાબદારી

આવકો ઉપર અને આવકો પોતાની જવાબદારી સાધુઓ ઉપર નાખે છે જેવી રીતે પાઠશાળા ચલાવવી, અસ્થા ખોલવી, કાર્યાલયની સક્રિય વ્યવસ્થા કરવી, ગૌરક્ષા તેમજ અનાથરક્ષાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરવો ઇત્યાદિ દયા અને પરોપકારના કાર્યો અવશ્ય છે, પણ સાધુઓ આવા બ્યાવહારિક પ્રયત્નમાં જ પડી જાય તો તે ઠીક નથી સાધુ ઉપકાર ન કરે તો પછી ઉપકાર કોણ કરે ? જો એમ કહેવામાં આવે તો હું પૂછું છું કે આવા પરોપકારો, જેમાં અનેક આરભાદિ ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે સાધુઓ જ કરવા લાગશે, તો આવક લોકોનું કરશે ?

જો આવકોની જવાબદારીનું કામ સાધુઓ ઉપાડી લેશે, તો સાધુઓના પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન શું આવકો કરશે ? જો આવકોનું કામ સાધુ લઈ લે, તો આવકો પાંચ મહાવ્રતોનું સંપૂર્ણરૂપે પાલન કરવામાં અસમર્થ તો છે જ, એટલે પાંચ મહાવ્રતોની આવી રીતે હાનિ તો થવાની જ ને ?

સાધુ થઈને કોઈને સલાહ આપે કે અમુક સરથાને એક હજાર રૂપિયા આપો, અથવા આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ન કહેતાં એમ કહે કે 'પૈસા ઉપરથી મોહ બિતારી નાખો, અથવા પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરી દો.' આ પ્રમાણે પૈસાના પ્રપચમાં પડવું તે સાધુઓને માટે યોગ્ય નથી કારણ કે પૈસાની અવ્યવસ્થા થવાને કારણે અનુચિત વ્યય થાય છે અને વિશ્વાસઘાતનું પાપ સાધુ ઉપર આવે છે, માટે આત્મસાધક સાધુ પૈસાના પ્રપચમાં કેમ પડી શકે ?

પર્તમાન સમયમાં કેટલીક સંસ્થામાં અવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે સ્વાર્થત્યાગી અથવા લાયક મનુષ્યોની કદર નથી રહી અને ગમે તે પુરુષ સરથા સ્થાપિત કરવા તૈયાર થઈ જાય છે આવી નવી નવી સંસ્થાઓ બીજી કબ્જાઓની પરીક્ષા કર્યા વિના આવક લોકો તેઓને નિયમવિરુદ્ધ સહયોગ આપે છે અને સાધુત્વનો હાસ કરે છે

જો કાર્યો આવકને કરવા યોગ્ય છે, તે આવકોએ અને જો કાર્યો સાધુને કરવા યોગ્ય છે, તે સાધુઓએ કરવા જોઈએ

એમાં મોટો આજ્ઞા અને અધિક ઉપકાર થતો હોય, તેવા કાર્યો આવકા દબેલા કૃત્યા બાબા છે જેવી રીતે કેથી મહારાજે મિત્ર પ્રધાનને કહ્યું હતું કે પરદેશી રાજા મારી સામે જ આવતો નથી, તો હું ઉપદેશ કેને આપું । આ ઉપરથી માણસ પડે છે કે રાજા પરદેશીને કેથી મહારાજ પાસે આવવા તે આવકાનું કર્તવ્ય હતું સાધુઓનું નહિ. જો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય હોત તો કેથી મહારાજ જ કોઈ સાધુને મોકલીને તેને મોકલાવી લેત, પણ પરદેશી રાજાને મિત્ર પ્રધાન લાખા હતા. કહેવાનું તત્કાલ જો જ છે કે સાધુઓ સાધુઓને મોઝા અને આવકા આવકાને મોઝા કાર્ય કરતા બાબા છે મંરથાઓ ન મોકલાવી એમ કહેવાનો મારો આશય નથી, પરંતુ સાધુઓ બાવા પ્રપચોર્મા ન પ? અને સાધુધર્મનું જગત્તર પાસન કરે એમ મારું કહેવું છે

આવીએને ઉપદેશ દેવો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય છે જેવી રીતે કેથી મમલે રાજા પરદેશીને આવકા બનાવ્યા બાદ ઉપદેશ આપ્યો હતો કે હું રાજા । તું રમણિકથી જરમણિક થતો નહિ. આ ઉપદેશ સાંભળીને રાજાએ સ્વયં રાજ્યના આર ભાગ પાડીને એક ભાગનો દાનમાં ઉપયોગ કરવા માટે પ્રારભ કર્યો પરંતુ કેથી મમલે રાજાને પ્રત્યક્ષ કહ્યું ન હતું કે તું આ પ્રમાણે કર. ઉપદેશ દેવાથી આવકા સ્વયં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી લે તો સાધુઓને સખીકરણ અથવા આવકાને અમલ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જેઓની મદદ અને સક્તિ હોય તે સ્વયં બધી વાતો સમજાશે અને જીજ્ઞાસો ઉપકાર કરવા માટે પ્રેરાશે. સાધુઓ કોઈને સમર્થ નાખે તે સંમિત નથી.

કોઈ સાધુ એમ કહે કે આવકા અવસ્થા કરવામાં તથા સરથા અભાવવામાં અસમર્થ છે એટલા માટે જો અને સંરચાનું સંચાલન ન કરીએ તો કાર્ય કેવી રીતે ચાલી શકે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું કહું છું કે જો તેઓને એમાં જ સ્થળનું કમ્પાસ જણાઈ હોય તો તેમણે સાધુધર્મ ઉઠાડી લઈ આવકાધર્મ સ્વીકારી તે કાર્ય હવે પરવું તેમજી.

સાધુઓને લાગુ આવત આવશ્યક છે કારણ કે જો સાધુઓ ઉચ્ચ વિદ્યા લેશે નહિ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું મહત્ત્વ સંપૂર્ણ પછે જાણી શકે નહિ અને શાસ્ત્રોની શુદ્ધ વ્યાખ્યા તેમજ શાસ્ત્રપાઠનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરી શકે નહિ તેથી તો ધર્મહાનિ થયતો સહન રહે છે અત્યારે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તેમાં પણ આપણે આપણો સઘ ટકાવવો છે. એટલા માટે સાધુઓને બધા શાસ્ત્રોમાં નિપુણ બનાવીને જ્ઞેનધર્મની પ્રખર જ્યોતિ ફેલાવવી આવશ્યક છે 'પદમે નાણ તજો દયા' એ લઠ મહાવીરનો દિવ્ય સંદેશ સર્વત્ર ફેલાવવો અતિ આવશ્યક છે

જો સાધુ શાસ્ત્રપાઠનમાં પારંગત થયા પછી વિચારે કે સંપ્રદાય-બન્ધનમાં વધારે વિકાસ નથી માટે તેથી જુદા ધર્મ જવું એ શ્રેષ્ઠ છે આ પ્રમાણે વિચારીને જો તે સાધુ સંપ્રદાયબન્ધનથી જુદો ધર્મ જાય અને પોતાની સ્વતન્ત્રતા પ્રમાણે કાર્ય કરવા લાગે તો આચાર્ય પણ તેને અવિનિત જાણીને છોડી દે, તે જતા તમે તે સાધુની સહાયતા કરતા રહો અને સંપ્રદાયબંધન ન સ્વીકારવા છતાં પણ તેને પૂજતા રહો તો તે સાધુ આચાર્યની પરવા કરશે ? જે સાધુને આગ્રા બહાર કરવામાં આવ્યો છે તેને તમે લોકો પૂજતા રહો તો તે આચાર્યપદનું મૂલોચ્છેદન કરવા બરાબર છે કે નહિ ?

જો તમારે એવું જ કાર્ય કરવું હોય તો તે તમારી ખુશીની વાત છે, પણ આ વાત હમેશા ધ્યાનમાં રાખીને કે આવા આગ્રાબહાર કરવામાં આવેલ સાધુની સહાયતા કરવી, તે સઘર્મ ઉપર કુકારા-ધાત કરવા બરાબર છે

જો તમે આગ્રાબહાર કરવામાં આવેલ શિષ્યની સહાયતા કરતા રહેશો તો બધા પ્રાય સ્વતન્ત્ર થઈને કહેવા લાગશે કે સાંપ્રદાયિક બન્ધનોની જરૂરીયાત નથી, તો કાર્ત પણ શિષ્ય આગ્રામાં રહી શકશે ખરો ?

સામગ્રીનિક બન્ધનોની બનાવસ્થાતા બતાવવી તે સધધર્મની જ્ઞાનતા બતાવવા બરાબર છે. જો તમે આ ઉપર વિચાર કરી શોખ પ્રબંધ નહિ કરો તો બધા સાધુ સ્વચ્છ દી ધર્મ જશે અને બાવી બન્ધવસ્થા તથા વિમુખવસ્થા ફેલાઈ જવાથી ધર્મનું તેમજ આમાય પડનું મહત્વ રહેશે નહિ. જો કોઈ પ્રકારનો નિયમ નહિ રહે તો બધા સ્વચ્છ વાદી ધર્મ જશે અને તેથી સધનું કામ કેવી રીતે ચાલી શકશે ? તે તમે ભોક્ષા સ્વયં વિચારી શકો છો.

તેમનજ દેશિધર્મ કંવામાં આવેલા દુરાયે આખા ભારતવર્ષના દુરાયે છે. જો કોઈ એક મનુષ્ય તે કંવાનું અપમાન કરે તો તે દેશિધર્મનું અપમાન છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે કે તે દેશિધર્મના દુરાયેનું બરાબર પાલન કરે. જો આ બન્ધનની જરૂરીયાત ન સમજીને પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર સ્વતંત્રતા શોધવા લાગે તો રાષ્ટ્ર-ધર્મ અને સધધર્મનું અસ્તિત્વ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. બરાબર તે જ પ્રમાણે ભોક્ષાતર સધધર્મ વિરોધી સમજનું જોઈએ. સધના નિયમે વિરુદ્ધ જે કોઈ પોતાની વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા શોધે છે તે સધધર્મનું અપમાન કરે છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ પ્રત્યેક વ્યક્તિનો જુદો જુદો ધર્મ છે. પણ સધધર્મ તો બધાનો સામ્યિકધર્મ છે. એટલા માટે સધધર્મ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જો સધધર્મ ન હોય તો ચારિત્રધર્મ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. જેવી રીતે કોઈ માણસ પોતાની સમ્પત્તિની યોગ્ય રક્ષા કરે જ છે. પણ સાથે સાથે તેને પોતાના ગામની રક્ષા કરવાનું ધ્યાન પણ વિશેષ રાખવું પડે છે. કારણ કે જો ગામ લૂટાઈ જાય તો પોતાની સમ્પત્તિ પણ સુરક્ષિત રહી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ અને સધધર્મનો સબંધ છે. સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ એક મનુષ્યની સમ્પત્તિસમાન છે. બધારે સધધર્મ આખા ગામની સમ્પત્તિસમાન છે.

જે આખા મામની સમ્પત્તિ લૂટાઈ જાય તો એક મનુષ્ય પોતાની સમ્પત્તિ કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખી શકે ? આ જ પ્રમાણે જે મનુષ્યો પોતાના વ્યક્તિગત ધર્મને સુરક્ષિત રાખવા ચાહે છે, તેઓએ સંઘર્ષની રક્ષા કરવા માટે પણ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ

સંઘર્ષનું એટલું બધું મહત્ત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે, કે જે કોઈ સાધુ વિશિષ્ટ અભિગ્રહાદિક ચારિત્રધર્મની સાધના કરી રહ્યા હોય અને તે વખતે મંઘને ઘણી જરૂરીયાત પડી હોય તો તે સાધુએ સાધના છોડીને પણ સધનું કાર્ય પ્રથમ કરવું જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે આ વાતથી ભદ્રબાહુ સ્વામીની કથા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે

એક સમયે ભદ્રબાહુ સ્વામી એકાન્તમાં યોગની સાધના કરી રહ્યા હતા તે વખતે સઘમા વિગ્રહ થઈ ગયો હતો ત્યાંસુધી કોઈ તેજસ્વી અને પ્રતિભાશાળી પુરુષ તેનો ઘાત ન આણે, ત્યાંસુધી વિગ્રહ શાંત થવો અસંભવિત જણાતો હતો આખરે સંઘ ભેગો થયો અને સધે નિશ્ચય કર્યો કે ભદ્રબાહુ સ્વામી સિવાય બીજા કોઈ આ વિગ્રહને શાન્ત પાડી શકે એમ નથી માટે તેમને બોલાવવા માટે કોઈ સાધુ જાય અને તે અહિં આવીને આ વિગ્રહને શાન્ત કરે

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જઈને સઘનો સંદેશ સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામી બધું સાંભળી રહ્યા બાદ ઉત્તર આપ્યો કે - 'અત્યારે હું યોગ સાધી રહ્યો છું. જેથી યોગ સાધી ગયા બાદ હું ત્યાં આવીશ.'

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સઘને કહી સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સાંભળીને મંઘને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે આચાર્યે પોતાના કલ્યાણ માટે આખા સઘ તરફ કેમ ઉપેક્ષા કરી ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપગ વાતને વિચારી સઘે ફરીવાર સાધુઓને તેમને બોલાવવા મોકલ્યા સાધુઓએ સઘના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું કે -

હે ! મહારાજ ! યોગસાધના સાધી તમારુ એકલાનુ કમ્પાણ કરવું એવું છે કે સમસ્ત સમર્થા દેશામેષ વિચરને શાન્ત કરે એવું છે ?

આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞાને બદનાદુ સ્વામી પોતાને અભિમદ્ધ અધૂરો મૂકીને સંધની પાસે જાવ્યા અને મી સમની ક્રમાપના મારી કહ્યું કે મારા યોગની સાધના કરવા કરતાં સધનુ કાર્ય વિરૂપ મહત્વપૂર્ણ છે આ પ્રમાણે કહી સધને શાન્તવન્ધ આપી.

જે ભોક્ષે માત્ર એમ કહ્યા કરે છે કે જામેને તેથી યુ ! જામે શા માટે બીજાની ચિન્તા કરીએ ? જામે કુલમ રહીએ તે બસ બીજાનુ વમે તે જાવ ! જામેને તેથી યુ ! આ પ્રમાણે જે વિચાર કરે છે તેણે ભાગ્યે જૂઠું કરે છે જે મામમાં જે દેશમાં જાવા વિચારવાના મનુષ્યો રહે છે તે મામનુ અભ.પનન યથા વચર ગ્રહેતું જ નથી ભારતવત્સીઓના હૃદયમાં અચારથી જાવા વિચારો પેસી ગયા છે ત્યાંથી ભારત અધિભૂતિને પ્રાપ્ત થતો જાયો છે ભારતમાંથી હને તે દુષ્ટ જાવના મહત્તરી દેખાય છે અને જાણે રાષ્ટ્ર સમર્થિત થઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી રહ્યો છે તે ભારતની હસા ઠાઈ વખતે અવસ્થ સુખસ્થે એવી અપ્રતા રાખવામાં જાને છે

હવે સુધી જૈનસમર્થમાં જામેને તેથી યુ ! આ કુટ જાવના દૂર નથી થઈ જાને તે જાવનાને દૂર કરવા મદ્રે ઠાઈ પ્રવલ્ન પશુ કરવામાં જાવતો નથી એ વધારે દુઃખની વાત છે સમધર્મનું મહત્ત્વ ન સમજવાથી જ આ કુટ જાવના જૈનસમર્થમાં પેસી ગઈ છે

સમધર્મોએને ઠાઈ પશુ પ્રકારની શાન્તિ આપવી તે પશુ મહાનિર્જરા છે એવું ભાવવાનું હમન છે સમધર્મની રક્ષા કરવાની અમારે પરમાવશ્યકતા

બદનાદુ સ્વામી સંધનું કિત લક્ષમાં રાખી સધ પાસે જાવ્યા હતા અને સંધનું કિત સાધનું હતું. ધર્મની રક્ષા કરવી તે પોતાની રક્ષા કરવા નરાનર છે મનુ મહારાજે કીધું જ કહ્યું છે કે —

ધર્મ યત્તુ દત્તો દન્તિ, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત ।

તસ્માદ્ધર્મો ન દન્તવ્યો, માનો ધર્મો દત્તોઽવધીત્ ॥

અર્થાત્—જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેને! નાશ કરે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેની ધર્મ રક્ષા કરે છે એટલા માટે ધર્મ આપણે નાશ ન કરે એમ માની ધર્મનો નાશ કરવો જોઈએ નહિ

આજે સુધ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયો છે તેનું મગઠન કરવું અત્યારે વધુ આવશ્યક છે, પણ હજી સુધી જોઈએ તેટલું તે પ્રત્યે ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી સઘળા એકત્રિત કરવામાં કેટલો બધો લાજ રહેલો છે તે સમજવાની અત્યારે ઘણી જરૂર છે

અત્યારે સઘળા તદ્દન અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે જ્યાંસુધી તે એકત્રિત કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી કોઈ કાર્યમાં સફળતા મળવી બહુ મુશ્કેલ છે

જો પાંચજ મનુષ્યોની શક્તિ એકત્રિત કરવામાં આવે તો આખરે તે પાંચ માણસો પાંચ હજાર મનુષ્યો એકત્રિત થઈ સંસારમાં અપૂર્વ આદર્શશક્તિ પેદા કરી શકે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારતીયોને કુટપાથ ઉપર અગ્રેજ લોકો માલવા પણ દેતા ન હતા અને રેલ્વેની ફર્સ્ટ અથવા સેકન્ડ ક્લાસની ટિકીટ હોવા છતાં પણ ત્યાંથી ઉતારીને થર્ડ ક્લાસના ડબ્બામાં બેસાડી દેતા હતા આ તો ભારતીયો ઉપર સામાન્ય વ્યવહાર કરવામાં આવતો હતો કોઈ ભારતીય ધોડાગાડીની ટિકીટ લઈને તે ગાડીમાં બેસી શકતા નહિ એક વાર આવા પ્રસંગમાં ગાંધીજી પણ સપડાઈ ગયા હતા અને તેથી તેઓથી ઉપર ચાર પણ ધણે પડ્યો હતો પરંતુ એકલા ગાંધીજીએ જ ત્યાંના ભારતીયોની અવ્યવસ્થિત થયેલી શક્તિનું સંગઠન કર્યું અને તે શક્તિદ્વારા સત્યાગ્રહ કરી ભારતીયોનું માન સાચવ્યું. ભારતીયો ઉપર ત્રણ પૌડનો જે કર લેવામાં આવતો તે પણ બંધ કરાવ્યો.

તો તમે લોકો સધનનું સમાન કરો તો ફર્ક શરૂ થઈ જાય નથી. સધન અને સધધર્મનું મહત્વ સમજી તે પ્રમાણે ચક્રિત સચક્રિત કરવામાં આવે તો સધધર્મનો અને જોધર્મનો અવરુદ્ધ ઉદાર થશે એમાં લેશમાત્ર સંશય રાખવા જોઈ નથી.

ઉપસહાર

જ્યારે પ્રમાણે લૌકિક અને લૌકીકાર સધધર્મનું નરાનર પાલન થાય તો સધન મળ્યુંત ચાલુ અને એ સધનમી ફેર, સમાન અને ધર્મમાં એવી કાન્તિ પેદા થઈ શકે કે જે કાન્તિ સધચક્રિતો વિદ્યાસ કરતી રહે.

સધનને પ્રગટાવો અને તે સધનદ્વારા વિકાર યતુએ ઉપર વિલમ્ભ મેળવો. સધનનું વિકારવિલમ્ભ મટે એક જોષા સાધન છે જેમ સધન સાંસારિક જાનની શિદ્ધિ માટે પરમસાધનચૂત છે તેમ આધ્યાત્મિક શિદ્ધિ માટે જ્યારે સધનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આપણા પૂર્વાચાર્યોએ તો સધને ભગવાન માની સ્તુતિ કરી છે અને જમો સંયસસ કહી સધચક્રિતને નમસ્કાર કરેલ છે. સધચક્રિત એ લોકચક્રિત છે અને લોકચક્રિત ધર્મની માતા છે જે લોકો સધનનું નરાનર મહત્વ સમજે છે તે લોકો સધ ને અમ્માપિયા માતાપિતા સમાન પૂજ્ય ગણી લેતી પૂજ્ય કરે છે. સધપૂજ્ય એ સાચી ધર્મપૂજ્ય છે.

સધ આપણો ધર્મપ્રાણ છે. સધન એ આપણું ધર્મ જીવ છે. સધચક્રિત એ આપણી ધર્મચક્રિત છે. માટે ધર્મપ્રાણની રક્ષા કરવી ફેર, તો આપણે જીવનમાં સધનનું પ્રગટાવવું જ જોઈએ. જ્યારે સમાજમાં સધનનું પ્રગટાવું ત્યારે સધધર્મ વિધધર્મમાં પોતાનું મહત્વનું સ્થાન મેળવશે.

જમો સંયસસ
સધને નમસ્કાર દો.

(૮)

સૂત્રધર્મ

[સુત્ર-ધર્મે]

જહા સુદૈ સસુત્તા પઢિયા વિ ન વિળસ્સઈ ।

તહા જીવો સસુત્તો પઢિઓ વિ ન વિળસ્સઈ ॥

જમ્મે તેવા વ્ધીકણા ઠાકવમાં પડેલી સોય માત્ર નાના દોરાને લીધે પોતાની જાતને ઝુમાવતી નથી, તેમ સસૂત્ર-સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ પોતાની આત્મસ્મૃતિના જ્ઞાનની જ્યોતને ઝુગાવ્યા દેતો નથી

‘ જાણો-સમજો-વિચાર કરો-ખોજ કરો ’ ધર્મશાસ્ત્રની આ ધીપણાદ્વારા મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુઓને શાસ્ત્રકરો સૂત્રજ્ઞાનની પ્રધાનતા સૂચવે છે

શાસ્ત્રકરોએ માત્ર ચતુર્માર્ગ, માત્ર પાંડિત્ય, માત્ર વાક્યકૃશલતા, માત્ર જ્ઞાનવહારપદ્ધતા, માત્ર લોકજનન, માત્ર વક્તૃત્વ એને જ્ઞાન નથી કહેલું પણ જે સમ્યગ્જ્ઞાનના આવિર્ભાવથી ચિત્તવૃત્તિ શુદ્ધ થાય, દોષાદિ કષાયો મદ થાય અને સયમ તથા સમભાવનું પોષણ થાય તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે

પ્રથમ તાણ તરીકે જણાવવા-પહેલાં જ્ઞાન અને પછી જ્ઞાને જ્ઞાનક્રિયામયતા સમીપ જ્ઞાન અને આરિત્યદ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મશાસ્ત્રની આ મોક્ષશાસ્ત્ર પછી એવા સમ્યક્જ્ઞાનને સંબંધિત કરે છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદૃશ્ય ધ્યેયસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે. જેનું નક્કી તેવું કરે. તે જ ખારેલું ખાર પાણી સમાન જાણવું જુદું અને કરવું જુદું વા કરવું જુદું અને જાણવું જુદું-એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિચાર હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રયાસો કરવા જતાં પછી વિજયતા મળે છે જ્ઞાન સંપૂર્ણ ક્રિયા સિદ્ધિ-ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વધુ છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા અધ છે એ ધર્મોક્તિ પછી એવા વિચારો જ્ઞાન અને ક્રિયા મળે કહેવાયેલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સંવાદ હોય તો ધ્યેયસિદ્ધિ નશ્વર જ છે.

સમ્યક્જ્ઞાન સાચત સૂચે છે ન જોડવાય એવો દાવો છે એના જળદળના પ્રકાશથી માત્ર સર્વ ધર્મો, દુરત્ય, લુપ્તતા વગેરે અનેક રૂપે જણાવે જ્ઞાનનાં ધર્મો કણ પછી ટાળી શકેલાં નથી.

ક્રિયાક્રમ-અનુજ્ઞાનો-ઓપધ છે સમ્યક્જ્ઞાન પછી છે સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે જ અનુજ્ઞાનો અમૃતરૂપ ધર્મ આત્માનું વૈભાવિક બેન દૂર કરે છે અને તેને જાગૃત કરે છે એટલા જ મારે સાક્ષાત્કારને જો એમ કહ્યું છે કે-જમે તેવા સ્ત્રીઓ કાલવર્મા પોલી સેત્ત માત્ર જ નાનાં દોષને લીધે પોતાની નાને સુમાવતી નથી તેમ સમ્યક્જ્ઞાની જીવ માત્ર સુસ્તરવિના જાનની ભોળને જુઝાવા દેતા નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં સમ્યક્જ્ઞાનનો પ્રભાવ અધિકારધિક વર્ણવેલો છે જ્ઞાન પરિભ્રમણમાં જેને મિથ્યાશ્રુત કહેવામાં આવે છે તેનું વાંચન-મનન પછી સમ્યક્જ્ઞાનને અધિકાર વર્ણવેલો નથી સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે તેની દર્શિ વિજ્ઞાન, આસદ્યરૂપ પ્રજ્ઞાન અને નવવાદને જામજાળી થાય છે તેથી કાર્તિક ધર્મશાસ્ત્રનો સંસર્ગ તેને અધિકાર મળે નથી સમ્યક્જ્ઞાનના કવચને લીધે તે સાત અગતિયું કરે છે.

ગાય જેમ ઘાસને દૂધરૂપે પરિણામી શકે છે તેમ તે અન્ય ધર્મ-શાસ્ત્રને પણ હિતકરરૂપે પરિણામી શકે છે અને તે દ્વારા કહેવાતા ધાર્મિક કલહો શાન્ત પણ કરી શકે છે.

ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન આપવાની ચાવી એક માત્ર સમ્યગ્જ્ઞાન છે એક પુરુષને સમ્યગ્જ્ઞાનાભિમુખ કરવો અને ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન દેવું એ બન્ને બરાબર છે, આવો અદ્ભુત મહિમા સમ્યગ્જ્ઞાનનો છે

આત્મશુદ્ધિને લગતા ગમે તે સમ્પ્રદાયના સાહિત્યમાં સર્વત્ર સમ્યગ્જ્ઞાન સર્વોપરિપણ્ણ બોગવે છે. શ્રી મુક્તોપનિષદમાં (મુ ૩, ખ ૦ ૧, શ્લોક ૫માં, સત્યેન લભ્યસ્તપસ્તા ઘૌષ આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાનેન બ્રહ્મચર્યેણ નિત્યમ્ ॥ આત્મપ્રાપ્તિનું સાધન સમ્યગ્જ્ઞાન જણાવેલું છે

‘સમત્તવસી ન કરેદ્ધ પાર્શ્વ’ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ પાપ કર્મો કરતો નથી એ ધર્મવચન પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા બતાવે છે.

મોક્ષધર્મરચના સૂત્ર અને ચારિત્ર એ બન્ને ચક્રો છે આ રીતે સૂત્ર અને ચારિત્ર અથવા શિક્ષણ અને સરકાર બન્ને સાપેક્ષ છે એક બીજાની ઉપેક્ષા કરવાથી ધર્મરથ આગળ ચાલી શકે નહિ

જેમ સરકાર વિનાનું કેવળ જ્ઞાન કે શિક્ષણ આપણી જીવનશુદ્ધિ કરી શકે નહિ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન વિનાનું ચારિત્ર પણ મોક્ષસિદ્ધિ સાધી શકે નહિ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ બન્નેને જીવનમાં સરળ સ્થાન આપવાથી જ જીવન સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત બની શકે છે

સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ । શ્રી વાચકમુખ્યે પણ મોક્ષમાર્ગે જવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ રતનત્રયરૂપ પાથેયની આવશ્યકતા બતાવી છે.

પદ્મ જાણ સજો જ્ઞાના-પદ્ધતિ જ્ઞાન અને પદ્ધતિ જ્ઞાન અને જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષ જ્ઞાન અને આરિજદ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મશાસ્ત્રની આ મીપણ પશુ એવા સમ્યક્જ્ઞાનને સમિત કરે છે

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદચ્ચ પ્યેચસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે જ્ઞેતું જાણે તેવું કરે. તે જ ધારેલું પાર પાડી સકાય જાણતું જુદું અને કરવું જુદું ના કરવું જુદું અને જાણતું જુદું—એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાને વિષવાદ હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રવાસો કરવા છતાં પણ વિજ્ઞાતામય છે જ્ઞાન વર્ણવે ક્રિયા વિના—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વર્ણવે છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા વર્ણવે છે એ ધર્મોક્તિ પણ એવા વિષવાદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા મારે કહેવાએલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાને સવાદ હોય તો પ્યેચસિદ્ધિ નજીક ના છે

સમ્યક્જ્ઞાન સાચત સુચ છે ન જોડવાય એવો દીવો છે એના જળકળના પ્રકાશથી માતસર્વ ઈર્ષ્યા ક્રુરતા, લુપ્તતા વગેરે અનેક રૂપે જણાવે અજ્ઞાનાંધકાર કણ પશુ ટકી રહેતો નથી

ક્રિયામિતિ—અનુજાનો—ઔપચ છે સમ્યક્જ્ઞાન પદ્મ છે સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે જી અનુધાનો અનુવશ્ય થઈ જાતમાનું વેલાવિક મેન દૂર કરે છે અને તેને જાણતો કરે છે એટલા જ મારે શાસ્ત્રકારને જે જેમ કહ્યું છે કે—જમે તેવા ચીજ્જા કાલવર્ગ પગલી સેત્ર માત્ર એ નાના દોષને લીધે પોતાની જાનને સુભાવતી નથી, તેમ સમ્યક્જ્ઞાની જીવ માત્ર સુતસ્મૃતિના જાનની જ્ઞેતને જુઝાયા રહેતો નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં સમ્યક્જ્ઞાનનો પ્રભાવ અધિકારિક વર્ણવેલો છે. જોન પરિભાષામાં જેને મિથ્યામૃત કહેવામાં આવે છે તેનું વર્જન—મનન પણ સમ્યક્જ્ઞાનીને અધિકાર કરતું નથી સમ્યક્જ્ઞાનને લીધે તેની દૈષ્ટિ વિશાળ, આમરકરિત પ્રશાન્ત અને નવવાદને સમજાવતી થાય છે તેથી કોઈપણ ધર્મશાસ્ત્રનો સર્વર્થ તેને અધિકાર કરતો નથી સમ્યક્જ્ઞાનના કવચને લીધે તે સદા સુરક્ષિત રહે છે, અને

માટે ભગવાન મહાવીરે ‘ પદમ નાળં તઓ દયા ’ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી ધ્યાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને જીવનમાં ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો ■ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકંસિય નિન્વિગિચ્છં અમૂઢદિદ્ધી ય ।

ઉવચૂહ, ધિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેડ્ઢેત્તે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાખ્યવનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સુ ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્તિતં શક્તિ—દેશસર્વશક્ત્યાત્મક તસ્યામાવો ‘ નિ’ શક્તિતં, એવ કાંક્ષણં ક્ષાન્નિત—યુક્તિયુગતત્વાદર્શિસાધનિધાયિત્વાદ શાક્યોલ્લાદિદર્શનાન્યપિ સુન્દરાખ્યેવેત્યન્યાન્યદર્શનપ્રજ્ઞાત્મક તદમાવો ‘ નિષ્કાક્ષિતં’ પ્રાગવદુમયત્ર વિન્દુજોષ, વિચિકિત્સ્તાંકલ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત ક્લેશસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્નગ્નયાયેન ‘ વિદ્, ’ વિદ્વા. તે ચ તત્ત્વત સાધક એવ તજ્જુકુષ્ઠા વા યથા—કિમમો યતયો મલદિગ્ધદેહા ? પ્રાસુક્ક-લસ્તાને હિ કો ઘોષ? સ્યાદિત્યાદિકા નિન્દા તદમાવો ‘ નિવિચિકિત્સ; ’ ‘ નિવિજુગ્સં’ વા, આર્ષત્વાન્ન સૂત્ર એવં પાઠ, ‘ અમૂઢા ’ શક્તિસક્તીધિ-કદર્શનેડ્પ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહચિરહિતા સાં જાસૌ દદિશ્વ બુદ્ધિરૂપા અમૂઢદૃષ્ટિ, સ જાયં જતુર્વિધોડ્પ્યાન્તર’આચાર, ચાત્તસ્ત્વાહ— ઉવચૂહ’ સિ, ઉપવૃ હનમુપવૃહા—દર્શનાદિગુણાન્વિતાનાં સુલબ્ધજન્માનો યૂય યુક્ત ચ મયાદશામિદામિત્યાદિવચોભિસ્તત્તદ્ગુણપરિવર્દન તથ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિધીદતાં સ્વૈર્યોપાદનમુપવૃંહા । સ્થિરીકરણે ‘ વત્સલભાચો ’ ‘ વાત્સલ્ય ’—સાધર્મિકજનસ્ય મક્ષપાનાદિનોચિત્તપ્રતિપ-સિદ્ધરણં તથા ‘ પ્રમાયના ’ ચ—તથા સ્વતીર્થોપ્રતિદેતુચેષ્ટાસુ પ્રવર્તના-ત્મિકા વાત્સલ્યપ્રમાયને, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈશે દર્શનાચારા મવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાષ્ટામિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ’ માવ’, એતદ્ધ જ્ઞાના-ચારાપુલકાક, યદ્વા દર્શનસ્યેવ યદાચારામિધાન તદસ્તૈવોચાન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થ ॥

સૂત્રધર્મ અને ચારિત્રધર્મનો પરસ્પર આટલો મધો મનિષ્ઠ સમય છે તો પછી આ બન્ને ધર્મોનું ભુકુભુકુ વર્ણન શાસ્ત્રમાં શા માટે કર્યું ! એનો પ્રશ્ન ઠાઈને જાય એ સલાવિત છે એ બન્ને ધર્મોના સમય મનિષ્ઠ હોવા છતાં પણ બન્ને ધર્મોના આચારો ભિન્ન હોવાથી તે ભિન્ન પણ છે.

સૂત્રધર્મ આધાર અને ચારિત્રધર્મ આધેશ છે સૂત્રધર્મ એકલો ટકી શકે છે પણ ચારિત્રધર્મ સૂત્રધર્મ વિના એક કણ પણ ટકી શકતો નથી. ચારિત્રધર્મની પહેલાં મનુષ્યમાં સમ્યક્ત્વ આદિ સૂત્રધર્મ આવી શકે છે પણ સૂત્રધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ આવી શકતો નથી.

પણ લેખિત ચારિત્રધર્મને જ ધર્મ માને છે અને સૂત્રધર્મ તો તેમની મલતરીમાં જ નથી. સૂત્રના કેવળ અક્ષર વાંચી લેવા એને જ તેઓ ખર્ષીત માને છે પણ આ તેઓની ભ્રમકર ભૂલ છે સૂત્રધર્મનું અર્થસૂધી વાંચન-મનન અને નિર્દિષ્ટાસન થતું નથી અર્થસૂધી સૂત્રધર્મનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી. પણ શાસ્ત્રપ્રણેતા સૂત્રધર્મનું એટલું બધું મહત્ત્વ જતાંબું છે કે જો સૂત્રધર્મનું નિષ્ક્રિય વાંચન, મનન અને નિર્દિષ્ટાસન કરવામાં આવે તો મનુષ્ય પરિતપ્તચાર કરી શકે છે અર્થાત્ મોક્ષસિદ્ધિને સાધી શકે છે.

ચારિત્રધર્મ-આચારધર્મને આવરતા પહેલાં સૂત્રધર્મ અર્થાત્ વિચારધર્મનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ કારણ કે વચાર્થ જાણ્યા વિનાનું આચારજ્ઞ અર્થવિનાનું છે ન જાણેલું જાણવું અને જાણેલાને શોધવું અને શોધેલું જીવનમાં ઉતારવું એ જીવનશુદ્ધિના માર્ગો છે. જે મનુષ્ય સૂત્રધર્મનું આરાધન કરી વિના ચારિત્રધર્મનું આચરણ કરે છે તે મોક્ષધર્મનો ધર્મ જરાબર સમજી શકતો નથી અને પરિણામે મોક્ષમાર્ગનો અધિકારો બની શકતો નથી. એટલા જ

માટે ભગવાન મહાવીરે ' પદ્મ નાળ તઓ દયા ' પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને છંદનમાં ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો ■ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકાંસિય નિન્ધિગિચ્છં અમૂઢદિટ્ઠી ય ।

ઉવવૂહ, ધિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેડ્ઢેત્તે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સુ ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્તિતં શક્તિત—વેદસર્વશક્ત્યાત્મક તસામાવો 'નિ'શક્તિતં, એવ કાંક્ષણં કાક્ષિતં—યુક્તિયુક્તત્વાદર્શિમાયમિધાયિત્વાચ શામ્યોલ્લોકાદિવર્ણનાન્યપિ સુન્દરાણ્યેવેત્યમ્યાન્યદર્શનપ્રણયત્મક તદભાવો ' નિષ્કાક્ષિતં ' પ્રાગ્વબુધમત્ર વિન્દુલોપ, વિચ્ચિકિત્સાંખસ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત. કલેષાસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્નરન્ગયેન ' વિદ, ' વિદ્યા તે ચ તત્સ્વત સાધવ એવ તજ્જુલ્લસા વા યથા—કિમર્મો'યતયો મલદિત્ત્વદેહા ? પ્રાણુકજ-લક્ષાને હિ કો દોષ' સ્યાદિત્યાદિકા મિન્દા તદભાવો ' નિધિચિકિત્સ, ' નિધિજુર્ણ' વા, આર્વત્વાચ સૂત્ર એવ પાઠ, ' અમૂઢા ' ઋદિનક્રતીધિ-કર્દર્શનેડ્ઢ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહવિરહિતાં સા ચાચો દૃષ્ટિશ્ચ શુદ્ધિક્ષ્યા અમૂઢદંટિ', સ ચાચ ચતુર્તિથોડ્ઢ્યાન્તર ભાષાર, વાહ્યસ્વાહ— ઉવવૂહ' સિ, ઉપવૂહણમુપવૂહા—દર્શનાદિગુણાન્ધિતાનાં સુલભજન્માનો યૂય યુક્ત' ચ મવાદશામિદામિત્યાદિવચોમિસ્તત્તદ ગુણપરિવર્દન તથ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિધીવર્તા સ્વૈર્થોપાદનમુપવૂહા । સ્થિરીકરણે ' વત્સલભાષો ' વાતસલ્ય — સાધર્મિકજનસ્ય મક્ષપાનાદિનોચિતપ્રતિપ-ત્તિકરણં તથ ' પ્રમાણના ' ચ—તથા સ્વર્તીર્થોન્નતિદેહુચેટ્ટાસુ પ્રવર્તના—ત્તિકા વાતસલ્યપ્રમાણસે, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈતે દર્શનાચારા મવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાહ્યમિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ માત્રં, એતથ જ્ઞાના—ચારાધુપલક્ષકં, ચદ્વા દર્શનસ્વેવ ચદાચારામિધાને તદસ્વૈવોક્તન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્ય ॥

(૧) નિન્દાકા (૨) નિકાંક્ષતા, (૩) નિર્વિચિત્તિયા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપમૂઢતા (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાતસમ્ય
(૮) પ્રભાવના.

જેમ હાથ-પગ આદિ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સરીરનું વર્ણન થઈ જાય છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ-સુખધર્મનું સ્વરૂપ જણાઈ આવે.

૧ નિન્દાકા —સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક શુભે કયા સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સુખઅર્થ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સંકન કરવી નિન્દાક થઈ એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિકાંક્ષતા—સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં કંઈક અભિલાષ ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અટક, અવરોધ રહેવું અને નિર્મલક્ષિત થઈ સદાપ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિયા.—સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સંદેહ કરવો, સમ્યક્ધર્મના આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી ખુલા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિયા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિ થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિયા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ.—વિવેકશુદ્ધિ ઝેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુને સુક્તિ અનુભવ કે આગમની કસોટી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્શ પ્રતિ સદ્ભાવ રાખવો. ઈર્ષ ધર્મ પ્રતિ ખુલા ન કરવી અને સદર્શ પ્રતિ મુઢતાથી નહિ પણ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અટક વિચાર રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આંતરિક ગુણો છે. આ આંતરિક ગુણોને ઝેળ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમૂઢતા—સદર્શના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-આચારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મગુણની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

૬ સ્થિરીકરણ — સદ્ધર્મથી જે કાંઈ મનુષ્ય વ્યુત થતો હોય તે આપત્તિ તથા પ્રલોભનોથી સદ્ધર્મનો માર્ગ છોડતો હોય તો તેને આપત્તિમાં મદદ કરવી અને પ્રલોભનોમાંથી બચાવવો અને ધર્મમાર્ગમાં સ્થિર કરવો એ સમ્યક્ત્વનો છદ્દો ગુણ છે

૭ વાત્સલ્ય — જનજીવો અને તેમાં સહધર્મીઓ પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ રાખવો અર્થાત્ બન્ધુભાવ રાખવો અને પરસ્પર બન્ધુભાવ વધતો રહે તેવો પ્રયત્ન કરવો એ સમ્યક્ત્વનો સાતમો ગુણ છે

૮ પ્રભાવના — દરેક ધર્મસાધનોદ્વારા ધર્મોદ્ધાર કરવો, ધર્મપ્રચાર કરવો અને ધર્મપ્રભાવથી જનસમાજને પ્રભાવિત કરી ધર્મમાર્ગ ઉપર લાવવો એ સમ્યક્ત્વનો આઠમો ગુણ છે

સમ્યક્ત્વના આ આઠ ગુણોમાં ચાર આંતરિક ગુણો અને ચાર સમ્યક્ત્વના ઘોતક બાહ્ય ગુણો છે આ બાહ્ય ગુણોના આચરણથી સમ્યક્ત્વનું પ્રકાશન થાય છે સમ્યક્ત્વના આંતરિક ગુણો—નિશંકા, નિષ્કાક્ષા, નિર્વિચિત્તિસા અને અમૂઢદષ્ટિત્વ—કેળવ્યા વિના બાહ્ય ગુણો—ઉપગૂઢનવૃત્તિ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્યભાવ અને પ્રભાવના—પ્રગટી શક્તિ નથી અથવા દૂર્ણ શક્તિ નથી

આ આઠ ગુણો દર્શનના આચાર છે આ દર્શનાચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર્યુક્ત ફલનો સમ્પાદક બને છે. આ આઠ આચાર યાનાચાર આદિના પણ ઉપલક્ષક છે દર્શનાચાર મુક્તિનો માર્ગ છે સૂત્રધર્મનું સમર્થન કરવા માટે આદિ દર્શનાચારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે ઉપર્યુક્ત આઠ આચારો સૂત્રધર્મના પણ છે

આ આઠ આચારોમાં પ્રથમ આચાર ‘નિશંક બનો’ એ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ શ્રદ્ધામાં અથવા બીજા કાંઈ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સદેહ રાખે છે તે મનુષ્ય જીવનખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી, એવો તેનો સ્પષ્ટ અર્થ છે

(૧) નિરાકા (૨) નિર્દક્ષતા, (૩) નિર્વિચિત્તિતા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપમૂઢન (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય
(૮) પ્રશાવના.

જેમ હાથ-અંગ આદિ અંગેનું વસ્તુ ન કરવાથી સરીસુ વર્ણન થઈ નામ છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ સૂત્રધર્મનું સ્વારૂપ જણાઈ આવશે.

૧ નિરાકા—સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક ગુણો હતા. સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સમ ન કરવી નિરાકા થઈ જોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિર્દક્ષતા—સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં દક્ષા અભિલાષ ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અદક્ષ અજ્ઞ રહેવું અને નિષ્કાંક્ષિત થઈ સતપ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિતા—સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સદેહ કરવો સમ્યક્જ્ઞાનીના આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી ધુણા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિતા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિત થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિતા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ—વિવેકશુદ્ધિ કેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુને શુદ્ધિ, અનુભવ કે આગમની ક્ષેત્રી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્મ પ્રતિ સાક્ષાત્ રાખવો. ઈર્ષ ધર્મ પ્રતિ ધુણા ન કરવી અને સદર્મ પ્રતિ મૂઢતાથી નાકે ખસુ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અદક્ષ વિશ્વાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આત્મિક ગુણો છે. આ આત્મિક ગુણોને કેળવ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમૂઢન—સદર્મના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-અવનારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મશુભની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

આ બંને વિરોધી તત્ત્વો શા માટે કહેવામાં આવ્યા ? બે સશય ખરાબ છે, તો શાસ્ત્રોમાં ઘણું ઠેકાણું મૌતમજને શ્રી ભગવાન કહે છે કે 'જાય-સજાય' અર્થાત્ તેને મદદ પેદા થયો. આ પ્રમાણે શા માટે કહેવામાં આવ્યું ? અને બે મશય સારા છે તો શાસ્ત્રમાં મશ્યને સમક્રિતનો દોષ શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે ? આનું કારણ શું છે ?

આનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે, જેવી રીતે તમે ભોક્ષા (વ્યાખ્યાનના વખતે) જે મકાનની નીચે ખેઠેલા છો તેની ઉચ્ચાર્થ, નીચાર્થ, અથવા આ મકાન પડી જાય એમ તો નથીને ! આ બધું પહેલાં દેખી લેવું તમારું કર્તવ્ય સમજો છો, પણ દેવળ આ પડી જશે તો ? એ બધી વ્યાખ્યાનમાં સમ્મિલિત જ ન થાઓ એ ઠીક ન કહેવાય, તેવી રીતે હવાસ્થાવસ્થા સુધી પ્રત્યેક વ્યક્તિ કેવળી-સર્વજની અપેક્ષાએ બધું જાણ્યા વિના રહે છે, એટલા માટે તેની જાણ માટે મશય કરવો, તે સશય લાભદાતા છે તેમાં કાંઈ દોષ નથી પરંતુ જે પુરુષ અહરને અહર સંશય રાખીને તેમાં ફૂંચ્યો રહે છે અને નિર્ણય કરતો નથી, તે પુરુષ "સશયાત્મા વિનશ્યતિ" તો ઉનાદગ્ધુરૂપ બની જાય છે.

તમે ભોક્ષા સારી રીતે જાણો છો કે કાંઈ કાંઈ વાર ટ્રેન પાટા ઉપરથી ઊતરી જાય છે, વહાણ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે અને તેમાં બેસનારાઓની પણ હાનિ થઈ જાય છે પણ આ હમેશાં બનતું નથી કાંઈ કાંઈ વાર આવા અનિચ્છનીય બનાવ બની જાય છે હવે કાંઈ મૃદુઅથ ટ્રેન અથવા વહાણમાં બેસનારાઓ કાંઈ કાંઈ વાર મરી જાય છે, એવી શંકાથી ટ્રેન વગેરેનો ઉપયોગ ન કરે, તો શું આ તેની શંકા ઉચિત કહેવાય ? નહિ.

- (૨) કપાયાત્મા, (૩) યોગાત્મા (૪) ઉપયોગાત્મા (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા (૮) વીર્યાત્મા

† 'શંકા' નામનો સમક્રિતનો પહેલો અતિચાર

નિ સક જનવું એટલે હક વિશ્વાસ રાખવો. હક વિશ્વાસમાં અધવિશ્વાસની જરા પણ જગ થોતી નથી. હક વિશ્વાસ એ સમ દૃત્વનું પ્રધાન ગુણ છે. ધર્મમાં હક વિશ્વાસને સ્થાન ન હોય તો ધર્મનું આત્મરક્ષુ પક્ષ થવું મુશ્કેલ થઈ જાય. હક વિશ્વાસ એ ધર્મ મહેલનો પાયો છે. જો હક વિશ્વાસનો પાયો ઢીસો હોય તો સકા, કુતક આદિ વાતોડોડાથી ધર્મમહેલ ખળભળી ઊઠે. ધર્મમાં જો હક વિશ્વાસ હોય તે અધમજ્ઞામાંથી પેદા થયેલો ન હોવો જોઈએ. મહા જ્ઞાને તકની કસોટીએ ગઢેલો હક વિશ્વાસ હોય તો જ ધર્મજ્ઞતા મળજી રહે. એટલા માટે હક વિશ્વાસ મહાશુદ્ધ અને તર્કશુદ્ધ હોવો જોઈએ. ધર્મજ્ઞતાનો જ મ સાચી છતાસાશુદ્ધિમાંથી પેદા થાય છે. એટલે છતાસાશુદ્ધિદાર ધર્મજ્ઞ હક કરવી જોઈએ. જે ભોળાને ધર્મ વિષે સકા કરવાથી સકાડોવનો ભય રહે છે તે ભય જાત્રવાને છે. જે જીવણ વિતરણ વધારવા માટે જે પેતાની તક સક્તિનું પ્રયત્ન કરવા માટે સમવમળમાં ગોળા ખાવા કરે છે તે ધર્મનો જરાપણ મમ સમજી શકતો નથી. ધર્મ વિષે સકા કરી જે પેતાની સકાતુ નિવારણ કરે છે તે ધર્મનો ધર્મ સમજી જાને તે પ્રમાણે ધર્મ ચરણ કરી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે છે.

સાદિત્વમાં સતત વિષે કિન કિન વ્યાખ્યા મળે છે તેમાં ટેકણે સતતની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયમનાદય જતો મત્રાણિ ન વચ્ચતિ ¹

અર્થાત્ જ્ઞાંસુધી મનુષ્ય સકા કરતો નથી ત્જાંસુધી તે અન્યથામાં જોઈ શકતો નથી.

જ્યારે બીજે સ્થળે સતત ની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ²

અર્થાત્—સતત કરનારનો યાનાદિ આત્મા નષ્ટ થઈ જાય છે.

¹ ઠિતોપરેસ. ² ભગવદ્ગીતા.

³ જ્ઞાનાત્મા આત્મા આત્મા પ્રકારનો છે—(૧) દુષ્કાળમાં

જેવી રીતે પાચ અને પાચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ બધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે ખતાવો કે જૈનધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિંસાનુ / અહિંસાનુ

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દગાળાજીથી કોઈ ચીજ જૂઠવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિષ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવમિત્ર છે તેની સત્યતા ખતાવવા માટે પ્રમાણ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણબૂત છે

જો કોઈ કહે કે તેઓએ અહિંસાનો ધર્મ ખતાવ્યો છે, તેઓએ ખતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વંથ સા માટે માનો છો ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને જૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિંસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ ખતાવેલ જૂગોળ ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને ખતાવી શકીએ કે તેઓએ જૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરંતુ અહિંસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અહિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ

કેવળ આપત્તિના ભાવથી કોઈ કામથી દૂર રહેવું, તેમાં કોઈ શુદ્ધિભાવ સમાયેલી નથી. કામ કરતી વખતે કાનિલામનો વિચાર અને વિવેક અવસ્થા હોવો જોઈએ, પણ સરખાતથી જ કોઈ કામને ચકાવી દૃષ્ટિએ જોવું ન જોઈએ. મનુષ્ય નિર્જ્યાત્મક દૃષ્ટિએ એટલો અધિક વિચાર-વિવેક કરે કે તેટલું તેને તેનું ભૂકું રક્ત સમજાય છે.

પરંતુ જો કોઈ મનુષ્ય આ પ્રમાણે સમજ કરીને એટલી જાણ કે કોણ જાણે પરમાત્મા છે કે નહિ? આ સાધુ છે કે નહિ? અથવા સાધુએ જતાવેલા ઉપાયો વડે પરમાત્મપદ મળશે ના નહિ? આ પ્રમાણે સમજીને કરીને જે મનુષ્ય ધર્મ અને હૃદયે પ્રભે વિશ્વાસ રાખતો નથી તે મનુષ્ય પ્રતિષ્ઠા પોતાના હૃદયમાં સમાને સ્થાન દેતો દેતો, આખરે સમસીલ બની જાય છે અને તેનો જ્ઞાનકામ, જ્ઞાનદૃષ્ટિએ નિમિત્તરૂપે નષ્ટ થઈ જાય છે.

જો કોઈ જોમ કહે કે જોમે કૈનશ્યોને સત્ત્વ માનીએ અને તેની ઉપર સહા પણ ન કરીએ, પણ કૈનશ્યો જ સત્ત્વ છે આ વાતની પ્રુટિ માટે સુ કોઈ પ્રમાણ છે? આ પ્રશ્ન બરાબર છે.

હવે હું તમને પૂછું છું કે પાંચમાં પાંચ મેળવવાથી કેટલા થાય? ૬૫.

હવે ને કોઈ જોમ એ પાસ થયેલ સિદ્ધિત માણસ કહે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી અગિયાર થાય છે તો શું આપ તે માનશો? કદાપિ નહિ પણ ને તે કહે કે હું જોમ. એ પાસ થયો છું માટે મારી વાત પ્રમાણભૂત છે તો આપ તેની ઉપર શું આપશો? તમે બહાર કહેશો કે અમારા આ વિષે અનુભવ છે એટલું જ નહિ, પણ અમને વિશ્વાસ પણ છે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી ૬૫ જ થાય છે અમને તમે અગિયાર જતાવીને સદેહમાં નાંખી રહ્યા છો, તે વાત જોમે સ્વીકારી રહીએ નહિ તમે પોતે જૂઠું કરી રહ્યા છો.

જેવી રીતે પાચ અને પાચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ બધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે બતાવો કે જૈનધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિંસાનુ, અહિંસાનુ.

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દુઝાબાજીથી કોઈ ચીજ ખૂટવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિખ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવસિદ્ધ છે તેની સત્યતા બતાવવા માટે પ્રમાણુ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણુભૂત છે.

જો કોઈ કહે કે તેઓએ અહિંસાનો ધર્મ બતાવ્યો છે, તેઓએ બતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વજ્ઞ શા માટે માને છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને જૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિંસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ બતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને બતાવી શકીએ કે તેઓએ જૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરંતુ અહિંસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અહિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ.

અહિંસાવાદી શ્રેષ્ઠ પક્ષ અસત્ય બોલવું આત્માનો ધાત કર્યા બરાબર સમજે છે પણ અહિંસાવાદી આત્માનો ધાત કરવો, જે હિંસા બરાબર છે તે જેવી રીતે કરી શકે! હવે અહિં એક પ્રશ્ન થાય છે કે તો પછી તેઓએ બૂઝોળ-ખૂઝોળ રચ્યા છે તે પ્રચલિત બૂઝોળ-ખૂઝોળની સાથે સત્ય કેમ પ્રવીત થતાં નથી! આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

હવેને ચેલીમાં જરીતે જો સોના-ચાંદીને તોળવાના સાધનથી તેને તાળીએ તો હવાનું વજન કર્ક પક્ષ માસુમ પડતું નથી પણ ચેલાનિશાનું કથન છે કે વાતુમાં પણ વજન છે અને તે વજન તોલમાં પણ આવે છે આપણને હવા વજન વિનાની માસુમ પડે છે આતુ મરણ માત્ર એટલું જ છે કે આપણો પાસે તેને તોલવાનું સાધન નથી, તે જ પ્રમાણે આપણી બૂઝોળ-ખૂઝોળ નો સિદ્ધાન્ત ઉપર રચવામાં આવી છે તેને સિદ્ધ કરવા માટે આપણી પાસે ઉપસુક્ત સાધન નથી. જો સાધન હોત તો તેને પ્રમાણિત કરી શકાત કે જામુક સિદ્ધાન્ત ઉપર આ બૂઝોળની રચના કરવામાં આવી છે.

જોન બૂઝોળમાં ચીઠ રાજસોયની* સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવવામાં આવી છે જો કોઈ મનુષ્ય, આ સોયસ્થિતિનું પ્રતિદિન એક એક કલાક ધ્યાન ધરે, તો હ મહિના બાદ, તે સ્વયં કહેશે કે અમારું અપૂર્વ જ્ઞાનક સમાયેસો છે અને શ્રેષ્ઠ જનુભવ છે તો પણ હું કહી શકું છું કે અમારું મણા જ્ઞાનક આવે છે તો જે વિસિષ્ટતાની છે તેઓને આ સોયસ્થિતિના ધ્યાનથી કેવો જ્ઞાનક મળતો હશે!

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જોઓએ જોનસિદ્ધાન્ત અને જોનસોયની રચના કરી છે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા તેઓના કહેલા પ્રત્યેક સંજ્ઞમાં ધણું મૂક રહ્યું સમાયેસું છે તેઓની બધી વાતો સમજાવામાં આપણી શુદ્ધિ અસમર્થ હોત તો તે વાત જુરી છે.

* તત્વાધિનમધ્યામ નામના પુસ્તકમાં ચીઠ રાજસોયની સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવામાં આવી છે.

જૈનધર્મમાં અહિંસા, સત્ય આદિ મૂલ્યધર્મો વિશે સૂક્ષ્મ વિચાર કરતા જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વો તથા અનેકાન્તવાદ, નયવાદ, પ્રમાણવાદ કર્મવાદ, લોકરચરણ આદિ મૌલિક સિદ્ધાન્તોનું જે અન્વેષણ કરવામાં આવ્યું છે તે એવું સ્વાભાવિક અને વૈજ્ઞાનિક છે કે જેથી તે જૈનધર્મ સૌ કોઈને માટે આચરણીય થઈ પડે છે. વિજ્ઞાનના વિકાસની સાથે જૈનધર્મનું રહસ્ય જનસમાજને સમજામાં આવતું જશે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને બરાબર સમજવા માટે અનેકાન્તવાદ એક ચાવી છે આજે ધર્મનું વાસ્તવિક સત્ય જે પ્રાચ્ય ભૂલાર્થ ગયું છે તેનું પ્રધાન કારણ અનેકાન્તવાદની અવગણના છે અનેકાન્તવાદની ચાવીદ્વારા જ્યારે જૈનધર્મનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડવામાં આવશે ત્યારે જૈનધર્મનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે

એક પ્રશ્ન, જે આખી દુનિયામાં ચર્ચાઈ રહ્યો છે કે, જો અહિંસા કલ્યાણ કરનારી છે, તો અહિંસાધર્મ જૈનોની અવનતિ કેમ થઈ? આ વાત સત્ય છે, કારણકે વાસ્તવમાં અવનતિ થઈ રહી છે ભારતમાં અહિંસાને પાળનાર ધણા છે, ભલે બીજી વાતોમાં ભેદ હોય, પણ જૈવ, વૈજ્ઞાનિક જૈન આદિ બધા ધર્મોએ “અહિંસા પરમો ધર્મ” અંગીકાર્યો છે, તે અહિંસાપ્રધાન ભારત દેશની અવનતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે અહિંસાધર્મ આચરણીય ધર્મ છે આનું અક્ષરશ પાલન કરનાર બહુ થોડા છે અને તે પશુ નામ માત્રના છે અહિંસાધર્મનું પાલન વીરપુરુષો કરી શકે છે, જ્યારે આજે મનુષ્યોમાં ડર પેસી ગયો છે જે મનુષ્ય કરપોક છે, તે અહિંસાનું પાલન કદાપિ કરી શકતા નથી

જ્યારે મનુષ્યો સારી રીતે અહિંસાનું પાલન કરતા શીખે નહિ, ત્યારે ઉન્નતિ કદાપિ થઈ શકવાની નથી, એ વાત સુનિશ્ચિત છે

અહિં કોઈ શકા કરી શકે ■ કે જ્યારે અહિંસાનું પાલન કર્યા વિના ઉન્નતિ થવી સંભવિત નથી, તો પછી હિંસા કરવા છતાં પણ યુરોપ આદિ પાશ્વત્ય દેશોની ઉન્નતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે કુરોપની આ દેખાતી ભૌતિક ઉન્નતિ વાસ્તવિક ઉન્નતિ નથી, પણ ભવકર અવનતિ છે. ભારતવર્ષમાં અદ્વિસાના ડેટલા સરકારો નાકી છે તેના પ્રભાવથી નેટલી સારી સરકારિતા અધિકતર ભારતીયોમાં જોવામાં આવે છે તેટલી સરકારિતા સસારમાં બીજે ક્યાં જ જોવામાં આવતી નથી. ભારતવર્ષમાંના કેવળ પતિપત્નીધર્મને આપણે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મ સાથે સરખાવીશું તો આરજુને યામુમ પાસે કે અમેરિકાના પતિપત્નીધર્મનો ફેરફાર બધા પાત જાયો છે. અમેરિકામાં સેકેડે ૬૫ ટકા વિધવાસુખ વેડવામાં આવે છે આ સિવાય અપારે પણ ભારતવર્ષમાં ગરીબમાં ગરીબ માણસોને નેટલું સુખ મળી રજું છે તેટલું સુખ ત્યાંના ગરીબ માણસોને મળતું નથી. અપારે કું ઘાટકાપર (મુંગઈ) ચાતુમાં સ્થિત હતો, ત્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે અમેરિકા ગમેલ એક ભારતીય સંભળનારો અધિક પત્ર લખ્યો છે તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે 'અમેરિકાના નિમ્નમેણીના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિ ભારતવર્ષના નીચી મેણીના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિની અપેક્ષાએ ઘણી ખરાબ છે અદ્વિના ગરીબો પ્રાચી ચોપાનીયાઓને ઓઢવા-પાથરવાના કામમાં સે છે. "ફેટલાક મનુષ્યો તો અબજપતિ છે અને ફેટલાક એવા છે કે જેઓને ઓઢવા-પાથરવાનું પણ મળતું નથી. જાને સુધારો કે ઉન્નતિ કહેવી તે ઉચિત નથી.

પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના જાતના સમાન છે એમ સમજીને દુઃખપ્રેરક કરવાં નહિ એ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે.

જો કેવળ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, અર્થાત્ ગરીબોના છપનમરણનો વિચાર ન કરીને, જની દેક તેટલા પ્રત્યેક ઉપાયોથી ધન જેથીને તિજોરી ભરી સેવી એ જ ઉન્નતિ છે તો જ મનુષ્યો દયા-રહીત કરીને ધન એકત્રિત કરે છે તેઓ પણ ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે તે પ્રમાણે આપણે માનવું પડશે પણ

આ પ્રકારના દગા-ફટકા કરીને ધન લૂટી લેવાને ઉન્નતિ માનવામા આવે તો આપણે ઉન્નતિનો અર્થ નથી સમજ્યા એમ કહી શકાય

અત્યારે વિષમતાના વિષપાનથી આપુ જગત મૃત પ્રાય જીવન છવી રહ્યું છે બધા જુઓ ત્યા બેઠલાવ, વિષમતા, હિંચનીચની જાવના પ્રવર્તી રહી છે અને તેને લીધે દુ ખદાગ્રિ વધવા પામ્યા છે, આવી દુ ખી અવસ્થામાંથી જન્મને ઉગારવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે સમાનતાનો આદર્શ છે સમાનતાના આદર્શના અનુસરણમા જ સાચુ મુખ મેલેલું છે

એક અહિંસાવાદી, લલે તે મગી ગાય, પણ અન્યાયપૂર્વક કોઈનું પ્રાણુધન હરણુ કરે નહિ અને એક ખીજે માણસ, કોઈને મારી નાખીને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરે, તો આ બન્નેમા તમે કોને ઉન્નત સમજશો ? અહિંસાવાદીને

અહિંસાધર્મનું રહસ્ય ખગખર ન સમજવાથી, અથવા અહિંસાવાદી કહેવડાવીને પણ હિંસક કાર્ય કરવાથી અવનતિ ન થાય, તો શુ ઉન્નતિ થઈ શકે ? ઉન્નતિ થઈ શકે નહિ

આજે, મંદિરો, તીર્થો અને ધર્મસ્થાનોમા ધર્મને નામે કોઈ કોઈ ઠેકાણે જે અત્યાચાર-અનાચાર થઈ રહ્યો છે, તો શુ તે બધા કુકર્મોનું કળ મળ્યા વિના રહેશે ? ભારતવર્ષ પોતાના કર્મોથી જ અવનતિના ખાડામા પડી રહ્યો છે અત્યારસુધી મનુષ્યોમા જે સત્ય, શીલ, સદાચાર આદિ ગુણોનો જે કાર્ષ જાણી છે, તે બધુ પૂર્વજોના પ્રતાપથી જ છે અત્યારે તો આપણે કેવળ પૂર્વજોની એકત્રિત કરેલી ધર્મસમ્પત્તિનો બ્યય કરીએ છીએ. કાર્ષ નવું કર્માર્થને તેમા ઉમેરું નથી અત્યારે પણ મનુષ્યો અહિંસાપાલન, તપશ્ચરણુ આદિ ધર્માચરણુ જેટલા પ્રમાણમા કરે છે, તેટલા પ્રમાણમા તેઓ સસારને કત્યાણુ-માર્ગ ઉપર લઈ જવા માટે તેમજ વિદ્યોને દૂર કરવા માટે મનુષ્યજીવનનો સદુપયોગ કરે છે

કોઈ કહે કે જૈનધર્મમાં બે પ્રકારની બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મચારી કહેવામાં આવી છે ! જેવી રીતે કોઈ બીજાને પણ કહે છે કે જીવને ન મારવા તે બ્રહ્મચારી છે પણ કોઈ મરતાં જીવને મચાવવો તે પણ છે આ કોનો બ્રાહ્મ !

આ પ્રશ્નને ઉત્તર એ છે કે જેઓને બ્રહ્મચારી કહી શકાય તેઓ નથી, તે જાણે અને તે કહે પણ આખી દુનિયા સારી રીતે જાણે છે કે બ્રહ્મચારી જન્મ દિવસનો વિશેષી છે

જેમાં દિવસનો વિશેષ દોષ તે બ્રહ્મચારી છે અને જેમાં બ્રહ્મચારી વિશેષ દોષ તે દિવસ છે

માનો કે એક મનુષ્ય કોઈ બીજા નિરપરાધી મનુષ્યને તલવારથી મારી રહ્યો છે હવે કોઈ બીજા મનુષ્ય તે મારનાર પુરુષને ઉપદેશથી તે કુદૃશ્યથી શિક્ષે છે તો તેણે દિવસનો વિશેષ કર્યો કહેવાયને ? હા

દિવસનો વિશેષ કરવો તે બ્રહ્મચારી છે આ વાત પહેલાં કહેવામાં આવી છે એટલા માટે જ મનુષ્ય દિવસને શિક્ષે છે અર્થાત્ દિવસનો વિશેષ કરે છે તે મનુષ્ય નિમિત્ત રૂપે બ્રહ્મચારી છે હવે જાણા બ્રહ્મચારી મનુષ્યને કોઈ દિવસ કહે તો તેઓને શું કહેવું જોઈએ ? તેઓ જાણે કહે છે

રક્ષા કરનાર દિવસ જાણવા પાખી છે એવું કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કહી શકે નહિ

રાવણ, સીતાનું સીધું દરજ્જું કરવા તત્પર થયો હતો અને તેને વિભીષણે શિક્ષ્યો તો આ બન્નેમાં કુસીધ કેવું કહેવાય ? રાવણ, અને વિભીષણ ? સીધવાન.

હવે જો કોઈ મનુષ્ય એમ કહે કે સીતાનું સીધું જાણવાથી વિભીષણ કુસીધ ધર્મ ગણે, તો શું આ કથન તેઓનું બ્રાહ્મચારી કહેવાય ? નહિ.

જ્યારે આપણે આ પ્રશ્નને માનીએ છીએ તો પછી જ

મનુષ્ય 'મારો નહિ' એમ કહે છે, તેને હિસક બતાવવો તે શુ ઉચિત કહેવાય ? ના

આ બધું કહેવાનું તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે, જે મનુષ્યો અહિસાનો અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે કે 'કેવળ ન મારવું તે અહિસા છે અને બચાવવું તે હિસા છે' તે લોકો બૂલ કરી રહ્યા છે

'અહિસા-ધર્મ સસારમા સર્વોત્તમ ધર્મ છે' આ ધર્મ સ્વાભાવિક તેમજ આત્માનુભવસિદ્ધ છે, અતઃ એમા સંદેહ કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી

સારાશ એ છે કે, પ્રત્યેક વાત કયા સુધી સત્ય છે, તે પહેલાં વિચારી લેવું જોઈએ જેમા સંદેહ હોય તેને નિર્ણયાત્મકબુદ્ધિથી વિચારીને દૂર કરી લેવો જોઈએ, પણ ધર્મ નામનું તત્ત્વ છે યા નહિ ? અથવા સત્કાર્યોનું કૃણ મળશે કે નહિ ? અથવા સાધુ પાસે જવાથી લાભ મળશે કે નહિ ? આ પ્રકારના સંદેહોને તો ત્યાં અવકાશ ન હોવો જોઈએ. જે મનુષ્ય આ પ્રકારના સંદેહો કરે છે, તેનો આત્મા શાનદષ્ટિએ નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, અને જે મનુષ્ય નિર્ણયાત્મક-બુદ્ધિથી પોતાની શક્યતાઓનું નિવારણ કરે છે તે સત્પથ ઉપર જઈ આત્મસિદ્ધિ સાધી શકે છે

(૨) નિ કાંક્ષા - ઇચ્છા કરવાનું નામ 'કાંક્ષા' છે અન્ય ધર્મોનું દર્શન તેમજ તેની ધાર્મિકક્રિયા જોઈને તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરવી, તેનું નામ 'કાંક્ષા' છે

'અન્ય ધર્મોવલ્લભી પણ અહિસાને ધર્મ માને છે, અને તેઓની કેટલીએક વાતો યુક્તિયુક્ત પણ છે, એટલા માટે હું મારો ધર્મ છોડીને તેઓના ધર્મને ધારણ કરી લઉં તો શુ હાનિ છે ?'

આ પ્રકારની અન્યદર્શનોમા જે ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય છે, તેને 'કાંક્ષા' કહેવામાં આવે છે, અને આવી ઉપાદેયબુદ્ધિ ન રાખવાનું નામ 'નિબ્રક્ષિતબુદ્ધિ' છે

સમદષ્ટિને નિષ્કાંક્ષી જનનું અત્યાવશ્યક છે કારણ કે નો
માહાશિર્ષનોની ધણી વાતો ઉપરથી જૈનશ્ર્દ્ધન સમાન લાગે છે
પણ તે પૂર્વાપર વિકલ હોવાથી તેઓની વાતો ચર્ચા નથી.
સમદષ્ટિને સર્વગ્રપ્રણીત ધર્મ સિવાય અન્ય દર્શનોની કાંઈ કરવી
ઉચિત જોવી રીતે કહી શકાય. એટલા માટે નિષ્કાંક્ષા સમક્ષિતો
આચાર માનવામાં આવ્યો છે.

(૪) નિર્વિચ્છિક્તિસા—ધર્મમાં સ્થિરશુદ્ધિ ન રાખવાથી અને
મનને પ્રમાણે સ્થિતિમાં મોકળું મૂકવાથી ધર્મ અને અધર્મના વિવેક
જનતો નથી. અને વિવેકશુદ્ધિ ન નક્કી થઈ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી
અને અધર્મશુદ્ધિનો નાશ થતો નથી. માટે સ્વધર્મમાં હૃદયવિશ્વાસ રાખવો
જોઈએ અને પરધર્મમાં યોદ્ધા મોકળશુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ.

વિચ્છિક્તિસા—અર્થાત્ ફળના પ્રતિ સંકેત કરવો તેનું નામ
વિચ્છિક્તિસા છે. કેઈ મનુષ્ય વિચારે કે હું ધર્મ—પાલનમાં પ્રવૃત્તો
જાઉં પરિશ્રમ કરી રહ્યો છું તેનું ફળ મળશે કે નહિ. આ પ્રકારનો
સંકેત કરવો અથવા આ સાધુઓ પોતાના હૃદયે મલમલ કરી મારે
રુખે છે. જે અગ્નિ જલથી સ્નાન કરે તો તેમાં શું ફોપ છે. આ
પ્રકારના વિચારોને સાધુઓની નિંદા કરવી, તેનું નામ
વિચ્છિક્તિસા છે. વિચ્છિક્તિસાનો અર્થ અભાવ હોય તેનું નામ
નિર્વિચ્છિક્તિસા છે.

(૫) અમૂઢ-દષ્ટિ—અન્ય ધર્માવલમ્બીઓને તદ્દિસમ્પન્ન જોઈને
જેનાં મનમાં આવ્યો કે પેલા માણ કે આ તદ્દિસમ્પન્ન છે એટલે
તેનો ધર્મ મેટું છે અને હું અધર્મ તદ્દિવાળો છું, એટલે મારો
ધર્મ કનિષ્ઠ છે. આ પ્રકારનો આવ્યો કે જેણે યોદ્ધા રીતે છે તે
અમૂઢ-દષ્ટિ કહેવાય છે અને તે સમક્ષિતો આચાર છે.

જે મનુષ્ય કેઈની નાજસિદ્ધિ જોઈને પોતાના હૃદયમાં વિચારે
આ મુકે તો કંઈ અત્યંત જતાવના નથી આ પ્રકારનો

જે વિચાર કરે તે મૂઢ-દષ્ટિ કહેવાય છે જેનામા આવી મૂઢ-દષ્ટિ ન હોય તે અમૂઢદષ્ટિ છે, આ પ્રકારનો અર્થ પણ સમજવો જોઈએ

ઉપર કહેવામા આવેલા ચાર આચારો (નિ શકા, નિ કાક્ષા, નિર્વિચિત્તિસા અને અમૂઢદષ્ટિ) આન્તરિક આચારો છે, અર્થાત્ આ આચારો હૃદયથી આચરવાના છે હવે બાહીના ચાર બાહ્યાચારો (ઉપજૃહણ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના)નું વર્ણન કરવામા આવે છે

(૫) ઉપજૃહણવૃત્તિ -કોઈના ધાર્મિક ઉત્સાહની કોઈ રીતે વૃદ્ધિ કરવી તેનું નામ ' ઉપજૃહણ 'છે જેવી રીતે કોઈ દર્શનાદિ (સમ્યક્ત્વાદિ) ગુણોથી યુક્ત પુરુષોના ગુણો જોઈને તેઓને કોઈ રીતે ઉત્સાહિત કરવા, અર્થાત્ ' તમારો જન્મ સફળ થયો છે, તમારા જેવા આદર્શ-પુરુષને આવું જ કાર્ય કરવું ઘટે ' આ પ્રકારે તેઓને ' ધર્મ ' પ્રતિ વધારે ઉત્સાહિત કરવા તેનું નામ ' ઉપજૃહણ-ઉપજૃહણ ' ॥

(૬) સ્થિરીકરણ - ' સ્થિરીકરણ ' અર્થાત્ સ્વીકાર કરેલા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવામા જો કોઈ મનુષ્યને વિવાદ-શોક થતો હોય તો તે પુરુષને સ્થિર બનાવવો, અર્થાત્ તેને ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવામા દૃઢ બનાવવો, તેનું નામ સ્થિરીકરણ છે કોઈ મનુષ્યને સ્થિર બે રીતે બનાવો શકાય - એક તો ધર્મથી અસ્થિર બનેલાને ધર્મનો ઉપદેશ આપીને સ્થિર બનાવવો અને બીજી રીત અસહાયને સહાય આપીને સ્થિર બનાવવો

કોઈ એમ કહે કે અસહાયને સહાયતા આપવાથી કોઈ પ્રકારનો આરભ થઈ જવાનો જાલ છે તે ઠીક છે પણ સમદષ્ટિ આરભને પણ આરભ માને છે, તો પણ સહાયતાથી જો પુરુષ ધર્મમા સ્થિર થાય, તો તે મહાત્મમકિતનો આચાર જ છે. તેમા પાપ નથી, પણ ધર્મ છે

કોઈને ધર્મમા સ્થિર બનાવવો તે સમકિતનો આચાર છે અને તે પ્રમાણે કરવાથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૭) વાત્સલ્યભાવ.— વાત્સલ્ય માં બંધો જનીર વિચાર સમાવેસો છે જેવી રીતે એક માનકને એક પુત્રી છે તેણે વિચાર્યું કે મારી પુત્રીને વિવાહ તો કરવાનો છે પણ જો માર્ગ સહધર્મી સાથે વિવાહ થાય તો હીક કારણ કે જે ધર્મ મેળવવો ફુલ્લ છે અને તે ધર્મ ઉપર મહા રાખવાથી અને જે જ્ઞાતિક જ્ઞાનક મળે છે તેણે / જ્ઞાનક તેને પણ મળે અને ધર્મ પ્રતિ તેની અભિરુચિ પણ વધી પામે. વાત્સલ્યશુભ્ર કહેવાય છે માર્ગ ચીજ જાતરમાંથી ખરીદી દેવા તો સહધર્મીની જ કુસનથી લેવી જાણવા એક નોકર રાખવો છે તો સહધર્મીને જ રાખવો અને જ્યાં પ્રમાણે વિચારીને કે જ્યાં સહધર્મી છે તો નોકરનો નોકર રહેશે અને સાથે સાથે ધર્મની પણ સંકાપતા મળશે. જાનું નામ વાત્સલ્ય છે એટલા મટિ વિવશ્યાદિ સજ્જધર્મી પણ સહધર્મીવાત્સલ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રાચીન સમયમાં સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો મુલ્ય કેટલો વિકસેલો હતો તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજી શકીએ —

વર્ષો પહેલાંની જ્યાં વાત છે માર્ગગચક નામની મહાન નગરી હતી ત્યાંના જોનો સ્વધર્મીવાત્સલ્યમાં ઇચ્છી જાણતા સૌ સમાન હતા, સ્વધર્મીબન્ધુ હતા. તેઓ કાષ્ઠાકાચ મેળવી રહેતા અને વિશ્વસ સ્થાપતા.

એનું સામાજિક ઇત્થન પણ એટલું જ ઉન્નત હતું, રોડી-મેરીજવદાર સૌ સાથે સમાન હોત હતા, વિશા એસવાય પોર વાત કે ખડેલાય એવા વાજનાસનો મોટા નહેતા. સાંભળીને જામય થઈ, પણ કહેવાય છે કે જે જ્યાં કાષ્ઠોપતિ હતા અને લાખ ધરોની ત્યાં જોન પરતી હતી.

જ્યાં રૂપ નથી એની પાછળ ઐતિહાસિક પ્રમાણે છે જાણે પણ જોનેક મહાનોની એક સરખી દાર મોડેલાકે અંતરે નામજપથી મારીને માર્ગગચક સુધી જ માર્ગચની લગાવમાં ખડેરૂપે લીધી લીધી

આ વાતની સાક્ષી આપે છે પહેલા એ જૈનપુરી હતી અને એ ધાર સ્ટેટને આધીન છે. ત્યાંના ગરીબ અને રાજ્યપીડિત બીલોનું તે આશ્વાસનદાયક સ્થાન બન્યું છે. અને એ એકસરખી બાધણી અને નમ્રતાના મકાનો બોધ પૂર્વાચિત્ર આબેહૂમ ખડુ થાય છે

એક સરખા મકાન શાથી ? એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ છે કે ત્યાં સાચું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય હતું, આપણામાં એક જુની છતાં અમૂલી કહેવત છે કે “ પચકી લકડી એકકા બેાજ. ” આ કહેવત સૌએ સાંભળી હશે

માડગાદના જૈનોનો નિયમ હતો કે પોતાનો નવો સ્વધર્મી આવે અટલે ધરદીઠ એક રૂપિયો અને એક ઇંટનું આતિથ્ય ધરવું એક લાખ ધર એટલે આવેલો સ્વધર્મી સીવો લખપતિ અને બંગલાવાળો બને આનું નામ જૈન સમાજનું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય !

આ સ્વધર્મીવાત્સલ્યની આરાધના કરવાથી સહેજે સન્માનતા આવી જાય છે અને આવી સન્માનતા વિશ્વવ્યાપી સાચી માનવતામાંથી જન્મે, અને માનવતાનો પ્રચાર તથા વિકાસ થાય એ જ જૈનસંસ્કૃતિનો આદર્શ છે

પણ આનો અર્થ એ નથી કે બધાએ જૈનોએ લખપતિ બનવું જોઈએ ! અને જો જૈનો લખપતિ બને તો બીજી પ્રજાનું શું ? અપરિગ્રહ એ તો જૈનોનું મુખ્ય વ્રત છે, અને હોય જોઈએ

જ્યાં સાચી બાધવૃત્તિ સ્ફુરે છે, ત્યાં સગઈન સહેજે થઈ જાય છે અને જ્યાં બધુત્વભર્યું સામાજિક જીવન અને મહામૂલી સ્વતંત્રતા છે ત્યાં જ સાચો સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ વિકસેલો છે

જ્યાં બિજા વિચારવાળા, બિજા ધર્માવલમ્બી પતિપત્ની, અથવા સ્વામીસેવક હોય છે, ત્યાં ગ્રામ વિચારોનો અસન્માનતા રહે છે અને તેનું પરિણામ પણ કોઈકોઈ વખતે ધણું બગ કર આવે છે, એટલા માટે સહધર્મીની સાથે સબધ રાખવાથી સમક્રિતાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ છે

સારથ માત્ર એ જ છે કે પોતાના સહધર્મી મનુષ્યને ભેદને પોતાના હૃદયમાં પ્રેમ ઉત્તરણ અને તેને જમાઈ માટે ઉચિત સહાયતા કરવામાં આવે, તેજુ નામ વાત્સલ્ય છે

આ વાત્સલ્ય ગુણ પણ સમાજીનો આચાર છે વાત્સલ્ય-ગુણ વિશે જેટલો વિચાર કરવામાં આવે તેટલો એાએ જ છે

(૮) પ્રભાવના:-પોતાના ધર્મની ઉન્નતિની પ્રવૃત્તિ કરવી તેજુ નામ પ્રભાવના છે અથવા જે કર્મ કરવાથી જૈનધર્મ દોષાપમાન થાય, તે પણ પ્રભાવના કહેવામાં આવે છે

સાંભળવામાં આવે છે કે પહેલાં કરોડો જૈનો હતા. આ સોળાને તરવારના બળથી કે કરાવીને તેમજ ધમ્મી આપીને જૈનો જનાવવામાં આવ્યા ન હતા પણ તે સમયના જૈનોના વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના ગુણથી પ્રભાવિત થઈને અન્ય ધર્માવલમ્બી સોડો જૈન-ધર્માનુયાયી બની જૈનધર્મનું પાલન કરતા હતા

અત્યારે પણ જો જૈનભાઈએ પોતાનું ચારિત્ર આદર્શ બનાવે અને વાત્સલ્ય અને પ્રભાવનાગુણની વૃદ્ધિ કરે, તો સસારમાં જૈનધર્મનું ચૈત્રવ અવશ્ય વધારો થશે. જો જૈન ભાઈએ આચાર-નિચાર શુદ્ધ રાખે અને અન્ય સોડોની સાથે સહાનુભૂતિ સહિત વ્યવહાર કરે, તો સોડો જૈનધર્મ પ્રતિ આકર્ષિત થશે, અને તીર્થંકરોનો શ્રદ્ધામાર્ગ પણ શ્રવિત્ર બનશે.

સ્થાનાંતરસૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે પ્રવચન-પ્રજ્ઞાનના માર્ગે પાત્ર-અપાત્રને દાન દેનાર હાતાર ત્રીજા ભંગનો દાનાર છે આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અપાત્રને દાન દેવાથી પણ પણ તીર્થંકરના માર્ગની પ્રભાવના થાય છે અર્થાત્ દાનના પ્રમાણથી અપાત્ર અર્થાત્ સત્-ચારિત્ર ધર્મથી વિહીન જે સામાન્ય મનુષ્યને મનુષ્ય છે તેને પણ દાન આપીને જૈનધર્મનો અનુયાયી બનાવવાથી

તીર્થંકરનો માર્ગ ઉજ્જવળ કરી શકાય છે શાસ્ત્રોમા તીર્થંકરમાર્ગને ઉજ્જવળ કરવાથી તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ ફલ ખતાવવામા આવ્યું છે

કાર્ત્ત આધળા, લૂલા-લગડા વગેરે અસહાય જનોને દાન દેવાથી સસાર ઉપર જૈનધર્મનો પ્રભાવ પડે છે, એવું પણ જોવામા આવે છે આવો પ્રભાવ સસાર ઉપર પાડવો તે પણ જૈનધર્મની પ્રભાવના છે.

જે મનુષ્ય દાન દેવાને પાપ કહે છે, તેઓ પ્રવચન-પ્રભાવનાનો અર્થ જરાબર સમજતા નથી, એમ સમજવું જોઈએ.

આ આઠ આચારો સૂત્રધર્મના છે આ આઠેય આચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર ખતાવેલ ફલનો સમ્પાદક ખતે છે. આ જ આઠ આચારો ચારિત્રધર્મના પણ ઉપલક્ષક છે આ આઠ આચારોનું પાલન કરવાથી ચારિત્રધર્મનું પાલન થાય છે

(૬)
ચારિત્રધર્મ — આચારધર્મ

[ચરિત-ચમ્પૈ]

દુનિયાની બીજી પ્રભાવે કરતાં આપણને જેની અત્યારે વધારે જરૂર
છે તે એક જ છે અને તે ચારિત્રની ખોલવણી છે

જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મૌસ

અપાર વિચાર આચારમાં ઊભરે છે ત્યારે હવ-મુક્તિ મળે છે
ચારિત્રશુદ્ધિ હવ મુક્તિનું એક સાધન છે

માનવજીવનનો મુખ્ય ક્ષેત્ર રાગદેવતા વિમુક્ત થઈ હવ-મુક્ત
જનવાનો છે હવ-મુક્ત જનવા માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ રાગદેવતા રૂળ
કરણને વિચારી-શોધી તેને નિરૂળ કરવા માટે પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ
કરવો આવશ્યક છે

વિચાર — મનન નિદિધાસન — શોધન એ જર્થ સૂચનાનું
પર્યાયવાચી સંજો છે અને આચાર — પ્રયત્ન — પુરુષાર્થ સંજો બાકી
ચારિત્રધર્મના પર્યાયાર્થ છે

પદ્યમાં જાતે તરજો વ્યાજ' જ્ઞાન વધ્યું ક્રિયાં વિના
'જ્ઞાનચારિત્રાધ્યાં મૌસ એ જર્થ બાર'સજો મેલ્યપ્રાપ્તિ માટે સૂચના
અને ચારિત્રના સાહચર્યની આવશ્યકતા સૂચવે છે

સૂત્રગ્રાન્થ વિષે આગળ સવિસ્તર વિવેચન કરવામા આંધુ છે.
અને ચારિત્રધર્મ - આચારધર્મ વિષે વિચાર કરવાનો છે

ચારિત્રધર્મ એટલે આચારધર્મ અને આચારધર્મ એટલે સસ્કારિતા કે ક્રિયાશીલતા એવો સામાન્ય અર્થ થાય છે વ્યક્તિના ત્યાગી અને ગૃહસ્થ એ બે વર્ગબેદની અપેક્ષાએ આચારધર્મમાં પણ બે ભેદ છે અમુક વ્યક્તિઓ આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે અને અમુક આંશિક પાલન કરે છે, જે આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે તેમને અનગાર કે ત્યાગી કહેવાય છે અને જેઓ આચાર-ધર્મનું આંશિક પાલન કરે છે તેમને આગારી કે ગૃહસ્થ કહેવાય છે.

સૂત્રકારોએ ચારિત્રધર્મનો મુખ્ય બે ભાગમા વિભક્ત કર્યો છે -
ચરિત્તધર્મને દુવિદ્ધે પં૦ તં૦ અણગારચરિત્તધર્મને, આગારચરિત્ત
ધર્મને ચ - સ્થાનાશ્રમસૂત્રમ્

અનગાર-ત્યાગીનો આચારધર્મ અને ગૃહસ્થનો આચારધર્મ એમ
ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો છે

ત્યાગીધર્મ

સૂત્રકારોએ સ ક્ષેપમા ત્યાગીનો દશ પ્રકારનો ત્યાગીધર્મ બતાવ્યો છે:-

દસવિદ્ધે સમણધર્મને પં૦તં૦ -

(૧) સતી (૨) મુક્તિ, (૩) અજ્ઞવે, (૪) મદ્ધવે, (૫) લાઘવે,
(૬) સન્ધે, (૭) સજમે, (૮) તવે, (૯) ચિયાપ, (૧૦) વંમચ્ચેરવાસે

અર્થાત્ - શ્રમણધર્મ - ત્યાગીધર્મ દશ પ્રકારનો છે સાધુના
દશ ધર્મો નીચે પ્રમાણે છે -

(૧) ક્ષમા, (૨) મુક્તિ, (૩) આર્જવ, (૪) મૃદુતા, (૫) લઘુતા,
(૬) સત્ય, (૭) સવચ, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) ક્ષમાર્થ.

૧ - કોઈ કદુવચન - અપ્રિય વચન કહે તોપણ ક્ષમાભાવ રાખવો-
ક્રોધિત ન થવું.

૨ - બાહ્ય-અંતર બંધનોથી મુક્ત થવું

- ૩ - મન, વચન કાયાની કુટિલતા ઊઠી ચાલુતા - સરળતા ધારણ કરવી.
- ૪ - આકૃષ્ટિથી દૂર રહી નમતા - શુદ્ધતા ધારણ કરવી.
- ૫ - આંતરિક તથા બાહ્ય ક્રોધ, આનંદ, મત્સ્યા, લોભનો આત્મિક ત્યાગ કરી શુદ્ધતા ધારણ કરવી - ખેડી મોહાર્જન કરવી.
- ૬ - સત્યવાદી થવું.
- ૭ - સવમ ધારણ કરવો - હિન્દિયકામન કરવું સવમ ૧૭ પ્રકારનો છે.
- ૮ - તપ - ઉપવાસ આદિ બાહ્ય તપમયી બને પ્રાપ્તિ આદિ આત્મ-તર તપમયી કરવી.
- ૯ - ત્યાગજીતિ ધારણ કરવી.

૧ - અસાધ્યમય કૃપન જીવીત કરવું - અસાધ્યારી જનનુ આ દસ પ્રકારના સાધુધર્મમાં પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, જલ્મ મુક્તિ, ૧૭ પ્રકારનો સવમ, ૨૨ પરિણામ, ૨૭ સાધુમુલ્ય આદિ વિશેષ સાધુધર્મોના સંક્ષેપમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ દસવિધ સાધુધર્મને કહિન્દુ બોલે આદિ અન્યધર્મોવલ્લીએએ પણ વધતા જોવા પ્રમાણમાં સિદ્ધતાપૂર્વક સ્વીકાર્યો છે.

મુહુર્યધર્મ

તત્ર ચ મુહુર્યધર્મોઽપિ ત્રિવિધઃ સામાન્યસૌ વિશેષતઃકોતિ ।
મુહુર્યધર્મ યુગ્મને પ્રકારનો છે ૧-સામાન્યધર્મ. ૨-વિશેષધર્મ

મુહુર્યધર્મો સામાન્ય ધર્મ

તત્ર સામાન્યસૌ મુહુર્યધર્મો ન્યાયસૌઽનુષ્ઠાનમિતિ ।

ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાન્ય મુહુર્યધર્મ છે

* મુતિદમ્બકીડસોંઈ સૌમમિન્નિવમિયમ્

વીરિયલ્લક્ષ્મકોથો રત્નકં વર્ચસ્યજન્મ ॥

૧ - ન્યાયોપાત્ત દિ વિક્તમુમયલોકહિતાયેતિ ।

ગૃહસ્થે આ લોકે તથા પરલોકના કલ્યાણ માટે ન્યાયપૂર્વક ધનોપાર્જન કરવું જોઈએ

૨ - તથા સમાનકુલશીલાદિમિર્ગોવ્રજૈરેચ વાહ્યમ્ ।

ગૃહસ્થે સમાન વય, સમાન કુલ તથા સમાન શીલ તથા ભિન્ન ગોત્રની યોગ્ય કન્યા સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ

૩ - શુદ્ધકલ્પલામફલો વિવાહસ્તત્ફલ ચ સુજાતસુત-
સત્તનિઃ અનુપદ્ધતચિત્તનિવૃત્તિ ગૃહકાર્યસુવિહિતત્વં
અભિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિવાન્ધ્યસત્કારા-
નવચત્વ ચેતિ ।

વિવાહનો ઉદ્દેશ કુલીન સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ છે અને યોગ્ય સુશીલ પુત્રની પ્રાપ્તિ, મિત્રની સ્વસ્થતા, ગૃહકાર્યની દક્ષતા, દેવ-અતિથિ, સાહ-ધર્મી વગેરેનો સત્કાર કરવો વગેરે વિવાહનું ફળ છે

૪ - તથા ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ ઇતિ ।

ગૃહસ્થે જ્યાં ઉપદ્રવની સભાવના હોય તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

૫ - તથા આયોજિતો વ્યય ઇતિ ।

ગૃહસ્થે આવકની અનુસાર વ્યય કરવો જોઈએ

૬ - તથા પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ।

ગૃહસ્થે દેશાચારનું પાલન કરવું જોઈએ

૭ - તથા માતાપિતૃપૂજેતિ

ગૃહસ્થે માતાપિતા, ધર્મગુરુ વગેરેનો આદરસત્કાર કરવો જોઈએ.

૮ - તથા સાત્મ્યત્ કાલમોજનમિતિ ।

ગૃહસ્થે સરીરની રક્ષા - નિરોગતા માટે યથાસમયે બોજન કરવું જોઈએ

- ૧ - વૈગ-વ્યાયામ-સ્વાપ-સ્નાન મોક્ષમ-સ્વચ્છમ્વૃત્તિકાલા
જોપદમ્બ્યાત્ ।
મુદરથી શૌચ - વ્યાયામ - નિદ્રા - સ્નાન - જોજનન આદિ નિત્ય
આચારધર્મેનું શરીરની રક્ષા માટે કદાપિ ઉત્ક્રમન કરવું ન જોઈએ.
- ૧૦ - શરીરયાસજમની ક્રિયા વ્યાયામ ।
શરીરને કસવાવાળી ક્રિયા વ્યાયામ કહેવાય છે.
- ૧૧ - શઙ્કપાહનામ્યાસેન વ્યાયામ સ્પર્કકેત્ ।
સત્ત્વ - રાજસ - દુઃશ - બેકક આદિના અવસાસથી વ્યાયામ
સફલ થાય છે.
- ૧૨ - માતેહસ્વેર્ધ વ્યાયામ કાસ્તમુદાસ્થાચાર્યા ।
જેથી શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ જાય તેને વ્યાયામચાર્યો
વ્યાયામ કહે છે.
- ૧૩ - પ્રવ્યાયામશીલેપુકુતોઽગ્નિપ્રવીપનમુત્સાહો વેદવાક્યંચ
વ્યાયામ વિના જડશબ્દ, ઉત્સાહ, તથા દેહની મજબુતી
વધતા નથી. માટે મુદરથી અવસ્ય વ્યાયામ કરવી જોઈએ.
- ૧૪ - યમસ્વૈવાલસ્યવિગમઃ સ્નાનસ્ય ફલમ્ ।
મુદરથી પરિભ્રમ પરસેવો તથા આલસ્યને દૂર કરવા માટે તથા
શરીરસ્ફુર્તિ વધારવા માટે સ્નાન અવસ્ય કરવું જોઈએ.
- ૧૫ - સ્વચ્છમ્વૃત્તિઃ પુરુષાર્થાંયરમ્ રસાપનમ્ ।
મુદરથી માટે સ્વચ્છ-વૃત્તિ પરમ રસાપનરૂપ છે. જાહી સ્વચ્છ-વૃત્તિ એ
સ્વચ્છ-દાચારના અથ માં નથી. જાહી સ્વચ્છ-વૃત્તિનો અર્થ સ્વ-આત્માના
કલ-વિષયમાં વૃત્તિ-વિચરણનો છે. મુદરથી આત્માના ક્રિયાથી દેવ,
સુર અને ધર્મનું આસેવન અવસ્ય કરવું જોઈએ કારણ કે મુદરથી માટે
દેવ, સુર અને ધર્મ એ એક જ સાન્નિત્ય રમાય છે. સંસારિક દુઃખ-
નિવારણનું એ એક માત્ર પરમ ઔષધ છે.

ન્યારે ગૃહસ્થો ઉપર કહેલા માર્ગાનુસારીરૂપ સામાન્ય * ગૃહસ્થ-ધર્મનું બરાબર પાલન કરે છે ત્યારે તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનું પાલન કરવામાં સમર્થ થાય ■

ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ

નૈતિક ગુણોને કેળવ્યા બાદ ગૃહસ્થે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણો કેળવવાના હોય છે નૈતિક ગુણોને સર્વપ્રથમ કેળવવા એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે અને એ નૈતિક ગુણોની કેળવણી સાથે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણોને કેળવવા એ ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ છે

ન્યાસુધી ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોતો નથી ત્યાસુધી ધર્મનું પાલન થતું નથી એટલા માટે ગૃહસ્થે શંકા-ઝણા આદિ ધર્મબુદ્ધિને નાશ કરનારા દોષોને દૂર કરી ધર્મપાલનમાં વિશ્વાસપૂર્વક દૃઢ રહેવું જોઈએ કારણ કે ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મનું પાલન બરાબર થઈ શકે છે

ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ કર્યા બાદ ગૃહસ્થે નીચેના બાર પ્રકારના વિશેષ ધર્મવ્રતોનું પાલન કરવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ

૧-અહિ સામ્રત

શૂદ્ધાઓ પાળાઈવાયાઓ વૈરમળ । સ્પૂલ પ્રાણુતિપાતથી વિરત થવું અર્થાત્-ગૃહસ્થે એવી ચતનાપૂર્વક Guardedly-Thoughtfully-કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી કે બીજાં ત્રસ પ્રાણીઓને-ઈજા થવા પામે નહિ અથવા ઓછામાં ઓછા પ્રાણીઓની ઓછામાં ઓછી ઈજા થાય. બધે, વધાદિ હિંસા-કારી પ્રવૃત્તિ છોડીને કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ એ ગૃહસ્થનું અહિસામ્રત છે

* ગૃહસ્થો નૈતિક ગુણો કેળવ્યા વિના ધાર્મિક ગુણોને ધારણ કરી શકતા નથી. એ વાતની સાક્ષી સિદ્ધાન્તસૂત્ર પૂરે છે ભગવતીસૂત્ર નામક અગસૂત્રમાં પુંગીયા નગરીના શ્રાવક-ગૃહસ્થના મૂલ આઠ નૈતિકધર્મો બતાવ્યા છે.

૨-સત્યમત

પૂણામાં મુસાયાયાઓ જેરમણે । સ્થૂલ જ્ઞાનાત્મી વિરત થવું
અર્થાત્-મુદરથે જે વાત પોતે જેવા રૂપમાં જાણતો-માનતો હોય તેવા
રૂપમાં તે વાત બીજાને કહેવી લાજ છે કરને લીધે તે વાતમાં જરાજણ
ફેરફાર કર્યો નહિ તેમજ લોકજાણ, નૈતિક નિર્જનતા, લોકોપલ્લા એ
સર્વેને જુદા રાખી દાંથીભરકરી, પરનિદા ખાલી રૂપમાં વચ્ચે દાનિભરક
જે અતુલપદક પ્રવૃત્તિમાં વાચાનો દુરુપયોગ કરવો નહિ આ પ્રમાણે
અસપ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઈ સતપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મુદરથનું
સત્યમત છે.

૩-અર્થોર્થમત

પૂણામાં અવિદ્યાવાળાઓ જેરમણે । સ્થૂલ અવિદ્યાવાળાઓ
વિરત થવું અર્થાત્-મુદરથે, જે ચીજ ઉપર, જે મનુષ્ય ઉપર, જે
હક ઉપર, જે વસ્તુ ઉપર પોતાનો અજાણીરીતે હક ન હોય તે ચીજ
મનુષ્ય, હક અને વસ્તુને અનિર્ણયપૂરક લેવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. કારણ
હક ઉપર જે કોઈની માલિકી ચીજ ઉપર તથાપ બારી નહિ, ચોરી
કરવી નહિ તે મુદરથનું અર્થોર્થમત છે.

૪-અર્થઅર્થમર્થાદામત-સ્વપત્નીસતોષમત

પૂણામાં મેઢુવાઓ જેરમણે । સ્થૂલ મૈથુનથી વિરત થવું
અર્થાત્- મુદરથે પોતે પેલા કરેલા વીરનો પોતાની અને
બીજાઓની અનેક પ્રકારની હિંસા સાધવા માટે સદુપયોગ કરવો
નોઈએ. પાસપાસીઓને પોતાનામાં વીરનો દુરુપયોગ કરવો ન નોઈએ.
વીરશક્તિ હજી અજાણીને પ્રાપ્ત કરાવે છે એ શીખે અને જો તેમ
બની શકે તો અખડ ખડાચારી રહે. તેમ ન બની શકે તો તમારા
વિચારોને વિખરવ ન થાય એવી સહચારિણી સાધીને, મેળવીને
તેમની સદુદ રહે. એક બીજાને અતુલ જાણ અને સહચારી થઈ સહાય
એવું પાત્ર ન જાડી આને જે જડવા જતા પ્રાપ્ત થાય તેમ ન હોય.

તો અવિવાહિત રહેવાની જ કાશીય કરે. વિવાહિત સ્થિતિ કે જે ચોતરફ ઉડતી વૃત્તિઓને અટકાવવા માટે—સ કાચવા માટે છે તે સ્થિતિ જે ઉભયને કે ઉભય પૈકી એકને અસંતોષનું કારણ થઈ પડે તો ઉશ્વડી ખેવડી હાનિકારક છે માટે તમારી શક્તિ, તમારા વિચારો, તમારી સ્થિતિ, તમારા સાધનો અને પાત્રની યોગ્યતા એ સર્વનો ઊંડો વિચાર કરીને જ પરણો અથવા કુવારા રહો. પરણવું એ જ માણસનો મુખ્ય નિયમ અને કુવારા રહેવું એ અપવાદ મનાય તેને બદલે કુવારા રહેવું અને સર્વળી અથવા મુખ્ય બાબતોની અનુકૂળતા હોય તો જ પરણવું એ મુખ્ય નિયમ મનાવો જોઈએ અને વિવાહિત સ્થિતિને વિષયવાસનાની અમર્યાદ—અથેચ્ચ સ્વતન્ત્રતા તરીકે જૂલેચૂકે પણ માનવી ન જોઈએ.

ગૃહસ્થે તો વાસનાનો સંક્ષેપ અને આત્મિક ઐક્ય કરતા શીખવું જોઈએ અને અશ્લીલ શબ્દોથી, અશ્લીલ દેખાવોથી અને અશ્લીલ ક્રમનાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

કાઈના લગ્ન તમે જોડી આપતા નહિ તમને તેવો હક્ક કાઈએ આપ્યો નથી લગ્નના આશયને નહિ સમજનારા—સહચારીપણાના કર્તવ્યને નહિ પીછાનનારા પાત્રોને એક બીજાની ફરજિયાત ગુલામગીરીમાં નાખનાર માણસ ચોથા પ્રાનો ભગ કરે છે—દ્યાતુ ખૂન કરે છે—ચોરી કરે છે—માટે ગૃહસ્થે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં સજગ રહેવું એ ગૃહસ્થનું પ્રથમર્થવ્રત છે.

૫-પરિગ્રહમર્યાદાવ્રત-ધર્મપરિમાણવ્રત

શૂલાઓ પરિગ્રહાઓ વેરમણ. સ્થૂલ પરિગ્રહથી વિરત થવું. અર્થાત્-ગૃહસ્થે પરિગ્રહ અથવા માલેકાની ધર્મીઓ સંક્રમ્ય કરવો જોઈએ ‘હું બધું ભોગતુ, હું કોડપતિ થાઉં, હું મહેલોનો માલિક બનું’ એવા હુંમય, સ્વાર્થમય, સકુચિત વિચારોને જોમ અને તેમ યોછા કરવા જોઈએ.

મરણ્ય વચરના બાવા જ જાને જૂખ્યા મરે, કુટુંબનું જાવણેલનું ન કરે. એમ આ અપાતને ઉદ્દેશ નથી, પણ સોભાપ્રતિ, મેઠપ્રતિ, મમત્વભાવ, જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં જ આનંદ માનવાપણું - એ ચીજોને ઊઠા જાને પ્રામાણિક સુદિપૂર્વક-અતપૂર્વક-અવસ્થાપૂર્વક કરતા ઉચ્ચમથી મળતું દ્રવ્ય તમારી જાને તમારા આધિતોની આવસ્થાએ પૂરી પાડવામાં, અર્થવાની જરૂરીજાતો પૂરવામાં-ઉચ્ચાસપૂર્વક અર્થે, પરિશદ પર જેટલા પ્રમાણમાં મૂર્ખો ઝોલી તેટલા પ્રમાણમાં ચિત્તચાલિત-*Equilibrium of Mind*-વધારે, પરિશદજીવને જેવી સંતોષાવૃત્તિ મારણ કરવી એ પૂરકજનું પરિશદમર્ચાદાત ૭-કિશામર્ચાદામત

વિસાપરિમાણ—વિશાની મર્ચાદ કરવી. અર્થાત—ચૂકરે જાણ વચરનું—ઉપયોગ વચરનું—પરમાર્થ વચરનું જમણ જેમ જાને તેમ એણું કરવું જોઈએ.

૭-સોનાપણેગમર્ચાદામત

મોગ-ઉચ્ચમોગપરિમાણ—મોગ જાને ઉપયોગેનું પરિમાણ કરવું અર્થાત—ચૂકરે મોગનાદિ મોગોની જાને કપાલદર્શા અર્થે ઉપયોગની લાલસા મર્ચાદિત કરવી જોઈએ.

ચૂકરે ટોચમાં સાદ આત્મસંભો નિયમિત જાને મિત્રાદારી જનણ જોઈએ.

જો તમારી તમીએ જેમ થોડી હશે તેમ તમારી ચિન્તાએ, ઉપાધિએ લાલસો, ઝોલી થશે જાને વધારે મહત્વની પ્રવૃત્તિ વચ્ચે લાજ આપવાનો વધારે અવકાશ મળશે.

દેખાદેખીથી ખાનદાનીના જેટલા અવાલથી જેટલા દેખાવાની મૂર્ખો સોલુપતાથી હાંધ્યા દેખાવાની લાલસાથી જાને ટુકડોજ સમજવાની સુદિના અભાવથી જાનેક ખીનજરૂરી તમીએ, આવસ્થાએ.

હિતપન્ન થાય છે અને તે શારીરિક નિર્જાતા, માનસિક અધમતા અને ભુદ્ધિહીનતાને જન્મ આપે છે માટે ઉપભોગ-પરિભોગના પદાર્થો જરૂર પૂરતાં જ—ઉપભોગના સિદ્ધાન્તને જવાબ આપે તેવા જ સખો આ પ્રમાણે ભોગોપભોગોની મર્યાદા કરવી તે ગૃહસ્થનું ભોગ-ઉપભોગપરિમાણુવ્રત છે

૮-અનર્થદંડરો ત્યાગ

અણકૃત્વાદૃષ્ટા ચેરમણ-અનર્થદંડથી વિરમણ અર્થાત—ગૃહસ્થે અર્થ વગરના ‘બ્યાપાર’માં—પ્રવૃત્તિમાં મન-વચન અને કાયાને પ્રવર્તાવવી જોઈએ નહિ. તેમ ખટપટ, નિંદા, દુષ્કાર્મ, ચિન્તા, કૃતક, ખેદ તથા લયમાં શરીરસપત્તિ, ધનસપત્તિ, સમયસપત્તિ તથા સકલ્પ-સપત્તિનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ કારણ કે આર્તધ્યાન અથવા ચિન્તા અને રોદ્ધ ધ્યાન અથવા ક્રોધના ઉપર ક્રોધમય વિચારો કરવા તે હિત્યકારક કામ છે, આનંદમય-વીરત્વમય આત્મપ્રભુનો દ્રોહ કરવા સરખું કૃત્ય છે, કારણકે એવા કૃત્યોથી મનુષ્યત્વ ક્ષીણ થાય છે માટે અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિથી આત્માને દૂરિત ન કરવો તે ગૃહસ્થનું વ્રત છે

૯-સામાયિકવ્રત

ગૃહસ્થે પ્રતિદિન નિયમિત સમયે જ બને તેટલા વખત સુધી સમતોલવૃત્તિ-સમભાવ શીખવાનો અભ્યાસ અથવા મહાવરો પાડવો જોઈએ ગૃહસ્થનું આ સામાયિક વ્રત છે

૧૦-દેશાવકાશિકવ્રત

ગૃહસ્થે સ્વદેશ જહારથી મળાવેલી યીજ બનતાં સુધી વાપરવી ન જોઈએ સ્વદેશપ્રેમ અને સ્વદેશાભિમાન રાખવું અને સ્વદેશને બૂખે મરતો કરવામાં સાધનશૂન્ય ન બનવું એ ગૃહસ્થનું દેશાવકાશિક વ્રત છે

૧૧-પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત

શુદ્ધરથે દર મહિને એકવાર જ્યારે પણ કુરસદ કે સમય અને અનુરૂપ શારીરિક-માનસિક સ્થિતિ હોય ત્યારે શૂખ્યા રહેતું ભોઈએ કે જ્યાં શરીર નિરામી અને સહનશીલ મને અને એ સ્થિતિમાં ૨૪ કે ૧૨ કલાક આત્મરમણતામાં ગુજારવા એ શુદ્ધરથ પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત છે

૧૨-અતિવિસર્વવિશ્યામવ્રત

શુદ્ધરથે ઉપકારી મનુષ્યોની ભક્તિ-સેવા કરવાનો પ્રસન્ન મને ત્યારે તેમની સેવા ઉદ્યાસથી નજાવવી ભોઈએ, જે પુરુષો જન્મતાં ઉપકારમાં જ જીવન ગુજારતા હોય, જેઓ પોતાના શરીરશક્તિની સ્વ-સંભાળ કરવા જેટલી કુરસદ ન હોઈ શકતા હોય, તેમના અસ્તિત્વ, બચાવ અને પ્રવૃત્તિની જગતને ધણી જ જરૂર હોવાથી, તેમની તબીબો નાણુવી અને તે પૂરી પાકવાની તત્પરતા બતાવવી એ ઉપકૃત વર્તણૂં કર્તવ્ય છે

એમણે ઉદ્યોગમાં મિલતોને નિશ્ચયવામાં પોતાના શરીરનજા દબાવણ, સાતત્ય સમય, શુદ્ધિ, આહાર, કસોટી, વગેરે, તેમની મુશ્કેલીઓ અને કુખ્ય તથા સહારમાં હીલસોજી ધરાવીને તે દર કરવા માટે પોતાથી જનવું કરવું અને તેમના જન્મમાં પોતાનો જન્મ-સમાજનો જન્મ-માનવો એ શુદ્ધરથ અતિવિસર્વવિશ્યામવ્રત છે

આ પ્રમાણે નૈતિકધર્મ-સામાન્ય ધર્મની સાથે વ્રતધર્મ-વિશેષ ધર્મોનું બરાબર પાલન કરવામાં શુદ્ધરથજીવનનું સારથ્ય છે

આ પ્રમાણે શુદ્ધરથજીવનને વ્રતધર્મના પાલનથી સફળ બનાવવા ન્યાય મનુષ્યધર્મનો સ્વીકાર કરી રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મના મનાણુ સાધવાની સાથે આત્મમજાણુ સાધવા માટે ત્યાગમય જીવન બંધીત કરવું એમાં માનવજીવનની શક્તિ છે

માનવજીવનને સફળ બનાવવા માટે ચારિત્રધર્મ—આચારધર્મનું પાલન કરવું અત્યાવશ્યક છે આ આચારધર્મને બધા ધર્મોએ એક મતે સ્વીકાર્યો છે.

* ચારિત્રધર્મ—આચારધર્મનો વિષય જીવનસ્પર્શી હોવાથી ધણો જ ગઢન

■ જૈનસૂત્ર—સાહિત્યમા આચારધર્મને ધણુ જ મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામા આગ્યુ છે આ જ કારણે આચારધર્મની છાપ જૈન સાધુ કે શ્રાવક સમાજ ઉપર ખૂબ જ પડેલી અજીટ લેવામા આવે છે અને ચારિત્રધર્મ વિષે સંક્ષેપમા અશુભિનિર્દેશ કરવામા આગ્યો છે, એટલે અપૂર્ણ છે પૂજ્યશ્રીએ આચારધર્મ વિષે ‘બારમતની ટીપ’મા સ્પષ્ટ સમન્વિતી આપી છે પૂજ્યશ્રીના અદ્વિસામત સત્યમત આદિ મતવિષયક પુસ્તકો ચારિત્રધર્મ સમજવા માટે વાચી જવાની ખાસ લલામણુ છે આ પ્રકરણુ તૈયાર કરવામા સ્વ વાં ૨૦ ૨૫૦ ની લેખસામગ્રીનો ખાસ ઉપયોગ જવામા આગ્યો છે એટલે તેઓશ્રીના સહદય આભાર માનવાની અને તક લઈ ધુ—શ્રી.

(૧૦)

જીવનધર્મ

[અત્યંતકાચ-ધર્મો]

મિત્રી મે સખ્ખસુપ્પસુ વેરં યજ્ઞં ન કેણં
બધા પ્રાણીભિઃ પ્રતિ મારે બન્ધુબાવ છે મારે ઠોળી સાથે
જેરેર નથી વિશ્વબન્ધુત્વ એ જીવનધર્મનો આદર્શ છે

આસ્તિ સન્ધુ મૂળરૂપ સત્ સન્ધ છે. સત્ એટલે ઠોડું.
જીવનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રગટવું તે આસ્તિકાધર્મ બલવા જીવનધર્મ
એવી સમજ. સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા જીવનને સત્વમનનાવવું, જીવનમાં સત્વનો
સાક્ષાદ્કાર કરવો તે જીવનનો વાસ્તવિક ધર્મ છે

જે બક્ષિ સરક્ષરિતા નાચરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્મ
ક્રમેને જીવનમાં લાગુવાણી માફક વણી લે છે તે જ બક્ષિ
પ્રેક્ષાના જીવનધર્મ-આત્મધર્મને જીવનમાં અગ્રિયાર ઉતારી શકે છે.

જીવનધર્મનો મર્મ સમજવો એટલે આદ્યમાને જોડાવવો. માત્ર
ધર્મ નયરધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ આદિ ધર્મો એ જીવનધર્મરૂપ આદ્યમાના
અગ્રપ્રત્યય છે અર્થાત્ સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં ઉતારવો નથી
તર્થાત્ આદ્યમાની જોડાવાનું થતી નથી. સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં

• અધિવ્યક્તધર્મ ની સાચીજ અર્થ વિશે જુઓ અધિવ્યક્ત ૧૦૬

હિતારવા માટે સર્વ પ્રથમ માનવતાને શ્રવનમા પ્રગટાવવી પડે છે અને જ્યારે માનવધર્મ તેના શ્રવનમા પ્રગટે છે ત્યારે તેનો ધ્યેયમન્ત્ર એ હોય છે કે “ હું માનવ છું માનવધર્મ સમજી અને માનવ માટે શ્રુતિ એ મારું સર્વપ્રથમ કર્તવ્ય છે કાશ્યુ કે સઘળા ધર્મો મહાન છે પણ માનવધર્મ એથી પણ વધારે મહાન છે ”

જેના શ્રવનમા માનવતા રંગરંગે વ્યાપી ગઈ હોય છે એ એમ માને અને સમજે છે કે જે ધર્મ છે તે માનવ માટે છે માનવને વધારે સરકારી-વધારે સુદર-વધારે સંકીર્ણતાળી બનાવવા માટે ધર્મ છે, એટલે જ્યાં ધર્મ પાળતા માનવને અન્યાય થતો હોય ત્યાં ધર્મને સાધનરૂપ માનીને પુનર્થોજના કરવી બંદે

બધા ધર્મો માનવધર્મ શીખવા માટે છે માનવ પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે, જીદાર્થ શીખવાડે, માનવને હલકો ગણતા શીખવાડે એ બધી વાતો ધર્મની હોઈ ન શકે.

મનુષ્ય ધર્મ પાળે છે તે પોતાની જાતને જાગી ઠરાવવા માટે નહિ પણ ખરેખર જાગી બનાવવા માટે અને એવી ઉત્કૃષ્ટ મનોદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો શ્રવનમન્ત્ર કેવળ ‘ વિશ્વબન્ધુત્વ ’ હોય છે અર્થાત્ “ મિત્તી મે સન્વભૂણસુ વેર મજ્જ ન કેળઈ ” અર્થાત્ બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ-બન્ધુભાવ છે, મારે કોઈની સાથે ઝેરવેર નથી જેમ સાચી મહત્તા સાદી હોય છે તેમ આ મહાન માનવધર્મ પણ સાદો સરળ છે એને એક જ ધર્મવાક્ય ‘ આત્મચત્ત્વ સર્વમુક્તેષુ ’મા મૂકી શકાય

જે તમને ન ગમે તે કોઈને ન ગમે અવેગાનુ પાણી જે તમે પી ન શકો તો બીજો કોઈ માનવ પી ન શકે માદગીમા સહાય કરે એમ જો તમે ઇચ્છો, તો બીજા પણ એ જ ઇચ્છે.

આટલો સીધો-સાદો માનવધર્મ જો મનુષ્ય સમજી લે અને પોતાના બધા સાધનો એ માનવધર્મ વધારવા માટે છે એટલું જાણી

મે-તો પછી એને ધમ વિષેનું વિશેષ જ્ઞાન એમાંથી જ મળી રહેશે. કારણ કે એ સદૃશ માનવધર્મ જેમ સૌ કોઈ એક મદીમાં સમજી શકે તેમ છે તેમ જ એ માનવધર્મમાં રહેલી ગહનતા પણ જીવનકારની શુદ્ધિ અને શોધન માટે એટલી ઉદાર અને લગ્ય છે. જીવનધર્મનો આદર્શ વિમરો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી વિશ્વગન્ધુતા કેળવવાનો છે.

આત્માને ઝોળખવો અથવા જીવનધર્મનો ધર્મ સામજીયો એ કારણ કમ નથી. કારણ કે ગુરુગુરુઆત્મરોથી માનવસમાજ વાસ્તવિક, અપ્રાપ્તતા સમજાવતા અમદા વગેરે કર્મરૂપ આંતરજનુઓદારતા બહારનાં જનુઓ કરતાં સ્વવિશેષ-પીડિત છે. સંસ્કૃત છે. બદ છે. વાસ્તવિક આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ સાધારણજન માટે સરસ નથી. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવનધર્મ-પ્રાપ્તિ પૈણ-કરવા એટલા અમાપ અકિસા, ત્યાગ, જ્ઞાન, તથા આદિ આત્મ જગતી પરમ અવશ્યકતા રહે છે. એ આત્મજન વિના જીવનધર્મ એવી સકલ નથી અને તેથી આત્મજનવદે પ્રકાશપૂર્વક જીવનધર્મમાં વિકારજનુને પર્યાગિત કરી ગુર્હિત આત્માને હમવો એ લાખો મુશ્કેલીને જીતવા કરતાં પરમવિજય છે. અથવા આત્મવિજયનો વિજયનાક સમસ્ત સંસારને સંભળાવનાર અને સ્વાતંત્ર્યનો રાજમાર્ગ કેળવનાર તે જીવજીવ જીવધર્મ છે.

જીવનમાં જીવન પ્રગટાવવું એ આત્માને શોધવાની મૂળ ગાળી છે. કારણ કે જીવનધર્મ એ વિશ્વવિજેતાનો ધર્મ છે. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવેલા વિકારવિજયી સુત્રિમવીરનો વિજયધર્મ-જીવનધર્મ છે. મુદ્ધમાં વીરતા દાખવી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર તરીકે સુત્રિમવીર પ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ તો જીવન સમાધમાં વાસ્તવિક કર્મરૂપ આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર

* જો હવેથી હવેથી તું જીવે જીવે જીવે.

પરંતુ વિજેન્દ્ર જગજીવંત પદ છે જમો જમો ॥ ઉત્તર- ૬

તરીકે તથા એ વિજયધર્મ—જૈનધર્મના પ્રચારક તરીકે સવિશેષ છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યનો વિજયનાદ જગત માત્રને સંભળાવનાર ઋષભદેવ સ્વામીથી લઈ શ્રી મહાવીર પ્રભુ સુધીના ચોવીસ વિકારવિજયી તીર્થંકરોએ જગજીવોને કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનો, અતઃ જનવાનો જે વિજયમાર્ગ બતાવ્યો છે એ વિજયમાર્ગ તે જૈનધર્મ એ ઋષભદેવ મહાવીરાદિ તીર્થંકરોએ જૈનધર્મના જે આત્મવિજયના સ્વાતંત્ર્યમન્ત્રો જગતમાત્રને સંભળાવ્યા છે તેનો સાર એ છે કે —

(૧) સ્વતંત્ર બનો, સ્વતંત્ર બનાવો અને અતઃ જનવાનો બનેલાના પગલે ચાલો, એ પહેલો વિજયમંત્ર

(૨) પરાધીન બનો નહિ, કોઈને પરાધીન બનાવો નહિ અને કોઈ પરાધીનને પગલે ચાલો નહિ, એ બીજો વિજયમંત્ર

(૩) મધશક્તિ કેળવો, એ ત્રીજો વિજયમંત્ર.

(૪) સધશક્તિને પુષ્ટ કરવા માટે વિવેકબુદ્ધિને કેળવો અને કદાચબુદ્ધિને અધાને સમન્વયબુદ્ધિને સ્થાન આપો, એ ચોથો વિજયમંત્ર

(૫) તમારી આત્મશક્તિમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખો, બહારની લોભાવનારી શક્તિનો આધાર રાખો નહિ વિજયઆકાંક્ષી બની વિજય પ્રાપ્ત કર્યો જાઓ, એ પાંચમો વિજયમંત્ર

ઉપરના વિજયમંત્રો ઉપરથી જૈનધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો ત્રીસે લખ્યા પ્રમાણે ફલિત થાય છે —

(૧) આત્મસ્વાતંત્ર્ય—અહિંસાવાદ—પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રાણીનો આત્મા સ્વતંત્ર છે. કોઈની આત્મસ્વતંત્રતા ચૂંટવી લેવાનો કોઈને અધિકાર નથી કીડીથી કુજ સુધીના નાના મોટા પ્રાણીઓ આત્મસ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિએ સમાન છે. માટે નાના મોટા કોઈપણ જીવને સ્વાર્થ સાધવા માટે કે મોક્ષપ્રાપ્તિ કે ધર્મના ખોટા બહાના ત્રીસે મારવાનો—અલિદાન કરવાનો—હિંસા કરવાનો કે કબૂત દેવાનો

‘અસ્તિકાયધર્મ’ના સ્પષ્ટાર્થ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ૧૦ મુ

ઠાઈને પણ અધિકાર નથી. બધા છવો છવવા આહે છે મરવા ઈર્ષ આહતું નથી. બધા નિર્ભય-સમરક્ષિત બનવા આહે છે મટે નિર્ભય બનેા. બી વને નિર્ભય બનવાવો અને નિર્ભય બનનારને સહાય કરે. અહિંસા પરમો ધર્મ એ સનાતન ધર્મનું મૂળ બા આત્મસ્વા તત્ત્વના સિદ્ધાન્તમાં રહેલ છે આત્મસ્વાતત્ત્વનો અને અહિંસાવાદનો બા પહેલો વિભવમત્ર છે

(૨) કર્મ વાદ-કર્મબંધનોથી સ્વાધીન આત્મા પરાધીન બન્યો છે કર્મબંધીના બંધનો તેથી પરાધીન આત્માને સ્વાધીન બનાવવો જોઈએ. સ્વાધીન આત્માને કર્મબંધનોથી બદ કરે, આત્માનું સ્વા તત્ત્વ જૂઠ્ઠી ભે જોવી કાંઈપણ અકારની પરાધીનતા ધરી તે સામા બિઠ હેલ કે ધાર્મિક હેલ તેને ત્યાં જવું નહિ. એટલું જ નહિ પણ ઈશ્વરની પણ પરાધીનતા સેવવી નહિ. કારણ કે જ્યાં પરાધીનતા છે ત્યાં દુઃખ છે અને જ્યાં સ્વાધીનતા છે ત્યાં સુખ છે. દુઃખ કેમ આહે ? બધા સુખ આહે છે સાચા સુખની હમ્મશ કમ્પારે કર્યોની પરાધીનતા દૂર કરવી જરૂર છે સુખ-દુઃખ ને પોતાના જ હાથમાં છે કર્મ બલુસાર સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે કાઈ ઈશ્વરીય શક્તિ સુખ-દુઃખ ફેલી નથી. કર્મશક્તિના પ્રવાસથી આત્મા દુઃખી થાય છે અને કર્મશક્તિનો નાશ કરવાથી આત્મા સુખી થાય છે

(૩) સ્વચરશક્તિ-સ્વધર્મ-સ્વપ્રતિભામાં વિભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે બ્રહ્મચર્ય-બ્રહ્મશક્તિની પરમાવસ્થતા રહે છે બ્રહ્મચર્ય વિના સ્વપ્રતિભા સાધવી દુષ્કર થઈ પડે છે એટલા માટે મેઘશક્તિ જીવણી બાવસ્થક છે સધનું બળ એકત્રિત કરવું એ અત્તમવિભવ પ્રાપ્ત કરવાનું મેઘ સાધન છે

(૪) સમન્વયશુદ્ધિ-અનેકા તવાક-નયવાક-દુસ્મનોને પોતાના મનુષ્યમાં લાવવાનું બીજું અમોઘ સાધન તે અનોક્તવાક છે અનોક્તવાક વિશાધી પછને સમન્વયવાનું અને પોતાના પછને મનુષ્યત કરવાનું એક સમ્મલ સાધન છે વિશાધીઓને પણ અપતપાન કરાવી

અમર બતાવનાર તે અનેકાન્તવાદ છે. અનેકાન્તવાદને સાદી ભાષામાં વિવેકબુદ્ધિ અથવા સમન્વયબુદ્ધિ કહી શકીએ, વિવેક વિના જેમ ધર્મ પણ અધર્મ બની જાય છે તેમ અનેકાન્ત દષ્ટિ વિના ધર્મમય કૃત્ય અધર્મમય બની જાય છે અનેકાન્તવાદ તે વિચારવૃક્ષનું સુરૂપ છે અનેકાન્તવાદ એ જૈનધર્મની ખાસ વિશિષ્ટતા છે વિરોધીઓનું દમન અને પોતાનું સમન કરનાર અનેકાન્તવાદ એક સખળ શસ્ત્ર છે આ શસ્ત્રથી વિજયપ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે અનેકાન્તવાદ અને અહિંસા-વાદનો સુમેળ થાય છે ત્યારે આત્મવિજય અવશ્ય થાય છે

(૫) આત્મવિશ્વાસ—આત્મવિજયનો મૂલમત્ર—વિજયાકાક્ષી બની આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો એ આત્મવિજયનો મૂલમત્ર છે આત્મવિશ્વાસને જૈનધર્મની પરિભાષામાં ‘સમ્યક્ત્વ’ કહેવામાં આવે છે આત્મવિશ્વાસ—સમ્યક્ત્વ—વિના આત્મવિજય થવો મુશ્કેલ છે પોતાની આત્મશક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્તિ કર્યે જવી એમાં જ આત્મવિજય રહેલો છે બહારની કાષ્ટપિણુ રાક્ષિ ઉપર આધાર રાખી પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો કઠણ છે તમારી પોતાની જ શક્તિ તમને આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરાવી શકશે બહારની કાષ્ટપિણુ જડશક્તિ તમારામાં જીવનપ્રાણ પૂરી નહિ શકે.

પોતાની આત્મશક્તિમાં પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ રાખો અને આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કર્યે જાઓ, એમાં જ પોતાનો આત્મ-વિજય રહેલો છે. સમ્યક્ત્વ—આત્મવિશ્વાસ—જ આત્મવિજયનો મૂલ-મત્ર છે આ મૂલમત્ર સમજ્યા પછી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ નથી

વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આ વિજયમત્ર છે જે ધર્મ વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આવો અમોઘ વિજયમત્ર શીખાડે છે, તે ધર્મ માનવ-સમાજનું જ નહિ જગતમાત્રનું કલ્યાણ કરનારો હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય ?

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમર વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વગૈત્રી અને નિર્વેગ દક્ષિણ રત્નસૂત્રથી સૂત્રબદ્ધ કરે અને વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોનું સહસ્રતાપૂર્વક અન્વેષણ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારથી આશ્ચર્યાન્વિત કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વજન્યુત્ત્વ અને જૈનત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ-આત્મધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું શોધેલું શોધો અને શોધેલું જીવનમાં ઉત્તરીને અદ્વિતીય શોધો છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वे सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

શિવમસ્તુ સર્વે જગતા

જાણી સુખી થાઓ, જાણી નિરાશી થાઓ અને જગત માત્રનું કલ્યાણ થાઓ. આ જીવનધર્મનાં ખેતર ત્રો છે.

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમર વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વમૈત્રી અને નિર્વેર યતિના રોદ્ધસૂત્રથી સમગ્ર કરે અને વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોનું સફલતાપૂર્વક અન્વેષણ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારોથી આમર્શાન્વિત કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વમન્દુત્ત્વ અને લૈન્ગત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ-આત્મધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું સાધેલું સાધી અને સાધેલું જીવનમાં ઉત્કર્ષીને અપ્રમશ્યુદિ સાધે છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ થઈ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वं सुखिणं सन्तु सर्वं सन्तु निरामया ।

शिवमस्तु सर्वं जगता

મધા સુખી થાઓ, મધા નિરામી થાઓ અને જગત માગ્યુ ક્રમશઃ થાઓ. આ જીવનધર્મનો અંગ્રગન્નો છે.

અગ્ર નથી કે જોનો વિચાર ધર્મને કર્તવ્ય નથી તેથી ધર્મ મનુષ્યના સનાતન જીવન જેટલો જ અથવા તેથી પણ વિશેષ વ્યાપક હોવો જોઈએ અને જીવનસમસ્ત તેનું ક્ષેત્ર છે તેથી અત્યંત ઉત્કટપણે જીવતો હોવો જોઈએ.

આજે જન્મતાના જે પ્રખ્યાત ધર્મો છે તે ઘણે અંશે એવા વ્યાપક ધર્મો છે સ્થાપનાને સમયે તો તે બધા જીવતા હતા જ પરંતુ તેમના ચેતનને ધાર્મિક પુરુષોએ વાર વાર જગાડી તેમને જીવતા રાખ્યા છે સગડીમાનો દેવતા વ્યભાવે જ જેમ વાર વાર મદ પડી જાય છે અને તેથી વાર વાર કાલસા પૂરીને અને ફૂટીને તેનું મસ્કરણ કરવું પડે છે, તેને જાગનો રાખવો પડે છે, તે જ પ્રમાણે સમાજમા ધર્મ-તેજને જાગ્રત રાખવા સાત ધર્મપરાયણ સમાજ પુરુષોને તેને ફૂટનાનું અને ઇધન પૂરવાનું કામ કરવું પડે છે આ કામ જો વખતોવખત ન થયું તો ધર્મજીવન ક્ષીણ અને વિકૃત થઈ જાય છે, અને ધર્મનું ક્ષીણ અને વિકૃત વ્યક્ત અધર્મ જેટલું જ નુકસાન કરે છે ધર્મને ચેતનવાન અને પ્રજ્વલિત રાખવાનું કાર્ય ધર્મકપરાયણ વ્યક્તિઓ જ કરી શકે છે.

ધર્મનો અતિમ આધાર મનુષ્યહૃદય છે ધર્મનિરાસા અને ધર્મવિચાર એ મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ છે અને તે કારણે સર્વકાળમા અને સર્વદિશામા ઉન્નતિની કક્ષા પ્રમાણે મનુષ્યહૃદયમા ધર્મનો આવિર્ભાવ થયો જ છે, આ હૃદયધર્મ ગમે તેટલો કલુષિત હોય, મલિન હોય, તો પણ તેની મૂળ વસ્તુ શુદ્ધ છે અશુદ્ધ સુવર્ણ કંઈ પિત્તળ નથી, અને પિત્તળ ગમે તેટલું શુદ્ધ, ચક્રમકતુ અને ધાટીલું હોય તો પણ તે સોનું નથી માત્ર શુદ્ધિના જોર પર જીઓ કરેલો, લોકોમા રહેલા રાગદ્વેષનો લાભ લઈ ચાલુ કરેલો અને થોડા અથવા ઘણા સામર્થ્યવાન લોકોના સ્વાર્થને પોષનારો ધર્મ તે ધર્મ નથી, અસરકારી હૃદયની કુદ્ર વાસના અને દલમાથી ઉત્પન્ન થતી વિકૃતિને દાકતો શિષ્ટાચાર કે ચતુરાઈપૂર્વક તર્કથી કરેલો તેનો બચાવ એ પણ

ભૌતિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક સંબંધિના વચાસ હર્ષન ઉપર ધર્મની રચના કરવામાં આવી છે

ત્યાંસુધી મનુષ્ય જ્યાં સામ્યત નિયમોને સમજી શકતો નથી ત્યાંસુધી ખોટા અનુમાનો કરતો રહે છે અને તેને જ ધર્મ માની બેસે છે.

અગ્નિની જ્વાળા સાન્ત ધર્મ જ્વાળાથી જોમ અગ્નિમાંથી પુમાડે નીકળે છે તેમ મનુષ્યશુદ્ધિ અને મનુ-ચલકન બનારે જડ ધર્મ નક્કર છે અને અદ્વિત્યભૂતિ મઠ કર્ષ નક્કર છે ત્યારે આર્વા જમો બિપજો છે

નાસ્તિકત્વરૂપી પાણીદારા મોક્ષજ્વાળાથી હલ્કની અગ્નિને સાન્ત કરેલો એ સાચો ઉપાય નથી પરંતુ સાચો ઉપાય તો એ છે કે જ્યાં સમયે નિશ્ચયતા અને અનુભવરૂપી દૃઢતા ધાર્મિકજ્વાળાને સચેત કરી ધર્મની જ્વાળાને દૂરી નાશવસ્થામાં કરી દે છે.

ધર્મશિક્ષા અને ધર્મના બિંદુ ચિન્તન-મનનથી મોક્ષજ્વાળા નાશ અને ધર્મનો ઉદ્ભવ થાય છે અગ્નિ-પ્રગ્લબ અને કાચ-સાક્ષ્ય એ ધર્મના મુદ્દર ટુકડો છે કારણ કે ધર્મનો નાશ કરનાર લોકજ્વાળા, અગ્નિ અને કાચમાંથી ૧ પેદા થાય છે

અધિ-મુનિઓ તથા ધર્મ-સંસ્થાપક ત્યાંસુધી પોતાની મઠા અને પોતાના સ્વાનુભવની વાતો કરે છે ત્યાંસુધી તો તેઓમાં શુદ્ધ સત્ય અથવા સનાતન ધર્મનો વાસ્તવ હોય છે પણ જ્યારે તેઓ અથવા તેમના અનુયાયીઓ રૂઢ માન્યતાઓને અથવા પોતાની કલ્પનાઓને નોટલી ગૂંથતથી, અગ્નિની કે નાણીશુદ્ધિને ધર્મમાં ભેળવી દે છે તેટલી અશુદ્ધિ તે ધર્મમાં આવી જાય છે અને જ્યારે ધર્મના અધિકાર અનુયાયીઓ એ અશુદ્ધ મથેલા ધર્મને પકડી રાખે છે ત્યારે ધર્મસેવકના હાથે જ ધર્મનો પગાળ થાય છે

(૨)

ધર્મ-સંસ્કરણ

માનવજીવનનો આરોગ્યશુભ વિચાર કરનારા જો, ધર્મ હોય તો તે ધર્મ જ છે જીવનનું સ્થાયી અથવા અસ્થાયી એકજથ્થું એવું

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બબ્બર-હાટ તથા નગરો પશુ જંદર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિયંત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અબ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે કારણ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ ગ્વાલાવિક સ્થિતિને બદલાવી દેશદેશાન્તરોની સાથે સબંધ જોડી ખેતીને બદલે કારખાનાઓને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે ગામડાઓ તદ્દન હિન્નજ-વેરાન થઈ ગયા અને ત્યાંત્યા નાના નગરો વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યખુદ્ધિ-ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પશુ પોતાની તરફ ખેંચી જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને જીવિત રાખવા માગે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું આરોગ્ય, તેનું આયુષ્ય, આરિય અને તેની સંતોષવૃત્તિને બારે આઘાત પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન કરવામા જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા આમધર્મના પાલનથી જ સાચવી શકાય એમ છે આમધર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

આમોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા પહોંચે છે, ધ ધાઉધોગ પહોંચતા નથી શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં અપાટથી ફેલાવા માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જાગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

ધર્મ નથી. જ્ઞાન, બોધપણ અને અમમતા એ ત્રણ દેવોથી સુશ્લિષ્ટ થયેલો ધર્મ અધર્મની કક્ષાએ પહોંચી જાય તો તે વસ્તુ છુટી છે અને ધૂળમાં જ નો ધર્મ નથી પણ કેવળ સીદ્ધાંતો ધર્મનું રૂપ ધારણ કરે છે તે વસ્તુ પણ છુટી છે. માનવપ્રતિદ્વક્ષમાં ઉપર જણાવેલા ધર્મના અને પ્રકાર બહોળા પ્રમાણમાં મળે એટલો મનુષ્યસમાજ પાકત થયો છે. પરંતુ જ્યાં અને વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી તેમનું વચાન સ્વરૂપ જોળાવવાની તરતી મનુષ્યે હજી લીધી નથી.

ધર્મ અમુક દુષ્કર્મ પોતાની જાગ્યાદી કાષ્ઠ સખચા અને વધારવા જેમ વારંવાર જૂનો અને નકામો થયેલો સાદા કાદી તાંબે છે અને પછી રહેવાથી જગડેલા માથાને વાળીઝૂલી સાફ કરી બિજલો કરે છે તે જ રીતે ધર્મે વારંવાર પોતાનું સસ્કરણ કરતું જોઈએ. પરંતુ એ સસ્કરણ ખરું સેતુ પારખવાની અને સલાળી રાખવાની જેમનામાં સજિત છે એવા કુલજ, ધર્મજ સમાજસેરમને હાથે જ થતું જોઈએ. જ્યતમાં લંબી પહેલી ધણીખરી પ્રચલિત નાસ્તિકતાનું કારણ ધર્મસંસ્કરણનો અભાવ જ છે.

—મહાત્મા ગાંધી

પરિશિષ્ટ ૨ જી

ગ્રામધર્મ

જ્યાંસુધી માનવસમાજનું જીવન જન અને વસ્તુ ઉપર જન લગ્નિત છે ત્યાંસુધી સમાજનો જેટલો / એકમાત્ર મહત્વપૂર્ણ અને અનિવાર્ય ધર્મો ગહેતો અને જેટલો માટે માનવસમાજને ચામડાનોમાં જ ગહેતું પાડે.

જન અને વસ્તુની સિવાય મનુષ્યોને અપારે નીજી આપણકાઓ બની થતે બારે લેની પૂર્તિ કરવા માટે તથા પરપણ્યલગ્નની સમાજને

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બજાર-હાટ તથા નગરો પશુ
જરૂર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાયસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિય-
ત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અબંધવચ્ચા
અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે
કાગ્યુ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સંબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ સ્વાભાવિક સ્થિતિને
બદલાવી દેશદેશાન્તરોની સાથે સંબંધ બેઠી ખેતીને બદલે કારખાના-
ઓને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે
ગામડાઓ તદ્દન ઊંજળ-વેરાન થઈ ગયા અને જ્યાંત્યા નાના નગરો
વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યસુધ્ધિ-
ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પશુ પોતાની તરફ ખેંચી
જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે
તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ
પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને
જીવિત રાખવા માંગે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું
આરોગ્ય, તેનું વ્યાયુષ્ય, આરિય અને તેની સંતોષવૃત્તિને બારે આઘાત
પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન
કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા ગ્રામધર્મના પાલનથી જ સાચવી
શકાય એમ છે ગ્રામધર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

ગ્રામોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા
છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા
પહોંચે છે, ધંધાઉધોગ પહોંચતા નથી. શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં ઝપાટાથી ફેલાવા
માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જાગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

જને સમાજ સુધારો મોકાપણો ખસે દેખાવ છે તેનું ખમીર ગામડાં-
ઓમાં બહુજ મોટા પ્રમાણમાં પહેર્યે છે

દેશદેશાન્તરમાં વખણાવ છે તે આપણો ધર્મ જને ગામડાંમાં
પળાવ છે તે ધર્મ એક સ્થા નથી. ગામડાંમાં સાચેસાચી ધર્મનિષ્ઠ
પવિત્ર જાસ્તિકતા જને ઉચ્ચ આરિયસંપત્તિ કમલ સુધી ફળ્યાં જાજ
પણ તેના અસૌચ દેખા દે છે પરંતુ જાણુકિ, ઈશ્વર જને નાસ્તિક
કતાનું જ સમજાવ્યું ત્યાં સાર્વત્રિક થવા જોઈ છે એ કસબુધી ગામડાંના
સમાજમાં ધાપણુ વધારે દેખાવ છે ગામડાંમાં જાણનાં છે જનપ્રારોગ્ય
છે જને કરીશી છે જા તણુ જો દૂર ન ક્યાં? તો 'ગામડાંના સમાજ
હવે ટકવાનો જ નથી. પરંતુ જાન્ય, આરોગ્ય જને ઉચ્ચોત્તમ બહારથી
મેદિ પર કેટલાંક બાદી સ્થાપાં બહારથી લાજવાનાં ઉપાયોતે મર્ચાદા
છે જા તારક ત્રિપુટીનો મેદિએ સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ
જને તેના સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધાપણુ
જણુ જોઈએ. સમાજમાં ઉત્સાહ જને ઉત્થાન આવવાં જોઈએ.
ધર્મસંસ્કરણુ સિવાય જા વાત જનવાની નથી તેથી બીજી બધી વાતો
કરતાં ગામડાંમાં ધર્મસંસ્કરણુનો મથામોગ્ય પ્રવલ્ન થવો જોઈએ.

ગામડાંઓમાં જે ધર્મ પળાવ છે તેમાં જાણ, જ્ઞાન દૈવવાદ જને
ધવરમતરવાળો કર્મકાંડ જો બહુ ઝુખ્ય હોય છે — કાકા કાલેસકર

પરિશિષ્ટ ૩ જુ

નગરધર્મ

ફ્રેમસોસોની

માનવ તથા ન્યાયશિક્ષક અધિકારસોપણા

(૨૩ મી જૂન ૧૭૮૩)

૧ સમાજનો હેતુ સાર્વજનિક કલ્યાણ છે જા સ્વાભાવિક તથા
કાલ્યાણપિત અધિકારિના મેજવટાની માણસને ખાત્રી આપવા સારુ
ચાલ્યું સ્થાપવામાં આવ્યું છે

૨ આ અધિકારો સમાનતા, સ્વતંત્રતા, સુરક્ષિતતા તથા સ્વતંત્ર છે

૩ સર્વ માણસો પ્રકૃતિથી અને કાયદા આગળ સમાન છે

૪ કાયદો સામાન્ય ઇચ્છાનો સ્વતંત્ર અને ગંભીર ઉદ્દગાર છે, રજા કરવામાં તેમજ ફરવામાં એ સર્વને સારુ એક જ છે, ન્યાયપુર-સર અને સમાજહિતકારી વાત વિના તે શેત્રુએ વિધાન ન કરી શકે, સમાજને અહિતકર વાત વિના તે શેનોએ નિષેધ ન કરી શકે.

૫ સર્વે નાગરિકો જાહેર નોકરીઓમાં સગપ્પી રીતે પ્રવેશપાત્ર છે. સ્વતંત્ર લોકો પોતાની પસંદગીમાં સુશીલ ને સુમતિ વિના ખીજ પસંદગીના હેતુ જાણતા નથી

૬ સ્વતંત્રતા, એટલે જેનાથી ખીજના અધિકારોને હાનિ ન થાય એવું બધું કરવાની માણસની સત્તા, પ્રકૃતિ એની જનની છે, ન્યાય એનો નિયમ છે, કાયદો એનો રક્ષક છે, એની નૈતિક મર્યાદા આ ન્યાયમાં રહેલી છે ' ખીજ તારા પ્રત્યે કરે એમ તું ન ઇચ્છે એવું તારે ખીજ પ્રત્યે ન કરવું '

૭ હાથ દ્વારા કે ખીજે ગમે તે માર્ગે પોતાના વિચાર ને પોતાના અભિપ્રાય દર્શાવવાનો અધિકાર, શાંતિથી સભા ભરવાનો અધિકાર, ધર્મનું નિરંકુશ આચરણ, —આની બધી ન થઈ શકે

૮ સુરક્ષિતતા, એટલે પોતાનું શરીર, પોતાના અધિકાર અને પોતાના સ્વતંત્રતાના જાળવણે સારું સમાજ પ્રત્યેક અગમ્યતાને રક્ષણ આપે છે તે

૯ કાયદાએ રાજ્યકર્તાઓના અત્યાચારથી સાર્વજનિક તથા અમત સ્વતંત્રતાની રક્ષા કરવી જોઈએ.

૧૦ એની સમતિ વિના માણસની ગિલકતનો અદ્યપા અદ્ય ભાગ લઈ શકાય નહિ

૧૧ સર્વોપરિસત્તા લોકોમાં અધિકૃત છે, એ એક, અવિભાજ્ય, અકાલાપ્યાધિત અને અદ્ય છે.

અને સમાજ સુધારા યોદ્ધાઓ જરી દેખાય છે તેનું ખમીર ગામઘર-
ઓમાં જલ્દીથી પ્રમાણમાં પહેચે છે.

દેશદેશાન્તરમાં વખણાય છે તે આપણા ધર્મ અને ગામઘરમાં
પગાય છે તે ધર્મ એક રચા નથી. ગામઘરમાં સાચેસાચી ધર્મ નિષ્ઠ
પવિત્ર આસ્તિકતા અને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યસંપત્તિ ધરાવે સુધી હતાં, જાણ
પણ તેના અવશેષ દેખા દે છે. પરંતુ અશુદ્ધિ, જાનના અને નાસ્તિક-
તાનું જ સાક્ષાત્કાર ત્યાં સાર્વજનિક થવા બેસે છે એ હાસ્યથી ગામઘરના
સમાજમાં ધ્રુવણ વધારે દેખાય છે. ગામઘરમાં અધ્યતન છે અનારોગ
છે અને ધરીઓ છે આ જગતે હવે ન હતાં તે ગામઘરના સમાજ
હવે ધ્રુવણે જ નથી. પરંતુ યાન, અરોગ અને ઉલ્લેખ બહારથી
ધોધા પર કેટલાક ઘાટી સમાજના બહારથી લક્ષણના ઉપાયોને પ્રયોગ
છે. આ તારક ત્રિપુટીનો ધોધાએ સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કર્યો નોંધ એ
અને તેનો સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધ્રુવણ
જવું નોંધ એ. સમાજમાં ઉત્સાહ અને ઉત્થાન આવ્યાં નોંધ એ.
ધર્મસંસ્કરણ સિવાય આ વાત જનવાની તથા તેથી મિશ્ર જમી વાલે
કરતાં ગામઘરમાં ધર્મસંસ્કરણનો વ્યાપોગ પ્રવલ્લ થયો નોંધ એ.

ગામઘરોમાં જે ધર્મ પગાય છે તેમાં કાવ, લાંચ, દેવવાદ અને
પતરમતરવાલો ધર્મમાં એ જણ સુખ્ય હોય છે. —દાદા મહેસાર

પરિશિષ્ટ ૩ થી

નગરધર્મ

ફેબ્રુઆરી

માનવ તથા નાગરિક અધિકારોપજ્ઞા

(૨૪ મી જૂન ૧૯૮૩)

૧ સમાજનો દેશ સાર્વજનિક કલ્યાણ છે આ સ્વતંત્રતા તથા
મતાનુષ્ઠિત અધિકારોના બોલચાલની માન્યતાને ખાતરી આપવા સાર
રાખ્યું સ્વાપ્તમાં આપ્યું છે.

પ્રત્યેક પ્રજામાં પોતાના ગૌરવી લાવના, રાષ્ટ્રીય-આત્મા, રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ અને ગૌરવી સંજ્ઞતા અવશ્ય હોવી જોઈએ કારણ કે પ્રજાની રાષ્ટ્રીય લાવનામાં રાષ્ટ્રનું ઇત્યાન રહેલું છે જો પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય લાવના ન હોય અથવા લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ હોય તો રાષ્ટ્રધર્મનું અધ પતન અવશ્ય લાવી છે

જો પ્રજાસંઘમાં સંગઠન છે તે પ્રજાનો ગૌરવ અજોય-અમર છે ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે

પ્રજાની શક્તિ

(૨)

રાજસત્તાનું અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું પ્રજાના હાથમાં છે. આજ વાત ને સૈકાએ પહેલાં ચીની મહર્ષિ મેનસિયસે (Mencius) કહ્યું હતું કે —“ પ્રજા સૌથી વિશેષ મહત્ત્વવાન છે—ત્યારબાદ મંદિરો અને અતમા રાજામહારાજાઓ ”

પણ ઇતિહાસ ઉપરથી તો એથી તદ્દન જીલડું જણાય છે કે સ્વેચ્છાચારી રાજાઓએ તથા સમ્રાટોએ હમેશા પ્રજાના અધિકારોનું અપહરણ કર્યું છે અને કરતા આવ્યા છે.

પ્રજાસંઘની દ્વારા રાજ્યનું સચાલન હોવું જોઈએ એ વર્તમાન યુગનો અવાજ છે જેથી વર્તમાનયુગને આપણે પ્રજાતંત્રનો યુગ તરીકે ઓળખીએ છીએ પ્રજાતંત્ર માટે અનેક વિદ્રોહો થયા છે જેમાં અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ અને ફ્રાન્સની ગળ્યક્રાન્તિ સફળતામાં અગ્ર-સ્થાન ધરાવે છે પણ તેઓએ રાજ્યક્રાન્તિની સફળતા માટે ખૂનખાર મારામારી કરી હતી અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હતી

હું અમેરિકા અને ફ્રાન્સનો મારામારીદ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાનો આ આદર્શ ચીનને માટે આદરણીય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ કે સન-માત-સેન આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે મારામારી દ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનો આદર્શ ચીનરાષ્ટ્રની પ્રાચીન સંસ્કૃતિથી અને ચીન

૧૨ પેતાનું બંધારણ ફરી તપાસવા સુધારવાને ફેરવવાનો અધિકાર પ્રભને હોય છે એક પેઢી અવિખની પેઢીઓને પેતાના કમલોને વસ ન ફરી શકે.

૧૩ કમલ પાવામાં અને પ્રતિનિધિઓને મુદ્રવામાં સંમતિ આપવાનો પ્રત્યેક નાગરિકને સમાન અધિકાર છે

૧૪ અસ્થાયીનો વિશેષ એ માનવના બીજા અધિકારોમાંથી ફક્ત વાચ છે

૧૫ જ્યારે રાજ્યકર્તા લોકોના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે, ત્યારે લોકોને સારુ અને લોકોના પ્રત્યેક જાતને સારુ, જળવો એ પરમપવિત્ર અધિકાર અને પશ્ચાત્તપાન ધર્મ છે

[‘રાજ્યધર્મ’માંથી]

પરિશિષ્ટ ૪ થી

રાષ્ટ્રધર્મના મુખ્ય અંગો

[ચીનના રાષ્ટ્રનેતા મે. સન-ચાત-સેનના રાષ્ટ્રીય સિદ્ધાન્તો]

રાષ્ટ્ર અને પ્રજા

(૧)

પ્રજાનો શબ્દ.— રાષ્ટ્ર પ્રજાના આધારે રચિત છે એટલે રાષ્ટ્ર એ પ્રજાનો છે પ્રજાને પોષવી એ રાષ્ટ્રનો ધર્મ છે અને રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવવો પ્રજાનો ધર્મ છે રાષ્ટ્ર અને પ્રજા એ બન્ને અભિન્ન છે પ્રજાની કુર્બાનીથી રાષ્ટ્ર કુબળ છે અને પ્રજાની સમજતાથી રાષ્ટ્ર સમજ બને છે આ એક ઐતિહાસિક સત્ય છે પ્રજાના એકતા-રક્તબૈક્ય, ભાષાબૈક્ય, આશયિકાબૈક્ય, ધર્મબૈક્ય, યુદ્ધસ્વભાવબૈક્ય, આદિ-પ્રાકૃતિક શક્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે અને પ્રજાની એકતા ઉપર રાષ્ટ્રની એકતા આધાર રાખે છે.

પ્રજાની મનોવૃત્તિથી તદ્દન પ્રતિકૂળ છે મધ્યયુગથી જ યુરોપમાં રાજાઓ તથા સમ્રાટોના અત્યાચાર-અન્યાયાર તથા ધાર્મિક દમન એટલાં બધાં ફેલાઈ ગયાં હતાં કે જેથી બક્ષિતની પાસે સ્વતન્ત્રતા રહી ન હતી. એટલા માટે યુરોપની પ્રજા સ્વતન્ત્રતાને અત્યન્ત આત્મપ્રિય અને પવિત્ર માનવા લાગી અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણની પણ પરવા ન કરી. તેમનો પ્રધાન સૂત્ર એ હતો કે અમને સ્વતન્ત્રતા અપો અથવા મૃત્યુ પણ તેમની સ્વતન્ત્રતા વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતા હતી. રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતા ન હતી. આવી વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતા ઝીનમાં અતિ પ્રાચીન યુગમાં પણ હતી. પણ રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતા આજના વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતાની જરાપણ કીમત નથી. માટે ઝીન પ્રજાએ હવે રાષ્ટ્રીય સ્વતન્ત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે વૈયક્તિક સ્વતન્ત્રતાનું બલિદાન આપવું પડે. અત્યારે ઝીનરાષ્ટ્રનો આદર્શ વૈયક્તિક સ્વાધીનતા નહિ પણ રાષ્ટ્રની પૂર્ણ સ્વાધીનતા છે.

પ્રજા જ રાષ્ટ્રને સક્રિય પ્રદાન કરી શકે છે માટે રાષ્ટ્રનું કાર્ય અવસ્થિત અથાવા માટે રાષ્ટ્રસક્તિને પાંચ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી દેવી જોઈએ—૧ સાસન, ૨ વિધાન, ૩ ન્યાય, ૪ પરિક્ષણ તથા (૫) નિરીક્ષણ. રાષ્ટ્રસક્તિને આ પ્રમાણે અવસ્થિતરૂપ આપવાથી રાજ્યઅવસ્થા સારી ચાલશે અને ફક્ત રાષ્ટ્ર અને પ્રજા વચ્ચે મિત્રતા જળવાઈ રહેશે.

એક બાજુ સાસન તથા મુદત હોય અને બીજી બાજુ સાસન તથા અલાવનાર પ્રજા પણ જળવાન અને તો સાસનસક્તિ રાજ્ય તથા અને પ્રજા વચ્ચે જરાબર વહેવાએલી રહી શકે. આ પ્રમાણે સાસનસક્તિની અવસ્થા થાય ત્યારે પ્રજાસમ પૂર્ણ પ્રજાત તથા પ્રાપ્ત કરી શકે.

પરિશિષ્ટ ૫ મું

વ્રતધર્મની આવશ્યકતા

વ્રત એટલે અડગ નિશ્ચય. અગવડોને ઓળંગી જવા સારુ તો વ્રતોની આવશ્યકતા છે. અગવડ સહન કરે છતાં તૂટે નહિ તે જ અડગ નિશ્ચય ગણાય. એવા નિશ્ચય વિના માણસ 'ઉત્તરોત્તર ચડી જ ન શકે' એમ આખા જગતનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે. જે પાપરૂપ હોય તેમનો નિશ્ચય એ વ્રત ન કહેવાય. એ રાક્ષસી ટુસિ છે અને અમુક નિશ્ચય જે પુણ્યરૂપે જણાયો હોય તો આખરે પાપરૂપ સિદ્ધ થાય તો તે છેડવાનો ધર્મ અવશ્ય ગ્રામ થાય છે પણ એવી વસ્તુને વિષે વ્રત કાઈ લેવું નથી, લેવું જોઈએ નહિ જે સર્વમાન્ય ધર્મ ગણાયો છે, પણ જે આચરવાની આપણને ટેવ નથી પડી તેને વિષે વ્રત હોય. સત્ય કહેતા કાઈને હાનિ થઈ જશે તો ? એવો વિચાર સત્યવાદી કરવા ન ખેસે સત્યથી આ જગતમા કાઈને હાનિ થતી નથી તે થવાની નથી, એવો પોતે વિશ્વાસ રાખે દિલ જાઓ અથવા રહો, મારે તો ધર્મ ખાળવો જ છે, એ બાળ્ય નિશ્ચય કરનારા જ પર-માત્માની ગ્રામી કાઈ કાંઈ કરી શકે છે વ્રત લેવું એ નબળાઈમૂલક નથી, પણ બળમૂલક છે અમુક વસ્તુ કરવી હિમિત છે તો પછી કરવી જ એવું નામ વ્રત, અને એમા બળ છે પછી આને વ્રત ન કહેતા ખીજે નામે ઓળખો તેની હરજત નથી પણ 'ખનસે ત્યાં લગી દરીશ' એમ કહેનાર પોતાની નબળાઈનું અથવા અધિમાનનું દર્શન ડગાવે છે ભલે તેને પોતે નમ્રતાને નામે ઓળખાવે. એમા નમ્રતાની ગંધ સરખીયે નથી, 'ખને ત્યાં સુધી' વચન શુભ નિશ્ચયોમા ઝેર સમાન છે એમ મેં તે માગ પોતાના જીવનમા ને ધણાઓના જીવનમા જોયું છે 'ખને ત્યાં સુધી' એટલે પહેલી અગવડ પડી જવું 'સત્ય ખને ત્યાં સુધી ખાળીશ' એ વાક્યનો અર્થ જ નથી વેપારમા કાઈ 'ખને ત્યાં સુધી' અમુક તારીખે અમુક રકમ ભરવા ચિત્રોતો ક્યાયે

એક કે દ્વિતીયે સ્વીકાર નહિ થાય. તેમ જ બંને ત્યાં સખી સત્ત્વ પાળનારની દ્વિતી ઈશ્વરની દુકાને વટાવી નહિ શકાય.

ઈશ્વર પોતે નિમ્ન, મતની સપૂર્ણ મૂર્તિ છે એના કમકામાંથી એક બધું પણ ફરે તો એ ઈશ્વર મટે. સર્વ મહાવતધારી છે તેથી જન્મનો કળ નિર્માણ થાય છે ને શુદ્ધ પચ્ચિ રચી સમય છે તેણે એવી છાયા પાડી છે કે તે હંમેશાં જિંદગી છે ને હંમેશાં જિંદગી કરે, ને તેથી જ બાપણે બાપણને સુરક્ષિત માનીને છાંબે. વેપારમાત્રનો બાપાર એક ટેક ઉપર રહ્યો છે વેપારીએ એકની જ પ્રત્યે બધામ નહિ તો વેપાર અસે જ નહિ બાપ મત સર્વબાપક વસ્તુ ભોવામાં આવે છે તેથી મતની બાવસ્થાકતા વિશે બાપણું મનમાં કદી સમ ન જ ભેડે.

—૫ આખીસ

પરિચિષ્ટ ૬ કું

ગણધર્મ

પ્રાચીન ભારતનું રાજ્ય ધર્મરાજ્ય બેનું હતું રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મસંબંધ હતો. રાજાના કિતમાં પ્રજા પોતાનું કિત અને પ્રજાના કિતમાં રાજા પોતાનું કિત સમજતો. આ પ્રમાણે રાજ્ય સાસન સારી રીતે ચાલતું રાજ્યસાસન સુખ્યવરિષ્ઠ માલવામાં એક મુખ્ય કારણ ગણધર્મની પ્રતિષ્ઠા હતી ગણધર્મને બાળની સમય સાધમાં પ્રજાસત્તાત્મક સાસનપ્રણાલી કહી શકાય. રાજા પણ પ્રજાના પ્રતિનિધિરૂપે કર્મ કરતો એટલે પ્રજા પોતાની ઉપર પોતે સાસન અસાવતી. આ પ્રજાસત્તાત્મક સાસનપ્રણાલીથી ગણરાજ્યોની સ્થિતિ અને સિદ્ધિ પણ સમજી શકાય છે અને ગણરાજ્યોનો પરસ્પર સંબંધસંબંધ પણ માલ્યું હતો.

ગણુરાજ્યો શાસનની સુવ્યવસ્થા જાળવવા માટે વારંવાર 'સંઘાગાર'—Town hall મા વિચારવિનિમય કરવા મળતા અને પ્રબલિત વિષે ઉપાયો ચોજતા

જગવાન મહાવીરના સમયમાં જ્યારતવર્ષમાં ગણુધર્મની સુદર પ્રતિષ્ઠા હતી તે વખતે કોઈની એકહત્યુ સર્વોપરી રાજસત્તા ન હતી. ત્યારે છૂટાછવાયા નાનામોટા રાજ્યો હતા મોટા રાજ્યો રાજસત્તાક અને નાના રાજ્યો ગણુસત્તાક હતા

રાજસત્તાક * રાજ્યોમાં મગધનુ રાજ્ય, કોસલનુ રાજ્ય, વત્સનુ રાજ્ય અને અવન્તીનુ રાજ્ય એમ એ ચાર રાજ્યો મુખ્ય જણાય છે, ત્યારે ગણુસત્તાક રાજ્યોમાં સિચ્છવિવશીય, વલ્લિવશીય, કોલ્લિય-વશીય, ચાતુવશીય, મલ્લવશીય, વગેરે ક્ષત્રિયોના ગણુરાજ્યો મુખ્ય જણાય છે આ ગણુસત્તાક રાજ્યો લગભગ તે વખતે ૧૮ની સંખ્યામાં હતા અને તે ગણુરાજ્યોમાં મુખ્યત વૈશાલી, કુલ્લપુર, કપિલવસ્તુ, કુશીનારા, પાવા વગેરે સ્થાનો હતા

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોમાં સમઠન સુદર હતું. રાજ્યવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત હતી અને રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મભાવ વિશેષ હતો એ વાત શ્રી જિનાગમે અને શ્રી બુદ્ધાગમેના વર્ણનો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોના ગણુનાયક વૈશાલીના અધિપતિ એટલે હતા કે જે જગવાન મહાવીરના સસાગપક્ષે મામા થતા હતા

આ રાજસત્તાક અને ગણુસત્તાક રાજ્યોનો આછો ખ્યાલ શ્રી પ્રજાપતિના સૂત્રમાં (૫૦ પૃષ્ઠ) તેમજ શ્રી સૂત્રકૃતાગ સૂત્રની ટીકામાં જણાવેલ રૂપા આર્ષદેશોના નામો ઉપરથી આવી શકે છે. શ્રી અગુ-ત્તર નિગય (૧, ૨૧૩) નામના બુદ્ધાગમમાં પણ સોળ દેશોના નામો ગણુવતા એ દેશોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

* See:— 'Buddhist India' By Rhys Davids
ch I, II

આ ગણસભાક રાજ્યોમાં ડેરણું નહું મુંઢર સચડન હતું તે સત
તે તે વખતે મુઝધપતિ અગતસયુ (કાલિક) પોતાના હસ્ત-વિદ્યા
નામના કાર્ત્તવ્યો સાથે દાર તેમજ દાથી મટિ કરેલા અન્ધાને
શિક્ષા મારે લમની સાથે વૈષાલીપતિ ચેટકે નવસિન્હવી નવમસ્થા
આદિ ૧૮ રજુરાજ્યોના સદ્ગારથી કરેલી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રથમુસલ
અને મદ્યસિદ્ધાકટક નામની વસકર સમાર્પિતોથી રપટ નવકર્મ
આથે છે

પરિશિષ્ટ ૭ મુ

સપ્તસ ગઠનના સાધનો

[બિનલગ્નની માફક જુદાસાસનમાં પણ સપ્તસાધના વિષે સાર
વિશ્વાસના થયેલી છે. સપ્તસાધનામાં ત સદાચરૂત નીચાથી એમ પાવી
જુદાવમમાં આવતા સપ્તસાધના વિષયક કેટલાક ઉત્તરેથી અહીં આપણ
શ્રમિત પાયા છે.]

સપ્તસ ગઠન

ગુણ ગુણગુણ્યદા ગુણ લગ્નમરેચના ।

ગુણ લગ્નલ લગ્નની મમલન લો ગુણો ॥

અર્થાત-સુમિતો જ મુખ્ય ૭ સદર્મની રેણુ મુખ્યારક
છે સપ્તની સામનો-સનાન મુખ્યારક છે અને સપ્તી ગદ્યાર મિષ્ટ
ઓનું તપ મુખ્યારક છે

સપ્તસ નાનની ઉપગોમિતા અને તથી ધતા ધાના

દુષ્ટના મિત્રદર । મોલ રાજ્યવાનો રાજ્યદરિ વદુરદરિ તપ
વદુરનુષ્ટા : મ દો જનાન અપ્યવ મુતાવ રવમનુષ્યાન । અપ્યો દુષ્ટ
પદ્યો મારુદગ મારુદયી । અપ મો પન મિત્રદર । મુક્ત મ
એવ મુક્તમુક્ત મુક્તમુક્ત હાનિ મ મ અભ્યવદર વરિધવા દોમ

ન ચ અઽચમઽચ પરિવ્રજેષા હોન્તિ, ન ચ અઽચમઽચં પરિવ્રજના હોન્તિ તત્ત્વ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનથ મોયોગાવો હોતીતિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જેને પેદા
કરવાથી ધણા લોકોનું કલ્યાણ, વધુ લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને પ્રચ્છિત કર્મ થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સંગઠન. ભિક્ષુઓ ! સંઘનું સંગઠન થવાથી
પરસ્પર ક્લેશક કારો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (માળામાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના-તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સંઘનું સંગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે
સઘસંગઠન સાધનારની ધ્યેયસિદ્ધિ

દુષ્ટા સઘસ્સ સામગ્ગી સમ્મયનથ અનુભવો ।

સમાગરતો ધમ્મત્થો યોગક્ષેમા ન વસતિ ।

સંઘ સમગ્ર કત્વાન કમ્પ સંગમ્હિ મોદતીતિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સંગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમા સ્થિર રહેનારો અને સંગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મુક્ત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સંઘનું સંગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સઘભેદની નિરૂપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરલાભો

एक धम्मो भिक्खवे । लोके उपज्जमानो उपचरति बहुजना-
हिताय, बहुजनानुखाय, बहुनो जनस्स वनत्थाय ण्हिताय, दुक्खाय देव-
मनुराजान । कतमो एक्कधम्मो ? सघमेदो । सघे सो पन भिक्खवे ।
मिन्ने अञ्जमञ्ज मण्डनानि चेव होन्ति, अञ्जमञ्ज परिभाषा च होन्ति,
अञ्जमञ्ज परिक्रमेषा च होन्ति, अञ्जमञ्ज परिच्यजना च होन्ति तत्तम्
अपसन्ना चेव न प्पसીदन्ति पसन्नानथ एकस्मान अञ्जयत्त हોतीति ।

આ જલસલાક રાજ્યોમાં ફેટલું બધું સુંદર સચકન હતું તે વાત તો તે વખતે મજબૂતિ અજાતશત્રુ (કાબુલ) પોતાના હસ્ત-વિદ્વાન નામના લાઈઓ સાથે હાર તેમજ કાથી મટિ કરેલા અન્નાને રાખવા માટે તમની સાથે વૈશાલીપતિ ગ્રેટી નવલિચ્છવી નવમસ્તકી આદિ ૧૮ જણરાજ્યોના સહકારથી કૌલી પ્રતિહાસપ્રસિદ્ધ રથમુલ્ક અને મહાશિલાકેટક નામનો બચકર લાઈઓથી રખત બચાઈ આવે છે

પરિશિષ્ટ ૭મું

સધસ ગઠનનાં સાધનો

[જિનશાસનની માર્ગક સુધસાસનમાં પણ સધસાજના વિષે સત્ત વિચારણા થયેલી છે. સધસાજશુભા તે સહાયકત્વ નીવડતે જેમ પારી સુધસાજમા આવેલા સધસાજના વિવરક કેલકાક હસેલો અર્થે આવવા ઉચિત થાય છે]

સધસ ગઠન

સુહાં સુધાસુધાસાં સુધાં સધમ્મરેસમા ।

સુધાં જથસ્થ સામયી સમાયન તપો સુહો ॥

અર્થાત્-સુધીનો જન્મ સુખકર છે સધર્મની રેતના સુખકારક છે સધની સામયી-સચકન સુખકારક છે અને સપથી ગ્રેનર બિમ્બોનો તપ સુખકારક છે

સધસ નાનની ઉપધોગિતા અને તેથી યતા સામે

દુઃખમ્મો મિત્તથે । એક રૂપકચાનો રૂપકચતિ ચુવનરિવાવ ચુવનમુધાગ ચુવો જાણત આપ્યવ મુધાવ રેવમ્મુમ્મન । કયો દુઃખમ્મો ! સંપસ્થ સામયી । સંપ જો પણ મિત્તથે । સમને ચ વેદ ચમ્મનમ્મં મન્નવમિ હોમિત ય ચ જન્મમકમ પરિમ્મસા હોમિત

ન ચ અઞ્ચમઞ્ચ પરિકલેષા હોન્તિ, ન ચ અઞ્ચમઞ્ચ પરિચ્ચજના હોન્તિ તત્ત્વ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનચ્ચ મીયોમાવો હોતીત્તિ ।

અર્થાત્—ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જોને પેદા
કરવાથી ધણા લોકોનું કલ્યાણ, ધણા લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને ઇચ્છિત કાર્ય થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સગઠન. ભિક્ષુઓ ! સઘનું સગઠન થવાથી
પરસ્પર કલેશકકાસો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (ગાળાગાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના—તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સઘનું સગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે
સઘસગઠન સાધનારનો ધ્યેયસિદ્ધિ

સુખા સઘસ્સ સામગ્ગી સમગ્ગાવચ્ચ અનુમ્મહો ।

સમગરતો ધમ્મત્થો યોગવલ્લેમા ન વસતિ ।

સંઘં સમગ્ગ કત્વાન કપ્પં સમ્મન્હિ મોદતીતિ ।

અર્થાત્—સંઘની સામગ્રી—સગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમાં સ્થિર રહેનારો અને સગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મ્યુત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સઘનું સગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સઘક્ષેદની નિરુપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરસામે।

एक धम्मो भिक्खवे । लोके उपज्जमानो उपज्जति बहुजना-
हिताय, बहुजनसुखाय बहुनो जनस्स अनत्थाय अहिताय, दुक्खाय देव-
ननुस्सान । कतमो एकधम्मो ? सघमेदो । सघे जो पन भिक्खवे ।
भिन्ने अञ्चमञ्च मण्डनानि चेव हોन्ति, अञ्चमञ्च परिभाषा च हોन्ति,
अञ्चमञ्च परिकलेशा च होन्ति, अञ्चमञ्च परिच्यजना च होन्ति तत्तत्त
अप्यसन्ना चैव न प्पसીदन्ति पसन्नानच एकधान अञ्चमत्त हોतीति ।

અર્થાત્-શિક્ષાઓ । લોકમાં એક ધર્મ એવો છે કે અને પેદા કરવાથી પણ લોકોનું આકર્ષણ, પણ લોકોને આકર્ષણ અને દેવ મનુષ્ય સહિત પણ લોકોને અનર્થ આકર્ષણ અને દુષ્ણ પેદા થાય છે ક્રોધ તે ધર્મ ? સંઘલોહ. શિક્ષાઓ । સધર્મા ભેદ પાવાથી પરસ્પર ક્ષેત્રકક્ષેત્ર લેવા થાય છે પરસ્પર અપસન્ન (આળાઆળી)નો ઉપયોગ થાય છે પરસ્પર ખોટા આશ્વર્યો થાય છે અને પરસ્પર પક્ષિતર્જના-વ્યક્તિય પણ થાય છે આ પ્રમાણે અપ્રસન્ન ધર્મ પરસ્પર હળતામળતા નથી અને એકબીજા હળીમળીને રહેનારાઓમાં અન્યાયાવા-અસહકાર પેદા થાય છે

સંઘલોહની દુર્ગતિ

જાપાનિકો ઘેરનિકો કપ્પત્તો સંભોદકો ।

ચમ્પરમો જામ્પરનો યોગ્યલોમ્મટો વસતિ ।

સંઘ સમય મિત્રાન કપ્પ નિરયમ્મિહ પચ્છતીતિ ।

અર્થાત્-સંઘલોહમાં આનંદ માનનારો અધર્મ કરનારો નરકમાં અપવર્ગસુધી રહેનારો, સંઘલોહ પાડનાર-સંઘલોહ ચોગ્રહોમ-નિર્વાણ (અવનિર્વાણ)થી મુક્ત થાય છે અને તે સમર્થિત સધર્મ ભેદ પાડીને નરકમાં અપવર્ગ સુધી દુષ્ણ પામે છે

સંઘસ્થાનના સાધનો

હા હિમે મિત્રા ! ચમ્પા સાયનીયા પિચ્છરણા પચ્છરણા સંઘદાન અધિવાસાણા સામગ્ગિયાણા પુદ્ગિમાણાણા સચ્ચન્તિ । કતમે હા !

(૧) હા મિત્રા ! મિત્રાનો મેલ કાચકમ્પ રહ્યો ના ।

(૨) હા મિત્રા ! મિત્રાનો મેલ વધીકમ્પ.. રહ્યો ના ।

(૩) હા મિત્રા ! મિત્રાનો મેલ યથેકમ્પ રહ્યો ના ।

(૪) મિત્રા ! મિત્રા ના હે આમા અધિવાસ પચ્છરણા અપચ્છરણો

પત્તપરિચ્છવયત્તરપિ તથાકમેહિ આમેહિ અપ્પટિચિયત્તમેયી હોતિ સીલ-વન્તેહિ સમસાપીહિ સાચાત્તમેયી ।

(૫) મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લુ યાનિ તાનિ સોલ્લાનિ ઘસલ્લાનિ અન્નિ-
દાનિ ઘસલ્લાનિ અક્કમાસાનિ મુજિસ્સાનિ તિલ્લુપ્પસરવાનિ અપરામજ્ઞાનિ
સમાધિધવત્તાનિકાનિ સીલ્લેમ્મુ સીલ્લસમત્તાગતો વિહરતિ સવ્વઘ્ઘાચારીદિ આવી
એવ રહો ચ ।

(૬) મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લુ યાડય દિદ્ધિ અરિયા તિદ્ધ્યાનિકા તિદ્ધ્યાતિ
તક્કરસ્સ સમ્માદુલ્લક્કલ્લાયાય તથારુપાય દિદ્ધિયાદિદ્ધિસમત્તાગતો વિહરતિ
સવ્વઘ્ઘાચારીદિ આવી એવ રહો ચ ।

અર્થાત્—આ ૭ વસ્તુઓ સ્મરણીય, પ્રેમ વધારનારી અને આકર
વધારનારી છે, તથા તે સમ્રાટ, અવિવાદ, સામગ્રી (સ ૫) અને એકી-
બાવનામાં ધારણ્યુત અને છે —

(૧) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય કાપડમ્

(૨) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય વાત્તામ્

(૩) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય મન કર્મ

(૪) ધર્માનુસાર મળેલી વસ્તુઓનો સમક્ષચારીઓમાં વહેચી
દઈ ને તેમની સાથે પોતે તે વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવો

(૫) સમક્ષ અને અસમક્ષ પોતાનો શીલાચાર અખડ, અચિહ્ન,
અશખલ, અકલ્પમાય, બૂનિષ્ઠ્ય (સ્વતંત્ર) સુગ્રમશસ્ત્ર, અપરામૃષ્ટ અને
સમાજસર્વત્રનિક ગમવો અને,

(૬) સમક્ષ અને અસમક્ષ જે દષ્ટિને લીધે સમ્યક્કરીતે
કુખનો નાશ થાય છે એવી આર્થનિર્વાનિક દષ્ટિથી સપન્ન
મર્થને વર્તવું

મહાત્મા શુદ્ધે પોતાના સાધુસધને સઘસપ સાધવા માટે જે
માર્ગસૂચનો બતાવ્યા છે તે સઘપમા આશુબળ પૂરતા માર્ગસૂચનો
આપણા સાધુસધને તથા શ્રાવકસધને સઘવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત કરવામાં
સાધનબૂત નિવડે એવા છે

પરિશિષ્ટ ૮ મુ

ચારિત્ર ધર્મ

ગૌરવ ચલકરધર્મ

દસીસ ધર્મ

“ સપરિશિષ્ટ ચલકર યાદે જલણ ચિસુધર્મ મુજબ વર્તવું જાન નથી. યાદે જે રીતે વર્તવાથી માત્ર સન્નિધિ થાય તે ચલકરનું નત હું કહું છું —

“ તેણે પ્રશ્નકાનિ કરવી નહિ કે કયાવી નહિ. સર્વ જુલમાન પ્રશ્ને પછી તે સ્થિતિ હો કે અ હો. હાથકિ-ચિસુધર્મનો ત્યાગ કરીને વર્તવું.

તે પછી સમજી માત્ર કોઈ જગ્યાએ કોઈકે વસ્તુની ચેત્રી કરનારને ઉત્તર ન આપવું, આ રીતે બધા અસાધનો ત્યાગ કરવે.

તે સુધે માત્ર ધનધનતા, સમગતા પ્રસાદની આઈની જેમ અપ્રસાદનો ત્યાગ કરવો, પણ જો પ્રસાદનું પ્રાપ્તિ અસાધ હોય તે અતે પરદારમન તે ન જ કરવું.

“ સમાર્થ પરિશિષ્ટમાં, જાણવા એકસે જ બીજા સાથે એકતા હોઈ એ ત્યારે જોઈ ન જોઈવું, બીજા પાસે ન જોઈવું અને જોઈ જોઈનારને ઉત્તર ન આપવું, આ રીતે બધા અસાધનો ત્યાગ કરવે.

“ જે ચલકર આ છલકર પાસે તેણે પ્રશ્ન ન કરવું, બીજાને મલ ન આપવું અને પીનારને ઉત્તર ન આપવું, પણ તે ઉન્નિધિય એક સમજીને વર્તવું.

“ મરણ કે દાક્ષિણે મર્યા મૂર્તિ હોઈ આપાચરણ કરે છે અને બીજા હોઈને પણ પ્રમત કરે છે. પાપક અસાધ, ઉન્નિધિય એક મરણ અને મૂર્તિય એવા આ કૃતને વર્તવું કરવું.

“ પ્રાણુધાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, ખોદું ન બોલવું, મદ્યપી ન થવું, અપહરણચર્ચ અને સ્ત્રીસંગથી વિરત થવું અને અકાળે એટલે રાતે ન જમવું.

“ માળા ધારણ ન કરવી, ચદન ન લગાડવું, સાદી પાટ ઉપર અથવા જમીન ઉપર સૂવું, કુખની પાર ગએલા ભુદ્ધે પ્રકાશિત કરેલા આ અષ્ટાંગ ઉપોસથ* છે એમ કહે છે

“ અને આ અષ્ટાંગવાળો સુસપ્ન ઉપોસથ દરપખવાડિયે ચૌદશ, પૂનમ અને આઠમ એ ત્રણ દિવસોએ અને વર્ષાઋતુમાં પ્રસન્ન મનથી પાળવો.

“ ત્યારપછી ઉપોસથને બીજે દિવસે પ્રભાતે તે સુગ્રે પ્રસન્ન ચિત્તથી બિશુસધનું અનુમોદન કરીને બિશુઓમાં મથાયોગ્ય અન્ન અને પાન વહેંચવા.

“ ધર્મમાર્ગથી માળાપણુ પાલન કરવું, અને ધાર્મિક રીતે વેપાર કરવો. આ રીતે ગૃહસ્થ બે સાવધાનતાથી વર્તે તો તે સદ્ગતિને પામે છે.”

(ધર્મિકસુત સુત્તનિપાત) શ્લોક-૩૧૩-૪૦૪

સુતનિપાત (ગ્રન્થરાત્રી અનુવાદવાણી) પૃ ૮૫-૮૬

પરિશિષ્ટ ૯ મું

અસ્તિકાય-ધર્મ

સાસ્ત્રમાં ‘અત્યિકાય’ અર્થાત્ અસ્તિકાયની ટીકા આ પ્રમાણે કરી છે —

અસ્તય પ્રદેશાસ્તેષા કાયો-શરીરાસ્તિકાય સ એવ ધર્મો ગતિપયસિ જીવપુદ્ગલ્યોર્ધારણાદિત્વસ્તિકાય-ધર્મ ॥

* ઉવોસથ-એટલે વૌષધ, આ ગ્રન્થ ભાષા અને ભાવની દૃષ્ટિએ એક જ છે.

અર્થ:-અસ્તિ-પ્રદેશની કમ અર્થાત્ સમૂહને અસ્તિકામ કહે છે. તદ્દપ એ ધર્મ છે તે ગતિ અને પર્વાચોમાં છત્ર અને પુરસ્કોનો ધારણી દેવાથી અસ્તિકામ-ધર્મ કહેવાય છે.

અહિં દીક્ષાકારે પચાસ્તિકામમાંથી કેવળ ધર્માસ્તિકામને જ અસ્તિકામધર્મ ગણાવ્યો છે. આનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ભગવદીજ સૂત્રમાં ધર્માસ્તિકામના અભિવચન અર્થાત્ અનેક નામોમાં ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને સાધર્મ્યરૂપે એક માનવામાં આવ્યું છે. ત્યાં નીચે પ્રમાણે પાઠ છે —

ધર્મસ્તિકામસ્ય ચં મત કલ્પના અભિવચના વ્યવસ્થા ! પાંચમા । અથવા અભિવચના વ્યવસ્થા । તેજદ્વા-ધર્મસિંધુ વા ધર્મસ્તિકામ વા પર્વા-સ્વાત્મકેત્તમ્ભવિતિ વા કુસાવાત્ત્વરમભેતિ વા પૂર્વ કાલ પરિગ્રહકેત્તમ્ભ કોદ-મિત્તેતિ વા પાત્ર મિત્તવચનસાધિકેત્તેતિ વા હરિવાસમિદિતિ વા માસાસમિદિતિ વા હસનાસમિદિતિ વા આશાચર્મકમત્તમિક્કલેખાસમિદિતિ વા હસારપાત્રકલ્પલેખાસમિદિતિ વા પરિવ્રજાસમિદિતિ વા એ વા કલ્પે તદ્વ્યવસ્થા સમ્યે સ ધર્મસ્તિકામસ્ય અભિવચના ॥

આ પાઠ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામ નામના સાધર્મ્યથી બનને એક જ માનવામાં આવ્યાં છે. આથી દીક્ષાકારે અસ્તિકામ-ધર્મમાં ધર્મ શબ્દની સાથે ધર્માસ્તિકામનું જ ઉદ્ધરણ-સ્વરૂપ ગતાવવામાં આવ્યું છે. ધર્માસ્તિકામનું ધર્મ સાથે સાધર્મ્ય ગતાવવાનું કારણ એ ખરું છે કે ધર્માસ્તિકામ ગતિઅધ્યાય ૬-૧ છે એટલા માટે ધર્મનો નામ કરવામાં ધર્માસ્તિકામની ખરું સહાયતા પહેલે છે. કદાચ આ અભિપ્રાયથી સામાજિકોએ ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને એક નામથી ગતાવ્યું હોય.

અસ્તિકામના પાંચ ભેદ છે તેમાં છવાસ્તિકામ ખરું છે. અને છવાસ્તિકામ સાથે સંગમ હોવાથી છવાધર્મના અર્થમાં અસ્તિકામ ધર્મનું વર્ણન કર્યું છે.

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ઉત્તરાર્ધ]

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના

‘ ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી ’

ન તેન વયો સો હોતી ચેન’સ્સ ફલિતં સિરો ।

પરિપક્કો વયો તસ્સ મીઘજિણ્ણો’સિ વુચ્છતિ ॥

યન્નિદ્ધ સન્ન ચ ધમ્મો ચ અર્હિસા સંજમો વમો ।

સ વે વન્તમલો ધીરો સો ચેરોત્તિ પબુચ્છતિ ॥—ધમ્મપદ.

અર્થાત્—જેનાં માયાનાં વાળ સફેદ થઈ ગયાં છે અથવા જે વયોવૃદ્ધ-ધરડો થઈ ગયો છે તેથી તે કાંઈ ‘સ્થવિર’ કહેવાય નહિ કારણકે તે અકાળે જીર્ણ-ધરડો થઈ ગયો છે, પણ જેના હૃદયમાં અહિંસા, સંયમ, સત્ય, દમ-તપ આદિ ધર્મગુણોનો વાસ છે તથા જે દોષરહિત અને ધીર છે તેજ સાચો ‘સ્થવિર’—ધર્મનાયક છે

ધર્મ અને ધર્મનાયક

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

[ચતુરાધી]

વિપયપ્રવેશ

યન્નિ સર્વં જ જન્મો જ મર્તિતા સંજ્ઞામો જ્ઞાનો ।

સ જ જન્મમજ્ઞો ધીરો છો ચેરો'તિ પશુચરિ ॥

એના હૃદયમાં અધિકાર, સુચર, સત્ય હમ્મત્તપ આદિ ધર્મ-
ગુણોના વાસ છે તથા જે શેષશક્તિ અને પીર છે તે જ સ્વર્ગ
સ્થવિર-ધર્મનાયક કહેવાય છે

કોઈપણ ધર્મ સમાજ કે રાષ્ટ્રને નેતાની પરમ આવશ્યકતા
રહે છે કારણ કે નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને
પુનઃસૂચક કરે છે નાયક જ રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક ચત્રને અભિવ્યક્ત કરે
છે અને નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને અભિવ્યક્ત
અને સમજાવે છે.

આમ નાયક તે છે કે જે ધર્મ સમાજ અને રાષ્ટ્રને પચ-
પ્રધર્મિક હોય અને રાષ્ટ્રના મર્મઆપાર તથા વિચારોનું નિયંત્રણ
કરેલા હોય.

નાયકત્વ-નેતૃત્વના અભાવે રાષ્ટ્રમાં અવ્યવસ્થા અને અનિયંત્રિતતા અને પરિણામે અસફળતા મળે છે સ સારના કોઈપણ રાષ્ટ્રના ઇતિહાસ ઉપર દષ્ટિ ફેંકી તેથી તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે આદોલનો-પછી તે અફ઼િસન ધાર્મિક હોય, સામાજિક હોય, રાજનૈતિક હોય, કે સારકૃતિક હોય-ની સફળતા હમેશા એવા નેતાઓના હાથમાં રહી છે કે જેઓ દરેક રીતે પ્રજાને સહયોગ મેળવવામાં સમર્થ હતા આના પ્રમાણ માટે આપણે રાજનીતિવિજ્ઞાન કે સમાજશાસ્ત્રના અર્થમાં ઊંડા ઊતરવાની આવશ્યકતા નથી બિન બિન રાષ્ટ્રોના વર્તમાન નામકો જ એ સત્યના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત ■ પ્રજાને નેતા તે પ્રજાને સેવક છે. સેવકને કામ દાન ન જોઈએ સેવકને વાઈ પૂજન ન જોઈએ પૂજનની ઇચ્છાથી કરેલી સેવા એ સેવા જ નથી

ધાર્મિકવૃત્તિવાળા પોતાને ‘ધર્માત્મા’ કહેવડાવવાનો વિચાર કર્યો પણ ન કરે હજારું નામનિશાન પણ તેમના ચારિત્રમાં ન મળે

જેણે તદ્દન ઇન્દ્રિયદમન કર્યું છે અને શરીરચાત્રને જ સારુ જેની ઇન્દ્રિયો વ્યાપાર કરે છે, જેણે સર્વવિકારોને છૂટી લીધા છે અને જેણે આત્માને ખીજાન્યો છે તે ‘ધર્માત્મા છે-ધર્મનાયક છે’

જે પુરુષ સાધુજીવન ગાળે છે, જેની વૃત્તિઓ સાદી છે, જે સત્યની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે, જે નમ્રતામય છે, જે સત્યનું સ્વરૂપ છે, જેણે પોતાપણા-હુપદનો આત્મતિક ત્યાગ કર્યો છે તે પુરુષ પોતે જાણે અથવા ન જાણે તો પણ ધર્માત્મા-ધર્મપુરુષ-ધર્મનાયક છે આવા ધાર્મિક પુરુષને શાસ્ત્રકારો ‘સ્થવિર’ સંબંધી જાણે છે ‘સ્થવિર’ સંબંધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સપન વૃદ્ધ એ અર્થમાં વપરાયેલો છે એ ઉપર આપેલી ‘સ્થવિર’ સંબંધની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

દશવિધ ધર્મોની સુવ્યવસ્થા કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ દશવિધ સ્થવિરોની યોજના કરી છે

ઘેનશાઓમાં હસ પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા મદિ નીચે લખેલા હસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે -

(૧) ગ્રામસ્થવિર,	(૨) નગરસ્થવિર,	(૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર
(૪) મહાસ્તાસ્થવિર,	(૫) કુલસ્થવિર,	(૬) ગણસ્થવિર,
(૭) સપ્તસ્થવિર,	(૮) જાતિસ્થવિર,	(૯) સૂત્રસ્થવિર,
(૧૦) સગમસ્થવિર,	(૧૧) પર્યટસ્થવિર,	

ઉપર લખેલા હસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોની વિશેષ વ્યાખ્યા જનરે કમલ, કરવામાં આવશે.

(૧)

ગ્રામસ્થવિર-ગ્રામનાયક

[ગામ-ચેરા]

ભારતવર્ષનો ઉદાર ભારતવર્ષના સાહચર્ય લાખ ગામડાં સજીવન થવામાં રહેલો છે. એ નાનાં નાનાં ગામડાંઓ ભારતવર્ષની સાચી સુરક્ષિત છે.

ગ્રામસ્થવિર એ શાસ્ત્રીય શબ્દ છે આપણે ભાષામાં તેને ગામનો મુખી, ગામનો પટેલ કે ગામનો નાયક કહીએ છીએ ગામની વ્યવસ્થા જે દુર્વ્યવસ્થા કે અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય તે દૂર કરી તેની જગ્યાએ સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી તે ગ્રામનાયકનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

દુર્વ્યવસ્થા શી છે અને સુવ્યવસ્થા શી છે-એ વાતનો વિવેક કરવો સાધારણ મનુષ્યો માટે સગલ નથી આ વાતને ખરાખર તે જ મનુષ્ય સમજી શકે છે કે જેમને આ વિષયમાં પોતાનો વ્યક્તિગત અનુભવ સારો હોય અને જેમને ઉપર કહેલા દશ પ્રકારના ધર્મોની સાકારના પ્રત્યેક અંગે પૂરેપૂરું ધ્યાન હોય જેમને દશ ધર્મોનું ખરાખર જ્ઞાન અને જ્ઞાન હશે તે મનુષ્ય દુર્વ્યવસ્થા અને સુવ્યવસ્થાનો વિવેક ખરાખર કરી શકશે, કાગળ કે કુદરતના નિયમોની સુદરમાં સુદર વ્યવસ્થા કરનાર ધર્મ છે ત્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વ્યવસ્થા નથી અને ત્યાં વ્યવસ્થા નથી ત્યાં સુખશાન્તિ નથી એટલા માટે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્રમાં સુખશાન્તિ સ્થાપવા માટે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ

આદિ ધર્મોનું પૂર્વાપર જ્ઞાન ધર્મનાયકને અવશ્ય હોતું હતું. ૧ મનુષ્ય એકાંતી દૃષ્ટિથી ધર્મોનો વિચાર કરે છે તે મનુષ્ય દુર્ભવસ્થા અને સુખવસ્થાનો વિવેક શું કરી શકે? માટે ધર્મનાયકે મામમાં સુખવસ્થા અને સુખસાન્નિત્વ સ્થાપિત કરવા માટે વિવેકદૃષ્ટિ અવશ્ય જીવતી જોઈએ.

મામમાં દુર્ભવસ્થા પેદા થવાથી મામ હમેશાં પતનને પથે પ્રસારાય છે અને મામમાં સુખવસ્થા ન જળવાય તો મામમાં ચેતરી જાય છે. બાહ્યચાર વધે છે લોભા ભૂખે મરે છે અને આખરે મામ છત્વનું પતન પશુ થાય છે. આ વાત મુખ-સત્ત્વ છે કદરણ કે એક તો અભવસ્થિત મામમાં સામાન્ય રીતે જનાચાર ફેલાએલો હોય છે અને બહારે લોકોને ખાવાને જાન અને પહેરવાને માટે પૂરતાં કપડાં ખજુ મળતાં નથી ત્યારે તો જનાચારની અવધિ ગહેતી નથી. જનાચાર—જનાચારને શેકવા માટે અને લોકોને સત્ત્વ અને ન્યાયના માર્ગે લાવવા માટે એક મામનાયક—સુખવસ્થાપાત્રી જાતસમક્રતા રહે છે કે ને અભવસ્થા જુ કરી મામમાં સુખવસ્થા સ્થાપિત કરે.

આને મામપ્રજ્ઞોમાં સ્થવિરો—મામસેવકો ધણા ઓછા છે અને તેથી મામોદારનું મહત્ત્વનું કામ અવસ્થિત થતું નથી. મામનાયકને મામોદારના કામમાં પોતાની સક્તિનો ઉપયોગ કરે તો નમરોદાર અને રુદ્રોદાર કરવામાં વાર ન લાગે. મામનાયકનું જામની અવસ્થા કરવામાં શું રક્ષાન છે? તે વાત ધણી જ વિસ્તૃત છે. ખજુ નીચેના એક ભૌદરાગ્નીય ઉદાહરણથી એ વાતનો સંક્ષિપ્ત સાર સમજવામાં આવી જશે.—

કોઈ એક મામમાં મધા નામનો એક મામનાયક રહેતો હતો. જા એક જ મામસેવકો પોતાના ચારિત્રમળથી પ્રજ્ઞના પ્રેમથી અને પોતાના બહિષ્કારના પ્રજ્ઞાવથી આખા મામમાં એવી મુદ્દર પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી કે મામના લોકો તેના વચનને ધર્મવચન માની માથે માથવતા હતા. મધાનું પશુ વચન સા કોઈ ઝીલી લેતા હતા.

મધાએ ગામના લોકોને એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી લીધી કે “આપણા
 ામનો રહેવાશી કોઈ પણ મઘ-માસ ખાય નહિ, ચોરી લૂંટફાટ
 રે નહિ, અનાચાર-અલાચાર કરે નહિ, પણ બધા સલાહસપથી
 નેહસહવાવપૂર્વક આનંદથી રહે, કોઈકોઈની સાથે ટાંટા-શીસાદ કરે
 નહિ.” મધાની આ આજ્ઞા આમનિવાસીઓએ સહર્ષ માથે ચડાવી
 મધાની આ સુખ્યવસ્થાથી તે ગામમાં એક પણ શરાબી, ચોર, દુરા-
 ચારી, જુગારી કે કરજદાર મનુષ્ય રહ્યો નહિ તેણે એટલી બધી
 સુખ્યવસ્થા કરી કે બધા આનંદપૂર્વક નિર્ભય થઈ રહેવા લાગ્યા અને
 આમ્યજીવનનો નિર્દોષ આનંદ લૂટવા લાગ્યા કોઈને ચોરીનો ભય ન
 હતો, કોઈને લૂંટફાટનો ભય ન હતો. પરિણામે કોઈ પોતાના ઘેર
 તાણુ દેવાની જરૂર સમજતું નહિ સૌ કોઈ આમ્યજીવનના સુખી
 જીવનથી સંતુષ્ટ હતા

મધાની આ અવસ્થાશક્તિ જોઈ ગામના લોકો મધા ઉપર
 ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા મધા
 પ્રશંસાથી કુલાતો ન હતો અને નિંદાથી ગભરાતો ન હતો તે તો
 તેના આત્મોદ્ધારના નિત્ય કર્મમાં હમેશા મશગૂલ રહેતો મધા આખા
 ગામમાં આટલો બધો પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય હોવા છતાં તેને મનમાં જરા
 પણ ખોટો ગર્વ ન હતો મધા કોઈવાર આમલોકોને રાત્રિના અવકાશ
 સમયે એકઠા કરી નાના બાળકોને બાણાવવાની ક્ષિત સલાહ આપતો
 કોઈવાર મઘ-માસ ખાવાથી જીવનમાં કેવી વિકૃતિઓ પેદા થાય છે
 અને તેથી જીવન કેવું ત્યાગસિકં જની બન્ય છે એનો ઉપદેશ આપતો.
 કોઈવાર ખીડી, તમાકુ, બામ-ગાળો, દારૂ વગેરે માદક પદાર્થોનું સેવન
 કરવાથી કેવી દુર્દશા થાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કરાવતો, કોઈવાર
 અમણુ-અમ્મન રહેવાથી લેણદારો અમ્મનનો લાભ લઈ એક રૂપિયાના
 એકવીશ રૂપિયા કેમ પડાવી લઈ બચ છે તેની ચેતવણી આપતો,
 કોઈવાર ખેતી કેમ કરવી, ખેતીની રક્ષા કેમ કરવી, ધાન્યનો સ અહ ક્યારે

જાને દેવો કરવો, ગાય, બેસા આદિ પશુધનની સારસભાજી કેમ રાખવી વગેરે કૃષિ-સુધાર વિષે રજૂ સમજાવી આપતો.

ઠાઈવાર મધ્યાહ્નના નવરાત્રના સમયે જાહેરોને અને માતા જોડેને ધનુ જોડા કરી 'ભીષમ' વિષે સાદી ભાષામાં સમજાવુ આપતો, ઠાઈવાર બાળકોને કેવીરીતે પાળવા-પોષવા વગેરે વિષે સારી સીખામણ આપતો, ઠાઈવાર ધરમાં સફાઈ કેવીરીતે રાખવી તેનું યાન કરાવતો અને ઠાઈવાર ભીંજોભીંજે નવરાત્રના સમયે રાંધિયો કરતો. વજુડુ, બૂચડું વગેરે ધરધોણાઓ કરતાં રહેવા આદે તેઓમાં ઉત્સાહપાલુ હતો.

ઠાઈવાર મધ્યાહ્નના નવરાત્રીવતી નવસુવાનોને બપોરે જોડા કરી શીવનધનની કીમત સમજાવતો. ઠાઈવાર નવસુવાનો દેવનું સમજાવું અને ધર્મનું પ્રદર્શન કિંતુ સાધી રોકે છે તેના અગ્રેહન કિંતાર આપતો અને ઉપાના બાંજરો ભોલેલા નવસુવાનોએ પોતાની શીવનસંક્રિાને સ્વપરવિશ્વસમાં કેવીરીતે સંકુપયોગ કરવો ભોઈએ તેની રજૂ સમજાવી આપી સુવાનોમાં શીવનાયક પૂરતો અને શીવ નની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સમરવા મદિ જામત રહેવાની ચેતવણી આપતો. ઠાઈવાર સંજના સમયે મધ્યાહ્નના બાળકોને ધનુ જોડા કરતો અને તેમને રમવો-જમવો સીખાવતો. ઠાઈવાર તેમને અક્ષરચાન આપતો, ઠાઈવાર બાળકોને ભાવિજીવનના વિશ્વસની કિંતસલાહ આપતો અને ઠાઈવાર હસ્તકુશળ વાતો જાણકારને પેટ પકડી હસાવતો.

આ પ્રમાણે મધ્યાહ્નના, સંજના, સુવાનો, વડો જમાને ખૂબ જ મિલકત પામે છે. મમાની આ સમજાવણી માનના લોકો તેને પોતાનો માનનાયક સમજતા અને તેનું કહ્યું માનવા હમેશાં તૈયાર રહેતા.

મધ્યાહ્ન કરતાં કરી જતાવવામાં આવતો હતો. શરીરોમાં કે રસ્તા ઉપર કુડાકચરા પાથો હોય તો તે ઉપાડી નિકાર દેતો આવતો અને જાકાવણી રજાને જોડા કરી નોંખતો. ધનુવાર

સેરીઓની સ્ત્રીઓ બાણીનોઈને ફૂડાકચરો સાફ કરેલા સ્થાને ફેંટી આવતી પણ મધો સ્ત્રીઓ ઉપર ક્રોધિત ન થતા ફૂડાકચરો પાછો ઉપાડી જતો મધાનો આવો નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવ નોઈ સ્ત્રીઓ કલિંગત થઈ જતી અને ફરી એવું અનુચિત કાર્ય ન કરતા ઊલટી મધાના કાર્યમાં મદદ કરતી.

મધાની આ સુવ્યવસ્થાથી આખું ગામ એકદમ સ્વચ્છ અને સુધક જણાવું હતું ગામના લોકો ગામની આવી સ્વચ્છતા, સુધકતા અને સુવ્યવસ્થા નોઈ આનંદિત થતા હતા પણ સત્કાર્યોમાં હમેશા વિધ્નો નડે છે એ ન્યાયે મવાની આ સત્કાર્યોથી એક દાડ વેચનારો અને ખીજા રાજ્યાધિકારીઓ મવાથી નાગજ રહેતા હતા મધાની સુવ્યવસ્થાથી તે ગામમાં કોઈ શરાખી રજો ન હતો તેમ જ ગામમાં ખંધા સલાહસપથી ગહેતા હોવાથી કોઈ ફરીયાદ કરનાર પણ ગ્યો ન હતો. આ કારણે દાડ વેચનાર તથા રાજ્યાધિકારીઓને આખો દિવસ ખાલી હાથે ખેસી રહેવું પડતું

આખરે રાજ્યાધિકારીઓએ મવા ઉપર ખોટા આરોપ ચડાવી મગધનરેશ સમક્ષ મધાની ફરીયાદ કરી મગધનરેશના કાન રાજ્યાધિકારીઓએ મધાની વિરુદ્ધ પહેલેથી લખેલાં હતાં કે આ મધો લોકોમાં રાજ્યવિરુદ્ધ વિદ્રોહ અને ઉશ્કેરણી ફેલાવે છે અને એ રીતે રાજ્યશાસ્ત્રમાં ઉચ્છાયાચલ કરવા આહે છે માટે મધો એ રાજ્યનો મોટો ગુન્હેગાર છે એટલે રાજ્યવિદ્રોહી મધાને સખત શિક્ષા થવી નોઈ એ

મગધનરેશ રાજ્યાધિકારીઓની ધમખાણમાં ફસાઈ ગયા અને રાજ્યાધિકારીઓના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી મગધનરેશો નિરપરાધી મધાને તથા તેમના અનુયાયીઓને હાથીના ખગતળે કચડધાણુ કરાવી તેમને મારી નાખવાની કઠોર આજ્ઞા આપી મગધનરેશની આ કઠોર આજ્ઞા સાબળી મધાનું રવાડું પણ ફરક્યું નહિ મધો સારીરીતે

સમજતો હતો કે 'સત્ય અને ન્યાયનો જ આખરે જય છે તે સત્ય-
માર્ગ ઉપર નિશ્ચય જીભો રહ્યો. મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
તુ રાજ્યવિદોહી કાર્ય હોય છે અને સુખસાન્તિપૂર્વક ગામમાં રહે
મધ્યે મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
સ્પષ્ટ લાગ્યું કે તે જ કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે તેમાં રાજ્યવિદોહી
જેવું કશું કશું નથી જિલ્લું રાજ્યનું કાર્ય પોતે કરી રહ્યો છે
એટલે તેણે મનુષ્યને નિમિત્તપૂર્વક કહ્યું કે " મહારાજ ! હું જ કાંઈ
પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છું તેમાં રાજ્યવિદોહી જેવું કશું નથી હું તો
રાજ્યસુધારણ કામ કરી રહ્યો છું બાકી આપને જો હું રાજ્યવિદોહી
જણાવો હોઈ તો આપની આજ્ઞા પસંદ માથે ચલાવવા તૈયાર છું
મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
કહ્યું કે 'મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
જાયવા ચાલું છું.

મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
સોફિસ્ટ પૂછ્યું કે 'મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
જેરલાલ થયે તે હું જાયવા ચાલું છું.

મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
પ્રવૃત્તિથી આજ્ઞા ગામમાં કાંઈ કરાવી સુધારી, કુરાચારી રહ્યું નથી
અને બાળકો, સુવાનો, સોફિસ્ટ, વૃદ્ધો બધાને સત્યથી ચાલી આજ્ઞા
ગામમાં સુખસાન્તિ દેવાવી છે. અને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
થયે છીએ ખરેખર મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
તો તે પૂજનીય છે.

મનુષ્યને મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે
સત્યથી પસંદ / જ્ઞાનકિત થયે. મહારાજે હાથ વેચવામાં તથા
રાજ્યવિદોહીને બોલાવી પૂછ્યું કે તમે જો મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે મધ્યે

કહે છે તે જ મધાને પ્રબળનો રાજ્યસુધારક અને આમનો નાયક કહે છે, તમે સાચા કે આ બધા પ્રબળનો સાચા ?

દારૂ વેચનારાઓ અને રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે એક આમસેવક ઉપર ચડાવેલા ખોટા આરોપ માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા અને મગધનરેશ સમક્ષ પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને સંતોષવા માટે એક આમસેવકને કરેલા અન્યાય બદલ ક્ષમા માગી મગધનરેશ મધાની સત્યપ્રિયતા અને ન્યાયપ્રિયતા જોઈ ધણો જ ખુશ થયો અને પોતાના ગામમાં મધા જેવો સાચો આમસેવક વસે છે તેથી તેને વિશેષ આનંદ થયો. મહારાજાએ મધાને ‘આમનાયક’ ની પદવી આપી તેને નવાજ્યો.

સાચા આમસ્થવિરો કેવા હોય છે, તેમને આમોદ્ધારની કટલી જવાબદારીઓ વહોરવી પડે છે અને સત્યપરીક્ષાના વિકટ સમયે તેમણે કટલી બધી નિશ્ચલતા અને ક્ષમતાનો પરિચય આપવો પડે છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આમનાયક મધાના હિંદાહરણથી આવી શકે એમ છે.

તે વખતના આમનાયકો અન્યાયપૂર્ણ વાતોથી ડરી જાય એવા ન હતા તેઓ નિર્ભય હતા અને તેથી જ તેમની નિર્ભયતાથી મગધનરેશ જેવા મહારાજાને પણ ‘આમનાયક’ મધાને નમતું આપવું પડ્યું હતું.

આજે ગામડાઓમાં ‘મના’ જેવો આમનાયક શોધ્યો જડતો નથી પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતપોતાનું સંજાળવામાં જ સ્વાર્થી થઈ રચ્યા-પચ્યા રહે છે આ જ કારણે આજે ગામડાઓની વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે ગામડાઓમાં સાચા આમસેવકોનો અભાવ હોવાને કારણે જ દુર્વ્યસનોનું સેવન કરનારાઓની તથા ક્યેરીમાં જઈ ફરોવાદ કરનારાઓની અત્યધિક વૃદ્ધિ થઈ ગઈ છે.

જે આમનો અધિનાયક શુદ્ધિમાન હોય છે તે ગામની પ્રજાને

કુશળ પદ્મા છતાં પણ મુશ્કેલીઓ સહેલી પડતી નથી. કારણકે મામનાયક પોતાની દીર્ઘ-દૃષ્ટિથી અવિખનો જરાબર વિચાર કરી ધાન્યનો સમ્રક કરાવી રાખે છે કે જેથી કુશળના સમયે તેનો સુપરચોગ થઈ શકે છે અને તેથી મામવાસીઓને કંઈ સહન કરવાં પડતું નથી.

આને મામનાયકના અભાવે મામીજી જનતાનું જીવનખન-ઝોવણ બચાવ અને દુર્ભવસ્થાને કારણે લૂટાઈ રહ્યું છે. જો કોઈ મામનાયક હોય તો તે ઝોવણની રક્ષા માટે બધી બચસ્થા કરી રાખે છે અને અવિખમાં ઝોવણનું રક્ષણ અને વર્ધન થાય તેવા ઉપાયો યાજે છે.

આને કોઈ સાચો મામનાયક બહાર પડે અને મામીજી જનતા તેની મર્મપ્રજ્વાલીમાં સપૂર્ણ સહકાર આપે તો બારતવર્ષના અસ્ત થયેલા સાનસૂરના પાંદો જરૂર ઉભા થાય.

માનવસમાજનું જીવન ત્યાંસુધી જલ અને વસ ઉપર બલજનિત છે ત્યાંસુધી માનવસમાજે મામધર્મને બલિ મહત્વનું સ્થાન આપવું જ પડે. કારણ કે સસારમાં મનુષ્યે માટે સાધારણત્વ જન્મ અને કપડાંની સર્વપ્રથમ વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે જન્મ વસ્તુએ વિના તો કામ આવી શકે છે પણ જન્મ અને વસ જેવી જીવનોપયોગી વસ્તુએ વિના આવી શકે નહિ.

બારતવર્ષમાં એવાં મામો અસ્તિત્વમાં છે કે જો પોતાની જ નીપજમાંથી ઉપજીત જન્મે આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડી શકે છે. મામમાં પેદા કરેલું જન્મ મામોની બધી આવશ્યકતાઓની આવશ્યકતા પૂરી પાડી શકે છે. બાકી વસોની વાત રહી.

મામીન સમયમાં પ્રત્યેક મામમાં કષ્ટ તૈયાર કરવામાં આવતાં. પ્રથમ કોઈ મામ એવું આવી ન શકે કે જ્યાં કષ્ટ તૈયાર થતું ન હોય. બીજા પ્રત્યેક મામો પોતાના માટે જહોરવાનાં કષ્ટ અને આપ

માટે અજ પેદા કરી લેતા હતા ત્યારે તે ગામ ખીજાની ઓશીયારી શા માટે બોગવે ? આવી પરિસ્થિતિમા ગ્રામીણ લોકો કોઈની પાસે દીનતાપૂર્વક કોઈપણ પદાર્થની બિંદા શા માટે માગે ? પોતાને જોઈતાં પદાર્થો પોતાના જ ગામમા પેદા કરી લે અને તેટલાથી જ નિભાવી લે—બહારથી કશું પણ ન લાવે પણ આ બધી આમોદ્ધારની વાતો આમનાયક વિના આમ્મજનતાને કોણ સમજાવે ?

આજે આપણે બહુ મોડેમોડે પણ ગામડાઓની ઉપહારતા સમજવા લાગ્યા છીએ શહેરોની સમૃદ્ધિ અને અન્નવનારા વૈભવો જોઈ આપણે બહુ ધડીભર આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીએ પણ દરિદ્ર બનતા જતા ગામડાઓ અને તેના નિવાસીઓની દર્દીય કથાઓ જ્યારે આપણા કાને અથડાય છે ત્યારે આપણી સમ્મતાનો મોહ જીડી જાય છે, અભિમાન ગળી જાય છે અને એમ લાગે છે કે જો ગામડાઓ નાશ પામ્યા—ગ્રામધર્મ અને આમનાયકોના અભાવે ગામડાઓ વેરાન બન્યા—તો નગરોના પ્રાણ અને તેજ ખીજી જ ધડીએ જીડી જવાના છે એમા શકાને સ્થાન નથી.

ગામડા એ મૂળ છે અને નગરો તો તેના ડાળ-પાંદડા કે કુપળ બરાબર છે મૂળનો સડો શરૂ થાય છે ત્યારે તે માત્ર મૂળમા જ સમાઈ રહેતો નથી પણ છેક છેલ્લી ડાળ ઉપર પણ તેની અસર પડે છે. અનુભવે આપણને આ સમજવા માડ્યું છે; પણ હજી આપણી મોહ-નિદ્રા પૂરા પ્રમાણમા ઉડવા પામી નથી અને તેથી જ રાષ્ટ્રના સ્વધારો વખતોવખત ઢોલ વગાડીને જે એમ કહે છે કે—

“ સાચું હિન્દુસ્થાન ગામડામા વસે છે, શહેરો તો માયામાત્ર છે ગામડાની સેવા એ જ હિન્દુસ્થાનના પુનરુદ્ધારની પહેલી ભૂમિકા છે.” આમોદ્ધારની આ વાત સમજાઈ હોય તો પણ હજી આપણા હૃદયના તાર સહાનુભૂતિવડે બરાબર ઝંચઝણ્યા નથી એમ ન દેટકે ઝણક કરવું પડે છે.

જ્યારે મામધર્મનો ધર્મ માનનાથક આપણને સમજાવશે અને સમજશે. ધર્મ જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે ભારતવર્ષ ઉન્નતિના ટિપરે ભીરાજશે હશે.

ભારતવર્ષમાં જ્યારે સાચા મામસેરસ હતા ત્યારે મામધર્મ બધા ધર્મોનું સન્નિધન કરતો હતો. અર્થાત્ મામધર્મ જ નવરધર્મ સમૂહધર્મ આદિને પોષતો અને વધારતો.

આજે એ હજાર વર્ષ પહેલાંની વાત છે કે જ્યારે સમ્રાટ ચંદ્ર ગુપ્તના રાજરખારમાં મીસ દેહનો રાજાહત મેએસ્થેનિસ આવ્યો હતો ત્યારે તે ભારતવર્ષના ધર્મ વિષે પોતાના દેહલોક વર્ણના જીવનનો વર્ણવણ હશે કે—

ભારતવર્ષમાં ધર્મની એવી મુદર વ્યવસ્થા છે કે ભારતીય યોગી પોતાના મહાત્મને લાગુ પડે ત્યાં નથી. અસત્ય જોવામાં નથી અને કુદ્ધપડતું સેવન કરવા નથી.

આજે પણ એ જ ભારતભૂમિ છે કે જેના ગ્રંથગાન એક પર દેશીએ સુખકંઠે ગાયાં હતાં.

આજે પણ એ / પ્રવચનથી ભારતભૂમિને મામધર્મના પાલનદારા ઉત્તમ જનાવધાની આવસ્થામાં છે.

ભારતવર્ષની મામવ્યવસ્થાનું ઉપર જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવી વ્યવસ્થા ભારતવર્ષમાં ફરીવાર જે દિવસે મામનાથકોદારા આશુ થશે તે દિવસે ભારતમાં પ્રત્યેક આનંદમયજની હવા ચોતરફ ફેલાશે અને યાન્ત્રિનું સામાજિક સ્થપાશે એવું ભારતના શુભચિન્તકોનું માનવું છે.

(૨)

નગરસ્થવિર-નગરનાયક

[નગર-ચેરા]

નગરસ્થવિરના નગરોદ્ધારના કાર્યમાં નાગરિકો સહૃદય સહ-કાર આપે તો નાગરિકતા જે માનવજીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે પ્રગટવા વિના ન રહે નાગરિકતા ધર્મસંસ્કૃતિને પાપે છે

નગરની જે આંતરિક તથા બાહ્ય સુવ્યવસ્થા કરે છે તે નગર-સ્થવિર કે નગરનાયક કહેવાય છે

ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિરમાં એટલો તફાવત છે કે ગ્રામ-સ્થવિર ગ્રામ અર્થાત્ નાના જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે જ્યારે નગર-સ્થવિર નગર અર્થાત્ મોટા જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની અધિકારમર્યાદા પ્રમાણે કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે અને તેને પાર ઉતારે છે જે અધિકારમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે કાર્યસિદ્ધિ સાધી શકતો નથી.

ગ્રામસ્થવિર, ગ્રામની અધિકારમર્યાદામાં રહી આમોદ્ધાર કરે છે જો ગ્રામસ્થવિર આમોદ્ધારનું કાર્ય પ્રારંભી નગરોદ્ધાર કરવા જાય તો બન્નેમાંથી એક પણ કાર્ય પાર પાડી શકે નહિ. એટલા માટે ગ્રામ-સ્થવિરે ગ્રામવ્યવસ્થા અને નગરસ્થવિરે નગરવ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. નાનો માણસ નાની ચીજોને સલાખી શકે છે પણ મોટી વસ્તુઓને સલાખી શકતો નથી. મોટા જનસમુદાયની વ્યવસ્થા નાગરિકો કરી

સાહે, નામરિશાનું નિષ્કાલુ પ્રાપ્તજનો કરી ન શકે. એક કવિએ અધિકારમર્ધાદ્ય વિષે ઠીક જ કહ્યું છે કે—

જો સારું જનનું સારું થઈને જો જામ ।

મહાયા દમામ પાસે કર્યાં જૈં જુદો જો જામ ॥

ભાવાર્થ—કેમ અને નાના થઈ નર મોટાનું કામ,

ઉદર અર્ધ વડે કદિ દેશ ન અને તે બાલુ.

ઉદ્ધરણી જાણ રીવાજ નહિ એ લોકાક્રિત અનુસાર નાના માણસોથી મોટા માણસોનું કામ થવું મુશ્કેલ છે જેઓનાં શુદ્ધિ, વૈભવ અને પ્રભાવ જોઈએ છે તેઓથી મોટાઓનું કામ સી રીતે થઈ શકે । જેવી રીતે જાંઘરની ખાદ્ય વડે નખારુ મરી શકતું નથી તેવી જ રીતે પ્રામત્સ્યવિર નમરત્સ્યવિરનું કામ કરી શકે નહિ અને એટલા જ માટે નમરધર્મની બ્યવસ્થા કરવા માટે સ્વતંત્ર નમરત્સ્યવિર—નમરત્સ્યધર્મની આવશ્યકતા રહે છે

જે સળખ સમુદ્ધર્મ વદાણુ અને હેઝાકતિ છે તે જ સળખ પ્રામ અને નમર વચ્ચેનો છે. વદાણુ જ્યાં પાણીમાં રહી શકે છે અને જીજ્ઞાસુ પાણીમાં આવી શકતું નથી. એટલા માટે હેઝાક કિનારા ઉપરનો માથા લઈને વદાણુમાં અને વદાણુનો માથા કિનારા ઉપર લાવે છે તેવી જ રીતે નમર એ વદાણુરૂપ અને પ્રામ એ હેઝાકાંરૂપ છે. જેવી રીતે કિનારાનો માથા હેઝાકાંદ્વારા વદાણુમાં મટે છે તેવી જ રીતે પ્રામની વસ્તુઓ નમરમાં તથા છે અને નમરનો માથા પ્રામમાં આવે છે. આ કારણે પ્રામ અને નમરનો પારસ્પરિક સળખ ગાદ છે તદનુસાર પ્રામનાયક અને નમરનાયક જન્મેના સળખે જનુ ગાદ હોય છે નમરત્સ્યવિરમાં નમરોદ્ધાર કરવાની ધમક હોવી જોઈએ. આજના નમરનાયકો જેમને આજે મેવર કે મુનિસિપલ કમિશનર નામથી ઓળખીએ છીએ તેઓ નમરોદ્ધારનું કામ સ્વતંત્ર ન કરતાં નોઠરિયાત માણસો-દ્વારા કરાવે છે પરિણામે નમરોદ્ધારનું કામ મેલેજિ તેવું સુદર થતું

નથી પહેલા નગરસ્થવિરો સેવાવૃત્તિથી સ્વયં નગરોદ્ધારનું કામ કરતા હતા તેઓને કોઈ પ્રકારનો પગાર મળતો નહોતો, છતાં પણ તે નામકો નગરની ઝોલી સુંદર વ્યવસ્થા કરતા કે નાગરિકોને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નહતી નહિ નાગરિકોને દરેક પ્રકારની સુખ-સગવડ મળે તે માટે નગરસ્થવિરો ખાસ ચીવટ રાખતા હતા

નગરસ્થવિર, રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો પ્રધાન પુરુષ હોય છે. રાજ્યથી પ્રજાને અથવા પ્રજાથી રાજ્યને કોઈ પ્રકારની હાનિ ન પહોંચે એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરનાર મનુષ્ય નગરસ્થવિરનું પદ દિવાળી શકે છે

નગરજનોની શારીરિક, વાચસિક, માનસિક, આર્થિક, વ્યાપારિક, સામાજિક સ્થિતિ સુધારવા માટે જે કોઈ બાધક કારણો હોય તે દૂર કરી વિકાસના સાધનો પૂરા પાડવા એ નગરપતિનું મુખ્ય કામ છે

નગરજનોની શારીરિક સ્થિતિ સુધારવા માટે નગરપતિએ ઠેરઠેર જગ્યાએ વ્યાયામશાળાઓ સ્થાપવી, સ્વાસ્થ્ય તથા સ્વચ્છતાના નિયમોનું પાલન કરાવવું, કુદરતી હાજતો માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી, ઘેરઘેર પૂરતું પાણી પહોંચે તે માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો, ધોવાની તથા રનાવ કરવાની જુદી વ્યવસ્થા કરવી આદિ શારીરિક સુધાર વિષે પ્રયત્ન કરવો એ નગરપતિનું કામ છે

નગરજનોની વાચસિક વિકાસ માટે સલામતો જોડવા, ત્યાં વિદ્યાન વક્તાઓના બાળજો જોડવી નાગરિકોને દેશની સ્થિતિથી વાકેફ કરાવવા, બાળિકા, કિશોરો, કુમારો, બાળાઓ, કુમારિકાઓ આદિ ઊંચી પ્રજાને જોડવાની તથા સમાજમાં આવવાની છૂટ થાય તે માટે સમારમો જોડવાની તેમાં સક્રિય ભાગ લેવો એ પણ નગરપતિનું કામ છે

નગરજનોના માનસિક વિકાસ માટે બાળશાળા, કુમારશાળા, કિશોરશાળા, વિદ્યાર્થીશાળા, પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, વિશ્વ-

વિવાદ્ય બાદિ શિક્ષણ-સરચાએ જોલી માનસિક વિકાસ માત્ર અને સાથેસાથે બાળકને લીધે મજબૂત નહેર મારી ન જાય અથવા કેવળ પોપટિયું રાખી ન મળે તે માટે ઉલ્લેખ-શિક્ષણનો પ્રબંધ કરી નાજરિયામાં શિક્ષણ પ્રતિ ઉત્સાહપાણી પૂરવેા એ પણ નગરપતિનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

નગરજનો આર્થિક અગવડને કારણે કુખી જીવન માળતા હોય તેમને અર્થની બાવડ માત્ર તેવા સહય ઉપાયો મેળી કામમંધે બાવવા અને બેઠારી દૂર થાય તેવા પ્રબંધ કરવેા એ પણ નગર પતિનું જ કામ છે.

નગરના બાપારીઓને બાપારમાં જે કાર્ક મુશ્કેલીઓ આવતી હોય તે જાણી તેનો નિકાલ કરવેા અને નગરનો બાપાર કેમ વધે અને નાજરિયા વિદેશ સમ્બંધ કેમ થાય તે વિશે ઉચિત પગલાં લેવાં એ પણ નગરપતિનું કર્તવ્ય છે.

નગરજનો સમાજના કલ્યા રીતરિવાજને કારણે સામાજિક જીવનથી કલણી થયા હોય તેા તેમને સમાજસુધારના માર્ગો બતાવવા અને સમાજસુધાર કરવામાં નાજરિયાને સપૂણ સદ્કાર આપવેા એ પણ નગરપતિનું જ કર્તવ્ય છે.

આ સિવાય નગરજનોની ધાર્મિક સામાજિક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં સમભાવપૂર્વક સક્રિય ભાગ લેવેા અને નાજરિયાને સત્પથે લઈ જવા માટે નેતૃત્વ કરવું એ નગરપતિનું કામ છે.

ત્યારે નગરપતિ આ પ્રમાણે શુભ નિષ્ઠા અને પ્રમાણિતતા પૂર્વક નગરોદ્ધારનું કામ કરે છે ત્યારે તેના બ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ નગર જનો ઉપર પાયા વગર રહેતો નથી. નગરપતિ નગરોદ્ધારના કામ દ્વારા નગરજનોનું હૃદય જીતી લે છે અને નગરજનો નગરપતિના આદેશને

જીલ્લા હુમેશા તૈયાર રહે છે નગરપતિ એ નગરજનોનો એક માત્ર પ્રતિનિધિ હોય છે. નગરપતિનો અવાજ એ આખા નગરનો અવાજ ગણાય છે. અત્યારે આપણે નગરપતિને મેયર Mayor કે મ્યુનિસિપલ કમિશનર શબ્દથી સમોધીએ છીએ શાસ્ત્રકારો તેને ‘નગરસ્થવિર’ શબ્દથી સમોધે છે. નગરપતિ નગરોદ્ધારદ્વારા નગરજનોને સુખશાન્તિ પહોંચાડે તો જ તે મેયરપદને દિપાવી શકે છે બાકી મેયરપદ-નગર-સ્થવિરપદને આહવારો અનેક હોય છે પણ નગરસ્થવિરપદને શોભાવનારા તો અનેકોમા એક હોય છે નગરપતિનું પદ કેટલું જવાબદારી-ભર્યું છે તેનો નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે —

સંવત ૧૬૦૮ની આ વાત છે એક વખતે હિંદુપુરના મહારાણા સાહેબ સ્વરૂપસિંહજીએ નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગરના એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની કદરદાની તરીકે ૫૦૦૦ રૂની જગીર આપવા લાગ્યા ત્યારે નગરશેઠ મહારાણાને સવિનય પ્રાર્થના કરી કે “મહારાણા સાહેબ! આપે મારો જે કદર કરી છે તેનો હું આભાર માનું છું પણ આપ જે આ જગીરનો શિરપાવ આપો છો તે સ્વીકારતા મારું મન અવ્યકાશ છે. કારણકે તેમ કરવા જતા મારો નગરધર્મ જોખમમાં આવી પડે છે, કારણ કે જો હું જગીર સ્વીકારું તો રાજ્યની પ્રજાવિરુદ્ધ જે કોઈ આગ્રાહ થાય તે મારે શિરોધાર્મ કરવી જોઈએ અને જો અવસ્થામાં પ્રજાના હુ ખદદે દૂર કરી નગર પ્રતિ મારું જાતીબ જાળવી શકું નહિ મારે હું જગીર લેવા આહતો નથી મારે ક્ષમા કરશે.”

મહારાણાસાહેબ નગરશેઠની પ્રજાપ્રીતિ જોઈ અતિ આનંદ પામ્યા અને તેમને તે દિવસથી એક સાચા નગરસેવક અને રાજ્ય-જક્ત ગણવા લાગ્યા.

ત્યારબાદ સંવત ૧૯૨૨ માં મદારાણાસાહેબ સહુસિંહજી વાઘી ઉપર આવ્યા. તેમના સમયમાં ગામનો કારભાર એજ દાન દાનમાં હતો. રાજ્યબંધવશા મુંદર ન હોવાને કારણે પ્રજાને દુઃખ વિશેષ સહેવું પડતું હતું. પ્રજા દુઃખથી ત્રાસી ગઈ હતી. આખરે પ્રજા નગરસૈંદ મી ચપલાશજી પાસે આવી અને દુઃખનિવારણ માટે પચસાં લેવા પ્રાર્થના કરી. નગરસૈંદ મદારાણા પાસે ગયા અને પ્રજાનાં દુઃખ દર્શાવે કારણ પ્રાર્થના કરી. મદારાણાસાહેબે જવાબમાં જણાવ્યું કે, તમે એજ દસાહેબ પાસે જઈ બધી વાત કહેા. નગરસૈંદ પચસહિત એજન્ટના મંત્રણે ગયા. પણ ત્યાં તે કાર્તિચોખી દેસાઈ દ્વારા, કર્મ ચારીઓએ એજન્ટ સાહેબના કાન બંધાઈને સાહેબ! આપના ઉપર પ્રજા સુગંધ કરી ગઈ આવી છે.

એજ દ કર્મચારીઓના આ સમાચાર સાંભળી બહુ ધ્રુસે થયા અને તેણે પોતાની ગદ્યાર્થે ત્યાંનું તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યું. નગર નો તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યાના સમાચાર સાંભળી બહુ ગભરાયા અને તેમણે આખા નગરમાં સખત હાથે પાટી બધા નાગરિક નગરસૈંદ ચપલાશજીની સાથે ઉરપુર નગરની 'સહેલિયાની' વાડીમાં આવ્યા ગયા અને ત્યાં નગરજનોને સમૂહ સાંતિ અને પંરપર મજબૂત સમંધ જાળવવા વિશે નગરસૈંદે સલાહ આપી અને નગર સૈંદની યુદ્ધ શિખામણ બધા નગરજનોએ માન્ય રાખી.

એક દિવસ ઉરપુરમાં એક જગાં મરણ પામ્યો. પણ એ મરણ બગદ ને ખસેડી જવા માટે કર્મચારીઓએ ટેલેફોનને જોતાં આવ્યા. પણ ટેલેફોનને ત્યાંમાં ફક્ત નગરસૈંદની આજ્ઞા વિના આવી રહીએ નહિ. કર્મચારીઓ

• ઉરપુરમાં 'સહેલિયાની' વાડી નામનો સુદૃઢ જાન છે. ઉરપુરનો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય અને રમતના જગતસિદ્ધ છે. આ જાને પણ શાંતી સુદૃઢતા પામે. વધારે કર્મ છે. પહેલાં શાંત મદારાણાઓ પોતાની સખીઓ—સહેલીઓ સાથે વાણિજ્ય કરવા જતી. એથી તે જાન પણ સાહેલીઓની વાડી તરીકે પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યો છે.

મૂળવણુમા પડી ગયા આખરે કર્મચારીઓ નગરશેઠ પાસે જઈ દેઢ લોકાને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવા માટે આજ્ઞા દેવા પ્રાર્થના કરી. નગરશેઠ હિદાયચરિત હતા. તેમણે દેઢલોકાને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે મરેલો બળદ ચહેરમાથી ખસેડવામા આવ્યો. નગરશેઠે નગરજનો ઉપર પોતાના વ્યક્તિત્વનો ખૂબ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. નગરજનોમા પણ ખૂબ જ ગંઠન હતું એજન્ટ-સાહેબ જેમ પોતાના નિશ્ચયમા દૃઢ રહ્યા તેમ નગરશેઠ પણ પોતાના નિશ્ચયમા દૃઢ રહ્યા. કોઈ કોઈને નમતુ આપવા તૈયાર નહોતા એજન્ટ-સાહેબનો દુરાગ્રહ જોઈ નગરશેઠ મોટેગાવ (ગોગૂન્દા) નામના ગામડામા ચાલ્યા ગયા નગરશેઠને પોતાના કાર્યમા વિશ્વાસ હતો કે પોતે જે કરી રહ્યા છે તે નગરજનોના હિત માટે કરી રહ્યા છે એજન્ટ-સાહેબે ત્યારે નગરશેઠ હિંદુપુર નગર છોડી ચાલ્યા ગયા છે એમ સાબળયુ ત્યારે તેમને લાગ્યું કે નગરશેઠ અને નગરજનો નગર છોડી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે તેની પાછળ કશું કારણ અવશ્ય હોવું જોઈએ એજન્ટ-સાહેબે સરદારોદ્વારા નગરશેઠને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગર છોડી જવાનું કારણ પૂછ્યું નગરશેઠે નગરજનોની દુઃખદર્દની કઠણ કથા કહી સબળાવી અને એજન્ટ-સાહેબે શાન્તચિત્તે નગરશેઠની બધી વાત સાબળી અને નગરજનોના દુઃખદર્દ દૂર કરવાનું વચન આપી નગરશેઠને આશ્વાસન આપ્યું.

રોઠ ચપાલાલજી અને રોઠ પ્રેમચન્દ્રજી નગરજનોનું ખરા દિલથી હિત ચાહતા હતા એટલે નગરજનો પણ તેમને પોતાના હિતેચ્છુ પ્રતિનિધિ માનતા હતા. જે સાચા નગરપતિ હોય છે તેઓ પોતાની સુખસગવડને લાત મારી નગરજનોના દુઃખદર્દને પોતાનું દુઃખદર્દ મનિ છે જે નગરજનોના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી રહે છે તે જ સાચો નગરપતિ છે નગરશેઠ ચપાલાલજી અને નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજી નગરજનોના સાચા હિતેચ્છુ હતા અને તેથી જ નગરજનો તેમની

આપાને માથે ચાપતા અને તેમના ઉપરોલા કાનમાં સંપૂર્ણ
સદાકાર* આપતા.

નગરસ્થવિરે નગરજનોના દિત માટે સમય અને રક્ષિતો ઇચ્છે
મણી મોજ આપવો પડે છે તે આપણે ઉપર જોયું. એ નગરમાં આવા
પ્રભાવિતેષુ અને સત્યાગ્રહી નગરસ્થવિરો વસે છે તે નગરમાં
અન્યાયાર, અનાયાર, લુટફાટ, ચોરી આદિ દુર્ગતિઓ નાશ થાય છે
અને સદાચાર, સ્નેહસહવાવ, સમજન આદિ સદ્ગુણોની સૌરભ ચાર
માણુ ફેલાઈ જાય છે.

રાજા કરતાં પણ નગરસ્થવિરનું પદ વધારે મહત્વનું
છે. કારણ કે રાજા સત્યાગ્રહી અને નગરજનોને ચેતના વસર્માં
રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. આરે નગરસ્થવિર ચેતના પ્રેમપ્રભાવથી
નગરજનોને ચેતના વસર્માં કરે છે. પ્રેમના પ્રભાવ આજના સત્યને
કે માફ નિરર્થક નીવડે છે. રાજા અને તેટલો જગવાન કેમ ન હોય
પણ નગરપતિના પ્રેમપ્રભાવ આજના તેને પણ નમતું આપતું પડે
છે. નગરપતિ રાજા અને પ્રજા વચ્ચેના પ્રતિનિધિપુરુષ છે. નગરપતિ
રાજાનો શુભામ નથી અને પ્રજાનો અધિકારી ભક્ત નથી. પણ એ તો
સત્ય અને ન્યાયનો ભક્ત છે. રાજા અન્યાય-અન્યાયાર કરતો હોય
તો તેના અન્યાયને રોકવો અને પ્રજા નિષ્કારણ સત્યવિદ્રોહ કરવી
હોય તો તેને સમજાવી શાન્ત પાડવી એ નગરસ્થવિરનું કાર્ય છે.
નગરસ્થવિર રાજા અને પ્રજા પ્રતિ એવો સહવાવ ફેળવે છે કે જાણે
તે બધાનો દાસ છે અને સાથે સાથે તે બધાનો 'માલિક' પણ છે.
આ રીતે નગરપતિ સેવક છે અને સેવ્ય પણ છે.

* પ્રાચીન સમયમાં પણ યોદ્ધામાં સત્યનો આશ્રય નક્કરના માટે ઇચ્છી
મણી કાવના હતા. તેમજ તે સત્યાગ્રહને સફળ કરવા માટે ઇચ્છી
સહિષ્ણુતા અને શાન્તિ રાખતા તેના પૂરેપૂરો પરિવ્રજ મણી આવે છે.
આજની ભરતી પ્રજા માટે બે આદર્શીય દેખાત છે.

કોઈપણ રાજ્ય દેવલ સત્તાના બળ ઉપર ચાલી શકતું નથી. ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિર ગળ અને પ્રળ વચ્ચે રોહ-સબધ સ્થાપિત કરે છે એટલા જ માટે સાચો નગરસ્થવિર જ નગરમાં સુખશાન્તિનું સામ્રાજ્ય ફેલાવી શકે છે.

જે નગરમાં પરસ્પર રોહ-સદ્ભાવ અને સહકાર-સહાનુભૂતિ નથી તે નગરનો ઉદ્ધાર થવો બહુ મુશ્કેલ છે જે નગરજનો 'આપણે શું કરીએ' 'જે કરે તે ભોગવે' બીજાના કામમાં આપણે વચ્ચે સા માટે પડવું જોઈએ।' આ પ્રમાણે પરસ્પર ઉપેક્ષાભાવ રાખી કુટુંબીઓને, સમાસબધીઓને, આડોશીપાડોશીઓને તથા પોતાના નગરબંધુઓને સહાયતા કે સહકાર આપતા નથી તે નગરજનો પોતાના હાથે નગરનું પતન કરી રહ્યા છે એમ માનવું જોઈએ.

માનવહૃદય જ એવા પ્રકારનું છે કે તે કોઈનું દુઃખદર્દી જોઈ એકદમ દ્રવિત થઈ જાય છે. આ એક પ્રાકૃતિક ગુણ છે. જે મનુષ્ય એક નગરબંધુને સહકાર કે સહાનુભૂતિ ન આપે તો સમજવું જોઈએ કે તેનું મનુષ્યહૃદય ગૂમ થઈ ગયું છે, મનુષ્યાકારમાં તે પશુ જેવું આચરણ કરી રહ્યો છે.

એક અધ પુરુષ અધતાને કારણે ખાડામાં પડી રહ્યો છે. તેની પાસે એક તેજસ્વી આખોવાળો પુરુષ બિભો બિભો આધળા પુરુષને ખાડામાં પડતો જુએ છે, છતાં 'એ અધપુરુષ જીવે કે મરે' તેથી આપણે શું' એમ કહી તેની ઉપેક્ષા કરે છે અને તે અધપુરુષને બચાવતો નથી, તો આ બંનેમાં ખરા આધળો કોણ? આ પ્રશ્નો જવાબ બધાના સુખમાથી એ જ નીકળશે કે, 'દેખતો છતાં બિભો રહેનાર તે આધળો છે.'

મિત્રો! આપણે બધા મનુષ્યો છીએ વિવેકશુદ્ધિને ધારણ કરનાર મનુષ્યમાં આટલી બધી નિર્દયતા ક્યાથી આવી ગઈ કે એક

અપેક્ષામાં પડો રહો છે અને આપણે સનેર હોવા જ્યાં તેની મનાવતા નથી. વાસ્તવમાં આપણામાં મનુષ્યતાનો ગ્રંથ રહેવા જુઓ નથી. આપણે ત્યાં આવો ઉપેક્ષાભાવ સાચા મનુષ્યતા હૃદયમાં રેણ જ ધર્મ રહે નહિ. પરસ્પર સહકાર આપવો એક જીનને મદદ કરવી એ પ્રયેક નાગરિકોનું કર્તવ્ય છે જે મનુષ્ય, જે ગામ કે નગરમાં રહે છે તે ગામ કે નગરની સુખદુખની ચિન્તા કરતો નથી પણ 'આપણે ત્યાં એમ કહી પોતાના સ્વાર્થમાં મદદગાર રહી આપણ ગામ કે નગર પ્રતિ ઉપેક્ષા રાખે છે તે મનુષ્યને ગામ કે નગરમાં રહેવાનો ખજા અધિકાર નથી.

જે છુદ્ધિમાન નાગરિક હોય છે તે સારી રીતે સમજે છે કે જે આપણે-વિપણિયા આ વખતે મારા નગરનો જુઓ. જીપર જાવી પડી છે તે જ આપણે મારી જીપર અવિધ્યમાં કલામ અપવી પડે. અવિધ્યના ધર્મમાં તું રહેતું છે તે કાણ જાણે છે? એટલા માટે પહેલાથી જ એવી જાણ વધારે યોગ્ય છે. કહી પણ છે કે એવો નર સદા સુખી. આ પ્રમાણે વિચારી છુદ્ધિમાન નાગરિક આપણમાં જાવી પડેલા નગરનો જુઓને પોતાથી જાતી સહાય કરે છે અને એક નાગરિક તરીકે પોતાની ફરજ બજાવે છે. વાસ્તવમાં સાવધાન પુરુષ હોય તો સુખી જ રહે છે.

મારા નગરમાં કાણ દુખી છે કાણ ગરીબ છે કાણ ખીમાર છે એમ જે દિનરાત નગરના સુખદુખની ચિન્તા કરે છે અને નગરનાર કરવા માટે જે સતત પ્રયત્ન કરે છે તે જ નગરપતિ તરીકેનું મહામુખ નિરુદ્ધ મેળવી શકે છે અને તેને દીપાવી શકે છે. નગરપતિ બનવું સરલ છે પણ એ પદને પોતાના આત્મભોગદ્વારા દીપાવવું મુશ્કેલ છે. આ જ કારણ છે કે વર્તમાન સમયમાં અનેક મનુષ્યો પોતાને નગરના તરીકે જાણાવે છે પણ જ્યારે નગરપતિ તરીકેની ફરજ માથે આવે પડે છે ત્યારે ખોટા બહાનાં કહી જઈ

જાય છે અને એ રીતે પોતાના સ્વાર્થીપણાનો અને કૃતદ્વીપણાનો પરિચય આપે છે

જે મનુષ્ય સાચો સ્વાર્થીત્યાગી હોય છે અને નમરના ઉદ્ધાર માટે તન, મન અને ધનનું સહર્ષ સમર્પણ કરી શકે છે તે જ મનુષ્ય સ્થવિરપદનો અધિકારી બની શકે છે જે મનુષ્ય કીર્તિલોભી છે, સ્વાર્થી અને બાહ્યાડખરદ્વારા નગરજનોને હારમાવી તેમને હંગે છે તે મનુષ્ય એક નાગરિક તરફે પણ નગરમાં રહેવાનો અધિકારી નથી, તો તે નગરસ્થવિરપદનો અધિકારી બની જ કેમ શકે ? સાચો નગર-સ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ ? તે નીચેના શાસ્ત્રીય દષ્ટાન્તથી સમજી શકાશે —

ઉપાસકદશાગ નામના સૂત્રમાં એક સાચા નગરસ્થવિરનો અધિકાર આવે ॥ એ નગરસ્થવિરનું નામ આનંદ ગાથાપતિ હવું. શાસ્ત્રના શબ્દોમાં એ નગરસ્થવિર આનંદ ગાથાપતિના ગુણોનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે —

“ તે આનંદઃ મૃદસ્થપતિ મોટા મોટા રાજાઓથી લઈ સામાન્ય સ્વાર્થીવાહોના મહત્વના કાર્યોમાં, કારણોમાં, સલાહ કરવામાં, મન્ત્રણા કરવામાં તથા કુટુંબના ઘણા ગ્રામ કાર્યો વિષે, ઘણા રહસ્યપૂર્ણ કાર્યો વિષે, નિશ્ચિત કાર્યો વિષે તથા વ્યાવહારિક કાર્યો વિષે વિચાર વિનિમય કરવામાં એકવાર પૂછવાનાયક તેમજ વારંવાર પૂછવાલાયક

* તે જ આનંદે માદાવર્દ વહૂજ રાઈસર જાવ
સત્કવાદાણ વહૂસુ કન્જેસુ ચ કરણેસુ ચ મન્તેસુ ચ
કુહુવ્જેસુ ચ ગુજ્જેસુ ચ રહસ્તેસુ ચ નિચ્છણેસુ ચ
વવહારેસુ ચ આપુચ્છણિજ્જે પચ્છિપુચ્છણિજ્જે સચસ્તાવિ ચ
જ કુહુમ્વસ્સ મેઢી,પમાણ, આહારે, આત્મવળ, ચક્ષુ,
મેઢીમૂળ જાવ સન્વકન્જવજાવણ યાવિ હોત્થા ।

—ઉપાસકદશાગસૂત્રમ્, પ્રથમાધ્યયનમ્

હોતો તે આનંદ શાશ્વતિ સેંકડો કુકુમ્ભોનો પોષક આધારભૂત, આવશ્યક, અણુભૂત તેમજ બાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તંભ મુખ્ય હોય છે તેમ આનંદશાશ્વત નગરની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં અમરશાન ભોજ્યવતો હતો. ”

સામ્રાજ્યોએ આનંદશાશ્વતિને જે મેદીભૂત, પ્રમાણભૂત આધારભૂત, આવશ્યક, અણુભૂત આદિ યુક્તિવિશિષ્ટતાથી નવાજેલ છે તે યુક્તિ ખરેખર એક સાચા નગરપતિને શોધ્યા આપે એવા છે નગરપતિએ નગરજનોની રક્ષા કરી કરવી જોઈએ અને તે મદિ કેટલા યુક્તિ કેળવવા જોઈએ એનો આ એક નાદર નમૂનો છે

આનંદશાશ્વત મેદીભૂત એટલે બાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તંભ મુખ્ય હોય છે અર્થાત્ વચ્ચે સ્તંભ વિના બાણી ફરી રહતી નથી તેમ આનંદ શાશ્વતિ આખા નગરમાં પ્રધાન પુરુષ હતો. તે નગર જતોને પોતાના કુકુમ્ભીજનો માની પોષવો અને મુખ્યનો સાચો માતૃ ભાવવતો.

આનંદ શાશ્વતિ પ્રમાણભૂત હતો એટલે તે પેશાનના પ્રમાણિતકર્તાની બીજી અને પ્રમાણિત નગરવતો અને અપ્રમાણિત વ્યવસ્થાથી છવન કેટલું આડું જતી નહોતી અને અપ્રમાણિત વ્યવસ્થાથી છવન કેટલું મુખ્યમય અને છે તે નગરજનોને ધમ નવતો અને તે રસે ત્યાં સૌ કોઈને પ્રેરણા આપતો. જે પુરુષ પ્રમાણિત હોય છે તે જ પુરુષ બીજાને પ્રમાણિત નગરની રીત છે. આનંદ શાશ્વતિ ખરેખર આદર્શ પ્રમાણિત પુરુષ હતો.

આનંદ શાશ્વતિ આધારભૂત હતો એટલે કે રાત્રી જેમ નગરનો મુખ્ય આધાર છે કારણ કે રાત્રી નગરની રક્ષા કરે છે તેમ આનંદ શાશ્વતિ પણ નગર જતોની રક્ષા હતો દોનથી તે આધારભૂત હતો અર્થાત્ તે આધારસ્વરૂપ હતો એટલે કે આનંદ શાશ્વતિ ધર્મ

નગરજનોને અન્નદાન આપી નગરબધુઓની સેવા કરતો હતો. અન્ન એવી રીતે મનુષ્યના પ્રાણુની રક્ષા કરે છે તેવી જ રીતે આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા તેમજ પ્રજાની રક્ષા કરતો હતો.

આનંદગૃહપતિ ‘આલબન-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે આલબા મનુષ્યને માટે લાકડી સહાયરૂપ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા, પ્રજા તેમજ કુટુંબને આલબનભૂત હતો.

આનંદ ગૃહપતિ ‘ચક્ષુ-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે ચક્ષુ જેમ સર્વગ્રામા એક જગ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ નગરમા ચક્ષુભૂત હતો. જેઓને જ્ઞાનચક્ષુ ન હતા તેમને જ્ઞાનચક્ષુ આપતો એટલે કે જે નગરજનો જ્ઞાનભૂત્યા થઈ જાડક્યા કરતા હતા તેઓને સમજાવી સન્માર્ગ ઉપર લાવતો અને તેથી જ તે આખા નગરમા ‘ચક્ષુસ્વરૂપ’ ગણાતો હતો.

ન્યારે આનંદ ગૃહપતિ પોતાની સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા રાજા અને પ્રજાને માટે મેઢીભૂત, પ્રમાણુભૂત, આધારભૂત, આલબનભૂત અને ચક્ષુભૂત બન્યો ત્યારે જ તે મોટા મોટા રાજાશ્વરેથી લઈ સાધારણ સાર્થવાહોના અનેક કાર્યોમા, અનેક વારણોમા, અનેક ગૂઢ વાતોમા, અનેક રહસ્યપૂર્ણ કામોમા, નિશ્ચય કરવામા તમા બ્યાવહારિક કાર્યોમા એકવાર પૂછવા યોગ્ય હતો એટલું જ નહિ પણ વારવાર પૂછવાયોગ્ય બન્યો હતો. આ ઉપરથી આનંદ ગૃહપતિએ એક નગરપતિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે કેટલા બધા ગુણોને કેળવ્યા હતાં !

શાસ્ત્રકરો કહે છે કે ‘આનંદ ગૃહપતિએ ચૌદ વર્ષ સુધી શ્રાવક-વ્રત પાલનું અને આ જ બ્યવહારોનું બરાબર પાલન કર્યું. ન્યારે આનંદ ગૃહપતિનું શરીર નિર્બળ થયું અને નગરપતિ તરીકેની ફરજને બરાબર બજાવી શકે એવી શરીરસ્થિતિ ન લાગી ત્યારે તેણે પોતાના પુત્રોને બેલાવીને નગરજનો સમક્ષ પોતાનું નગરપતિનું પદ સોંપ્યું અને નગરપતિ તરીકેનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવવા માટે પુત્રોને સુખ શીખામણ

આપી અને નગરજનોને નિવેદન કર્યું કે આજ સુધી તમે મારી નગરકાજ વિશે જે સલાહ લેતા હતા તે હવે મારા આ પુત્રોને પૂછ્યો. આ પ્રમાણે નગરનાં જર્મા બધાકારે ઊભીને આનંદ મૂકપતિ જીવન શુદ્ધિ માટે આદ્યમધ્યાનમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો અને આદ્યમધ્યાન કરવા લાગ્યો.

અ્યારે આનંદમૂકપતિ જેવા સાચા નગરસ્થવિશે હેલ છે ત્યારે નગરનો ઉદ્ધાર સ્વયં વગર રહેતો નથી.

નગર મામ કરવાં સાધારણરીતે મોટું હોય છે એટલે એક નગર-સ્થવિરથી નગરોદ્ધારનું કામ બરાબર થઈ સકતું નથી. નગરસ્થવિરના બીજા સહાયો હોય તો નગરોદ્ધાર સારી રીતે થઈ શકે છે એટલા માટે નગરના પ્રત્યેક વિજ્ઞાનમાં લુહા લુહા નગરબ્યવસ્થાપકો હોવા જોઈએ. આ બધા નગરબ્યવસ્થાપકો પરસ્પર સહયોગ સાધીને નગરનાં મોટાં મોટાં દુષ્કર કાર્યો પણ સફલતાપૂર્વક પાર પાડી શકે છે. વર્તમાન સમયમાં પણ નગરોમાં સ્થવિર અર્થાત્ મેયર કે મ્યુનીસીપલ કમીશ્નર રહે છે પણ સ્વલગ્નતા પ્રમાણે તેઓ નગરનિવાસીઓને જોઈએ તેટલો લાભ પહોંચાડતા નથી. મુખર્ષ કલકત્તા, મદ્રાસ આદિ મોટાં નગરોમાં હસ્તિપાત કરવાથી ત્યાં અનેક પ્રકારનાં જાત્યાચાર-જન્યાચાર ઓરી-બલિચાર આદિ નીચ પ્રવૃત્તિ સેવકી જેવામાં આવે છે અને તેથી નગરજનોને અનેક પ્રકારનાં દુન્યો સહેવાં પડે છે તેમ જ્યાં વર્તમાન નગરસ્થવિરોદ્ધાર આ નીચ પ્રવૃત્તિને સદતર બંધ કરવાનો માર્ગ પ્રકારનો ઉચિત પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. સહેરની સુખાકારી વધારવા માટે જોઈએ તેટલી સ્વચ્છતા ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન દેવામાં આવતું નથી. જેના પરિણામે નગરોમાં મેસેરીના પ્લેગ આદિ જાત્યાખ અને ભયકર રોગો ફાટી નીકળે છે.

વર્તમાન નગરસ્થવિરો કેવળ નગરપતિનું પણ સાચવી રાખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે પણ નગરજનોનું કલ્યાણ કેમ થાય તે વિશે બહુ જ

ઝોછો પ્રયત્ન સેવવામાં આવે છે આજ કારણુને લીધે અત્યારે નગર-ધર્મનો પ્રાયઃ લોપ થઈ રહ્યો છે.

નગરનાયકોની જવાબદારી આમનાયકો કરતા વધારે રહે છે કારણુ કે નગર એ રાષ્ટ્રદેહનું મરિતંક છે. જ્યારે ગામ એ તેના હાથ-પગ છે. મરિતંકની અસર શરીર તેમજ મગજ ઉપર પડ્યા વિના ન રહે.

કોઈપણ પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રન્થમાં 'સ માગાર' જેને આપણે Townhall-ટાઉનહોલ કહીએ છીએ ત્યાં મળતી સઘની સલાઓ, સ્વતંત્રપણે-નિર્ણયપણે અને સયમ તથા વિવેકભરી રીતે ચાલતી ચર્ચાઓ અને નાગરિકોનો ઉલ્લાસ શાન્તિથી અવલોકા તેા તમને સંપૂર્ણ ખાતરી થયા વિના નહિ રહે કે જેને જૈનયુગ કહેવામાં આવે છે તે વખતે નગરધર્મ તેની છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચેલો હતો પ્રાચીન સાહિત્યમાં છૂટાછવાયા પુષ્કળ ઉલ્લેખો એ સબધે મળ્યા આવે છે

ધર્મ કે આત્મહિત અર્થે સર્વસ્વનો ભોગ આપવો એ તો આપણા ઇતિહાસ અને સાહિત્યનો પ્રધાન સ્ત્ર છે, પણ તે સાથે નાગરિક તરીકેની ફરજો જાળવવા જતા આપણા પૂર્વજોએ જે બલિદાન ધર્યા છે તે તો કોઈપણ સ્વતંત્ર દેશના ગૌરવ સાથે સાબિમાન સ્પર્ધા કરી શકે એવા છે આ ગ્રામ-નગર-ધર્મ ક્યારથી શિથિલ થવા લાગ્યો અને આખરે જુલાલો જુલાલો માત્ર શાન્તિ-સાહિત્યના પાનાને જ શોભાવી રહ્યો તે આપણે નથી જાણતા પણ સાચો નગરધર્મ શુ છે અને નગરધર્મની રક્ષા માટે નગરનાયક કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તેનો ખુલાસો નીચેનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ કરશે:—

“ વૈશાલી નગરીમાં મહાનામન નામનો એક નગરનાયક હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્નેનો પ્રિય હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમસંબધ જાળવી રાખવા હમેશા પ્રયત્ન કરતો મહાનામનના નેતૃત્વ નીચે વૈશાલીનગરીની ગ્રજા આનંદપૂર્વક રહેતી

હતી મહાનામનની કાર્યપ્રણાલીથી સૌ કેઈ સંતોષ હતા. મહાનામન પણ નગરનાયકની જવાબદારી નિરાંત સમજતો હતો. તેને પોતાનો નગરધર્મ પ્રાણથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. નગરધર્મની રક્ષામાં પોતાની અને પ્રજાની રક્ષા માનવો અને નગરધર્મના નાશમાં પોતાનો નાશ સમજતો હતો. એકદિવસ નગરધર્મ પ્રત્યે તેનો જેવો પ્રેમભાવ હોતો તેની કસોટીનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તેના કસોટીનો પ્રસંગ એ હતો કે —

એક વખતે દુશ્મનો મહાનામનના નગર ઉપર ચડી આવ્યા. નગરમાં અંતિમ બાળકો અને વૃદ્ધો ઉપર પણ માસ વર્તાઈ રહ્યો હતો. તે વખતે મહાનામન વૃદ્ધ હતો. તેનું હાથપિંજર વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે ખળભળી ગયું હતું. પૂરું પાંચ કમર્યા પણ ગાયવાની તેનામાં સંક્રિત ન હતી એવો વૃદ્ધ નગરસ્થવિર મહાનામન પોતાના જીવનની છેલ્લી ફરજ બજાવવા બહાર પડે છે અને ધીમે ધીમે આહીને દુશ્મનોની વચ્ચે આવે છે અને તેમને કચરીને કહે છે કે — કમર્યા પણ તમે આખરે હાથમાં લો. નગર ભૂટું હોય તો તમે સ્વતંત્ર હો, પરંતુ આ નગરના એકપણ સૌ બાળક વૃદ્ધ ઉપર અત્યાચાર-અન્યાય ન થાય એની બંધવશ કરો. દુશ્મન સભા આ વાતને કહીને નંદી કરતો. મહાનામન નગરની રક્ષા માટે ફરીફરીને બિજાના હાથે પોતાના નગરસ્થાને બચાવવા વિનવે છે. કમળાજી દુશ્મન એક સરતે મહાનામનની માવજતી કહીને તૈયાર થાય છે તે કહે છે કે — તમે મારી માતાના પાકકે હો, તમારો એકલો અધિકાર સ્વીકારો છો તમે તમારા કુટુંબ સાથે સહીસહાયતા હો, તમારો વાળ વાળો નહિ થાય.”

મહાનામન પોતે એકલો સહીસહાયતા રહેવા માગતો ન હતો. તે તો પોતાની નગરસ્થવિર તરીકેની ફરજ બજાવવા બહાર પડેલો. નગરનાં બહારો અધિષ્ઠાતા રીજાતા હોય તે વખતે પોતાના એકલા કુટુંબને બચાવવાની તેની કમળાજી ન હતી. માણ કરતાં પણ અધિક

પ્રિય એવો નગરધર્મ તેના અતરમા સક્ષોભ મચાવી રહ્યો હતો. શત્રુરાત્રને તેણે ખૂબ સમજાવ્યો, વિનવ્યો. આખરે રાજાએ એ માર્ગ દેખ્યો કે -

“ હે ! મહાનામન ! આટલી છૂટ આપવા તૈયાર છું. તમે પાણીમા ટૂંબાકી મારો અને જોટલા નાગરિકો જોટલી સપત્તિ લઈને નાસી છૂટવા માગે તેટલા નાગરિકો તેમ કરી શક ”

રાજાની આ કડક શરત મહાનામન એક નગરસ્થવિર તરીકે સ્વીકારે છે

મહાનામન વૃદ્ધદેહે—અશક્ત શરીરે નદીના પાણીમા ઊતર્યો, ટૂંબાકી મારી અને તળીએ રહેલા એક વૃક્ષના મૂળ સાથે એટલો સંબંધ વળગી રહ્યો કે કલાકના કલાક સુધી તે બહાર ન આવ્યો. નગરના સ્ત્રીપુરુષોને એટલો વખત અભયદાન મળ્યું તપાસ કરતા આખરે મહાનામનનું અચેતન શરીર નદીના તળીયેથી મળી આવ્યું. મારી ઊઠી ગયા હતા, માત્ર જોખુ પડી રહ્યું હતું વૃક્ષના મૂળ સાથે તેના હાથપગ નાજપાશની જેમ વીટળાઈ રહ્યા હતા નગરને બચાવવા માટે મહાનામને પોતાનો નશ્વર દેહ તજી દીધો હતો.

જૈનયુગના નગરધર્મ વિષે ખીલે કોઈ ઉલ્લેખ મળે યા ન મળે પણ મહાનામનનું જીવન નગરધર્મ ઉપર એક જીવંત ભાષ્યસ્વરૂપ છે એમ કોણ નહીં કહે ? બ્યા આમધર્મ અને નગરધર્મનું આ રીતે પાલન થતું હોય ત્યા આમ તથા નગરોની સમૃદ્ધિ અને સ્વતંત્રતા દેવદુર્લભ દ્રશ્ય જેવી બને એમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી.

અહીં એટલું સ્મરણમા રાખવું ઘટે છે કે આ ધર્મેનિ કોઈએ પારલૌકિક અર્થમા નથી ગ્રસ્થા તે લૌકિક ધર્મો હતા અને લૌકિક સુખ તથા નિવાસ્ય અર્થે જ તેનો ઉપયોગ થતો હતો જતા એટલું તો સૌએ મુક્તાક ઠે સ્વીકાર્યું છે કે બ્યા આમધર્મનો, નગરધર્મનો, ગાંધધર્મનો, કુળધર્મનો, મણધર્મનો તથા સધધર્મનો નાશ થાય છે

ત્યાં સૂત્રધર્મ અને આરિત્રધર્મ જોખમમાં બાવી પડે છે અને આ વાત તો સામાન્યજીવિથી પણ સમજાવ્ય જોવી છે

આજે જે જીમ કહેવાય છે કે સાચો કૌન નગર, ગ્રામ કે રાષ્ટ્રના વાતાવરણથી છેક નિર્લેપ રહે ધર્મ સિવાયની બીજી મર્મ વસ્તુ તેને મહત્વની ન હોય. તેમાં નગરધર્મની નહીં અવગણના સિવાય બીજું શું છે ?

ગ્રામધર્મ નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ આપણું ઐતિહાસિક ભાગ્યરતી એક અમૂલ્ય ધર્મસંપત્તિ છે અને તેનું આજના જેવા અણીના અવસરે પ્રદર્શન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે

આનંદ ગાથાપતિ અને મહાનામન ગાથાપતિ એ નગરનાયકો જેવા હોવા છતાં એ તેના આદર્શ દર્શાવે છે. નગરનાયકોના નગરશાસનના આદર્શને નાગરિકતા અનુસરતા થઈ જાય તો નાગરિકતા જે મનવ જીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે ગુણ પ્રગટવા વિના ન રહે નાગરિકતા એ આપણી ધર્મસંસ્કૃતિને પોષે છે નગરધર્મના પ્રાચીનદારા ધર્મસંસ્કૃતિને ઉગત બતાવવી જોઈએ એ પ્રત્યેક નાગરિકને પરામ કર્તવ્ય છે

આજે નગરધર્મની મહત્તા સમજી નાગરિકતાને ગુણ આપણા જીવનમાં પ્રગટાવીશું ત્યારે મામોદાર, નગરશાસન અને રાષ્ટ્રશાસનની સાથે સાથે કૌનધર્મનો પણ ઉદ્ધાર થશે, અને કૌનધર્મનો ઉદ્ધાર થવાથી વિશ્વશાન્તિનો પણ ઉદ્ધાર થશે એમાં સંશય નથી.

(૩)

રાષ્ટ્રસ્થવિર-રાષ્ટ્રપતિ

[રહ-થેરા]

જે વ્યક્તિ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ પણ રાષ્ટ્રના અસ્થિ ધરી ઠે છે તે જ વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ લઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી શકે છે

ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધારમાં રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર અને તેના નાશમાં રાષ્ટ્રનો નાશ રહેલો છે, કાગલ કે ગ્રામ અને નગરના આધાર ઉપર રાષ્ટ્રનો આધાર રહેલો છે જો ગ્રામ અને નગર સમૃદ્ધ થાય તો રાષ્ટ્ર પણ સમૃદ્ધ બને એમાં કશાપણ શંકા નથી ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધાર અને નાશનું કામ ગ્રામનાયક અને નગરનાયકના હાથમાં રહેલું છે જો ગ્રામનાયક અને નગરનાયક શુદ્ધિમાન, શક્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી હોય અને પોતાની શક્તિનો સફળપ્રયોગ ગ્રામોદ્ધાર અને નગરોદ્ધારમાં કરે તો રાષ્ટ્રપતિનું કાર્યક્ષેત્ર ઘણું જ વિસ્તીર્ણ હોવા છતાં સુગમ અને પ્રસસ્ત બની જાય છે કારણ કે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિને ગ્રામનાયક અને નગરનાયકનો સુદર સહકાર મળે છે ત્યારે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કઠીન કામ પણ સગવડ બની જાય છે

અનેક ગ્રામોના સબધથી નગર અને અનેક નગરોના સમૂહથી એક પ્રાન્ત બને છે. આ પ્રાન્તોમાં લોકો વેલણૂયા, બોલચાલ, ખાનપાન, રીતગિવાજ વગેરેની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ બધા એક

રાષ્ટ્રધર્મના સંબંધથી બંધાયેલા છે અને બધા રાષ્ટ્રના એક ધર્મ બળની ક્ષત્રીયતા નીચે આવી વસેલા છે એ રાષ્ટ્રધર્મનું જ્ઞાન રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક બ્યક્તિને હોવું જોઈએ. જનસમાજમાં એક રાષ્ટ્ર ધર્મની ભાવના પેદા કરવાનું અને રાષ્ટ્રધર્મની રક્ષાએ આત્મસમર્પણની શક્તિ ફેળવવાનું મહત્વપૂર્ણ કામ રાષ્ટ્રસ્થવિરનું છે અને રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરવામાં તે / રાષ્ટ્રપતિ સફળ નીવડે છે કે ન રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક બ્યક્તિમાં પેદાના ત્યાગદ્વારા રાષ્ટ્રભાવના પેદા કરે છે રાષ્ટ્રધર્મની મૂર્તિનું ચોતે પાલન કરે છે અને જીવન પાસે કરાવે છે અને જે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે તન, મન-ધનની પરવા કર્યા વિના રાષ્ટ્રધર્મના ઉદ્ધાર અને પ્રચાર કરવામાં હમેશાં સજાગ રહે છે તેને રાષ્ટ્રમંત્રી રાષ્ટ્રસ્થવિર સહૃદયી સમોષિ છે જાપણે વ્યવહારભાષામાં તેમને રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

રાષ્ટ્રસ્થવિર આખા રાષ્ટ્રનો એકમાત્ર પ્રતિનિધિ છે રાષ્ટ્રદેહનો તે હૃદય-સમ્રાટ છે રાષ્ટ્રનો સાચો સેવક અને રાષ્ટ્રનો પાલક છે. રાષ્ટ્રસ્થવિરની આગ્રા શિશાધાર્મ કરવી એ રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક સભ્યની ફરજ છે અને પ્રજાના સુખદુઃખની ચિન્તા કરવી, પ્રજાની સુખ શાન્તિની રક્ષા અર્થે કુ અનિવારણ માટે જોઈએ જવા નોટલી ક્ષમતા ધારણ કરવી અને રાષ્ટ્રની રક્ષા આત્મજ પોતાના પ્રાણને પણ વજ્રાવલ્લ માનવો એ રાષ્ટ્રસ્થવિરની ફરજ છે જે પ્રજા રાષ્ટ્રપતિની આગ્રા શિશાધાર્મ કરવી નથી અને જ્યાં રાષ્ટ્રપતિ પ્રજાના રાષ્ટ્રધર્મના જાગરુ કરે છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ જવાને બદલે અવનતિ થાય છે. એટલા માટે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કામ રાષ્ટ્રસ્થવિર અને રાષ્ટ્રપ્રજા ઉપર રહેલું છે જે રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાષ્ટ્રપ્રજાનો પારસ્પરિક પ્રેમસંબંધ છે તે રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના પથે પ્રસ્થાન કરી રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રપતિ કેવો હોવો જોઈએ અને તેમનું શું કર્તવ્ય છે એ વિષે ઇર્ષ પ્રાચીન ઉદાહરણ ન દેતાં આર્યસાહિત્યના સમ્રાટ મહાકાવ્ય મધીરમ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ લઈએ.

આજે ગાંધીજીના જીવનચરિત્રથી આખી દુનિયા સમજી શકી છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિર કેવા હોવા જોઈએ ? ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર અવલોકવાથી માલુમ પડે છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડે છે ।

રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ, ખાનપાન, રીતરિવાજ આદિનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવું પડે છે તે સ્વદેશના વાતાવરણ પ્રમાણે ખાનપાન, રીતરિવાજ રાખે છે પણ પરદેશના ખાનપાન, ચમકીલા પહેરવેશ અને રીતરિવાજ તરફ લોભાઈ જતા નથી આજ ભારતના કેટલાક લોકોએ રાષ્ટ્રધર્મની પરવા ન કરતા એવી રીતિનીતિ સ્વીકારી છે કે તેઓ ભારતવાસી છે પણ આચારવિચાર અંગ્રેજ જેવો રાખે છે તે લોકોને રાષ્ટ્રભાષા કે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ અને ખાનપાન પસંદ નથી તેઓ તો અંગ્રેજોની માફક ટેબલ-પુરશી ઉપર બેસી ચપ્પુ-ચમચા આદિ સાધનોદ્વારા ખાવાપીવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને છે બલે આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ આચારવિચાર રાખનારા લોકો પરદેશની રીતિનીતિ પ્રમાણે વર્તવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને પણ રાષ્ટ્રને માટે તો તે હુર્બાગ્યરૂપ કે આપડપ છે

આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ રીતિનીતિ રાષ્ટ્રમાં જે ખૂબ ફેલાવા પામી છે તેનું પ્રધાન કારણ ગાંધીજીના હૃદયની દુર્ગંજતા છે પોતાને સમાજના નેતા માનનારા અનેક સજ્જનો પરદેશ ગમ્ય છે અને ત્યાં ગાંધીધર્મને જૂલી જઈ પરદેશી રીતરિવાજને સ્વીકારી પાછા સ્વદેશ પધારે ને અને અહીં રાષ્ટ્રવિરોધી એ રીતરિવાજોનું પ્રચલન શરૂ કરે છે પરદેશમાં મનુષ્યને ચારિત્રની રક્ષા માટે કેવી કેવી વિકટ પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે ॥ એ વાત ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર વાચવા-વિચારવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે —

ગાંધીજી જ્યારે પરદેશ જવા લાગ્યા ત્યારે તેમના માતૃશ્રી પોતાનો પુત્ર પરદેશમાં ક્લેશ માસમહિરાના સેવનથી બ્રષ્ટ ન થઈ જાય

એ સમયે તેમને બેઝર સ્વામી નામના કાઠિયાવાડી સાધુમહાર્જી દૈન્યુનિ પાસે સર્પ મથા અને કહ્યું કે મહારાજમી ! તમે આ પરદેશમાં મૌસમદિરા તથા પરશ્ચોગમન ન સેવવાની પ્રતિજ્ઞા આપની સમક્ષ સે વેા હું પરદેશ જવાની આજ્ઞા આપી છું છું, ગાંધીજીએ એ ત્રણ વાતોની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને વિશ્વાત મથા વિશ્વાતમાં પ્રતિજ્ઞાથી વ્યુત કરનારાં અનેક પ્રયોજનો તેમને લલચાવવા સાચું પણ ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ અને પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં હઠ ઢોવાને કારણે ગાંધીજી અને મહાત્મા બની રાખ્યા તમે ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ ન હોત તો એ કહેવું મુશ્કેલ છે કે ગાંધીજી આ ? ને ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યા છે તે કક્ષાએ તે અવસ્થામાં ત્યારે પહોંચ્યા હોત કે નહિ એ એક મહાન પ્રશ્ન છે.

૧) બાકી પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ રાષ્ટ્રના કારણે ખરી કે છે તે જ બાકી રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ કરી રહે છે. ગાંધીજીએ પોતાના આત્મભોગ અને ત્યાગચાલકારા રાષ્ટ્રનું કુંદર રીતે નેતૃત્વ કરી રાષ્ટ્રસ્થવિર તરીકેનું પોતાનું પદ સાચું કરી બતાવ્યું છે.

ઝેટલા કાઠિયા એવો પ્રશ્ન કરે છે કે ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ સ્વીકારી જમારુ શું કામું કર્યું ? બહુ વેમણે વેા આખા દેશને ભૂખ ભેગા કર્યો. અમારી પાસેવા લાખો રૂપિયા સ્વરાજ્યના નામે વસુલ કરી જમારુ કંઈ કિંત ન સાધ્યું. ઝેટલા માટે તેમને રાષ્ટ્ર-સ્થવિર કેમ કહી શકાય ?

આ પ્રશ્ન કરનારને હું તરુ છું કે ગાંધીજીએ તમારી પાસેથી ને રૂપિયા વસુલ કર્યા તે રૂપિયાનો તેમણે શેમાં ઉપયોગ કર્યો ? શું તેમણે તે રૂપિયાને પોતાના ગાંઠે થર જમાવવામાં કે નેપાર વાંચ્યા ?

પ્રશ્નકાર—પોતાના પુત્રને દુકાન કરાવી આપવામા વાપર્યા ? *
આ વાત પ્રમાણુવિનાની અને ગાંધીજીને ખોટીરીતે કલકિત કરનારી છે. ગાંધીજીની આત્મકથાના વાચન ઉપરથી હું એ વાતને કદાપિ સત્ય માની ન શકું કે તેમણે પોતાના પુત્રને દેશના રૂપિયા આપી દુકાન કરાવી આપી હોય !

પ્રશ્નકાર—પણ ગાંધીજીના નેતૃત્વથી તો દેશનો વ્યાપાર તો નષ્ટ થઈ રહ્યો છે ને ?

આ પ્રશ્ન ભૂલભરેલો છે ગાંધીજીએ દેશનો વ્યાપાર નષ્ટ કરવા માટે અત્યારસુધી દેશવિરોધી કોઈ પગલું બધું હોય એવું સાબળવામા આવ્યું નથી, કિલકું એવું સાબળવામા આવે છે કે તેઓશ્રી તો દેશના વ્યાપારને વધારવા માટે પોતાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરે છે તેમણે તો એવું કહેવું છે કે ‘હમેશા પોતાના દેશનો માલ ઉપયોગમા

* મહાત્મા ગાંધીજીના મોટાપુત્ર શ્રી હીરાલાલ ગાંધીએ કલકત્તામા એક કંપની ખોલી હતી મહાત્માજીએ તેવા કેટલાક વ્યવહારો પસંદ ન હોવાને કારણે પોતાથી તેને પ્રયત્ન કરેલ ઉપર્યુક્ત કંપની યોરી પોતાની વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને બાગીસરોના બળ ઉપર ચાલતી હતી. કંપનીની વ્યવસ્થા બરાબર ન હોવાને કારણે બાગીસરોને અસર તોષ રહ્યા કરતો ‘ગાંધી’ રાખટથી દોરવાઈ બઈ કોઈ નુકસાનમા ન બિતરે એ માટે મહાત્માજીએ ‘નવજીવન’ પત્રમા એક ટિપ્પણી લખી લોકોને સાવધાન કર્યા હતા કે હવે કંપની સાથે મારે કસો સંબંધ નથી, તેમ તેમા કોઈ પ્રકારનો મારો હાથ નથી ને કોઈ કેવળ ‘ગાંધી’ નામ ભેદ એમા રૂપિયા આપરો તો તેમના રૂપિયા માટે હું કોઈપણ રીતે જવાબદાર નથી. આવી અવસ્થામા ને કોઈ સજ્જન મહાત્માજીને દોષી કહેતા હોય તો તેમની મજીર ભૂલ છે એ વ્યક્તિએ દેશોદ્ધાર માટે ‘અપ્રત્યક્ષ’ ના વિગેષાધિકારની ક્ષમતા એક સાખ રૂપિયા પણ અરખાસ બને દાનમા આપેલ છે અને જેની પાસે વિપુલ ધનરાશિ હોવા પોતાના હાથમા રહેવા છતાં એ અલ્પ પ્રાસિન્ધ્યમા પોતાનું સુખસાન ચલાવે છે એવા અવાર્થત્યાગી મહાત્માજીના માથે આલુ લાગન લગાવવું-ધોર દૂત નવા છે

સેવા ભોધે એમાં જ ચાપ્દનુ કમ્યાણુ રહેલું છે આપણા દેશનો મનો માલ વિદેશ મોકલી ત્યાં કમ્યા માલમંથી તૈયાર કરેલો પાકે માલ વધારે રૂપિયા આપી મંગાવેલો તેનો જાણ એ થયો કે પોતાની એક રૂપિયાની કમિલવાળા પીજા વિદેશને વેચી તેની જ પાસેથી તે જ તૈયાર કરેલી ચીજ વધારે રૂપિયા આપી ખરીદી. જેમકે એક રૂપિયાનું બે સેરના ભાવે ૩ જાડીયાં પરદેશ મોકલીએ અને પરદેશમાં તે જ રૂમંથી ચરખી લગાવી વસ્ત્ર તૈયાર કરી પરદેશીઓ ભારતવર્ષમાં હજી રૂપિયે વેચે છે જાનુ કુપ્પરિણામ એ આવ્યું કે એક રૂપિયાની ચી ૮ આપણે પરદેશીઓને વેચીએ છીએ અને પછી એ જ ચીજ આપણે હજી રૂપિયામાં ખરીદીએ છીએ. જમથી વ્યાપારિક દષ્ટિએ ભારતીયોને આર્થિક હાનિ તો પહોંચે જ છે પણ આર્થિક દષ્ટિએ પણ જાતિ હાનિકારક છે.

સ્વદેશ એટલે આપણો દેશ. આપણા દેશમાં બનેલી ચીજ તે સ્વદેશી કાણ એવો દેશદોષી મનુષ્ય હશે કે જે પોતાના દેશમાં બનેલી ચી /ને આદરો ન દે. સ્વદેશી ચીજનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક દેશપ્રેમીઓની પવિત્ર ફરજ છે દેશવાસીઓ સ્વદેશી વસ્તુના જ ઉપયોગ કરતાં જે દિવસે ચીજનો તે દિવસથી સ્વદેશનો ઉદ્ધાર થયો ત્યારે મરે.

જો કોઈ પોતે પોતાની માતાનું અપમાન કરે તો બીજા કોઈ અપમાન કરવા છા. મારે જાણાય કે જ્યારે ભારતવર્ષના ૮ લાખ સ્વદેશી વસ્તુઓનો તિરસ્કાર કરી અને પરદેશી વસ્તુઓને અપમાન કરી ભારતમાતાનું ૮ અપમાન કરે છે તો પરદેશીઓ ભારતમાતાનું અપમાન કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પરદેશીઓમાં કામે મને એટલા અવગણેલા હોય પણ તે મોઢામાં સ્વદેશપ્રેમનો ૭ સરસ ગુણ રહેલો છે તે ગુણને પ્રત્યેક ભારતીયે પોતાના જીવનમાં જાગ્રતો ભોધે. સ્વદેશપ્રેમ એ ચાકમાચાતિનું

ચિન્હ છે જે દેશમાં સ્વદેશપ્રેમ નથી તે દેશ જીવિત નહિ પણ મરેલો સમજવો જોઈએ રાષ્ટ્રનું હિત સાધવું હોય તો સ્વદેશી વસ્તુને વહેલીતકે અપનાવવી જોઈએ, એમાં જ રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ રહેલું છે.

જો વિદેશી માલનો વિક્રય બધ ઘટી જાય અને સ્વદેશી માલ વાપરવાનો પ્રચાર ઘટી જાય તો રાષ્ટ્રના કરોડો ગરીબોને કે જેમને પહેરવાને પૂરતા વસ્ત્ર અને ખાવાને પૂરતું અન્ન પણ મળતું નથી, તેમને અન્ન અને વસ્ત્ર મળે અને એ રીતે વિદેશી વસ્તુને બદલે સ્વદેશી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી કરોડો ભાગીયોને મુખશાન્તિ મળે એવું ગાંધીજીવિરોનું કથન છે.

વિદેશી વસ્તુઓનો વિક્રય બધ કરવાથી અને સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર કરવાથી બહુલા બહુલા અને ગાસડીની ગાસડી વિદેશી માલ મંગાવનારા કેટલાક વ્યાપારીઓને આર્થિક ક્ષતિ પહોંચવાનો સંભવ છે પણ વિચારશીલ રાષ્ટ્રનાયકોનું કહેવું છે કે એક સાથે બધાને લાભ થાય અને કોઈને હાનિ ન જ પહોંચે એ બંને વિરોધી વાતો રાષ્ટ્રધર્મમાં અશક્ય છે વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને લાભ પહોંચે એ જ રાષ્ટ્રધર્મમાં શક્ય છે રાષ્ટ્રનેતાઓના આ કથન ઉપર વિચાર કરવાથી આ વાત સુદૃઢભવ્ય અને ઠીક જણાય છે, કારણકે રાષ્ટ્રધર્મ વિષે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ધર્મ ગણના અધિક મનુષ્યોને લાભ પહોંચાડે તે જ રાષ્ટ્રધર્મ છે આવી સ્થિતિમાં એ કેવીરીતે બની શકે કે કેવળ થોડાક વિદેશી માલને મંગાવનારા વ્યાપારીઓના કલ્યાણ માટે કરોડો લોકોનું અકલ્યાણ કરવામાં આવે ? વિદેશી માલનો વ્યાપાર કરનારાઓએ સ્વયં વિચારી લેવું જોઈએ કે, ‘અમે અમારા થોડા વ્યક્તિગત લાભ માટે કરોડોનું મુખ કેમ છુટી શકીએ ? ખીજના અન્ન-વસ્ત્ર ઉપર કેમ તરાપ મારી શકીએ ?’ વ્યાપારીઓએ પણ પોતાના ખીજ બાઈઓ માટે પણ પોતાનો સ્વાર્થ છોડવો જોઈએ અને ગરીબ બાઈઓના દુઃખમાં સાથ આપવો

નોંધે. રાષ્ટ્રધર્મને જૂલી જર્મ જે જેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા મારે ગ્રામીણ જેવા રાષ્ટ્રહિતચિંતક અને ગાંધીસેવક ઉપર ખોટા અને અનુચિત આક્ષેપો કરે છે તે ખરેખર મનુજ ખરાબ છે હા, કોઈને ગ્રામીણ સાથે બીજી કોઈ વાતોમાં મતભેદ હોઈ શકે છે પણ રાષ્ટ્રધર્મની દૃષ્ટિએ તેમનો રાષ્ટ્રસેવાનો આદર્શ ન માનવો અને શિક્ષકોએ આદર્શને અવગણવો એમાં સુદ્ધિમતા નથી, તેમ સ્વદેશભાવના પણ નથી.

સાંસ્કૃતિકવામાં આવે છે કે પહેલાં બાબત ભારતવર્ષમાં એકે રૂપિયાના કે અથવા એકાદ અણમાં અને એકે રૂપિયાનું ત્રીસ શેર લી મળતું હોય તે સમયે કપાનિયા જાય જેવો હતો. ખૂબ સત્તા. ખરેખર પ્રાચીન સમયમાં ભારતવર્ષે બહુ પવિત્રી ખૂબ જ સંપન્ન હતો.

હા જ્યારે તે વખતે ભારતવર્ષમાં રૂપિયાનો ખત-ખત બન્યા / જાળની માફક સંભળાતો ન હોય પણ દેશ ત્યારે ધનસંપત્તિ અને ધાન્યસંપત્તિ હતો. જાળની માફક ત્યારે ખાવાનાં ફાફાં મારવાં ન પડતાં. જત્યારે રાષ્ટ્ર શીશવળ નથી તેમ ધાન્યસંપત્તિ પણ નથી. ભારતવાસીઓ પોતાના હાથે ભારતના કપડાંને વિદેશી માલની કુલાદીથી ઉમેદી નાંખ્યું છે. કપડાંની મીઠા ફળ આપ્યો આજવા હોય તો આપ્યો સર્વપ્રથમ વિદેશી માલની કુલાદીને દૂર ફેંકી દેવી પડે છે અને જે હાથે કપડાંને ઉમેદી નાંખ્યું છે તે જ હાથે કપડાંને સ્વદેશી માલના ત્વચ્છિન્નદ્વારા નવપરિવર્તિત કરવું પડે છે અને ભારતના એ કપડાંની જગજગત નીચે અનેક સમજણી પોતાનો જીવનમમ હાથો કરે છે.

પૂનર્જી શીશવળ મદારાજ પોતાના જાતબંધનમાં પ્રાપ્ત હોતા હતા કે જ્યારે જન-વચ્ચે સત્તા અને સોના ચાંદી મોઢાં હોય તો તે જમાનો કુદરતો અને સોના ચાંદી સત્તા અને જન-વચ્ચે મોઢાં હોય તો તે જમાનો કુદરતો સમ નોંધે. કારણ કે સોનાચાંદીદ્વારા કાંઈ આશ્ચર્ય જીવનની આવશ્યકતા પૂરી થતી

નથી, ન્યારે અન્ન અને વસ્ત્ર તો ખાવા પહેરવાના કામમાં આવે છે અને તે દ્વારા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની પૂર્તિ થાય છે જે રાષ્ટ્ર-મા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા-અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ-ચર્ચ રહે છે તે રાષ્ટ્ર પ્રગતિના પથે જઈ રહ્યો છે અને જે રાષ્ટ્રમાં અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ પણ થતી નથી તે દેશ હજી અધોગતિને પથે જઈ રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ રાષ્ટ્રોન્નતિ અને રાષ્ટ્ર અવનતિનું માપ ઢાઢવાની આ ચાવી છે. આપણે રાષ્ટ્રોન્નતિના દારને ખોલવાની આ ચાવી મેળવી લઈશું ત્યારે ભારતને ઉન્નતિના પથે લઈ જવાનો રસ્તો શોધી લીધો છે એમ સમજવું જોઈએ અત્યારે રાષ્ટ્રોન્નતિનું દાર બધું છે એ ઉન્નતિના દારને ખોલવા માટે અન્ન અને વસ્ત્રની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે ચાવીની શોધ કરવી જોઈએ આમોદાર અને નગરોદાર કંઠવાથી એ રાષ્ટ્રોદાર થશે એમ રાષ્ટ્રનાપકાનું કથન તથા સત્ય જણાય છે, દારણ કે ગ્રામ એ અન્ન અને વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે અને નગર અન્ન અને વસ્ત્રોની વ્યવસ્થા કરનારું સ્થાન છે ન્યારે ગ્રામ અને નગર-રાષ્ટ્રદેહના હાથપગ-ન્યારે સાળ થઈ જશે ત્યારે રાષ્ટ્રદેહ ઉન્નત મસ્તકે હરતોફરતો થશે. આપણે એ વાત ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક સમજી લેવી જોઈએ કે રાષ્ટ્રોદારમાં આપણા ધર્મનો ઉદાર રહેલો છે અને રાષ્ટ્રના અધ પતનમાં આપણું અને ધર્મનું અધ.પતન રહેલું છે એ વાત બરાબર સમજી લઈ, તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી રાષ્ટ્રનું અવશ્ય હિત થશે અને સાથે આપણું અને ધર્મનું પણ પોતાનો અગત સ્વાર્થ છોડી જે કોઈ રાષ્ટ્રોદાર વિશે વિચાર કરે તો તેને સ્પષ્ટ જણાશે કે, રાષ્ટ્ર સુખી કેમ થાય અને રાષ્ટ્રને સુખી કરવા માટે પોતાનું શું કર્તવ્ય છે ? નીચેના એક વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તથી રાષ્ટ્ર પ્રતિ આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનું જ્ઞાન થશે:—

એક ભક્ત મનુષ્ય ઉપર દેવ પ્રસન્ન થયો તેણે કહ્યું કે “ હે ! ભક્ત ! તારા ભક્તિભાવથી હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો

નીચેની બે વસ્તુઓમાંથી કોઈ એક વસ્તુ માંગી લે. તારી ઇચ્છા હોય તો મોટા મોટા ગાંધા, નારંગી ગાદિ મધુર ફળવાળા વૃક્ષો વરદાનમાં આપું અથવા તારી ઇચ્છા હોય તો બધું-બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપું. તારી ઇચ્છા હોય તે માંગી લે.”

સકલે કહ્યું કે “હે દેવ! આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છે તો વરદાનમાં મને બધું બાજરીનાં નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપો. મારે જેની જરૂર છે. મારે મધુર ફળવાળા મોટામોટા વૃક્ષોની જરૂર નથી. દેવે આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું કે - હે! સકલ! તું મધુર ફળવાળા વૃક્ષોને ઊંચી ધર્મ બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ કેમ માને છે?” શુદ્ધિ માન સકલે ઉત્તર આપ્યો કે - મોટાં મોટાં વૃક્ષોનાં મીઠાં ફળોથી જમીર-ઉમરાવોનું મોજસૌખ્ય માટે નાસ્તાનું કામ ચાલી શકે પરંતુ સાધારણ જનસમાજની તેથી કોઈ લાભ મળે નહિ. અને ધર્મ બાજરી ગાદિ નાનાં હોદવાઓથી જરીનથી લઈ તવંજર સુધી નવાનું જરણપોષણ થાય છે. અને ધર્મ-બાજરીના સાદા મોજનથી રાવથી રક્તસુધી નવાની કુખા મળે છે અને સ્થાનિક મળે છે. એટલા માટે મેં હોદવા જમીર ઉમરાવોના મોજસૌખ્યને માન ન આપ્યું. સાધારણ જનસમાજનું જેથી કંથાણ થાય તે જનન વસ્તુની પસંદગી કરી છે.” દેવતા સકલની શુદ્ધિમતાની ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને વરદાન આપી સ્વસ્થાને આવ્યો ગયો.

આ પ્રમાણે ત્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ ઊંચી નવાની મુખસમવ્યક્તા માટે વિચાર કરતો નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રના કંથાણની શુભ શાન્તિ તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. રાષ્ટ્રનું કંથાણ તે સાધારણ જનસમાજના કંથાણમાં જ રહેલું છે. તવંજરને મુખ સમવ્યક્તા મળે અને જરીનો નિચારા મધુરીની ધાણીમાં પીસાય કરે એ વાતનો રાષ્ટ્રધર્મ વિરોધ કરે છે. રાષ્ટ્રધર્મ જનસમાજનું ક્ષિત સુખે છે. સાધારણ જનસમાજના ક્ષિતમાં તવંજર-જરીન નવાનું ક્ષિત રહેલું છે. રાષ્ટ્રધર્મ સમઘાવનો પોષક છે, અને જરીન તવંજર

કોઈ પ્રત્યે દ્વેષભાવ કે પક્ષપાત નથી અન્યાય-અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરી જનસમાજમાં સુખસાન્તિ સ્થાપિત કરવી રાષ્ટ્રધર્મનું ખ્યેય છે જ્યાં સ્વાર્થભાવ પ્રવેશ કરે છે ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મનું ખ્યેય જીવાઈ નહય છે રાષ્ટ્રીય ભાવનાનું મૂળ નિસ્વાર્થભાવમાં રહેલું છે જ્યાં નિસ્વાર્થભાવ, સહૃદયતા, સહાનુજીતિ, દેશપ્રેમ નથી ત્યાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત થતી નથી

કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રીય ભાવનાને સામારિક વાત કહી, હબ્બાવી દેવા ચાહે છે પરંતુ રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો સામારિક પ્રવૃત્તિ સાથે સબધ હોવાથી ત્યાજ્ય છે એમ કહેતી વખતે એમ નથી વિચારતા કે જેટલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ છે તે બધી પણ સસારના વિચારમાંથી પેદા થએલી છે

જે પ્રવૃત્તિથી સસારનું કલ્યાણ થતું હોય તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે અને જે પ્રવૃત્તિથી સસારનું અકલ્યાણ-પતન થતું હોય તે પાપપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે આ જ દૃષ્ટિબિન્દુને લક્ષ્યમાં રાખી રાજાકારોએ આમધર્મ-નગરધર્મ-રાષ્ટ્રધર્મ આદિ લૌકિક ધર્મ અને સ્થવિરોની બ્યાખ્યા કરી છે અને તેની ઉપયોગિતા સ્વીકારી છે, તો તેની બ્યાખ્યા કરવામાં શું દોષ છે? જો કે પુણ્ય-પાપની પ્રવૃત્તિ સસાર સાથે સબધ ધરાવે છે પણ પુણ્યને પુણ્ય અને પાપને પાપ બતાવવામાં કોઈ દોષ નથી અસ્તુ

અત્યારે ભારતવર્ષમાં દિનપ્રતિદિન રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થતો જોવામાં આવે છે અને તેથી રાષ્ટ્રની અધોગતિ પણ ચર્ચા રહી છે લોકો રાષ્ટ્રધર્મથી દૂર રહેવામાં જ પોતાનું કલ્યાણ માની ખેડા છે, પણ તેમની આ માન્યતા ઘણી જૂલજરેલી છે. જે દેશમાં રાષ્ટ્રધર્મના પ્રતાપે જ્યાં પરસ્પર સ્નેહસદ્ભાવ હતો, થેર તાણુ માન્યાની પણ જરૂર ન હતી, એવો વિશ્વાસ હતો તે જ ભારતવર્ષમાં આજે રાષ્ટ્રધર્મના વ્યભાવે આજે થેરથેર કલેશગ્રાસનો કુતાસન સળગે છે,

ધર્મ ભારતના જીવનધન-ગરીબ ભારતીયોની ખખડ લે છે જ્યાંસુધી ગાંધીજી ગરીબ લોકો જે અન્ન-વસ્ત્ર માટે મરે છે, પરસ્પર વિદ્રોહ કરી એક બીજાના વૈરી બને છે, તે જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ-અન્ન અને વસ્ત્રનો પૂરેપૂરો પ્રબંધ કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી ગાંધીધર્મ અપૂર્ણ જ છે રાષ્ટ્રધર્મની અવગણના કરી આજના કેટલાક સ્વાર્થી લોકો પોતાની આખે સ્વાર્થના ચસ્મા ચડાવી બીચારા ગરીબોના અન્ન-વસ્ત્ર ખૂંટી લઈ, તેમના જીવન-મરણનો વિચાર સરખો પથ્થુ કરતા નથી-અને દેવળ પોતાની તીજેરીને સોનાચાદીથી ભરવામાં મશગૂલ રહે છે એવા સ્વાર્થી લોકોને હવે રાષ્ટ્રધર્મની 'કકાવલિ' ભણાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે જ્યારે એ સ્વાર્થી લોકો રાષ્ટ્રધર્મનો 'ઝ' પથ્થુ સમજશે તો સ્વાર્થભાવના થોડેઘણે અશે ઝોઘી થશે અને રાષ્ટ્રભાવનાનો ઉદય થશે

અત્યારે ભારતવર્ષની સ્થિતિ કેટલી ભયંકર બની ગઈ છે તેનો ધણા લોકોને તો ખ્યાલ સરખો પથ્થુ નથી અને કેટલાકને તો તે સ્થિતિ જાણવાની પરવા પથ્થુ નથી આખી દુનિયાના ભાવતાલની જેટલી તેને પરવા છે તેટલી પરવા દેશની સ્થિતિ જાણવા પરત્વે નથી પણ જે દિવસે દેશમાં ભયંકર સ્થિતિની ભયંકરતા ફાટી નીકળશે ત્યારે દેશદેશાંતરના ભાવતાલો ગૂંચા કરી શકવાના નથી તે દિવસે તો જે ગરીબ ભાઈ એને તુચ્છકારી રહ્યા છે તે ગરીબભાઈ એના જ શરણે જવું પડશે આ સત્ય અને સચોટ વાત મોડે મોડે પણ આપણે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે રાષ્ટ્રધર્મના શરણે ગયા વિના દેશમાં સુખશાન્તિપૂર્વક રહેવું મુશ્કેલ છે રાષ્ટ્રધર્મ એ જનસમાજનો રક્ષક અને પોષક ધર્મ છે

એક વરમાં એક મનુષ્ય તો પેટ ભરીને ખૂંચ ખાય છે, બૂખ ન હોવા છતાં ઠાસીઠાસીને માલમલીલ ઉડાવે છે, જ્યારે બાકીના દશ માણસોને પેટપૂરતું ખાવાનું પથ્થુ મળતું નથી તો શું એ ખાઉધર મનુષ્યને સસાગમાં ફાંઈ સજાજન કહેશે ખરે? નહિ

આવી જ અભવસ્થા ભારતવર્ષમાં ગાંધી ગદી ઉપાસી સીધી વાતને બહુ જોખ સમજે છે આજકાલ ત્યાં જરીનો પ્રત્યે દર્શકાવ જ રહેવા પામ્યો નથી ત્યાં ગૃહધર્મની સાવના સી રીતે નસૂત થાય ?

ભારતવર્ષમાં આજરે જ કોયથી વધારે મનુષ્યોને કેવળ એક ટકનું ખાવાનું મળે છે અર્થાત્ પેટપૂરતું ભોજન પણ મળતું નથી. ત્યાં ભોજનની આદતી મુશ્કેલી છે ત્યાં કપડાંની મુશ્કેલી કેટલી હતી તેનું સહેજે અનુમાન થઈ શકે છે. ત્યાં એક બાલુ જરીનોની આવી કમળા રિક્તિ છે ત્યાં બીજા બાલુ કેટલાક જરીનોની સદાચતાથી ધનિક બનેલાઓ મેજરીઓમાં ખાનપાનમાં, રીતરિવાજોમાં લગ્ન કાર / આદિ સામાજિક કાર્યોમાં અધણા મની દ્રવ્યનો દુર્ઘર્ષ મરે છે. તેમને તેમના જરીભાઈઓના હિતાની કંઈ ચિન્તા નથી. આ કેટલી કૃતમતા છે ? જે જરીનોની સદાચતાથી તેઓ ધનિક બન્યા છે પેતાની તિભેરીઓ સરી શેકે શયુકાર બન્યા છે તે જરીન ભાઈઓની દુર્દૃશ કિપર ત્યાં પણ વિચાર ન કરવો એ વાસ્તવમાં ઘેર સ્વાર્થપક્ષે બને અમાનુષિકતા જ છે.

કેટલાક સ્વાર્થસાધકો એવું કહી પેતાની સ્વાર્થકૃતિનો પરિચય આપે છે કે જરીનોએ કોઈની એવી અવરાવ ગાંધી હેતુ છે કે તેમણે કર્મનુસાર દુખે સહેવા પડે છે તો બનવાતેને તેમના પ્રતિ લક્ષ્ય આપવાથી શેા લાભ ? પારમાર્થિક મનુષ્ય આવું કદાપિ કહી ન શકે તે તો અરાબર સમજે છે કે જે જરીન મનુષ્યો અનંતરામ-કર્મથી દુર્ભિત છે તે દુખી મનુષ્યો ઉપર જ ક્યાણુ પુરુષો ત્યાં કરે છે શીનદુખી ઉપર જ ક્યા કરવામાં આવે છે એ કોઈ દુખી ન હેતુ તે સુખી મનુષ્યોને ઘાન આપવાનો ઉપદેશ દેવાની સી જરૂર છે ? પરન્તુ શુદ્ધિમાન લોભો એવું સમજે છે કે જેમ કું ઉલોચથી જરીનો પાસેથી ધન કમાઈકું તેમ મારે જરીનો ઉપર ક્યાલાય રાખી ધન બને પવનું ઉપાર્જન કરવું શેામકર છે.

ઉપકાર કરવાના સમયે 'એ તો એના કર્મોનું ફલ છે' એમ કહી દુઃખીઓને સહાયતા ન આપવી એ ઉપકારવૃત્તિને દેશવટો આપવા બરાબર છે. આ દયા નહિ પણ નિર્દયતા છે

શ્રીમંતાર્થ અને ગરીબાર્થ એ બન્ને પોતપોતાના કર્તવ્યોના ફળ છે શ્રીમંતાર્થ એ કાંઈ શાહુકારી નથી તેમ ગરીબાર્થ એ કાંઈ ગુન્હો નથી જે આજે શ્રીમંત છે તે કાયમને માટે શ્રીમંત રહે અને જે ગરીબ છે તે કાયમને માટે ગરીબ રહે એવો કાંઈ સાચત નિયમ નથી એ તો સસારની ઘટમાળની જેમ ફેરવે છે જે રાષ્ટ્રપ્રેમી હોય છે તે શ્રીમંતાર્થના સમયમાં કુલાઈ જતો નથી અને ગરીબાર્થના સમયમાં ગબારાઈ જતો નથી

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં ગષ્ટસપત્તિનો સહુપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીનું કર્તવ્ય છે ગષ્ટધર્મનું રહસ્ય રાષ્ટ્રોદ્ધારના નિર્માણમાં રહેલું છે રાષ્ટ્રધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ રાષ્ટ્રીયભાવના બળત કરે છે જે દેશમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ નથી તે દેશનો ઉદ્ધાર જલ્દી થવો અશક્ય છે

વર્તમાન સમયમાં અધિકાંશ ભારતીયોને રાષ્ટ્રધર્મ પ્રતિ સહભાવ પણ નથી બ્યારે પાશ્ચાત્ય લોકોમાં રાષ્ટ્ર પ્રતિ જેવો સહભાવ-પ્રેમ હોય છે તે નીચેની સત્ય ઘટનાથી જાણી શકાય. —

'સાગરમાં એક આવક દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓનો વેપાર કરતો હતો એક દિવસ એક બહુકાર અગ્રેજો પોતાના નોકરને ચોખ્ખા ખરીદી લાવવા તેની દુકાને મોકલ્યો આવકની પાસે ત્યારે દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારના ચોખ્ખા હતા પણ વિદેશી ચોખ્ખાની અપેક્ષા દેશી ચોખ્ખા સારા અને સસ્તા હતા શેઠજીએ વિચાર કર્યો કે, સાહેબને સારા ચોખ્ખા આપવા જોઈએ એટલા માટે દેશી ચોખ્ખા તેણે નોકરને આપ્યા બ્યારે નોકરે સાહેબને ચોખ્ખા બતાવ્યા ત્યારે તે નોકર ઉપર ખૂબ જ નારાજ થયો અને જે ચાર કડવા સબ્બો પણ કહી નાખ્યા તેણે નોકરને હુકમ કર્યો કે આ દેશી

ચોખા પાછા છઈ વિદેશી ચોખા ખરીદ લાવ. બિચારો નોકર દોડતો દોડતો સ્ટેશન પાસે આવ્યો અને તેને બધી વાત કહી. સ્ટેશનએ દેશી ચોખા પાછા છઈ લીધા અને વિદેશી ચોખા ચાર ગણી કીમતે આપ્યા.

દેશના દિવસો બાદ સ્ટેશનની અંગ્રેજ સાહેબ સાથે મુલાકાત થઈ ત્યારે સ્ટેશનએ તેનું કારણ પૂછ્યું. મુરોપિયને ઉત્તર આપ્યો કે વિચારવડી ચોખા ખરીદવાથી તેની કીમત અમારા દેશવસ્તી ભાષજીને મળે છે અને એવા મૂર્ખ નથી કે વિદેશમાં બાવળી પોતાના દેશવાસી ભાષજીને ભૂલી નઈએ અને પોતાના દેશનો માથ ન ખરીદવા વિદેશી માથ ખરીદીએ અને તેના પૈસા દેશવસ્તીએને ન પહોંચાડતા ગદીના સોકાને આપીએ ? પહેલો અમારો દેશ છે અને પછી વિદેશ. અને દેશદોષ કરી અમારા છત્રને કલ્લિત કરવા ચાહતા નથી.

સ્ટેશન અંગ્રેજનો દેશપ્રેમ ભેદ અધર્મચક્તિ થઈ ગયો. અને તેણે પોતે નિમ્ન કર્વો કે આપણે પણ દેશી માથનો જ વેપાર કર્યો અને દેશનો પૈસો દેશમાં જ રાખવો.

પાશ્ચાત્ય લોકોના હૃદયમાં દેશપ્રેમ કેવો હોય છે તેનું બીજું એક જ્વલત ઉદાહરણ પણ જાણવા જેવું છે —

મુગ્ધમાં એક અંગ્રેજ પોતાના નોકરને છુટની એક ભેટી ખરીદી લાવવાનું કહ્યું. નોકર એક દેશી દુકાનેથી એક મુંઝા છુટની ભેટી શ. ૫) ની કિમતમાં ખરીદી લાવ્યો. અંગ્રેજ છુટની ભેટી ભેટ ભેટાં જ તને *made in India* વાંચ્યું. તે નોકર ઉપર દુઃખ થયો અને એનાર કાવા રાન્હો પણ કહી સભળાવ્યા કે મૂર્ખ ! આ દેશી છુટની ભેટી કેમ લાવ્યો ? નોકરે કહ્યું — સાહેબ ! આપ છુટની ભેટી પહેરી તો જુઓ ! તે દક્ષિણ અને મુદર છે અંગ્રેજે કહ્યું કે તે દેશી છુટની ભેટી જશે આમાં આરી હોય પણ મારે તો એ ન ભેટજી. આ છુટની ભેટી તું પાછી આપી બાવળ અને મારા મારે વિચારવડી છુટની ભેટી અંગ્રેજ કંપનીમાંથી ખરીદી લાવ, વિચારવડી

શુટની કીમત જાણે વધારે લાગે નોકર દેશી વેપારી પાસે ગયો અને શુટની જોડી વિષે પોતાની આપવીતી કહી સંજાગી જાણ વેપારીએ શુટની જોડી પાછી લઈ લીધી. નોકર એક યુરોપીયન કંપનીમાં ગયો અને ચાર ગણી કીમત આપી શુટની જોડી ખરીદી લાવ્યો. સાહેબને વિલાયતી શુટ જોયા અને 'made in England' વાચતા તે ધણો ખુશ થયો. નોકરે સાહેબને પૂછ્યું કે, 'આ શુટની જોડી કીમતમાં જારી, ટકાઉમાં હલકી અને દેખાવમાં ખરાબ હોવા છતાં પણ તમને ગમે છે અને પહેલી શુટની જોડી કીમતમાં સરતી, ટકાઉમાં મજબૂત અને દેખાવમાં સુંદર હોવા છતાં તમને ગમતી નથી તેનું શું કારણ ?' સાહેબે ઉત્તર આપ્યો કે, "યુરોપીયન કંપની-માંથી ખરીદી લાવેલી શુટની જોડી મારા દેશની બનાવેલી ચીજ ■ જે ચીજ મારા દેશની બનેલી છે તે ચીજ ગમે તેવી હોય છતાં મને પસંદ કેમ ન હોય ? પછી જાણે તે ચીજ કીમતમાં મોઢી હોય કે ટકાઉમાં હલકી હોય ? મારા દેશની ચીજ ખરીદી હું મારા દેશ પ્રત્યે પ્રેમ બતાવું છું જે દેશ મને પાલ્યો-પોષ્યો છે તે દેશની અવગણના કેમ કરી શકું ? મારા દેશની ચીજ વાપરતાં મારા દેશ, સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અત્રે હું આવ્યો છતાં, મને માદ આવી જાય છે અને માત્ર મસ્તકે મારા દેશના ચરણમાં હળી પડે છે દેશ એ મારો દેવ છે હું દેશને દેવની માફક પૂજું છું "

ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે તે કલ્પિત નથી તે તો ઘટેલા ઉદાહરણો છે એ ઉદાહરણોમાંથી આપણને રાષ્ટ્રીય જાવનાની જે હિતશિક્ષા મળે છે તે હિતશિક્ષા ભારતીયોએ ફરીવાર શીખવાની જરૂર છે એ હિતશિક્ષામાંથી આપણા દેશને સ્વતંત્રતાનો મૂલ્યમંત્ર મળી આવશે. યુરોપીયનોએ 'દેશ એ મારો દેવ છે સ્વદેશી ચીજ એ દેશ-દેવની પ્રસાદી છે' એ રાષ્ટ્રીય જાવનાને જીવનમાં મૂર્તિ રૂપ આપ્યું છે અને તેથી જ તેઓ સ્વાતંત્ર્યનું સાચું સુખ અનુભવે છે. તેઓ સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અને હજારો માઇલો કાપીને ભારતવર્ષમાં આવી

ગયા છે છતાં પણ પોતાના દેશની બનેલી મોંઘી ચીજ વાપરતાં તેઓ સૂઝી શક્યા નથી. એ જ તેમની રાષ્ટ્રભક્તિનો પુરિષ્કાર. આપે છે બ્યારે ભારતીઓ ભારતવર્ષમાં જ રહેવા છતાં, દેશ પરત જ બને ખતનની જવરકામાં હોવા છતાં પણ વિદેશમાં બનેલાં કપડાં-વસ્ત્રો તથા બીજાં અનેક વિદેશી ચીજો વાપરવામાં ચોગ્ગ માને છે એ ખરેખર દેશ ને મારે મોડું કલક છે. દેશના આ કાળા કલકને દૂર કર્યે જ ભારતવર્ષનું મુખ ઉજ્જવલ બની શકે એમ છે.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ વિદેશી વસ્ત્ર તથા વિદેશી ચીજો વાપરવી નિષિદ્ધ છે. જે વિદેશી વસ્ત્રમાં અરબીનો ઉપયોગ કરવા માટે લાખો-કોટી પૃથ્વીઓનો નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરવામાં આવે છે તે વિદેશી વસ્ત્રનો ઉપયોગ ભારતીયો-જેમનો અહિંસાવાદ આદર્ય છે-તે કેમ કરી શકે! અને જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ તો વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી ચીજો કે જેમાં ગ્રાણીઓનો વધ કરવામાં આવે છે તેને નિષેધ ક્રવ્યમાં આવ્યો હોય તેમાં શકાને તો જરાય સ્થાન નથી. જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ વિદેશી વસ્ત્ર તો ત્યાગ્ય / છે વિદેશી વસ્ત્રના વપરાશમાં ધર્મ ભટ્ટતા સ્પષ્ટ રહેલી છે.

જે દેશના મનુષ્યો પોતાના દેશ તથા પોતાના દેશની ચીજો કદર કરી જાણતા નથી તે દેશના મનુષ્યોની કદર બીજા દેશમાં રહેલી નથી. ઇર્ષ સાધારણ માનમાં જો ઇર્ષ અમેજ-પછી કાસે તે મનમાં કેમ ન હોય! તો પણ સાહેબ આવ્યા, સાહેબ આવ્યા કહી આપણે તેને સન્માનીએ છીએ તેથી વિરુદ્ધ ભારતીયોની વિદેશીમાં કદી કદર કરવામાં આવે છે તે કહેવાની ત્વર નથી. મહાત્મા ગાંધીજીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં કુલી-મેરીસ્ટર શબ્દથી કદર કરવામાં આવતી તે વાત સૌ ઇર્ષ જાણે છે. ભારતના અજયવદ્ય નેતાઓને વિદેશીમાં અપમાનિત થવું પડે છે તેનું મૂળ કારણ સૌથીયે તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે આપણી જ સૂઝ આપણને સમજી માફક કુખ કે છે. બ્યારે ભારતવર્ષનો જનસમાજ પોતાના રાષ્ટ્રધર્મને સૂઝી જઈ

વિદેશી ગ્રીએને અપનાવે છે ત્યારે તેનું દુષ્પરિણામ ભારતીય હોવાથી
આધીષ્ઠ અતે સ્વીન્દ્રનાય જેવા આદર્શ નેતાએને પણ ભોગવવું પડે છે

રાષ્ટ્રધર્મ ન્યાસુધી હૃદયમાં ઝિતગતો નથી ત્યાસુધી રાષ્ટ્રપ્રેમ
ઉત્પન્ન થતો નથી અને રાષ્ટ્રપ્રેમ પેદા થયા વિના રાષ્ટ્રોન્નતિ થઈ
શકતી નથી રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે ત્યાગભાવના અને સહિષ્ણુતાની બહુ જ
અપેક્ષા રહે છે. ભારતીયોના પતનનું મુખ્ય કારણ રાષ્ટ્રધર્મ અને
રાષ્ટ્રધર્મના પ્રચારક રાષ્ટ્રસ્થવિરોનો અભાવ છે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે રાષ્ટ્ર-
સ્થવિરોએ રાષ્ટ્રના ચરણે પોતાની બધી શક્તિઓ સમર્પી દેવી
પડે છે સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા વિના રાષ્ટ્રોદ્ધાર થઈ શક્યો નથી એ
વાતની સાક્ષી રાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ આપી રહ્યો છે ગામડે ગામડે, નગરે
નગરે જે રાષ્ટ્રસેવકોની ખાબીઓ—સ્મારકો—હિભા કરવામાં આવ્યા
છે તે સ્મારકો આજે મૂળે મોઢે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે આત્મસમર્પણનો—
શહીદીનો—બોધપાઠ આપી રહ્યા છે

મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપ એ રાષ્ટ્રનો સાચો તેજોપૂર્ણ હતો સ્વાતન્ત્ર્ય
દેવીનો એ સાચો સખૂત હતો એ નરવીરે સ્વાતન્ત્ર્યદેવીની અને
ભારતમાતાની રક્ષા અર્થે રાજપાટ, વિલાસવૈભવને તરછોડી, સ્વેચ્છાએ
ગરીબી સ્વીકારી અઢાર વર્ષ સુધી અરવલી પહાડોની ખીણોમાં દેશની
રક્ષા અર્થે અનેક કષ્ટો સહ્યા ટાઢ તડકાને, કડકડતી ઠંડીને ન ગણકાર્યા.
ખાવા માટે અન્ન ન મળતું તો ધાસના ખીજ ખાઈ રહ્યા પણ રાષ્ટ્રને
વિદેશીઓદ્ધાર અપમાનિત થયા ન જ દીધા મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપની રાણી
જે રાજમહેલોમાં સુખપૂર્વક રહેતી હતી તે પણ પ્રાણુપ્રિય પતિની
સેવાર્થે વનવગડામાં સાથે રહેવા લાગી અને પતિના સુખદુખની
લાગીદાર બની અર્ધાગનાપદને સાર્થક કર્યું રાણાના બાળકો રોટલીના
એક એક ટૂંકડા માટે ઝરણું રુદન કરતા હતા, અને જે એક ટૂંકડા
માટે બાળકો રડતા હતા તે ટૂંકડાને પણ જ્યારે જમણની બિલાડી
લઈ ગઈ ત્યારે બાળકો હૃદયક્રાંત રુદન કરવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રતાપી
મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપ જેવા પણ ચોડીવાર અધીર થઈ ગયા પણ એ

રાષ્ટ્રદારક નરવીર ક્યો અને યુદ્ધેલીઓથી હરે એવા ક્યાં હતા ! એ નરવીર તો પરાધીનતાથી ડરતા હતા. સ્વદેશને સ્વાતન્ત્ર્ય રાખવા માટે એ તો હસ્તે મુખે પોતાનો પ્રાણ પણ પાશરવા તૈયાર હતા. એ પ્રતાપી પ્રતાપને સ્વાત્ અને તમના ન હોત તો તેના ચરણે બધાં જાન-હુપબોગો પ્રસ્તુત હતા. રાણા પ્રતાપે તો સ્વદેશની સ્વાતન્ત્ર્ય રક્ષા માટે જાન-હુપબોગોને લાત મારી દુ ખેડ અને ક્યોને સ્વેચ્છાએ સ્વીકારી લીધાં હતાં. જ્યાંસુધી સ્વદેશના સ્વાતન્ત્ર્ય માટે ત્યાજસ્ત્રિ અને સાથે સાહસવૃત્તિ રાષ્ટ્રપ્રજ્ઞમાં પેદા થતી નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્ર-ધર્મનું જરાજર પાલન થતું નથી અને પરિણામે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કે પ્રતિષ્ઠા પશુ જામતી નથી.

જે દેશમાં સ્વાતન્ત્ર્યપુનરી મહારાણા પ્રતાપ જેવા ક્યાં તે જ દેશની પ્રજા જાને રાષ્ટ્ર પ્રતિ પોતાની કર્તવ્યભાવના સૂચી ચર્ષે છે !

જે રાષ્ટ્રનું જાન આપણે ખાઈએ છીએ તે રાષ્ટ્રને સૂચી જવાં એ ધોર કૃતજ્ઞતા છે એવી એકપણ ચીજ નથી કે જે રાષ્ટ્ર સાથે સુધી સમયે ધરાવતી ન હોય, તો જે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી આપણે આપણે જીવનભવદાર બલાવીએ છીએ એ ઉપકારી રાષ્ટ્ર પ્રતિ અપાર ખતાવવાં એ કેટલી જામાનુષિજ્ઞતા છે !

ભાસ્તવર્ષમાં જાજાનઅંધકાર એટલો બધો ફેલાઈ નયો છે કે ક્યાંય રાષ્ટ્રીયભાવનાની જ્યોતિ કેખતી નથી. જ્યાં જ જાજાનને કારણે જાને જાગૃતના પગમાં પગત જતાની બેડીઓ જકમપેલો છે એ જાનદનો વિવશ છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરેલના સતત પ્રપલ્લથી રાષ્ટ્રીય ભાવનાની ચીનગારીઓ સળગતી જોવામાં જાને છે.

હું પૂછું છું કે સમસ્ત સસારને જાજાનઅંધકારથી તાગનાર તીર્થકર પ્રજા ક્યાં જન્મ્યા હતા ! જ્યાં જ ભારતજમિમાં !

૭ ભારતજમિને તીર્થકર ભાગવાને પદાર્પણ કરી પવિત્ર કરી ૮ જમિ ઉપર ઉમ વિદ્યાર કરી જનસમાજને સત્ત્વ ધર્મનો ઉપદેશ

આપો તે પવિત્રભૂમિનું મહત્વ કેટલું હશે ? તે સમજવું જોઈએ
ભારતભૂમિ વાસ્તવમાં પવિત્રભૂમિ છે—પુણ્યભૂમિ છે.

ભૂશાસ્ત્રવિશ્વારોએ ભારતભૂમિની પ્રકૃતિનું બરાબર અધ્યયન
કરી કહ્યું છે કે, ભારતભૂમિ પારસભૂમિ છે આ પુણ્યભૂમિમાં માનવીય
આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે દરેક ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે. આવશ્ય
કતાપૂર્તિની દૃષ્ટિએ તો આ દેશ સ્વતંત્ર છે કોઈપણ વસ્તુ માટે
ભારતવર્ષને બીજા દેશો પાસે યાચના કરવી પડતી નથી આથી
વિરુદ્ધ એવું સાબળવામાં આવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં
બેટા આદિ પદાર્થો તો ખૂબ પેદા થાય છે પણ જોના વિના મનુષ્ય-
જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી તે ધઉ આદિ ખાણ પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ ત્યાં બહુ ઓછી થાય છે જો ભારત કે બીજા ઉપખંડ
દેશોમાંથી ત્યાં બનાવવાનો નિકાસ કરવામાં ન આવે તો ઇંગ્લેન્ડવાળા-
ઓને ખાવાનાં પણ સાસા પડી જાય પણ જો ભારતમાં કોઈપણ
ચીજ વિદેશમાંથી ન આવે તોપણ ભારતનો બધો જીવનવ્યવહાર
સુખપૂર્વક ચાલી શકે એમ છે ભારતભૂમિની આ જ મોટી વિશેષતા
છે ભારતભૂમિ આજે સ્વતંત્ર હોય તો આખા વિશ્વને સુખશાન્તિ
આપવાની શક્તિ તેનામાં રહેલી છે પણ પગતંત્રતાએ એ શક્તિને
ચૂસી લીધી છે

આપણી ભારતભૂમિમાં ગંગા-યમુના જેવી અનેક સુખદાયક
મોટી નદીઓ વહે છે અને હિમાલય જેવો અદ્વિતીય-ઊંચો પર્વત
ભારતની રક્ષા કરે છે જે ભારતદેવની પ્રકૃતિદેવી સેવા કરે છે ત્યાં
સ્વાભાવિક સુખશાન્તિ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? એક દિવસે કીક જ
કહ્યું છે કે “ જે દેશમાં પર્વતો જેવા ઊંચા હોય છે તે દેશના મહા-
પુરુષો પણ એવા જ ભાવનામાં ઉચ્ચ હોય છે ”

મં ૦ મહાવીર, બુદ્ધ, ગમ અને કૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષોને આ
ભારતભૂમિએ વિશ્વને સમર્પ્યા છે એવી રત્નગર્ભા ભારતભૂમિ છે.

આવી પવિત્રશક્તિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર શક્તિનાં પુત્રો બીજાના નંધનમાં સપડાયા હોય તે ડેટલા દુ ખની વાત છે. આ દુ ખનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં અદાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થિતિની ખામીનો અસ્વીકાર છે. મુજબર્કના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ અદાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થિતિ પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતાં જાય છે એ જ્ઞાનક્રમે વિષય છે.

દેશના તાલકોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માન્યપદ્ધતિનું જ્ઞાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિપક્ષમાં પણ વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કુએ આ વાતને વિચારવાથી તમારો નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ચૌરસ સાચવવું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રજાની પવિત્ર દરજ્જા છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રજાને પોતાના ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ઐશ્વર્યવિત્ત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું કર્તવ્ય છે.

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની ખાસ સિંચાઈ કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

(૪)

પ્રશાસ્તાસ્થવિર-સંરક્ષકસ્થવિર

[પસત્યા-યેચ]

ગુરુદેવો મહા ।

પ્રશાસ્તા-સ્થવિર માનવસમાજનો સંસ્કર્તા છે. જેવી શિક્ષણ-સંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેવું માનવસમાજનું ભાવિ ઘડતર ઘડાશે.

પ્રજાજીવનમાં ધર્મભાવનાને જગૃત ગણવા માટે શિક્ષા-પ્રચાર એક અમોઘ સાધન છે. જગજી કે શિક્ષાપ્રચારદ્વારા રાષ્ટ્ર, સમાજ કે ધર્મના બંધનો કીલા થાય છે અને તૂટે છે શિક્ષાનું ધ્યેય* પણ બંધનોમાથી મુક્ત કરવાનું છે.

માનવસમાજ પગધીનતા, અજ્ઞાનતા, નિર્બળતા, નિસ્તેજતા, વાસના આદિ બંધનોથી બદ્ધ છે, વિપમ પરિગ્થિતિઓથી જડાએલો છે અને તેવી એનો અતરાત્મા દબાયેલો રહે છે.

આ બધા સામાજિક બંધનોમાથી રાષ્ટ્ર વા સમાજને છોડાવે તેનું નામ વિદ્યા, તેનું નામ શિક્ષણ, તેનું નામ કેળવણી છે.

* સા વિદ્યા યા વિમુક્ચે ।

આવી પવિત્રશ્રમિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર શ્રમિનાં પુત્રો બીજાના જોષનમાં સપાડાયા હોય તે કેટલા દુઃખની વાત છે આ દુઃખનું પ્રમાણ કમરણુ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં મહાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિરની ખામીનો અસ્વીકાર છે મુજબર્કના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ મહાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિર પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતાં જાય છે એ આનંદનો વિષય છે

દેશના નાયબોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માનપ્રમાણનું ખ્યાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિસદર્શ પણ વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ દુઃખે આ વાતને વિચારવાથી તમારા નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ઐશ્વર્ય સાધવનું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમનની પવિત્ર દુર / છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું કાળ પ્રભને પોતાના ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ઐશ્વર્યાન્વિત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું કર્તવ્ય છે

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની આઠા શિશાધાર્મ કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

બાળકોને માતાપિતાદ્વારા જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે બાલ્યજીવનનું બાવિ ઘડનારુ હોવાથી ઘણુ જ મહત્વનું છે

બાલ્યજીવનમા બાળકોના માતાપિતા જ સાચા પ્રશાસ્તા-શિક્ષકો છે. કારણ કે પાઠ્યપુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષકોદ્વારા કે ધર્મશુરુઓદ્વારા જે શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવામા આવે છે તે શિક્ષણ અને સંસ્કારો બાળમાનસને એટલા બધા જીવનરૂપશી નથી હોતા જેટલા માતાપિતાના કે ઘરના શિક્ષણસંસ્કારો જીવનરૂપશી હોય છે, એવુ અનુભવીઓનું કથન છે

બાળમાનસ એટલુ બધુ નિર્મળ હોય છે કે જેવા શિક્ષણ અને સંસ્કારો આપણે તેનામા રેડવા ચાહિયે છીએ તેવા રેડી શકીએ છીએ

બાળજીવનમા શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવા માટે ઘર એ જ પાઠ્યપુસ્તક છે માતાપિતા જ તેના સાચા સહશુરુઓ છે અને સારા આચારવિચારો જ તેનુ સાચુ શિક્ષણ છે મૂઠજીવનમા જેવા નીતિ-નિયમો, સદ્વર્તનો, ધાર્મિક-વિચારો માતાપિતા સાચવરો તેવા સંસ્કારો બાળજીવનમા અવશ્ય જિતરવાના જિગતી પ્રબળ જીવન વધુ સંસ્કારી બને તેની બધી જવાબદારી માતાપિતા ઉપર છે

“ માતાપિતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે ” આ આર્ષવચન જેટલુ સત્ય છે તેટલુ તે આદરણીય અને આચરણીય છે માતાપિતા સર્વપ્રયત્ન સિદ્ધિત અને સંસ્કારી હોય તો જ તેની પ્રબળ પણ તેવી બની શકે છે એટલે જિગતી પ્રબળમા સત્શિક્ષણ અને સત્સંસ્કાર જિતારવા માટે માતાપિતાએ શિક્ષિત અને સંસ્કારી બનવુ જરૂરી છે

બાળકોનુ જીવન અનુકરણશીલ છે તેઓ બોલતા-ચાલતા, ખાતા-પીતાં અને ખીજ બધી પ્રવૃત્તિઓમા ધરનું જ અને ખાસ કરીને માતાપિતાનુ અનુકરણ કરી તે તે પ્રવૃત્તિઓ શીખે છે હવે ન્યારે આપણે તેમને સુસંસ્કારી, વિનયી, ધાર્મિક અને સદાચારી

કરીને રત્નો અને દુર્નિવૃત્તાથી ઉદ્ધાવે, છુદ્ધિને અગ્નિ તેમજ બ્રહ્મા વિચારથી ઉદ્ધાવે, હૃદયને કઠોરતા અને પરાજ્ઞ સામર્થ્યથી ઉદ્ધાવે અને આત્માને ક્રમેનધનોથી ઉદ્ધાવે તેનું નામ વિશ્વા શિક્ષક કે કૃત્તવ્ય છે.

રસજ્ઞિને લેખકતાથી ઉદ્ધાવે, કક્ષિતને મધ્યથી ઉદ્ધાવે અને આત્માને રૂપકૃતા તથા અકારના પંચમાથી ઉદ્ધાવે તેનું નામ સાચી શિક્ષા છે.

માનવસમાજને સારીરિક માનસિક ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિક્ષાદિક્ષા આપવાનું જવાબદારીભર્યું કામ પ્રજાસ્તા અર્થાત્ માતા પિતા, શિક્ષક ધર્મગુરુ આદિ સ્થવિરના હાથમાં સોંપાએલું છે. પ્રજાસ્તાસ્થવિર માનવસમાજનો સરક્તા છે. જેવી શિક્ષણસંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેલું માનવસમાજનું ભાવિ ધર્મર પામશે. જેમનાં હાથમાં માનવસમાજનું ભાવિ રહેલું છે તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર ઘણું હોઈ શકે ! તેમની ચોખ્ખતા કેવી અને દૃઢતા હોવી ભોક્ષિને ! તે વિશે વિચાર કરવો ભોઈએ. સામાજિક પ્રજાસ્તાસ્થવિરની વ્યાખ્યા કરતાં કુરમાવે છે કે —

પ્રજાસતિ-શિક્ષણમ્નિ ચે સં પ્રજાસ્તાસ્થવિર ધર્માપદેશકાસ્તે
ચ તે સ્થિરીકરણાત્ સ્થવિરાએતિ પ્રજાસ્થવિર ।

અર્થાત્—જે રાષ્ટ્રની ભાવિ પ્રજાને શિક્ષણદિક્ષા આપે છે અને જે ધર્મોપદેશક કે શિક્ષક પેતાની શિક્ષાના પ્રજાપથી શિક્ષોને કર્તવ્યપરાયણ બનાવે છે તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર કહેવાય છે. સામાજિક પ્રજાસ્તા ની જે વ્યાખ્યા કરી છે તેમાં જે ગુણો રહેશે છે તે ખાસ વિચારવા જેવો છે.

રાષ્ટ્રની ભાવિ પ્રજા બાળના નાનકડા બાળકો છે. બાળકને નાનપણમાં ધર્મમાં મહાપિતાદેવ શિક્ષણસરકાર મળે છે. ધર્મના શિક્ષણમાં જો કે પ્રાથમિક અક્ષરજ્ઞાન હોતું નથી. પણ બાલ્યકાળમાં

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શું આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુસમાં રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ઘરમાં સુદર વાતાવરણ જીભુ કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા સક્રિય થી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત બ્યેથને પણ પાર પાડી શકે, પણ ઘણાખરા માતાપિતા પોતાની જુલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ ડરામણી અને મારફડના પ્રયોગોથી ટેવાએલા હોય છે તેઓ 'ડરાવવું' એ પણ હિંસા છે, સાત્તના આ વાક્યથી બરાબર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્ખી હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમાં માણસોએ માત્ર બપને લીધે પોતાના પ્રાણો ગુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બંધથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

ખીવડાવનાર કે ખીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર ભય આમ અનેકરીતે લા કરે છે માટે હવે ભય એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

જે પ્રાણી આત્મચાહુનો ધાત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

સાત્તકારોએ ભયને મોહનું સ્વરૂપ બતાવીને બાવહિંસાની કોટીનો 'તો બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્પૂલ હિંસાની પણ જનક છે માટે ભય હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેશે.

માતાપિતાએ બાળકને પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા

મતાવવા માલિએ છીએ તો ધરમાં કેવું વાતાવરણ થોડું ભેદીએ !
એ વિશે વિચારવું આવશ્યક નથી !

માતા ધરીએ ધરીએ બાળકો તરફ માથા ભાંચી ઢોલ, પિંડ
ધરીએ ધરીએ માતા ઉપર ચીડાતો ઢોલ અને ઉદ્વેગપૂર્ણ કાંતો ઢોલ
ત્યાં બાળકોને દબાવ કબોથી ખીવડારીએ વા મારફત કરીએ તે ખૂબ
તેઓ કહી મુસરકારી વા વિનથી થવાના નથી.

બાળકોને ખીવડાવનાર માતાપિતા કે સમાજ પૂછશે કે બીજા
માવવામાં દિશા શું મળી !

ભે કે એ પ્રવૃત્તિમાં ચોક્કસ બાળકનું છે જ્યાં વિશેષ
સ્પષ્ટીકરણ મળે લાગતી પદ્ધતિ તો વિશેષ પ્રશ્નકરણ કરીએ—

બાળક રડે હડે જડે કે કશું ન માને તે બાળકનાં હિતમાં
એવો સૌથી પહેલાં બાળકો તરફ આવેલ ભાવે છે આવેલ આવકાર
/ મુખથી માથાની જાંઘ વચ્ચે છે અને જડે હાથ-પર વચ્ચેનાં
મારથી બીજામાં અલ્પસમજ બાળકો ઉપર હસ્યો કરવામાં આવે છે.

આમાં આવેલવૃત્તિ આવેલવૃત્તિથી જ્યાં ગાંધીપ્રભુ અને દા
એ બધું પ્રત્યક્ષ દિશાસ્પદ છે.

આવેલ આવતાં આવેથી મનુષ્ય સાચાસારનું જ્ઞાન જુલો જ્ઞાન
છે એ જ્ઞાન જ્યાં, જાણનાં વિવેક ખતમ થાય છે અને સાથે જ
જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે મુશ્કેલી ખડું થોડી જવાબ છે વળી વધારામાં આ
પ્રવૃત્તિથી બાળકને તો લાગતો નહીં જ્ઞાન / જ્ઞાન છે બાળક માથા
ભાંચ્યાં સીધે છે અને લાગતો બાળકનું મનજી કેટલીકવાર લાગતી
એવું મદો મારી જ્ઞાન છે કે પછી તે હમેશાંને માટે ધીમી જતી જ્ઞાન
છે અને એ ધીમાઈમાંથી ખીલતો જોઈએ બાળકમાં પેદા થાય

જોઈએ જ્ઞાનના નામના સૂરમાં દિશાસૂચકો બહુવિધ છે
જાણીય મનુષ્યના લગતો દિશા અને લગ પેદા થતાંને દિશા તરીકે
વર્ણવેલ છે.

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શુ આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુશમા રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ધરમી સુદર વાતાવરણ ઊભું કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા શક્તિથી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત જ્યેષ્ઠને પણ પાર પાડી શકે, પણ ધણાખરા માતાપિતા પોતાની જુલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ કરામણી અને મારફાડના પ્રયોગોથી ટેવાઓલા હોય છે. તેઓ 'કરાવવું' એ પણ હિંસા છે, શાસ્ત્રના આ વાક્યથી બરાબર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્કસ હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમા માણસોએ માત્ર બપોળે લીધે પોતાના પ્રાણો ગુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બંધથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

ખીવડાવનાર કે ખીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર ભય આમ અનેકરીતે ધા કરે છે માટે હવે ભય એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી.

જે પ્રાણી આત્મચાલુનો ધાત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

શાસ્ત્રકારોએ બપોળે મોહલુ સ્વરૂપ બતાવીને ભાવહિંસાની કાટીનો તો બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્થૂલ હિંસાની પણ જનક છે માટે ભય હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેજે.

માતાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા

અત્યારે માતાપિતાએ સર્વધર્મની ઉત્તમ શાવના ફળવવાની જરૂર છે. કમ્પ્યુ કે આપણા સામાજિક જીવનમાં જોઈ રહ્યા છીએ કે આજના માતાપિતાનાં મન કામવાસનાથી વાસિત થયેલાં છે. જાનેનાં હૃદયો ૪૨૫૨ કમેલક કાસથી ગમ્યાં છે અને વાતવાતમાં તેઓ ૫૨૫૨ અસ્થિ વાક્યપ્રકાર બહાર સમય મળે તો તાનપ્રકાર ખસ કરતા અવગતા નથી ત્યાં કાલા ! સિદ્ધિ અને સરમરોનું સંસ્કૃત ક્યાંથી આવે ?

ત્યાંસુધી માતાપિતાનું જીવન સિદ્ધિ, સરકારી અને આર્થિક ન અને ત્યાંસુધી સરમરોનું સિદ્ધિ ભવતી પ્રત્યક્ષ થાય તે માત્ર નિરાશાજનક છે. એટલા માટે અત્યારે માતાપિતાએ પોતાના તેમજ શાવિ પ્રત્યક્ષ કમ્પાસ મદિ પોતાનું જીવન સિદ્ધિ અને સરકારી અવસ્થા જાણવું જોઈએ.

માતાપિતાએ એ જાણી ન જવું જોઈએ કે ભવતી પ્રત્યક્ષ એ શાવિજનની શાવિવિધાતી છે +

જાણક જેમ મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ બાવકારિક તેમજ ધાર્મિક સિદ્ધિ લેવાને તે મોટા જનતા જાય છે. જાણક ધરતી નિશાળે જોડી ગામની નિશાળમાં જાય છે અને ત્યાં અધ્યયન મેળવે છે. એકજાણુ અધ્યયન મેળવી જાણક બાવકારિક જાણ મેળવે છે ત્યારે બીજા જાણુ ધર્મસ્થાનમાં ધર્મસુએદારા નીતિસિદ્ધિ અને ધર્મસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરે છે.

નિશાળમાં માતાપિતાનું સ્થાન સિદ્ધિ લે છે. સિદ્ધિને જાણકને પોતાના પુત્રસમાન ગણી સિદ્ધિદ્રોષા આપવી જોઈએ એમાં જ સિદ્ધિધર્મની સાચી રહેલી છે. જાણક ક્રિષ્ણ-કુમાર અવસ્થામાં સિદ્ધિને સમય કરવાને હોય છે. ક્રિષ્ણ અને કુમારસ્થામાં સિદ્ધિને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાને પ્રત્યેક કુમાર

પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ કરવામાં જ તેના બાવિજીવનનો
બાગ્યોદય રહેલો છે

બાળકોને બાવિજીવન સુખમય બનાવવા માટે જેમ વ્યાવહારિક
શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેથી વિશેષ ધાર્મિક શિક્ષણને મહત્વનું
સ્થાન આપવાની જરૂર છે કારણકે જીવનમાં જેટલું પ્રવૃત્તિનું સ્થાન
છે તેથી વિશેષ નિવૃત્તિનું સ્થાન છે કારણ કે જીવનનું અંતિમ
ધ્યેય તો નિવૃત્તિ છે નિવૃત્તિધર્મની શિક્ષાદીક્ષા લેવા માટે ધર્મશિક્ષકો
પાસે જઈ ધર્મશિક્ષા બાળકોએ લેવી જોઈએ, અને નિવૃત્તિશિક્ષાનું
અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા માટે બાળપણથી ધર્મસ્થાનકોમાં ધર્મગુરુઓ
પાસે ધર્મશ્રવણ કરવા જવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ

માતાપિતાના, શિક્ષકના કે ધર્મશિક્ષકોના જે શિક્ષણસંસ્કારો
બાળપણમાં દબ થાય છે તે મોટી ઉંમરે દબ થતા નથી અને તે
માટે જ ધર્મસંસ્કારો કેળવવા માટે ધર્મશિક્ષણની અનિવાર્ય આવ
શ્યકતા રહે છે રાષ્ટ્રની બાવિ પ્રજામાં બાળક-બાળિકા, કુમાર-
કુમારિકા, પુત્ર-પુત્રીનો સમાવેશ થાય છે જેમ અત્યારે બાળક-કુમાર
પુત્રોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ જીવનસુધાર માટે
આપવાની આવશ્યકતા જણાય છે તેમ બાળિકા, કન્યા, કુમારી, પુત્રીઓ
માટે પણ વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણની વ્યવસ્થા અવશ્ય
કરવી જોઈએ પુત્ર અને કન્યા વચ્ચે અતર રાખવું ન જોઈએ, જે
માતાપિતા, જે શિક્ષક પુત્ર અને પુત્રી, બાળક અને બાળિકા
વચ્ચે શિક્ષાદીક્ષાના વિષયમાં ભેદભાવ રાખે છે, હિંસા-નીંચી દૃષ્ટિએ
જુએ છે તે પ્રશાસ્તા તરીકે પોતાની ફરજ બગાડે અગત્યની
શક્તિ નથી

શિક્ષાનું યોગ્યતાનુસાર વિભાજન કરવું અને શિક્ષાનો વિષયોસ
ન ધર્મ જમ તેનું ધ્યાન રાખવું એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે
બાળકોને બાળોપયોગી, કુમારોને કુમારોપયોગી, કિશોરોને કિશોરોપયોગી,

મુવાતેને મુવાતેપમેગી, પ્રોદાને પ્રોદાપમેગી અને વહોને વહોપમેગી તથા બાળાએને બાળાપમેગી, કન્થાએને કન્થાપમેગી, મુવતીએને મુવતી-ઉપમેગી પ્રોદાએને પ્રોદા-ઉપમેગી અને વહાએને વહા-ઉપમેગી શિક્ષાદિક્ષા આપવી. શિક્ષણની સાધનસામગ્રી પૂરી પાડવી અને બધી પ્રકારની શિક્ષાની સમુચિત બવસ્થા કરી આપવી એ વિશે પ્રશસ્તાસ્થવિરે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મરણકે ભે બાળકોને મુવાતેપમેગી, મુવાતેને ક્રિશ્ચિપમેગી, કુમારને વહોપમેગી અને વહોને બાળાપમેગી શિક્ષા અને બાળાએને મુવતી-ઉપમેગી, મુવતીએને વહા-ઉપમેગી કે પ્રોદાએને કુમારી-ઉપમેગી આ પ્રમાણે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન ન કરતાં બધાને એક / શિક્ષા પ્રજ્ઞાથીએ શિક્ષાદિક્ષા આપવામાં આવે તો શિક્ષામાં મેટા વિસવાસ ઉભો થઈ જાય અને શિક્ષણનું સુંદર પરિણામ આવવાને બદલે અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો પૂરેપૂરો સંભવ રહેશે. શિક્ષણમાં જરૂરપણ વિભેદ ન આવે એ રીતે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન કરવું એ પ્રશસ્તાએનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પ્રશસ્તાએનું ત્રીજું મહત્વનું કર્તવ્ય એ છે કે જેમ જેમની પ્રજાને માનસિક અને ધાર્મિક શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેમ તેમને સારીરિક-વાચસિક, ઔદ્યોગિક શિક્ષા પણ જવસ્થ આપવી જોઈએ. કેવળ માનસિક શિક્ષા આપવાથી સારીરિક અને વાચસિક રક્ષિત વિકસિત થઈ શકતી નથી અને તેથી માનસિક શિક્ષા ફળદી પણ નથી.

પ્રશસ્તાએનું ત્રીજું કર્તવ્ય એ છે કે કુમાર-કુમારિકએને, નૌદિક શિક્ષાની સાથે ઔદ્યોગિક-શિક્ષા આપવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણકે નૌદિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાનો અપાર સુમેગ મળશે ત્યારે શિક્ષાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ પાર પડશે. કેવળ નૌદિક શિક્ષા આપવાથી શિક્ષા એકાની-પાંચલી જની જાય. શિક્ષાના પ્રત્યેક અંગે સર્વોચ્ચપૂર્ણ ધ્યાન જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું ચોથું કર્તવ્ય એ છે કે, વ્યાવહારિક શિક્ષાની સાથે આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક શિક્ષાનો પણ પ્રબળ કરવો જોઈએ. કારણકે જીવનના વ્યાવહારિક કાર્યોનો શ્રમ હલકો કરવા માટે આધ્યાત્મિક શાન્તિ મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને આત્મિક શાન્તિ ધાર્મિક શિક્ષણદ્વારા મળે છે માટે બાળક-બાળિકાઓના ધાર્મિક સંસ્કારો દૃઢ કરવા માટે ધર્મશિક્ષણની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું પાંચમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં જે કોઈ પ્રતારનો ભ્રાંતિભેદ કે વર્ણભેદનો સામાજિક અંતરાય હોય તેને દૂર કરવો જોઈએ કારણકે ભ્રાંતિભેદ કે વર્ણભેદ એ બધા શિક્ષાના બાધક તત્વો છે.

પ્રશાસ્તાઓનું છઠું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં બધા, તર્જના કે મારફ્ટને જરાપણ સ્થાન આપવું ન જોઈએ, કારણકે બધાનીત થએલો કે હુતોત્સાહ થએલો શિક્ષાર્થી શિક્ષા અહણ કરી શકતો નથી અને કદાચ જે શિક્ષા અહણ કરી શકે છે તે બધાના ભૂતર્થી કરી જઈ બૂલી બાધ છે માટે શિક્ષાર્થીઓના ક્ષિત માટે પણ બધાનો શિક્ષાક્ષેત્રમાથી બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું સાતમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા મેળવતા બાળકો જે નમોદીપન કરનારા સાધનોનો ઉપયોગ કરતા થઈ જાય છે અને એ રીતે શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાળકોને જે મોટો અંતરાય ઉભો થાય છે તે કામેતિજક સાધનોને દૂર કરી કામચામક સાધનોનો વ્યવહાર વિદ્યાર્થીઓમાં શરૂ કરાવવો જોઈએ કામચરિતના પ્રવાહમાં શિક્ષાનો પ્રાપ્ત તથાઈ ન જાય એ વિષે પ્રશાસ્તાઓએ સતત ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું આઠમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓને બાણુવામાં-સમજવામાં-યાદ કરવામાં સુગમ, સરલ અને બોધદાયક હોય તેવા

રાષ્ટ્રનામાં લખાએલા પાઠ્યપુસ્તકદ્વારા શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા નોંધેલો. જેથી શોધ સમયમાં જાનતા શાલ વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ મળે.

પ્રશાસ્તાઓનું નવમું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓના મનને ઠેરની ખર્ચ બાંધ એવું પોષાદીનું શિક્ષણ આપવું ન નોંધેલો. પણ તક સક્રિય અને અવલોકનસક્રિય વધે અને સાથેસાથે વિષયનું જ્ઞાન થાય તેવીરીતે શિક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધેલો.

પ્રશાસ્તાઓનું દ્વિતીય કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને પોતાના રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રધર્મ, રાષ્ટ્રનેતા પ્રત્યે સન્માન જીવને પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે પોતાના સમાજ પ્રત્યે પોતાના ધર્મ પ્રત્યે પોતાની સ્ત્રી દરેક છે તેનું જ્ઞાન પ્રગટે અને રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મની રક્ષા અને સેવાએ તેમણે દેહથી સક્ષિપ્તતા ત્યાગભાવના કેળવવાની છે તેનું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધેલો.

પ્રશાસ્તાઓનું ત્રીજાનું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીની ક્યા વિષયમાં વિશેષ રુચિ છે અને એનું માનસિક વલણ ક્યા વિષય તરફ દોરેલું છે એ વિષે જરાજર વપાસ કરી તેને તે વિષય મુખ્ય આપી બાકીના વિષયોને ગૌણ બનાવી તેમાં પારગત બનાવવો નોંધેલો. જા પ્રમાણે એક એક વિષયમાં વિદ્યાર્થીને વિચારક બનાવવો અને અન્ય વિષયોમાં રસ લેતો કરવો એ આવશ્યક છે આવી શિક્ષા એ જ્ઞાની વિદ્યાર્થીઓનો જીવનભવદ્વાર મુક્ત રીતે ચાલી શકે એમ થાય છે.

સ્કોળમાં કુમાર-કુમારીઓને જેવી શિક્ષા ક્યારે અને કઈરિતે આપવી નોંધેલો. જેવા શિક્ષક જેવી ચોખ્ખતાવાળા હોવા નોંધેલો. તે વિષે પૂર્વાપર શક્તિ વિચાર કરવાનું કાચ પ્રશાસ્તાઓનું છે.

પ્રશાસ્તા-સ્થવિર ઉપર આપ્યા રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મની દેહી ચળીર બચાવદારી મહેલી છે તેનું જ્ઞાન તેમને સતત રહેવું નોંધેલો.

જિગતી પ્રગ્નને પોતાના દેશ પ્રતિ શ્રદ્ધાભાવ પેદા થાય તેવી શિક્ષાપ્રણાલી હોવી જોઈએ દેશદેશાન્તરોના ઇતિહાસ ગોખાવવામા આવે અને પોતાના દેશના અને પોતાના ગામના ઇતિહાસની કશી ખબર ન હોય એ શિક્ષાપ્રણાલીનું દૂષણ છે ગૌરવિત સાધનારી જે શિક્ષા હોય તે જ વાસ્તવમા શિક્ષા છે રાષ્ટ્રોન્નતિ પણ શિક્ષા ઉપર જ આધાર ગમે છે જે શિક્ષા રાષ્ટ્રવિત ન સાધે તે કાઈ શિક્ષા છે ?

અત્યારે ભારતદેશમા શિક્ષાસૈલી અને શિક્ષાપ્રણાલી એટલી બધી દૂષિત છે કે જિગતી પ્રગ્નમા રાષ્ટ્રીય ભાવના જ નહીં થઈ જાય છે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ પણ એ જ માહે છે કે જિગતી પ્રગ્ન પરદેશી જીવન માળે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી જીના ન થાય. અને આ હેતુને બર લાવવા માટે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પોષે એવું શિક્ષણ ન આપતા પરદેશના જ ગુણગુણ ગાવામાં પોતાનું ગૌરવ માને છે, ખરેખર રાષ્ટ્ર માટે આ દુર્ભાગ્યનો વિષય છે. જે ભવિષ્યમા ભારતના ભાગ્યવિધાતાઓ જનવાતા છે તેમને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી મુક્ત રાખવાનું જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે વાસ્તવમા શિક્ષણ જ નથી એ તો જિગતી પ્રગ્નને ગુલામીની ખેડીમા જડાવવાની જાળ છે. આ જાળને તોડીફાડી ફેંકી દેવાનું કામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે જે વિદેશીઓ, જે દેશને પોતાના પગ તળે દબાવવા માહે છે બલા ! તે દેશને તેઓ રાષ્ટ્રીયશિક્ષા શા માટે આપે ! તેઓ જે ધ્યેય માટે ભારતમા આવ્યા છે તે ધ્યેયની પૂર્તિ માટે ગુલામી શિક્ષા આપે એમા શું આશ્ચર્ય ?

પહેલા આખા ભારતવર્ષમા જિગતી પ્રગ્નને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા આપવામા આવતી હતી એ કારણે રાષ્ટ્રનું મસ્તક બિચુ રહેતું હતું અને જનતા પણ સુખશાન્તિમાં રહેતી હતી.

ઐત્યા-પહેલાના વ્યાપારીઓની પાસે એટલી ધનસંપત્તિ ન હતી જેટલી આજે છે. મારવાડ પ્રાન્તમા લગભગ લખપતિ રહે છે

અને મહુર સોમ પશુ સોનાનાં ધરણાં પત્રેરે છે પહેલના સમયમાં સોમ પોતાના જ ગામમાં રહેતા અને મીઠુ—મરચુ વેચી પોતાનું મુજબન ચલાવતા, પણ અત્યારે અંગ્રેજી શિક્ષાના પ્રતારે સોમ મુંબઈ કસબા, મદ્રાસ, જેવા મોટા શહેરોમાં જઈ મોટા મોટા વ્યાપાર કરે છે શું આ અંગ્રેજી શિક્ષાને પ્રતાપ નથી ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું પૂછું છું કે મારવાડના મેઘા મોટા વ્યાપારીઓએ મુંબઈ કસબા વગેરે શહેરોમાં જઈ જે કાન્યાપતિ મેળવી તે બનસ પતિ ભારતની છે કે પરદેશની ? ભારતની છે તો આને જઈ એ ધરો કે જે લેણી આખા શરીરમાં ફરતું હતું તે લેણી એકું કર્ક એક જગ્યાએ જામી રહ્યું, અર્થાત્ એક પત્નિ તો ચાંબચા જેવો નહોતો કર્ક ગયો અને બીજો પત્નિ નેતરની સોડી જેવો પાતલો, નો કર્ક મનુષ્યના શરીરની આવી કસા હેતુ તો તે મનુષ્ય સુંદર અને સ્વસ્થ ગણાઈ જશે ? નહિ નો શરીરમાં નહુ લેણી આવે તો તે છુદી વાત છે. પણ અત્યારે શરીરના એક અંગનું લેણી ખાલી કર્ક બીજા અંગમાં ગામ્બુ જાય તો તે શરીરનો વિકાસ નહિ પણ વિકાર / કહેવાય. શરીરમાં વિકાસને જાણે વિકાર થવાથી પરિણામ એ આવે છે કે જે શરીર પહેલાં સચકત હતું તે નિર્જન જની જાય છે.

આ / પ્રમાણે કરીનેનું બોજન લૂટી ધન એકું કરવામાં આવે તો તે ધનનો લાભ શું કર્ક રહે ? નો ધન વધવાની સાથે બીજાનું કમ્પાસ કરવાની ભાવના વધે તો વાસ્તવમાં ધન વધ્યું છે એમ કહી શકાય. આ રૂબિયા—પૈસા વધે છે પણ સાથે સાથે કમ્પાસલુદિ વધતી નથી ત્યાં ધન વધે કે ઘટે તે જાણે નરાજકર છે.

આશ્ચર્ય તન મન વેચીને મનુષ્યો ધન એકત્રિત કરે છે અને પોતાને પૈસાદાર થતો જોઈ કુસારી નય છે પણ અત્યારે તન—મન નહુ જ નિર્જન જની જાય છે ત્યારે કોઈ કરીન પણ સમગ્ર મનુષ્ય

તેની સામે જિજ્ઞાસ થાય છે અને પૈસાની માગણી કરે છે ત્યારે નિસ્તેજ પૈસાવાળો ગભરાય છે અને ખીજની રક્ષા ચાહે છે ત્યારે ધન તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

ધનવાન પુરુષો માને છે કે, ધનના બળે અમે અમારું રક્ષણ કરી શકીશું. પણ વાસ્તવમાં તન-મનને સખળ બનાવ્યા વિના કેવળ ધન રક્ષણ કરી શકતું નથી. તન-મનને સખળ બનાવવા માટે શિક્ષણની અતિ જરૂર રહે છે. આપણી પૌર્વાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને સખળ-સ્વસ્થ બનાવવાની સર્વપ્રથમ શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. બ્યારે આજની પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને વેચીને ધનને સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. જ્યે તન-મન સ્વસ્થ અને સખળ હશે તો ધન ડોડતું આવશે, પણ જ્યે તન-મન નિર્જળ હશે તો ધનરાશિ પણ હાથમાં રહી શકવાની નથી. જ્યે રાષ્ટ્રમાં તન-મનને સ્વસ્થ અને સખળ બનાવવાની શિક્ષાદીક્ષા અપવામાં આવતી નથી પણ કેવળ ધનપ્રાપ્તિ માટે તનમનને વેચી નાખવાની શિક્ષા અપવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવાને બદલે પતન જ થાય છે. ભારતદેશને ગુલામ બનાવવાની આ ચાવી મેકેલે જેવા શાસન-કર્તાએ ઉપયોગમાં લીધી અને ભારતમાતાના સપૂતોને ગુલામીની શિક્ષા આપી ગુલામગીરીનો ચિરપાવ આપ્યો. આજે ભારતના ખૂણે ખૂણે જ્યે બેકારોનું બંધકરણ ભૂત ભારતીયોને કરાવી ત્રાસ આપી રહ્યું છે તેનું કુખ્ય કારણ આજની દ્વિત શિક્ષાપ્રણાલી જ છે. આજે ભારતમાતાનું જીવનધન યુવકહૃદય પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિની પછવાડે પામમાલ ચર્ધ ગયું છે. આજનો નવલોદિયો જુવાનજેઠ પુરુષ નિર્જળ, નિસ્તેજ, સાહસશૂન્ય, અકર્મણ્ય, હંતોત્સાહ અને નિરાશ જણાય છે તેનું કારણ આજની દ્વિત શિક્ષાપ્રણાલી સિવાય ખીજું શું છે! આજની શિક્ષાપ્રણાલીમાં માનસિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાને જરાપણ સ્થાન નથી. બ્યારે પ્રાચીન સમયમાં શારીરિક, માનસિક, ઔદ્યોગિક, સંગીત, વાદ્ય, આદિ ૭૨ જ્ઞાને શિક્ષા

માનવામાં આવતી અને ૭૨ કલાનો અધિકારી સિદ્ધિત તરીકે જોજાવતો હતા. જોકે ૭૨ કલાને હસ્તગત કરી છે તે કાર્મ દિવસ ધનપ્રાપ્તિ માટે બી નું મુખ તાર ખરો. નોકરી માટે દુકાને દુકાને ફરે ખરો? જો ૭૨ કલાનો વિચારક હોય છે તે હમેશાં સ્વતંત્ર ધર્મે જ ફરે છે તેમ માનસ જ આશિષજીવી એવું મહાર્મ જાણ છે કે તે કાર્મની નોકરી કે ગુલામી કરી શકતો નથી, આ વિચારક માનસ હમેશાં સ્વતંત્ર જ હોય છે તે કાર્મને પરાધીન રહેવા માંગતો નથી. આજનો M A પાસ થયેલ કે B A. પાસ થયેલ હશે બધી કલાનો વિચારક—Master of Arts ગણાતો હોય પણ વાસ્તવમાં તે એક પણ કલાનો સપૂર્ણ વિચારક હોતો જ નથી. કલા સંબંધી વ્યાખ્યા કરવામાં તેઓ પુસ્તકની પુસ્તક હશે બધી નાંખે પણ તેમના જીવનમાં કલાનો સ્પર્શ સુધા થયો હોતો નથી. અને તે જ કારણ છે કે આજનો કલાવિચારક—Master of Arts—નોકરી માટે ૫૦-૬ રૂપિયાની કમાણી માટે—દુકાને દુકાને હાથ લગાવતો ફરે છે અત્યારે કલા નું સિદ્ધિ જ આપવામાં આવતું નથી, કેવળ ગુલામી નું સિદ્ધિ આપવામાં આવે છે ગુલામી સિદ્ધિ ને મદ્યે કલા નું સિદ્ધિ ભિન્ન પ્રાપ્તિ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રયત્ન સચવિર—સરક્ષકસચવિરનું પ્રાથમિક અને આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

આજની ભિન્ન પ્રાપ્તિ એ લવિષ્યની કાવ્યવિધાત્રી છે એ સૌ કાર્મ જાણે છે. પણ એ ભિન્ન પ્રાપ્તિ જીવત જનાવી કાવ્યવિધાત્રી જનાવવી એ સંસ્કૃતિનું કર્તવ્ય છે ભિન્ન પ્રાપ્તિ એટલે આજની ભિન્ન પ્રાપ્તિ પુત્ર-પુત્રી કુમાર કુમારિકા, બાળક-બાળિકા છે જેમ બાળકને સંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે દરેક જાણે છે. તેમ કુમારિકા કે બાળિકાને સુસંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે સંસ્કૃતિએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—ઉપેક્ષા જરાપણ કરવી ન જોઈએ. જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓને સંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે ઉપેક્ષાલાવેલો હોય છે તે રાષ્ટ્ર જીવત જની શક્ય નથી.

યદ્ય નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે સમન્તે તત્ર દેવતા.~જ્યા નારી જાતિની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ રમે છે એ સ્થિતિવચન પાછળ સ્ત્રીજાતિને સન્માન આપવાની જે ઉજવત લાવના રહેલી છે તે લાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીની પવિત્ર ફરજ છે

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને જીવનરથના ચક્રો છે એ બન્ને ચક્રોમાથી કોઈ પણ ચક્રે અસમાન, ભાગેણ કે તૂટેણુ હોય તો જીવન-રથ આગળ ચાલી ન શકે અત્યારે આપણા વ્યવહાર-જીવનમા જે અસમાનતા જોવામા આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ જીવનરથના બન્ને ચક્રો અસમાન છે

જેમ પુરુષ જાતિને શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે સમુચિત વ્યવસ્થા કરવામા આવે છે તેમ સ્ત્રીજાતિને માટે પણ શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે.

આજની બાળિકાઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે રાષ્ટ્રોદ્ધારમા માતાનું સ્થાન ફેટણુ બધું મહત્વનું છે એ કહેવાની હવે જરૂર નથી જે ભવિષ્યની માતાઓ બનવાની છે તે આજની બાળિકાઓને જીવી શિક્ષા આપવી જોઈએ એ વિષે વિચાર કરવાનું નામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે બાળાઓને શિવજી-ગૂંથજી, જરતકામ, અક્ષરજ્ઞાન, બાણજ્ઞાન, વ્યવહારજ્ઞાન આપવાની આવશ્યકતા છે તેથી વિશેષ પાઠવિદ્યા બાળકોને, બાળપોષણ આદિનું સક્રિય જ્ઞાન આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે સ્ત્રીજાતિમા સહિષ્ણુતા, કામજતા અને સેવા એ ગુણો પ્રાનૃતિ હોય છે આ ગુણોને વિકસાવવાની તક આપી એ ગુણોને માનવજાતિના વિકાસમા સદુપયોગ કરવો એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું કર્તવ્ય છે

સ્ત્રીતંત્રિ એ જગતને જીતવાની મહાશક્તિ છે આ તંત્રિનો સદુપયોગ કરવામા આવે તો જગત માનવું કંઈપણ થઈ શકે પણ ન્યાસુધી નારીજનગરજી ન થાય ત્યાસુધી રાષ્ટ્રોદ્ધાર પણ થઈ ન

રોકે. તે મહાલક્ષ્મી આખા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી રહી છે એમ છે એ લક્ષ્મીને ઝીંધી નાંખવાથી ઉદ્ધાર થવાને બાકી છે. એમ અધ.પાત થાય છે તે આજનું સ્ત્રીજીવન જોવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે. આજનું સ્ત્રી જીવન પુરુષોના પોતાની પત્નીથી પામર નહીં છે. જાણે પુરુષોની વાસના વધતી જવાનું કેવળ એક જીવંત પુતળ ન હોય તેવું સ્ત્રી જીવન જાતી ગયું છે અને સ્ત્રી જીવનનું તેજ સામાજિક રૂઢિચુસ્તી અધિકારમાં છુપાઈ ગયું છે. સ્ત્રીજીવનમાં પણ પુરુષ જેટલી શક્તિ લક્ષ્મી અને તેજસ્વિતા રહેલી છે. જૈનસંતોમાં સ્ત્રીજીવનને જાતાવેલાં ત્યાજ અને સેવાની આદ્ય દર્શાવેલાં નોંધાવેલાં છે. સ્ત્રીજીવનની ઉપેક્ષા કરીને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર સમુન્નત જાતી રહેશે નથી અને જાતી પણ રોકે નહિ. સ્ત્રીજીવનનો સદ્ધાર સાધીને જ પુરુષજીવન પોતાનું અને પરનું કિંત સાધી શકે. સ્ત્રીજીવનની શક્તિને વિકસાવવાનાં દરેક પ્રયત્નનાં સાધનો પૂરા પાડવાં અને સ્ત્રીશક્તિનો રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં સુદુપચાય કરવો એ પ્રત્યક્ષારથવિરતું કર્તવ્ય છે.

આજે જ્યારે સ્ત્રીજીવનની હીનાવસ્થા ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરીએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ ગૃહસ્થિતિને કુળ થયા વિના ન રહે. સ્ત્રીજીવનની આ હીનાવસ્થાનું મુખ્ય કારણ તપાસીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે સ્ત્રીજીવનને નેહાએ તેવી શિક્ષાદીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી.

માનવજો-કુમારિકાઓ માટે કયે સંસ્થામાં શિક્ષા આપવાની થોડી બહુની બાવસ્થા હોય પણ ગામગામમાં કે જ્યાં સ્ત્રીજીવનને સેવા પર જીવન રહી રહ્યું છે ત્યાં જાળા-કુમારિકા માટે શિક્ષાની કશી બાવસ્થા હોતી નથી. અને આ જ કારણને લીધે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજો ગામ એકથી જાઈ રહતી નથી એટલું જ નહિ પણ ગામના કાર્પથી કાર્પ મોટા કાર્પ સુધી તે પુરુષજીવનની અપેક્ષા રાખે છે અને બીજાનું મુખ તાડી બેસી રહે છે. સ્ત્રીઓને કેવળ અધ્યયન, આધ્યાત્મ જ આપવા કરતાં, સાચે દરેક પ્રકારનું વ્યવહારિક જ્ઞાન અવશ્ય જમાવું જોઈએ.

અત્યારે શહેરોમાં બાળા-કન્યાઓને જે શિક્ષા આપવામાં આવે, છે તે શિક્ષા જીવનવિકાસની નહિ પણ જીવનવિકારની આપવામાં આવે છે અને સ્ત્રીશિક્ષામાં વિલાસિતાએ પગપેસારો કરી શિક્ષાનો હેતુ હણી નાખ્યો છે અને શિક્ષિત યંગેલી કન્યા સેવાની મૂર્તિ બનવાને બદલે વિલાસિતાની મૂર્તિ બની જાય છે એનું પ્રધાન કારણ પણ સ્ત્રીશિક્ષાની દુર્ઘટા જ છે પ્રાચીન સમયમાં સ્ત્રીશિક્ષા ન હતી એમ ન હતું તે વખતે પણ સ્ત્રીઓ સ્ત્રીશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી 'પડિતા' બની જીવનવ્યવહાર સુદર ચલાવતી અને આદર્શ દેવતાજીવનનો પ્રોધપાઠ સર્વને આપતી, એટલું જ નહિ પણ મોટા મોટા પડિતોના શાસ્ત્રાર્થમાં 'નિર્ણયિકા' બનવા જેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરતી સાબળવામાં આવે છે કે મહાનિમિત્ર અને શકરાચાર્યના શાસ્ત્રાર્થમાં મહાનિમિત્રની પત્ની ભારતી 'નિર્ણયિકા' બની હતી અને ધણી દિવસો મુધી બનતેનો શાસ્ત્રાર્થ સાબળી તેણીએ એવો નિર્ણય આપ્યો હતો, 'શકરાચાર્ય જીત્યા અને મારા પતિદેવ હાર્યા' તે વખતની સ્ત્રીઓમાં વેનીતતા અને પ્રામાણિકતા કેટલી બધી હતી તે ઉપરના દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય એમ છે.

આજે સ્ત્રીઓ થોડું ધણું વાચતા-લખતા શીખી લે છે ત્યાં તો તેઓ ખાવાપીવામાં, રહેલીકરણમાં, પહેરવેશમાં પરિવર્તન કરી નાખે છે અને પોતે બહુ જ શિક્ષિત છે એમ જનસમાજને બતાવવા માટે વિદેશી વનિતાઓની માફક વિલાસિતા અને ફેન્સી રીતરિવાજમાં તથાઈ જાય છે અંધ અનુકરણરૂપિણિ એ શિક્ષાનું દુષ્પરિણામ છે.

દાનપત્યજીવનને સુખમય બનાવવા સ્ત્રીઓએ સ્નેહસદ્ભાવ, સાદગી, નમ્રતા, સસ્કારિતા આદિ સદ્ગુણોને કેળવવા નોઈએ આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ સ્ત્રીજાતિને સસ્કાર અને શિક્ષણદ્વારા સ્ત્રીજીવનને સુખમય બનાવવાની હિતસલાહ આપે છે. આજે ધાશાત્મ શિક્ષણસંસ્કૃતિએ આપણી પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ હણી નાખ્યો છે અને તેને સ્થાને સ્ત્રીજાતિને સ્ત્રીધર્મનું શિક્ષણ

આપણને બધે બીધમના આદર્શને હલુનારુ શિક્ષણ આપવું તર ફરુ છે. આ શિક્ષણ નથી પણ શિક્ષણનુ દુષ્પરિણામ છે.

આજની પ્રચલિત શિક્ષાપ્રણાલી બદલીને તર્લામુખી રાષ્ટ્રીય શિક્ષાપ્રણાલીદ્વારા બિગતી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં ન આવે તર્લામુખી રાષ્ટ્રના કલ્યાણની આશા શી રીતે રાખી સકાય ? અને આ ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે રાષ્ટ્રનો આખો શિક્ષાવિભાગ પ્રશસ્તાસ્થ વિગના હાથમાં હોય અને તેમની સૂચનાનુસાર બિગતી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં આવે. જ્યારે રાષ્ટ્રના સૂચકારેભા હાથમાં શિક્ષાવિભાગ આવશે ત્યારે બિગતી પ્રભ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનુ મદત્ત અને વિદેશીએની કુશિક્ષાનુ દુષ્પરિણામ સમજી શકશે. આ પ્રભાણે પ્રશસ્તાસ્થવિશેની પ્રેરણાથી બિગતી પ્રભ રાષ્ટ્રોદારના મર્તમાં બેઠશે ત્યારે રાષ્ટ્રોદાર અણુક જવાનો જ એમાં સમ નથી.

(૫)

કુળસ્થવિર

[કુલ-થેરા]

ભારતવર્ષ એક મોટો દેશ છે એટલે અહીં હમેશા વિભાજિત શાસનપ્રણાલી ચાલતી આવી છે એક જ શાસક બધા ગયેની ઠીક રીતિએ પાર પાડી શકે નહિ એ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રમા કુલધર્મ અને તેની વ્યવસ્થા કરનાર કુલસ્થવિરની વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે

કુલસ્થવિર એ પ્રકારના છે એક લૌકિક કુલધર્મવિર અને ખીજા લૌકિકતર કુલસ્થવિર

લૌકિક કુલધર્મની જે સમુચિત વ્યવસ્થા કરે છે એટલે જેવા કાર્યો કરવાથી કુળની ઉન્નતિ થાય છે અને જેવા કાર્યો કરવાથી કુળનું પતન થશે એ વાતનો પૂર્વાપર વિચાર કરનાર કુલસ્થવિર કહેવાય છે જે સાચો કુલસ્થવિર હોય છે તે કુલધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણ પશુ અર્પી દે છે પણ કુળને કલંક લગાડવા દેતો નથી કુલસ્થવિર કુળને ઉગ્ગળનાર સાચો કુળદીવો હોય છે.

જેમ દીવો પોતે બળે અને ખીજાને બાળે નહિ પણ પોતાના પ્રકાશથી બધાને ઉગ્ગળે છે તેમ જે કુળના દરેક પ્રકારના દુષ્ક-

સકરો સકલ કરે છે પણ કુળનાં માણસોને જરા પણ કુખ કે કષ્ટ આપતો નથી અને પોતાના છવનપ્રકારથી આખા કુળને કિતલે છે તે ખરેખર કુળદીપક છે કુળદીપક જનલુ એ સરસ નથી. કુળ દીપક બનવા માટે તો દીવાની માફક તનને તાવવું પડે છે અને આખા કુળને ઉજળવા માટે આત્મચાનનો પ્રકાર પ્રત્યાવશે. પડે છે ને કુળની મોટાઈ મેળવવા માટે કુળસ્થવિર જની જલ છે પણ કુલો દારતું કામ કરતો નથી તે વ્યક્તિ કુળદીપક નહિ પણ કુલોદાર જને છે કુલોદાર કુળને કસ્ટીજીત કરી નાંખે છે બ્યારે કુળદીપક આખા કુળને ઉજલે છે ને સાચો કુળસ્થવિર હોય છે તે કુળદીપક હોય છે.

આખા કુળમાં કુદુઃખભાવનાનું જીજ્ઞ રાખવું એ કુળસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે ને કુળમાં કુદુઃખભાવના હોતી નથી તે કુળ વધારે આનુષ્ઠાન ભોજની રાખવું નથી. કુદુઃખભાવના એ કુલોદારનું મુજ છે કુળમાં કુદુઃખભાવના જેળવવા માટે કુળસ્થવિરે આખા કુળના પ્રત્યેક સભ્યની સારસલાજી રાખવી પડે છે પહેલાના સમયમાં જોસવાસોમાં પત્ર કુળસ્થવિરનું કામ કરતું જોસવાસોએ જેવી રીતે રહેવું, જેવો બવદાર રાખવો અને કુળધર્મની રક્ષા માટે ક્યા ક્યા ઉપાયો મેળવવા વગેરેનો નિમજ તે લોકો જ કરતા હતા. આ કુળ બવસ્થાને ને લોકોએ તોડી છે તે લોકોને એનું કુબ્ધરિજ્ઞાન સહેવું પડ્યું છે કુળસ્થવિરની ઉપસ્થિતિમાં કુળના સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ જર્મ માંસ, સરાખ આદિ કુર્વસનોનું સેવન કરવાનું તથા કુળમર્ષદા તોડી બાલ-વિવાહ, વદવિવાહ, અનમેલ વિવાહ કરવાનું કાર્ષ સાદસ કરતું નહિ ને કાર્ષ કુળમર્ષદાનું ઉદ્ધવન કરતું તેને કુળસ્થવિર ચોખ્ખ ૬૩ આપતા અને તેનો પૂરેપૂરો જામત કરવામાં આવતો. કુળની મર્ષદા ખરાખર સમવાજ અને કુળની ક્રોધ રીતરિવાજોનું ખરાખર પાલન થાય તે માટે કુળસ્થવિર પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખતા. કુળસ્થવિરના આ મહત્વપૂર્ણ પદના બારને વહન કરવો સાધારણ મનુષ્ય માટે સરસ

નથી જે વ્યક્તિએ કુળની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા જેટલું વ્યક્તિત્વ કેળવ્યું છે તેજ વ્યક્તિ કુળસ્થવિર બની શકે છે અને કુલોદ્ધાર કરી કુળને દીપાવી શકે છે

આજે પહેલાના જેવી કુળસ્થવિરની વ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ થાય છે એટલું જ નહિ પણ આ કુળનાયક વિવાહોમા ધણું આધળું ખર્ચ પણ થાય છે અત્યારે સમાજની જે અધોદત્ત જોવામા આવે છે તેનું મૂળ કારણ શોધશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે એજ કુળસ્થવિર ન હોવાને કારણે જ કન્યાવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ આદિ રાક્ષસી રીતરિવાજો જીવી રહ્યા છે, અને બીજા નવા રીતરિવાજો પેદા થતા જાય છે કે જેથી કુળધર્મનો નાશ થાય છે

આજે કુળસ્થવિરના અભાવે દરેક કુળમા ખોટા ખર્ચો, ખોટા વ્યવહારો, અને બહારના આડબરો વધતા જોવામા આવે છે અને એ જ કારણે પહેલા ખસો કે ત્રણસો રૂપિયામા વિવાહનો ખર્ચ થતો હતો તે કુળવ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે બે હજાર કે ત્રણ હજાર જેટલો ખર્ચ કરવા છતાં વિવાહનું કામ બરાબર પાર પડતું નથી. કુળમા ખોટા ખર્ચો વધવાને કારણે સમાજમા અત્યધિક ખેંઝરી વધી છે અને આજે સમાજનો મોટો સાધારણ વર્ગ ગરીબ હોવાને કારણે વિવાહનો મોટો ખર્ચ હિપાડી શકતો ન હોવાથી તેને અવિવાહિત રહેવું પડે છે આ પ્રમાણે ફરજિયાત રહેવું પડતું અવિવાહિત જીવન બ્રજ થયા વિના રહેતું નથી અને પરિણામે સમાજમા પાપાચાર વધે છે આ પાપાચારનું દુષ્પરિણામ સમાજ અને કુળને સહેવું પડે છે

જો કુળની બરાબર વ્યવસ્થા હોય તો કુળમા બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ કેમ થઈ શકે ? કુળને ઉન્નતિનાર કુળસ્થવિર હોય તો કુળમા હજારો રૂપિયાનું પાણી કરી વિલાસિતાના બીજ રોપે એવા વેશ્યાનૃત્ય, રડીનાચ જેવા કદમા રીતરિવાજો કેમ

ચાલી રો ? આજની ભિત્તી પ્રજામાં બધાં આવાં ખરાબ જુગસરસરો
 સી ચાતાં હોય ત્યાં જુગાદારની બાસા કેમ રાખી શકાય ? ભિત્તી
 પ્રજામાં સારાં જુગસરસરો સી ચવાતુ કામ જુગસરવિસ્તુ છે આખા
 જુગની જરાબર અવસ્થા કરવી અને જુગ ઉન્નતિને પથે ચડે એવાં
 રીતરિવાજ પ્રચલિત કરવાં એ જુગસરવિરે જોવાનું છે જુગમાં
 જાનપાન, રીતરિવાજ આચારવિચાર શુદ્ધ રહે અને જુગધર્મનું
 જરાબર પાલન થાય તેની સાવચેતી જુગસરવિરે રાખવી પડે છે.
 અત્યારે જુગધર્મનું જરાબર પાલન ન થવાને કારણે જ વિવાહેમ્મુક
 સુવકાને ફરજમાત અવિવાહિત જીવન બચીત કરવું પડે છે અને
 ૬૦-૬૫ વર્ષના પુરો ધનસંપાદન બધે આસાબરી કુમારિકાઓ સાથે
 વિવાહ કરી દે છે અને પરિણામે થોડાં વર્ષ મુઠવાસમાં રહીને
 પોતે સંતુને બેઠે છે અને અનોખા બાલિકાનું જીવન પણ જુગની
 બનાવટો બધ છે એક બાલુ પુરુષવિવાહ થાય છે અત્યારે બીજા બાલુ
 નાના નાના અનોખા બાળકોને વિવાહના બંધનમાં સપડાવવામાં આવે
 છે આ એ કારણોને લીધે સમાજમાં વિધવાઓની વૃદ્ધિ થાય છે આ
 વિધવાઓમાં કેટલીક વિધવાઓ એવી પણ હોય છે કે જેમને પોતે
 મૃતુ છે કેવી અવસ્થામાં છે ! એટલું પણ જાન હોતું નથી આ
 નાની ઉંમરમાં કુમળી કુમારિકાઓને વિધવા બનવાનું કરવું જુગધર્મમાં
 ઉલ્લંઘન અને જુગસરવિરની સરક્ષણનો અભાવ છે

આજે જન જોડી મજલતાબ આવા મઠે મોટી મોટી જામખંડાસ-
 નારા સરવિરે જાદાર નીકળી પડે છે પણ વિવાહ ન્યાયગુહા છે કે
 નહિ ! એ જોનારા વધુ મોઝા હોય છે પ્રીતિભોજ તો પહેલાં પણ
 થતાં પણ તે પ્રીતિવૃદ્ધિ માટે ત્યારે કાઈ કેમણે જાણકારથી પ્રીતિ
 ભોજ કરાવવામાં ન આવતું અત્યારે જે ભતિભોજ કરાવવામાં આવે
 છે તે ભતિનો દડ વસુલ કરવા માટે કરાવવામાં આવતું હોય
 છે મોઝા ભતિભોજ કરવા માટે દબાવુ કરે છે પણ પાછળથી તેઓની
 છી ફુડયા થઈ તેનું ખાન રાખતા નથી જે સ્થિતિ ભતિભોજની
 છે તેથી ખરાબ સ્થિતિ સંતુભોજની છે મૃતુભોજની કુમળી

ધનસપત્તિ, શરીરસપત્તિનો ઘણો જ હાસ યાગ છે પણ આ બધું કુળસ્થવિર વિના કોણ સમજાવે ? અત્યારે કુળસ્થવિરના અભાવે બધા બુદ્ધિઓ ત્યાં કુળમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે, ખોટા રીવાજો, ખોટા ખર્ચો વધારવામાં આવે છે કુળવ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે સમાજના ટૂંકડે-ટૂંકડા થઈ ગયા છે અને સામાજિક જીવન કુખી બનતું ગયું છે અને કુળધર્મનો નાશ થતો જોવામાં આવે છે

લૌકિક કુળના ઉદ્ધાર માટે જેમ કુળસ્થવિરની આવશ્યકતા રહે છે તેમ લોકોત્તર કુળના ઉદ્ધાર માટે લોકોત્તર કુળસ્થવિરની પણ જરૂર રહે છે સાધુસમાજ એ લોકોત્તર કુળ છે સાધુસમાજના નિયમપાલનની બધી જવાબદારી શુરુ ઉપર રહે છે એટલે શુરુ એ લોકોત્તર કુળના સ્થવિર છે શિષ્યવર્ગને આચારધર્મનું શિક્ષણ આપવું, ઉચિત આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે યોગ્ય સાધનો પૂરા પાડવા એ શુરુનું કર્તવ્ય છે શિષ્યોને ભણાવીગણાવી વિદ્યાન બનાવવા એ પણ શુરુનું જ કર્તવ્ય ગણાવામાં આવ્યું છે જે કોઈ શુરુ પોતાના ૧૦-૨૦ યોગ્ય શિષ્યોને જ ભણાવે અને બાકીના શિષ્યોને શિક્ષા ન આપે તો તે શુરુ કુલસ્થવિર કહેવાય નહિ જે કુળસ્થવિર બાળકોને બાળકોએ અને વૃદ્ધોને વૃદ્ધોએ શિક્ષા આપે છે અને તેમની યોગ્યતાનુસાર સારસંભાળ રાખે છે તે કુળસ્થવિરનું કુળ હમેશા પવિત્ર રહે છે

જે પ્રમાણે લૌકિક કુળસ્થવિર કુળધર્મના પાલન કરવા-કરાવવાની બધી વ્યવસ્થા કરે છે તે જ પ્રમાણે જે શુરુ પોતાના કુળના બધા સાધુઓને કુળધર્મના પાલનમાં દૃઢ બનાવે છે, તે લોકોત્તર કુલસ્થવિર છે લોકોત્તર કુલસ્થવિરના બનાવેલા નિયમોનો ભંગ કરનાર માટે દડવિધાન પણ બતાવવામાં આવેલ છે એ પ્રાયશ્ચિત્તમાં દશમુ પ્રાયશ્ચિત્ત અન્તિમ સજા છે આ છેલ્લું પ્રાયશ્ચિત્ત એને જ દેવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય કુળમાં રહી કુળનો નાશ કરે છે, સંઘમાં રહી સંઘનો નાશ કરે છે અથવા ગણમાં રહી ગણનો નાશ કરે છે

સાધુ ને મહાજનોને મૂળથી ભગ શ્રેયો તેથી અધિકાર્ય અધિક સભા નથી દીધા છે પરંતુ ને મહાર્થ ભેદ પાડે તે ભેદ સ્વમુ પ્રાપ્તિય છે આનુ પ્રધાન મરણ એ છે કે ને માર્ગ સ્વમુ અક્રિયતા અપરાધ કરે તો તે એકલો / માર્ગ માત્ર જુઓ ને કુળ સમ કે મહાર્થ ભેદ પાડે તે આપા કુળને કે સમને દાનિ પહેલે છે માર્ગ એ ભૂલેશું પશુ સુલુ ન ભેદિએ કે ને અક્રિય કુળને કિન્નરિન કરે છે તે કુળર્થ નાપે છે અને આપા કુળને અપરાધી બને છે

કુળર્થ કુલીનતા પ્રમદાવવી અને કુળને ઉચ્ચવશ બનાવવું એ કુળસ્થવિગ્ને ધર્મ છે કુળદીપક બનવા માર્ગ કુળસ્થવિરે અક્રમભેદ આપી બીજાને પેલાના ચાનપ્રમાણ વડે પ્રમાણિત કરવા જેટલું અક્રિય પ્રમદાવવું ભેદિએ.

(૬)

ગણુસ્થવિર-ગણુનાયક

[ગણ-ધેરા]

માનવકુળ અનેક નાના મોટા કુટુંબોમા વહેવારો છે આ બધા કુટુંબોમા પરસ્પર પ્રેમસબંધ, સ્નેહસદ્ભાવ તથા યોગ્ય વ્યવસ્થા જળવાય તે માટે બધા કુટુંબોનું એક મધ્યસ્થ મહાન સ્થાપવામા આવે છે જે 'ગણુ' અથવા 'કુટુંબ સમૂહ' એ નામથી ઓળખાય છે આ 'ગણુ' નું મુખ્ય કામ કુળની મર્યાદા સાચવવાનું અને કુળની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાનું હોય છે જે વ્યક્તિ આ ગણુ-તત્ત્વ બરાબર નિયંત્રણ અને સચાલન કરે છે તે 'ગણુસ્થવિર' કે ગણુનાયક તરીકે ઓળખાય છે

પ્રાચીન સમયમા ગણુતત્ત્વ-પ્રવ્રજાતત્ત્વની પ્રણાલી બહુ પ્રચલિત હતી બ મહાવીરના સમયમા અહાર ગણુરાજ્યો હતા અને એ ગણુ-રાજ્યો પરસ્પર બહુ જ સલાહસપથી રહેતા અને ગણુરાજ્યોની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા. આ અહાર ગણુરાજ્યોનો ગણુસ્થવિર ચેટક હતો.

જૈનસૂત્રોમા ગણુનાયક ચેટકનો જે કાર્ષ જીવનપરિચય મળે છે તે ઉપરથી ગણુસ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે

મતધર્મેષ્ઠ જે વર્તમાન સમયમાં બિહાર નામે ઝોળખાય છે તેની ઉપર વૈશાલી નામે એક પ્રસિદ્ધ નગરી હતી. આ વૈશાલીનગરી જયુરાન્યમાં હતી. આ જયુરાન્યનો અધિનાયક ચેટક હતો. તે વખતે વૈશાલી જયુરાન્ય જેવાં બીજાં પણ ઘણાં જયુરાન્યો હતાં જેમાં કુસીનારા પાવા, કુપાપુર આદિ પ્રધાન જયુરાન્યો હતાં, આ બધાં જયુરાન્યો જયુત ત્ર કે પ્રજાત ત્ર (Republic) રાન્યો હતાં. આ જયુરાન્યોનું નિમજ્જ અને સમાધન જયુનાયક ચેટક કરતો હતો.

આ જયુતનો સમાધન આધુનિક પ્રજાત ત્ર રાન્યોની જેમ હતો. આ બધાં જયુરાન્યોમાં કૃત્રિમ કુળના અગ્રેષ્ઠોની કૌટુંબી (સભા) કુળના કામ કરતી હતી. આ જયુત ત્રમાં જે જે ભૂતિઓ સમ્મિશ્રિત હતી તે પોતાનો એક પ્રતિનિધિ ચૂરી જયુત ત્રમાં મોકલતી.

જયુત ત્રની સભાની વ્યવસ્થા એકદમ સુંદર હતી. એ સભામાં એક દાસન-પ્રગ્રપક નિયુક્ત કરવામાં આવતો કે જે આવેલા સભ્યોને તેમનું સ્થાન બતાવતો. સભ્યોની ઉપસ્થિતિ પૂર્ણ થાય ત્યારે મોર્થપુત્ર પ્રસ્તાવ સભા સમક્ષ મૂકવામાં આવતો. આ ક્રિયાને નૃષિ (નૃષિ) કહેવામાં આવતી. વિદ્યપ્તિ કર્યા પછી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવ ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો અને પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવે કે નહીં એ વિશે તરુપાર પ્રત્યેક સભ્યને પૂછવામાં આવતું. જો બધા સભ્યો પ્રસ્તાવને સ્વીકૃત કરવામાં સહમત થતા તો પ્રસ્તાવ પાસ કરવામાં આવતો અને જો તેમાં મતભેદ થતો તો મતઝલુના કરવામાં આવતી. આ જયુત ત્રની સભાનાં નિમજ્જાપનિવરો પણ મદવામાં આવતાં અને તેનું નરાનર પાસન કરવામાં આવતું.

જયુત ત્રની સભા બહુમતિથી કામ કરતી હતી. સભ્યમાં જે પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવતો તે પ્રસ્તાવને કાર્મીપમાં પરિક્રુત કરનાર જયુનાયક Chief Magistrate કહેવામાં આવતો. જયુ નાયકને સહકર આવવા માટે ઉપરાજ, અધારી, સેનાપતિ વગેરે પણ

નિયુક્ત કરવામાં આવતા ગણુત્રતુ ન્યાયાલય એક આદર્શ ઢગલ હતું, કે ન્યા સસ્તો અને સાચો ન્યાય આપવામાં આવતો ગણુત્રતના સદસ્યોનો ન્યા દરબાર બરવામાં આવતો તે સ્થાન Town hallના નામે ઓળખાતું

ગણુનાયક ચેટકે ગણુરાજ્યોની સુવ્યવસ્થા કરવામાં કુશળ હતો બધા ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેણે નેતૃત્વ સ્વીકારતા અને તેની આદાને શિરોધાર્ય કરતા ચેટકે પોતે આદ્ય, દીક્ષ અને અપરાજીત-કોષ્ઠી ગાંધ્યો ન જાય એવો-હતો તેની અપ્રતિમ પ્રતિભાશક્તિ આગળ બધા નમતું આવતા પ્રજાને સુખી બનાવવા માટે પોતાથી તે શક્ય પ્રયત્નો કરતો અન્યાય સામે તે જોહાદ જગવતો અને ન્યાયની આગળ નમતું આવતો આ તેની ગણુનાયક તરીકેની ખાસ વિશેષતા હતી મહારાજ ચેટકે ગણુનાયકના ગુણોથી સંપન્ન હતો અને તેથી જ ખીજાં ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરતાં

એક વખત મહારાજ ચેટકેને ગણુનાયક તરીકેની કડવી ફરજ બજાવવાનું જોખમભર્યું કામ માથે આવી પડ્યું પ્રસંગ એવો હતો કે, મહારાજ ચેટકેના બાણેજ મગધાધિપતિ કોણિકે પોતાના બાઈ વિહલ્લકુમારના બાગમાં આવેલા હાર-હાથી ખૂટવી લેવા માટે વિહલ્લકુમારની સાથે અન્યાય કર્યો વિહલ્લકુમાર ગભરાયો અને મહારાજ ચેટકેની શરણે આવ્યો. ગણુનાયક ચેટકે વિહલ્લકુમારની બધી વાત શાન્તિપૂર્વક સાંભળ્યા બાદ કહ્યું કે, મહારાજ કોણિકેનો આ અન્યાય છે હાર-હાથી ઉપર તેનો જગપણુ અધિકાર નથી. મગધાધિપતિ કોણિક અને વિહલ્લકુમાર બંને ગણુનાયક ચેટકેના બાણેજ હતા એક અન્યાયને પથે હતો અને બીજો ન્યાયને પથે હતો અન્યાયનો પ્રતિજ્ઞ કરવો અને ન્યાયનો પ્રચાર કરવો એ ગણુત્રતુ ધ્યેય હોય છે આજે ગણુત્રતના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાનો શુભ પ્રસંગ સાપડ્યો હતો ગણુનાયક ચેટકે બધા ગણુગાંધ્યોના અધિનાયકોને એકઠાં કર્યા અને ગણુધર્મ ઉપર આવેલી ફરજને બજાવવાનો હેતુ સમજાવ્યો બધા

અણુરાભ્યોના અધિનાથકે અને તે બોલે મહારાજ કોણિકના અન્યાયનો પ્રતિહાર કરવા અને આમને અથેસા વિદ્યકુમારને ન્યાય અપાવવા અણુનાથક ચેટકને આગ્રહ કર્યો

અણુનાથક ચેટક ઉપર આજે બેવડી ફરજ આવી પડી હતી. અણુધર્મની રક્ષા અને બીજા બાણેજોની રક્ષા મગધપતિ કોણિક પશુ બાણેજ હતો અને વિદ્યકુમાર પણ બાણેજ હતો. પણ મગધપતિ કોણિક અન્યાયને પશુ ઢોવાથી તેનો પણ ન સેતાં નિઃસહાય વિદ્યકુમારનો પણ લીધો. ચેટક કેસો નધા નિષ્પણ અને ન્યાયપ્રિય હતો તેનો પરિચય અને આપણને મળે છે અણુનાથક ચેટકે સર્વપ્રથમ તો મગધપતિ કોણિકને બે તણ વાર ન્યાયને આજે આવી સમાધાની કરવાના સંદેશાઓ પાઠ્યાં, પણ સવાના ઉન્માદમાં ભાતુપ્રેમને શ્રદ્ધેથી મગધપતિ કોણિક અણુનાથક ચેટકની દાસ સલાહને અવગણી કહી અને કુદ માટે તૈયારી કરવાનું કહેવું મોકલ્યું. મહારાજ ચેટકે નર્મ અણુરાભ્યોનાં અધિનાથકોને કુદ માટે તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી આખરે ભયકર કુદક થયું. બે કે દેવી સહાયથી મગધપતિ કોણિક એ કુદમાં છત્યો પણ અણુનાથક ચેટક તથા તેના સહાયક બીજા અણુનાથકોએ પ્રાચુના બોલે પણ અણુધર્મનો પ્રતિહાર બળવી અને ચોતાની અણુનાથક તરીકેની ફરજ ભગવી

ઉપરના સામીય દશાના ઉપરથી અણુનાથક કેવો હોયો નેર્મજે અને તેના ઉપર કેટલી નધી ન કરીર બવાનદારીએ હોય છે તેનો સામાન્ય પરિચય મળે છે કે —

અણુનાથકે અણુતમની અવરજા અને પ્રતિજ્ઞા સાચવવા માટે સમય અને સક્રિયતા બોલ આપવો પડે છે

અણુનાથકે પોતાના સહારી અણુરાભ્યોના અધિનાથકોનાં હાથ છતાંય પ્રતિ પ્રેમઆવ અને અક્રિયતા મગધપતિ પડે છે.

• જુલિય નિઃસહાયિ સુત અને 'અમલવીસુત'માં આનેક સ્વમુદ્ધ અને મહાસિંહાદ્ય કુદક થઈન.

ગણુનાયકે અન્યાયના પ્રતિકાર અને ન્યાયના પ્રચલન માટે હમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરવા પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષાએ પ્રાણાર્પણુ જોટણુ આત્મબળ કેળવવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા આગળ સ્વજનનો સબધ તોડવો પડે છે

ગણુનાયકે ગણુતંત્રને આશ્રયે આવેલા કોઈપણુ આગ્રિતને તન, મન અને ધનથી રક્ષા કરવી પડે છે

ગણુનાયકે કોઈપણુ પ્રકારનો પક્ષપાત છોડી નિષ્પક્ષ અને ન્યાયપ્રિય થઈ રહેવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાણના ભોગે પણ સાચવવી પડે છે,

ગણુનાયકે પ્રજાના સુખદુઃખની દિનરાત ચિન્તા કરવી પડે છે.

ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા અર્થે ગણુનાયકે કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તે આપણે જોયું પણ આ સિવાય ગણુનાયક ગણુધર્મને વધારે વ્યવસ્થિત અને વ્યવહાર્ય કરવા માટે ધણીવાર તેમા યોગ્ય પરિવર્તન પણ કરવું પડે છે 'ગણુ'ના નિયમોમા પરિવર્તન અને પરિવર્દન કરવાથી ધણીવાર ગણુતંત્રના રાજ્યો નારાજ પણ થાય છે, પણ જે સાચો ગણુનાયક હોય છે તે કોઈની રાજ્યખુશીથી કુલાતો નથી તેમ કોઈની નારાજીથી ગભરાતો નથી તે તો ગણુધર્મ વ્યવસ્થિત કેમ થાય અને ગણુતંત્રનું સચાલન અને નિયંત્રણ બરાબર કેમ થાય અને તેથી પ્રજાને વિશેષ સુખશાન્તિ કેમ પહોંચે એ જ ચિન્તા હમેશા ગણુનાયકને રહ્યા કરે ■ જે ગણુનાયક ગણુતંત્રમા 'આમ કરવાથી અમુક નારાજ થશે તો' એમ ધારી યોગ્ય પરિવર્તન કરતા હશે છે તે ગણુસ્થવિરપદને શોભાવી શકતો નથી માટે સાચો ગણુનાયક તો તે જ છે કે, જે દેશકલાનુસાર ગણુધર્મના નિયમોપનિયમોમા યોગ્ય

પરિવર્તન કરી ગણતરને બેધરિશત બનાવે છે અને તે દ્વારા પ્રગળે મુખશાન્તિ પહોંચાડે છે

જેમ શોધે જરૂરીના દિવસોમાં ગ્રીષ્મ કપડાં પહેરે છે અને શરદીના દિવસોમાં જરૂર કપડાં પહેરે છે. તદુપર અનુચાર આ પરિવર્તન કમ્પાસુકરી માનવામાં આવે છે તેમ દેશકાશાનુસાર ગણતરમાં થોડા પરિવર્તન કરવું અતિ આવશ્યક છે એક પુસ્તકમાં જેમ વાંચવામાં આવ્યું હતું કે જે વસ્તુમાં પરિવર્તન હતું નથી તે વસ્તુ ટકવી નથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે આ વાત સત્ય સાચે છે કારણ કે એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે વૃક્ષ પશુ જૂનાં પાક્યાં ફેંટા દે છે અને નવાં પાક્યાં ધારણ કરે છે જો આ પરિવર્તન વૃક્ષમાં ન થાય તો વૃક્ષ વૃક્ષરૂપે ટકી ન શકે જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ પ્રત્યેક વસ્તુ ઉત્પાદનમયધૈર્યાત્મક માનવામાં આવી છે સાર્વત્રિક કે ગણનાયકે સમયાનુસાર ગણધર્મમાં થોડા પરિવર્તન કરવું જોઈએ.

જો ગણનાયક સમયધર્મી અને સમજદાર ન હોય તો ગણધર્મમાં ફરવામાં આવેલું પરિવર્તન ગણધર્મમાં બેધરિશત કરવાને બદલે બેધરિશત કરી નાખે છે એટલા ગણ ગણનાયકને દેશકાળનું જ્ઞાન આવશ્યક હોવું જોઈએ.

જે બાકી ગણતરની વીજરમેલી શક્તિનું સચકન કરી તેનો ગણધર્મને બેધરિશત કરવામાં સદુપયોગ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રગળા જીવનને સુખી બનાવે છે તે બાકી ગણરચયિત નથી થકે છે અને બાકીમોજ તથા કષ્ટબપાતનદ્વારા તે ગણરચયિતને દીવાળી થકે છે

(૭) સંઘસ્થવિર

[સંઘ-ચેત્ર]

જૈનશાસનમાં પ્રથમ સ્થાન અતિ મહત્વનું છે સઘ એટલે જૈનશાસન સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એમ ચતુર્વિધ સઘ છે. આ ચતુર્વિધ સઘની પ્રતિષ્ઠામાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠા રહેલી છે ગરબુ કે આ ચતુર્વિધ સઘના પાયા ઉપર જ જૈનશાસન ટકી રહ્યું છે જે સઘના આધારે ધર્મ ટકી રહેલો છે તે સઘ નો સિધ્ધિ હોય તો ધર્મ કેમ ટકી શકે ? એટલા માટે સઘની સુવ્યવસ્થા જાળવવા માટે સઘસ્થવિરની આવશ્યકતા શાસ્ત્રકર્તાએ બતાવી છે.

સકળ સઘનું સચાલન કરવું એટલે ચતુર્વિધ સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી, એ સઘસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે

સઘ બે પ્રકારનો છે લોકિક સઘ અને લોકોત્તર સઘ. શ્રાવક અને શ્રાવિકા લોકિક સઘના સભ્યો છે અને સાધુ અને સાધ્વી એ લોકોત્તર સઘના સભ્યો છે લોકિક સઘસ્થવિર લોકિક સઘની વ્યવસ્થા કરે છે અને લોકોત્તર સઘસ્થવિર લોકોત્તર સઘની વ્યવસ્થા કરે છે.

માવક તથા આવિકા બન્નેને સધર્મ સમાન અધિકાર છે બન્નેના પરસ્પરના સંબંધાર વિના સધર્મ કોઈપણ કામ અવરિચિત આવી ન શકે. લૌકિક સધર્મ આ બે મહત્વના અંગિયાર્થ કોઈ એક અંત પાંચમું બને અથવા બનાવવામાં આવે તો લૌકિક સધર્મ બામળ આવી ન શકે

ચાન, ઈર્ષા, આરિત્રને છવનમાં ઉતારવા માટે જો આવક આવિકા બન્ને સક્રિય પ્રયત્ન કરે તો લૌકિકસધર્મી ઉત્પત્તિ થયા વિના ન રહે. લૌકિક સધર્મો મુખ્ય આદર્શ લૌકિક છવનને અવરિચિત અને આદર્શ બનાવવાનો છે પણ છવનનો આદર્શ સંધર્મવિર વિના કોણ સમજાવે ?

જો સંધર્મવર સધર્મના નિયમોપસ્થિતિઓ અનુસાર સધર્મી અવસ્થા કરે તો સધર્મી ઉત્પત્તિ અવશ્ય થાય. પણ સધર્મી જરાબર અવસ્થા કરવા માટે સંધર્મવિરે ચાન, ઈર્ષા અને આરિત્રને છવનમાં સ્થાન આપી અક્રિયતા ડેળવણ પડે છે જ્યારે સંધર્મવિર પ્રભાવશાલો અને દુરદશા બને છે ત્યારે સધર્મ પ્રયત્નના પશ્ચ અવશ્ય ત્વન છે. આવારે સત્ત્વા સંધર્મવિરના બચાવે સધર્મ નોઈએ તેવું નધારણુ જોવામાં આવતું નથી અને તેથી સમજવન પણ અવરિચિત આણતું નથી. જત્યારે સંધર્મવિરના બચાવે આવક અને આવિકાનું છવન થીજી બની ચુ છે બન્નેનો નોઈએ તેવો વિકાસ થતો નથી એટલા માટે આવક અને આવિકાનું છવન વિકસિત થાય એ માટે સધર્મ નધારણુ જરાબર થી વિકાસમાં હોવો જોઈવાની સંધર્મવિર અવસ્થા કરવાની જરૂર છે. સધર્મ જોમાં કમ્યાણુ રહેલું છે એ એક માત્ર હકિતિ કુ સંધર્મવિરની સમજી હોવું નોઈએ. સંધર્મવિર દ્રબ, હોત કાલ પ્રમાણે સધર્મ નધારણુમાં પરિવર્તન કરી સધર્મ નિયમોને અવકારમાં લાવવા નોઈએ અને સધર્મોતિ માટે સક્રિય પ્રયત્નો કરવા નોઈએ.

સધર્મોતિ માટે સંધર્મવિરે સવપ્રથમ સધર્મો સુદર સચન કરવું નોઈએ. જો સધર્મો સુદર સચન હોય તો સધર્મ સચાચન

બરાબર ચાલશે, એમાં રાકાને સ્થાન નથી જે સંઘસ્થવિર સમયગ્રા અને ધર્મગ્રા નહિ હોય તો સઘનું સચાલન બરાબર થશે નહિ અને પરિણામે સઘને ક્ષતિ પહોંચશે

સઘસ્થવિરે એ બૂલેચૂકે પણ બૂલવું ન જોઈએ કે તેની જવાબદારી એક સેનાપતિથી પણ વિશેષ છે. જેમ સેનાપતિ સમયગ્રા ન હોય તો સેનાને પોતાના ગણુમાં બગાળર રાખી રાકતો નથી તેમ જે સંઘસ્થવિર સમયગ્રા અને ધર્મગ્રા ન હોય તો આખો સઘ અવળે માર્ગે ચડી જાય અને તેથી સઘને ઘણો જ ધકકો પહોંચે. એટલા માટે સંઘસ્થવિર પ્રભાવશાળી, દુરદષ્ટા અને નિસ્વાર્થી હોવો જોઈએ જેમ લૌકિક સંઘસ્થવિરનું કામ લૌકિક સઘની વ્યવસ્થા કરવાનું છે તેમ લોકોત્તર સંઘસ્થવિરે લોકોત્તર સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે. સઘમાં કોઈ પ્રકારનો અસતોષ પેદા ન થાય, વિગ્રહ પેદા ન થાય, મનોમાલિન્ય ન વધે તે માટે સંઘસ્થવિરે ખૂબ જ સાવચેતી રાખવી પડે છે જે કોઈ સઘમાં ભેદ પાડે, વિગ્રહ કરે તેને ચોખ્ખ દડ દેવાનો સંઘસ્થવિરને અધિકાર છે સઘમાં શાન્તિ ગ્યાપવા માટે દરેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા એ સંઘસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે ત્યાગ અને સેવાભાવદ્વારા સકળ સઘનું સચાલન કરે છે અને સંધોજનિ કરે છે તે સંઘસ્થવિર તરીકે પોતાનું પદ દોષાવી શકે છે

(૮)

નતિસ્થવિર—સમાજસ્થવિર

[આતિ ચેષ]

મીનવસમાજ પશુસમાજ પક્ષીસમાજ અને પ્રાણીસમાજ / એ બધા સમાજોનું સફળ વ્યવસાય કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ જણાશે કે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી દરેક પ્રાણીઓ પોતાનો સમાજીય સ્વભાવ સૌથી ઉંચે સતીઓનું સમાજ કરી સમાજ બને છે અને તે સમાજમાં સલાહસંપત્તિ રહી મુખ્યત્વે જીવન ગાળે છે. આવી સમાજીયવસ્થા બહુ ઊંચા કાળથી ભારતમાં ચાલી આવે છે અને તેથી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન ખૂબ મહત્વનું છે.

માનવનતિ એક છે. પશુનતિ એક છે અને પક્ષીનતિ પણ એક છે. પણ પશુપક્ષી નતિમાં જેમ મોર, પોપટ ગાય બેસ ચાલે. અનેક પેદા નતિઓનો સમાજ જુદો જુદો હોય છે તમ માનવ નતિ એક છે પણ તેમાં પણ વર્ણભેદ અને નતિભેદને ઘીપે અનેક પેદા નતિઓ છે અને એ દરેક પેદાનતિઓનો સમાજ પણ જુદો જુદો છે. સમાજ / એ કાઈ અક્રિયવિશે નથી પણ એ અક્રિયોએ પોતાના સામાજિક દિલ માટે સમાજ કરી મોકલેલું તત્ત્વ છે પોતાનું.

અને પોતાની જાતિનું તત્ત્વ વ્યવસ્થિત ચાલી શકે અને પોતે ઉભો કરેલો સમાજ સુખી અને તે માટે સમાજની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે

વ્યક્તિ અને સમાજ એ બન્નેનો તાદાત્મ્ય સબંધ છે વ્યક્તિના આધારે સમાજ ટકેલો છે કે સમાજને આધારે વ્યક્તિ જીવી રહી છે એ કહેવું કઠણ છે એટલા જ માટે વ્યક્તિના હિત્યાનમાં સમાજનું હિત્યાન અને વ્યક્તિના વિનાશમાં સમાજનો વિનાશ રહેલો છે.

આખા સમાજનું તત્ત્વ વ્યક્તિના હાથમાં રહેલું છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે અને સમાજ એ વ્યક્તિઓનો છે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વિચારવું જોઈએ કે, 'હું સમાજનો છું અને સમાજ એ મારો છે' આ પ્રકારની સમાજભાવના-જ્ઞાતિભાવના ન્યાય પ્રવર્તે છે તે સમાજ કે જ્ઞાતિ હમેશા પ્રગતિના પથે છે એમ સમાજનું જોઈએ

કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિની બરાબર વ્યવસ્થા જાળવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વર્ગો ઊભા કરે છે પણ જો તે વર્ગો કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિમાં વર્ગવિમુક્ત કે વાડાવાડી ઊભા કરે તો માનવું જોઈએ કે એ વર્ગો કુટુંબની, સમાજની કે જ્ઞાતિની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે અવ્યવસ્થા કરે છે અને રક્ષણ કરવાને બદલે બક્ષણ કરે છે આવી અવસ્થામાં સમાજ કે જ્ઞાતિનું બંધારણ સુધારવું અથવા નવું ધડવું એ જાતિસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે મનુષ્ય સમાજોત્થાન માટે તન, મન અને ધનથી સતત પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનું નિયંત્રણ અને સંચાલન બરાબર કરે છે તે વ્યક્તિ સમાજસ્થવિર કહેવાય છે. સમાજસ્થવિરે એ ભૂલવું ન જોઈએ કે, એ સમાજનો સેવક છે તેમ નામક પણ છે

સમાજ અને જ્ઞાતિમાં જેવા રીતરિવાજોનું પ્રચલન કરવાથી જ્ઞાતિનું હિત થાય અને કયા રીતરિવાજોનો નાશ કરવાથી જ્ઞાતિ કે સમાજનું કલ્યાણ થાય એ વિષે દેશકાળ પ્રમાણે વિચાર કરવાનું અને વિચારને કાર્યમાં પરિણત કરવાનું કામ સમાજસ્થવિરનું છે

સમા ૮ કે શાંતિમાં જેટલા શાંતિજનોએ બેઠાર છે જેટલા દુનિયા છે જેટલા ખજાન છે અને ક્યા માર્ગે એ શાંતિજનોમાં યાત્રા, ઉલોચ અને ધધારૈભ્યારનો પ્રચાર થાય વગેરે સમાજની વ્યવહારવિષયક તેમજ લગ્નવિષયક અનેક વિચારણીય પ્રશ્નો વિશે બહુ વિચાર કરી તેનો જીવન સાવધો એ ભવિષ્યેવકની ખાસ ફરજ છે.

જે ફરજ જીવિવાલો, કર્તવ્યપરાયણ અને વિચારણીય હોય છે તે જ ભવિષ્યે સેવા જનની રહે છે જે ઉત્તાવળાઓ, વ્યથાઓ અને લાગણીય ભવિષ્યે સેવા કરવા માટે જાગ્રત પડે છે તે ભવિષ્યે સેવા કરી શકતો નથી. કારણ કે સમાજમાં એવા ધણા માણસો હોય છે કે જે ભવિષ્યે કરનારને લોકોત્થાક જણ કરી નથી છે. પણ એવા સમયે ધૃમતા ધારણ કરી કર્તવ્યપરાયણ રહેવું એમાં જ ભવિષ્યેવકની શક્તિ છે.

પ્રત્યેક ભવિષ્યે જનુભવી ભવિષ્યેવકની વ્યવસ્થાકતા બહુ રહે છે કારણ કે જે ભવિષ્યેવક જનુભવી ન હોય તે સમાજમાં અને શાંતિમાં અનેક અનર્થો પેદા થવાની આશંકા રહે છે. મુખ્યત્વે એવું કારણ જણ થઈ જાય છે કે જે ભવિષ્યે સમાજ અપનાવવા તૈયાર ન હોય એટલા માટે જે ભવિષ્યે ૬ વર્ષ સુધી સમાજ કે શાંતિને અનુભવ એળખે તે જ ભવિષ્યે સમાજસેવક તરીકે સાર્થક નીવડી શકે છે એમ સાબિત થઈ છે.

આને જનુભવની માણસો સમાજસેવકનું પણ સેવા તૈયાર કરી જાય છે. પણ ત્યારે સમાજવ્યવસ્થા કરવાનું કુસાધ્યક્ષ્ય માથે આવી પડે છે ત્યારે દુર ખસી નવે છે એટલે આને જનુભવી ભવિષ્યેવક ન હોવાને કારણે જ સમાજ અને ભવિષ્યે વ્યવસ્થા ગરત્યર નેવાઈ જાય નથી.

આ ૭ મુખ્યત્વે કારણ એવો અણપ યોજનામાં આવે છે કે તેઓ સમાજરિશ્તિના અણખને કારણે સમાજનેકારને નામે સમાજવાનિ

કરી રહ્યા છે. પણ આ વાત એકાન્ત સાચી નથી. ઊલટું કેટલાક વૃદ્ધો યુવકોની અપેક્ષા અધિક અવિચારી અને ઉચ્છ્રાંખલ જોવામાં આવે છે તેઓ ખરાબ રૂઢિઓને પકડી રાખે ■ અને વાવા વાક્ય પ્રમાણમ્ને મહત્ત્વ આપી સમાજહાનિ કરતા રહે છે અને યુવાનો ખરાબ રૂઢિઓનો ઉચ્છેદ કરવાનું કહે છે તો તેઓ નારાજ થઈ જાય છે. પણ તેઓ એમ નથી સમજતા કે ખરાબ રૂઢિઓને કારણે સમાજ કે જાતિનું કેટલું બધું અધ પતન થતું રહે છે જો સાચા સમાજ-સેવકો અને જાતિસેવકો હોય તો તેઓ યુવાનો અને વૃદ્ધોને સમાજોદ્ધારનો માર્ગ બતાવે, પણ જ્યાં સાચો સમાજસેવક જ ન હોય ત્યાં સમાજ-સુધારની વાત જ ક્યા રહી ?

આજે સમાજસેવકના અભાવે જ્યાં જુઓ ત્યાં યુવકો બેકાર બની આર્થિકની ચર્ચા અહીંતહીં બાટકપા કરે છે સમાજની ખરેખર બહુ દુર્બલવસ્થા છે જ્યાંસુધી સમાજની આ દુર્બલવસ્થા દૂર કરી સુવ્યવસ્થા કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સમાજસુધારની આશા રાખવી નકામી છે લૌકિક જાતિસ્થવિરની માફક લોકોત્તર જાતિસ્થવિર પણ હોય છે લોકોત્તર જાતિના નિયમોપનિયમો ધડી તેનું ખરાખર પાલન કરાવતું અને દેશકાલાનુસાર લોકોત્તરજાતિમાં સરોધન કરી સાધુ-સમાજને પ્રગતિ પથે લઈ જવો અને તે દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ સાધવું એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય હોય છે

સમાજ કે જાતિના સુધાર માટે દરેક શક્ય ઉપાયો લઈ સમાજોદ્ધાર કરવો એ સમાજસેવકનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્યપાલનમાં સમાજ, જાતિ અને ધર્મનું કલ્યાણ રહેલું છે.

(૬) સૂત્રસ્થવિર

[સુત્ર-ચેરા]

ન હિ કાચેવ છાત્રં પવિત્રમિદં વિચરેત્ ।

આખી દુનિયામાં યાન જેવી ઠાઠ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી સરીરશુદ્ધિ કરી યજ્ઞન છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે યાનની આવશ્યકતા રહે છે. યાન એ અતરંગસુ છે એ અતરંગસુના પ્રકાશથી અધ્યાત્મિકાર દૂર ભાગે છે અને યાનજ્ઞોતિ પ્રગટે છે. જે બ્રહ્મિ પોતાના યાનશક્તિના પ્રકાશ અધ્યાત્મિકારમાં ભક્તિમાં પ્રાણી એને આખી યાનનો ભાગ જમાવે છે તે બ્રહ્મિ યાનમાર્ગના જવાબદાર ગણાય છે. સાત્ત્વના સંદોમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રવાચન કે સૂત્રનું પાન નહિ પણ સૂત્ર એટલે સૂત્ર વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરેના જે બ્રહ્મિ સૂત્રશ્રવિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના હ્રદય અનુભવ યાનનો જલસાગ્રમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રયાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને ક્રિયા વસ્તુ છે.

સૂત્રયાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. વર્ષોના વર્ષો મુખી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રયાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રયાનનો જાર સમ ન્ન છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધા પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે. સૂત્રસ્થવિર સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની ઉપયોગિતા સમજાવે છે. ત્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજ જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર ખરાખર સમજે છે કે — ‘શ્રદ્ધાવૈભવમે જ્ઞાન’ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાનુ બ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે જે બ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરો આવક થયો નથી તે બ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમાં સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-શુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

જે અનુભવશુદ્ધ અને જ્ઞાનશુદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન ખરાખર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ થાય તે માટે જન્માનન્ધ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે જે કોઈ જિજ્ઞાસુ આવક સૂત્રધર્મમાં શ્રદ્ધાશુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શકા કરે તો તે શકાનું સમુચિત સમાધાન કરે છે. શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાના-ધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદાસીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે ધર્મોચોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ચારે બાજુ ફેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. ન્યા જ્ઞાનન્ધ્યોતિ પ્રગટશે ત્યાં અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એક ક્ષણ પણ ટકી નહીં શકે, પણ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનન્ધ્યોતિ કોણ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનન્ધ્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધકાર એક ક્ષણ પણ ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધકાર એક ક્ષણ પણ ટકી શકવાનો નથી.

ગંગાદત્ત દેવ

તે કાળે હિંદુકતીઝ નામે નગર હતું તેની બહાર એક-
જખૂડ નામે ઐત્ય હતું એક વખત મહાવીરસ્વામી ત્યાં
પધાયા તે વખત શક દેવેન્દ્ર મહાવીર ભગવાનને આવી
મલિમ આઠ પ્રશ્નો પૂછી હિતાવળપૂર્વક ભગવાનને વાત
કરી, દિવ્ય વિમાન ઉપર પાછો ચઢી, જ્યાંથી આવ્યો હતો
ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે હતા હે
ભગવન્ ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુહગસો ઋદ્ધિ
કરીને જેમ અહીં આવવાને મમર્થ છે, તેમ બહારના પુહગસોને
ઋદ્ધિ કરીને જવા-મોલવા-ઉત્તર દેવા-આખ ઉઘાડવા મીચવા
-શરીરના અવયવોને નષ્ટાચવા પહોળા કરવા-આન શમવા
કે ન્યાધ્યાય ભૂમિ (નિપજા) ભોગવવાને-વૈક્રિયકપ ધાગણ
કરવાને-અને વિપયોપભોગ કરવાને સમર્થ છે ?

તેના જવાબમા મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું કે, હે શક,
મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુહગસો ઋદ્ધિ કરીને એ

ખડુ કરવા મમર્ષ હ પણ તેમને મદણ ક્યાં વિના સમય નથી?

પછી જોતમે ભગવાનને વદન કરી પ્રભ પૂછ્યો કે હ ભગવન! દુઃખ આ પ્રમાણે મંદિમ પ્રભ પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક નમન કરી કેમ ઉતાવળો આવ્યો મ્મો?

ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો — હે જોતમ! મહાશુક કમ્પના મહાસામાન્ય નામના વિમાનમાં મોગી ક્ષત્રિવાળા મે દેવો એક જ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા તેમાં એક માથો મિત્ત્વાદૃષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયો અને એક અમાથી સમ્મન્દૃષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયેલ. પછી પેલા માથો દેવે અમાથી દેવને કષ્ટ કે પરિણામ પામતી વસ્તુને પરિણત ન કહેવાય કારણ કે કષ્ટ તે પરિણમે છે માટે પરિણત નથી પણ અપરિણત હ ત્યારે પેલા અમાથી દેવે કષ્ટ કે પરિણામ પામતા પુરુષના પરિણમે છે માટે પરિણત કહેવાય પણ અપરિણત ન કહેવાય પછી તે સમ્મન્દૃષ્ટિદેવે અવધિગાન વડે મને જાણી આવેલો. જોઈ એ જાન્યતની ખાતરી કરવા આવવાનો વિચાર કર્યો અને તેથી પોતાના મોઢા પરિવાર સાથે ને જાણી આવવા નીકળ્યો છે પણ દેવરાજ શક મારી તરફ આવતા તે દેવની નેવા પ્રકારની દિવ્ય દેવલુતિ ક્ષત્રિ અને પ્રભાવને ન સહન કરતો આઠ મંદિમ પ્રમો પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક વદીને આવ્યો મ્મો.

૧ સન સસારી જન્મ (આસરૂપે અવદારાદિરૂપે કે કમરૂપે) જાક પુરુષો મદણ ક્યાં વિના કાંઈ દિવા કરી નથી શકતા. પણ ક્યાં મહાક્ષત્રિવાળો દેવ કરી શકતો હોય એવી અસમર્થ શકનો પ્રભ છે.

આ વાત ચાલે છે નેટલામા તો પેલો સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ
શીઘ્ર ત્યા આવ્યો અને ભગવાનની પ્રદક્ષિણાપૂર્વક તેણે પેલો
પ્રશ્ન તેમને પૂછ્યો. ત્યારે ભગવાને તેનું મતવ્ય જ નાનું
કહ્યું આથી હર્ષિત થઈ તે દેવ ત્યા જ બેસી ભગવાનની
પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પછી ભગવાને તે દેવને અને
સભાજનોને ધર્મકથા કહી તેથી મતુષ્ઠ તથા આરાધક બની
તે દેવ બોલો થયો અને ભગવાનને વદન કરીને બોલ્યો :
'હે ભગવત' હું ભવસિદ્ધિ છું કે અભવસિદ્ધિ ?
નમ્યગ્દષ્ટિ છું કે મિથ્યાદષ્ટિ ? પરિમિત ન સારવાળો છું કે
અપરિમિત સસારવાળો ? સુલભબોધિત છું કે દુર્લભબોધિત ?
આરાધક છું કે વિરાધક ? (ચરમ) અતિમ શરીરવાળો છું કે
અચરમ શરીરવાળો ?

ત્યારે ભગવાને તેને જવાબ આપ્યો. 'હે ગગદત્ત'
તું ભવસિદ્ધિ છે, તથા ચરમશરીરવાળો છે

પછી ગગદત્ત દેવ ગૌતમાદિને બત્રીસ પ્રકારના નાટક
દેખાડીને બ્યાથી આવ્યો હતો ત્યા પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્ત દેવની તે બધી દિવ્ય ઋદ્ધિ
ક્યા ચાલી ગઈ?

મં—હે ગૌતમ' તે તેના શરીરમા સમાઈ ગઈ

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્તે તે દિવ્ય ઋદ્ધિ કેવી રીતે
મેળવી ?

મં—હે ગૌતમ' હસ્તિનાપુરમા બૂના નમચમા ગગદત્ત
નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. ને વખતે આદિકર, સર્વજન

મવદ્ધી આકાશમત ચાલવાળા, તથા દેવો વડે ખેંચાતા ધમ
ધ્વજમુક્ત શ્રી મુનિ મુવત તે નગરમાં સદ્બ્રાહ્મવન નામના
ઉવાનમાં ફરતા ફરતા આવીને ક્ષિતધી તેમને આવેલા જાણી
પ્ર નગરનો સાથે મગદ્ધ પશુ તેમના દશને ગયો અને તેમની
ધમક્યા સાંભળી, પોતાના પુત્રને બધા કારભાર સોંપી
પ્રતજિત થયો. પછી તે અજિત અજિત બન્યો અને અનેક
નથ આચરવા લાગ્યો. જન સમયે ૬ ટકનો ઉપવસ્ટ કરી તે
મન્સુ પામ્યો અને મહાશુક કમ્પમા દેવપણે ઉત્તમ થયો. તેની
ન ત્રિવિતિ સુતર સાગરોપમ વર્ણની ૭ ત્યાંથી મુત થયા
પછી તે મહાવિદ્ધ ક્ષત્રમાં સિદ્ધ શુદ્ધ અને મુક્ત થયો.*

— સતક ૧૬ ઉદે ૫

* જીએ પ્રસન્ને વિગ્રહા નવરીમાં જહ્નુપુત્રિક ચૈત્યમાં
જનવાન પધાર્યા હતા ત્યારે શકદેવ અગ્રીને ૩૨ પ્રસન્ને નાદવ
જાણી જાણી ગયો. તેણે તે કાઢી કૈવી રીતે પ્રાપ્ત કરી એવા
પ્રસન્ને જાણના જનવાને હસ્તિનાપુરના ૧ ૮ પાણિવાળાના
નાથક કાર્તિક શેઠની પાત કહી તે પશુ મુનિ મુવતનો કપડેલ
સાચવો ૧ ૮ પાણિવાળા સાથે પ્રતજિત થયો હતો ૧૪ પુત્ર
બધ્યો હતો તથા બાર વર સાધુપણે રહી જતો ૧ ૮ ૬ થયો.
રહી મરણ પામ્યો હતો અને જી સાગરોપમ આશુભવાયો દેવતા
થયો હતો તે જતો મહાવિદ્ધ ક્ષત્રમાં સિદ્ધિ પામ્યો.

— સતક ૧૮ ઉદે ૭

મધુક શ્રાવક

તે કાસે રાજગૃહ નામે નગર હતુ તેની પાસે ગૃથગીલ નામે ચૈત્ય હતુ તે ચૈત્યની પાસે થોડે દૂર ઠાકોદાયા, શૈક્ષોદાયા, સેવાશોદાયા, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય અન્યપાલક, શૈલપાલક, શખપાલક અને મુહુમ્તી ગૃહમ્ય નામના અન્ય-તીર્થિકા^૧ રહેતા હતા એક વખત તેઓ એકઠા થઈ મુખપૂર્વક એકા હતા, ત્યારે તેમનામા આ પ્રકારનો વાતીલાપ થયો
 ‘શ્રમણુ મ્હાતપુત્ર (મહાવીર) પાત્ર અગ્નિકાથો જણાવે છે
 ધર્માગ્નિઝાય, અધર્માગ્નિઝાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય
 અને જ્વાસ્તિકાય તેમા જ્વામ્તિકાયને તે જ્વકાય જણાવે છે
 વળી પુદ્ગલ સિવાયના અગ્નિકાથોને અશ્વીકાય (અમૂર્ત) જણાવે

૧ અન્યના તીર્થને - સપ્રદાયને - મતને અનુસરનાર

છ અને પુદ્ગલસ્થિતકાચને રૂપીકાચ (મૂલ) જણાવે છે એ પ્રમાણે કેમ માની શકાય ?

હવે તે નગરમાં મદ્રુક નામનો ધનવાન આવક રહેતો હતો. એક વખત મહાવીરને રાજમૃદમાં આવેલા જણી મુક તેમને જોઈને જતો હતો તેટલામાં પેલા અન્ય તીર્થિકાએ તેને જોયો એટલે તેમણે તેને બોલાવીને પોતાનું ઉપરનું મતમ્બ જણાવ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો.

જો કેઈ વસ્તુ કાચ કરે તો આપણે તેને કાચ દ્વારા જણી શકીએ કે જોઈ શકીએ પણ જો તે પોતાનું કાચ ન કરે તો આપણે તેને જણી શકતા નથી તેમ જોઈ શકતા નથી. પવન વાય છે પણ આપણે તેનું રૂપ જોઈ શકતા નથી મધમુધ્વવાળા પુદ્ગલો છે છતાં તેમનું રૂપ આપણે જોઈ શકતા નથી અરણિના કાષ્ઠમાં અગ્નિ છે છતાં તે અગ્નિનું

• એનો બીજો ભાગ ન થઈ શકે એવા જ રહે - જરૂરે અસ્તિત્વ જનવા પ્રદેશ કહે છે; અને એના સમુદાયને કાચ કહે છે અર્થાત્ અસ્તિત્વ એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ એ દ્રવ્ય એવા એક જગત રહેલું છે કે એના અવિભાજ્ય સુદૃઢ જ રહી શકેલા કાચી સકાચ છે પુદ્ગલ દ્રવ્યના પ્રદેશ પોતાના મધ્યથી જુદા થઈ શકે છે; પણ બીજા કાર દ્રવ્યના તેમ થઈ શકતા નથી કારણ કે તે ક્યારે જમૂલ છે પણ ક્યારે જુદા અન્ય જગત અસ્થિતકાચ વિભાજ્ય ધમ અને અધર્મનો જણી પ્રસિદ્ધ જન નથી થવાનો આ એ દ્રવ્યો મતિ અને સ્થિતિમાં સદાયક છે પાણી વિના એમ માણી મતિ કે સ્થિતિ ન કરી શકે તેમ આ એ દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યોની મતિ તથા સ્થિતિમાં સદાયક છે પુદ્ગલ અસ્તિત્વ એટલે એને અન્ય દ્રવ્યોનો પ્રકૃતિ કે જડ વસ્તુ કહે છે તે

૩૫ આપણે જોતા નથી, મમુદને પેલે પાર રૂપો છે, પણ આપણે તેમને જોતા નથી દેવલોકમા પણ પદાર્થો છે, પણ તેમને આપણે જોતા નથી એ પ્રમાણે તમે કે હું કે એવા અજ્ઞાની^૧ જેને ન જાણીએ કે ન દેખીએ, તે જાણ ન હોય, તે વાળી વસ્તુઓનો અભાવ થઈ જાય^૧’

આમ કહીને મદ્રુકે તેમને નિરુત્તર કર્યા પછી તે આગળ ચાલ્યો અને ભગવાન પામે જઈ તેમને વદનાદિ ર્યા ત્યારે ભગવાને તેને એ જાણુ જાણુ જી સભળાવીને જણાવ્યું કે, હું મદ્રુક^૧ જે કાર્મ પુરુષ. પોને નહિ જોયેલી, નહિ સાભળેલી, નહિ સ્વીકારેલી કે નહિ જાણેલી વસ્તુને, હેતુને, પ્રશ્નને કે ઉત્તરને ઘણા માણુઓ વચ્ચે કહે છે, તે અર્હતોની અને તેમણે જહેલા ધર્મની આશાતના (અવમાનના) કરે છે માટે તે પેલાઓને એ પ્રમાણે કીક કહ્યું છે, સારુ કહ્યું છે’ ત્યારે ભગવાને મદ્રુકને એમ કહ્યું, ત્યારે તે અતિ સતુષ્ટ થયો પછી ભગવાને તેને અને સભાજનોને ધર્મકથા કહી પછી મદ્રુકે પણ ભગવાનને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અને અર્થો જવાબા પછી તે તેમને વદનાદિ કરી પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌ—હું ભગવન^૧ તે મદ્રુક શ્રાવક આપની પામે પ્રશ્નન્યા લેશે ?

મં—હું ગૌતમ^૧ એ અર્થ સમર્થ નથી પણ તે વાળા શીલવ્રતાદિ વડે તથા યથાર્થોઅ સ્વીકારેલા તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતા અતે સાઠ ટક ઉપવાસ કરી, મગ્ધ પામી સૌધર્મ કલ્પમા અરુણાલ વિમાનમા દેવપણે

હિપમ મમે પછી ચાર પમોપમ કાળ સુધી ત્યા રહી અને
તે મહાવિદેહ દેવમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

—સતક ૧૮ સર્વે ૭

* * * *

કાશોદાથી વજેરએ આ પ્રકારનો જ પ્રથમ રાજનૃદમ
ભિક્ષા માગવા નીકળેલા યૌતખને પૂછ્યો હતો ત્યારે
તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'હેવાનુગ્રિયો !' જામે જે વસ્તુ ન
હોય તેને જે જેમ નથી કહતા, અને હોય તેને અવિષમાન
નથી કહેતા. માટે તમે જ્ઞાન વડે સ્વયમેવ તે વસ્તુનો
વિચાર કરો.

પછી એક વાર મહાવીર ભગવાન ધણા માધુસાને
ધર્મોપદેશ કરતા હતા ત્યારે કાશોદાથી ત્યાં આવ્યો. એટલે
ભગવાને તેને બોલાવીને હિપરનો પ્રસન્ન કરી સભળાવ્યો.
અને જણાવ્યું કે હું પચાસ્તિકાચોની પ્રશ્નણા કરું છું.

ત્યારે કાશોદાથીએ તેમને પૂછ્યું કે ભગવન્ ! આપી
ચાર અસ્તિકાચોમાં કઈ બેસવા-સૂતા-આગેદવા સક્તિમાન
છે ?

મ —ના પરવુ રૂપી અણ્વકામ પુદ્ગલાસ્તિકાચમાં
તમ કરવા સક્તિમાન છે.

કાશો —હે ભગવન્ ! રૂપી અણ્વકામ પુદ્ગલાસ્તિકાચને
જ્વતા પાપકમ કાચે ?

મ —ના આરૂપી જ્વકાચને પાપકર્મો કાચે છે.

પછી કાશોદાથી બોધ પામ્યો અને સદેહની પેઠે તેણે
ભગવાન પાસે પ્રમળ્યા લીધી અને અગિયાર અંગિર્ન

અધ્યયન વગેરે કયા પછી મહાવીર ભગવાન ગજશૂદથી બાહ્યાના દેશોમાં આપ્યા ગયા પછી બ્યારે તે દરી પાછા આપ્યા, ત્યારે કાલોદાયી તેમને વદનાદિ કવ્વા મયો અને ત્યા તેને તેમની સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા.

કાં—હે ભગવન ! પાપકર્મો અશુભ ફળવાળા કેમ હોય ?

મં—હે કાલોદાયી ! જેમ કોઈ પુરુષ મુદ્ગ ધાળામાં મુદ્ગ તથા અદાર પ્રકાશના શાકદાળાદિ યુક્ત પરતુ વિપમિશ્રિત બોજન કરે, તેા તે બોજન શરૂઆતમાં સારુ લાગે, પણ પછી તેનું પચિણામ ખૂટુ આવે, તેમ જીવના પાપકર્મો અશુભ ફળવાળા હોય છે તથા જેમ ઔષધમિશ્રિત બોજન શરૂઆતમાં સારુ ન લાગે, પણ પછી મુખપણે પચિણામ પામે છે, તેમ જીવને દિસાદિ મહાપાપનો ત્યાગ, તેમ જ કોઈપણ પાપચાનોનો ત્યાગ પ્રારંભમાં સારો નથી લાગતો, પણ પછી પચિણામે મુખપણે પરિણત થાય છે.

—શતક ૭, ઉદે ૧૦

સોમિલ પ્રાધણ

તે વખતે વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં દુતિપદ્ધતિ નામનું
કૌલ હતું. તે નગરમાં સોમિલ નામે ધનિક તેમજ ક્રમવેદાદિ
જાણકુશાસ્ત્રોમાં કુશળ પ્રાધણ રહેતા હતા. એક વખત
ભગવાન મહાવીર તે નગરમાં આવ્યા ત્યારે સોમિલને
વિચાર આવ્યો કે હું તેમને આવા પ્રકારના જાણી તથા
ઉત્તરો પૂછું, તે તેઓ અને તે જાણી અને ઉત્તરો મધ્યસ્થ
રીતે મહેશી તો તેમને વહન કરીશ પરંતુ નહિ મહં તો તેમને
નિરુત્તર કરીશ.

એમ વિચારી તે મહાવીર પાસે આવ્યો અને થોડે દૂર
બેસી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું.

પ્ર — હે ભગવન ! તમને જાણા ૧ માપનીય ૨ અવ્યવ-
ભાષ અને પ્રાણુક ૩ વિહાર છે ?

૧ સારી રીતે સમજના નિર્વાહ કરના તે.

૨ કુપ્રજ્ઞ સમજ વિવાદના તે.

૩ નિષ્કવ, નિર્દોષ.

ઉ૦—હે સોમિલ ! મને તે બધું છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સયમ, સ્વાધ્યાય, અને ધ્યાનાદિમા જે મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાપનીય શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! યાપનીય બે પ્રકારનું છે ઇન્દ્રિય-યાપનીય અને નોહન્દ્રિયયાપનીય ઓત્રાદિ પાત્ર ઇન્દ્રિયો મને આધીન વર્તે છે, એ મારે ઇન્દ્રિયયાપનીય છે, અને મારા ક્રોધ, માન, માયા, અને ક્ષોભ એ ચારે કષાયો વ્યુચ્છિન્ન થયેલા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મારે નોહન્દ્રિય-યાપનીય છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને અવ્યાબાધ શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! મારા વાત, પિત્ત, ઝક અને મનિપાતજન્ય અનેક પ્રકારના શરીરમબધી દોષો ઉપશાત થયા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મને અવ્યાબાધ છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમારે પ્રાસુકવિહાર શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! આરામો, ઉદ્યાનો, દેવકુલો, સભાઓ પગ્ગો તથા સ્ત્રી-પશુ નપુસક રહિત વસતિઓમા નિર્દોષ અને સ્વીકારવાયોગ્ય પીઠ (સૂતાનુ પાટિયુ), ફલક (પીઠ પાછળ એદિગણુ રાખવાનુ પાટિયુ) શય્યા અને પથારીને પ્રાપ્ત કરી હું વિહરું છું, તે મારો પ્રાસુક વિહાર છે

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! સરિસવો આપને બદ્ય છે કે અભદ્ય ?

ઉ૦—હે સોમિલ તારા બ્રાહ્મણના શાસ્ત્રોમા સરિસવ શબ્દના બે અર્થ કહ્યા છે ૧ સદશવયા — એટલે કે મિત્ર

અને સર્પ - એટલે કે સરસવ તેમા જે મિત્રસરિસવ
 છે તે ત્રણ પ્રકારના છે સાથે જ-એક સાથે ગીરેલા અને
 માથે ધૂળમા રમેલા તે ત્રણે અમણ-નિર્મળને અમક્ય છે
 પરંતુ ધાન્યસરિસવ જે પ્રકારના છે સત્તાદિથી નિજવ
 થયેલા (સત્તપરિણત) અને સત્તાદિથી નિજવ ન થયેલા
 (અસત્તપરિણત) તેમા અસત્તપરિણત તો નિર્મળને અમક્ય છે
 સત્તપરિણતના પાછા જે પ્રકાર છે એવણીય (છગ્ગવા લાગત
 નિર્દોર) અને (ન છગ્ગવાલાયક સંદોષ) તેમા અનેરણીય તો
 નિર્મળને અમક્ય છે ૭ એવણીય છે તે જે પ્રકારના છે
 યાચિત (માએલા) અને અયાચિત (ન માએલા) તેમા જે
 અયાચિત છે તે તો અમણને અમક્ય છે અને યાચિત જે
 પ્રકારના છે મળેલા અને નહિ મળેલા તમા જે
 નહિ મળેલા છે તે નિર્મળને અમક્ય છે અને મળેલા
 અમ્ય છે

પ્ર —હે ભગવન! માસ તમારે ભક્ત્ય છે કે અમક્ય!

ઉ —હે સોમિલ! માસ એટલે મદિના તો અમક્ય
 છે તેમજ માપ એટલે સોનું રૂપ તોળવાનું માપ તે પણ
 અમક્ય ૮ પરંતુ માસ એટલે અક્ષ જે સત્તાદિપરિણત,
 યાચિત ત્રણેરે હોય તો ભક્ત્ય છે

પ્ર —હે ભગવન! આપને કુસત્થા ભક્ત્ય છે કે
 અમક્ય!

ઉ —હે મામિલ! કુલીનની એ અર્થમાં કુસત્થા અમારે
 અમક્ય છે પણ કળથી એ અર્થમાં કુસત્થા અમારે
 સત્તાદિપરિણત હોય તો ભક્ત્ય છે

૫૦—હે ભગવન! આપ એક છો, બે છો, અક્ષય છો, અવ્યય છો, અવસ્થિત છો, કે અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છો?

હૃ—હે સોમિલ! હું એક પણ છું, અને તે કદ્દુ તે બધું ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય (સુધી પણ) છું દ્રવ્યરૂપે હું એક છું, અને જ્ઞાનરૂપે તથા દર્શનરૂપે બે છું, પ્રદેશ (આત્મપ્રદેશ) રૂપે હું અક્ષય છું, અવ્યય છું અને અવસ્થિત પણ છું, તથા ઉપયોગની દૃષ્ટિએ હું અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છું

અહીં સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રતિબોધ પામ્યો અને પ્રવચ્યા સેવાની પોતાની અશક્તિ હોવાથી બાર પ્રકારનો આવક ધર્મ અંગીકાર કરી વિહરવા લાગ્યો બાકીનું બધું સખ આવકની જેમ ગણ્યું.

— સતક ૧૮, ઉદ્દેશ ૧૦

નાનો અતિમુક્તક

તે સમયે અમલુભગવત મહાવીરના સિંધ અતિમુક્તક નામના કુમારઅમલુ^૧ હતા તે બોળા અને વિનયી હતા એક વખત બારે વરસા વરસતો હતો ત્યારે પોતાની કાજમ્મ પાત્ર અને રળેદરણુ છાત્રિ મસત્યામ મારે તે મહાર માથા ગત્યામા તેમણે વહેતા પાણીનું એક ખાભોચિયું લેયું તેમણે તેના ફરતી એક માગીની પાળ બાંધીને તેમા પોતાનું પાત્ર તરવું મુક્યુ અને આ મારી નાવ હ એમ કહી રમત રમવા માઢી કેટલાક સ્થવિરોએ એ મધુ લેયું તેઓએ આવીને મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ

હે દેવાનુચિય^૧ આપના અતિમુક્તક નામના કુમાર-અમલુ કેટલા બવો કયાં બાક મિલ્ય કરી?

મ — હે બાઈો ત આ બવ પૂરો કરીને જ મિલ્ય કરો મારે હે બાઈો^૧ તમે તેની અવહેલા નિહા, તિરુકાર અને અપમાન કરો નહિ પણ ઝાણિ રાખ્યા વિના તેને માથવા સદ્કામ કરો અને તેની સેવા કરો કારણ કે તે આ છંદા સરીસ્વામી હ પછી તે સ્થવિરો તે અતિમુક્તકને વગર ઝાણિએ માથવવા લાગ્યા તથા તેની સેવા કરવા લાગ્યા

— સતક ૫ વરે ૪

૧ તે ક વખતની કમરે નિર્જન પ્રવચન કપર પુલિ કરીને પ્રવચિત થવા હવા સામાન્ય રીતે બાક વગ પહેલાં દીસા દોષી સંભવતી નથી

કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?

એક વખત મહાશુક નામના દેવલોકમાથી, મહાસર્ગ નામના મોટા વિમાનમાથી મોટી ઋદ્ધિવાળા બે દેવો ગ્રમણુ-ભગવત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા તેમણે મનથી જ ભગવાનને વદનાદિ કરી, પ્રશ્ન પૂછ્યા, તથા ભગવાને પણ તેમને મનથી જ જવાબ આપ્યા, તે સાંભળી મતુષ્ઠ થઈ તેઓ કરી મનથી જ તેમને વદનાદિ કરી તેમની પર્યુપાસના કામ લાગ્યા.

તે વખતે ભગવાનના મોટા શિષ્ય ગૌતમ મહાવીર-ગ્વામીની પાસે ઉભડક બેગીને ધ્યાન ધરતા હતા ધ્યાન પૂરું થયા પછી તેમને મકલ્પ થયો કે, બે દેવો ભગવાન પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા, તે ક્યાથી શા માટે આવ્યા હતા તે ને ભગવાનને પૂછુ.

ભગવાને તેમનો ઇરાદો તેમને પ્રથમથી જ કહી બતાવીને તેમને તે દેવો પાસે જ શકા દાખવા મોકલ્યા દેવો તેમને

આવતા નેત્રે દર્શિત થયા તથા જગ્ગે જિભા ચર્ષિ મયા પછી
 ગૌતમને તેમણે કહ્યું કે હું ભગવન્ ! અમે મદામુક કષ્ટમાથી
 મદાસમ વિમાનમાથી આ-યા છીએ અમે ભગવાનને મનથી
 જ પૂછ્યું હતું કે હું ભગવન્ ! આપ દેવાનુગ્રિપના કેટલા
 સિદ્ધ થશે ત્યારે ભગવાને પણ મનથી જ અમને
 જવાબ આપ્યો કે હું દેવાનુગ્રિપો ! આરા સાતમે સિદ્ધો
 સિદ્ધ થશે એ રીતે અમે મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ
 પણ અમને મમણભગવત તરફથી મન દ્વારા જ મળ્યા,
 તેથી અમે તેમની પુરુષાસના કરીએ છીએ એમ કહીને તે
 દેવો ગૌતમને વદન કરી જે દિશામાંથી પ્રગટયા હતા, તે
 દિશામાં જ અંતર્ધોન ચર્ષિ મયા.

—શ્લોક ૫ ઉદે ૪

ગૌતમને આશ્વાસન

તે મમથે ભગવાન ગજગૃહમાં પધાર્યા હતા તે અગ્નિના ગૌતમજ્વાળા પોતાને કેવલજ્વાળની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન રહેતા હતા એટલે ધર્મકથા પરી થયા પછી શેઠિા પીપરાર્ધ ગયા બાદ મહાવીરજ્વાળા ગૌતમને સમોધીને કહેવા લાગ્યા

હે ગૌતમ ! તુ મારી સાથે વણા કાળ સુધી રહેતી અધાયેલ છે, હે ગૌતમ ! તે વણા લાગ્યા કાળથી મારી પ્રગમા કરી છે, હે ગૌતમ ! તારો મારી સાથે ધણા લાગ્યા કાળથી પરિચય છે, હે ગૌતમ ! તે વણા લાગ્યા કાળથી મારી મેવા કરી છે, હે ગૌતમ ! તુ ધણા લાગ્યા કાળથી મને અનુસર્યો છે હે ગૌતમ ! તુ ધણા લાગ્યા કાળથી મારી સાથે અનુદાનપણે વર્ત્યો છે, હે ગૌતમ ! તુગ્તના દેવભવમાં અને તુગ્તના મનુષ્યભવમાં તારી સાથે મારો નબધ હ

વધારે તો શું ? પણ મરણ પછી શરીરનો નાશ થયા બા
જાહીથી અવી આપણે બને સરખા, એક પ્રયોજનવાળા
(એક સિદ્ધિસ્ત્રેત્રમાં રહેવાવાળા) તથા વિશેષતા અને બેદરદિત
(સિદ્ધ) થઈશું

ગૌ — હે ભગવન્ ! આ વાત અનુચરીપપાતિક દેવા
પણ જાણે છે અને જુએ છે ?

મ — હા ઔતમ ! તે દેવોએ અનત મનાકાન્તની
વમણાએને ચેષ્ટાએ પ્રાપ્ત કરી છે તથા વ્યાપ્ત કરી છે
તેથી તેઓ આ વાત જાણે છે અને જુએ છે

— સતક ૧૪ ॥ ૭

મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ

ઐતિહાસિક નોંધ

આ યુદ્ધમાં તે વખતના મુખ્ય ગજવગોનો ઉલ્લેખ છે. મગધદેશના રાજગૃહ નગરમાં રાજા શ્રેણિક (બૌદ્ધ યથોના બિબિસાર) રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્ર દ્વણિકે (બૌદ્ધ યથોના અન્નતશત્રુએ) શ્રેણિકના મરણ^૧ પછી ચપાનગરીને^૨ પોતાની ગજધાની બનાવી શ્રેણિક પછી તેના પુત્ર ઉદાયિકે પાટલિપુત્રને ગજધાની બનાવી, અને તેના પછી નવ નદોએ ગાળ્યું હતું. પછી ગૌર્યવર્મા ચક્રવર્તી આવ્યો.

૧ રાજ્યલોભને કારણે અન્નતશત્રુએ બિબિસારને કેદ કરી મારી નાખ્યો હતો. જુઓ આ માળાનું 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૭૬

૨ ચપા એ અગદેશની રાજધાની હતી. પરંતુ મગધદેશના રાજાએ અગદેશ છોડી લીધા પછી 'અજ-મગધ' એ કંઈક સમાસથી અગદેશ મગધ માથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો. જુઓ 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૨૮

તે સમયમાં મહાનનસતાક રાજ્યો પણ અસ્તિત્વમાં
હતા તેવું એક રાજ્ય વળજ-વિદેહનું હતું. વિદેહનું રાજ્ય
૧ ઝો સાથે બોધર્ષ મધુ હતું^૧ વળજેની રાજધાની
વૈશાલી હતી તેનો રાજા ચંદ્રક દેવે. મહાવીરની માતા
ત્રિશલા, ચેટકની સગી બહેન થતી હતી ચેટકને માતા
પુત્રીઓ હતી તેમાં વચલી જ્યેષ્ઠાને મહાવીરના મોટાભાઈ
નદીવર્ધન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી માતાની કન્યા
માથે બાણેજનું લગ્ન થવાનો સિવાજ બાળે ડેહલાક બાણેમાં
છ તમ તે વખતે પણ પ્રસિદ્ધ દેવે મહાવીરની પુત્રી
ત્રિશલાનાથ લગ્ન પણ મહાવીરની મગી બહેન સુલસનાના
પુત્ર જમ્બુધિ વરે થયા હતા.

ચેટકની બીજી પુત્રીઓ (એક સિવાય)^૨ પણ તે
વખતના પ્રસિદ્ધ રાજાઓ સાથે પરણી હતી પ્રભાવતીને
ઉદયન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી તે ઉદયનની કથા
આ પ્રકારમાં આમળ પા. ૨૨૬ ઉપર આપેલી છે પદ્માવતીને
અપના હર્ષિવાહન સાથે મુગાવતીને કૌશાંબીના સતાનીક
સાથે સિવાને ઉજ્જયિનીના પ્રહીત સાથે અને ચંદ્રકાને
મગધના મેણિક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી^૩

૧ જુઓ આ માધ્યમું 'સુધ્યસિત' પા. ૧૩૨.

૨ સુ-વૈદ્યા કુમારિલવસ્થામાં જ જન હિસુણી થઈ ગયું હતી

૩ તેમનો ભાવ તો આવક દેવાથી પુત્રીઓને પરણાવતો
ન હતો; શેલસા સિવાય બાહીનીને તેમની તેમની માતાઓએ
રાજ્યની સમતિથી પરણાવી હતી શેલસાને મેલવના મેણિકને
મોટા ભાગ આપનો પડયા હોતો (જુઓ કેમલકાશ્યપ રચિત
'મહાવીરચરિત')

ચેલ્લણાનો પુત્ર ન જ કાણિંગ ગજ

નેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે એ નાના બાઈએ હતા
તે અને હમેશા મેચનક નામના ગધહસ્તી^૧ ઉપર બેસી
વિલામ કુના તે જોઈને કૃષ્ણિકની પત્ની પદ્માવતીએ
અદેખાધથી તેમની પામેથી તે હસ્તી લઈ લેવા માટે કૃષ્ણિકને
હથ્થુ કાણિંગ તેઓની પામે હાથીની માગણી કરી ત્યારે
વેલ્લભેર જણાવ્યું કે એ હાથી તથા હાગ અને ગ્રેણિક ગજન
હવતા હતા ત્યારે તેમની મારકને અમને મળેલા છે, માટે
તારે તે હાથી જોઈતો હોય તો અર્ધ ગજન મને બદલામાં આપ
પરંતુ તેમ હથ્થુ હજી ન રાખતા કાણિંગ તો પોતાની માગણી
ચાલુ રાખી પછી તેના ભયથી અને બાઈએ પોતાનો હાથી
તથા હાગ લઈને દાદા ચેટને ત્યાં વૈગાલી નગરીમાં નાસી
આવ્યા કાણિંગે હત મોકલી તે અને બાઈએને માપી
દેવાની ચેટક પાસે માગણી કરી, પણ ચેટક રાજાએ
તેમ કરવાની ના પાડી પછી કાણિંગે પોતાના ઢાલ વગેરે
દશ બાઈએને ચેટક સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યા ચેટકે
પણ નવ મલકિ અને નવ લેચ્છકિ એમ અદાર ગણ-
રાજાએને એકઠા કર્યા યુદ્ધ શરૂ થયું ચેટક રાજાને એવું
મત હતું કે દિવસમાં એક વાર બાણુ ફેંકવું દશ દિવસમાં
ચેટકે કૃષ્ણિકના કાલાદિ દશ બાઈએનો નાશ કર્યો અગિયારમે

૧ ઉત્તમ હાથી, જેના ગધથી જ બીજા હાથી ભાગી
નય છે

૨. નિર્યાવલિ સૂત્રમાં માત્ર વેલ્લભનો જ ઉલ્લેખ છે,
સગવતીની દીકરા અને બાઈએનો ઉલ્લેખ છે

દિવસે ચેતકને છતવા કૃષિકે દેવનું આરાધન કરવા અષ્ટમ
(આઠ ટકના ઉપવાસ) નું તપ કર્યું તેથી સર્ક અને
અમરેન્ આપ્યા. સર્કે કૃષ્ણ કે ચેતક પરમ આવક છે મારે
તેને કું મારીશ નહીં પણ તારું રક્ષણ કરીશ પછી સર્કે
કૃષિકનું રક્ષણ કરવા સારુ વળ્લના જેવું અભેદ કવચ
કર્યું — ૧ ૫ ૩૧૬

૧૦ — હે ભગવન ! મહાસિદ્ધાકટક સમ્રામ થતો
હતો ત્યારે કોણ છત્વા અને કોણ હાપી ?

૧૧ — હે ગૌતમ ! વળ્લવિદેહપુત્ર કૌશિક છત્વો અને
નવ મસ્થકિ અને નવ સ્વચકિ ૭૦૦ હાપી અને કોતલ
દેશના અકાર મણુ-રાજાઓ હતા તેઓ પરાજય પામ્યા
ન સમ્રામ માટે કૌશિકે પોતાના પદ્મસ્ત્રી ઉદ્ધાપિત તથા
અતુરમ સેનાન તથા કરાવી પછી કૌશિક સ્નાન કરી
અધિકમ (પૂજા) કરી પ્રાચલિતશ્પ (વિધીનો નાશ કરનાર)
કોતુક (મપીતિષકાદિ) અને મગધો કરી સર્વોધકારથી
વિભૂષિત થઈ અખતર ધારણ કરી ધનુર્દેહ મદલું કરી માથે
કોરટક કુપની માળાવાળા છત્ર સદિત અકાર નીકળ્યો અને
પાતાના ઉદ્ધાપિ હસ્તી ઉપર સવાર થઈને મહાસિદ્ધાકટક
સમ્રામમાં આવ્યો. તેની આમળ દેવરાજ સર્ક મોકું વળ
સરખું અભેદ કવચ વિકુર્વાને ધિઓ હતો તે કૃષિક રાજા
એકધા હાની વડે પણ રાત્રીપણનો પરાજય કરવા સમથ હતો.
તેને નવ મસ્થકિ અને નવ સ્વચકિ ૭૦૦ હાપી અને
કોતલના અકાર મણુરાજાઓ હતા તેઓના મદાન
પોતાઓને હપ્ત્યા થાપલ ક્યાં અને મારી નાખ્યા, તેઓની
ચિદ્ધમુક્ત ખનઓ અને પતાકાઓ પાડી નાખી તથા

જેઓના પ્રાણ મુશ્કેલીમાં છે એવા તેઓને ચારે દિશાએ નસાડી મૂક્યા

તે સંગ્રામમાં જે ઘોડા, હાથી, ચોદા અને સારથિઓ તૃણ, કાંઈ, પાદડા કે કાકરા વતી હણાયા, તેઓ સધળા એમ જાણુતા હતા કે હું મહાશિલાથી હણાયો, તે હેતુથી તે મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ કહેવાય છે^૧ તે સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ માણસો હણાયા, તથા નિશીલ, રોષે ભરાયેલા, ગુસ્સે થયેલા, યુદ્ધમાં વાપલ થયેલા અને અનુપશાત એવા તેઓ ઘણે ભાગે નરક અને તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે

પછી રથમુશલ નામે બીજો સંગ્રામ થયો તેમાં કૌશિક અને દેવેન્દ્ર શક ઉપરાંત અસુરેન્દ્ર ચમર રાજાએ પણ ભાગ લીધો હતો, તે એક મોટું લોહાનું કિડીન (તાપસોનું વાસનું પાત્ર) જેવું કવચ વિકુર્ચિત^૨ બિભો રહ્યો હતો. કૌશિક તે વખતે જૂતાનંદ નામના હાથી ઉપર હતો તે સંગ્રામમાં અધગહિત, સારથિરહિત, ચોદાઓ રહિત, અને મુશલસહિત એક રથ ઘણો જનસહાર કરતો ચારે બાજુ ફેડતો હતો માટે તે રથમુશલ સંગ્રામ કહેવાય છે તેમાં પણ કૌશિક જીત્યો અને નવમહાદિ અને નવ લેન્હકિ પરાજય પામ્યા અને ચારે દિશામાં ભાગી ગયા

૧ પછી આવતા 'રથમુશલ' યત્ર જેવું આ 'મહાશિલા-કંઠક' પણ એક મુઘ્ધ યત્ર હશે, જે મોટી ગિલાઓ ફેંકણ હશે પછીના વખતમાં ધરાનીઓ તલવારોવાળો રથ ગતુસેન્યમાં મોકલતા, જેની પીઠાતી તલવારો દારુણ તલ ચલાવતી, તેવું આ 'રથમુશલ' યત્ર લાગે છે

તે સમામમા હં લાખ માણસો મગના. તેમાંથી ૬૪ હજાર એક માણસીના ઉરમાં ઉત્પન્ન થયા એક દેવસેકમા ઉત્પન્ન થયો. એક હિતમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયો. અને બાકીના થયે ભાગ નરક અને તિર્થંજ મોનિમા ઉત્પન્ન થયા.

મૌ —હે ભગવન! દેવના ૭૬ શકે અને અસુરશાકે કૃષ્ણકને કેમ સહાય આપી?

મ —હે યોતમ દેવોનો ૭૬ શક કૃષ્ણક રાજાના પૂર્વભવમળથી મિત્ર હતા અને ચમર પશુ કૃષ્ણક રાજાનો તાવસતી અવગ્રામ મિત્ર હતા તથા તેમણે વન મઠ કરી હતી.

મૌ —હે ભગવન! ધણા માણસો એમ કહે છે કે સમામમા હણાયેલા મનુષ્યો દેવસેકમા ઉત્પન્ન થાય છે? એ પ્રમાણે કેમ હોય?

મ —હં યોતમ! એમનું એ કહેવું મિ થા છે હં તે એમ કહું છું કે

તે કાળે વૈશાલી નગરીમા વડુણ નામે નામનો પૌત્ર રહ્યો હતો. તે આવક હતા તથા ક્ષતાદય હતા અને નિરતર ૭ ટકના ઉપવાસ કરી કરતો હતો. પછી બ્યારે તન ચૂ ના અને મધુના બ્યારેયથી તથા ભગવત્પ્રભાથી રથમુલક સમામમા જવા માટે બાણા થઈ ત્યારે તેણે ૭ ટકના ઉપવાસ વધારી બાક ૮કના કરી અને પછી તે માત્ર ૫ ટાવાળા અશ્વરથમાં બેસી સમામમા ઉતર્યો. ત્યાં તણે એવા નિયમ લીધા કે આ સમામમાં મને જે પહોં

મારે તેને મારે માગ્વો, બીજાને નાહ પછી એક પુરુષ
રથમાં બેસી તેની સામે આવ્યો અને તેને પ્રહાર કરવાનું
કહેવા લાગ્યો, ત્યારે વરુણે તેને પોતાનો નિયમ જાણી
મળાવ્યો. એટલે પેલાએ બાણથી વરુણને સખત ઘાયલ
કર્યો પછી વરુણે પણ તેને બાણથી હણ્યો. પછી પોતાનો
પણ અતકાળ આવ્યો. જાણીતે એકાંત સ્થાનમાં ચાલ્યો
ગયો અને ઘોડાઓને છૂટા કરી, ડાબના સચારા ઉપર પૂર્વ
દિશામાં પર્યટાસને (પદાસને) બેઠો, અને આ પ્રમાણે
બોલ્યો.

‘પૂજ્ય અહંતોને નમસ્કાર થાઓ, જેઓ સિદ્ધિગતિને
પ્રાપ્ત થયા છે. અમણુભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર થાઓ, જે
તીર્થના આદિકર છે, સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છે,
તથા જે મારા ધર્મોચાર્ય અને ધર્મના ઉપદેશક છે ત્યાં મહેલા
ભગવાનને અહીં રહેલો હું વહુ છું ત્યાં રહેલા ભગવાન
મને જુઓ.’ પછી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો. ‘મહેલા મે
અમણુભગવાન મહાવીર પાસે જીવનપર્યંત અશ્વ હિંસા
વગેરે પાત્ર મહાપાપોના ત્યાગનો નિયમ લીધો હતો. પરંતુ
હવે અત્યારે તો સર્વ પ્રકારના હિંસાદિ મહાપાપોના ત્યાગ
વરુ છું — વગેરે મ્હદક મુનિની કથાની પેઠે જાણુવું પછી
તેણે બપ્પર છોડી નાખ્યું અને બાણને ખેંચી કાઢ્યું પછી
આલોચનાદિ કરી સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલો તે મરણ પામ્યો.

હવે તે નાગના પૌત્ર વરુણનો એક પ્રિય બાલમિત્ર પણ
તે યુદ્ધમાં સામેલ હતો. તે પણ બ્યારે ઘાયલ થયો ત્યારે
તેણે નાગના પૌત્ર વરુણને સત્રાગમાંથી બહાર નીકળતો
જોયો. એટલે તેણે પોતાના ઘોડાઓને ઘોળાવ્યા અને

વરુણની પેઠે વિસર્જિત કર્યા પછી વસ્ત્ર પાથરી તે ઉપર બેસી તે પૂર્વાદિશા તરફ અન્નહિ કરીને બોલ્યો કે હે ભગવન્ મારા પ્રિય ભાસમિત્ર વરુણને જે શીલવતાદિ હાવ તે મને પણ હો. એમ કહી તેણે માખર છાંયુ અને માણુને ખેંચી કાઢ્યુ પછી તે પણ અનુક્રમે ખરણ પામ્યો.

વરુણને ખરણ પામેલો જોઈ પાસે રહેલા વાનસ્પતર દેવોએ તેના ઉપર દિવ્ય મુગધી અધોદક્ષી વૃત્તિ કરી પાંચ વર્ણનાં કૂલ તેની ઉપર નાખ્યા અને દિવ્ય મીત્રાધરની શબ્દ પણ કર્યા તે પ્રભાણે નાગના પૌત્ર વરુણની દિવ્ય ઋષિ અને પ્રભાવ માંબળાને તથા જોઈને ધણા માણ્યો. (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે) પરસ્પર એમ કહે છે કે સમ્રાજ્યા ધાવણ થયેલા દેવમોહને પામે છે.

ગૌ — હે ભગવન્ તે વરુણ મરીને કર્યા ગયો ?

મ — હે જોતમ તે સૌધર્મ દેવમોહને વિશે અરુણાન્ન વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો છે તેની આયુ પ્રતિધિતિ ચાર પચોત્તમ વયની છે ત્યાંથી મરીને તે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મિદિ પામશે.

— છત્રક ■ ઉરે •

દેવાનંદા બ્રાહ્મણી

તે કાલે બ્રાહ્મણકુટુમ્બ^૧ નામે નગર હતુ તેમા
બહુશાલક નામે ચેત્ય હતુ તે નગરમા ઋષભદત્ત નામે
બ્રાહ્મણ રહેનો હતો તે ધનિક તેમ જ ચારે વેદોમા નિપુણ
હોતો તે શ્રમણોનો ઉપાસક હતો તેની પત્ની દેવાનંદા
પણ શ્રમણોની ઉપાસિકા હતી

૧ તે વખતે વૈગાલિ ગદ્ધરમા (અત્યારનુ જસાર પટણાથી
૨૭ માઈલ દુર) તેની પાસેના બે વણ પરાનો પણ સમાવેશ
થતો હતો કુટુમ્બ તેનુ પરુ હોય તેમ લાગે છે તેમા ક્ષત્રિયોનો
મહોલ્લો ક્ષત્રિયકુટુમ્બ વરીકે પ્રસિદ્ધ હતો, તેનો આલોચનો
મહોલ્લો બ્રાહ્મણકુટુમ્બ નામે પ્રસિદ્ધ હશે

એક વખત મહાવીરસ્વામી તે આમર્ષા પધારી તે વાત જાણી સ્વભાવતઃ અને દેવાનંદા^૧ પણ ખુશ થઈ ગયા. બેસી મહાવીર ભગવાનના દર્શને ગયા. સ્વભાવતઃ ભગવાનને વિશ્વિતર પ્રણામ કરી જીઓ રહી. દેવાનંદા પણ ત્રણ વાર પ્રક્રમણ કરી વંદન કરી સ્વભાવતઃને આગળ કરી પોતાના પરિવારસહિત હાથ જોડી વિનયપૂર્વક જિભી રહી.

તે વખતે દેવાનંદા આઠાણીના સ્તનમર્ધથી દૂધની ધારે છટી^૨ તેના ભાગ્ય જ્ઞાનદામુખી બીના થઈ તેનું સરીર હપથી પ્રસ્થ થતા તેના કમુક વિમ્બીયું થયે, તેના રોમકૂપ ઝીંઘ થયા તથા તે અમણુભગવાન મહાવીરને આનિમિય દ્રષ્ટી જોતી જોતી મીઠી રહી.

એ જોઈ મોતમે મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું કે 'હે ભગવન' આ દેવાનંદા આઠાણીને આપને જોઈ સ્તનમર્ધથી દૂધની ધારે કેમ છટી ?

૧ મૂળમાં દેવાનંદાની ટેથારીનું શબ્દચળીને શામે તેથી અતિશયવાચક પણ ન છે. ભગવે-આજારણો પહેરી ચીનાંદક વજ્ર પહેલું હપર રેશમી વજ્ર બ્રહ્મ સુવર્ણિય પુષ્પથી રેશ નર્યા કપાલમાં મંદન લગાવ્યું. હાથાચુના મૂળ પડે સુવર્ણિય થઈ થઈ કુન્ડાં દાસીઓ પિલાત રેશની દાસીઓ એમ અનેક દેગ વિરેશથી જાનીને બેઠી થયેલી પોતાના રેશના પહેરવેલ જ્યાં રેશને ધારણ કરનારી કુસલ અને વિનયનથી દાસીઓનો પરિનાર સ્થાયે થીયો; વજ્ર પોતાના રેશની દાસીઓ બિન્દબિન્દ રૂપ કમુકિયો અને માન્ય પુરુષોના જઈ સ્થાયે રથ અમળ આવી ધ

મં—હું જોતમ ! આ દેવાનંદા મારી ખરી માતા છે, અને હું તેનો પુત્ર છું^૧, માટે તેને તેમ થયું છે

પછી ભગવાને ઋષભદત્તને, દેવાનંદાને અને ત્યા બેગા ધ્યેષા શ્લોકોને ધર્મ જ્ઞી ત્યાર પછી તુષ્ટ ચર્ધ ઋષભદત્તે ૨૮૬૦ની પેઠે ભગવાન પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી, ૧૧ અગોનુ અધ્યયન કર્યું, અનેક તપકર્મો કર્યા અને અતે સાઠ ટકના અનગન વડે મરણ પામી, તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયે.

દેવાનંદાએ પણ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ મહાવીરે તેમને આર્યચર્યા નામની આર્યાને શિષ્યાપણે સોંપ્યા તેમણે પણ ૧૧ અગોનુ અધ્યયન કર્યું, અનેક તપ કર્યા અને અતે સાઠ ટકના ઉપવાસ વડે મરણ પામી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી

—શતક ૫, ઉદ્દે ૩૩

૧ શકેઈની આજ્ઞાથી તેના સેનાપતિ હરિભ્રુગમેસિ દેવે મહાવીરના મર્જાધાન પછી ૮૩ મા દિવસે તેમને દેવાનંદાની દૂખ-માથી ઉપાડી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની દૂખમા મૂકી દીધા હતા, અને ત્રિશલાનો ગર્ભ દેવાનંદાની દૂખમા મૂક્યો હતો. જુઓ આચારાગ સૂત્ર શ્રુ ૨, અં ૧૫, આ માળાનુ 'આચારધર્મ' પુસ્તક, પા ૧૬૮ દેવાનંદાને આવા ગર્ભરત્નની હાલિ ચર્ધ તેના કારણમા એમ જણાવવામા આવે છે કે પૂર્વજન્મમા તે અને ત્રિશલા બેઠાણી દેરાણી હતા તે વળતે દેવાનંદાએ ત્રિશલાનો રત્નકરડ ચોર્યો હતો તીર્થ ૨૨ અત્યકુલોમા, દરિદ્રકુલોમા, કિષ્કુલકુલોમા કે બ્રાહ્મણકુલોમા ન આવતરી શકે મહાવીરને બ્રાહ્મણીના પેટે આવતરણુ પડયું તેનું કારણ એ હણ કે, પેતાના આજલા જન્મમા તેમણે ગોત્રમદ કર્યો હતો

જમાલિ

આશ્વલ્કુદમામની પશ્ચિમ સ્થિતિએ એ જ ગંગે
 ક્ષત્રિયકુદમામ નગર હતું. તેમાં જમાલિ નામનો ક્ષત્રિયકુમાર
 રહેતો હતો.^૧ તે ધનિક હતો તથા પોતાના મહંદશમાં અનેક
 પ્રકારની સુદર યુવતીઓ વડે બળવાનાં બત્રીસ પ્રકારના
 નાટકો વડે વૃત્ત્ય અનુમાર નાચતો, ખુશ થતો, તથા ઋણ
 અનુસાર બામ બાગવતો વિહરતો હતો.

એક વખત ભગવાન મહાવીર તે ગામમાં પધાર્યા.
 તેમને જાણ્યા બાદથી મોટો ત્રાસમુદાય અનુદિત થતો તથા
 કોપાદહ કરતો તે તરફ જવા શાઓ. તે જોઈ જમાલિએ
 કશ્ચકિને બોલાવીને પૂછ્યું કે જાણે છંદ ગ્રંથ વાસુદેવ

૧ તે જમાલિ મહાવીરની સમી બંદેન સુદર્શનનો પુત્ર
 અને મહાવીરની પુત્રી ત્રિવલ્લભાનો પતિ હતો. જુઓ
 વિશેષાવસ્થાકસ્ટ ૨૩-૭.

નાગ, યક્ષ, બૃત, કૂવો, તળાવ, નદી, ધરો, પર્વત, વૃક્ષ, મંદિર, મૂર્તિ કે ગાનો ઉત્સવ છે કે જેથી બધા આમ દ્રાલાહલ કરતા બહાર જાય છે? ત્યારે ડ્યુડિએ તેને મહાવીર ભગવાનના આવ્યાની વાત કરી તે જાણી જમાલિ પણ રનાનાદિથી પવિત્ર ચર્ચ રથમા બેસી સા જવા નીકળ્યો. પછી ચૈત્ય પાસે આવતા રથમાંથી કિતરી, તેણે પુષ્પ, તાબૂલ, આયુધાદિ તથા પગરખા દૂર ઝાં, ખેસને જનોઈની પેડે વીટાળ્યો, અને કોમળો ડરી, ચોખ્ખો ચર્મ, અજલિ વડે હાથ જોડી તે મહાવીર પાસ ગયો, અને વદનાઈ કરી ધર્મોપદેશ સાબળવા લાગ્યો.

ભગવાનનો ધર્મોપદેશ માબળ્યા જાદ મગુષ્ટ ચર્મ, તેણે જિભા ચર્મને ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રક્ષિણા કરી, તથા નમરોર ડરી આ પ્રમાણે કહ્યું, “હે ભગવન! હું નિર્ગ્રેથના પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા કરું છું, વિશ્વાસ કરું છું, રુચિ કરું છું, તથા હે ભગવન! હું તે પ્રવચન અનુમાન વર્તવાને તૈયાર થયો છું હે ભગવન! તમે જે ઉપદેશ આપો છો તે તેમ જ છે, સત્ય છે, તથા અસદિગ્ધ છે, પરંતુ, હે દેવાનુશ્રિય! માગ માતપિતાની રજા માગીને હું આપની પાસે દીક્ષિત ચર્મ, ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.

પછી તે પોતાને ઘેર ગયો અને માતપિતાને ભગવાનના ધર્મોપદેશની અને તેમા પોતાને થયેલી રુચિની વાત કરી તે જાણી તેના માતપિતા તેના પુત્રશાળીપણાથી ખુશ થયા પરંતુ જ્યારે તેણે સસારભયથી ઉદ્વિગ્ન ચર્મ સાધુ થવાની વાત કરી, ત્યારે તેની માતા એકદમ પચ્ચેવાથી બીના શરીરવાળા ચર્મ ગર્મ, તેના અંગો શોકભારથી ડપવા લાગ્યા, તે નિમ્નેજ

તથા સોખા વિનાની ચર્ચા ગર્ચ તેનાં આજુબાજુ દીસા ચર્ચ
 ગયા તેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર સરી અધું અને ત્રીખરામેસા કેસપાસ
 માંદન મુદિત ચર્ચને તે કુદાડાથી હેનામેલી અપકલતાની પેડે
 કે ઉત્સવ પૂરો ચર્ચા ઉદ્વજનની જેમ નીચે પડી ચર્ચ તરત
 / તના ઉપર પાણી છાંટવામા આન્યુ અને નેન પખો
 નાખવામાં આવ્યો, પછી ઠઈક સ્વસ્થ થતા તે આકેદ કરવા
 લાની હે ભત' તું મારો છજ કાત, અને પ્રિય છે
 આભરણની પેગી જેવા, અને જીવિતના ઉત્સવ જેવા
 આનંદજનક છે ઉજરાના ગુપ્તની પેડે તારા નામનું શ્રવણ
 પશ્ચ દલભ છે તો વારું દલન તો દુલભ હોય તેમા નવાઈ
 ગી ? તારો વિભોજ આમારાથી એક સણ પણ સદન નહિ
 ચર્ચ થશે મારે અને જીવિતને છીએ ત્યાં સુધી તું ઘેર જ
 રહ પછી કુલવચતગુની વહિ કરીને જલ્પવચ્ચામાં તું
 માધુ થ ?

ત્યારે જમાલિએ તમને કહ્યું હં માતપિતા' આ
 મનુષ્યભવ અનેક જ મન્વન્ત-મરણ-રોગ વગેરે શારીરિક અને
 માનસિક દુખોની અત્યંત વેદનાથી અને મકડો અસુતાથી
 પીડિત, અધ્રુવ અને સુધ્ધાના રમ જેવો પરપોટા જેવો,
 ડામની સગી ઉપર રહેલા જલ્પનિદુ જેવો, સ્વપ્નદશન જેવો
 અને વીજળીના અમકારા જેવો અમળ છે સમગ્ર, પશ્ચું
 અને નાશ પામવો એ મનો ધમ છે પહેલાં કે પછી તેનો
 અવસ્થ ત્યાગ કરવાનો છે તો હં માતપિતા કોણ જાણે છે
 કે કોણ પ્રથમ તરી અને કોણ પછી તરી ? મારે હં
 માતપિતા હું તમારી અનુમતિથી ભગવાન પામ પ્રવચ્ચા
 મદણ કરવા ઇચ્છું છું

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારું શરીર ઉત્તમ રૂપ, લક્ષણ, અંગન (મસા-તલ વગેરે) અને ગુણોથી યુક્ત છે, તથા ઉત્તમ બળ, વીર્ય અને સત્વસહિત છે. તું વિજ્ઞાનમાં વિચક્ષણ છે, મૌખિકગુણોથી ઉન્નત છે, કુલીન છે, અત્યંત સમર્થ છે, અને પ્રકાશના વ્યાધિ અને રોગથી રહિત છે, નિરુપહત, ઉદાત્ત અને મનોહર છે. માટે હે પુત્ર ! ત્યાં સુધી તારા શરીરમાં રૂપ-યૌવનાદિ ગુણો છે, ત્યાં સુધી તું તેનો અનુભવ કર, પછી અમારા મરણ પામ્યા બાદ, કુલતતુની વૃદ્ધિ કરી, વૃદ્ધાવસ્થામાં તું સાધુ થશે.

જમાલિ—હે માતપિતા ! આ શરીર દુષ્કર્મનું ધર છે, અને વ્યાધિઓનું મ્થાન છે, અસ્થિ, આયુ અને નાડીના મમ્મહનું બનેલું છે, માટીના વાસણ જેવું દુર્બલ છે, અશુચિથી ભરેલું છે, તેની સારવાગ નિરતર કચ્વી પડે છે, તથા છૂર્ણ વરની પેઠે સડવું, પડવું અને નાશ પામવો એ તેના મહત્ત્વ ધર્મો છે. વળી એ શરીર પહેલા કે પછી અવશ્ય ડાડવાનું છે. તો હે માતાપિતા ! કાણુ જાણે છે કે કાણુ પહેલા જશે અને કાણુ પછી જશે ?

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારે આ આદિ સ્ત્રીઓ છે તે વિશાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી બાળાઓ છે. તે રૂપ, લાવણ્ય અને યૌવનથી યુક્ત છે. વળી તે સમાન કુલથી આણેલી, કલામાં કુશલ અને સર્વકાલ લાડસુખને યોગ્ય છે. તે માર્દવગુણોથી યુક્ત, નિપુણ, વિનયોપચારમાં પડિત અને વિચલણ છે. સુદર, મિત્ર અને મધુર બોલવામાં, તેમ જ હાન્ય, ઘટાફા, ગતિ, વિલાસ અને ગ્ચિતિમાં વિશારદ છે, ઉત્તમ કુલ અને રીલથી સુશોભિત છે, વિશુદ્ધ કુલરૂપ

વચનગુની રહિ કરવામાં મમય ચોરનવાળી ॥ મન
અનુરૂપ અને હૃદયને ૧૮ છે મુક્તિ વડે પ્રિય અને ઉત્તમ
છે તમ જ દમેશા બાવમાં અનુરૂપ અને સત્ સંયમ
મુદ્દા છે મારે ન પૂર તું એ સીએ સાથે મનુષ્યમણી
વિદ્યાશ કામમાં આમવ ત્યાર પછી ભુક્તિમોગી થય
વિવશી ઉત્સુકતા કરે થવા બાદ અમારા મૃત્યુ પછી
દીક્ષા સંગે

સ્તોત્ર—૧ માતૃપિતા મનુષ્યસંજ્ઞા કામમાં
અમુચિ અને અસાધન છે વાન, પિત્ર મ્હમવીય અને
શાર્દીન કરવાવાળા છે વિદ્યા મૂલ્ય મ્હેમ, નામિકનો મેધ
તમન, પિત્ર પગ શુક અને મોહિનથી ઉત્પન્ન થયલા છે
વળી ન અમારા તથા ખરાબ મૂલ્ય અને દુઃખથી વિદ્યાથી
અરપૂર : મૃતકના ગેરી મધવાળા ઉચ્છ્વાસથી અને અમુખ
નિન્દાસથી ઉગેમ ઉત્પન્ન કરે છે વૈભવ્ય દક્ષતા અને
કક્ષમણ (અમુખ અમા વાનરપ દંતાથી કુખર અને
મવ મનુષ્યના સાધારણ છે શારીરિક અને માનસિક
અવન દુખ વડે સાધ્ય છે અગ્નિ તથા સેવાવધા છે
સાધુ પુત્રથી દમેશા નિર્દોષ છે અનત સસારની રહિ
કરનારા છે પરિણામે કદુક રજવાળા છે અજતા ધાસના
પૂજાની પહે ન મહી દર્શિએ તા દુખાનુભવી અને મોક્ષ
મામમાં વિમ્મરપ છે

માતૃપિતા—૨ પુત્ર અર્થ (પિતામહ) પર્થ
(પ્રપિતામહ) અને પિતાના પર્થ થકી બાવેલું અખર
સ્થ તારે વિદ્યમાન છે તે તારે સાત પેઠી મુખી પુષ્કળ
દાન દેવાને પુષ્કળ ભોગવવાને અને પુષ્કળ વહેવવાને પુરુ

છે. માટે તેના વડે માનુષિક કામભોગો ભોગવ, અને પછી મુખનો અનુભવ કરી દીક્ષા લેજે

જમાલિ—હે માતાપિતા ! એ હિરણ્ય વગેરે અગ્નિને

સાધારણ છે, ચોરને સાધારણ છે, રાજાને સાધારણ છે, મૃત્યુને સાધારણ છે, તથા દાયાદ (ભાયાત)ને સાધારણ છે વળી તે અમુવ, અનિત્ય અને અશાશ્વત છે કોણ જાણે છે કે પહેલાં કોણ જશે અને પછી કોણ જશે માટે હ પ્રમત્યા લેવા ઇચ્છુ છુ.

આ પ્રમાણે જ્યારે વિષયને અનુદૂલ ઉક્તિઓથી તેને મનાવી ન શકાયો, ત્યારે વિષયને પ્રતિદૂલ અને સયમને વિષે ભય અને ઉદ્વેગ કરનારી ઉક્તિઓથી તેના માતાપિતાએ તેને આ પ્રમાણે સમજાવવા માડ્યો 'હે પુત્ર' એ નિર્ઐશ-પ્રવચન ખરેખર સત્ય, અદ્વિતીય, ન્યાયયુક્ત, શુદ્ધ, શસ્ત્રને કાપનાર, મિદ્ધિમાર્ગરૂપ, મુક્તિમાર્ગરૂપ, નિર્વાણમાર્ગરૂપ અને નિર્વાણમાર્ગરૂપ છે, તેમ જ અમલરહિત તથા નિરતર અને સર્વ કુખના નાશનુ કારણ છે તેનામા તત્પર થયેલા જીવે મિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત મર્મ, નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે તથા મર્વ કુખોનો નાશ કરે છે પરંતુ તે મર્મની પેઠે એકાત-નિશ્ચિત દષ્ટિવાળુ, અજ્ઞાની પેઠે એકાત ધારવાળુ, લોભના જવને આવવાની પેઠે દુઃખર, અને વેળુના કોળિયા જેવું નિશ્ચાદ છે, વળી તે ગંગા નદીને સામે પ્રવાહે જવાની પેઠે અને બે હાથથી મમુદ તરવા જેવુ મુશ્કેલ છે, તીવ્રત્વ તત્ત્વવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવુ દુઃખર છે, તથા મોટી શિક્ષા લિચ્ઙવા બરાબર છે નિર્ઐશને આધારમિદ્ધ (નાકુંને ગ્યાલમા રાખીને તૈયાર કરેલો આહાર), ઔદેશિદ્ધ (સાધુને

હૃદયાને હૃદી જાળ વગેરેથી ગ્રાહ્ય કરેશે) ત્રિભાગ
 (ચોડાક પોતાને માટે અને ચોડાક સાધુ માટે એમ પદ્મચેથી
 બચે રહેશે આદાર) અધ્યવપૂરક (પોતાને માટે રંધવા
 માગ્યુ હોય તેમાં સાધુને આપ્યો જાણી નવો ઉમેરેશે)
 મુતિદૃષ્ટ (આપાકર્ષિત વગેરેના અંશોથી ભિન્નિત) કીન
 (સાધુ માટે ખરીદેશે), પ્રાપ્તિચક્ર (સાધુને માટે કૃપાનો
 આણેશે) આત્મકથા (મીઠાનો મૂઠવણ આપેશે)
 અનિનૃષ્ટ (મજાનો સદિવારો બધાની રજા વિના આપેશે)
 અભ્યક્ત (ધર અથવા મામથી સાધુ માટે આણેશે)
 કાવારબક્ત (વનમાં સાધુ માટે મોડેલા સહાવરનો)
 દર્શિભક્ત (દુકાળમાં મોડેલા સહાવરનો) અભ્યક્ત
 (રાત્રી માટે તૈયાર કરેશે) વાદસિકાબક્ત (વાદળ ચડી
 આપ્યા હોય ત્યારે સાધુથી બહાર ભિક્ષા માટે ત્યાં નહિ
 માટે તૈયાર કરેશે) અને પ્રાધૃષ્ટકબક્ત (મહેમાન માટે તૈયાર
 કરેશે) આકાર તથા સમ્પાનરૂપિ (જેને ત્યાં દિતારો ક્યો
 હોય તેને પિંડ) રાજપિંડ તેમ જ મૂલ્ય કદ રૂલ ખીજ
 અને હરિવાળીનું બોજનન આપુ કે પીવુ કલ્પતું નથી વળ્યું હે
 મુત તું સુખને ચોખ્ય હ પલ્લુ કુ અને ચોખ્ય નથી તેમ જ
 દાદ તડકા શૂખ તરમ ચોર, આપક (જમણી જાનવર)
 ૧૨ અને મચ્છરના ઉપદ્રવોને વાતપિત્તાદિ જન્ય રોગોને
 અને તેમના દુષ્પ્રભોને તેમ જ તેવા વિવિધ પરિવહો (મંકરો)
 અને ઉપસર્ગો (વિક્ષો)ને સહવાને તું સુમર્ષ નથી

જન્માસિ—હ માતૃચિતા ખરેખર, નિર્ગુણ પ્રવચન કલીન
 (નદસક્રિવાળા) કાચર અને હસકા પુરુષોને તથા આ હોકમાં
 આમકત, અને પરબોકથી પરાસુખ એવા વિવત્પ્રવચનાળા

સામાન્ય પુરુષોને દુબકર છે. પણ ધીર નિશ્ચિત અને પ્રયત્નવાન પુરુષને તેનું અનુપાલન જરા પણ દુબકર નથી

આમ જ્યારે તેઓ જમાલિને કોઈ રીતે સમજાવવાને સમર્થ ન થયા, ત્યારે વગર ઇચ્છાએ તેઓએ તેને દીક્ષા લેવા અનુમતિ આપી પછી એ લાખ સોનૈયા વડે તેઓએ મહાદુકાનમાંથી^૧ એક રત્નેહરણ અને પાત્ર મંગાવ્યું, તથા એક લાખ સોનૈયા આપીને હજમને ખોલાવ્યો અને જમાલિના ચાર આગળ જેટલા ભાગમાં વાળ છેડી જાકીના વાળ દાખવી નખાવ્યા^૨ તે કેશ તેની માતાએ સફેદ વસ્ત્રમાં ચત્તપૂર્વક ગ્રહણ કર્યા તથા તેમને ગધોદકથી ધોઈને ગધમાત્ર વડે પૂજ્યા અને શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે જાધીને ગ્લનકરડમાં મૂક્યા, પછી હાર, પાણીની ધાર, સિંદુવારના પુષ્પ અને તૂટી ગયેલી મોતીની માળા જેવા દુઃસહ આસુ પાડતી તે ખોલી દે, હિસવો, તિથિઓ અને પર્વોમાં હવે મારે માટે આ કેશ જ જમાલિકુમારના દર્શનરૂપ થશે ત્યારબાદ તે કેશ તેણે પોતાને ઓશિકે મુકાવ્યા

પછી જમાલિના માતૃપિતાએ ઉત્તર દિશા તરફ ખીન્નું સિંહાસન મુકાવ્યું, અને તેના ઉપર બેસાડીને જમાલિને નવરાવ્યો, પછી તેને સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરાવ્યું, તથા મુકુટ,

૧ કુત્રિકાપણ—જેમાં ત્રણે જીવનની વસ્તુ મળી ગઈ, તેવી દુકાન

૨ મૂળમાં, હજમને પ્રથમ સુગંધી ગધોદકથી હાથ ધોયા અને શુદ્ધ આઠ પડવાળા વસ્ત્રથી મોઢાને બાધ્યું—જેટલું વધારે છે.

હાર વગેરે મહામુખ આશૂપણો^૧ પહેરાયા. પછી હજાર
 મુવાનોથી ઊંચકાતી એક પાલખી સ નવીને તેમાં જમાવિને
 પૂવ દિશા તરફ સિંહાસન ઉપર બેસાડયો. પછી તેમાં
 જમાવિની માતા તેને જમણે પડખે મદાસન ઉપર બેડી પડી
 તેની ધાત્રમાતા રનેહરણ અને પાત્ર છાત્ર તેને ડાબે પડખે
 મદાસન ઉપર બેડી. પછી તેની પાછળ એક સુંદર મુવતી
 નેદેહ છત્ર હાથમાં લઈને ગિબી રહી. પછી જમાવિને જને
 પડખે બે મુવતીઓ ધોળાં ચમર મઢણ કરીને ઘિબી રહી.
 પછી તેની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ એક ઉત્તમ મુવતી ઠલસને
 મઢણ કરીને ગિબી રહી. પછી તેની દક્ષિણપૂર્વે એક રમણી
 વીંઝણા લઈને ગિબી રહી. પછી તે પાલખીને એક સુગ્રા
 વણ અને કલવાળા ૧ ગુરુઓએ ઊંચકા. સૌ પહેલાં
 ન્વન્તિક શીવત્સ હપણ વગેરે મગધો અનુક્રમે ચામ્યા.
 પછી પૂણ કલસ ચામ્યો. પછી ચત્રનતલનો પથ હતી
 વૈ ભતી ધન ચામી. પછી ઉત્તમ ધોળાઓ હાથીઓ તથા
 રથોથી વીંટળાયેલો. જમાવિકુમાર સવ શકિ સહિત
 વાદિવાદ્ય શબ્દ મંદિત ચામ્યો. તેને ચક્રા પચોટીઓ
 વગેરે રમ્યાઓમાં ધણા ધનના અર્થોઓ તથા કામના અર્થોઓ
 અભિનય આપતા તથા સ્તુતિ કરતા કહેવા લાગ્યા. હે
 નં તારો પ્રમ વગે જય થાઓ, તારો તપ વગે જય
 થાઓ, તારુ બલ થાઓ. અખણિત અને ઉત્તમ જ્ઞાન-દશન
 ચાસિત વડ અખિત ઇદિયોન તું જીત તથા અમણધમનું પાલન

૧ તેમાં કમિમ (૫ થેલી), વેકિમ (૧૦ થેલી) પુરિમ
 (૫ થેલી) અને સપાતિમ (૫ થેલી) સપાત વડે વૈચાર થતી)
 એમ ચાર મહારની માન્યમિનુ પદ્ય વર્ણન છે.

૩૦ હે દેવ ! વિદ્યોને જીતી તું સિદ્ધિગતિમા નિવાસ ૬૦
 ધૈર્યરૂપ કચ્છને મળજૂત બાધી, તપ વડે રાગદ્વેષરૂપ મલ્લોનો
 તુ ઘાત કર ઉત્તમ શુક્લધ્યાન વડે અષ્ટ કર્મરૂપ શત્રુનું
 તુ મર્દન કર હે ધીર ! તુ અપ્રમત્ત ચર્મ, ત્રણ શ્લોકરૂપ
 ગમડપ મધ્યે આરાધનાપતાકાને ગ્રહણ કરી, નિર્મળ અને
 અનુત્તર એવા કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર તથા જિનવરે ઉપદેશલ
 સરલ નિદ્ધિમાર્ગ વડે પરમપદરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કર તુ
 પત્તિપહરૂપ મેનાને હણીને ઇન્દ્રિયોને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોનો
 પરાજય કર, તને ધર્મમાર્ગમા અવિદ્ય થાઓ !'

પછી ચૈત્ય નજીક આવતા, જમાલિ શિળિકાથી નીચે
 ઊતર્યો પછી તેને આગળ કરી તેના માતપિતા શ્રમણ-
 ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા પછી તેમને ત્રણ વાર
 પ્રદક્ષિણા કરીને તેઓ બોલ્યા 'હે ભગવન ! આ અમારો
 એક ઇષ્ટ અને પ્રિય પુત્ર છે જેમ કોઈ કમળ કાદવમા
 ઉત્પન્ન થાય અને પાણીમા વધે, તો પણ તે પકની રજથી
 તેમ જલના કણથી લેપાતું નથી, તમ આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર પણ વામથી ઉત્પન્ન થયો છે અને ભોગોથી
 વૃદ્ધિ પામ્યો છે, તો પણ તે કામરજથી અને ભોગરજથી
 લેપાતો નથી તેમ જ મિત્ર, શાંતિ, સ્વજન, સખધી અને
 પરિજનથી પણ લેપાતો નથી હે દેવાનુપ્રિય ! આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર સસારના બંધથી ઉદ્ધિગ્ન થયો છે, જન્મ-મરણથી
 બંધબીત થયો છે, અને આપની પાસે મુક - દીક્ષિત થઈને
 સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છે છે, તો આપ દેવાનુપ્રિયને અમે આ
 શિષ્યરૂપ બિદ્યા આપીએ છીએ તો હે દેવાનુપ્રિય ! આપ
 આ શિષ્યરૂપ બિદ્યાનો સ્વીકાર કરો'

પછી બગવાનની અનુમતિ મળતાં ત્યાંસિએ છત્ર પા દિશા તરફ જઈ પોતાની મેજે આમરણુ, માસા અને અસઠાગદિ છતારી નાખ્યાં તે તેની ખાનાએ મહેદ વચ્ચેમાં ગ્રીથી ગ્રીથા. પછી ખારખખ આમુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર' સુવખને વિષ મળતુ કર?' 'હે પુત્ર' ચતુ કર?' 'હ પુત્ર' પરાક્રમ કર? મંચમ પાળવામાં પ્રમાદ ન કરીશ' એ પ્રમાણે કહીને જન્માશિના માતૃપિતા મહાવીરને વહન કરી પાછાં આત્મા ગયાં.

પછી જન્માશિ પચ્ચુષ્ઠિક બોચર કરી બગવાન પાસે જ્યારી પ્રવચ્ચા જે છે તે વખતે તેની સાથે જીગ પામમા પુરુષાએ પણ હાક્ષા લીધી ત્યારબાદ અગિવાર અગ્રા બખી તે વિચિત્ર તપક્રમ કરતો વિદાર છે.

એક દિવસ તેણે મહાવીરસ્વામી આમળ જ્યારીને લ્યાચ્ચુ કે હં ભગવન' કું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહારના દેશીઆ વિદાર કરવા કપ્પુ પુ ત્યારે ભગવાને તેની આ વાતનો જ્ઞાદર તેમ જ સ્વીકાર ન ક્યો પરંતુ ને મૌન રહ્યા ત્યારે જન્માશિએ તેમનું તે પ્રમાણે જ તણ વાર કહ્યું, છતાં ભગવાન તા મૌન જ રહ્યા પછી જન્માશિ પાચસે સાધુઓની સાથે જહારના દેશીઆ આત્મી નીકળ્યે.

એક વખત જન્માશિ એક ગામથી જીન્ને ગામ પાંચસે સાધુ સાથે કરતો કરતો આવસ્તીઆ ઠાકક ચૈત્વર્થ જ્યારીને કિતરો ભગવાન મહાવીર તે વખતે ચંપાનગરીમાં પૂણ્દ્ર ચૈત્વર્થ કિતમી હતા.

૧. પાંચ મૂળી થરી જપા પાન જન્મા મહત્ત્વા તે

હવે કોઈ દિનમે જમાલિને રમસહિત, લૂખુ, તુ ૭, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનુ, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછુ એવુ તથા શીત પાનબોજન વારવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટા વ્યાધિ થયો. તનુ શરીર પિત્તજ્વરથી વ્યાપ્ત હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તણે પોતાના શ્રમણનિર્ગ્રથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે માટે પથારી પાથરો” પેલાઓ તે વાતનો વિનયપૂર્વક નીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા. પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે માટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજુ પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો ગર્હ્ય થયો કે, “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતુ હોય તે ચાલ્યુ કહેવાય’ ઇ” પણ આ તો અપ્રે દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય” એમ વિચારી તેણે શ્રમણનિર્ગ્રથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતુ તે ચાલ્યુ કહેવાય ઇ’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતુ હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યુ ન કહેવાય ઇ”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનનારા તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો. ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

પછી ભગવાનની અનુમતિ મળતાં જન્માસિએ ઉત્તરપૂર દિશા તરફ જઈ પોતાની મેઝે આબરણ, માથા અને અસહારપદિ ઉતારી નાખ્યાં તે તેની માનાએ સુદેહ વસ્ત્રમા ઝીલી લીધું. પછી પાસ્ત્રખ ખાંસુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર! સુવમને વિને પ્રવલ્ન કરડે' હે પુત્ર! વલ્ન કરડે' હે પુત્ર! પરાક્રમ કરને સંપન્ન પાળવામા પ્રભાદ ન કરીશ! જે પ્રભાણે કહીને જન્માસિના માતૃપિતા મહાત્મીરને વદન કરી પાછાં માંમાં મયાં

પછી જન્માસિ પશ્ચાત્ક્રમિક બોચર કરી ભગવાન પાસે આવી પ્રવચ્ચા લે છે તે વખતે તેની સાથે બીજા પાંચમા પુરુષોએ પણ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ અગિયાર અગ્નિ બાપી તે વિશિષ્ટ તપક્રમ કરતો વિદ્યાર છે

એક દિવસ તેણે મહાત્મીરસ્વામી આમળ આપીને જણાવ્યું કે 'હે ભગવન' હું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહારના દેશોમા વિદ્યાર કરવા ઇચ્છુ છું તારે ભગવાને તેની આ વાતનો આદર તેમ જ સ્વીકાર ન કર્યો, પરંતુ ને મૌન રહ્યું ત્યારે જન્માસિએ તેમનું તે પ્રભાણે જ તથા વાર કહ્યું હતા ભગવાન તો મૌન જ રહ્યું પછી જન્માસિ પાંચસો સાધુઓની સાથે જહારના દેશોમાં ચાલી નીકળ્યો.

એક વખત જન્માસિ એક ગામથી બીજો ગામ પાંચસો સાધુ સાથે ફરતો ફરતો આવતીમા કોઈક મૈત્રમા આપીને કિતરો, ભગવાન મહાત્મીર તે વખતે ચંપાનમરીમા પૂણ્દ્ર મૈત્રમાં કિતરો હતા.

૧ પાંચ મૂળી સરી જમા વાજ મેંથી કાઢવા તે.

હવે કાઈ દિનમ જમાલિને અસહિત, લૂખુ, તુ^૨૭, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનુ, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછુ એવુ તથા શીત પાનબોજન વારવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટો વ્યાધિ થયો. તનુ શરીર પિત્તબ્ધરથી વ્યામ હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તેણે પોતાના અમણનિર્ગથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે મોટે પથારી પાથરો.” પેલાઓ તે વાનનો વિનયપૂર્વક નીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા. પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે મોટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજી પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો સંકલ્પ થયો કે, “અમણુ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતુ હોય તે ચાલ્યુ કહેવાય’^૧ છં” પણ આ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય” એમ વિચારી તેણે અમણનિર્ગથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! અમણુભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતુ તે ચાલ્યુ કહેવાય છં’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતુ હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યુ ન કહેવાય છં”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનનાર તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો. ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

૧ જુઓ આગળ સિદ્ધાન્ત ૩ વિભાગ ૭, પ્રકરણ ૧

આવીને કહેવા યાએ, આપના પણા સિધ્ધો હજી હાથે
 હ જેવધ્યાની નથી પરંતુ તું તો ઉત્પન્ન થયેલા જાન અને
 દુઃખને ધારણ કરનારો અહંત જિન અને કેવલી થઈને
 વિદ્યુતું છું.

ત્યારે ઐતરે નેને કશું કે જેવધ્યાનીનું જ્ઞાન કે દત્તન
 પવત વચ્ચેથી આદ્યત કે નિવારિત થતું નથી તો તું જો
 જેવધ્યાની હોય તો મને આ મે પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ
 હ જમાણિ' શોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત? તથા જીવ શાશ્વત
 છે કે અશાશ્વત?

ત્યારે જમાણિ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શકે નહીં
 અને યુષ રણી ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું “હે જમાણિ!
 મારા પણા હાથે સિધ્ધો આ મે પ્રશ્નોનો ખારી પેઠે ઉત્તર
 આપવા સમર્થ છે છતાં તેઓ તારી પેઠે એમ કહેતા નથી
 કે જાને સવરૂ અને જિન છીએ હ જમાણિ' શોક
 શાશ્વત છે કારણ કે તે કદાપિ ન હતો એમ નથી તેમ જ તે
 કદાપિ નથી અને હશે નહીં એમ પણ નથી પરંતુ શોક
 હતો છે અને હશે તે શાશ્વત અબ્ધ, અવસ્થિત અને
 નિત્ય છે વળી હ જમાણિ' શોક અશાશ્વત પણ છે
 કારણ કે અવસર્પિણી થઈને ઉત્સર્પિણી થાય છે અને
 ઉત્સર્પિણી થઈને અવસર્પિણી થાય છે તે / પ્રમાણે જીવ
 પણ નિત્ય છે તેમ જ અશાશ્વત પણ છે કારણ કે તે
 નૈરમિક થઈને તિર્થચ્ચેનિક પણ થાય છે અને તિર્થચ્ચેનિક
 થઈને મનુષ્ય, તથા મનુષ્ય થઈને દેવ પણ થાય છે

પરંતુ જમાણિને આ વાત મગી નહીં તેથી તે ત્વાંથી
 બીજા વાર માથી નીકળે ત્યાર બાદ તે અસત્ય બાવો

પ્રગટ કરીને તથા મિત્યાત્વના અભિનિવેશ વડે પોતાને તથા
પરને જ્ઞાત કરતો અને મિત્યાજ્ઞાનવાળા કંતો, વળી
વગ્ન માધુષણે શુદ્ધો, અને અને ત્રીજા ટકના ઉપવાય
કરી પોતાના પાપચ્ચામકને આશોચ્ચા—પ્રતિકન્ધ્યા વિના મગ્ધ
પામી લાન્તઃ દેવલોકમા તેર માગરોપમ સ્થિતિવાળો કિલ્વિષિક^૧
દેવ થયે।

જન્માભિને મરણ પામેલા જાણી ગૌતમે મહાવીર ભગવાનને
તેની ગતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેની વિગત જાણી તેમણે
કિલ્વિષિક દેવો વિષે ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા।

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! કિલ્વિષિક દેવો કેટલા પ્રકારના છે ?

કુલ—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના છે ત્રણ પલ્લોપમની
સ્થિતિવાળા, ત્રણ માગરોપમની સ્થિતિવાળા, અને તેર
સાગરોપમની સ્થિતિવાળા તેમા પહેલા પ્રકારના દેવો
જ્યોતિષિક દેવોની ઉપર અને સૌધર્મ અને ધર્શાન દેવલોકની
નીચે રહે છે જાળ પ્રકારના દેવો સૌધર્મ અને ધર્શાન
દેવલોકની ઉપર, તથા સનતકુમાર અને મહેન્દ્ર દેવલોકની
નીચે રહે છે તથા ત્રીજા પ્રકારના દેવો બ્રહ્મલોકની ઉપર
અને લાતક કલ્પની નીચે રહે છે

જે જીવો આચાર્યના દેષી, ઉપાધ્યાયના દેષી, કુલ,
ગણ અને મધના દેષી, તથા તે બધાનો અથશ અને
અપ્રાર્ત કરનારા હોય, તથા ઘણા અસત્ય અર્થો પ્રગટ
કરવાથી અને મિત્યા કદાવ્રહ્મથી પોતાને અને પરને જ્ઞાન્ત
કરતા મગ્ધ પામે, તેઓ કિલ્વિષિક દેવ તરીકે જન્મે છે

૧ દેવોમા અત્યજ જેવી એ હીન કાષ્ટી છે

ત્યાથી અપા બા કેટલાક તો નારક તિથ્ય, મનુષ્ય અને
 દેવના આગે પામ્ય બવો કરી પત્રી સિદ્ધ સુદ્ધ અને મુક્ત
 થાય છે પરંતુ કેટલાક તો અનાદિ અનંત અને
 દાર્ષભાગવાળા આર અતિયુક્ત સસારમાં બચ્યા / કરે છે

જાતીસિ જે કે ગસરદિત આહાર કરતો હતો, ઉપશાન
 જીવનવસ્ત્રો હતો નથા પવિત્ર અને એકાત જીવનવસ્ત્રો હતો
 જાતી તે આચાર અને ઉપાચારનો દેખી તથા અહીં કરનારો
 હતો તેમ / પોતાને તથા બીજાને આનંદ કરતો હતો. માટે
 ન કિસ્કિરિક હવે થયો પરંતુ ત્યાથી અપા બાહ તિથ્ય
 મનુષ્ય અને દેવના આગે પામ્ય બવો કરી તે સિદ્ધ થઈ
 અને સુવ દુષ્કાનો અને કરશે.

— શ્લોક ૬, ઉદે. ૩૩

સુખ વડે પરિવૃત્ત થઈ આજીવિકના સિદ્ધાંત વડે આત્માને
 ભાવિત કરતો વિદ્યારે છે તે વખતે તે મખસિપુત્ર જોશાસકની
 પામે અન્ન કોઈ દિવસે આ છ દિશાયરોએ આન્ના શાન
 ક્ષણે કૃષ્ણકાર અછિત્ત અભિવેશ્ચાયન અને જોશાસકપુત્ર
 તે છ દિશાયરોએ પૂર્વમુખમાં કંઈક આઠ પ્રકારનાં નિમિત્ત
 નવમે ખીતમામ અને હસમા નૃસિમામને દમ્ભગન કયો હતો
 તેમણે મખસિપુત્ર જોશાસકનો સિધ્ધભાવે આત્મક કયો
 લાસના તે મખસિપુત્ર જોશાસક તે અષ્ટામ મહાનિમિત્તનાર
 કાર્મિક જ્ઞાન વડે સવ પ્રાણીઓને આ છ જાળનના સામા
 ઉત્તર આપે છે સામા વિષ અધામ વિં કુખ વિષ કુખ
 વિષે જીવિત વિષે અને મગ્ધુ વિષ લાર પછી તે
 મખસિપુત્ર જોશાસક એ અષ્ટામ મહાનિમિત્તના કાર્મિક જ્ઞાન
 વડે આવન્તી નગરીમાં અગ્નિન છતાં કું ગિન હું એમ
 પ્રલાપ કરતો અદત નદિ છતાં હું અદત હું એમ
 મિયા બકવાહ કરતો કવલી નદિ છતાં હું કેવલી હું એમ
 નિરજક મોહતો મવગ નદિ છતાં હું મવગ હું એમ
 મિયાવચન કરતો અને અગ્નિન છતાં ગિન સજ્જતા
 પ્રકાશ કરતો વિચરે છે

એક વખત ભગવાન મહાવીર આવન્તીમાં આન્ના ત્યા
 બિંદા માનવા જતા મહાવીરનાં અંબેશ સિધ્ધ જોતમે ઉપગતી

૧. આ છ દિશાયરો પવિત્ર થયેલા મહાવીરના સિધ્ધ હતા
 એમ પ્રાણી રીસમર હોય છે અને તેઓ પાંચ નાશની પરપરામાં
 થયેલા છે એમ શૃણુમર હોય છે

૨. નિમિત્તના આઠ અન્ન દિવ્ય ઓ પાત આંતરિક્ષ લાંમ
 આન્ન, -૧૧ લક્ષણ અને ૧૦૦.

હકીકત કોકોને મોઝે સાબળા આથી તેમણે પાછા ગયા
 બાદ મહાવીરને ગોશાલકનો જન્મથી માડીને વૃત્તાત પૂછ્યો
 એટલે મહાવીરે કહ્યું, હે ગૌતમ! એ ગોશાલક જે કહે છે
 કે 'હું જિન છું' ઇત્યાદિ, તે મિથ્યા—અસત્ય છે હે ગૌતમ!
 આ મખલિપુત્ર ગોશાલકનો મખલિ નામે મખ્ખ જાતિનો.^૧
 પિતા હતો તે મખલિને ભદ્રા નામે સુદર સ્ત્રી હતી તે ભદ્રા
 અન્ય કોઈ દિવસે ગર્ભિણી થઈ તે મમયે શરવણુ ગામમા
 ગોબહુલ નામે બ્રાહ્મણુ રહેતો હતો તે ધનિક તથા
 ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણુશાસ્ત્રોને ત્રિષે નિપુણ હતો તે બ્રાહ્મણુને
 એક ગોશાલા હતી પેલો મખલિ ગર્ભિણી ભદ્રા માથે
 ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા લઈ ભિક્ષાચર્યણુવડે આત્માને
 ભાવિત કરતો એક ગામથી બીજે ગામ કરતો કરતો શરવણુ
 ગામમા આવ્યો ત્યા તેણે ગોબહુલ, બ્રાહ્મણુની ગોશાલાના એક
 ભાગમા પોતાનુ ગચ્ચરચીકુ મૂક્યુ, તથા પછી શરવણુ ગામમા
 ભિક્ષાચર્યા માટે કરતો કરતો તે પોતાને રહેવા માટેના ન્થાનની
 શોધ કરવા લાગ્યો એતરફ તપાસ કરવા છતા ધાર્મ ચંદ્રજે
 મહેવાનુ ન્થાન નહિ મળતા તેણે તે ગોશાલામા જ વર્ષાઋતુ
 માટે નિવાસ કર્યો તે વખતે ભદ્રાએ પૂરા નવ માસ અને
 માહાસાત દિવસ ત્રીયાબાદ એક સુદ પુત્રને જન્મ આપ્યો
 તેના માતપિતાએ ૧૨ મે દિવસે તેનુ ગોશાલક નામ પાડયુ,
 કારણકે તેનો જન્મ ગોશાલામા થયો હતો ક્રમે ક્રમે
 ગોશાલક પણ બાહ્યાવન્ધાનો ત્યાગ કરી, વિજ્ઞાન વડે પગિણુત
 નતિવાળો થઈ, યૌવનને પ્રાપ્ત થયો અને પોતે જ ન્દતત્ર

૧ ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા રાખી, તે બતાવીને આજીવિકા
 ચલાવનાર ભિક્ષુક

મિત્રપૂ દાશમા સર્ગ આશ્ચર્યા અધ્યાત્મિકા અધ્યાત્મિકા વિહરવા
લાગ્યો.

તે અરસામાં દુ ત્રીસ વા ચૂકવાસમાં રહી માતૃપિત
દેવમત થયા પછી સુવર્ણાદિનો ત્યાગ કરી એક દેવદૂધ-વસ્ત્રને
મદ્ય કરી પ્રમળિત થયો હતો. તે વખતે હં મૌતમ
પશ્ચાત્તરને વિષે બધી-બધી મહિનાના ઉપવાસ કરતો. દુ
અર્ધાશ્રમમાં પ્રથમ વર્ષકાલમાં રહ્યો પછી મહિના-મહિનાના
ઉપવાસ કરતો. હું એક જામથી બીજો જામ કરતો કરતો
રાત્રચૂકતી બહાર નાસવામાં વધુકરેના ડહેલાના
(તત્તુવામસાગાના) એક ભાગમાં વર્ષકાલ રહી તે વખતે
મોટાવાક પશુ કરતો કરતો ત્યાં આવ્યો અને વધુકરેના
ડહેલાના એક ભાગમાં રાત્રચૂકતી ચૂકી છતારો માંખવા
નીકળ્યો. પશુ બીજો છતારો ન મળતા ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.
દે મહિનાના પ્રથમ ઉપવાસનું પારણું કરવા રાત્રચૂક નગરમાં
ગયો ત્યાં ભિક્ષા માંગવા કરતા કરતા વિ ત્વ નામે ચૂકરેના
મરમાં મે પ્રવેશ કર્યો અને નેઈ ત અત્યંત પ્રસન્ન તથા
સતુષ્ઠ થયો અને બીજો વર્ષ અંતરિ નેઈ છતારીય વસ્ત્રને
તનાઈની પેઠે વીગી સાત આઠ પગલાં મારી મામે આવ્યો.
અન મને તથા વાર પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કર્યો પછી
તબ્બે મને પુષ્કળ અન્ન પાન આદિ (મુખવાસ) અને આદિ
(મેવો-મીઠાઈ) એમ ચતુર્વિધ આહારથી સત્કાર્યો. જામ
કરવાથી તેને દેવ આમુષ બધાયુ, તેનો સસાર અરુપ થયો અને
તેના ઘરમાં આ પાત્ર દિવ્યો પ્રગટ થયાં વસુધારાની વૃદ્ધિ
પાત્ર વસ્ત્રનાં પુષ્કળી વૃદ્ધિ ખલ્લપ વસ્ત્રની વૃદ્ધિ, દેવદુર્ગમિનું
વાગ્મુ, અને આકાશને વિષ અહો દાન! અહો દાન!

એવી ઘોષણા થોડી વારમા નગરના લોકોમા એ વાત ફેલાઈ ગઈ, અને લોકો વિજયને અને તેના મનુષ્યજન્મને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યા, તથા તેના પુણ્યશાળીપણાને અભિનંદવા લાગ્યા.

આ વાત સાંભળી ગોશાલક નવાઈ પામી વિજયને ઘેર આવ્યો, ત્યાં તેણે વરમેલી વસુધારા, પુષ્પવૃષ્ટિ અને ઘરમાથી ગાદાર નીકળતા મને તથા વિજયને જોયા તે જોઈ પ્રસન્ન થઈ તે મારી પામે આવ્યો અને મને પ્રદક્ષિણા તથા વદનાદિ કરી પોતાને શિષ્ય બનાવવા જિનવવા લાગ્યો, પરંતુ તે મૌન રહી પછી બીજા મહિનાના ઉપવાસના પારણા વખતે આનંદ ગૃહપતિને ત્યાં, ત્રીજી વખતે મુનદને ઘેર અને એથી વખતે નાલદા પામેના કોટલાક મનિવેશમા વેદવાદી બહુલ શાસ્ત્રોને ઘેર પણ તેમજ બન્યું ' ૧' હુ બહુલને ત્યાં જ હતો તવામા ગોશાલક મને ગોધનો ગોધનો વણકરોના ડહંલામા ગયાં પણ ત્યાં મને ન જોતા તેણે શાટિકા (અદરના વસ્ત્ર), પાટિકા (ઉપરના વસ્ત્ર), કુડીઓ, પગરખા અને ચિત્રપટ શાસ્ત્રોને આપી દઈ, દાઢી મછતુ મૂડન કરાવ્યું અને પછી તે કોટલાક મનિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યો ગમ્તામા તેણે એક દ્વાર બહુલને ત્યાં થયેલી વૃષ્ટિ આદિનું વર્ણન માંભળ્યું આવી, “ઋદ્ધિ-ઘૃતિ-તેજ-યશ-બલ-વીર્ય-પરાક્રમ વાળા મારા વર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણબગવાન મહાવીરને જ આવા પ્રદાગની ઋદ્ધિ વગેરે મળવે છે, બીજા કોઈ શ્રમણ-

* આનંદને ત્યાં ‘અને= પ્રસારનો જોગનવિધિ,’ મુનદને ત્યાં ‘મર્વ-સમનાશુચ્યુક્ત જોગન,’ અને બહુલને ત્યાં, ‘પુષ્કળ-પાન-પાન અને ધી મશુકા પરમાત્મનીર’ એટલો વિગેરે.

બ્રાહ્મણને તેવા ઝડપિ આદિ પ્રાપ્ત થયા નથી મારે બદલન
ત્યાં મારા ધર્મીયાન અને ધર્મોપદેશક મહાવીર ભગવાન ૮
દસે એમ નિશ્ચય કરી ત ત્યાં આપ્યો અને મારી શ્રાધ
કર્યાં લાખ્યો પછી કેણાકની બહારના ભાગમાં મોજ
ભૂમિ વિશે ત મને મળ્યો, અને સતુષ્ટ થઈ મને મણ વાગ
પ્રદક્ષિણા કરી તમે મારા ધર્મીયાન છા અને હું તમારો
શિષ્ય છું એમ બોલ્યો. એ મધ્યસ્થિપુત્ર ગેણાકની એ
વાત સ્વીકારી પછી હ મૌનમ્ ૧ હું ગેણાકની સાથે ૭
વર મુધી લાભ-અલાભ સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ કરતો
અને તની અનિત્યતાનો વિચાર કરતો પશ્ચિવબૂમિમાં
વિહરવા લાખ્યો.

એક વખત પ્રથમ શરદ કળના સમયમાં શ્રદ્ધિ થતી
નડાતી ત્યારે હું તથા ગેણાક સિદ્ધાર્થનામ નામે નમગ્રમ્યથી
તીર્થથી કુમગ્રામ નામે નગર તરફ ત્યાં હતા તેવામાં
રત્નામાં એક મોટા પત્ર-પુષ્પાન્વિગો તથાના છા આપ્યો.
તેને જોઈ ગેણાકને અને પૂછ્યું કે હે બગવન્! આ તથાનો

૧ કલ્પસૂત્રમાં તે પશ્ચિવબૂમિમાં એક ૮ વ્યાખ્યાનું ગાથેનું
વર્ણનું છે. જ્યાં અર્થ ૭ વચ ત્યાં રહ્યાનો ઉલ્લેખ છે એનો
ખુલાસો એમ કથા છે કે પશ્ચિવબૂમિએ સ્વર્ગ પથમાં વિલક્ષિતો
કોઈ પશ્ચિવબૂમિમાં ગેણાકને મળ્યા બાદ (જેટલે કે પશ્ચિવબૂમિથી
માઘને) મહાવીર ગેણાક સાથે ૭ વચ રહ્યા એનો અર્થ છે
કેટલાક તે સમયને સ્વાતંત્રી વિલક્ષિતો ગણી તથા વિરોધવ મુધી
પ્રણીત બિરોધે કે મનોહર - સુદર બૂમિમાં (ચિલિકામાં) તે ૭
વચ રહ્યા એનો પણ અર્થ ૮ છે પરંતુ કલ્પસૂત્રમાં તે તે
વિરોધનામ છે અને દીક્ષાકર તેને અનાર્થકેશ ગણે છે

છોડ નીપજશે કે નહિ નીપજે ? તેમ જ આ સાત તલના પુષ્પના છવો ભરીને કયા જશે અને ઊપજશે ?' ત્યારે મે જવાબ આપ્યો, 'આ તલનો છોડ નીપજશે, અને આ સાત તલના પુષ્પના છવો ભરીને આ જ તલના છોડની એક તલકળીને વિષ સાત તલકપે ઊપજશે'

પછી મને ખોટો પાડવાના ધરાદાથી, તેણે મારાથી છૂપી રીતે તે તલના છોડને માટી નહિત મૂળથી ઉખાડી નાખ્યો અને એક ગાળુએ મૂકી દીધો. પછી અમે દુર્ભાગ્ય નગર તરફ આગળ ચાલ્યા એ દુર્ગમ્ય ન આકાશમાં દિવ્ય વાદળ થયું, અને ક્ષણ વારમાં ત્યાં અત્યંત ટાદવ ન થાય તેવી થોડા પાણીના મિંદુવાળી તથા રજ અને ધૂળને શાત કરનાર દિવ્ય વૃષ્ટિ થઈ તેથી તે તલનો છોડ જમીનમાં ચોટી ગયો અને ક્રમેક્રમે બદ્ધમૂલ થઈ ગયો તે સાત તલપુષ્પના છવો પણ મરણ પામી તે જ તલના છોડની એક તલકળીમાં સાત તલકપે ઉત્પન્ન થયા.

આ તરફ અમે ચાલતા ચાલતા દુર્ભાગ્ય પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ગામ બહાર વેશ્યાયન નામે બાલતપન્વી નિરંતર છ છ ટંકના ઉપવાસ કરતો, પોતાના બંને હાથ જોડ્યા રાખી, મૂર્ચના સામે જીભો રહી તાપ તપતો હતો. તે વખતે મૂર્ચના નેજથી તપેલી જૂઓ નેના શરીર ઉપરથી ચોતરફ બહાર નીકળતી હતી અને પેલા તપન્વી તે જૂઓને પાછી પોતાના શરીર ઉપર મૂકતો હતો. આ જોઈ ગોશાલક નેને કહેવા લાગ્યો કે, તમે યુનિ છો કે, ચસકેલ (મુનિ) છો, અથવા જૂઓના મિલ્ખ્યાન છો ? આમ ત્યારે ગોશાલકે મે ત્રણ વાત કહ્યું, ત્યારે પેલાએ ગુસ્સે થઈ ગોશાલકને

જાગી મનના શરીરમાંથી નતેજ્યા ૩૧/ ત્યારે મોઝા ૫૩
 ૫૩ અનુષાથી મે ગીત નતેજ્યા જદા ૩૧/ ૫૩
 ખારી ગીત નતેજ્યાથી મોઝામાં ગુણુ ઘણું જોઈ ૫૫
 તામ પાનાની નતેજ્યા પારી ખરી તીપી અને ૬૫
 ૧ બમરન મ જળુ ૬ બમરન મ જળુ

વારે નામાદો અને પુણુ ૫૬ બમરન આ
 નમાના મિત્તના મ ન પુ મ જળુ ૫૭ એવુ ૫૮ ૬૫
 વારે મે તે જાળી વાળ મમતની. આથી બધ પામી તેજ
 ૧ નતેજ્યા પ્રાપ્ત કરાના રિધિ મન પુણુ. ત્યારે મ તે
 ૫૮ ૬ નખનાદત રાધેથી આપના જાણાની મી ૬
 અત એક મુખે પાળી ૧ ૧૦૦ ૫૯ ૬૬ના ઉપદામ
 ૬ દાષ ગયા ૬૫૦ ૧૬૬ તે ૭ પ્રાપ્તે અંત
 ૧ નતેજ્યા પ્રાપ્ત થાય

૫૧ ૬૦૬ ૬૧૫ અને કુર્મમામનમ થી મિદાઈપ્રાપ્ત
 નત ૧૬ ૬૧ નીજ્યા. ત્યારે આર્થ માણાધો પેલા
 ૧૫૫ છાંડી વાળ કાઠી અને ૬૫ ૬ તમે તે ૬૬૫
 ૬૧ ૬ ન તમના ૬૧ નીપજમે તથા પેલા ૫૫૫ ૬૧
 ૫૫ ૬૧ ૬૧૫ ૬૬૫ ૬૧ ૬૫, ૫૫ તે ૬૧ તે ૬૫૫
 નાસ પામી ૬૫. ત્યારે મે તે પેલી રિધિરિધિની વાળ
 ૬૫ અને જાળ જાળને ૧ નતેજ્યા છાંડી અને પેલા સાત
 ૧૫૫ જાળ જોવાનું ના ૬૫

૧ મૂળમાં પ્રયોગસમે વિસ્તીર્ણ અને અપ્રયોગસમે
 મલિત અર્થ તેજેજ્યાનાં મ વિશેષ ૭

તે પ્રમાણે પેલા તલને ગણતા તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ પ્રમાણે બધા જીવો પણ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા હોવા જોઈએ ? હે ગૌતમ ! મખલિપુત્ર ગોશાલકનો આ પરિવર્તવાદ છે અને હે ગૌતમ ! મારી પાસેથી તેજોલેશ્યાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને મખલિપુત્ર ગોશાલકનું આ જીવન પડ્યું છે

ત્યાં પછી મખલિપુત્ર ગોશાલક મે અતાવેલ વિધિ વડે હાથ જિઆ ગળીને તેજોલેશ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, અને છ માસને અંતે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ પણ ખરી ત્યાર પછી તે ગોશાલકને પેલા છ દિશામરો આવી મળ્યા અને હવે તે પોતે જિન નહિ હતા જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરતો વિહરે છે

પછી મહાવીર ભગવાને ત્યાં બેગી થયેલી પરિવદને ધર્મકથા કહી ત્યારબાદ રસ્તામાં ચૌટામાં વગેરે ઠેકાણે એ વાત ફેલાઈ ગઈ કે, ‘ગોશાલક તો મખનો દીકરો છે, તથા તે જિન નથી હતા પોતાને જિન કહેવરાવતો કરે છે, વાસ્તવિક રીતે તો મહાવીર જિન છે છ’ આ બધું ગોશાલકના સાબળવામાં આવતા તે ખૂબ ગુસ્સે થયો

એક વખત મહાવીર ભગવાનના આનંદ નામે શિષ્ય મહાવીરની પગલાનગીથી છ ટકના ઉપવાસનું પારણું કરવા ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા ત્યાં તે હાલાહલા કુબારણુના હાટ પાસે આવી પહોંચ્યા તેમને જોઈ ગોશાલકે કહ્યું, “હે આનંદ ! અહીં આવ, અને મારું દષ્ટાંત સાબળ આજથી

૧ મૂળમાં ‘પ્રવૃત્તપરિહાર’ એટલે કે શરીરાતરપ્રવેશ છે પણ દીકાનરે અહીં આવો અર્થ સૂચવ્યો છે

પણા કાળ પહંચ્યાં દેટલાક ધનાથી વણિકો પુજાળી ત્રી ને
 ત્રાગ્ગીઓમાં ભરી જનાજ-પાણીનું માથુ સાથે સર્વ નેપાઠ
 મારે નીકળ્યા રગ્તામાં એક નિર્ન તથા નિર્ન વન જાવું
 તેમાં થોડે દૂર અથા થઈ તેમની પાસેનું પાણી ખૂટી મરું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા
 ત્યા તેમને એક મોટા વનખ ગ્રામ થયેલ તેના મધ્યભાગમાં
 એક મોટા રાજા હતો તેને ચાર ભાઈ સિખર હતા
 તેમાંનું એક સિખર ફોડતા તેમાંથી સ્વચ્છ ઉત્તમ અને
 દ્રવિષ નેવું પાણી ગ્રામ થયું ને તેમણે તથા તેમનાં જના
 ત્રેરે વાહનોએ પીધું તથા પાણીના વાસણોમાં ભરી પણ
 લીધું પછી બોમથી તેમણે જીભું સિખર ફોડ્યું તો તેમાંથી
 ગમને ઉત્તમ સુવણ ગ્રામ થયું પછી વધેલા બોમથી ત્રીજું
 સિખર ફોડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન ગ્રામ થયાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના બોમમાં તેમણે ચોથું સિખર
 ફોડ્યું પણ વિચાર કર્યો ત્યારે તેઓમાંનો એક ઘણી
 તથા કિંતુ મુખ અને કમ્પાણીની ઇચ્છાવાળો વણિક મોઝો
 કે હવે આપણું જા ચોથું સિખર ફોડું ચોજ નથી
 કારણકે ચોથું સિખર કઠાય આપણને કષ્ટ કરનારું થાય
 આપણને નેટકું મળુ છે તેટલું પણ જાકું છે પરંતુ તેનું
 કળું ન સાંભળી પેલાઓએ તો ચોથું સિખર પણ ફોડ્યું
 તો તેમાંથી મહાભયકર દ્રવિષિવ^૧ સપ નીકળ્યો તેની
 મુસાવાળી નજર પડતા જ પેલા જણ વાણિજ્ય જણને
 રાજ કર્મ અથા ખાત્ર ચોથું સિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિજ્યને તે સર્વે તેના પોતાના નગરે પાત્ર

નહિત પહોંચ્યાકયો એ પ્રમાણે હે આનંદ^૧ તારા ધર્મોચાર્ય
અંતે ધર્મોપદેશક શ્રમણુ જ્ઞાતપુત્રે ઉદાગ્ર અવન્થા ગ્રામ કરી
છે, અને દેવ-મનુષ્યાદિમા તેમની કીર્તિ અને પ્રશંસા થયેલી
છે, પણ જો તે ભારી બદબોઈ કર્યા કરી મને ગુસ્સે કરશે,
તો મારા તપના તેજ વડે પેલા વાણિયાઓની પેઠે તેમને હું
બાળીને ભગ્ન કરીશ, માત્ર પેલા હિતકર મલાહ આપનાર
વાણિયાની પેઠે તને હું અચારી લઈશ મારે જર્જરને તું તાગ
ધર્મોચાર્યને એ પ્રમાણે કહે ”

આ માબળી, બચ પામી, આનંદ ઝટપટ પોતાને ઉતારે
પાછા ગયા અને ત્યાં મહાવીરને એ બધી વાત કહી, તથા
ગોશાલક તેમને બાળી શરૂ કે દેમ તે પૂછ્યું ત્યારે મહાવીરે કહ્યું
કે, તે પોતાના તપના તેજ હેં ગમે તેને એક વાએ પાવાણુમય
મારણુ મહાયત્રના આધાતની પેઠે જલદી ભગ્નરાશિ કરવાને
સમર્થ છે, પરંતુ અગ્નિહિત ભગવતને બાળી ભગ્ન કરવા સમર્થ
નથી, અલબત્ત, તે તેમને પરિતાપ-કુળ-ઉત્પન્ન કરવા
સમર્થ છે ગોશાલકનું જોટણુ તપગ્નેજ છે, તેનાથી અનગાર
(સાધુ) ભગવતનું અનતગુણુ વિશિષ્ટ તપગ્નેજ છે, કારણુ કે
અનગાર ભગવત ક્ષમા-ક્રોધનો નિગ્રહ-કરવામા સમર્થ છે
હે આનંદ^૧ અનગાર ભગવતોનું જોટણુ તપોબલ્લ છે, તેથી
અનતગુણુ વિશિષ્ટ તપોબલ્લ, ક્ષમાના કારણથી સ્થવિર
ભગવતોનું^૨ છે, અને સ્થવિર ભગવતોના તપોબલ્લથી

૧ તેમના ત્રણ પ્રકાર છે વચ સ્થવિર - હિમરમા વૃદ્ધ,
શુતસ્થવિર - શાસ્ત્રજ્ઞાનમા વધેલા, અને પચાંચ સ્થવિર - જેને દીક્ષા
લીધે ૩૦ વર્ષથી વધુ સમય થયા હોય તે

પણ કાળ પહોંચી કેટલાક પનાથી વણિકા પુષ્કળ યોગે
 માંડોળમાં બરી જનાજ-પાણીનું બાધુ માથે સર્થ વેપાર
 મારે નીકળ્યા. રસ્તામાં એક નિર્જન તથા નિર્જળ વન જાણુ
 નેમા થોડે દૂર મથા ધણી તેમની પાસેનું પાણી ખૂંટી ગયું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા.
 ત્યાં તેમને એક મેટો વનખડ પ્રાપ્ત થયો. તેના મધ્યભાગમાં
 એક મેટો રાક્ષસ હતો. તેને ચાર ધોળાં શિખર હતા.
 તેમાંનું એક શિખર ફેડતા તેમણી સ્વચ્છ ઉત્તમ જાને
 દટિક જેવું પાણી પ્રાપ્ત થયું. તે તેમણે તથા તેમનાં જગજ
 વગેરે વાહનોએ ખીધું તથા પાણીનાં વાસણોમાં બરી પણ
 લીધું. પછી મોભથી તેમણે ખીંટું શિખર ફેડ્યું તો તેમણી
 નમ્મે ઉત્તમ સુવણ પ્રાપ્ત થયું. પછી વધેલા મોભથી ત્રીજું
 શિખર ફેડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન પ્રાપ્ત થયાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના લાભમાં તેમણે ચોથું શિખર
 ફેડવાનો પણ વિચાર કર્યો. ત્યારે તેઓગણે એક ઘણી
 તથા ક્ષિત સુખ જાને કસ્માણની કમ્પાવાળા વણિક મોભો
 કે હવે આપણે આ ચોથું શિખર ફેડવું ચોખ્ખું નથી
 કારણકે ચોથું શિખર કદાચ આપણને કષ્ટકર કરનારું થાય.
 આપણને જોટલું મળ્યું છે તેટલું પણ જલ્દી પડે તેનું
 જલ્દી ન સાંભળી પેલાઓએ તો ચોથું શિખર પણ ફેડ્યું
 તો તેમણી મહાભયક દષ્ટિવિષે સપ નીકળ્યો. તેની
 મુસ્સાવાળી નજર પડતા જ પેલા બધા વાણિયા જળને
 રાખી મથા માત્ર ચોથું શિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિયાને તે સર્પે તેના પોતાના નમરે પાત્રાદિ

શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે એ મારો માતમો (પ્રવૃત્તપરિહાર)
શરીરાન્તરપ્રવેશ છે

હું આયુષ્યમન કામ્યપ' જે કોઈ મારા સિદ્ધાંત અનુસારે
મોક્ષે ગયેલા છે, જાય છે અને જાશે, તે મર્વે ચોરાળી લાખ
મહાકલ્પ^૧ (ગણવિગેષ), સાત દેવભવો, માત મયુથ
નિકાયો,^૨ સાત સક્ષીગર્ભ (મનુષ્યગર્ભવાસ), અને માત
પ્રવૃત્તપરિહાર (શરીરાન્તરપ્રવેશ) કરી, તથા પાંચ લાખ,
સાઠ હજાર, છમો ત્રણ ઈર્મના બંદોનો^૩ અનુક્રમે કામ્ય

૧ સરખાવો બૌદ્ધમ્મચોમા વણુવેલ ગોશાલકનો મત '૮૯
લાખ મહાકલ્પના ફેશમાં ગયા પછી ગાડા અને ડાહ્યા બનેના
દુખનો નાગ થાય છે'

૨ આનો શો અર્થ છે તે નક્કી નથી આગળ જ્યાં સાત
દેવભવો અને સક્ષીગર્ભોના ક્રમ બતાવે છે, ત્યાં સયુથ ગમ્પ ત્રીજી
કોટીને બદલે દેવોનો 'નિકાય' એ અર્થમાં વપરાયો લાગે છે

૩ આ શબ્દનો અર્થ દીકાકારે જરા છૂટ લઈને કર્યો છે
મૂળમાં 'પચ્ચ કમ્મણિ સયસહસ્સાઢ સદ્ધિં ચ સહસ્સાઢ છ્વ સપ્પ તિન્નિ ચ
કમ્મસે' છે તેનો સીવો ગમ્પાર્થ પાંચ કર્મો, એક લાખ, સાઠ
હજાર (અને) હસો (જન્મો), તથા ત્રણ કર્મો શો - એમ થાય
દીધનિકાય ૭-૨૦ હપરની સુભગલવિદ્યાસિની દીકામાં બુદ્ધ-
ધોપાચાર્ય મહાપલ્લિ ગોસાલના સિદ્ધાંતનો અર્થ કરે છે, ત્યાં
'થોનિપમુખસતસહસ્રાણિ' — એક લાખ મુખ્ય જન્મો, ૬૦,૦૦૦
(તિગ્રેટન પાઠ પ્રમાણે) બીજા જન્મો, અને ૬૦૦ બીજા જન્મોનો
હલ્લેખ છે, તથા 'પાંચ પ્રકારના કર્મો અને ત્રણ પ્રકારના કર્મો'
નો હલ્લેખ છે અલબત્ત, બુદ્ધધોપાચાર્યને પણ આ બધાનો અર્થ
કરવાનું મુશ્કેલ (નિરર્થક) લાગે છે, અને ચૂર્ણીકાર પણ ગોશાલકના
સિદ્ધાંતને 'સદ્ધિમ્મ' કહી તેનો અર્થ કરવાનું માડી વાળે છે

અનત્યુષ્ઠ વિશિષ્ટ તપોબલ્લ, ક્ષમાના ઠાણથી અગિયન
બનવતોનું છે તેમને તે જ્ય કરવાને નમન નથી, પણ
તમને હું ખ ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન છું

હે જ્ઞાનદેવ ! મારે તું ન અને મૌતમાદિને આ વાત
કહે કે હે જ્ઞાતૃ ! તમે કોઈ જોતાશક્તી સાથે ધમ સળથી
પ્રતિજોડના—તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન—ન કહેસો ધમ
સળથી પ્રતિસારણા—તેના મતથી પ્રતિકૂલપણ અમનું
સ્મરણ—તને ન કમવસો, અને ધમ સળથી પ્રત્યુપચાર—
તિરસ્કાર ન કરો, કારણ કે મખસિપુત્ર જોતાશક્તિ અમણનિર્ઘેષો
સાથે મિશ્રાત્વ—એકપણું અથવા બનાવપણું વિસ્તૃત
આદ્યું છે

જ્ઞાન દેવજી મૌતમાદિને આ વાત કહી છે તેટલામાં તો
કુબારણના ઠાટમાંથી નીકળી પોતાના સહસંહિત જોતાશક્તિ
વેગ વાહનો કોઈક મૈત્ર્યમ મહાવીર પાસે જાયો અને તેમને
કહવા લાગ્યો, “હે આમુખન કાન્તપત્રોત્તરીય મખસિપુત્ર
જોતાશક્તિ મારો ધમસળથી શિખ્ય છે એમ તમે જે કહો
છો, તે કીક કહો છો પણ તમારો ને શિખ્ય તો શુક્લ જ્ઞાન
શુક્લઅભિજ્ઞતીય (પવિત્ર પરિણામવાત્રો) ઘર્ષને મરણ સમયે
મરણ પામી કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણ ઉત્પન્ન થયો છે
પણ હું તો કૌશ્વિયાપનત્રોત્તરીય જ્ઞાતૃ મામે હું મે મૌતમ-
પુત્ર અનુનના શરીરનો ત્યાગ કરી મખસિપુત્ર જોતાશક્તિ

૧ દેશના કુણ્ડાદિ ૭ પ્રકાર પ્રમાણે જોતાશક્તિને મતે
પણ આ માના કુણ્ડા કુણ્ડાઅભિજ્ઞતીય નીલ નીલાઅભિજ્ઞતીય, વધે
૭ પ્રકારો હોય એમ લાગે છે

અનત શ્રવણા સમુદાયરૂપ નિકાયથી શ્રવ અવીને સચૂથ દેવભવ વિષે ઉત્તમ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે ઉત્પન્ન થાય છે ૧ ત્યા તે દિવ્ય અને ભોગ્ય એવા ભોગોને ભોગવતો વિહરે છે પછી ત્યાથી અવીને તે પ્રથમ મઝી ગર્ભજ ૫એદ્રિય મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે (૧) પછી ત્યાથી અવીને મધ્યમ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે સચૂથ દેવનિકાય વિષે ઉત્પન્ન થાય છે ૨ ત્યા દિવ્ય ભોગો ભોગવીને ખીજા સરીગર્ભજ મનુષ્યને વિષે જન્મે છે, (૨) પછી ત્યાથી તીકળી કનિષ્ઠ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે સચૂથ દેવનિકાયને વિષે ઊપજે છે ૩ ત્યાથી ત્રીજા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૩) ત્યાથી ઉત્તમ માનસોત્તર— મહામાનસ આયુષ્ય વડે સચૂથ—દેવનિકાયને વિષે, ૪ ત્યાથી ચોથા મઝી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૪) ત્યાથી મધ્યમ માનસોત્તર આયુષ્ય વડે સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૫ ત્યાથી પાંચમા મઝીગર્ભજ મનુષ્યમા, (૫) ત્યાથી કનિષ્ઠ માનસોત્તર આયુષ્ય સહિત સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૬ ત્યાથી છઠ્ઠા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૬) ત્યાથી બ્રહ્મલોક નામે કલ્પ— દેવલોક— મા તે દેવલોક પૂર્વ તથા પશ્ચિમ લાભો છે અને ઉત્તર તથા દક્ષિણ વિસ્તારવાળો છે ૭ ત્યા દશ સાગરોપમ વર્ષો સુધી દિવ્ય ભોગો ભોગવી તે સાતમા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા ઊપજે છે (૭) ત્યા નવ માસ બરોળગ પૂર્ણ થયા પછી અને માઠાસાત દિવસ વીત્યા બાદ હું સુકુમાર, બદ્ર, મૃદુ અને દર્ભના કુડલની પેઠે વાકડિયા કેશવાળો અને કર્ણના આભૂષણ વડે ગાલને સ્પર્શીતો એવો દેવકુમાર સમાન

જ્યાં પછી સિદ્ધ થાય છે મુક્ત થાય છે અને નિર્વાણ પામે છે

તેમાં ૮૪ લાખ મહાકલ્પનું પરિમાણ^૧ નીચે પ્રમાણે છે મજાનદી લગ્નાદિ પાંચસો થોળન છે વિસ્તારમાં અષ્ટી થોળન છે અને ઊડાદિ પાંચસો ખુન છે એવી સાત મજાઓ મળીને એક મહામજા થાય છે તેવી માત મહામજાઓ = એક સાદીન મજા સાત સાદીન મજા = એક મૃત્યુમજા સાત મૃત્યુમજા = એક લોકલિતમજા માત લોકલિત મજા = એક અવતીમજા સાત અવતીમજા = એક પરમાવતી-મજા એ પ્રમાણે પૂર્વીય મળીને એક લાખ સત્તર હજાર અને હસો જોગણપચાસ મજાનદીઓ થાય છે તે મજાનદીની રેતીના કણોનો એ પ્રકારે ઉદાર કહેલો છે ૧ સૂક્ષ્મ બોદિ કસંવરરૂપ - એટલે કે જેમાં સૂક્ષ્મ આકાશવાણી બસ ખ્યાત બેઠે હજીયા છે તે અને ૨ બાહર બોદિકસેવરરૂપ (જેમાં બાહર આકાશવાણી રેતીના કણ છે તે) તેમાં બાહર બોદિકસેવરરૂપ ઉદાર મુજબ સો સો વર્ષે એક રેતીનો કણ ઉપાદીએ અને ઉપર જણાવેલો મજાનો સમુદાય ખાલી - રેતી વિનાનો - થાય ત્યારે માનસ-સર પ્રમાણ કાલ થયો કહેવાય એવા ત્રણ લાખ સર પ્રમાણકાળ વડે એક મહાકલ્પ થાય છે અને ચોરાશીલાખ મહાકલ્પે એક મહામાનસ થાય છે

[ઉપર જણાવેલા માનસ-સરના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ પ્રકાર છે] અનત સમય એટલે કે

૧ ઉપર જણાવેલ જીવધોષાવાદે ભૂદ્ધ ન પરિમાણ આપ્યું છે

કરનાર, ઉપજીને મહન કરનાર, ક્ષુધાને મહન કરનાર, વિવિધ ડાસ મરુજ વગેરે પરિપક્વ અને ઉપસર્ગને મહન કરનાર તથા ગિયર આધાવાળુ છે એમ સમજી, મે તેમા ૧૬ વર્ષથી પ્રવેશ કર્યો છે”

આ સાબળી ભગવાન મહાવીરે કહ્યું, ‘હે ગોશાલક ! જેમ કાઈ ચોર ગામના લોકોથી ભાગતો, કાઈ ખાડો, ગુફા કે આડ ન મળવાથી એક મોટા ઊનના તાતણાથી, શણના તાતણાથી, ડપાસના તાતણાથી, અને તુણના અગ્રભાગથી પોતાને ઢાંઢવા પ્રયત્ન કરે, અને પોતે નહિ ઢંઢાયેલો છતાં પોતાને ઢંઢાયેલ માને, તેમ તુ અન્ય નહીં છતાં પોતાને અન્ય દેખાડે છે એમ ઠરવું તને ચોગ્ય નથી પણ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, બીજી નથી’

આ સાબળી ગોશાલક ગુસ્સે થઈ ગાળાગાળી કરવા લાગ્યા અને ખૂનખરાડા પાડવા લાગ્યા તે બોલ્યો ‘તુ આને નષ્ટ, વિનષ્ટ અને બ્રષ્ટ થયો લાગે છે, તુ આને હતો-નહતો થઈ જવાનો છે, તને મારાથી સુખ થવાનું નથી’

આ સાબળી પૂર્વ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા, ભગવાનના શિષ્ય સર્વાનુભૂતિ અનગાર ગોશાલકો વારવા લાગ્યા ‘હે ગોશાલક ! કાઈ શ્રમણબ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્થ વચન માબાબુ હોય તો પણ તેને વદન અને નમસ્કાર કરવા વટે છે, તો ભગવાને તો તને દીક્ષા આપી છે, શિક્ષિત કર્યો છે, અને અદ્યુત્ત કર્યો છે, છતાં તે ભગવાન પ્રત્યે જે અનાર્થપણુ આદર્યું છે, તે ચોગ્ય નથી પણ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે બીજી નથી’

કાતિવાત્રો ખાગક જન્મે. હે કામ્યપ' તે કું કું ૫૪ી ૬
 કામ્યપ' મારા કાન પશુ વીંધ્યા નહાતા તે વખતે મને
 કુમા ત્રિધાર્યા પ્રવળ્યા અને ઘણમય મહત્વ કરવાની હજી
 થઈ પછી મેં સાત સરીગન્તર વિશે સમાર ક્યો તમા
 પ્રથમ તે ત્રિધારનમરની બહાર મંડિક્ષિ નામે ચૈત્યન વિશે
 મેં કુડિયાવન જોત્રીય ઉદાવનના સરીનો ત્યાગ કરી
 જ્યેષ્ઠકના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૬ ૨૨ વય સ્ત્રી
 રહી ઉદ્ધરુ નમરની બહાર અદાવતરણ ચૈત્ય વિશે
 જ્યેષ્ઠકના સરીરના ત્યાગ કરી મહારામના સરીરમા પ્રવેશ
 ક્યો અને તેમા ૨૧ વય સ્ત્રી પછી અપાનમરીની બહાર
 અજમદિ નામે ચૈત્યને વિશે મહારામના સરીરનો ત્યાગ કરી
 મહિકના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૨ ૧૧ વય સ્ત્રી
 પછી વારાણ્ઘી નમરીની બહાર કામ-મહાવન ચૈત્યન વિશે
 મહિકના સરી ના ત્યાગ કરી રોહકના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો
 અને ત્યાં ૧૬ વય સ્ત્રી પછી આશ્વિકા નમરીની
 બહાર પ્રાતઃકાથ નામે ચૈત્યને વિશે રોહકના સરીરનો ત્યાગ
 કરી આન્દાજના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૮ વય
 સ્ત્રી ૫૪ી વૈશાલી નમરીની બહાર કુડિયાવન નામે ચૈત્યને
 વિશે બારત્રાજના સરીરનો ત્યાગ કરી, જોતમપુત્ર અશ્વુનના
 સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૭ વય સ્ત્રી પછી
 આવત્તીમા હાલાહલા કુભારણુના હાટ વિશે જોતમપુત્ર
 અશ્વુનના સરીરનો ત્યાગ કરી મઅશિપુત્ર જોતાસકનું સરીર
 સમય રિશર, મુવ, ખારણુ કરવા યોગ્ય થીતને સહન

પછી ગ્રાવમ્તી ગામમા જ્યા ત્યા લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાથી કોણુ મિથ્યાવાદી છે અને કોણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે

પછી ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યું કે, જેમ તુણુ, ઢાંદ, પાદડા વગેરેનો ઢગલો અગ્નિથી સળગી ગયા પછી નષ્ટનેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કરવા તેજ્નેશ્વર્યા કાઢીને નષ્ટનેજ થયો છે માટે હે આર્યો ! હવે તમે ખુશીથી ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિસ્મૃત અર્થનું તેને મન્મરણુ કરાવો અને ધર્મ મળધી તેનો તિગ્સ્કાં કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાગણુ વડે પૂછેલા પ્રશ્નો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો.

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુચ્છે થયો, પણ તે નિર્ગ્રંથોના શરીરને ઢાઈ ઈર્ણ કરવા શક્તિમાન ન થયો. આથી વણુ આશ્ચર્યિક અધિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી શ્રમણુ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા.

ત્યારબાદ ગોશાલક ફિશાએ તરફ લાખી દૃષ્ટિથી જોતો, ઉણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેંચતો, ડાઠને પાછળથી ખજવાળતો, ઢગડા ઉપર હાથથી ફડાડા બોલાવતો, હાથ હલાવતો તથા બને પગ જમીન ઉપર પગડતો, 'હા હા' 'હૂ હણુયો' એમ વિચારી કુભાગણુના હાટમા પાછો આવ્યો, અને ફાહની શાતિ માટે હાથમા કેરીનો ગોટલો ગખી, મહાપાન કરતો, વાગવાર ચાતો, વારવાગ ચાચતો, વાગવાગ દાણાહણા કુભાગણુને અજલિ કરતો અને માટીના વાસણુમાથી માટી-વાળા ફડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિહંગવા લાગ્યો.

બા. સંબિગ્ધા મોહાસરે ગુ મે થઈ પોતાના તપના
 તેજથી તેમને એક જ પ્રદાન વડે બાળીને બન્યું કરી નાખ્યા.
 તે જ પ્રમાણે તેને મમળવવા આવેલા ભગવાનના ખી ન
 શિષ્ય અયોધ્યાવત્સી સુન્દરવત્, પણ તેણે દઝાદી મૂક્યા
 બને તે પણ બ્રાહ્મચર્યાઈ કરી સવની કૃપા માગી નકાળા
 મન્યુ પામ્યા ત્યારે ભગવાન મદાતરી પછી મોહાસરને ત જ
 પ્રમાણે કહ્યું એટલે મોહાસરે અત્યંત ગુણે થઈ નૈવસ
 સમુદ્ધાત કરી સાત આઠ પમણા પાછા ખસી ભગવાનના
 વધ માટે શરીરમાંથી તળેલેશ્યા કાઢી. પણ ૭૫ ફેઈ
 વેદાંગિયો પવત બીંત ક રૂપને કાંઈ કરી શકતો નથી તેમ
 ન તંત્રેશ્યા ભગવાન વિષે રુમઈ થતી નથી પણ
 મમનામન કરે ■ પ્રદક્ષિણા કરે છે અને મિત્ર બાકાસ્યા
 ગણ્યા ત્યાથી અસિન થઈ મ અસિપુત્ર મોહાસરના શરીરને
 બાળતી બાળતી તના શરીરમાં ન પેસી નમ છે ત્યારે
 મોહાસરે કહ્યું હ બ્રામુખન કાશ્યપ મારી તપોજન્ય
 તળેલેશ્યાથી પરાભવને પ્રાપ્ત થઈ છું હ માસને અને
 પિત્તજ્વળના કાકની પીડાથી હજારજી અવસ્થામાં જ
 (કેવળમાન પ્રાપ્ત કરી રિત બન્યા વિના) મગ્ધ પામીશ.

ત્યારે ભગવાન તે કહ્યું, હ મોહાસર ' હું તારી
 તપોજન્ય તળેલેશ્યાથી પરાભવ પામી છ માસને અને પછી
 પામવાના નથી પણ બીજા ૧૬ વર સુધી જિનતીર્થ'કરણે
 વિમરીશ પણ તું પોને જ નારા તેજથી પરાભવ પામી
 માત રાત્રીને અને પિત્તજ્વરથી પીડિત શરીરવાળો થઈને
 હમરથાવશ્યામાં જ મરીશ.

પછી આવરતી ગામમાં ન્યા ત્યા લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાથી કેાણુ મિથ્યાવાદી છે અને કેાણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે

પછી ભગવાન મહાત્માને પોતાના નિર્ગ્રથાને બોલાવીને જુલુ કે, જેમ તૃષ્ટુ, કાષ્ટ, પાદડા વગેરેનો દગલો અગ્નિથી મળગી ગયા પછી નષ્ટતેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કળ્પા તેજ્જેષ્ઠ્યા કાઢીને નષ્ટતેજ થયો છે મારે હે આર્યો ' હવે તમે ખુશીયા ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિશ્મૃત અર્થનું તેને સમ્મરણુ કરાવો અને ધર્મ સબધી તેનો તિરસ્કાર કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાળુ વડે પૂછલા પ્રશ્નો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુસ્સે થયો, પણ તે નિર્ગ્રથાના શરીરને ઝાઈ ઈજા કરવા શક્તિમાન ન થયો આથી વણુ આશુવિક અથિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી ગ્રમણુ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા

ત્યારબાદ ગોશાલક દિશાઓ તરફ લાખી દષ્ટિથી જોતો, ઉપણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેચતો, ડાકને પાછળથી ખજવાળતો, દગડા ઉપર હાથથી કડકા બોલાવતો હાથ હલાવતો તથા અને પગ જમીન ઉપર પગડતો, 'હા હા ' 'હૂ હણાયો' એમ વિચારી કુભાગળુના હાટમા પાછો આવ્યો, અને દાઢની શાંતિ મારે હાથમા કેરીનો જોટલો ગપ્પી, મલપાન કરતો, વાગવાગ ગાતો, વાગવાગ વાચતો, વાગવાગ હાલાહલા કુભારણુને અજલિ કરતો અને માટીના વાસણુમાથી માટી-વાળા દડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિદ્યગ્વા લાગ્યો

પછી બચવાને પોતાના નિમિત્તેને બોલાવીને કપ ૧ નાશાધક મારો વધ કરવા ને તેનેબેસ્થા કાઢી હતી તે, અંત ૧૫, મમધ મધધ, માધવ અગ્નિ વત્સ ગૌત્સ પા ૬૪૭ વચ્ચે મૌલી કાશી કેશવ અમાધ અને મધુજા — એ સોળ દેસનો પાત કરવા મારે વધ કરવા માટે આ બચન કરવા મારે સમર્થ હતી વળી દે આર્થો । નાશાધક અત્મારે દાધમા એટલો ગમી નાચવુ માણ વચેરે ને કર્યો કરે છે તેમના દોષને દાંડવા મારે તે નીચની આઠ છકછેકથી — ચરમ — વચ્ચેને સિદ્ધાંત એમ પ્રતિપાદિત કરે છે ૧ એ આઠ વચ્ચેનો ફરી દુનિયામા જનવત્ની નથી એ મ પાન, એ મ નાન, અગ્નિ નાટ્ય ચરમ અગ્નિચક્ર એ મ પુ કસસવત મહામેધ ચરમ સેચનક મન્થકત્તી ચરમ મહાસિદ્ધાંતક એ મામ અન આ અવસર્પિષ્ણિના ચોવીમ નીચ કરોમાં ચરમ તીથ કર (નાશાધક પોતે) ૧ વળી તે માટીના પાત્રમાં ન્દેલા પાણી વગર સરીરને સિધે છે તે દોષને દાંડવા મારે પણ તે ચાર પાનક અને ચાર અપાનકના મિદ્ધાત પ્રતિપાદિત કરે છે ચાર પાનક — ઘીણા — પાણી તે આ

૧ આ અગ્નિમાનો સેચનક કાળી તે તો કૈલિંક યજ્ઞ એકલક કુમારને અપેક્ષા કાળી ન છે એને મારે મહાસિદ્ધાંતક સત્તમ થયેા હતો (સુએ આ જ દશા તે નામનું પ્રકરણ) ચરમ તીથ કર તેો ગોમદક પોતે ન ચરમ પુ કલ સવર્ત મહામેધ તે — એ સત્રમાં નરોવિષા સ્થાને થયેલી અતિદહિના પ્રસવને મારે કરો, જાડીનાં ચાર કર્યો તે પોતે મહાવીર સ્થાનેના મુખમાં ઘાટ્યા પછી ને નાટ્યાદિ કરેલા હોતા તે ન છે

બાદ મને સુગંધી ગંધોદક વડે નવરાવજો, સુગંધી બગવા વસ્ત્ર વડે મારી શરીરને લૂછજો, ગોશીર્ષચંદનો લેપ કરજો, સફેદ મહામૂલ્ય પછેડી પહેરાવજો, સર્વાલંકારથી વિભૂષિત કરજો અને હજાર પુરુષોએ ઊંચકેલ પાલખીમા મને બેસાડી આવસ્તીના રાજમાર્ગમા '૨૪મા હેલ્લા તીર્થ'કર મખલિપુત્ર ગોશાલક, જિન થયા, સિદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને મર્વ હુખથી રહિત થયા,' એ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા કરતા મારા શરીરને બહાર નાહજો

પરંતુ સાત ગત્રી પૂરી થવા આવતા ગોશાલકનું મિથ્યાત્વ દૂર થયું અને તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, 'હુ ખરેખર જિન નથી છતાં જિન કહેવડાવતો કર્યો છું, એ શ્રમણોનાં વાત કર્યો છે અને આચાર્યનાં દ્વેષ કર્યો છે. શ્રમણ બગવાન જ સાચા જિન છે' આથી તેણે પેલા ગ્યવિરોને પાછા બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, "હુ જિન નથી, પણ જૂઠો જ જિન કહેવડાવતો કર્યો છું. મહાવીર બગવાન જ સાચા જિન છે, હુ તો શ્રમણધાતી, અને આચાર્યદ્વેષી છું. મારે મર્યા બાદ મારા ડાબા પગે દોરડું બાધી તમે ત્રણ વાર મોમા ચૂકજો અને પછી આવન્તી નગરીના રાજમાર્ગમા, 'ગોશાલક જિન નથી, મહાવીર જ જિન છે' એમ ઘોષણા કરના કરતા મારા શરીરને ઢસડજો"

પછી તે આશ્ચરિક ગ્યવિરોએ ગોશાલકને મગણ પામેલો બાણી, કુભાગણના હાટના બારણા બંધ કર્યાં અને જમીન ઉપર આવન્તી નગરીનું ચિત્ર દાઢી, ગોશાલકના શરીરને, ડાબે પગે દોરડું બાધીને, ત્રણ વાર મોમા ચૂકા ઢસડયું અને ધીમે અવાજ કર્યો કે, 'ગોશાલક જિન નથી,

ધર્મોચાર્ય જોશાસકને પૂછતા તે બીજે દિવસ દાસાદયના
 દાટમા આવ્યો. ત્યાં તેણે જોશાસકને જોડવા સર્થ નામનો
 માન્ય મવવાન કહ્યો. દાસાદયને અંગતિ કરતો, તથા
 મારીના વામણના મારીવાળા મીનસ પાણી વ' પોતાના
 છરીએ છાટનો જોયો. આ જોઈ તે સન્નિહત થઈ ધીમ ધીમ
 પાછો ફરતા હાથે. ત્યારે ત્યાં જમણા આછવિઠ સ્થવિરેએ
 તન જોયાએ. અને તેના મનનો વિચાર તને કહી અભગામ્યા.
 તથા તન આશામન આપ્યું કે નાશાસક ૭ કરે છ ત નો
 આઠ મરમ વચ્ચુઓમાંની છ મારે સન્નિહત થવા વિના તું
 જોશાસક પામ જઈ તારો પ્રભ પૂછ આવી અરપુષ
 જોશાસક પામ ગયો. પેલા આછવિઠ સ્થવિરેના મોતથી
 જોશાસક હાથમળી જોડ્યો. એક મ્થને મુજી દીધો. તથા
 અમુકને કહ્યું ૭ અરપુષ તને અધ્ધગત્રીએ દયના
 આકાગ મારી પામ તજુવાની છાછા થમ હતી કે. તે
 જાણે કે ત વાસના મળ જોવી ફાલ વળી તું મારો
 વ્યવદા. તેઈ સન્નિહત થઈ પાછો તના હતો પણ આ મારો
 દાસમા છ ત ફેરી નથી પણ ફેરીની હાથ છ અન તેનું
 પીણ નિર્વાણ મમથે દીવા મોખ છ ને ૮ પ્રમાણે આ
 વૃત્તમીતાઈ પણ નિર્વાણ સમથે મારે કમ્વાની છેલ્લી વસ્તુએ.
 છ મારે હં ત્રી. વીણા વનાઃ

આ માંબળી સવૃષ્ટ નુષ્ટ, તથા આકર્ષિત થકને
 અરપુષ જોશાસકને બીજા પણ પ્રશ્નો પૂછ છે અને તેમનો
 અથ મદલ કરી જોશાસકને વત્ન કરી મામ્યો. તથા છ

પછી જોશાસક પોતાનું મરણ નજીક જાણી આછવિઠ
 સ્થવિરેને પાસે જોલામ્યા અને કહ્યું કે હું મરી જાઉં ત્યાં

દેવઆયુષની પ્રાપ્તિ થઈ, તથા 'રેવતીએ જન્મ અને
ઉવિતવ્યનુ ફલ પ્રાપ્ત કર્યું છે' એવી આકાશવાણી થઈ

પછી મહાવીર ભગવાને તે બિદ્ધાને આસક્તિરહિત-
પણે, તથા સાપ દરમા પેસે તેમ (ગોમા સ્વાદ માટે મમળાવ્યા
વિના) શરીરથી ઢાઢામા નાખી પછી તેમનો તે પીડાકારી
રોગ તન્ત શાત થયો. આથી દેવ-મનુષ્ય વગેરે સહિત મમત્ર
વિશ્વ અત્યંત સતુષ્ટ થયું

ગૌં—હે ભગવન્! આપના સર્વાનુભૂતિ અનગાર,
જેમને ગોશાલકે બાળી નાખ્યા, તે મરીને ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે જીર્ણ લોકમા ચડ અને મૃત્યને
તથા જ્વલ, લાતક અને મહાશુક સ્વર્ગોને ઓળંગી સહસ્રા-
ઠ્ઠપમા અઢાર સાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવ થયા છે ત્યાથી
વ્યવીને મહાવિદેહક્ષેત્રમા તે સિદ્ધ, શુદ્ધ, અને મુક્ત થશે

ગૌં—હે ભગવન્! તે પ્રમાણે ગોશાલકે બાળેલા
સુનક્ષત્ર અનગાર ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે આણ્યત, પ્રાણ્યત અને આરણ્ય
ઠ્ઠપને ઓળંગી, અચ્યુત દેવલોકમા ૨૨ સાગરોપમ આયુષ્ય-
વાળા દેવ થયા છે [બાકી જહુ સર્વાનુભૂતિ પ્રમાણે]

ગૌં—હે ભગવન્! આપનો કુશિધ્ય ગોશાલક ક્યા
ગયો છે

મં—હે ગૌતમ! તે પશુ અચ્યુતઠ્ઠપમા ૨૨ સાગરોપમ
આયુષ્યવાળા દેવ થયો છે ત્યાથી વ્યવીને તે વિંધ્યાચલની
તળેટીમા પુક્ર નામે દેશ વિષે શતદ્વાર નામે નગરમા મન્મૂર્તિ
નામે રાજની બદા નામની બાર્યાની કુક્ષિને વિષે પુત્રરૂપે
ઉત્પન્ન થશે તે વંખને તે નગરમા અને બદાર બાગ્રમાણુ

પણ મહાવીર જિન છે એમ કરી સપથમાથી મુક્ત થઈ
નમણે પછીથી દોર, છાગી નાખી દાહનાં બાગણાં ઉપાડી
નાખ્યા અને પછી ગોસાસી પહેલાં કશું હતું તેમ મોરી
ધામધુમરી તેના સંગીગને બહાર કાઢ્યું

ત્યાં પડી ભગવતભગવાન મહાવીર આવતી નમરીથી
નીકળ્યો મેલિકમામ નામે નમસ્તી બહાર માણસાદક નામે
જેતવમાં આવીને ક્રતવો ત્યાં મહાવીરને મહાન પીડાકરી
પિત ત્વ ના દાહ ક્રિપકષો અને લોકીના ક્રમ કયા મહાકા
જેલસે લોકીના ખાનરી થયા કામી કે કવે ગોસાસકના કયા
પ્રમાણે મહાવીર મૃત્યુ પામશે તે વખતે ભગવાનના સિખ
સિદ્ધ નામે જનમા થોડે દૂર દાહ જાયો રાખી છે દહના
તે તો ઉપવાસકરી તપ કરતા હતા. તમને લોકીનું જામ
કરેવું માંભણી જુદા જોડા આવ્યું જન તેમણે રુદન કર્યા મહાકુ
ત્યારે ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુ દૂરથી જાણી લઈ પોતાના
નિશ્ચયને તેમને જોડાથી લાવવા જોડાવા તે જાણ્યા
આદ મહાવીરે આશ્વામન આપતાં કશું કે હું ભગવાન મરણ
પામવાનો નથી પણ ૧૬ વર જીવવાનો ખું મારે હું
મેલક નમરમા રેવતી મુલપતી છે તેને ત્યાં જા. તેણે
મારે મારે એ કબૂત્રા પીધે તેના કયો છે પણ તેને
દહને કે મારે તેમનું કામ નથી પરંતુ માર્ગ કાલે નિશ્ચયને
મારેલા કુકડાનું માંસ તેણે તેના કરેલું છે તે મારે મારે
સર્પ જાવ. જા સાંભળા સિદ્ધ રેવતીને ઘેર અથા, અને
મહાવીરના કયા મુજબ તેની પાસે બિશ્વા માગી પોતાની
ગુપ્ત વાત જામ દૂરથી જાણી મેનારા સાધુ પ્રત્યે તે જુદા પુર
સર્પ અને તેણે પુચ્છીથી તે બિશ્વા જાણી. જાણી તેને

મહાવીરે સમર્થ હોવા છતા તારો અત્યાચાર સહન કર્યો છે, પણ હુ તો નહીં સહન કરુ, હુ તો તને બાળી મૂકીશ' પણ તે ચેતવણીને ધ્યાનમાં લાવ્યા વિના રાજા તો ત્રીજી વાર પણ રથની ઠોકરથી તેમને પાડી નાખશે એટલે સુમગલ તેને રથ અને ઘોડાસહિત બાળી નાખશે પણ તે સુમગલ અનેક તપકર્મ કરતા કરતા ઘણા વરસ સાધુપણ પાળી, અને સાઠ ટકનો ઉપવાસ વડે (આલોચના અને પ્રતિક્રમણ-પૂર્વક મહાધિ પ્રાપ્ત કરીને) મરણ પામી, સૌ ઐવેચક વિમાનાવાસને ઝોળગી, સર્વાર્થચિદ્ધ મહાવિમાનમાં ૩૭ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા^૧ થઈ, તથા આયુષ્ય પૂરુ થયે ત્યાંથી અવી, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થશે

આ બાળુ ખેલો વિમલવાહન તો નરકની સાતમી^૨ પૃથ્વીમાં લાખામાં લાખા આયુષ્યવાળો નારક થશે, ત્યાંથી અવીને મરણ થશે, ત્યાંથી ફરી સાતમાં નરકમાં નારક થશે ત્યાંથી અવીને પણ મરણ થશે ત્યાંથી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી અવીને સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી ફરી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી બીજી વાર સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી પાંચમીમાં નારક થશે ત્યાંથી પેટ ચાલનાર (સાપ વગેરે)

૧ આ મહાવિમાનમાં વધારેમાં વધારે ૬ ઓછામાં ઓછુ તેટલુ જ આયુષ્ય છે આ પહેલા બીજા ૯ આયુષ્ય જણાવ્યા છે તે ત્યાં ત્યાં બધાને નથી હોતા, પણ દેવલોકને હોય છે એમ જણાવ્યું તે દેવલોકની આયુષ્યસ્થિતિ માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૨૬૬

૨ સાત નરક પૃથ્વીઓના નામ માટે જુઓ આગળ ત્રિદ્વાતજ ૩ લોકવિલાસ

અને અનેક કુળપ્રમાણુ^૧ પદાની અને રત્નની વૃદ્ધિ થશે તેથી તેનાં માનપિતા તેનું નામ મહાપદ્મ રાખશે તે રાજા મો ત્યારે તેની તહેનાતમાં રહી પૂજાબદ્ધ અને અશ્વિબદ્ધ એ એ દેરા એનાક્રમ ઠ શે આટે તેનું નામ દેવસેન પણ પડશે પછી તમે આઠ ઘતવાળુ શ્વેત હસ્તિસ્તન ગ્રામ થશે તેથી નનુ ત્રીશ્વરું નામ વિમલવાહન પડશે.

તે રાજા શરણાત્મક તો અમણનિર્મલો સાથે અણુ વ બુદ્ધિ રાખશે અને અનાર્થપણું આચરશે પણ પછી તેના માંડસિક રાજાઓ અને સુવરાજાઓની સલાહથી તેમ કરવું જોઈ દેશે. પછી એક વખત સતદ્વાર નમરની બહાર ઉતારુ નુવ દિશામાં આવેલા સુશુભિમાન નામે જિવાતથી થોડે દૂર વિમલ નામે તીર્થકરના પ્રપૌત્ર સુમતલ નામે અનગાર નિરતર ૭૮૦૦૫ ઉપવાસ કરતા તથા તલ્લો તપતા વિહરશે તમને તથુ ગાન તેમ જ તેજોવેશ્યા ગ્રામ થશેથી હશે. એક વખત વિમલવાહન રાજા રથમાં બેસી દરવા નીકળ્યો હશે ત્યારે તે સુમ લલને જોશે અને શુરસે થઈ રથના અમ બાની ઠોકરથી તમને ગળ તવી પાડશે. પરંતુ સુમતલ તો ખીમે ધીમે ધીમે ફરી હાથ જિયા કરી તલ્લો તપવા માંડશે. ત્યારે રાજા તમને બીજી વાર પાડી નાખશે. ત્યારે સુમતલ અવધિગાન વ. રાજાના પૂવ બવો જોશે અને રાજાને કહેશે કે આજથી ત્રો ન અવર્મા સર્વાનુભૂતિએ ધન્યતાને અને

૧ બીજા પણ અથવા સેડ પલનો એક બાર કહેવાય અને સાત બેસી તથા સો આઠક (પા રોર ૧) પ્રમાણ માનને અનુક્રમે અન્ન મધ્યમ અને વાતુક કુળ કહે છે

અગ્ની નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી કૃત સમ્યગ્દર્શન પામી, માધુ ચર્મને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિઝાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, વિદ્યુત્કુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના બવનવાસીઓમા ^૧ પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી ન્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક, આનત અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણુ] ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્ય ચર્મ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણ પામી, તે મર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ બવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રત્નિતલકુમાર, ઉદ્દલિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિક્કુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે તત્ત્વાર્થ ૪-૧૧

પ્રાણીઓમાં ઉત્પન્ન થશે (તે પ્રમાણે હરીવાર ૬૫૧) ત્રીજી પૃથ્વીમાં નારક થશે, ત્યાંથી સિંહ થશે, (તે પ્રમાણે હરીવાર ૬૫૧ પછી) ત્યાંથી ત્રીજી પ્રાણી પક્ષીઓમાં (તે પ્રમાણે બીજીવાર ૬૫૧ પછી) બીજી પ્રાણી સિંહારી પશુઓમાં (તે પ્રમાણે હરી ૬૫૧ પછી) પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્યાંથી સહી પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી અસહી પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી હરી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં, ત્યાંથી અનેક સાખ વાર એમર પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી અનેક સાખ વાર હાથવડે સ નાર યોગેશ્વરના વજરેમાં ત્યાંથી પેરે આસનાર સાખ અનન્યર વજરેમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી ચાર ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર ત્યાંથી ત્રણ ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર ત્યાંથી બે ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી વન પતિજીવોમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી વાયુકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી અગ્નિકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી જલકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી પૃથ્વીકાંતમાં^૧ અનેક સાખ વાર ત્યાંથી રાજચક્રનગરની બહાર વેસ્થાપણે ત્યાંથી રાજચક્ર નગરની અંદર વેસ્થાપણે, ત્યાંથી વિંધ્યાચલ પવતની પાસે ત્રિભુવન નામે નામમાં પ્રાકૃત કુળને વિશે પુત્રીપણે કે જે પગલા અને અંતિમી થયા ના પિયરે ત્યાં હાવાનિમાં

૧ જે જગા જગત્પતિ, એમર વજરેના પદાવિષાએ મૂળમાં વસુન્ધા છે તે માટે જુઓ આ માત્રાતું અંતિમ કપોટ પુસ્તક પા. ૨૧ આ જગા માનિઓમાં તે રાજ વડે રમ થવાથી હાલની પીડા વડે મરે છે એમ સમજવું તેમ જ તે માનિઓમાં પણ તે હીનમાં હીન હોયીમાં જીએ છે

જગા નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી કક્તા સમ્યગ્દર્શન પામી, માધુ ધર્મને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિકાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, ત્રિશુલકુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના બવનવામીઓમા ^૧ પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી જ્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી સ્થવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી સ્થવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણુ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક્ર, આનંદ અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણવું] ત્યાથી સ્થવી મનુષ્ય ધર્મ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણુ પામી, તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ બવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, ત્રિશુલકુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રતનિકુમાર, ઉદ્ધવિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિવ્યકુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે. વત્સર્ગ ૪-૧૧

શરી ત્યાથી આવે તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિશે ધનિક કુળમાં
 પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને
 કેવલસ્થાન પ્રાપ્ત થશે. તેનું નામ તે વખતે દ્વિપ્રતિય
 હશે તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમણ્યનિર્મિતોને
 બોલાવીને કહેશે કે જાણીયાં! આજથી ધણી કાળ પહેલા
 હું અણસિપુત્ર જોતાસક નામે હોયો અને અમણ્યોને! માત
 કરી હમસ્થાવસ્થામાં મચ્છુ પામ્યો હતો. કે જાણીયાં! તે
 નિમિત્તે હું અનાદિ અનંત અને દીપમાયવાળી ચાર
 પ્રતિરૂપ સસારાદવીમાં અમ્યો છું માટે તમે કેઈ
 આચારના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તથા
 આચાર અને ઉપાધ્યાયના અવશ કરનારા તેમ જ અકર્તા
 કરનારા ન થશો.

ત્યાર પછી તે અમણ્યનિર્મિતો દ્વિપ્રતિય કેવલીની
 એ વાત સાંભળી અમ પાછી સસારના અમથી ઉદ્ધિઅ
 થઈ દ્વિપ્રતિય કેવલીને વદન કરશે અને તે પાપમ્થાનકની
 આશ્વોચના અને નિંદા કરશે.

ત્યાર પછી દ્વિપ્રતિય કેવલી ધણી વય પર્વત કેવલી-
 પર્માયન પાળી પોતાનું જ્ઞાનુ શોધુ જાડી જલ્પીને આધાર
 ત્યાજ (અકૃતપ્રત્યાખ્યાન કરશે^૧)—અને સર્વ કુન્નેનો અંત
 ઘાવશે.

—શ્લોક ૧૫

૧ વિગતો માટે જુઓ બીજા પાત્રિકા સુ. ૫. ૬૬-૮ (જાનક
 પરિશ્રાવકની કથા)

શ્રીભગવતી-સાર

ખ'ડ ૩ ભે

સિદ્ધાંત-ખ'ડ

થશે ત્યારી ચ્ચવી તે મહાવિદેહ દ્વેષને વિશે ધનિક જુગમ
પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે, અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને
કેવલસ્થાન પ્રાપ્ત થશે તેનું નામ તે વખતે દ્વદ્વપ્રતિજ્ઞ
હશે. તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમણનિર્મલો
જોસાતીને કહેશે હે આર્યો! આજથી ધણી કાળ પહેલા
હું અખલિપુત્ર ગ્રેષ્ઠાધક નામે હતો અને અમણોનો પાત
કરી જામસ્થાવરધાર્મ્ય મચ્છુ પામ્યો હતો. હે આર્યો! ત
નિમિત્ત હું અનાદિ અનંત અને દીધમામવાળી ચાર
અતિરૂપ સસારાટવીમા ભમ્યો. હું માટે તમે કેઈ
આચારના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તથા
આચાર અને ઉપાધ્યાયના અવશ કરનારા તેમ જ અકર્તિ
કરનારા ન થશો.

ત્યાર પછી તે અમણનિર્મલો દ્વદ્વપ્રતિજ્ઞ કેવલીની
એ વાત સાંભળી ભય પામી સસારના ભયથી હિંદિઅ
અર્થ દ્વદ્વપ્રતિજ્ઞ કેવલીને વદન કરશે અને તે પાપસ્થાનકની
અત્યોચના અને નિદા કરશે.

ત્યાર પછી દ્વદ્વપ્રતિજ્ઞ કેવલી ધણી વય પર્વત કેવલી-
પર્મામન પાળી પોતાનું આયુષ્ય થોડું મોટી જાણીને આઠાર
ત્યાગ (અક્રાપ્ત્યાખ્યાન કરશે^૧)—અને સર્વ હું ખોનો અંત
સાવશે.

—શ્લોક ૧૪

૧ વિચિત્રો માટે જુઓ ઔપપાતિક શુ. પ. ૬૮-૧ (આજ
પરિમાલકની કથા)

૧

દ્રવ્યવિભાગ

૧ દ્રવ્યો

૧

ગૌ—હે ભગવન્' દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારના કલા છે?

મૌ—હે ગૌતમ' દ્રવ્યો બે પ્રકારના કલા છે.

અવદ્રવ્ય અને અણુવદ્રવ્ય

યિવગ્ણુ સત્તા અવરૂપ વિષે ભિન્નભિન્ન દર્શનોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે. કોઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થને (અકલને) કેવળ દ્રુવ-નિત્ય જ માને છે. કોઈ દર્શન સત્ પદાર્થને લક્ષિક (માત્ર ઉત્પાદવિનાશશીલ) માને છે. કોઈ દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ મતને તો કેવળ દ્રુવ (દૃટસ્થ નિત્ય) અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ મતને પચ્છિભી નિત્ય (નિત્યાનિત્ય) માને છે. કોઈ દર્શન અનેક મત પદાર્થોમાથી પગ્માણ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાક મત તત્ત્વોને દૃટસ્થ નિત્ય, અને ઘટ વસ્ત્ર આદિ કેટલાક મતે માત્ર ઉત્પાદવ્યયશીલ (અનિત્ય) માને છે.

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કણ છે રૂપી અને

અરૂપી

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવ દ્રવ્યો સખ્યાત છે,

અમખ્યાત છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે ઝાગ્યુ પરમાણુ પુદ્ગલો

અનત છે, દ્વિપ્રદેશિક ઝકધો અનત છે, તથા અનતપ્રદેશિક-
ઝકધો પણ અનત છે,

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવદ્રવ્યો સખ્યાત છે, અસખ્યાત

છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવો અનત છે કાગ્યુ કે

નૈરયિકો અસખ્ય છે, એમ વાયુકાયિક સુધીના જીવો
અસખ્ય છે, વનસ્પતિકાયિકો અનત છે, બે ઉદ્રિયો અને એ
પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના જીવો અસખ્યાત છે, તથા મિદ્ધો
અનત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવદ્રવ્યો જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમા

તરત આવે કે જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવે ?

મં—હે ગૌતમ ! અણુવદ્રવ્યો જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમા

તરત આવે, પણ જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવતા નથી ઝારણુકે, જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોને ઝહણુ દે
છે, અને ઝહણુ કરી, તેમને ઔદારિકાદિ પાચ શરીરરૂપે,
શ્રોત્રેદ્રિયાદિ પાચ ઉદ્રિયરૂપે, મનોભોગાદિ ત્રણ યોગરૂપે,
તથા શ્વાસોચ્છ્વાસપણે પરિણમાવે છે

પરંતુ 'ત્વ દશનનું માનવું છે કે સત્ વસ્તુ માત્ર દૃશ્ય નિત્ય નથી અથવા માત્ર વિનાશી નથી, કે અમુક બાજમા નિત્ય અને અમુક બાજમાં અનિત્ય નથી તેને મને ચેતન અથવા જડ મૂલ અથવા અમૂલ નથી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ-વ્યય-પ્રા-વ્યયરૂપે ત્રિરૂપ છે પ્રત્યેક વસ્તુમાં એક અંશ એવો છે કે જે વસ્તુ કાચે સ્થાયત્વ છે અને બીજો અંશ અસ્થાયત્વ છે તે સ્થાયત્વ અસ્થાયી કારણથી પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રાચીનમક (સ્થિર) અને અસ્થાયત્વ અસ્થાયી કારણથી ઉત્પાદ-વ્યયમક (અસ્થિર) કહેવાય છે

દ્રવ્યો સત્ છે એમ કહીએ એનો અર્થ એ થયો કે તે ઉત્પાદ-વ્યય-પ્રા-વ્યયરૂપ છે જેમાં ગુણ અને પદાર્થ (પરિણામ) હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે પ્રત્યેક વ્ય પોતાના પરિણામી સ્વભાવના કારણથી સુખને સુખને નિમિત્ત પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં પરિણામ પામ્યા કરે છે એમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે તે જ તેનો ગુણ છે અને ગુણજન્ય પરિણામ પદાર્થ કહેવાય છે એક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે અનેત ગુણ છે તમો વસ્તુત આશ્રયસ્થ દ્રવ્યથી અથવા પર પર અવિભાજ્ય છે પ્રત્યેક ગુણ-શક્તિના ભિન્ન ભિન્ન સમયમાં થતા ત્રેકાલિક પદાર્થો અનેત છે દ્રવ્ય અને એના અંશરૂપ શક્તિઓ ઉત્પન્ન તથા વિનષ્ટ થતા ન હોવાને કારણે નિત્ય અશીત અનાદિ અનેત છે પરંતુ જ્યાં પદાર્થો પ્રતિજ્ઞાણ ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના કારણે અનિત્ય અશીત સાદિ સાંત છે

મો —હે ભગવન! અણુદ્રવ્યો, કેટલા પ્રકારનાં હશે

સ્નિગ્ધતા (ચીકણ) વાળા પરમાણુઓનો કે જે સરખી રુક્ષતા (લૂખાપણ) વાળા પરમાણુઓનો બધ ન થઈ શકે પરંતુ ત્રિપમ સ્નિગ્ધતાવાળા એનો કે વિષમરુક્ષતાવાળા એનો બધ થઈ શકે પરંતુ તેમા પણ નિયમ એ છે કે જે અગતી માડીને અનત અશ સુધી અધિક સ્નિગ્ધત્વ કે રુક્ષત્વવાળા એનો સબધ થઈ શકે, પણ એક અશ અધિક હોય તો ન થાય તથા બ્યારે સ્નિગ્ધનો રુક્ષ સાથે સબધ થાય, સારે પણ બેગણા સ્નિગ્ધાદિ તથા બેગણા રુક્ષાદિનો મબધ થાય છે

ગતિપરિણામ જે પ્રકારનો છે સ્પૃશત્, અને અસ્પૃશત્ બીજી વસ્તુને સ્પર્શ કરતો જે ગતિપરિણામ — જેમ કે તળાવમા હીકરીને તીરછી નાખી હોય તો તે પાણીની સપાટીને સ્પર્શ કરતી ચાલી જાય છે — તે સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ અને બીજી કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કર્યા વિનાનો જે ગતિપરિણામ, તે અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ

મધ્યાન (આકૃતિ), વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ગ્રન્થ વિષે માહિતી આગળ પુદ્ગલવિભાગમા આવવાની છે અગુરુલધુ પરિણામ એટલે કે, ન ભારે કે ન હળવુ એવો પરિણામ કર્મદ્રવ્યો, મનોદ્રવ્યો, અને ભાષાદ્રવ્યો અગુરુલધુ છે આકાશાદિ અમૂર્ત દ્રવ્યો પણ અગુરુલધુ છે ઔદારિક ચૈક્રિય, આહારક, અને તેજસ એ દ્રવ્યો ગુરુલધુ છે

— શતક ૧૪, ઉદે૦ ૪

૧. બેદના પાંચ પ્રકાર છે^૧

૨

જો —દે ભગવન્ પથવો દેહસા પ્રકારના છે ?

મ —દે મૌતમ પથવો ને પ્રકારના છે જીવપથવો
અને અજીવપથવો.^૧

— સતક ૨૫ ઉદે ૫

૩

જો —દે ભગવન્' દ્રવ્યની અવગમ્યાન્તર્યામિરૂપ
પરિણામ દેહસા પ્રકારનો છે ?

મ —દે મૌતમ પરિણામ ને પ્રકારનો કલો ૭
જીવપરિણામ, અને અજીવપરિણામ.

તેમાં જીવપરિણામ દસ પ્રકારનો છે (નૈરઘિકાદિ)
નતિ ઇન્દ્રિય કાયા ભેદસા, યોગ ઉપયોગ રાગ, દ્વેષ ન
માત્રિ, અને વદ.^૨

અજીવપરિણામ પણ દસ પ્રકારનો છે બળન મતિ,
મહેશ્વર બેદ પણ મધે રસ રપસ અમુરુલ્ય
અને રાગ.

બળપરિણામના ને પ્રકાર છે સ્તિગ્ધનબળપરિણામ,
અને અસ્તિગ્ધનબળપરિણામ. તેમાં નિયમ જો છે કે ને સરખી

૧. જાણીથી જાણવ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સમગ્ર પથ ૧૫૬ જાણી
ઉદારવાનું મૂલમાં કહ્યું છે. જાણી પથવો બેટલો વિશેષ પથ-
વો જાણ સમજાવેલ.

૨. જ્યાં જ્યાં રાગની આશ્ચર્યાની વચેરી જ્યાં વિજ્ઞાનમાં જ
જાણવ જાણવે.

ઉત્થાન, પરાક્રમાદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણામા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ સ્તેષ્યામા, સમ્યગ્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન-અજ્ઞાનમા, આહારાદિ સજ્ઞાઓમા,^૧ ઔદારિકાદિ શરીરોમા, મન-વાણી-કાયાના યોગમા, તથા સાકારાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હે ભગવન્ ! તે કેમ સત્ય હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનુ તે કહેવુ મિથ્યા છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ કિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીને તો જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે.^૩

—શતક ૧૭, ઉદ્દે૦ ૨

૨

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગોશાસકના શિષ્ય આશ્ચર્યકાએ

૧ આહાર, બય, મેધુન, પરિવ્રજ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ જ્ઞાન (લોક), અને સામાન્ય જ્ઞાન (ઓધ) એમ દશ સજ્ઞાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાક્ષી અને નિરાકાર ઉપયોગ નહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અલ્પકારના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો પુરુષ જિજ્ઞાસુ માને છે, અને વેદાવદર્શન કર્તા-બોક્ષા જીવથી દૃઢરથ કે બલિને અન્ય માને છે જેનદર્શન તેવો બેદનથી પાડવ

૨

જીવવિભાગ

૧ જીવ

૧

સજ્જનનમરનો પ્રસન્ન છે

ભગવાનના દેશને આવેલી બધી પરિપક્વ ધર્મકથા
આત્મજ્ઞને વેરછે જવા બા જોતમસ્વાર્થ ભગવાનને જઈને
પ્રથમ પુછે છે

મો —હે ભગવન્ અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે
હિંસાદિ પાપકર્મોમા વળતા પ્રાણીના જીવ અન્ય છે અને
જીવાત્મા તેથી અન્ય છે ન જ પ્રમાણ હિંસાદિના ત્યાગમાં
વર્તેલા જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે
ઓત્પત્તિકા (સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી) વૈનચિકા (ચાસ્ત્યાદિ
દ્વારા થયેલી) કાર્મિકા (કર્મ દ્વારા થયેલી) અને પરિણામિકા
(કાર્મિકા કાળના અભ્યાસથી થયેલી) જુદાં જુદાં વર્તમાન
પ્રાણીને જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે

હિયાન, પરાક્રમાંદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણ્ડુમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ ક્ષેત્રમા, સમ્યક્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન - અજ્ઞાનમા, આહારાદિ મજ્જાઓમા,^૧ ઔદાત્તિકાદિ શરીરોમા, મન - વાસણી - કાયાના યોગમા, તથા સાકાગાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હું ભગવન્' ને કેમ મત્ય હોય ?

મં—હું ગૌતમ' નેમનુ તે કહેવું મિથ્યા છે તું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ હિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીનો ને જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે^૩

—શતક ૧૭, ઉત્તે ૨

૨

ગજગૃહનગર્ગના પ્રમગ છે

ગૌં—હું ભગવન્' ગોશાલકના શિષ્ય આશ્ચર્યકાએ

૧ આહાર, ભય, મેયુન, પરિવ્રદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ બોલ (લોક), અને સામાન્ય બોલ (ઓલ) એમ દગ ચુ જ્ઞાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાકાગ અને નિરાકાર ઉપયોગ નહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અલ્પ કારના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો પુરુષ ભિન્ન માને છે, અને વેદાંતદર્શન કર્તા - લોકતા જીવથી કૃત્ર્ય કે પ્રહને અન્ય માને છે જૈનદર્શન તેવા ભેદ નથી પાડે

અવિર? ભગવતેને એમ પૂછ્યું હતું. ભગવતેના ઉપાધ્યક્ષ સામાયિક સ્વીકારીને (અહમમત્વ ત્યાગીને) એકલા આવકના વખાદિ કાઈ દરી નાથ તો હું ભગવત્' સામાયિક પૂરું કરી તે વસ્તુનું અન્વેષણ કરે. તે આવક શું પોતાની વસ્તુને સોંપે છે કે અન્વની?

મ — હે ઝોતમ! તે આવક પોતાની વસ્તુ સોંપે છે પણ અન્વની વસ્તુ નથી સોંપતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે આવકેના મનામાં એવો ભાવ હોય છે કે મારે હિસ્સા નથી મારે સુવચ્છ નથી મારે વસ્ત્ર નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન અશ્વિ, એકાદી રત્ન આદિ મારાના દાન નથી પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી તેથી હું ઝોતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્તુને સોંપે છે પણ પાગલાની વસ્તુને સોંપતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા અમણોપસાદની બીને કાઠ ઝુડા એવે તો તે તની બીને મેવે છે પણ અન્વની બીને નહીં.

— છતાં ૮ ઉદે ૫

૩

મો — હે ભગવત્! ખરેખર હાથી અને કુશવે. અં બેનો જીવ સમાન છે?

મ — હા ઝોતમ હાથી અને કુશવેનો જીવ સમાન છે જેમ કાઈ પુરુષ એક દીપકને મોટા બોરડામાં મૂકે

૧. કમર જાન લીધાને સમય વિગેરે જાણતમાં વડાદ સાધુ

તો તેનો પ્રકાશ તે ઓરડા જેટલો થાય છે, વાસના ટોપલા નીચે મૂકે તો ટોપલા જેટલો થાય છે, તથા નાના ફૂડા નીચે મૂકે તો ફૂડા જેટલો થાય છે, તેમ જીવે જ પોતાના કર્મો વડે નાનું અથવા મોટું જે શરીર પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે આપ્તા શરીરને જીવ પોતાના પ્રદેશોથી સચિત્ત કરી દે છે

• શતક ૭, ઉદ્દે ૮

૪

ગૌ—હે ભગવન^૧ જીવો અત પ્રવૃત્તિશીલ (આત્મારભ)^૨ છે, પરત પ્રવૃત્તિશીલ (પરારભ) છે, ઉભયત પ્રવૃત્તિશીલ (ઉભયારભ) છે, કે ઉભયત અપ્રવૃત્તિશીલ (અનારભ) છે ?

મં—હે ગૌતમ^૧ જીવો બે પ્રકારના છે ન સાર-સમાપનક (સસારી) અને અમસારસમાપનક (મુક્ત) તેમા જે અમસારસમાપનક જીવો છે, તેઓ આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ નથી, પરતુ અનારભ છે તથા જે નસાર-સમાપનક જીવો છે, તે સચત અને અમયત એમ બે પ્રકારના છે તેમા જે સચતો છે, તે બે પ્રકારના છે પ્રમત્તમયત, અને અપ્રમત્તમયત તેમા જે અપ્રમત્તમયત છે, તેઓ આત્મારભ, પરારભ કે ઉભયારભ નથી, પણ અનારભ છે પરતુ જે પ્રમત્તસચતો છે, તે ન્યારે કાળજીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તો અનારભ જ છે, પરતુ કાળજી વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ છે, પણ અનારભ નથી

૧ આરભ જેટલો આશ્રવદ્વારે પ્રવૃત્તિ કરવી તે

સ્થવિર^૧ ભગવતોને એમ પૂછ્યું હતું મમણના ઉપામમમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહ મમત્વ ત્યાગીને) એકેલા માત્રકર્તા વસ્ત્રાદિ કેઈ દરી જાય તો હું ભગવન્^૨ સામાયિક પૂરું કરી ને વસ્ત્રનું અન્વેષણ કરતો તે આવક શું પોતાની વસ્ત્રને લોધે છે કે અન્વનની^૩ ?

મ — હે યૌતમ^૪ ! તે આવક પોતાની વસ્ત્ર લોધે છે પણ અન્વનની વસ્ત્ર નથી લોધતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે આવકના મનમાં એવો ભાવ હોય છે કે 'મારે હિરણ્ય નથી મારે સુવણ્ય નથી મારે વસ્ત્ર નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન મણિ, મોલી રત્ન આદિ સારમૂલ કંઈ નથી. પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી, તેથી હું યૌતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્ત્રને લોધે છે પણ વારકાની વસ્ત્રને લોધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા મમણોપાસની જીને કાઠ ગુરુ સેવે, તો ને તેની જીને સેવે છે પણ અન્વનની જ્ઞાન નહીં.

— શ્લોક ૮ ઉરે ૫

૩

મૌ — હું ભગવન્ ખરેખર હાથી અને કુંભવો અ બેતો છવ સમાન છે^૧.

મ — હા યૌતમ હાથી અને કુંભવાનો છવ સમાન છે તેમ કેઈ પુરુષ એક દીપકને મોટા બોરડામાં મૂકે

૧. કમર જ્ઞાન દીકાનો સમય વિગ્રહે બાળકમાં વડક સાધુ

મ૦—હે ગૌતમ! છવો વીર્યવાળા પણ છે અને વીર્ય વિનાના પણ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ ?

મ૦—હે ગૌતમ! છવો જે પ્રકાગ્ના છે મસારી, અને મુક્ત (સિદ્ધ) તેમા મુક્ત છવો તો વીર્યગદિત છે સનારી છવો જે પ્રકાગ્ના છે શુકલધ્યાનથી શૈલ જેની નિશ્ચલ (નૈસેગી) દશામા ગ્રિયત થયેલા, અને તરી દશા વિનાના તેમા જેઓ સૈક્ષ્ણિક દશામા સ્થિત છે, તેઓમા સત્તા રૂપે તો વીર્ય (લઙ્ઘવીર્ય) છે પરંતુ ક્રિયા કરતુ વીર્ય (કરણવીર્ય) નથી, પણ નૈસેગી દશામા ગ્રિયત નહિ એવા છવોમા સત્તારૂપે વીર્ય તો હોય છે, પણ ક્રિયા કરતુ વીર્ય હોય. પણ ખરું અને ન પણ હોય [એટલે કે ત્યારે તેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળા હોય ત્યારે તેઓ સવીર્ય છે, અને ઉત્થાનાદિ ક્રિયા વિનાના હોય ત્યારે અવીર્ય છે વળી અપર્યાપ્તાદિ^૧ અવસ્થા વખતે પણ તેઓ અવીર્ય જ હોય છે]

—શતક ૧, ઉદ્દે ૮

૨ છવનાં જ્ઞાન

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્! જ્ઞાન ઐહભવિક (આ ભવમા જ રહેનારુ) છે? પાગ્ભવિક (ચાલતા ભવમા ભણાયેલું બીજા

^૧ ચોતાની યોગિને ચોગ્ય શરીર, ઇન્દ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ હજી પ્રાપ્ત ન કરી હોય તે અવસ્થામા

જે અસયનો^૧ છે તેઓ અવિરતિની અપેક્ષાએ
આત્મારભ પણ છે પરારભ પણ છે અને હિમચારભ પણ
છે પરંતુ અનારભ નથી

—સતક ૧ ઉદે ૧

૫

મૌ—હં ભગવન્ જીવો સ્વચક્રેત કમનિ વેદે છે !

મ —હે જોતમ ! કમ કરનારો જ કમનિ વેદે છે
ખીજાએ કરેલું કમ ખીજાથી વેદાતું નથી, તેમ જ કરેલ
કમનિ ભોગબ્યા વિના છુટકારો નથી તો પણ કમનિ
ખાંખ્યા પછી તરત જ કે સામકુ તે બધુ જ વેકતો નથી,
પરંતુ તેનો જે ભાગ હશે મુખ યવો હોય તેટલો જ વેદે
છે અન્ય નહિ.

—સતક ૧, ઉદે ૨

૬

મૌ —હે ભગવન્ ! જીવો વીથવાળા છે કે વીથ
વિનાના છે

૧. અસવદ બિટલે કમલે સવમ સ્વીકાર્યો નથી તેવા હવે
સુરમ એકેદ્રિવાદિ જીવોની પ્રવૃત્તિ જુલિપૂર્ણક ન હોવાથી તેઓ
અસવદ જ છે; પરંતુ તેમને કિમ ન કિમ તો આ મારણી ન
હોવાય; કાણ કે તેઓ બંતે યુગ કે અયુગ કાલિજ કરતા નથી.
હતાં નવામુખી તે જીવોએ નિરતિ સ્વીકારી નથી ત્યાં મુખી
તેઓ મૂક કમાર્માં પણ એ કાલિ કરે છે તે તેમનો અપમાદન જ
મણાવે છે આ વિષયની વધુ ચર્ચા માટે જુલિજ આ માધ્યમ
સવમપમ ગુરુક પા. ૧૧૨-૧

અને નિશ્ચિત જ્ઞાન), દ્રુતજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય અને મનથી દ્રુત-શાસ્ત્ર-અથાનુસારે થતું જ્ઞાન), અવધિજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય-મનની સહાયતા વિના આત્માની વિશિષ્ટ યોગ્યતાથી થતું સર્વ મૂર્ત દ્રવ્યોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન), મન પર્યાવજ્ઞાન (અર્થાત્ મનોદ્રવ્યના આકારવિશેષનું જ્ઞાન—એટલે કે બીજાના મનનું જ્ઞાન), અને કેવલજ્ઞાન (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયનું મૂર્ખૂર્ણ જ્ઞાન)

ગૌ—હે ભગવન્! આભિનિષેધાધિક જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે?

મં—હે ગૌતમ! આભિનિષેધાધિક જ્ઞાનના ચાર ભેદો છે અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા.

[વિવરણ ૧ નામ-જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત, માત્ર જે સામાન્યનું જ્ઞાન તે અવગ્રહ કહેવાય જેમ કે, ગાઠ અધઠારમાં કાર્થિક અર્ષ થતા, ‘આ કાર્થિક છે,’ એવું જ્ઞાન

૨ અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા સામાન્ય વિષયનો વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરવા માટે જે વિચારણા થાય છે, તે ઈહા જેમકે, ‘આ દોરડાનો અર્ષ છે કે સાપનો?’ એવો મશય થતા એવી વિચારણા થાય છે કે, ‘આ દોરડાનો અર્ષ હોવો જોઈએ, સાપ હોત નો કુદાડો મારત’

૩ ઈહા દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિશેષનો કાર્થિક અધિક એકાગ્રતાથી જે નિશ્ચય થાય છે, તે અવાય જેમકે, થોડો મમય તપાસ કર્યા પછી એવો નિશ્ચય થાય કે, ‘આ માપનો અર્ષ નથી, દોરડાનો જ છે’

ભવમાં સાથે નામ તેવું) છે ? કે તદુભયભવિક (આસતા ભવમાં ભયભેદ પડભવમાં તથા પરતર ભવમાં નમ તેવું) છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જ્ઞાન ઐહભવિક પણ છે પારભવિક પણ છે અને તદુભયભવિક પણ છે જ્ઞાન પણ એ / પ્રભાણે ભયુવ

મૌ —હે ભગવન્ ! આરિત ઐહભવિક છે પારભવિક છે કે તદુભયભવિક છે ?

મ —હે ગૌતમ આરિત ઐહભવિક છે પણ પારભવિક કે તદુભયભવિક નથી એ પ્રભાણે તપ અને શ્રેયમ પણ ભયુવ

[જીવ આ ભવમાં આરિતવાળો થઈને એ જ આરિત વડે બીજા ભવમાં આરિતવાળો થતો નથી કારણ કે મહણ કરેલું આરિત જીવતાં સુધી જ હોય છે વળી અંત્રી અપ્પારી આરિત પાળવાથી દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે ત્યાં વિરહિનો તદન અમંભવ હોવાથી આરિતનો પણ અભાવ છે તેમ જ મંપૂણ આરિત પાળવાથી મેક્ષમતિ જ થઈ હોય ત્યારે તે અતિમા આરિતનો અમંભવ છે કારણ કે આરિતનો અંગીકાર કરના શ્રમ સારુ છે મેક્ષમા આરિતનું કાર્થ પ્રયોજન નથી —ટીકા]

—સતક ૧ ઉદે ૧

૨

મૌ —હે ભગવન્ જ્ઞાન કટલા પ્રકારે મળ્યું છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે મળ્યું છે આભિનિષેધિક જ્ઞાન (અણીત ઉદિય-અનથી થતું વચાન

— તેનું સામાન્યરૂપે જ્ઞાન — થઈ જાય છે. છ ઇન્દ્રિયોમાથી નેત્ર અને મન વડે વ્યવનાવગ્રહ નથી થતો, કારણ કે એ અને વિષય સાથે સંયોગ વિના જ માત્ર યોગ્ય સંનિધાનથી પોતપોતાના આજ્ઞા વિષયોને જાણે છે, તેથી તે બેને “અપ્રાપ્યકારી” કહે છે, અને તેમનાથી થતી જ્ઞાનધારાને પદુકમિક કહે છે. પરંતુ કર્મ, જિહ્વા, દ્વાર અને સ્પર્શન એ ચાર ઇન્દ્રિય મહકમિક જ્ઞાનધારાનું કારણ છે, કેમ કે એ ચારે પ્રાપ્યકારી, અર્થાત્ આજ્ઞા વિષય સાથે સંયુક્ત થઈને જ એને ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં સુધી શબ્દ, સાકર, પુષ્પકણ વગેરે કાન, જીભ, નાક વગેરેને અડકે નહીં ત્યાં સુધી તેની અળગ પડતી નથી.

શ્રુતજ્ઞાનના અંગબાજી અને અગપ્રવિષ્ટ એવા બે પ્રકાર છે. તીર્થ કરો ઠારા પ્રકાશિત જે જ્ઞાનને એમના સાક્ષાત્ શિષ્ય ગણધરોએ ગ્રહણ કરી દ્વાદશ અંગરૂપે સૂત્રબદ્ધ કર્યું, તે અગપ્રવિષ્ટ, અને દ્વાદશાંગીમાથી ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ગણધરો પત્રીના શુદ્ધશુદ્ધિ આચાર્યોએ જે શાસ્ત્રો રચ્યા, તે અંગબાજી.

અવધિજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે ભવપ્રત્યય, અને ગુણુ-પ્રત્યય. જે અવધિજ્ઞાન જન્મતાની સાથે જ પ્રગટ થાય છે (નારક અને દેવોને) તે ભવપ્રત્યય, અને જે જન્મસિદ્ધ નથી, પરંતુ જન્મ લીધા બાદ વ્રત, નિયમ આદિ ગુણોના અનુક્રાનના અગથી પ્રગટ થાય છે, તે ગુણુપ્રત્યય કહેવાય છે.

મન પર્યાવરણના ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે બેદ છે. વિષયને સામાન્યરૂપે જાણનારું તે ઋજુમતિ, અને વિશેષરૂપથી જાણનારું તે વિપુલમતિ. મનવાળા સત્તી

૪ અવાચક્ય નિશ્ચય કેટલાક સમય મુખી કાર્ય
 આ બાદ મન બીજા વિષયોમાં ચામું જતા સુખ થઈ જાય
 છ પણ તે પાછળ એવો મંરકાર મૂકતો જાય છે કે જેથી
 ચોખ્ખું નિમિત્ત મળતા એ નિશ્ચિત વિષયનું પુનઃ સ્મરણ થઈ
 આવે છ આ નિશ્ચયની સતત ધારા તબક્કા સંગ્રહ
 અને સંગ્રહજન્ય ગ્રંથો એ બધા વ્યાપારો ધારણ કહેવાય
 છ]

મૌ —હે ભગવન! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ —ત્રે ઓળખા. અવગ્રહ એ પ્રકારનો છે

વ્યજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ

વિવરણ બધી છદ્ધિઓ અને મનો અભાવ એક
 મરખા નથી તેથી તેમના દ્વારા જનારી જ્ઞાનધારાના
 આવિર્ભાવનો ક્રમ પણ સરખો નથી એ ક્રમ એ પ્રકારનો
 છે મદક્રમ અને પદુક્રમ

મદક્રમમાં માત્ર વિષયની સાથે તે તે વિષયની પ્રકાર
 છદ્ધિનો સંયોગ (વ્યજન) થતા જ જાતનો આવિર્ભાવ થાય
 છે પણ તેની માત્રા એટલી અલ્પ હોય છે કે તેથી આ
 કાર્ષિક છે એવો સામાન્ય બોધ પણ થતો નથી. પણ જે
 જેમ વિષય અને છદ્ધિનો સંયોગ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ
 જાતની માત્રા પણ વધતી જાય છે અને અતિ એનાથી આ
 કાર્ષિક છે એવો વિષયનો સામાન્ય બોધ અર્થાવગ્રહ થાય
 છે આ અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવતી બધી વ્યાપાર વ્યજનાવગ્રહ
 કહેવાય છે મદક્રમિક જ્ઞાનધારાના વ્યજનાવગ્રહને સ્થાન
 છે પરંતુ પદુક્રમિકમાં નથી. કારણ કે તેમાં તો છદ્ધિ અને
 અર્થનું ચોખ્ખું ગૂંથણમાં સંનિધાન થતા તરત જ અર્થાવગ્રહ

છે, બાકીના ત્રણ એક બીજાને છોડીને પણ હોઈ શકે છે ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય, અથવા મતિ, શ્રુત અને મનપર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સંભવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મનપર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ એ અવશ્ય હોય છે જ ત્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનપર્યાય હોય છે, કેમકે એ ચારે અપૂર્ણાવસ્થામાં ચતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એકીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કેઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે એમનું વર્ણન પોતાના વિષયને પ્રદર્શિત કરવો એ છે તેથી એ જાણ જાન કહેવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ, જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભિન્નજ્ઞાન જે પુરુષ મિથ્યાદ્રષ્ટ છે, તેના મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે, ત્યારે મમ્મગદષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે મોક્ષાભિમુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે છે, મામાગિઃ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અવ્ય હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી બિલકુલ નાગભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

પ્રાણીઓ કાઈ પણ વસ્તુનું ચિતન મનથી કરે છે તે સમય ચિતનીય વસ્તુના બેઠ પ્રમાણે તે મન પણ ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓને ધારણ કરે છે એ આકૃતિઓ જ મનના પર્ચા છે અને એ માનસિક આકૃતિઓને તાક્ષાત્ તણવાવાળું જ્ઞાન મનપર્ચાજ્ઞાન છે પણ તે આકૃતિઓ ઉપરથી અનુમાન દ્વારા તેમના વડે ચિતવાળી વસ્તુઓનું જાણી શકાય છે મનપર્ચવજ્ઞાન દ્વારા મનપર્ચ જતેલા પુરુષ અતઃ ત પણ મનુષ્યસંજ્ઞાની અદરનાં જ મદદથી કરી શકાય છે

મતિ આદિ ચારે જ્ઞાન અંગે તેટલા શુદ્ધ હોય પણ તે ચેતનાસક્રિતાના અપૂર્ણ વિકાસરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના મમ્મ ભાવેનું જાણવામાં અસમર્થ હોય છે ૭ જ્ઞાન કોઈ એક વસ્તુના સંપૂર્ણ ભાવેનું જાણી શકે તે બધી વસ્તુઓના સંપૂર્ણ ભાવેનું પણ જાણી શકે અને એ જ જ્ઞાન પૂર્ણ કહેવાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે એ જ્ઞાન ચેતનાસક્રિતાના સંપૂર્ણ વિકાસ વખતે પ્રગટ થાય છે તેથી એના અપૂર્ણતા જન્ય અક્રમગત થતા નથી કોઈ પણ જીવી વસ્તુ નથી અથવા એક પણ જીવો ભાવ નથી કે ૭ એવી દ્વારા પ્રત્યક્ષ તપ્તી ન શકાય

કોઈ આત્માના એક વખતે એક કેટલાકમાં એ કેટલાકમાં પણ અને કેટલાકમાં એક સાથે ચાર શુધી જ્ઞાનો સમાવે છે પરંતુ પાંચે જ્ઞાન એકી સાથે કેઈમાં હોતાં નથી. જ્યારે એક હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાન સમજવું જોઈએ કેમકે કેવળજ્ઞાન પરિપૂર્ણ હોવાથી એ સમજે અન્ય અપૂર્ણ જ્ઞાનોનો સમાવે નથી જ્યારે એ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન અને મુનજ્ઞાન હોય કેમકે પાંચ જ્ઞાનમાંથી નિમત્ત સહચારી એ એ જ્ઞાન ન

છે, બાકીના ત્રણ એક જીજ્ઞાસે છોડીને પણ હોઈ શકે છે. બીજા ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય, અથવા મતિ, શ્રુત અને મન પર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સંભવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મન પર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ જે અવસ્થા હોય છે જ બીજા ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યાય હોય છે, કેમકે એ ત્રણે અપૂર્ણાવસ્થામાં થતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે.

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એટીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કોઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે.

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે એમનું કાર્ય પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરવું એ છે તેથી એ બધા જ્ઞાન હોવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ, જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાન જે પુરુષ મિત્યાદ્યાદિ છે, તેના મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે, બીજા ત્રણે અમ્યગદષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે. મોક્ષાભિ-મુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે કે આત્માન્ત્રિ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અલ્પ હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી બિલકુલ નાગભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

સ્પષ્ટ હોવા છતાં સાંસારિક વાસનાનું પોષક હોવાથી જ્ઞાન કદવામ છે]

ઔ — હે ભગવન્ ! જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે મતિજ્ઞાન મતજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન

ઔ — હે ભગવન્ ! મતિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! મતિજ્ઞાન (મતિજ્ઞાનના જ્ઞવમદથી માદીને ધારણા સુધીના ચાર પ્રકારો અનુસાર) ચાર પ્રકારનું છે

ઔ — હે ભગવન્ ! મુતજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! જ્ઞાની તથા મિથ્યાચ્છિ પુરુષાને પોતાનાં ૭૬ છુદ્ધિ અને મતિ અનુસાર કલ્પી કારેણ ભાગ્ય ચમાયણ, વગેરેથી માદીને સન્નિર્વામ ચાર વેદ વગેરે^૧ નમુ મુતજ્ઞાન છે

ઔ — હે ભગવન્ ! વિભજ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! વિભજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું કલ્પું છું તે તેમક માન આકારે (માનમાત્ર વિભ હોવાથી) જા

૧ વિવતા માદ જુએ નદીસુત મિથ્યાજ્ઞતાધિકાર સુ. ૪૨ તેમા તે ઉપરાંત શ્રીમાસુર ત્રણ કીર્તિવચે ત્રણ મહત્ત્વમિત્ર (એક લોકિક શાસ્ત્ર) અથવાશ્વ કપાસશાસ્ત્ર નામસુત્રમ (એક લોકિક શાસ્ત્ર) સુવચ્ચશાસ્ત્ર વેદોલિક છુદ્ધવચન ત્રેણલિક મપિલીય સોઠાવન વધીવચ માદર પુરાણ, જ્ઞાતરજ્ઞ જાતવત પવજ્ઞ તથા લેખ અને વણિવચી માદીને સકલ્પુત સુધીની ૭૬ જ્ઞાનિયો કલ્પેજ ૭

(ભારતાદિક્ષેત્ર)ને આકારે, વર્ષધર પર્વતને આકારે, પર્વતને આકારે, વૃક્ષને આકારે, સ્તૂપને આકારે, ઘોડાને આકારે, હાથીના આકારે, મનુષ્યને આકારે, કિનરના આકારે, સ્ત્રી-પુરુષના આકારે, મહોરગને આકારે, ગાધર્વને આકારે,^૧ વૃષભને આકારે, તથા પશુ, પસય (એ ખરીવાળું જ ગલી ચોપડું), પક્ષી અને વાનરને આકારે^૨

ગૌ—હે ભગવન્ નારકો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ?

મ૦—હે ગૌતમ નારકો જ્ઞાની પણ છે અને અજ્ઞાની પણ છે તેમા જે જ્ઞાની છે, તે અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન વાળા છે મતિ, શ્રુત અને અવધિ જે અજ્ઞાની છે, તેમા કેટલાક જે અજ્ઞાનવાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે કે તે પ્રમાણે અસુરકુમારથી મનિતકુમાર સુધી જાયુવું

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવો જ્ઞાની નથી પણ અજ્ઞાની છે, અને તે અવશ્ય જે અજ્ઞાનવાળા છે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન

જે હૃદયથી માઠીને ચાર હૃદય સુધીના જીવો મતિ અને

૧ કિનરથી માઠીને ગાધર્વ સુધીના દેવો વ્યતર વર્ગના છે, તેમા યરા, રાક્ષસ, બૃહત અને પિંગાચ હમેરતા મુક્ત આઠ થાય

૨ એટલે કે તેનો તેટલો જ માત્ર વિષય છે

૩ કમકે કોઈ અસ જી પચેદ્રિય તિર્યચ નરકમા હતપન્ન થાય, ત્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થામા તેને વિભવ નથી હોવું, અને જે મિથ્યાદષ્ટિ સજી પચેદ્રિય નરકમા હતપન્ન થાય તેા તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા પણ વિભવ હોય છે

મત એ બે જ્ઞાનવાળા^૧ કે મતિ અને મત એ બે અજ્ઞાનવાળા
પણ હોય છે

પર્યેદિય તિથ ચો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની જુને છે ૭
જાતી જ તેમા કેટલાંક બે જ્ઞાનવાળાં અને કેટલાંક ત્રણ
જ્ઞાનવાળા છે એવું જ ત્રણ અજ્ઞાનનું પણ અણવું

મનુષ્યોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે
વાનસ્પતર દેવોને નારકોની પેડે અણવું જ્યોતિર્ગિહા અને
વૈશ્વનિકોને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે સિદ્ધી
જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેઓ અવસ્થ એક કેવળ
જ્ઞાનવાળા છે

તીર્થંકર જેવા છવેા મનુષ્યમતિમાં જતાં અવસ્થ
મતિએ પણ અવધિજ્ઞાન સંકિત હોય છે જે અજ્ઞાની છે
ત વિભન્નજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનુષ્યમતિમાં જાય છે મારે
તેમને બે અજ્ઞાન જ હોય છે દેવમતિમાં જતાં જ્ઞાની
છવેાને અવધિજ્ઞાન^૨ દેવાયુષને પ્રથમ સમયે ૮ ઉત્પન્ન થાય
જ તેથી તેઓને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે જે અજ્ઞાની
છ ન અસત્તી થઈ દેવમતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને
અપર્યામાવસ્થામાં વિભન્નજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી બે અજ્ઞાન

૧ એ ઉદિચાદ છવેામાં, પૂર્વજ્ઞાનક્રમ મનુષ્ય કે દિવ્ય
ઓપશ્યમેક સમ્બન્ધકિ દવ ઉપશમ-સમ્બન્ધત્વને વમતો ૬ પદ
થાય ત્યારે તેને અપર્યામાવસ્થાએ સ્વત્વાદન સમ્બન્ધર્થન હોય
છ તે બિહારમાં બિપ્ત એક સમય અને વધારેમાં વધારે ૭
અવધિમ સુધી રહે છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની કહેવાય છે પણ
તે પ્રિથ્વાત્વને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અજ્ઞાની કહેવાય છે

૨ અવધિજ્ઞાન અવસ્થાવ હોવાથી અવસ્થાદિમાં પણ હોય છે

હોય છે જે અજ્ઞાની મની થકી આત્મ દેવગતિમાં જાય છે, તેને વિભગજ્ઞાન અવશ્ય હોવાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે નગ્નગતિનું પણ તેનું જ જાણવું તિર્થંગગતિમાં જતાં જીવોને જે જ્ઞાન કે જે અજ્ઞાન? હોય. જે સેન્દ્રિય જીવોને વિકલ્પે આત્મ જ્ઞાન? અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે કે અનિન્દ્રિય જીવ (મુક્ત) ને મિહની પેઠે જાણવા

મની જીવો, અને વેદસહિત જીવો સેન્દ્રિય પ્રમાણે જાણવા મહાયિક જીવોને પાંચ જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે મયોગી જીવો સકાયિકની પેઠે જાણવા^૨ સ્થેશ્યાવાળા જીવોને પણ નેમજ જાણવા^૩ કૃષ્ણ થી પદ્મ સ્થેશ્યાવાળાને મેન્દ્રિય જેવા તથા શુક્લસ્થેશ્યાવાળાને સ્થેશ્યાવાળા જેવા જાણવા અસ્થેશ્યને મિહ જેવા જાણવા

૧ નારણ કે સમ્યક્દષ્ટિ જીવો અવધિજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન સહિત તિર્થંગગતિમાં જાય છે, તેથી તેમને જે જ્ઞાન હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવો વિભગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી તિર્થંગગતિમાં જાય છે, માટે તેમને જે અજ્ઞાન હોય છે

૨ તેઓને કેવલજ્ઞાન નથી હોતું, કારણ કે તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન છે

૩ જે જ્ઞાની છે તેને જ્ઞાન, અને અજ્ઞાની છે તેને અજ્ઞાન એમ સર્વત્ર સમજવું

૪ નારણ કે કાય એટલે શરીર, તે તો કેવલીને પણ હોય.

૫ કેમ કે કેવલીને પણ મનોથોગાદિ હોય

૬ કારણ કે કેવલીને પણ શુદ્ધસ્થેશ્યા હોય

સકાષીને સેદ્રિય જેવા જાણવા અકાષીને પાંચ ગાન
વિકસ્ય જાણવા. વેદરહિત જીવોને અકાષીની પેઠે જાણવા.^૧

આકારક જીવોને સકાષી જેવા જાણવા. પણ તેમજ
કેવલજ્ઞાન પણ હોય છે. અનાકારક જીવોને મનપ્રવ
જ્ઞાન સિવાયના આર જ્ઞાન^૨ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકસ્યે
હોય છે.

બવસિદ્ધિક એટલે કે મેક્ષની ચોખ્ખતાવાળા જીવો
વિકસ્યે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે.
અબવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાની નથી પણ વિકસ્યે ત્રણ
અજ્ઞાનવાળા હોય છે.

જ્ઞાનો વિષય દ્રવ્ય — ધર્મસ્તિકાપાદિ દ્રવ્ય — ની
અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર — દ્રવ્યોના આધારસ્થ આકાર — ની
અપેક્ષાએ, કાલ — દ્રવ્યના પરિણામની અવસ્થિતિ — ની
અપેક્ષાએ અને ભાવ — દ્રવ્યના પમાયો — ની અપેક્ષાએ
આઠ પ્રકારનો કહેવાય છે.

આગ્નિનિમોધિક્ષાની સામાન્યરૂપે સર્વ જીવોને સર્વ
ક્ષત્રને, સર્વ કાળને અને સર્વ ભાવોને જાણ અને જુએ છે.

૧ કારણ કે અનિવૃત્તિભાવપાત્ર સુસુપ્તજાતે જાગેલા હોય
છે ત્યાં જગત્તે અને આર જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનીને પાંચમું
કેવલજ્ઞાન હોય છે.

૨ વિગ્રહરૂપિ કેવલસુપ્તરૂપાવ અને અધોગિજ્ઞવસ્થામાં
જ જીવો અનાકારક હોય. અનાકારકને આગ્નિના ત્રણ જ્ઞાન અને
અજ્ઞાન વિગ્રહરૂપિમાં, અને કેવલજ્ઞાનીને એક કેવલજ્ઞાન કેવલરૂપિ
સુપ્તરૂપાવ તથા અધોગિજ્ઞવસ્થામાં હોય છે. મનપ્રવવજ્ઞાન
નાદારકને જ હોય છે.

સામાન્યરૂપે એટલે કે દ્રવ્યમાત્રરૂપે જાણે છે, પણ તેમાં ગૂંધેલા સર્વ વિષયની અપેક્ષાએ જાણુનો નથી.

તેવું જ જુતજ્ઞાનનું પણ જાણુવું અર્થાત્ મતિ અને જુતજ્ઞાન દ્વારા રૂપી-અરૂપી બધા દ્રવ્યો જાણી શકાય છે, પરંતુ એના પર્યાય તો કેટલાક જ જાણી શકાય છે, બધા નહિ. જુતજ્ઞાનમાં મનોવ્યાપારની પ્રધાનતા હોવાથી તેમાં વિચારાશ અધિક અને સ્પષ્ટ હોય છે, તેથી મતિ વગર જુતનો વિષય દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ છે જોકે દ્રવ્યરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ તો જતેના વિષયોમાં ન્યૂનાધિકતા નથી.^૧

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું તેજન અને ભાપાદ્રવ્યોની વચ્ચેના એવા સૂક્ષ્મ અનત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જાણે, અને વધારેમાં વધારે બાહર અને સૂક્ષ્મ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, અને અવધિદર્શનથી ટ્રેએ ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની ઓછામાં ઓછું આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગને અને

૧ મતિજ્ઞાનમાં પણ બીજી ઇન્દ્રિયો સાથે મનનો વ્યાપાર ગૃહિત છે, અને મન સ્વાતંત્ર્ય તથા ગાસ્ત્રજુત બધા મૂર્ત-અમૂર્ત દ્રવ્યોનું ચિતન કરે છે. તો પછી મતિ અને જુત વચ્ચે કોઈ શો રહ્યો એ પ્રશ્ન સહેજ થાય છે. તેનો જવાબ એ છે કે, જ્યારે માનસિક ચિતન ચબ્દોહલેખ સહિત હોય, ત્યારે જુતજ્ઞાન, અને જ્યારે સહિત હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન કહેવાય. ‘ચબ્દોહલેખ’ એટલે વ્યવહારદાવમાં ચબ્દશક્તિના મહત્ત્વથી ઉત્પન્ન થતું તે, જે અર્થાત્ જેમ જુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના પ્રમથે ચબ્દ-અર્થના સંસ્પર્શ અસર અને જુતઅથવા અનુસરણ અપેક્ષિત છે, તેમ ઈદ્રા ગાહિ મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં નથી.

વધારેમા વધારે સહિતની અપેક્ષાએ અસોકને વિષે અસખ્ય
 સોકપ્રમાણુ ખાડે જાણે અને જુએ. કાળથી અવધિગાત્રી
 ઓછામા ઓછુ આત્મસિકાના અપખ્યાતમા બાગને અને
 વધારેમા વધારે અસખ્યાન ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી
 જેટલા અતીત અનામતકાળન જાણે અને જુએ એટલું કે
 ન હા કાળમા રહેલા કપી દ્રવ્યને તણે અવાધગાત્રી
 કા મતં દ્રવ્યોનો સાક્ષાત્કાર કરી રહે છે અમૂર્તોનો નહિ
 તેમ જ મૂત એના પશુ સમગ્ર પર્વાચેતુ તે જાણી
 શકેનો નથી

મનપર્માયગાન પશુ મત દ્રવ્યોનો જ સાક્ષાત્કાર કરે
 છે પરંતુ અવધિગાન જેટલા દ્રવ્યોના નહિ કેમકે
 અવધિગાન દ્વારા સર્વ પ્રકારના મુદ્દમલદ્રવ્ય મલક્ય કરી
 શકાય છે પરંતુ મનપર્માયગાનદ્વારા તો ફક્ત મનકપ જાણેલા
 મુદ્દમલ અને તે પશુ માનુષોત્તરશ્વેત્રની અંદરના જ મલક્ય
 કરી શકાય છે મનપર્માયગાન પશુ મને તેટલું મુલ હોય
 નામ માલ દ્રવ્યોના નાપૂણ્ય પર્વાચેતુ નથી શક્યું નથી.
 વળી તે જ્ઞાન દ્વારા સાક્ષાત્કાર તો ચિંતનશીલ મૂત મનનો
 જ્ઞાપ છે છતાં પછી મનાર અનુમાનથી એ મત દ્વારા ચિંતન
 કરેલા મૂત અમૂત બધાં દ્રવ્યો તણી શકાય છે

મનપર્માયગાનના એ બંદ ઋદ્ધ્યુમતિ (સામાન્યમાત્રી)
 અને વિપુલમતિ (અનેક વિશેષમાત્રી) ના વિષય હવે
 વિમતવાર વણવવામા આવે છે ઋદ્ધ્યુમતિગાન સામાન્ય —
 કેદસાક પર્માયવિચિત્ર અનાદ્રવ્યનુ જ્ઞાન હોય છે જેમકે
 તેણે મટ ચિંત્યો આ પ્રમાણે તે અઢી દ્વીપમા રહેલા
 નગી પચેદિય પચોત્ર છવોએ મનકપે પરિણામાપદ્ધ મનો-

વર્ગજ્ઞાના અનત નિધેને સાક્ષાત્ જાણે પરંતુ તેણે ચિંતવેલ ઘટાદિરૂપ અર્થને અનુમાનથી જાણે, માટે તેને 'દેખે' એમ કહે છે વિપુલમતિજ્ઞાન પુખ્ત જિજ્ઞેષવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન હોય છે જેમકે 'તેણે માટીનો, પાટલિપુત્રનો, વસતકાળનો અને પીળા વર્ણનો ઘટ ચિંત્યો' ક્ષેત્રથી ઋણુમતિ ઓછામાં ઓછું આગળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને વધારેમાં વધારે તિર્યક મનુષ્યશ્રોકમાં રહેલા સગી પદ્મે દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોગત ભાવને જાણે, અને વિપુલમતિ અટ્ટી આગળ અધિક તે ક્ષેત્રમાં રહેલા મનોગત ભાવને જાણે અને દેખે કાલથી ઋણુમતિ ઓછામાં ઓછા પદ્મોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા અતીત અનાગત કાલને જાણે અને જુએ તેને જ વિપુલમતિ વધારે સ્પષ્ટપણે જાણે ભાવથી ઋણુમતિ સર્વ ભાવોના અનતમાં ભાગે રહેલા અનત ભાવને જાણે અને જુએ, તેને વિપુલમતિ વિશુદ્ધ અને સ્પષ્ટપણે જાણે અને જુએ

કેવલજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે અને જુએ છે એ પ્રમાણે ભાવ વર્ગેથી સર્વ ભાવ વર્ગેને જાણે છે અને જુએ છે

સૌથી થોડા જીવો મન, પર્યાવસ્થાની છે,^૧ તેથી અવધિ-જ્ઞાની અસંખ્યાતગણા છે, તેથી આભિનિષેધિકજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની અને વિશેષાધિક છે અને પરમ્પરતુલ્ય છે, તેથી

૧ કારણ કે સંયતને જ મન પર્યાવસ્થાન હોય છે અવધિ-જ્ઞાની (નરક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ એમ), ચારે અતિમાં હોવાથી અસંખ્યાતગણા છે.

કેવલજ્ઞાની અનતમણા છે જ્ઞાનીઓમાં સૌથી ઘેડા વિભજ્ઞાની^૧ છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનતમણા છે અને પર પર સરખા છે

જ્ઞાની અને જ્ઞાનીમાં સૌથી ઘેડા મનપચવજ્ઞાની છે તેથી અસખ્યાતમણા અવધિજ્ઞાની છે તેથી મતિ અને મુતજ્ઞાની વિરોધાધિક છે અને પરસ્પર દુસ્ત છે તેથી વિભજ્ઞાની અસખ્યાતમણા છે^૨ તેથી કેવલજ્ઞાની અનતમણા છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનતમણા છે અને પરસ્પર દુસ્ત છે^૩

હવે તે યોગોના પચાસોની^૪ અપેક્ષાએ અસ્પત્વ-અકુત્વ વિચારીએ. સૌથી ઘેડા મનપચવજ્ઞાનના પચાસો છે કેમકે તેનો વિષય માત્ર મન છે તેથી અવધિજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા છે કેમકે મનપચવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તેનો વિસ્ત્ર દ્રવ્ય અને પચાસોથી અનતમણો છે તેથી મુતજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા છે કેમકે તેનો વિષય શ્વેદ-અશ્વેદ દ્રવ્યો દેહાત્મી તેનાથી અનતમણા છે તેથી મતિજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા

૧ પદ્મ દ્વિચાને જ વિભજ્ઞાન સહજ છે માટે તે સૌથી ઘેડા છે

૨ કાશ્યુ કે સમ્યક્દક્ષિ કેવ અને નારક કર્તા પ્રિચ્છાદક્ષિ અસખ્યાતમણા છે

૩ કાશ્યુ કે સાધારણુ બદસ્પતિજ્ઞો મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની હોય છે અને તેઓ સિદ્ધ થઈ અનતમણા છે

૪ પચાસ બ્રહ્મો બિન બિન અવસ્થાઓ, અથવા તે તે જ્ઞાનના દ્રવ્ય પચાસોના યોદ્ધા થતા હોયો. અથવા કેવલજ્ઞાન વડે તે તે જ્ઞાનના કથાવા અગી.

છે. જારણુ કે તેનો વિષય અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય પદાર્થો હોવાથી તેથી અનતગણ્ય છે. તેથી દેવજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અનતગણ્ય છે.

સૌથી થોડા વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી અનતગણ્ય શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે, અને તેથી અનતગણ્ય મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બનેનો મિત્ર રીતે વિચાર કરીએ, તો સૌથી થોડા મન પર્યાવજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તથી વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે ઉપરના ત્રિવેદકથી આરબી સાનમી નરદ પૃથ્વીમા અને તિર્થંક અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમા ગહેલા કેટલાક રૂપો દ્રવ્યો અને તેમના કેટલાક પર્યાયો વિભગજ્ઞાનનો વિષય છે, અને તે મન પર્યાવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે. વિભગજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે અવધિજ્ઞાનનો વિષય સકલ રૂપો દ્રવ્યો અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના અસખ્યાત પર્યાયો છે, અને તે વિભગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે. તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય શ્રુતજ્ઞાનની પેઠે સામાન્ય રૂપે કરીને સર્વ મૂર્તામૂર્ત દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનને અગોચર કેટલાક પર્યાયોને શ્રુતજ્ઞાન બાણ છે. તેથી મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે શ્રુતજ્ઞાન અભિલાષ્યવસ્તુ વિષયક હોય છે, બ્યારે મતિઅજ્ઞાન તેનાથી અનતગણ્ય. અનભિલાષ્ય વધારે પદાર્થો

વિષયક રજુ હોય છે તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાયો વિશયાધિક
 છે તેથી કવચજ્ઞાનના પર્યાયો જ્ઞાનતગણ્યા છે કેમકે તે ત્ર
 કાશ્વર્માં રહેલાં મર્ત દેવતા અને સર્વ પર્યાયોને જાણે છે

—સનક ૮ ઉદે ૨

૩

પ્ર —હે ભગવન્ ! અરધિજ્ઞાની એવ કેટલી લેશ્યામા
 હોય ?

જી —હે મૌતમ ! તથા વિમુક્ત લેશ્યામા હોય નેન
 લેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુદ્ધલેશ્યા.

પ્ર —હે ભગવન્ ! તેનો અર્થિ કયા પ્રકારનો હોય ?

જી —હે મૌતમ ! તે વજ્રસત્ત્વનારાય સદનનપત્રો^૧
 હોય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે કેટલી શિશ્યાધિષ્ઠિતો હોય ?

પ્ર —હે મૌતમ ! જોહામાં જોહો માત હોય અને
 વધારેમાં વધારે પાત્રસો ધનુષ શિશ્યાધિષ્ઠિતો હોય.

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે કેટલા અમુષ્મતો હોય ?

જી —હે મૌતમ ! તે જોહામાં જોહા કાર્તિક વધારે
 જ્ઞાન વધારે અને વધારેમાં વધારે પૂર્વજોડી આમુષ્મતો
 હોય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે સ્ત્રીવેદવાતો હોય પુરુષવેદવાતો
 હોય કે નપુસકવેદવાતો હોય ?

૧ તે પ્રથમ પ્રકારનો તથા પ્થાન મરિ જાવસ્થા સદનન -
 અર્થિ કહેવાય છે તેની વિષયો મારે સુખી આ માર્ગ
 અદિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા. ૧૨૬

ઉ. — હે ગૌતમ ' ન કુટુંબવેદરાજી દેશ અથવા દુનિયા
નપુત્ર હોય

પ્ર. — હે ભગવન્ ' તેને કટલા કરાવેા દેાય ?

ઉ. — હે ગૌતમ ' તેને નાશકન પ્રકારના^૧ માંદ, માન,
માયા અને ક્ષોભ એ ચાર કરાવ દેાય તેના અધ્યવનાંગે
પણ પ્રશન્ત જ દેાય

—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૧

૪

પ્રમાણ

તેનાવી અર્થ - પદાર્થ - જાણી ગકાય ન પ્રમાણ અથવા
' નાણુ' ને પ્રમાણ

ગૌ. -- હે ભગવન્ ' પ્રમાણ ને શું ?

ઉ. — હે ગૌતમ ' પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે પ્રત્યક્ષ,
અનુમાન, ઉપમાન, અને આગમ

પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, અને નોઇન્દ્રિય-
પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન
નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના
દ્રક્ત આત્માની યોગ્યતાના બળથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન
અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન એ નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ
સાને છે

અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું છે પૂર્વવત્, શેષવત્ અને
દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ [જેમ નાસી જઈને ફરી આવેલા પુત્રને
માતા કાઈ (ત્રણ વગેરેના) પૂર્વ નિશાનથી ઓળખી ઘાટે,

તેમ પૂર્વ જાણેલા નિશાનથી જે જ્ઞાન થાય તે પૂર્વવત્, સમવત્ એટલે કામ વગેરેની નિશાનીઓથી પરેશ પદાર્થનું જે જ્ઞાન થાય તે. જેમકે આહી મોરનો શબ્દ હોવાથી મોર હોવો જોઈએ એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરવાથી એવા સ્વરૂપવાળા બીજા પદાર્થો પણ એ પ્રકારના છે એવું જે જ્ઞાન તે દૃષ્ટસાધમ્યવત્ અનુમાન કહેવાય. જેમકે (૮ રતિભારના) એક કપને જોવથી એના જેવા જે બીજા તે પણ કાપીપણ કહેવાય તેવું જ્ઞાન.]

ઉપમાનનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે જેથી આવ તમે જાણ.

આજમ બે પ્રકારનો છે લૌકિક અને ભૌતિક.

લૌકિક તે ભારત, રામાયણ, અગ્નિપરિવ્રજિત માર વેદ^૧ વગેરે. અને ભૌતિક તે માર અંગેવાળું અલ્પિષ્ટક^૨

—શતક ૫ ઉરે ૪

૩ જીવોનું વર્ગીકરણ

૧

જ જમ

રાગજાલ નમરનો પ્રસંગ છે

મી —દે બાવન સસારી જીવો કેટલા પ્રકારના છે

મ —દે જોતમ સસારી જીવો છે પ્રકારના છે

પૃથ્વીકામ, જળકામ, વાયુકામ, અગ્નિકામ, વન પતિકામ અને તમ (જાણવા જામમ).

૧ જુઓ આજમ પા. ૩૨૬ ધિ

૨ જુઓ આજમ પા. ૧૬૩

તેમા પૃથ્વીકાયિકોના બે વર્ગ છે સૂક્ષ્મ^૧ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વીકાયિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના પાછા બે વર્ગ છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત^૨ બાદર પૃથ્વીકાયના પણ બે પ્રકાર છે મ્લક્ષણ (ભૂકો કરેલા ઢેકા જેવી મૃદુ કાલી નીલી વગેરે પૃથ્વી), અને ખર (હિપલ, શિલા, ઝાંકગા વગેરે) ૩

અપ્કાયિકના પણ સૂક્ષ્મ^૧ તથા બાદર એવા બે વિભાગ છે, તથા સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગ છે બાદર અપ્કાયિક તો હીમ, કગા, ઠંડુ પાણી, મીઠું પાણી, ખારુ પાણી વગેરે અનેક પ્રકારનું છે

તેજઃકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (અગાર, જ્વાળા, અગ્નિ, ઉલ્કા વીજળી વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વાયુકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (પૂર્વ દિશાનો, દક્ષિણ દિશાનો, વટાળિયો વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વનસ્પતિકાયિકના સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા બાદર એવા પ્રકાર છે તેમા બાદરના પાછા 'પ્રત્યેકશરીર,'

૧ આ સૂક્ષ્મત્વ અને મ્લૂલત્વ આપેક્ષિક ન સમજવું પરંતુ એ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો, જેમના ગ્રહના અવયવોની જેમ, ચારે બાજુ ફેલાઈ રહેલા હોય છે, તથા સ્વલ્પ લોકમા ન્યાપેલા હોય છે. પરંતુ બાદર પૃથ્વીકાયિકો તો નિયત દેશમા જ હોય છે

૨ આ માટે જુઓ આ પ્રકરણમા જ વિભાગ ૩, પા ૩૫૧.

૩ આ તેમ જ પૃષ્ઠના વર્ગોની વિગતો અને જેટા વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૨૫૬-૨૬૨

અને સાધારણરીઝ એકા બે પ્રકાર છે દરેક કાનું ૧૬૬
 સ્તરીઝ ૧૫ એવી વનસ્પતિ ને પ્રત્યેકશરીર (૨૬ ૧૫-
 ૧૫ ૧૩૨૨) અને અન્યતઃ એક મમાન સરીઝ ૬૫
 તરી વનસ્પતિ (૫ ૧૩૩ મગા આદિ ૩ મગા હસણુ, ૬૫૨
 ૧૩૨) આધારજીરીર ૧૨૫૫

વસાઈયાં જીવન ચાર પ્રકાર છે બે હિંદિવાળા
 ૫૫ હિંદિવાળા ચાર હિંદિવાળા અને પાંચ હિંદિવાળા,

બે માંડવ એક ૬ ૩૫૪ અને રસને વિવાળા કુવો ત
 કર્મિયા ડીપ કુબ કો ૧ વમેરે છે ત બધા સમર્થિમ
 (એક ૬ ૬ માન્યવિનાના સમોમ વિના મખળા કુવોના મમ
 આદિયા પદા થનારા) તથા નપુસક^૧ દાંધ દાંધ ૬ તમ્ના
 ૫૫૫ પમામ અને અપમામ એવા બે બદ છે

તવુ ૧ ૫૪ રમ અને માણુ એ ૫૫ હિંદિવાળા
 માકગનાથ વમેરે કુવોનુ ૫૫૫ ગળજી

તવુ ૨ ૫૪ રસ માણુ અને આખિ એમ ચાર
 હિંદિવાળા માખી મમ્મ વમેરે કુવોનુ ૫૫૫ તબુ

૫મેકવ કુવોના ચાર પ્રકાર છે નેરવિક (નરકના)
 નિથ ૩ (૫૫-૫૬ વમેરે) મનુષ્ય અને રેવ

નરવિકો રત્નપ્રભા સર્કરાપ્રભા વામુકપ્રભા, ૫૬પ્રભા
 ધૂમપ્રભા નમપ્રભા અને તમગ્તમપ્રભા એમ સાત નરક
 ૫ વીએ અનુસાર સાત પ્રકારના છે તેમના ૫૫૫ પમામ
 અને અપમામ એવા બે બેદ છે

તિર્યચોના ત્રણ પ્રકાર છે જલચર, અથલચર, અને ખેચર

જલચરના પાછા સમર્થિત અને ગર્ભજ એમ બે ભેદ છે. સમર્થિત તો નપુમક જ હોય છે, ગર્ભજ પાછા સ્ત્રી પુરુષ અને નપુમક એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તે ગધાના પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદ છે.

અથલચર તથા ખેચરનું પણ તે પ્રમાણે જણાવું.

૧ મનુષ્યના બે પ્રકાર છે સમ્રાજ્ય અને ગર્ભજ. સમર્થિત મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યોના કક, લીંટ, લોહી, પિત્ત, પર વીર્ય, મહદુ વગેરે અશુચિ અનાતમા પેદા થાય છે. તેમનું જઠ આગળના અસખ્ય ભાગ જેટલું હોય છે, નમને મન તેમ જ સમ્યગ્દર્શન નથી હોતું, તેઓ અજ્ઞાની હોય છે તથા સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરતા પહેલાં અતર્મુદ્ધતમા જ મરી જાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો પણ ત્રણ પ્રકારના છે કર્મભૂમિના,^૧ અકર્મભૂમિના અને અતરદ્વીપોના અતરદ્વીપો જલદ્વીપની આસપાસ વીંટળાઈને આવેલા લગ્નસમુદ્રમાં આવેલા છે.

કર્મભૂમિમાં આવેલાના પાછા બે વિભાગ છે આર્ય અને અર્ય. શક, મવન, ચિલાત, શગર, બર્બર વગેરે અર્યો અનેક પ્રકારના છે.^૨

૧ જેમાં મોક્ષમાર્ગને જાણનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા તીર્થંકર પેદા થઈ શકે, તે કર્મભૂમિ તે ગધાની વિગતો માટે જુઓ આ ખંડમાં આગળ પાંચમો લોકવિભાગ.

૨ આર્યઅનાર્યની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'કર્મકથાઓ' પુસ્તક પા ૨૦૫-૭.

આર્થો ને પ્રકારના ૬ જાદિપ્રાપ્ત અને અનુદિપ્રાપ્ત તેમ જાદિપ્રાપ્તના છ પ્રકાર છે. આદ્ય, ચક્રવર્તી, નવમ્ય વાસુદેવ ચારણ અને ત્રિલાધર.^૧

અનુદિપ્રાપ્તના નવ પ્રકાર છે. ૧ મમધ-રા ત્વદ વચ્ચે અમુક સાદીપત્નીસ આપ દેશીઆર જ મેષા લવચાપ. ૨ અન્ય હસિલ વેદેદ ને મ દરિત અને મુચ્ચુળા એ છ પૂજ્ય નતિર્મા ૮ મેષા નતિઆપ. ૩ રા ત્વ ભોમ ઉપ દેવતાક ઠાત અને કોરવ્ય એ છ કુશોમા ૪ મનાર ત કુશઆર્. ૪ સુતર વેચનારા કાપડિયા કપાસ વેચનારા કુઆર પાણી ઉપાડનાગ વગેરે કમઆપ. ૫ પ તુલનાગ વણનાર, પટેળા વણનારા મસો જનાવનારા સાદી ચાખડીએ મુળી પાકુકા છત્રીએ, વાદન પૂજર્મના વાગનું સિન્ધ સપ પૂતળા સખનું સિન્ધ દાતનું સિન્ધ બાઝનું સિન્ધ, કાઠીઓનું સિન્ધ તથા બાધા વનરેનું કામ કરનારા સિન્ધઆર્થો છે. ૬ અધ્યામધી બાદ બોધનાગ તથા બાધી વગેરે સિપિએ અણનારા બાપાઆર છે. ૭ જાનાર્થો કામ પ્રકારના જાન મુજબ પામ પ્રકારના છે. ૮ દેશનાર્થો ને પ્રકારના છે. અરામ દેશનાય ૯ અને ત્રીતરામ દેશનાય.

૧ કમદા ને પ્રકાર અધ્યામધીઆ નમન વન વિનિહ શક્તિ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો છે.

૨ જુઓ આ માળાનું શિખરશાખ પા. ૧૪૧ ત્યાં ત્રીશ્વરશક્તિની કમલિ છે તેથી તે શુભ આવ છે. બાળીનું આપ છે.

૩ તેના નિસ્યવકુચિ વગેરે દસ પ્રકાર આરે જુઓ આ માળાનું અંતિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા. ૧૬૪

તેમા વીતરાગ દર્શનાર્યાના બે પ્રકાર છે જેના કપાયો માત્ર ઉપશાત થયા છે તેવા ‘ઉપશાતકપાય’, અને જેના કપાયો ક્ષીણ થયા છે તેવા ‘ક્ષીણકપાય’ તેમા પાછા ‘ક્ષીણકપાય’ના ‘હ્રસ્વ’ના અને ‘કેવલી’ના એવા બે બેદ છે અને ‘કેવલી’ના પાછા ‘અયોગી’ના, અને ‘અયોગી’ના એવા બે બેદ છે *

૬ ચારિત્રાર્યો પણ બે પ્રકારના છે સગગ ચારિત્રાર્ય, અને વીતરાગ ચારિત્રાર્ય

દેવો ચાર પ્રકારના છે ભવનવાસી, વાનવ્યતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક તેમા ભવનવાસીના, અમુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉષ્ણિકુમાર, દિકકુમાર, વાયુકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર—એવા દશ બેદ છે વાનવ્યતરના, કિનર, કિપુરુપ, મહોરગ, ગાધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, જૂત, અને પિશાચ એવા આઠ બેદ છે

જ્યોતિષ્કના પાચ બેદ છે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા વૈમાનિકના બે બેદ છે હ્રપોપપન્ન અને હ્રપાતીત તેમા હ્રપોપપન્નના સૌધર્મ, ઐશાન, માર્તકુમાર, માર્હેન્દ્ર, બ્રહ્મક્ષેત્ર, ક્ષાન્તક, મહાશુક, સહસ્ત્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણ્ય અને અચ્યુત એવા પાર બેદ છે અને હ્રપાતીતના ઐવેયક અને અનુત્તર એવા બે વિભાગ છે તેમા ઐવેયકના તો હેહળના, મધ્યમ અને ઉપરના, તથા તે દરેકના તેવા ત્રણ ત્રણ બેદ

* આ વિભાગો સમજવા માટે ગુણસ્થાનો વિષે કાઈક સમજવાની જરૂર છે તેને માટે જુઓ આ વિભાગને અતે દિ ન ૧, પા ૩૪૪

મળી મુક્ત નવ બદ છે અને અનુત્તરના વિગત, વૈગત
 ૧૫૮ અપરાધિત અને સર્વોર્થસિદ્ધ એવા પાત્ર પ્રકાર છે
 ૧ બધાના પયોગ અને અપયોગ એવા બે પ્રકાર છે
 — સતક ૭ ઉદ્ધ ૪

દિપ્પણ

દિપ્પણ ન ૧૧

ગુણ એટલે આત્માની સુખ્યકૃત્ય શાંતિ વીર
 આદિ શક્તિઓ અને જ્ઞાન એટલે તે શક્તિઓની
 તત્ત્વભાવવાળી અવસ્થાઓ. તેમ જેમ આત્મા ઉપરના
 મોહનીય ક્રમના પદ્ય દૂર થાય છે તેમ તેમ આત્માના
 મહા / મુક્તિ પ્રગટ થતા જાય છે તેવા મુક્તિમાનો જન્મ
 આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમની મણીઓ ૧૪ મણીવાળા છે ૧
 જન્મ દશનમોહનીયની પ્રમળતાથી આત્માના તત્ત્વગુણિય
 પ્રગટની નથી તથા જેની દષ્ટિ મિથ્યા હોય છે તે
 મિથ્યાદષ્ટિ નામનું પ્રથમ મુષ્ટમાન છે

અનિવાર્ય મુક્તિ માને પહેલાં છતાં પતિત થઈ
 પ્રથમ ગુણ જ્ઞાન ઉપર આવતા વચ્ચે જન્મ લેતા વખત
 તત્ત્વગુણિના અવ્યવસ્થાવાળી ૭ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે
 તે સામ્વાદન મુષ્ટમાન.

૩ સત્-અસત વચ્ચે દોષાભ્યાસ મિથિ તે
 અન્યકમિથ્યાદષ્ટિ મુષ્ટમાન.

૪ જેમ આત્મા અસદ્વિધિપણે સત્ત્વદયન-તત્ત્વગુણિ
 કરી રહે છે તે અવિરતમુષ્ટમાદષ્ટિ મુષ્ટમાન. તેના
 અવિરત રહેવાનું કારણ એ છે કે તેમાં દશનમોહનીયનું

અળ ગયા છતાં ચાત્રિમોહનીયની મત્તા મવિગેય હોવાથી
નિરતિ (લાગવૃત્તિ) ઉદય નથી પામતી

૫ જે અવગ્યામા રુચિ ઉપરાત અલ્પાગ્રે પણ વિગતિ
(લાગવૃત્તિ) ઉત્પન્ન થાય છે, તે 'દેશવિરતિ'

૬ જેમા ત્યાગવૃત્તિ પૂર્ણ ઉદય પામવા 'જતા વચ્ચે
વચ્ચે પ્રમાદ-સ્ખલન સભવે છે, તે 'પ્રમત્તમયત'

૭ જેમા પ્રમાદનો મહેજે સભવ નથી, તે
'અપ્રમત્તમયત'

૮ જેમા પૂર્વે જદી નહિ અનુભવેલો આત્મશુદ્ધિનો
અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે, તે
'અપૂર્વજગ્ધુ'

૯ જેમા ચાત્રિમોહનીય કર્મના શેષ રહેલા અશોને
શમાવવાનું કે ક્ષીણુ વરવાનું નામ ચાલતું હોય છે, તે
'અનિવૃત્તિઆદર'

૧૦ જેમા મોહનીયનો અશ લોભરૂપે જ ઉદયમાન
હોય છે, પણ બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણુમા, તે 'સૂક્ષ્મનપરાય'

૧૧ જેમા મૂઢમલ્લોભ સુધ્ધા શમી જાય છે, તે
'ઉપશાતમોહનીય' આ ગુણુધ્યાનમા દર્શનમોહનીયનો
મર્વથા ક્ષય સભવે ખરો, પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેવો ક્ષય
નથી હોતા, માત્ર તેની સર્વાંશે ઉપશાતિ હોય છે આને
લીધે જ મોહનો કરી ઉટેડ ચતા અવગ્ય પતન થાય છે
અને પ્રથમ ગુણુધ્યાન સુધ્ધી જવું પડે છે

૧૨ જેમા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો
મર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે, તે 'ક્ષીણુમોહનીય' અહીંથી
પતન મળવી શકતું નથી,

૧૩ જેમાં મોહના વ્યાસતિહ અભાવને લીધે
વીતરામદશા પ્રગટવા સાથે સર્વશયલું ગ્રામ થાય છે તે
સર્વોત્ક્રમસ્થાન આ અજ્ઞાનમાં યોગ એ જો કે શારીરિક
માનસિક અને વાચિક આપારો હોય છે

૧૪ જેમાં શારીરિકાદિ પ્રગટિનો પણ અભાવ થઈ
છે તે અર્થોત્ક્રમસ્થાન શરીરપાત થતા જ તેની સમાપ્તિ
થાય છે

આમાં ૧૧ અને ૧૨ મુક્તિસ્થાને પહોંચીને હમ્મશ
કહે છે અને ૧૩ તથા ૧૪ મુક્તિસ્થાને પહોંચીને જિત
કહે છે

૨

આકે પ્રકરણના અર્થમાં

મૌ —હે ભગવન્ આત્મા કેટલા પ્રકારના છે ?

મ —હે મૌતમ આઠ પ્રકારના આત્મા છે તે આ
પ્રમાણુ દ્વાત્મા ક્વાચાત્મા, ચોચાત્મા ઉપચોચાત્મા,
જાનાત્મા, જ્ઞાનાત્મા ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા.

ત્રિકાળવતી આત્મક્રમ ન દ્વાત્મા તે સર્વ જીવોને
હોય છે કીધાદિ કપાયુક્ત આત્મા તે ક્વાચાત્મા, તે
સક્યાથી જીવોને હોય છે પણ ઉપશાન્તકાલ અને બ્રીહ
કાલને હોતો નથી મન-વચન-કાયાના ચોચ અથવા
આપાસ્વાજાને ચોચાત્મા હોય છે સામાન્ય ચોચ અને
વિશેષ ચોચવાળા સિદ્ધ અને સસારી સર્વ જીવોને

ઉપયોગાત્મા^૧ હોય છે સમ્યગ્ વિશેષ બોધરૂપ જ્ઞાનાત્મા સર્વ સમ્યગ્દર્શિને હોય છે સામાન્ય અવબોધરૂપ દર્શનાત્મા સર્વ જીવોને હોય છે ચારિત્રાત્મા વિરતિવાળાને હોય છે, અને વીર્યાત્મા કરણવીર્યવાળા મર્વ સસારી જીવોને હોય છે

જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ડપાયાત્મા અને યોગાત્મા (સંડપાયા અને સયોગી અવસ્થામાં) હોય અને (ક્ષીણકપાયા, ઉપશાન્તકપાયા અને અયોગી દશામાં) ન પણ હોય જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ઉપયોગાત્મા તો અવશ્ય જ હોય (કારણ કે મુક્ત કે સસારી બધા જીવોને ઉપયોગ એટલે કે બોધ-વ્યાપાર હમેશ હોય છે) જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય કે ન પણ હોય (સમ્યગ્જ્ઞાની હોય કે ન હોય તેની અપેક્ષાએ) દ્રવ્યાત્માને દર્શનાત્મા તો અવશ્ય હોય (કેમકે નિહને પણ કેવલદર્શન હોય છે જ) દ્રવ્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે સિદ્ધ અથવા વિરતિ-રહિતને દ્રવ્યાત્મા હોવા છતાં હિસાદિ દોષથી નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્રાત્મા હોતો નથી, અને વિરતિવાળાને હોય છે તેણે જ વીર્યાત્માનું પણ મમજવું કારણ કે મકરણવીર્યની^૨

૧ ઉપયોગ એટલે બોધવ્યાપાર—જણવાની ક્રિયા > બોધ આદિ વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે સાકાર ઉપયોગ, અને જે બોધ આદિ વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે તે નિરાકાર ઉપયોગ સાધાર્ણ જ્ઞાન અથવા સવિકલ્પક બોધ કહે છે, અને નિરકારને દર્શના અથવા નિર્વિકલ્પક બોધ કહે છે

૨ જુઓ પા ૩૧૬

અપેક્ષાએ સિદ્ધને વીધોત્તા નથી અને બીજા સસાગીને
હાથ છે

ક્યાયાત્માને ચોમાત્મા હોય તે કારણ કે સકાષી
આમરુદિત ન હોઈ શકે પણ ચોમાત્માને ક્યાયાત્મા ક્યાય
હોય કે ન હોય, કેમકે સચોગીઓ સકાષી અને અકાષી
એમ બંને પ્રકારના હોય છ ક્યાયાત્માને ઉપચોમાત્મા
અવસ્થા હોય છે કારણ કે ઉપચોમારુદિતને (જડ પદાર્થને)
ક્યાયો હોતા નથી પણ જોને ઉપચોમાત્મા હોય તેને
ક્યાયાત્મા વિકર્યો હોય છ કારણ કે ઉપચોમાત્મા છતાં
નકાષીને ક્યાયાત્મા હોય છ અને વીતરામને નથી હોતા
ક્યાયાત્માને ગાત્રાત્મા વિકર્યો હોય છે કેમકે સમ્યગ્દર્શિન
હોય છે અને મિથાદર્શિને નથી હોતો ગાત્રાત્માને
ક્યાયાત્મા હોય કે ન પણ હોય. ક્યાયાત્માને દ્વિત્યાત્મા
અવસ્થા હોય છ કારણ કે દ્વિતરુદિત જડ પદાર્થને
ક્યાયાત્મા નથી હોતો પણ જોને દ્વિત્યાત્મા હોય છે તેને
ક્યાયાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, કેમકે
જનનવર્ણાન ક્યાય હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય.
ક્યાયાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકર્યો હોય, કારણ કે સકાષીને
પ્રમત્ત સાધુની જેમ ચારિત્ર હોય છે અને અમ્ભવત્ની જે
જો. અમ્ભવ પણ હોય છે જો ચારિત્રાત્મા હોય તેને
પાપાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય
માતાવિકલ્પિયારિતવાળાને હોય અને મહાઅત્માચારિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના એ પ્રકાર માટે જુઓ જાનવ પા. ૫૬
ચોથ તથા પા. ૭૦

ન હોય ક્યાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે ક્યાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સબધ કહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે સબધ કહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કહ્યું તેમ ઉપયોગાત્માનું ખીજા ચાલ સાથે સમજવું.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય. જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય. જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ જેને તે બંને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

મૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનંત-શુણ્ય છે, તે કરતા ક્યાયાત્મા અનંતશુણ્ય છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ ?

૧. અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

અપેક્ષાએ મિલેને વીચીત્રા નથી અને બીજા સસારીને
દાય છે

કપાયાત્મા જોગાત્મા દાય ૧ કારણ કે સકાતી
યોગરહિત ન હોઈ શકે પણ યોગક્રમાને કાયાક્રમા કદાચ
દાય કે ન દોય કેમકે સુવેગીઓ સકપાથી અને અકપાથી
એમ અને પ્રકારના હોય છે કપાયાક્રમાને ઉપયોગક્રમા
અવસ્થા દાય છે કારણ કે ઉપયોગરહિતને (જડ પદાર્થને)
કદાચો હોતા નથી પણ જોને ઉપયોગક્રમા દોય તેને
કાયાક્રમા વિકસે દોય છે કારણ કે ઉપયોગક્રમા છતાં
નકપાથીન કપાયાક્રમા દોય છે અને વીતરામને નથી હોતો
કપાયાત્માને જાત્યાત્મા વિકસે દોય છે કેમકે સમ્યક્દષ્ટિને
જાય છે અને મિથ્યાદષ્ટિને નથી હોતો જાત્યાત્માને
કપાયાક્રમા દાય કે ન પણ હોય કપાયાત્માને જ્ઞાનાત્મા
અવસ્થા દાય છે કારણ કે જ્ઞાનરહિત જડ પદાર્થને
કપાયાક્રમા નથી હોતો પણ જોને જ્ઞાનાત્મા દાય છે તેને
કપાયાત્મા કદાચિત્ દાય અને કદાચિત્ ન હોય કેમકે
જ્ઞાનવાળાને કપાયા દાય પણ ખરા અને ન પણ હોય
કપાયાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકસે દાય, કારણ કે સકાતીને
પ્રમત સાધુની પેઠે ચારિત્ર દોય છે અને અમરવતની પેઠે
તેના અભાવ પણ દોય છે જોને ચારિત્રાત્મા દોય તેને
પાયાક્રમા કદાચિત્ દોય અને કદાચિત્ ન હોય
નામપ્રિકાશિચારિત્રવાળાને દોય અને મહાપ્રજ્ઞાત્માચારિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના એ પ્રકારો માટે જુઓ અગ્રજ પા ૫૬
નોંધ તથા પા ૭૦

ન હોય કપાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે કપાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સળધ ઝહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે સળધ ઝહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કહ્યું તેમ ઉપયોગાત્માનું બીજા સાથે સળધ નમજવું.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ જેને તે અને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

મૌલિકી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનંતગુણ છે, તે કરતા કપાયાત્મા અનંતગુણ છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ^{૧૧}

૧ અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

૭ —હે જોતમ' આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે પણ જ્ઞાન તો અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે નૈરયિકેનો આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ પણ છે પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે એ જાણું સ્થાનિતક્રમાદ્યેષા સુધી જાણવું તેમ / બેઈન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને છઠ વૈશ્વનિક સુધી જાણવું

પૃથ્વીકાયિકેનો આત્મા અવસ્થા અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને તેઓનું અજ્ઞાન પણ અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે એ પ્રમાણે વળ પતિકાયિકે સુધી જાણવું

૮ —હે ભગવન' આત્મા દશન્સ્વરૂપ છે કે તેથી દશન બીજું છે ?

૭ —હે જોતમ આત્મા અવસ્થા દશન્સ્વરૂપ છે અને દશન પણ અવસ્થા આત્મા છે

—શ્લોક ૧૨ સુદ ૧

૩

૧૪ પ્રકારના પ્રાણી છે.

રાજસૂક્ત નમરનો પ્રસંગ છે

જો —હે ભગવન' મેંસારી છેવો કેટલા પ્રકારના છે ?

૭ —હે જોતમ' સમાગી છેવો ૧૪ પ્રકારના છે

૧ અપર્ણાત સૂક્ષ્મ ઓન્દ્રિય, ૨ પર્ણાત સૂક્ષ્મ ઓન્દ્રિય, ૩ અપર્ણાત બાહ્ય ઓન્દ્રિય, ૪ પર્ણાત બાહ્ય ઓન્દ્રિય ૫. અપર્ણાત બેઈન્દ્રિય, ૬ પર્ણાત બેઈન્દ્રિય, ૭-૮ એ પ્રમાણે પર્ણાત અને અપર્ણાત તે(અષ્ટ)ઈન્દ્રિય ૬-૧

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુર્ગન્ધ્રિય, ૧૧ અપર્યાપ્ત અસન્ની
પચ્ચેદ્રિય, ૧૨ પર્યાપ્ત અસન્ની પચ્ચેદ્રિય, ૧૩ અપર્યાપ્ત
મન્ની પચ્ચેદ્રિય અને ૧૪ પર્યાપ્ત મન્ની પચ્ચેદ્રિય

શતક ૨૫, ઉદ્દે ૧

વિવરણ ઉપર જે પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તનો ઉલ્લેખ છે,
તેના વિષે કાર્તિક ત્રિગતથી સમજવાની જરૂર છે

જિનદર્શનમા શરીરને ગ્યનાગ તરીકે કાર્તિક ક્ષિત્ર દે
માત્ર જડપચ્ચમહાબોનો સમિલન જ સ્વીકાર્યા નથી તેને
મતે કમો વડે બદ્ધ આત્મા જ તેવા પ્રકારના પુદ્ગલો દ્વારા
શુદ્ધિ ગમે છે તેનું પોષણ અનુદૂષણ આહાર વડે થાય છે
એટલે કે, આહારનો સોહી ખાસ ધ્યાનદિષ્ટે^૧ પરિણામ થાય છે
અને તેનો અતિમ વિકાસ ઇદ્રિયોદ્ધે થાય છે આમ
થવામા કેટલાક, શરીરની એવા પ્રકારની યત્નરચનાને જ
કારણ માને છે, તો બીજાઓ તે માટે શક્તિવિશેષના મહત્ત્વને
સ્વીકારે છે, ત્યારે, જિનદર્શન તેમ થવામા પુદ્ગલની જ
ખાસ એક શક્તિને સ્વીકારે છે, અને તેને ‘પર્યાપ્તિ’ કહે છે
તેનો મામાન્ય અર્થ ‘સંપૂર્ણ નિર્માણ’ થાય છે તો પણ
તેનો વિશેષ અર્થ એ છે કે, ‘પુદ્ગલોના સમૂહથી થનાર
અને પુદ્ગલોને લેવામા તથા પગિણુભાવવામા હેતુબૂત શક્તિ-
વિશેષ’, તે પર્યાપ્તિ વિષયોના ભેદ વડે તે છ પ્રકારની^૨ છે
૧ આહારપર્યાપ્તિ—જેના દ્વારા બદ્ધાગ્ના આહારને લઈને
ગ્નસપણુ પમાડાય તે ૨ શરીરપર્યાપ્તિ—રસરૂપ થયેલો

૧ ભગવતીસૂત્ર, શતક ૩, ઉદ્દે ૧, પ્ર ૧૧મા પાંચ પર્યાપ્તિ
જણાવી છે, પણ ત્યાં ભાષા અને મન પર્યાપ્તિને ભેગી ગણેલી છે

આદાર તો ન મળે મળે માન્ય મર્યાદા દાખા મળે
 પીર અમ માન પુત્રપત્ન પમાણ તુ ૩ દિવસપામિ-
 પાત્રપત્ન પામેલા આદાર ત્યાંથી દિવસપત્ન થાય તુ ૪
 રૂપામપવામિ - ત્યાં મદાય તી ઉરૂમને વામ અનુભવ
 મમુદાય ૧ મરી ઉરૂમરૂપ ૧ પમાણ પારીન મુકાય તે ૫
 બાપાપવપમિ - ત્યાં ૧ બાપાના રૂપન પમાણ થાય
 સ્ત્રીન જવાન અને નન બાપારૂપ રૂપી પારી બાપાપે
 મુકાય - બેઠાય ન તથા ૧ ત્યાં મદાયે મળી
 રૂપનજ પોત અનુભવના મમુદને મનપાવ આવી ૧
 રૂપ પા ૧ મુકાય ન મનપવામિ આ પછી પવામિએ -
 રૂપમાથી તપ ત્યાંથી સમિએ - જ ૭ ૧ પમ ૧ ૧
 કાયામા અપમાન સદાચિત્તો થા દેવજન નિમાય મ
 મરીગના (હરિવેની રૂપ મજબલી પ્રામિરૂપ) વિષમ પ્રમામ
 પર્ણમિએનો પમ વિષમરૂપ તાય ૭ એરિવ છવાન -
 અરુથ રૂપિરી ત્યાં અમિ વાયુ આ વન પનિઆના
 દેવધારીઆન માગ પવામિએ રોપ ૭ આદાર, સરી
 દિવ આ ઉરૂમ વિષમરૂપો અરુથ ૬ રૂપી - નં
 તમ અને આર રૂપિવાયાગા છવાન એક બાપાપવપમિ
 પધારે દાય ૭ મરીએ એરુથ ૬ મનુષ્યા નિપ્પયા
 નારકીએ અમુરો અને દેવને રૂપ દાય ૭ ઉપતિન
 પ્રથમ સમય જ એ પછી પર્ણમિએનું નિપાદન આ
 માથે જ આરભાય ૭ પરતુ પૂરું કમથી થાય છે તેમ
 પ્રથમ આદારપર્ણમિ પછી સરીરપવામિ પછી હરિવ
 પર્ણમિ ૪ આદારપર્ણમિ ના પ્રથમ સમયે જ નિપ્પન
 થઈ તમ છે પરતુ બાકીની દરેક અતમુદ્ધત જેઠા

મમય ક્ષે છે એમ પોતપોતાની ચેતિને ચોગ્ય ગંધી
પર્યાપ્તિએને કેટલાક આત્માઓ પૂરી કરીને મરે છે. સારે
કેટલાક તેમ નથી કરતા એમાંથી પહેલાને પર્યાપ્તકો, અને
બાકીનાઓને અપર્યાપ્તકો કહે છે [તેઓ પણ આહાર, શરીર
અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઓની પૂર્ણતામાં જ મરે છે, નહિ કે
પહેલા, કારણકે આવતા જવનું આયુ બાધીને જ દેહીઓ
મરે છે જો આમ ન થાય તો બધા આત્મા મુક્ત થાય
તે ભવાતરનું આયુ, આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયની પર્યાપ્તિઓની
પૂર્ણતામાં જ બધાય છે]

સસી અને અસસી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એકેન્દ્રિય
પૃથ્વીકાયાદિથી માડીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના વર્ગોને તો મન
હોતું નથી પરંતુ દ્વિન્દ્રિયના વર્ગોમાંથી દેવ અને નારક એ જેમાં
તો બધાને મન હોય છે, અને મનુષ્ય તથા તિર્યચ એ જેમાં
જે ગર્ભોત્પન્ન હોય તેઓને જ હોય છે, તાત્પર્ય એ છે કે,
મનુષ્ય અને તિર્યચ ગર્ભોત્પન્ન તથા સમૂર્છિમ એમ જે જે
પ્રકારના હોય છે, જેમાં સમૂર્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યચને
મન હોતું નથી

સસા હોય અથવા ન હોય તે ઉપરથી અમુકને મન
છે કે નહિ, તે જણી શકાય છે અહીં સસા એટલે
ગુણદોષની વિચારણા કે જેનાથી હાતની પ્રાપ્તિ અને
અહિતનો પરિહાર થઈ શકે, એ વિશિષ્ટ વૃત્તિ જાણવી અહીં
એવા પુષ્ટ મનની વિવક્ષા છે કે નિમિત્ત મળતા જેનાથી
દેહમાત્રા ઉપરાંત બીજા વિચાર પણ કરી શકાય તાત્પર્ય કે
જેનાથી પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ સુધ્ધા થઈ શકે એટલી વિચારની
ચોગ્યતાથી સપ્રધારણ સંજ્ઞાની અહીં વિવક્ષા છે

આદાર જેના વ રસ, રક્ત માંમ અગ્ની દાહકો મનની
 રીત એમ સાને ધાતુપદ્ધ પચાદાય તે ૩ ઉદ્વિપચોમિ-
 ધાતુપદ્ધ પામેલો આદાર જેનાથી ઉદ્વિષ્ણુપે થાય તે ૪
 ઉદ્વિષ્ણુપચોમિ-જેની મહાવધી ઉદ્વિષ્ણુસને થોડા અનુજોના
 સમુદાયને મહી ઉદ્વિષ્ણુપચને પચાડી, ધારીન મુકાય તે ૫
 બાપાપચોમિ-જેના વડે આત્મા રૂપે પામવાન થાય
 ૬ એને હેવાય અને તેને બાપાપે ગ્ની ધારી બાપાપે
 મુકાય - બોલાય - ન તથા ૬ જેની મહાવે મનની
 મનને થોડા અનુજોના મમૂકને મનેભાવ આપી તે
 ૭ પે ધારી મુકાય ન મનપચોમિ આ બધી પચોમિઓ -
 પુદ્ગલોથી ઊપજનારી શક્તિઓ - ૧ ૭ તા પદ્ધ તે ૧
 કાર્યોમા આત્માને મહાવિકાઓ થઈ દેહવચન નિભાને ૭
 શરીરના (ઉદ્વિષ્ણુની વધુ મજ્જાની પ્રાપ્તિરૂપ) વિકાસ પ્રમાણ
 પચોમિઓના પદ્ધ વિકાસક્રમ હાય છે એકેન્દ્રિ જીવેત -
 એટલે પૃથિવી ૭ આગ વાયુ અને વન પતિઓના
 દેહધારીઓને ચાર પચોમિઓ હોય ૭ આદાર શરીર
 ઉદ્વિષ્ણુ અને ઉદ્વિષ્ણુસ વિકલેન્દ્રિ એટલે કે ત્રિલો - જે
 તથા અને ચાર ઉદ્વિષ્ણુના જીવેત એક બાપાપચોમિ
 વધારે હાય ૭ સર્ગીઓ એટલે કે મનુષ્યો નિષ્ક્રિયો
 નારહીઓ, અસુરો અને દેવોને ૭ પે હોય ૭ ઉપરતિને
 પ્રથમ સમય ન એ બધી પચોમિઓનું નિષ્પાદન એક
 સાથે ન આરભાય છે પરંતુ પૂરું કમથી થાય છે જેમકે
 પ્રથમ આદારપચોમિ પછી શરીરપચોમિ પછી ઉદ્વિષ્ણુ
 પચોમિ ૭ આદારપચોમિ તો પ્રથમ સમયે ન નિષ્પાદન
 થઈ તથા છે પરંતુ બાકીની દરેક અતમુદ્ધત દેહમાં

શાપ અને અનુગ્રહ છે જે વિશિષ્ટ તપસ્વી તપસ્સ્યાજન્ય ખામ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે કુપિત થઈ એ શરીર દ્વારા પોતાના કોપપાત્રને બાળી પલ્લુ શકે છે અને પ્રસન્ન થઈ તે શરીર દ્વારા અનુગ્રહના પાત્રને શાંતિ પલ્લુ આપી શકે છે^૧ અને ૫ જીવે બાધેત્રો કર્મસમૂહ એ જ કર્મણુ શરીર છે આ કર્મણુ શરીર જ્યાં સુધી અન્ય શરીર સહાયક ન હોય ત્યાં સુધી જીવનો કાર્ષ ઉપભોગ સાધી શકતું નથી આથી પ્રથમના ચાગની પેઠે તે સોપભોગ ન કહેવાતા નિરુપભોગ કહેવાય છે અલગત તે અન્ય શરીરોનું મૂળ હોઈ, પરંપરાથી તે જીવના ઉપભોગનું સાધન છે જ, અને તેથી તેને શરીર ગણ્યું છે

આ પાત્રમાથી તૈજસ અને કર્મણુ શરીરનો સબધ આત્માની સાથે પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે, તે શરીરો બધા સમારિએને હોય છે જ્યારે, ઔદારિક આદિ ત્રણ તો આત્મા સાથે અસ્થાયી સબધવાળા છે]

એક સાથે એક સસારી જીવને ઓછામાં ઓછા એ અને અધિકમાં આઠક ચાર શરીર હોઈ શકે, પાત્ર ક્યારે પણ હોઈ શકે નહિ જ્યારે બે હોય ત્યારે તૈજસ અને કર્મણુ હોય કેમકે એ બંને, જીવને સસાર હોય ત્યાં સુધી ગ્રહેતારા છે એ સ્થિતિ અતરાલગતિમાં જ હોય છે કેમકે એ સમયે અન્ય કાર્ષ શરીર હોતું નથી જ્યારે ત્રણ

૧ જીવો અગળ ગોશાલકના ચરિતમાં તેનો બંને રીતનો ઉપયોગ, પા ૨૮૩-૪

૨. એક શરીર છાડી, બીજા શરીરને સ્થાને જવા સુધીની

૪ જીવો અને શરીર

૧

પાંચ શરીર

ઓ —હે ભગવન્ ! શરીરો કેટલાં કર્તા છે ?

મ —હે ઓતમ ! શરીરો પાંચ કર્તા છે. ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તેજસ અને કામૈષ્ય.

[વિવરણ જીવનું ક્રિયા કરવાનું સાધન તે શરીર. ૧ જે શરીર ભાષી સકાય અને જેનું હૃદય બેદન થઈ શકે તે (અધૂર શરીર) ઔદારિક કહેવાય છે. ૨ જે શરીર ક્યારેક નાનું, ક્યારેક મોટું, ક્યારેક પાતળું ક્યારેક જડું ક્યારેક એક ક્યારેક અનેક ઇત્યાદિ વિવિધ રીતે બદલાઈ શકે તે વૈક્રિય. ૩ જે શરીર રક્ત ઓઢ પૂર્વ મંચા જલધારા મુનિથી / રમી સકાય છે તે આહારક. ક્યારે તે મુનિને કોઈ મહત્ત્વ વિષયમાં સંદેહ થાય અને કોઈ સવશ નજીકમાં ન હોય ત્યારે અન્ય ક્ષેત્રમાં જવા માટે તે હાથ જેવકું નાનું આહારક શરીર રચે છે તે શુભ મુખમોથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી મુદર હોય છે નિર્દોષ હોય છે અને અત્યંત સ્ક્રિમ હોવાથી ક્યાંય રોકાતું નથી. સંદેહ દૂર થતાં અંતમુદ્રિતમાં તે શરીર વીખરાઈ જાય છે. ૪ જે શરીર તેજોમય હોવાથી આપેલા આહાર આદિને પચાવવામાં અને દીપ્તિમાં કારણભૂત થાય છે તે તેજસ. તેનું અન્ય કામ

૧ દેવો અને નારકોને તે શક્તિ જ મળી હોય છે; ક્યારે મન જ મરુપ્ત થાય અને તિલ્લોમાંથી જેને તથાજન્ય તે પ્રભાવની શક્તિ પેદા થઈ હોય છે તેને જ તે હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન! જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરે, તે ગ્રિયત દ્રવ્યોને^૧ ગ્રહણ કરે, કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ?

મં—હે ગૌતમ! તે ગ્રિયત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે અને અસ્થિતને પણ કરે પ્રતિબંધ ન હોય તો જ્યે દિશાઓમાંથી

આર ઇદ્રિય પર્યાપ્ત સુધી નહીં પણ પર્યાપ્ત બાહર વાયુકાયિં એકે દ્રિયને તે ઉપરાંત વૈક્રિય પણ હોય

(૨) અપર્યાપ્ત રત્નપ્રજ્ઞા પૃથિવી નારં પચે દ્રિયને વૈક્રિય, તેજસ અને કાર્મણ્ હોય, પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય એમ સાતે મૃત્વી સુધી નહીં

(૩) અપર્યાપ્ત સમૂર્ધિમ જલચરને ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ્ હોય પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભંજ અપર્યાપ્તને પણ તે જ હોય પરંતુ ગર્ભંજ પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય હોય જલચરના આર વિહલ્પો પ્રમાણે જ ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, છુત્પરિસર્પ અને ખેચરના પણ આર વિહલ્પ નહીં

(૪) સમૂર્ધિમ મનુષ્યેષ ચે દ્રિયને ઔદારિક, તેજસ, અને કાર્મણ્ હોય ગર્ભંજ અપર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભંજ પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય અને આહારક હોય

(૫) નૈરચિદાની ચેઠ અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત અનુરકુમાર ભવનવાસી નહીં એ બે વિહલ્પો પ્રમાણે ન્તનિતકુમારે સુધી, પિંગાચાથી માઝીને આવર્ણો સુધી, ચ દ્રોણી માઝીને તારાઓ સુધી, સૌધર્મથી અચ્યુત કલ્પ સુધી, તથા ગૈવયક અને અનુરીપપાતિક સુધીનું પણ નહીં

૧ જેટલા આકાશક્ષેત્રમાં જીવ રહેલો છે, તેની અંદર રહેલા જે પુદ્ગલદ્રવ્યો તે ગ્રિયત દ્રવ્યો હોવાય છે તેની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા ‘અગ્રિયત’ હોવાય છે

દામ છે ત્યારે તૈજસ્ય કામણુ અને ઔદારિક અથવા
તો તૈજસ્ય કામણુ અને વૈદિક્ય દોષ છે પદ્મેશ્વર પ્રકાર
મનુષ્ય અને તિર્થચોર્માં અને બીજા પ્રકાર દેવ અને નારીકામ
ત્ત્વકાગથી સર્વ મરણુ પર્મત દોષ છે બ્યારે ચાત્ર કામ
છ ત્યારે તૈજસ્ય કામણુ ઔદારિક અને વૈદિક્ય અથવા તે
તજસ્ય કામણુ ઔદારિક અને આદારક દોષ છે પદ્મેશ્વર
વિકલ્પ વૈદિક્યસંખ્યાના પ્રયોગ સમયે કેટલાક મનુષ્યો તથા
તિર્થ ચોર્માં મળી આવે છે બ્યારે બીજા વિકલ્પ આદારક-
સંખ્યાના પ્રયોગ સમયે ઔદ પૂર્વ જાણનારા મુનિર્માંજ દામ
છ પાંચ સરીર એક સાથે કરી પણ હોતા નથી કારણકે
વૈદિક્યસંખ્યા અને આદારકસંખ્યાના પ્રયોગ એક સાથે
સંભવતો નથી. કારણકે વૈદિક્ય સંખ્યાના પ્રયોગ સમયે અને
સંખ્યાથી સરીર જનાવી લીધા પછી નિષ્કર્મથી પ્રમત હતા દામ
છ પરંતુ આદારકના વિગતમાં તેમ નથી કેમકે આદારક-
સંખ્યાના પ્રયોગ જોડે પ્રમત હતામાં દામ છે પરંતુ એનાથી
સરીર જનાવી લીધા પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયનો સંભવ
હોવાથી અપ્રમત ભાવ પેદા થાય છે જોડે સક્તિ રૂપે તે
પાંચ સરીર એક સાથે હોઈ શકે છે પણ આવિર્ભાવની
અપેક્ષાએ પાંચ એક સાથે નથી હોતા.^૧

— સતક ૧૬ ૧૭ ૧ જોડે ૧

૧ સતક ૮ હોં ૧ માં આદારક કેટલીક વિગતો આ
પ્રમાણે છે

(૧) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીભગ્ન કોઈદ્રિયને ઔદારિક તૈજસ્ય
અને મપણુ સરીર દોષ) પર્યાપ્તને પણ તે જ દોષ એ પ્રમાણે

૨

પાંચ ઇન્દ્રિયો

ગૌં—હે ભગવન! ઇન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે તે આ

પ્રમાણે સ્પર્શઇન્દ્રિય (ચામડી), રસનેદ્રિય (જીભ), ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક), નેત્રેન્દ્રિય (આંખ) અને શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન) *

બધા સસારીઓને પાંચે ઇન્દ્રિયો નથી હોતી (પૃથ્વી, આદિ કેટલાક જીવોને) એક (સ્પર્શ), કરમિયા વગેરે કેટલાકને બે (સ્પર્શ અને રસ), કીડી વગેરે કેટલાકને ત્રણ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ), ભમરા વગેરે કેટલાકને ચાર (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર), અને મનુષ્ય વગેરે કેટલાકને પાંચ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર અને શ્રોત્ર) ઇન્દ્રિય હોય છે

પાંચે ઇન્દ્રિયોના ‘દ્રવ્ય’ અને ‘ભાવ’ એમ બન્ને બેદ છે પુદ્ગલમય જડ ઇન્દ્રિય તે દ્રવ્યેન્દ્રિય છે, અને આત્મિક પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિય તે ભાવેન્દ્રિય

દ્રવ્યેન્દ્રિયના પશ્ચુ પાછા નિર્વૃત્તિ અને કરણુ એમ બે પ્રકાર છે શરીરની ઉપર કેખાતી ઇન્દ્રિયોની આકૃતિઓ, જે પુદ્ગલસ્પર્શોની વિશિષ્ટ રચનાઓ છે, તે નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય, અને નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિયની બહાર અને અદરની પૌદ્ગલિક શક્તિ, જેના વિના નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય જ્ઞાન પેદા કરવાને અનમર્થ છે, તે ઉપકરણેન્દ્રિય

ભાવેન્દ્રિય પશ્ચુ ‘લઙ્ગિધ’ અને ‘ઉપયોગ’ એમ બે પ્રકારની છે ઇન્દ્રિયહેતુક જ્ઞાનને રોકનારા કર્મોનો કાય અને

*શતક ૧૮, ઉદે ૧, ગત ૧૭, કદે ૧ પશ્ચુ

અને પ્રતિજ્ઞા દોષ તો કદાચ તથા દિશામાંથી કદાચ ચાર દિશામાંથી અને કદાચ પાંચ દિશામાંથી પુરુષોને મદલ કરે ?

વૈદ્ય શરીરની બાબતમાં પણ તે પ્રમાણે જણાવે પરંતુ તે અવસ્થા હોય દિશામાંથી આવેલાં હોય છ ? એ પ્રમાણે આદારક શરીરનું પણ જણાવે

તે ત્થ શરીરની બાબતમાં સ્થિત ધ્યેયેતે ૮ મદલ કરે છ એમ કહેવું બાકીનું બધું બૌદ્ધિક પ્રમાણે કહેવું કાર્મણ શરીર સમધિ પણ એમ જ જણાવે

શ્રોત્રેન્દ્રિયી નિદુન્દ્રિય સુધીની બાબતમાં વૈદ્ય શરીરની પેઠે જણાવે અને સ્પર્શેન્દ્રિય સમધિ બૌદ્ધિક શરીરની પેઠે જણાવે ૩

મનોમાન અને વચનમાન મટિ કાર્મણ શરીરની પેઠે જણાવે, પણ વિમેય એ કે અવસ્થા હોય દિશામાંથી આવેલા પુરુષો મદલ કરે છ કાર્મણ સમધિ બૌદ્ધિક શરીરની પેઠે જણાવે

—શ્લોક ૩૫ સ્વ ૩

૧ બૌદ્ધિક અને મોક્ષના તરફ આત્મા દોષ તો તેરે આત્મા દિશામાંથી પુરુષનામદલ દોષ.

૨. કારણકે કાર્મણપૂર્વક વૈદ્ય શરીર ક્યારે પણ બૌદ્ધિક ન દોષ છે અને તે તરફનાત્મા મન્યમાં દોષમાં તેને અવસ્થા ક દિશાના આદારનો સંબંધ છે

૩ કારણકે સ્પર્શેન્દ્રિય બૌદ્ધિક ક્યારે છે

અનુખ્યમા ભાગ નેટલી છે જિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ એથી નવ આગળ નેટલી છે, અને સ્પર્શેદ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે પાચે ઇન્દ્રિયો અનત પ્રદેશની બનેલી છે તે ઇન્દ્રિયો અનુખ્યેય પ્રદેશમા રહેલી (અવગાઢ) છે નેત્ર દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઢોળું દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી ઘ્રાણેદ્રિયની, તેથી અનુખ્યેયગણી જિહ્વાધન્દ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના સ્પર્શધન્દ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇન્દ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય ઓગામા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછું આગળના અસખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ઢોળું દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દનું ઢોળું દ્રિય સાબળી શકે છે, નેત્ર દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે—અર્થાત્ લાખ યોજન નેટલો દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન નેટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તે અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ ગ્રંથમાથી પદરમા શક્ટિય પદનો આખો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં લિખારવો એમ જણાવ્યું છે

ઉપશમ, અર્થાત્ આત્માની ભણવાની શક્તિ તે સન્ધિઈન્દ્રિય, અને તે શક્તિનો પોતપોતાના વિષયમાં (નિરૂતિ અને ઉત્કરણની મદાવધી) ઉપયોગ તે ઉપયોગઈન્દ્રિય.

સન્ધિઈન્દ્રિય હોય ત્યારે જ નિરૂતિનો સભવ છે અને નિરૂતિ વિના ઉપકરણઈન્દ્રિય હોતી નથી, અર્થાત્ સન્ધિ પ્રાપ્ત થયે છે તે જ નિરૂતિ, ઉપકરણ અને ઉપયોગ નાઈ શકે છે ત / રીતે નિરૂતિ પ્રાપ્ત થયે છે / ઉપકરણ અને ઉપયોગ હોઈ શકે છે તથા ઉપકરણ પ્રાપ્ત થયે છે જ ઉપયોગનો સભવ ॥ આરંભ કે પૂર્વ પૂર્વ ઈન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયે છે / ઉત્તર ઉત્તર ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થવાનો સભવ છે પગલુ એવો નિયમ નથી કે ઉત્તર ઉત્તર ઈન્દ્રિયોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે / પૂર્વ પૂર્વ ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થાય.

તે પાંચે ઈન્દ્રિયના અનુક્રમે પદ રસ, ગંધ, વસ્તુ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયો છે *

કર્ણેન્દ્રિયનો ધાટ કદબના હૂણ જેવો છે ૧ નેત્રેન્દ્રિયનો આકાર મસૂરની ઢાળ જેવો છે શ્રાવણેન્દ્રિયનો આકાર અતિસુક્ષ્મ ચંદ્ર જેવો એટલે કે એક ભાતના હૂણની પાખડી જેવો છે નિહ્વેન્દ્રિયનો આકાર સળવા (અન્ના) જેવો છે અને ગ્રંથેન્દ્રિયનો આકાર અનેક પ્રકારનો છે

અર્થાત્ ઈન્દ્રિયો આમળના અસખ્યેષ આમ જેટલી ભાડી છે કણુ ૮૫ નેત્રેન્દ્રિય અને નાસિકેન્દ્રિયની પહોળાઈ આમળના

* સ્તવક ૩ ક્રોડે ૬

૧ નિરૂતિ એટલે આધાર. તે આધાર અદરનો અને અદારનો એમ બે પ્રકારના છે. અહીં અદરનો આધાર સમજાવ્યો છે

અનખ્યમા ભાગ નેટલી છે નિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ એથી નવ આગળ નેટલી છે, અને અર્ષદ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે પાચે ઇદ્રિયો અતત પ્રદેશની યનેલી છે તે ઇદ્રિયો અસખ્યેય પ્રદેશમા રહેલી (અવગાહ) છે નેત્ર દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઈર્ણ દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી દ્રાણે દ્રિયની, તેથી અમખ્યેયગણી નિહ્વાઈદ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના અર્ષદ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇદ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે બધી ઇદ્રિયોનો વિષય ઓગ્રમા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછું આગળના અસખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ઈર્ણ દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ઈર્ણદ્રિય સાંભળી શકે છે, નેત્ર દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે — અર્થાત્ લાખ યોજન નેટલે દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાટીની બધી ઇદ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન નેટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદ્દે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તેા અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ અથવાથી પદરમા ઇદ્રિય પદનો આજો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં ઉતારવો એમ જણાવ્યું છે

૫ જીવ અને બાપા મન કાચ

૧

બાપા

જીવ^૧ જેવું મંસારચનાર્થ મુખ્ય એવું ૩૫ી અજીવ તત્ત્વ જેન પરિભાષામાં પુદ્ગલ કહેવાય છે તેના મુખ્ય આઠ પ્રકાર છે બાવાના પુદ્ગલો (પરમાણુઓ - બાપાવગણ), મનના પુદ્ગલો (મનોવગણ) આત્મેન્દ્રિયના પુદ્ગલો (આત્મેન્દ્રિયવગણ) ઔદારિક પુદ્ગલો (ઔદારિકવગણ) વૈશ્વિક પુદ્ગલો (વૈશ્વિકવગણ) આકારક પુદ્ગલો (આકારક વગણ) તન્મય પુદ્ગલો (તન્મયવગણ) અને કામણ પુદ્ગલો (કામણવગણ) જન્યતમા આકાર ધરનારી જે કોઈ જ ચીજ છે તે બધીનો સમાવેશ આ આઠ તત્ત્વો પુદ્ગલોમાં જ થાય છે આ આઠ સિવાય કોઈ પણ બીજું વસ્તુ નથી કે જે પુદ્ગલરૂપ હોય એ પુદ્ગલના ત્યાગાવિરૂપ ગુણો આ છે ષષ્ઠ રસ, ગંધ, વણ, સ્પર્શ (અવાજ)^૨ બોધ (પરસ્પર સંબોધ) સંક્રમણ, સ્વલપણ કેઈ તત્ત્વ

૧ જીવ બધું વિવરણ શબ્દ ૨, કહેલું ૧માં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રજાપત્ય સૂત્રમાંથી (૫ ૩૧-૩૦) વાચ્યને લીધેનું છે

૨ વૈશ્વિક નૈવાલિકાની પહે જેવ હજી ન જન્મને આમસને સુદ્ધ બધી માનવ પક્ષ તને બાપાવગણના પુદ્ગલોનો એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ પરિણામ મારે છે એ સુદ્ધ આ માના પ્રવલ્લથી ઉત્પન્ન થાય તે પ્રવૈગજ કહેવાય છે અને તેની પ્રવલ્લ સિવાય ક્ષેત્ર-વાહનની જગના જેવો અવાજ-વૈશ્વિક કહેવાય છે પ્રવૈગજમાં મનુષ્યાદિની બાપાના ચલિત્રાદિના અવાજે તથા સ્વલપ થી થતા અવાજોનો સમાવેશ થાય છે

આકારે રહેવાપણું, કાઈ રીતે ફાટવું - નોખા ચતુ-ભેદાવું,
અધારુ,^૧ છાચો,^૨ આતપ,^૩ અને ઉલોત^૪

પુદ્ગલમા પ્રત્યેક અણુએ તથા છેક મોટા ઝકધીમા પણ
તે ચૌદે ગુણો હોય છે વિશેષ એટલો કે કાઈ અણુ કે
સ્કંધમા અમુક ગુણનું આધિક્ય હોય યા અમુક ગુણની
ગણપ હોય

ઉપર જણાવેલા આઠે જાતના પુદ્ગલો લોકાગ્રશમા
હસોહસ ભરેલા છે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ આ
પ્રમાણે છે તે અનંત પ્રદેશવાળા છે, રહેવા માટે અમર અથ
પ્રદેશ નેટલી જગાં રોકે છે, તે એક સમય સુધી અને
અસમય સમય સુધી પણ એક જગે ટકી શકે છે, પણ
વધારે ટકતા નથી, તે અણુઓમા કાળો, નીલો, લાલ, પીળો
અને ઘોળો એમ પાંચે વર્ણ છે, સુગંધ અને દુર્ગંધ એમ બે
ગંધ છે, ઠંડો, ઊંડો, ચીકણો અને લૂંચો એ ચાર સ્પર્શ છે^૫

૧ અધારું બીતની ચેટે આખની જોવાની શક્તિને આટ
આવે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૨ છાચો ઠંડા વાથુની ચેટે ઠંડો આપી આપણને જુગી
કરે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૩ તડકો અગ્નિની ચેટે જીનો હોવાથી પુદ્ગલરૂપ છે

૪ જુઓ તત્ત્વાર્થ અ પ, સ્ ૨૩-૪ સૂચ્ય આદિનો ઉપજી
પ્રકાશ તે આતપ અને ચદ્ર આદિનો અનુષ્ઠ પ્રકાશ તે ઉલોત

૫ કુલ સ્પર્શો તે ઉપર જણાવેલા ઉપરાત ઠંડણ, ટોમળ,
બારે અને હળવો મળીને આઠ છે મોટા સ્કંધોમા આઠે સ્પર્શ
હોય છે.

અને તીખા કડવો કરાવેલો, ખરો તથા મધુર એમ
ચાલે સહે

તે ભાગના અણુઓમાં પણ બે જાતનાં અણુ હોય છે
કે સાક્ર ભાગપણે મદલુને ચોખ્ખા અને કેટલાક સાધારણ
ઉપર જે અણુ કહવામાં આવ્યું છે તે ભાગના સાધારણ
અણુઓનું છે. ભાગપણે મદલુને ચોખ્ખા અણુઓનું તે બા-
નકપ છે તેઓમાં કેઈમાં એક અણુ અને કેઈમાં બે અણુ
હોય છે કેઈમાં એક ૨૫ બે ૨૫ તથા ૨૫ ચાર ૨૫
કે કેઈમાં ચાલ ૨૫ હોય છે કેઈમાં એક બે-અણુ ચાર અને
કેઈમાં પાંચે ૨૫ હોય છે તથા કેઈમાં બે અણુ અને કેઈમાં
ચારે ૫૫ હોય છે. બોલનાર જણુ શ્રીકૃષ્ણમાં રહેલા
નવ અણુઓના ભાગપણે વાપરતો નથી પણ બધા તેનો
આદ્રમાં રહેલો છે ત્યાં જે (ભાગના) અણુઓ રહેલા હોય,
તમને જ વપરાય ત્યાં છે કેઈ બોલનાર મહાપ્રવલ્લભા
હોય તે તેણે બોલેલ શબ્દના અણુઓ હકે બોલને છે
જે શબ્દ શબ્દપણુ મૂકી દઈ વીખરાઈ નામ છે અને તે કાર્ત્ત
બોલનાર મહા પ્રવલ્લભા હોય, તે તેણે કહેલ શબ્દના
અણુઓ અણુકે ચોખ્ખા સુધી તઈ પછી શબ્દપણુ હોય તઈ
વીખરાઈ નવ છે અર્થાત્ શબ્દમાં એવી પણ ગતિ ઉત્પન્ન
ચર્ક રહે છે કે જેથી તે બધાંક પર્વત પણ પહોંચી
રહે છે

ભાગના આદિકારણુ જીવ છે ભાગના ઉપવિ શરીરથી
કે તેનો શબ્દ વજ જેવો છે અને તેનો અંત બોલને છે
છે ભાગના માત્ર પ્રકાર છે સત્, સુખ (અસત)

સત્ય-મૃપા (મિથ્યા), અને અસત્યભાષા (મત્સ્ય પશુ નહીં, તેમ અસત્ય પશુ નહિ) :-

સત્યભાષી સૌથી થોડા છે, અસત્યભાષી તે કરતા અસખ્યગણા છે, તે કરતા સત્યમૃપાભાષી અસખ્યગણા છે, અને અસત્ય-અમૃપા-ભાષી તે કરતા પણ અસખ્યગણા છે

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્' ભાષા એ જીવસ્વરૂપ છે કે તેવી અન્ય છે ?x'

મં—હે ગૌતમ' ભાષા એ આત્મા નથી પણ તેવી અન્ય (પુદ્ગલસ્વરૂપ) છે

ગૌં—હે ભગવન્' ભાષા કેવળી છે કે અરૂપી છે ?

મં—હે ગૌતમ' ભાષા (પુદ્ગલમય હોવાથી) રૂપી છે, પણ અરૂપી નથી

ગૌં—હે ભગવન્' જીવેને ભાષા હોય છે કે અજીવેને ?

મં—હે ગૌતમ' જીવેને ભાષા હોય છે, પણ અજીવેને ભાષા હોતી નથી.

* જેલો પ્રકાર તે સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમાં વપરાતી ભાષાનો છે એ ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને અશિક્ષિત ધાત્ર ઇન્દ્રિયવાળા તિથે અસત્યઅમૃપાભાષી, (સામાન્ય રીતે) કહેવાય છે તે બધાનું જોલણ નથી સત્ય કે નથી અસત્ય માત્ર તે કાર્ત્તિક સંબોધન કે આજ્ઞારૂપ હોય છે

x જીવથી પ્રયોજાય છે, જીવના બધા અને મોક્ષનું નારણ થાય છે, માટે જીવનો ધર્મ હોવાથી, ભાષાને આત્મા નહીં શકાય કે આત્મેન્દ્રિયગ્રાહ — મૂર્ત — હોવાથી જન્મ કરતા અત્યંત કહેવાય, એ શકાથી પ્રશ્ન છે.

ઓ —હે ભગવન્! બોધાયા પૂર્વે બાપા કહેવાય
બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય, કે બોધાયા પછી બાપા
કહેવાય?

મ —હે ઝોતમ! બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય.
—સતક ૧૩ છે ૭

૨

મન

ઓ —હે ભગવન્! મન એ આત્મા છે કે તેથી
અન્ય મન છે?

મ —હે ઝોતમ! મન એ આત્મા નથી, પણ તેથી
અન્ય (પુરુષસ્વરૂપ છે)

ઓ —હે ભગવન્! મન રૂપી છે કે અરૂપી?

મ —હે ઝોતમ! મન (પુરુષસ્વરૂપ હોવાથી) રૂપી છે
પરંતુ અરૂપી નથી

ઓ —હે ભગવન્! જીવેને મન હોય છે કે અજીવેને?

મ —હે ઝોતમ! જીવેને મન હોય છે પણ અજીવેને
મન નથી હોતું

ઓ —હે ભગવન્! મન કેટલા પ્રકારનું છે?

મ —હે ઝોતમ! મન ચાર પ્રકારનું કશું છે સત્ય
અસત્ય, મિત્ર તથા સત્ય પણ નહિ કે અસત્ય પણ નહિ

—સતક ૧૩ છે ૮

૩

કામ

ઓ —હે ભગવન્! કામ(સરીર) આત્મા છે કે તેથી
અન્ય છે?

મં—હે ગૌતમ ! કાય આત્મા પણ છે (કારણ કે શરીરને સ્પર્શ થતા તેનો આત્માને અનુભવ થાય છે), તેમ જ આત્માથી ભિન્ન પણ છે, (નહિ તો શરીરનો નાશ થતા આત્માનો પણ નાશ થાય)

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાય રૂપી છે કે અરૂપી ?

મં—હે ગૌતમ ! (સ્થૂલ શરીરની અપેક્ષાએ) રૂપી પણ છે, અને (કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે) અરૂપી પણ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાય સચિત્ત (સજીવ) છે, કે અચિત્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! (જીવત, અવસ્થામાં ચૈતન્યયુક્ત હોવાથી) સચિત્ત પણ છે, અને (મૃત અવસ્થામાં ચૈતન્યનો અભાવ હોવાથી) અચિત્ત પણ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવોને કાય હોય છે કે અજીવોને ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવોને પણ હોય છે, અને અજીવોને (તીર્થંકરાદિની મૂર્તિને) પણ હોય છે

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૭

૬ જીવને લગતી કેટલીક બાબતો

૧

અધિકરણ

‘ અધિકરણ એટલે હિંસાદિ પાપકર્મના હેતુભૂત વસ્તુ તેના આત્મિક અને બાહ્ય બે ભેદ છે તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયો આત્મિક અધિકરણ છે, અને કુહાડા, કેશ વગેરે પરિગ્રહાત્મક વસ્તુઓ બાહ્ય અધિકરણ છે ’

મો —હે ભગવન્! છવ અધિકરણી-અધિકરણવાળો

છે કે અધિકરણરૂપ છે ?

મ —હે જોતમ! છવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે

મો —હે ભગવન્! એનું શું કારણ ?

મ —હે જોતમ! ને છવ વિરતિવાળો હોય તેને શરીરરૂઢિ આતર અને આજ પરિબ્રહ્માત્મક વસ્તુનો સહભાર હોવા છતાં પણ ભક્તવના અભાવથી તે અધિકરણી કે અધિકરણ કહેવાતો નથી પરંતુ ને છવ અવિરતિવાળો હોય છે તેને ભક્તવ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણરૂપ કહેવાય છે

જોકે ને અધિકરણવાળો હોય તે અધિકરણી કહેવાય, છતાં શરીરરૂઢિ અધિકરણથી ક્ષમિત અભિન હોવાથી છવ અધિકરણરૂપ પણ છે

મો —હે ભગવન્! છવ સાધિકરણી^૧ છે કે નિરધિકરણી ?

મ —હે જોતમ! છવ સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી અવિરતિરૂપ હોવાથી છવ સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી.

મો —હે ભગવન્! છવ આત્માધિકરણી^૨ કે પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૩ છે ?

૧. શરીરરૂઢિ અધિકરણ સહિત તે સાધિકરણી

૨. સ્વયં પ્રજ્ઞા કરે તે આત્માધિકરણી અન્યની પાસે

કશને તે પરાધિકરણી અને સ્વયં કરે તથા અન્યની પાસે કશને તે ક્ષયધિકરણી

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રણે છે અવિરતિરૂપ હંતુથી
જીવ નિરધિકરણી નથી

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૧

૨-

વેદક

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદક, * પુરુષવેદક, નપુસકવેદક,
અને અવેદક—એ બધા જીવોમાં કયા જીવ કોનાથી વધારે,
ઓછા કે તુલ્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી ઘોડા પુરુષવેદકો છે, તેનાથી
સખ્યેયગણા સ્ત્રીવેદક છે, અવેદક અનતગણા છે અને
નપુસકવેદક અનતગણા છે

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થચર પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓ
અનુક્રમે ૩૨ વધારે ૩૨ ગણી, સત્તાવીશ વધારે સત્તાવીશ-
ગણી, અને ત્રણ વધારે ત્રણગણી છે વળી નવમા વગેરે
ગુણુચ્ચાનોવાળા ૪૦ જીવો અને સિદ્ધો અવેદક છે, અને
તે બધા અનત હોવાથી સ્ત્રીવેદવાળાઓ કરતા અનતગણા
છે વળી સિદ્ધો કરતા અનતકાયિકો^૧ (જેઓ નપુસક છે તે),

* સ્ત્રીવેદ એટલે સ્ત્રીજાતિને યોગ્ય હામાદિ વિકાર ને
પ્રમાણે પછીના વેદોનું સમજવું

૧ અનત જીવોનું મળીને એ= જ સામાન્ય શરીર હોય તે
અનતકાયિક કહેવાય છે તે જેવા કે આદુ, બટાટા વગેરે
વન-પતિઓ

મૌ —હે ભગવન્! છવ અધિકરણી—અધિકરણવાળો
 છે કે અધિકરણરૂપ છે ?

મ —હે જોતમ! છવ અધિકરણી પણ છે અને
 અધિકરણ પણ છે

મૌ —હે ભગવન્! એનું શું કારણ ?

મ —હે જોતમ! જે છવ વિશતિવાળો હોય તેને
 સરીરાદિ આતર અને બાહ્ય પરિબ્રહ્મક વસ્તુનો સમાવ
 હોવા છતાં પણ મમત્વના અભાવથી તે અધિકરણી કે
 અધિકરણ કહેવાતો નથી, પરંતુ જે છવ અવિશતિવાળો હોય
 છે તેને મમત્વ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણરૂપ
 કહેવાય છે

તો જે અધિકરણવાળો હોય તે અધિકરણી કહેવાય
 છતાં સરીરાદિ અધિકરણથી ક્ષયિત અભિન હોવાથી છવ
 અધિકરણરૂપ પણ છે

મૌ —હે ભગવન્! છવ સાધિકરણી^૧ છે કે
 નિરધિકરણી ?

મ —હે જોતમ! છવ સાધિકરણી છે પણ
 નિરધિકરણી નથી અનિશ્ચય હેતુથી છવે સાધિકરણી
 છે પણ નિરધિકરણી નથી.

મૌ —હે ભગવન્! છવ આત્માધિકરણી કે
 પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૨ છે ?

૧. સરીરાદિ અધિકરણ સહિત તે સાધિકરણી

૨. સ્વયં પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્માધિકરણી, અન્યની પાસે
 કશવે તે પરાધિકરણી અને સ્વયં કરે તથા અન્યની પાસે કશવે
 તે ઉભયાધિકરણી

આલિસત્રાદિનું કરણ, અથવા ક્ષેત્ર દ્વારા ગ્રાધ્યાયનું કરણ તે ક્ષેત્રકરણ કાલક્રમ કરણ અથવા કાળનું, કાળ વડે અથવા જાળમાં કરણ તે કાળકરણ ૪ નારકાદિ ભવરૂપ કરણ તે ભવકરણ ૫ એ પ્રમાણે ભાવકરણ મળે પછી જાણવું

વળી પાચ પ્રકારના શરીર પ્રમાણે પાચ પ્રકારનું શરીર-કરણ છે, પાચ પ્રકારની ઇન્દ્રિયો પ્રમાણે પાચ પ્રકારનું ઇન્દ્રિયકરણ છે, તે પ્રમાણે ચાર પ્રકારે ભાષાકરણ,^૧ ચાર પ્રકારે મનકરણ,^૨ ચાર પ્રકારે કપાયકરણ, સાત પ્રકારે સમુદ્ધાત^૩ કરણ, ચાર પ્રકારે સજ્જાકરણ, ૭ પ્રકારે લેસ્યાકરણ, અને ત્રણ પ્રકારે દષ્ટિકરણ^૪ જેવું વેદકરણ પણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક એ ત્રણ પ્રકારો મુજબ ત્રણ પ્રકારનું છે .

એકેન્દ્રિયથી માહીને પચેન્દ્રિય સુધી પાચ પ્રકારના જીવો મુજબ પ્રાણાતિપાતકરણ પણ પાચ પ્રકારનું છે

‘વર્ણ’, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને મગ્ધાન (આકૃતિ) – એ પાચ પ્રમાણે પુદ્ગલકરણ પણ પાચ પ્રકારનું છે ૪

— સતક ૧૯, ઉદ્દે ૯

૧ જુઓ આગળ ભાષા તથા મનના ચાર પ્રકાર, પા ૩૬૪

૨ જુઓ સાત પ્રકારના સમુદ્ધાત માટે પા ૬૨, ટિં ૩

૩ સમકિતદષ્ટિ, મિથ્યાત્વદષ્ટિ અને મિત્રદષ્ટિ – એ ત્રણ દષ્ટિઓ – સમજણ – અર્થાએ છે

૪ કરણ પ્રમાણે જ નિર્વૃત્તિ (નિષ્પત્તિ – તે પ્રમાણે થતું તે) પણ જાણવી જોઈ જીવનું એકેન્દ્રિયાદિ જીવરૂપે થતું તે એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ, એ પ્રમાણે કર્મનિર્વૃત્તિ, શરીરનિર્વૃત્તિ, જ્ઞાપાનિર્વૃત્તિ, ઇન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ, મનોનિર્વૃત્તિ, ક્ષયાનિર્વૃત્તિ વગેરે

અનતમળા મળ્યા છે તેથી તેઓ અનેક કરતા
અનતમળા છે^૧

—છાંદ ૧ વે ૩

૭

કરણ

ગી —૬ ભગવન્ કરણ કેટલા પ્રકારનાં હતાં છે ?

મ —૬ મોતમ કરણ ચાર પ્રકારનાં હતાં છે
મનકરણ વચનકરણ કાવકરણ અને કમકરણ (કર્મકરણ
એટલે કમના જામનાદિમાં નિમિષમૂળા છવનું ચીવ)

નરસિકાદિ છવે મુખામુખ કરણથી વિવિધ મુખદુઃખાદિ
અનુભવે છે

—છાંદ ૧ વે ૧

*

*

*

ગી —૬ ભગવન્ કરણ કેટલા પ્રકારે કશું છે ?

મ —૬ મોતમ કરણ પાંચ પ્રકારે કશું છે દ્રવ્યકરણ
દેવકરણ, કાષ્ઠકરણ, ભવકરણ અને આરકરણ

વિવરણ જે વડે કરાય તે કશું કિયાનું માખન, અથવા
કણુ ત કશું. તેના પાંચ પ્રકાર છે ૧. દ્રવ્યરૂપ દાનરૂપ
વડે કશું ત દ્રવ્યકરણ અથવા સંસારાદિ દ્રવ્ય વ કદાદિ
દ્રવ્યનું કરતુ તે દ્રવ્યકરણ ૨. દેવરૂપ કરણ, અથવા

૧ પ્રસંગવશાત્ અણુથી થેનું બીક થયે છે અણુન્ય-અણુમ-
બી મુખ ન બનાય છવે કરતાં અણુ-વરમ-મુખા થનારા છવે
અનવચન્યા છે કરણ કે અણુન્યે કરતાં સિદ્ધા અનવચન્યા
હતા છે અને એટલા સિદ્ધા છે તેટલા જ વરમ છવે છે

ખાખ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ, દુ ખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે બિન્ન બિન્ન અવસ્થાઓ બાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક ૭ બાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે બાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે ક્યારે નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી સ્વચ્છતાની પેઠે મત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોકાઈ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના ક્ષયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક બાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી પગ્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા ક્યારે કાઠી નાખવાથી જળમાં આવતી સ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો અબધ અસત છટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક બાવ છે ક્ષયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક બાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની વ્યુષિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય છે ૫ પારિણામિક બાવ દ્રવ્યનો એક પરિણામ છે, જે દ્રવ્ય દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બને જ ઉત્પન્ન થયા કહે છે, અર્થાત્ કોઈ પણ દ્રવ્યનું આભાવિક સ્વરૂપપરિણામ જ

૪

સસા

શ્રી —હે ભગવન! સસાઓ કેટલી કહી છ?

મ —હે મોતમ! હજી સસાઓ કહી છે ૧ આદ્યાર
સસા ૨ ભયસસા ૩ ચેયુનસસા, ૪ પરિમલસસા,
૫ કોષસસા, ૬ માનસસા ૭ આપાસસા ૮ લોકસસા,
૯ લોકસસા (વિગેય ભોધ) અને ૧ જોધસસા
(સામાન્ય ભોધ).

—સતક ૩ ઉદ્ ૮

૫

ભાવો

શ્રી —હે ભગવન ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છ?

મ —હે મોતમ ભાવ ૭ પ્રકારના કહ્યા છે
ઓપચમિક ક્ષામિક ક્ષાયોપચમિક ઔદમિક પારિધ્યમિક
અને સાનિધાતિક.

[વિવરણ. કેવળ દશન આત્માને એકાંત કાલિક નથી
માનવ કે એકાંત નિત્ય—અપરિધ્યામી નથી માનવ, પરંતુ
પરિધ્યામી નિત્ય માને છે મૂળ આદ્યમન્ય ત્રણેય કાળમાં
ચિર શા ખ્યા દેશ કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ઈશ્વર

સમજવા. તેમ જ વર્ણ આકૃતિની નિષ્કૃતિ પણ બલ્યની. અમને
નેરવિકલને હું સ યાનનિષ્કૃતિ છે અસુરકુમારોને સમજવુરમ
સુસ્થાન નિષ્કૃતિ છે પૃથ્વીકવિકલને અસુર અને અદ્રાક્ષસસ્થાન
નિષ્કૃતિ છે જ

ત નથી આકૃતિઓ આદે જુદી આ માનવનું અંતિમપરોડ
પુસ્તક પા.

ગમ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ્ય, દુઃખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે બિન્ન બિન્ન અવસ્થાઓ ભાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક છ ભાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે કયરો નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી ચ્વચ્છતાની પેઠે નત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોજાર્ધ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના લયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક ભાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી ધર્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા કયરો કાઠી નાખવાથી જળમાં આવતી ચ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો મળધ અસત છટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે ક્ષાયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક ભાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની વ્યુષિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય ૫ પારિણામિક ભાવ ડ્યવનો એક પરિણામ છે, જે ક્રાંત ડ્યવના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બને જ ઉત્પન્ન થયા હોય છે, અર્થાત્ કોઈ પણ ડ્યવનું આભાવિક સ્વરૂપપરિણમન જ

પારિણમિક ભાવ કદવાય. ૬ સાંનિપાતિક ભાવ એટલે
અનેક ભાવોના સુમેલનથી થતો ભાવ.

દર્શનમોહનીય કમના ઉપશમથી અમ્મકત્વ પ્રગટ થાય
છે મારે સમ્મકત્વ એ ઔપચરિક ભાવ છે જેવજાનના
વરણના કાચથી જેવજાન પ્રાપ્ત થાય છે મારે જેવજાન એ
સાર્વિક ભાવ છે મતિજાનવરણના કાચોપશમથી મતિજાન
પ્રગટ થાય છે મારે મતિજાન એ સાધાપચરિક ભાવ છે
જેવમતિ નામકર્મના ઉદયનું ફળ જેવમતિ છે મારે તે
ઔદયિક ભાવ છે શ્રવણ-ચેતન્ય ભવત્વ-મુક્તિની ચોખ્ખતા
અને અભવત્વ-મુક્તિની અચોખ્ખતા એ ત્રણ ભાવો આભારિક
છે અર્થાત્ તે કમના ઉદયથી કે ઉપશમથી કે કાચથી કે
કાચોપશમથી પેદા નથી થતા પરંતુ અનાદિમિક આત્મચ્ચન્દ્ર
અસ્તિત્વથી જ યથા છે તેથી તે પારિણમિક છે

મૌ —હે ભગવન્! ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારનો છે?

મ —હે ઔતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારે કાઠી છે
ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય
તે ઔદયિક ઉદયનિષ્પન્નના બે પ્રકાર છે શ્રવણમન્ય
અને અશ્રવણમન્ય કમના ઉદયથી શ્રવણ નિષ્પન્ન
યથેલા નારકતિર્થ આદિ પૃથ્વીયો શ્રવણનિષ્પન્ન કદવાય
છે અને કમના ઉદયથી અશ્રવણને વિષે યથેલા પૃથ્વીયો-
નેમોઃ કૌદારિકાદિ સરીર (કૌદારિક સરીરનામકર્મના ઉદયથી
પુદ્ગલસ્વરૂપ અશ્રવણને વિષે નિષ્પન્ન હોવાથી) અશ્રવણ-
નિષ્પન્ન છે *

—સૂતક ૧૭, શ્લોક ૧

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ—હે ભગવન! જીવ જીવત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે?

હૃ—હે ગૌતમ! તે પ્રથમ નથી, પણ અપ્રથમ છે જે જીવે જે ભાવ પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલો છે, તેની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ કહેવાય છે, જેમકે જીવત્વ અનાદિ કાળથી જીવને પ્રાપ્ત થયેલું છે, માટે જીવત્વની અપેક્ષાએ જીવ અપ્રથમ છે પરંતુ જે જીવ પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા જે ભાવને પ્રાપ્ત કરે, તેની અપેક્ષાએ તે પ્રથમ કહેવાય, જેમકે સિદ્ધત્વની અપેક્ષાએ મિદ્ધ પ્રથમ છે, કારણ કે સિદ્ધત્વ પૂર્વે જીવને પ્રાપ્ત થયેલું નથી અનાહારક જીવનો અનાહારક ભાવ વિચારીએ તો જે જીવ સિદ્ધગતિમા છે, તે સિદ્ધગતિના અનાહારક ભાવ કરતા પ્રથમ છે કારણ કે તેણે તે ગતિનું અનાહારકપણું પૂર્વે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, પરંતુ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત સમારી જીવ અપ્રથમ છે, કારણ કે, તેણે વિગ્રહગતિમા પૂર્વે અનાહારકપણું અનત વાર પ્રાપ્ત કર્યું છે

મમ્યગ્દષ્ટિજીવને સમ્યગ્દષ્ટિભાવ વડે વિચારીએ તો, જે જીવો પહેલી વાર જ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મમ્યગ્દષ્ટિભાવ કરતા પ્રથમ છે, પરંતુ જેઓ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ત્યાથી પડીને તેને ફરી પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અપ્રથમ છે મમ્યગ્દષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિદ્ધોને પણ પ્રથમ બોલવા, કારણ કે મિદ્ધત્વસહયગિત મમ્યગ્દર્શન મોક્ષગમન સમયે પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે

મિથ્યાદષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ ૭૧ અપ્રથમ
 ૭ કારણ કે મિથ્યાદર્શન આપદિ છે

સવત ૭૧ અને મનુષ્યને મમ્મનદષ્ટિ ૭૧ પ્રમાણે
 બળ્યવા [એ પ્રમાણે મૂળમાં અનેક બાબતોની અપેક્ષાએ
 પ્રથમતા—અપ્રથમતાનો વિચાર કરેલો છે]

—શ્લોક ૧૮ છે ૧

૭

સખિ

તે તે પ્રતિબંધક કમના કથાદિથી આત્માને રાત્રિ
 મુક્તો લાભ થવો તે સખિ કહેવાય.

ઔ —હે ભગવન! સખિ કેટલા પ્રકારની હતી છે?

મ —હે ઔતમ! સખિ છ પ્રકારની હતી છે

૧ તથાવિધ જ્ઞાનાવગ્ન્ય કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી
 યથામભવ પાચ પ્રકારના જ્ઞાનનો લાભ થવો તે જ્ઞાનસખિ.
 ૨ સમ્યક મિથ્યા કે મિથ્ય શ્લોકપ્ર આત્માનો પરિણામ
 તે દશનસખિ. ૩ આરિત્રમેહનીય કમના ક્ષય ઉપશમ
 કે ક્ષયોપશમથી થયેલો આત્મપરિણામ તે આરિત્રસખિ.
 ૪ અમત્યાજ્યાનાવરણ્ય ક્યાપના ક્ષયોપશમથી થયેલો
 દેશવિરત્તિષ્ઠ આત્મપરિણામ તે આરિત્રાચારિત્રસખિ. ૫-૬
 દાનાન્તરાય સામાન્તરાય ભોગાન્તરાય ઉપભોગાન્તરાય
 અને વીચીન્તરાય કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થતી
 સખિઓ. અનુક્રમે જ્ઞાનસખિ, લાભસખિ, ભોગસખિ,

ઉપભોગલક્ષિ, અને વીર્યલક્ષિ કહેવાય છે ૧૦ મતિ-
જ્ઞાનાવરણ ઝર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ બાવેન્દ્રિયોનો
તથા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિનામકર્મ અને પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયથી
દ્વ્યેન્દ્રિયોનો લાભ થવો તે ઇન્દ્રિયલક્ષિ

તેમા જ્ઞાનલક્ષિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ
પ્રજાગ્ની છે અજ્ઞાનલક્ષિ પણ મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન
અને વિભગજ્ઞાન અનુસાર ત્રણ પ્રકારની છે

દર્શનલક્ષિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ મિથ્યાત્વ -
મોહનીયકર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ શ્રદ્ધાન-
રૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યક્દર્શન લક્ષિ ૨ અશુદ્ધ
મિથ્યાત્વપુદ્ગલના વેદનથી થયેલ વિપરીતરૂપ જીવપરિણામ
તે મિયાદર્શનલક્ષિ, અને ૩ અર્ધવિશુદ્ધ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના
વેદનથી ઉત્પન્ન થયેલ મિશ્ર રુચિરૂપ જીવપરિણામ તે
મમ્યગમિયાદર્શનલક્ષિ

આગ્નિલક્ષિ પાંચ પ્રકારની છે ૧ હિંસાદિ સદોષ
પ્રવૃત્તિથી વિગતિ તે 'સામાયિક આગ્નિ' તેના બે પ્રકાર છે
ધત્વઃ અને ચાવતકથિક ધત્વર એટલે અદ્વપકાલીન તે
ધત્વઃ સામાયિક પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થને
વિશે પ્રથમ દીઠા ક્રેનાગ્ને હોય છે ચાવતકથિક એટલે

૧ પહેલા તીર્થ કરના મુનિઓ ઋજુજડ હતા એટલે તેમને
ધર્મ સમજવો મુશ્કેલ હતો પણ પાળવો સહેલો હતો, ત્યાં
અતિમ તીર્થ કરના મુનિઓ વક્રજડ હતા, તેથી તેમને ધર્મ
સમજવો મહેલો હતો, પણ પાળવો મુશ્કેલ હતો ત્યાં
ચત્વગાળના મુનિઓ ઋજુપ્રાણ હતા જુઓ ઉત્તરાધ્યયન
૨૩, ૨૫-૬

ચાલવ્યવ તે ચારિત્ર મધ્યમ બાળીશ તીર્થક્રમ તીર્થને વિષ વર્તમાન સાધુઓને દાખ છે કેમકે તેઓ યશ્વત્ અને પ્રાણ હોવાથી તેઓને ચારિત્રમાં દોષનો સંભવ નથી નથી તેઓને પ્રથમથી જ ચારતકવિક સામાયિક અગ્નિ દેખ છે

૨ હોપસ્થાપનીય પૂવના ચારિત્રપર્વાનો હા કરીને ફરીથી મહાવ્રતોને અગ્નિકા કરવા ત. તેના બે પ્રકાર છે સાતિચાર અને નિરતિચાર. ઇન્દ્રસામાયિકવાળા પ્રથમ દીક્ષિતન પુન મહાવ્રતોનું આરોપણ કરે જાણવા બીજા તીર્થકરના સાધુઓ બીજા તીર્થકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે તેન નિગતિચારચારિત્ર દોષ છે પરંતુ મહાવ્રતોનો મૂળથી ભગ્ન કરનાર સાધુ પુન મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તે સાતિચાર હોવાય છે ૩ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર : તેમાં મચ્છકી શુદ્ધ પદી નર સાધુઓ આત્માની વિશુદ્ધિ અર્થે એક વિસિદ્ધ તપનો ન્વીકાર કરે છે તેમાં ચાર તપ કરનારા ચાર મુવા કરનારા અને આ મુરુચ્છાન દોષ છે તપ કરનારાઓનું જોડામાં જોડા તપ આ પ્રમાણે છે શ્રીભજગુરુમાં જોડામાં જોડા એક ઉપવાસ મધ્યમ બે ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે તથા ઉપવાસ સિસિર સગુરુમાં જોડામાં જોડા બે ઉપવાસ મધ્યમ તથા ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે ચાર ઉપવાસ અને વૃદ્ધસગુરુમાં જોડામાં જોડા તથા ઉપવાસ મધ્યમ ચાર ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે પાંચ ઉપવાસ પારશ્વર્માં આત્મનિષ્ઠ કરવાનું (એટલે કે એક વખત બી વખતે રસરહિત જાવાનું તથા મરમ પામી યિવાનું) દાખ છે ચાર મેવા કરનારા અને મુરુ રોજ

આયબિલ કરે છે આ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ કર્યા બાદ તપ કરનારાઓ સેવા કરે છે, અને સેવા કરનારા છ માસ તપ કરે છે. ત્યાર પછી ગુરુ એ પ્રમાણે છ માસ તપ કરે છે, બાકીનાઓમાથી એક ગુરુ થાય છે, અને બીજા બધા સેવા કરે છે એ પ્રમાણે ૧૮ માસ પૂરા થયા બાદ તેઓ ગચ્છમા પાછા આવે છે, કે જિનકલ્પનો^૧ સ્વીકાર કરે છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસેથી જ લઈ શકાય છે, કે જેણે તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસે પૂર્વે લીધું હોય તેની પાસેથી લઈ શકાય છે ✓ સૂક્ષ્મસપરાય જેમા માત્ર સૂક્ષ્મ કપાય અને તે પણ લોભાશનો ઉદય હોય છે તે સૂક્ષ્મસપરાય તેના બે પ્રકાર છે વિશુદ્ધ્યમાનક અને સકલિસ્યમાનક તેમા વિશુદ્ધ્યમાનક, ક્ષપકત્રેણી અને ઉપશમ-ત્રેણીએ ચડનારને હોય છે, અને સકલિસ્યમાનક ઉપશમ-ત્રેણીથી પડનારને હોય છે ૫ યથાખ્યાત સર્વથા ક્ષપાયોદયનો અભાવ જે ચારિત્રને વિષે હોય તે તેના બે પ્રકાર છે ઉપશમક-ક્ષપાયોનો ઉપશમ જેમા હોય તે અને ક્ષપક એટલે ક્ષપાયોનો ક્ષય જેમા હોય તે

ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ એક જ પ્રકારની છે

વીર્યલબ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ જેથી બાલ — સયમ-રહિત અશાની — ની અસયમ — અજાન — પૂર્વક દષ્ટદાયક અનુદાનોમા પ્રવૃત્તિ થાય, તે બાલવીર્યલબ્ધિ ૨ જેથી સયમને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય તે પડિતવીર્યલબ્ધિ ૩ અને જેથી દેશવિરતિમા પ્રવૃત્તિ થાય તે બાલપડિતવીર્યલબ્ધિ

૧ જિનકલ્પ એટલે કે જિનનો અતિ કઠોર આચાર

અનિયમિત દિવેના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ
તત્ત્વની છે

મો —૬ ભગવત્* કમુનસન્નિધિવાળા જીવે જાતી
પાંચ કે અજાતી?

મ —૬ મોતમ તમો જાતી પશુ દાણ અને
અજાતી પશુ પાંચ [ઈશન એકલે મહાન તેમ ૭
નહાન જાનપૂરક દાણ ને સમ્યક્મહાન અને અજાનપૂરક
દાણ ન મિથ્યામહાન છે સમ્યક્મહાનવાળા જાતી છે અને
મિથ્યામહાનવાળા અજાતી છે] એવે જાતી છે તેઓને
પાંચ જાતનું વિકલ્પે દોષ છે અને એવે અજાતી છે
તેઓને તથા અજાન વિકલ્પે દાણ છે^૧

ઈશનસન્નિધિ રહિત જીવે તો દોષ ૧ નથી કારણકે
મત જીવન સમ્યક્ મિથ્યા કે મિથ્યા મહાનમાંથી મમે તે
એક મહાન દાણ ૧ છે

સમ્યક્ઈશનસન્નિધિવાળા જીવેન વિકલ્પે પાંચ જાનનું
દાણ છે અને સમ્યક્ઈશનસન્નિધિરહિત જીવેન તથા અજાન
પૂરક પે દાણ છે^૨

મિથ્યાઈશનસન્નિધિવાળા જીવેને તથા અજાન વિકલ્પે
દોષ છે અને મિથ્યાઈશનસન્નિધિરહિત (સમ્યક્ઈશિ અને

* એક સમયે ક્યાં ક્યા જ્ઞાન આપે હોઈ શકે નહોતું તથા ન
આ અનિલાનના બીજા પ્રકરણમાં જાતી નહીં છે પા. ૩૧૪

૧ મિથ્યા અજાનસન્નિધિવાળાને અવરથ તથા અજાન દોષ
જાણવારે એ અજાન દોષ

મિશ્રદષ્ટિ) જીવોને પાચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

મિશ્રદષ્ટિ જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિવાળાની જેટલે જાણવા અને મિશ્રદષ્ટિરહિત જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિગ્રહિત જીવોની જેમ જાણવા

ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા અને ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને મન પર્યાયજ્ઞાન મિવાયના^૧ ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા

સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને કેવલજ્ઞાન સિવાય^૨ ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને પાચ જ્ઞાન^૩ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

તે પ્રમાણે યથાખ્યાતચારિત્ર મુખી સમજાયું, પરંતુ તેની લબ્ધિવાળાને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા^૪

ચારિત્રાચારિત્ર (દેશચારિત્ર) લબ્ધિવાળા જીવો જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેમા કેટલાક જે જ્ઞાન (મતિ અને શ્રુત) વાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત અને અવધિ) વાળા છે ચારિત્રાચારિત્રલબ્ધિરહિત જીવોને

૧ કારણકે અવિરતિપણામા પ્રથમના જે ૬ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને સિદ્ધપણામા એક કેવલજ્ઞાન જ હોય છે

૨ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રીને જ કેવલજ્ઞાન હોય છે

૩ કારણકે સામાયિકચારિત્રની લબ્ધિરહિત જે જ્ઞાની જીવો છે તેઓને ઉદોપરથાપનીયભાવે અને સિદ્ધભાવે પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે છે તથા જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે

૪ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રી ઉદ્ધરથ કે કેવલી હોય, એટલે તેને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય

વિકલ્પે પાત્ર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે (એટલે જો તેઓ જાણી છે તેમને પાત્ર જ્ઞાન અને અજ્ઞાની છે તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે ભણુવાં)

દાનસન્ધિવાળાને પાત્ર જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન^૨ વિકલ્પે હોય છે દાનસન્ધિરહિત^૩ (સિદ્ધ) અવસ્થા એક કેવલજ્ઞાનવાળા જ છે એ પ્રમાણે એક વીરસન્ધિ અને વીરસન્ધિરહિત એવા સુધી ભણુવું

બાહ્યવીરસન્ધિવાળા એવો ત્રણ^૪ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે અને બાહ્યવીરસન્ધિરહિત એવોને પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૫

પરિતીર્થસન્ધિવાળાને વિકલ્પે પાત્ર જ્ઞાન હોય છે અને પરિતીર્થવીરસન્ધિરહિતને ત્રણ^૬ જ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૭

૧. ત્રણ કે કેવલજ્ઞાની પણ દાનસન્ધિયુક્ત છે

૨. જ્ઞાનીને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનીને અજ્ઞાન ભણુવાં

૩. તેમને દાનાન્તરાયનો કૃષ્ણ છે પણ દેવા લાયક વસ્તુના અભાવથી પાત્રતા અજાવથી અને જ્ઞાનના પ્રયોજનના અભાવથી નજરે દાનસન્ધિરહિત ઠીકા છે

૪. બાહ્યવીરસન્ધિવાળા અસવન (અવિરતિ) ક્લેશથી છે

૫. કારણ કે બાહ્યવીરસન્ધિરહિત એવા કાંતિ સપરિવિતિ હોય દેશવિરતિ હોય કે સિદ્ધિ હોય

૬. કારણ કે પરિતીર્થવીરસન્ધિરહિત કાંતિ અસવન હોય

૭. તો દેશસવન હોય કે કાંતિ સિદ્ધિ હોય તેમાં અસવનને તો પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન વિરુદ્ધે હોય દેશ સવનને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય અને સિદ્ધિને એક કેવલજ્ઞાન

બાલ-પડિત વીર્યલબ્ધિવાળાને તથા જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને બાલ-પડિતવીર્યલબ્ધિરહિત જીવોને પાત્ર જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળા જીવોને વિકલ્પે ચાર^૧ જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન હોય છે ઇન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવો અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાનવાળા છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમા જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ કાતો (મતિ-શ્રુત) એ જ્ઞાન^૨વાળા છે, કે કાતો (કેવલજ્ઞાનરૂપી) એક જ્ઞાનવાળા છે અને જે અજ્ઞાની છે, તે એ (મતિ અને શ્રુત) અજ્ઞાનવાળા છે નેત્રેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા તે પ્રમાણે રહિતનું પણ જાણવું

જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ચાર જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમા જે જ્ઞાની છે તેઓ અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાની છે, અને જેઓ અજ્ઞાની છે, તે (મતિ-શ્રુત) એ અજ્ઞાનવાળા છે

હોય મન પર્યાવજ્ઞાન માત્ર પડિતવીર્યલબ્ધિવાળાને હોય સિદ્ધા પડિતવીર્યલબ્ધિરહિત છે કેમકે તેઓને અદિ સાદિ ધર્મન્યાપારમા પણ પ્રવૃત્તિ નથી

૧ કારણ કે કેવલજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનો હવથોય નથી

૨ તે અપર્યાપ્તવચ્ચામા સામ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો છે

૩ એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવો, તેઓમા સામ્વાદન ન હોવાથી જ્ઞાનનો અભાવ છે, તેમ જ વિજગનો પણ અભાવ છે

સ્પર્શોન્દ્રિયસમિધવાળાને સક્રિયસન્નિધવાળાની પેઠે નજીક
રહેતનું પણ તેમ જ નજીક

— સુત્રક ૮ ઉપે ૨

૮
યોગ

ઔ — હે ભગવન્ યોગ (પ્રવૃત્તિ) ની કેટલા
પ્રકાર છે ?

મન — હે યોગી યોગના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા જ
મન્યોગ વચનયોગ અને કાવચોગ.

— સુત્રક ૧૬ ઉપે ૧

ઔ — હે ભગવન્ કેટલા પ્રકારનો યોગ કહ્યો ?

મ — હે યોગી ૫૬૨ પ્રકારનો યોગ કહ્યો છે

૧ સાતમનાયોગ ૨ સૂત્રામનોમાયમ સુત્રમય
મનોયોગ ૪ અનુસ્ય અમુક મનેષ્યોમ ૫ સત્ત્વ વચનયોગ
૬ અમુત્ત્વ વચનયોગ ૭ મુલમુલા વચનયોગ ૮ અમન
અમુક વચનયોગ ૯ ઔદારિકસરીઃ કાવચોમ ૧૦
ઔદારિકમિમસરીઃ કાવચોમ ૧૧ વૈકિમસરીઃ કાવચોમ ૧૨
વકિપમિમસરીઃ કાવચોમ ૧૩ આદારકસરીઃ કાવચોમ ૧૪
આદારકમિમસરીઃ કાવચોમ અને ૧૫ કામચુસરીઃ કાવચોમ

[ઔદારિકમિમસરીઃ કાવચોમની મનઃ આ પ્રમાણે છે
ઔદારિક કાવચોમ તો પર્વામને ૮ હાથ. ઔદારિક
સરીઃ ઉત્પત્તિ સમયે અપૂર્ણાવસ્થામાં કર્મણુ માથે મિમ
સાય છે ત્યારે તે ઔદારિક મિમ કદવાય છે એ
અપર્વામને ૮ હાથ. વગ્ની પરમવચ ઉત્પત્તિ સમયે જ
પ્રથમ કાર્મણુયોગ વડે આદાર કરે પછી આં સુધી સરી

નિષ્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક મિશ્ર યોગ વડે આહાર કરે, વળી, ઔદારિક શરીરવાળો બ્યારે વૈક્રિય શરીર કરે, ત્યારે, ત્યાં સુધી વૈક્રિય શરીર પૂર્ણ ન કરે, ત્યાં સુધી વૈક્રિયની સાથે ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા હોવાથી ઔદારિક મિશ્ર કાયપ્રયોગ જાણવો.

વૈક્રિયમિશ્રકાયપ્રયોગ દેવ અને નારકમા ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તને જ હોય અહીં વૈક્રિયની મિશ્રતા કાર્મણુ સાથે છે. વળી વૈક્રિય શરીરનો ત્યાગ કરી, ઔદારિકને પ્રહણુ કરતા ઔદારિક શરીરવાળાને વૈક્રિયની પ્રધાનતા હોવાથી વૈક્રિયની મિશ્રતા છે.

આહારક મિશ્રની મિશ્રતા ઔદારિકની સાથે હોય છે. આહારક શરીર પોતાનું કામ પૂરું કરી બ્યારે આહારકને ત્યાગવા લાગે, અને ઔદારિકને પ્રહણુ કરી રહે ત્યાં સુધી તે હોય છે.

કાર્મણુશરીરકાયપ્રયોગ વિપ્રલગતિમા સર્વ મસારી જીવને હોય છે. પૂર્વદેહથી મળેલી ગતિ વાક સુધી જ પહોંચે છે. ત્યાંથી આગળ જવા બીજા પ્રયત્નની જરૂર પડે છે. તે વખતે બીજું કોઈ શરીર તે હોતુ નથી, તેથી કાર્મણુ શરીરના પ્રયત્નથી જીવ આગળ ગતિ કરે છે. વળી મમુદ્ધાત કરતા દેવલજાનીને ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા મમયે^૧ તે કાયયોગ હાય છે.

૧ તેની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'યોગગાત્ર' પુસ્તક, પા ૧૩૩

મો —દે ભગવન્' ઓછામાં ઓછા (જથ્થા) ૩ વધારેના વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) એ ૫૬૨ પ્રકારના મોનોમાં કયો મોન કાનાથી વિશેષાધિક છે ?

મ —હે ગોતમ ! કામજનુશરીરનો જથ્થા મોન સૌથી જાન્ય છે તેથી ઔદારિકમિશનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી વૈક્રિયમિશનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી ઔદારિક શરીરનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી વૈક્રિય શરીરનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી કામજનુ શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી આકારક મિશનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી આકારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી ઔદારિકમિશ અને વૈક્રિયમિશનો ઉત્કૃષ્ટ મોન અસખ્યાતમણે અને પરસ્પર સમાન છે તેથી અસ્તત્વ-અમૃતા મનાયોમનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી આકારક શરીરનો જથ્થા મોન અસખ્યાતમણે છે તેથી ત્રણ પ્રકારના મનોમોન અને ચાર પ્રકારના વચનમોન અસખ્યાતમણે અને પરસ્પર પુરુષ છે તેથી આકારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ મોન અસખ્યાતમણે છે તથા તેથી ઔદારિક શરીર, વૈક્રિયશરીર ચાર પ્રકારના મનોમોન અને ચાર પ્રકારના વચનમોન —એ હકનો ઉત્કૃષ્ટ મોન અસખ્યાતમણે અને પરસ્પર પુરુષ હોય છે

મો —હે ભગવન્' તે એમ જ છે હે ભગવન્' તે એમ જ છે

૯

કથાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કપાય કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કપાય ચાર છે ક્રોધ, માન,

માયા, અને લોભ

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધના મ્યાન કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના છે પોતાની જાત,

બીજાની જાત, બંનેની જાત, અને અપ્રતિષ્ઠિત (કોઈના ઉપર નહીં તેવો)

એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભ વિશે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! કયા કયા કારણો વડે ક્રોધ

ચાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રને કારણે, વસ્તુને કારણે, શરીરને

કારણે, અને સાધનસામગ્રીને કારણે એ પ્રમાણે માન,

માયા અને લોભનું પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનો છે અનતાનુબંધી

(સમ્યક્ત્વ ગુણનો જ નાશ કરી અનત ભવ બદલાવનાર),

અપ્રત્યાખ્યાન (દેશવિરતિ ગુણનો વિધાત કરનાર),

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ (સર્વાવિરતિગુણવિધાતી), અને સંબલન

(યથાખ્યાત ચારિત્રનો વિધાતક) એ પ્રમાણે માન, માયા

અને લોભનું પણ જાણવું

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પૂરતું કાગળ મમજીને કરેલો

(આભોગનિર્વર્તિત), ગુણદોષની વિચાગ્ણુ વિના જ કરેલો

(અનાભાગનિવૃત્તિ) ઉપશાન્ત (અનુદયાવસ્થાવાળો) અને અનુપશાન્ત (ઉદયાવસ્થાવાળો)

ઔ — હે ભગવન્ ! છવો કયા સ્થાનો^૧ વડે આડ કમપ્રકૃતિઓ બાધિ છે ?

મ — હે ઔતમ ! આર સ્થાનો વડે આડે કમપ્રકૃતિઓ બાધિ છે ક્રોધ વડે માન વડે માયા વડે અને લોભ વડે

— સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧૦

વેદના

૧

ઔ — હે ભગવન્ ! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે શીત ઉષ્ણ અને સીતોષ્ણ.

ઔ — હે ભગવન્ ! નૈરિચિકા કઈ વેદના અનુભવે હઈ

મ — હે ઔતમ ! શીત વેદના પશુ અનુભવે છે અને ઉષ્ણ પશુ અનુભવે છે^૧ પરંતુ સીતોષ્ણ વેદના નથી અનુભવતા. અમુરકુમારો ત્રણ વેદનાઓ અનુભવે છે^૨ એ પ્રમાણે વૈમાનિકા સુધી ત્રણ

૧ અટ્ટી સ્થાન બેઠસે પાપકમનું સ્થાન સમજવું

૨ પશુના આકાશ પ્રકરણમાં શીત શાન્તિવિગ્રાનમાં અજ્ઞાનના પ્રમાણે પા. ૪૧૪

૩ તે ને પ્રકારના પુરુષોને સ્પર્શ થાય ત્યારે એમને ગાનારિ વળતે શીવ હ ઉષ્ણ વેદનાનું તેમને બીજું કારણ બે છે જે સ્વારે નધારે પ્રભાવવાળો દેવ ગુરૂં વર્ણને તેમને જુએ ત્યારે તેમને ઉષ્ણ વેદના થાય છે જુઓ દ્રષ્ટાને^૩ ક્યામાં પા. ૧૧૪

પૃથ્વીકાયિકો પણ ત્રણે વેદના અનુભવે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય મુધી બાધુલુ

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ચાર પ્રકારની છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી [પુદ્ગલ દ્રવ્યના સળધની અપેક્ષાએ દ્રવ્યવેદના, નારકાદિ ઉપપાતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવેદના, નારકાદિ ભવકાલની અપેક્ષાએ કાલવેદના, અને વેદનીયકર્મના ઉદયથી થતા ઉત્પાદની અપેક્ષાએ ભાવવેદના] આ ચારે વેદના નૈરયિકથી માઢીને બધાને હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ત્રણ પ્રકારની છે શારીરિક, માનસિક અને શારીરિક-માનસિક આ વેદનાઓ પણ બધાને હોય છે, પરંતુ તેમા વિગેષ એ કે, એકે દ્રિય અને વિક્ષેદ્રિય જીવો માત્ર શારીરિક વેદના જ અનુભવે છે, કાગ્ણુ કે તેમને મનનો અભાવ છે

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ત્રણ પ્રકારની છે (સુખરૂપ) નાતા, (દુઃખરૂપ) અસાતા અને સાતા-અસાતા બધા જીવોને? ત્રણે વેદનાઓ હોય છે

૧ નૈરયિકોમા તો અસાતાવેદના જ હોય છે, પરંતુ તીર્થ વરના જન્મમાદિકાલે તેમને સાતાવેદના માની છે, ઉપરાત પૂર્વજન્મનો સળધી દેવ વા અસુર વચનામૃતોથી તેને સિચે છે, ત્યારે મનમા તે સાતાવેદના અનુભવે છે, અને શરીરે તો ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અસાતાવેદના અનુભવે છે, ઉપરાત તે દેવાદિના દર્શનથી અને તેના વચનઅવલૂથી મનમા તે સાતાવેદના પણ અનુભવે

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે. કુપ્પરપ્ર
સુપ્પરપ્ર અને અદુપ્પ-અસુપ્પરપ્ર. તે ત્રણ બધા જીવાને છે.

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના બે પ્રકારની છે.

આબ્યુષમિત્રી (પોતે ભણીને સ્વીકારેલી તેમજ સાધુઓ વાળ દૂધાવે તે) અને ઔપક્રમિત્રી (પોતાના વેદનીય ક્રમના રૂળ રૂપે પ્રાપ્ત થતી) તેમાં પર્યેક્ષિય તિથિઓ અને મનુષ્યોના બંને વેદનાઓ હોય છે. બાકીના ઔપક્રમિત્રી / અનુભવ છે.

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના બે પ્રકારની છે. નિર્દા (સમ્ભવ વિવેકવાળા) અને અનિર્દા (સમ્ભવ વિવેક વિનાની)

નરશિક્ષા બે પ્રકારના છે. સચી અને અસચી. તેમાં નચી નેરશિક્ષાને તો પૂરવું જાય મરણ્ય હોય છે તથી નેઓ.

છ અને પર્યાયપના અનુભવથી અસ્યવા ત્રણ અનુભવ છે; અમ સ્યવા-અસ્યવા વેદના ત્રણ અનુભવ છે. જેવા સ્વામ્ય રીતે સ્યવા-વેદનાવાળા છે; પરંતુ અવનકાએ અસ્યવાવેદનાવાળા છે અને પોતાના વિજયનું સુખ ભોજનથી વળતે અન્યની વિશ્વતિ જેવી સ્યવા-અસ્યવા વેદના અનુભવ છે.

૧. પૂર્વે જણાવેલ સ્યવા-અસ્યવામાં અને આમાં ફેર મેલે છે કે ક્રમના કડકને બીધે ૭ દુપ્પ સુખ પ્રાપ્ત થાય તે સ્યવા-અસ્યવા કહેવાય અને તે સુખદુપ્પ બીજા પહે કરાયા હોય તે સુખ દુપ્પ કહેવાય.

૨. મરણ્ય કે તેથી ક્રમનો કાય કરવા અબ્યુષમિત્રીવાળા પણ હોય છે.

નિદા વેદનાને અનુભવે છે બાકીના અનિદાને એ પ્રમાણે અમુરકુમારથી માડી ન્તનિતકુમાર સુધીનાને તેમ જ વાત-વ્યતરોને પણ જાણવું કારણ કે તેઓમા મગી અને અસગી એવા એ વર્ગ છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, એ ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તથા સમૂર્ણમ પચેન્દ્રિય તિર્થયો અને મનુષ્યોને પણ નૈરયિજ જેવા જાણવા ૧

ત્યોતિષ્ઠો સગી જ હોય છે, પરંતુ તેઓમા માયિ-મિથાદષ્ટિ ૨ અને અમાયિસમ્યગ્દષ્ટિ એવા એ વર્ગો છે. તેમા માયિ-મિથાદષ્ટિઓ “વિપરીત જ્ઞાનવાળા હોવાને કારણે ‘વ્રતનો ભગ કન્વાથી કે અજ્ઞાનયુક્ત તપને લીધે અમે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયા છીએ’ એવું નવી જાણતા તેથી સમ્યગ્-યથાવસ્થિત-પરિજ્ઞાનના અભાવથી” અનિદા વેદનાને અનુભવે છે, અને અમાયિમિથ્યાદષ્ટિઓ ‘યથાવસ્થિત સ્વરૂપ જાણતા હોવાને લીધે જે કાંઈ અનુભવે છે તે,’ નિદા વેદના જ અનુભવે છે એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું

— શતક ૧૦, ઉકે ૨

૨

ગૌ૦—હે ભગવન! નારકો કેટલા પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવ કરતા હોય છે?

૧ કેમકે સમૂર્ણમ મનુષ્યાદિ મન વિનાના હોવાથી અનિદાને જ અનુભવે છે

૨ માયાયુક્ત (માયિ) હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત છે દષ્ટિ—પરતુતરવત્ જ્ઞાન-જેમનું

૫ — 'હૈ જોતમ' હસ પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવતા
વાંત છે : શીત ઉષ્ણ મૃદા તૃપ્તા, ૬ — અગ્નિ પરત્રતા
સ્વ દાહ બલ અને શીત

— સતક ૭ ઉદે ૮

૧૧

ઉપધાન

ઉપધાન એટલે બોધરૂપ વ્યાપાર. તેમાં ચેતનાશક્તિ
નામ તેમાં બોધરૂપા ધર્મ રહે ચેતનાશક્તિ આદ્યામાં / ૭
જ મા નહીં

મૌ — 'હૈ બજવન' ઉપધાન કેટલા પ્રકારના કહી છે ?

૫ — 'હૈ જોતમ' બે પ્રકારના કહી છે સાકાર અને
નિરાકાર

૧ બોધ માત્ર વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે માકાર
ઉપધાન છે અને ૨ બોધ માત્ર વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે
ત નિરાકાર ઉપધાન છે સાકારને ચાત્ર અથવા
અવિકલ્પક બોધ કહે છે અને નિરાકારને હસન અથવા
નિર્વિકલ્પક બોધ કહે છે

તેમાં સાકાર ઉપધાન અથવા ચાત્રના આઠ પ્રકાર છે
મતિજ્ઞાન, મનજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન્યવચ્ચજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન,
મતિઅજ્ઞાન, અતઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન *

સમ્યક્ત્વ વિજ્ઞાના મતિ શુદ્ધ અને અવધિજ્ઞાન તે
અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન શુદ્ધઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન કહેવાય છે
મન્યવચ્ચ અને કેવલ એ બે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ સિવાય થતા જ
નથી તેથી તેઓ પ્રતિષ્ઠાને સંજવ નથી.

નિરાકાર ઉપયોગ અથવા ‘દર્શન’ના ચાર ભેદ છે જે સામાન્ય બોધ નેત્રજન્ય હોય, તે ચક્ષુર્દર્શન, જે સામાન્ય બોધ નેત્ર નિવાર્ય બીજી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય અથવા નથી થાય છે તે અચક્ષુર્દર્શન ૩ અવધિલિખિતી મૂર્તિ દાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળ-લિખિતી થતો મુમંત્ત પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન કહેવાય છે ૧

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૭

૭ જીવ અને લેશ્યા

૧

‘લિશ્-એટલે ચોટવું લેશ્યા એટલે જે વડે કર્મ આત્મા માથે ચોટે તે અર્થાત્ આત્માનો એક પ્રકારનો ગુણ કે અશુભ પરિણામ પ્રત્ય એ છે કે, લેશ્યા એ કાગળી કે વૃત્તિરૂપ છે કે આલુરૂપ છે? પ્રગાપનાની રીકામા જણાવ્યું છે કે લેશ્યા એ આલુરૂપ છે નો બીજો સવાલ એ થાય છે કે, આલુઓ આં પ્રકારના છે,^૩ તેમા કઈ જાતિમા લેશ્યાના આલુઓનો મમાવેશ થાય છે? શ્રી મલય-

૧ દર્શનોમા કેવળદર્શન સમ્યક્ત્વ સિવાય થવું નથી પરંતુ બાકીના ત્રણ, સમ્યક્ત્વનો અભાવ હોય તો પણ થાય છે હતા તેના પ્રતિપક્ષી ત્રણ અર્દર્શન ન કહેવાતું કારણ એ છે કે, દર્શન એ માત્ર સામાન્ય બોધ છે તેથી સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીના દર્શનો વચ્ચે કોઈ ભેદ વ્યવહારમા બતાવી મહાત્મા નથી

૦ પૃ ૩૩૦, પદ ૧૭

૩ નુઓ આગળ પા ૩૬૭

વિરત ન થયેલો, ક્ષુદ્ર અને સાહસિક - એવો માણસ નીત્રા લેશ્યાવાળો હોય છે

વાકુ બોલનારો, વાકુ આચરનારો, શક, અમરક, પોતાના હોય દાકનાર, કપટયુક્ત, વિપરીત શ્રદ્ધાવાળો, અનાર્થ, બીજાનું મર્મ ચિરાઈ ગય તેવું દુષ્ટ બોલનારો, ચોર અને મત્તરયુક્ત - એવો માણસ કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે

નત્ર, અચપલ, અમાયા, અકુતૂહલી, વિનયી, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહી, યોગવાન, ઉપધાનવાન,^૧ ધર્મપ્રિય, દંઢધર્મી પાપભીરુ, અને સર્વનો હિતૈષી એવો માણસ નેત્રલેશ્યાવાળો હોય છે

જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ બધું એાછા થઈ ગયા છે તેવો, પ્રશાતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, યોગવાન, ઉપધાનવાન, સ્વલ્પભાષી, ઉપશાત તથા જિતેન્દ્રિય - એવો માણસ પદ્મલેશ્યાવાળો હોય છે

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બેને છોડીને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાનરો, પ્રશાતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, પાત્ર સત્પ્રવૃત્તિઓ (સમિતિઓ) વાળો, મન-વાણી-ગાયાનું અગોપન કરનારો તથા ઉપશાત અને જિતેન્દ્રિય - એવો પુરુષ શુક્લલેશ્યાવાળો હોય છે]

કૃષ્ણલેશ્યા નૈગયિક, તિર્યચ મનુષ્ય, બુવનપતિ અને વાનસ્પતિ દેવોને હોય છે તેનો ગગ મેષ જેવો કાળો, ગમ્હીજડા વગેરે જેવો અનતજણો કડવો, ગધ દુર્ગંધી, અને અપર્શ કર્કશ હોય છે તેની ગ્થિતિ એાગ્રામા એાન્દી

અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સામરોપમ ઉપરાંત
એક મુહૂત છે

નીલકેશ્યા નૈરવિકૃતિયમ્ મનુષ્ય ભુવનપતિ અને
અતરેતો હાપ છે તેનો ૨૪ ભરણ જેવો નીચો ૨૪
નહી વધેરે જેવો અનંતમણો તીખો અર્ધ દુર્મધી અને
સ્પર્શ કરે છે તેની સ્થિતિ જોઈતા જોઈ
અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત
પશ્ચોપમનો અર્ધપ્રાતમો ભાગ છે

કાપોતકેશ્યા પશુ નીલ કેશવાણા ગેહલાઓને હેવ
છે તેના ૨૪ પારેવાની ડેહ^૧ જેવો તેનો ૨૪ કાચા મોર
જેવો અનંતમણો ખડો તેના અર્ધ દુર્મધી અને સ્પર્શ
કરે છે તેની સ્થિતિ જોઈતા જોઈ અર્ધમુહૂત અને
વધારેમાં વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત પશ્ચોપમનો
અર્ધપ્રાતમો ભાગ છે

ત્રેલોકેશ્યા તિયમ્, મનુષ્ય અને દેવને હાપ છે તેનો
૩૪ નસલાના સેત્રી જેવો રાતો, તેનો ૩૪ અનંતમણો
મીઠો તેનો અર્ધ સુમધી, અને તેનો સ્પર્શ ફેમળ છે
તેની સ્થિતિ જોઈતા જોઈ અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં
વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત પશ્ચોપમનો અર્ધપ્રાતમો
ભાગ છે

૧. પ્રજાપતા પદ ૧૭માં જણાવ્યા પ્રમાણે એવસ્યર વધેરે
૪/૧૯.

૨. પ્રજાપતા પદ ૧૭માં જણાવ્યા પ્રમાણે પાત્રી રૂપી
વધેરેની પેઠે ખાટો અને ચક્રો.

પદ્મલેશ્યા તિર્થચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક દેવાને હોય છે તેનો રગ હળદર^૧ જેવો, તેનો રસ અનંતગણો^૨ મધુર તેનો ગંધ સુગંધી અને તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ છે તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે ૧૦ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

ગુહલલેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાવાળા જેટલાઓને^૩ હોય છે તેનો રગ શખ વગેરે જેવો ઘોળો, તેનો રસ ગોળ વગેરેની પેઠે અનંતગણો સ્વાદુ, તેનો ગંધ સુગંધી તથા તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ હોય છે તેની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

બધી લેશ્યાઓનો પરિણામ (એટલે કે ન્યૂનાધિકતા વા તીવ્રતા મદતા) વણો અને ઘણા પ્રકારનો હોય છે

તેમના સ્થાન^૪ એટલે કે નિમિત્તો પણ અસંખ્ય હોય છે ને તે દરેકમાં પુનર્જન્મ લેશ્યાની ઉત્પત્તિ થયા પછી એક મુહૂર્ત અથવા લેશ્યાનો આત ચલાને એક મુહૂર્ત બાકી હોય

૧ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭ પ્રમાણે અપક જેવો

૨ અદ્રપ્રભા મઘની પેઠે તીજો-કપાયલો-મધુર પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭

૩ છઠ્ઠે લેશ્યાના અગ્નિદારીઓ બાબત શુઓ ગતક ૩, ૬૬૦ ૪

૪ દ્રવ્યાર્યપણે લેશ્યાઓમાં ઓછામાં ઓછા ચાનેની સરખામણી આ પ્રમાણે છે કાપોતલેશ્યાના સૌથી ઘોટા, નીલ-લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, કૃષ્ણ લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, તેજલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, પદ્મલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા અને શુક્લલેશ્યાના તેથી પણ અસંખ્યગણા.

ત્યારે સમયે છે મનુષ્યો અને તિર્થ્યોની આખી જિન્દગી મુખી એક જ હેતુના કામમાં હોતી નથી નિશ્ચિતચિત્તાતે ને જાણના કરે છે ને દેહધારી મરણોત્થાન હોય છે તેનું મરણ તરૂન જન ની એવી હેતુનામાં ધર્મ થકે છે કે જે હસ્તના સાથે એનો નજરે આજાયા એણે અંતમુહૂર્ત મુખી તે રહ્યો કેમ જાણે તે ધર્મ પણ પ્રાપ્તી હેતુનામાં સંપર્કની પહેલી પડે જ મરી શકેતો નથી. શિવ ત્યારે એની કેઈ હેતુના નિશ્ચિત થાય છે ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છોડી નૂતન દેહ તરફ જઈ શકે છે અને હસ્તને નિશ્ચિત થતા આજાયા એણે અંતમુહૂર્ત તે જાણે છે તેથી જ કહ્યું છે કે ત્યારે હસ્તના સંપર્કથી એનો પહેલા સમય હોય ત્યારે કેઈ પણ જીવનો પરમપદમાં જન્મ થતો નથી તેમ જ ત્યારે હેતુનામાં સંપર્કથી એનો સમય હોય ત્યારે પણ કેઈ જીવનો પ મરણમાં જન્મ થતો નથી. હસ્તને સંપર્કથી એને અંતમુહૂર્ત પીટ્યા પછી કે અંતમુહૂર્ત બાકી રત્ય પછી જ એનો પરશોકમાં જન્મ છે પણ આ કહીશત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્થ્યોને જ નહીં બેસતી છે દેવો વધા નારીઓ માટે પણ આ પ્રમાણે છે તેમ અને નારીઓની કેઈ પણ હેતુના આખી જિન્દગી મુખી એકજાની જ રહે છે તેઓ તે ત્યારે મરણોત્થાન હોય છે ત્યારે તેઓની હેતુનામાં અંત આવવાને હજી અંતમુહૂર્ત બાકી રહેલું હોય છે વધી તેઓ જે હેતુનામાં હોય છે તે જ હેતુનામાં પુનર્જન્મ મ મરણ કરે છે *

* શ્રીભગવતી કેઈક વધુ વિચારે જુદી વારણે છે કે હજી નીક અને મરણ હેતુનામાં સમયવધુ સંપર્કિત નથી

ગૌં—હે ભગવન ! નૈરયિકાને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ

તિર્યચ્યોનિકાને ૭ જે હોય છે, એકેદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર હોય છે, પૃથ્વીકાયિકાને, અપ્કાયિકાને, અને વનસ્પતિકાયિકાને પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું તેજ, વાયુ, એ હ્રિય, ત્રણ હ્રિય, અને ચાર હ્રિયોને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવું

પચેદ્રિય તિર્યચ્યોને છ જે લેશ્યા જાણવી સમર્થિમ પચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી ગર્ભજ પચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને ૭ લેશ્યાઓ, તિર્યચ્યોનિની માદાઓને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, સમર્થિમ મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે, ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્ય સ્ત્રીઓને ૭, દેવોને પણ ૭, દેવીઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર, ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનઘ્ય તર દેવોને તથા વાનઘ્યતરદેવીઓને પણ એ ચાર.

તેજલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામા વીતરાગપણ સજવણ નથી, પણ શુક્લમા જ સજવે છે ૨ સિદ્ધા લેશ્યારહિત જ હોય છે —શતઠ ૧, કલ્પે ૧ ૩ નારકોને, વિકલેદ્રિયોને, તથા તેજઘાય અને વાધુઘાય છવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને વ્યતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે (ગર્ભજ) પચેદ્રિય, તિર્ય ચ અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે, જ્યોતિષ્કોને તેજલેશ્યા છે વૈમાનિકાને ત્રણ શુક્લ લેશ્યાઓ છે તેમા પણ સૌવર્મ અને ઈશાનમા તેજલેશ્યા જાણવી, સનત્કુમાર, માહેદ્ર અને શ્રદ્ધાસ્થમા પદ્મલેશ્યા જાણવી, અને ત્યાથી આગળ શુક્લલેશ્યા જાણવી

ત્રોતિષેન એક તેજોદેસ્થા તેવુ જ ત્રોતિષક દેવીએન
વૈમાનિકોને તેજ પદ્મ અને મુકલ એ તથા, તથા વૈમાનિક
દેવીએને એક તેજોદેસ્થા જ^૧ હોય છે

મી —હે ભગવન્ ! એ જમી હોમાવાળાઓમા કેમ
કાનાથી વધિક છે ?

મ —હે મીનમ ! મીથી થોડા મુકલ હોમાવાળા^૨ છે
તેનાથી પદ્મદેસ્થાવાળા સખ્યાતમણા^૩ છે તેનાથી તેજોદેસ્થા-
વાળા સખ્યાતમણા^૪ છે તેનાથી દેસ્થાવહિત જીવો (સિદ્ધી)
અનતમણા છે તેનાથી કાપોત દેસ્થાવાળા^૫ અનતમણા છે
તેનાથી નીલદેસ્થાવાળા વિશ્વપાદિક છે તેનાથી કુબ્જ હોમાવાળા
વિશ્વપાદિક^૬ છે અને તેનાથી હોમાવાળા (કુસ) જીવો
વિશ્વપાદિક છે

૧. કસણકે વૈમાનિક દેવીએન માત્ર સૌધમ અને કિયાન
નામનાં સ્વર્ગમા જ છે; અને તે સ્વર્ગમા માત્ર તેજોદેસ્થા છે

૨. થોડાક જ પાંચાદિય વિર્લેખ મનુષ્યો તથા હાન્તકાક
દેવોમા દુલ્લદેસ્થા હોવાથી.

૩. તેનાથી સખ્યેવજણા વિર્લેખપદ્મદિય, મનુષ્ય સન કુમાર,
માહે અને બહુલોત્થાસી દેવોમા તે હોવાથી.

૪. જાણે કુબ્જપાદિક અપહારિક ગ્રસ્થિક વનસ્પતિહારિક
તથા સખ્યેવજણા વિષ અપહારિક મનુષ્યો, અવનપતિ એ તર
ત્રોતિષક સૌધમ અને કિયાન દેવોમા તે હોવાથી.

૫. સિદ્ધા કરતા વનસ્પતિહારિક (કાપોતદેસ્થાવાળા)
અનતમણા હોવાથી

૬. કસણકે કિયાન અને કિયાનતર અવનસ્થાવજણા વધુ
વધુ હોવાથી

ગૌ૦—હું બગવન! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા-
વાળા નૈરયિકામા કઈ લેશ્યાવાળા વધારે છે?

મ૦—હું ગૌતમ! કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા
થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨,
તથા કાપોત લેશ્યાવાળા તેથી અમખ્યાતગણા^૩ છે

પરંતુ તિર્થચોના ઓછાવત્તાપણું સામાન્ય જીવોના
ઓછાવત્તાપણા પ્રમાણે જાણવું, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા
લેશ્યારહિત જીવોનું પદ ન હોવું, કાણુ કે તિર્થચોમા
અલેશ્ય જીવોનો અસંભવ છે

એક દ્રિયોમા તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના
કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અનંતગણા છે,^૫ તેના કરતા
નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, અને તેના કરતા કૃષ્ણલેશ્યા-
વાળા વિશેષાધિક છે

૧ થોડાક પાચમી પૃથ્વીના નરકવાસોમા તથા છઠી અને
આતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃષ્ણલેશ્યા હોવાથી

૨ કંઠસાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકવાસોમા, આખી ચોથીના,
તથા કંઠસાક પચમ પૃથ્વીગત નરકવાસોના અસખ્યાતગણા
નારકોમા નીલલેશ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકા કરતા અમખ્યાતગણા તથા પ્રથમ
અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કંઠસાક નરકવાસોમા
રહેતા નારકોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

૪ કાણુ કે બાદર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિકાઓમા
અપર્યાપ્તાવસ્થામા જ તેનો સંભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાદર નિર્ગોદ જીવોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

અભોતિષ્ઠાન એક તેજોભેસ્મા, તેણે જ અભોતિષ્ઠા દેવીએના
વૈભાનિકોને તેજ પદ્મ અને મુકલ એ તથા, તથા વૈભાનિક
દેવીએને એક તેજોભેસ્મા જ^૧ હોય છે

ગી —હે ભગવન્ ! એ બધી ભેસ્માવાળાઓમાં કોણ
કોનાથી અધિક છે ?

મ —હે ગીતમ્ ! સૌથી મોટા મુકલ ભેસ્માવાળા^૨ જ
તેનાથી પદ્મભેસ્માવાળા સખ્યાનગણ^૩ છે તેનાથી તેજોભેસ્મા-
વાળા સખ્યાનગણ^૪ છે તેનાથી ભેસ્મારહિત જીવો (સિદ્ધી)
અનતગણ છે તેનાથી કાપોત ભેસ્માવાળા^૫ અનતગણ છે
તેનાથી નીચભેસ્માવાળા વિજાગ્રાધિક છે તેનાથી પૃથ્વી ભેસ્માવાળા
વિરોધાધિક^૬ છે અને તેનાથી ભેસ્માવાળા (કુસ) જીવો
વિરોધાધિક છે

૧ મત્સ્યુકે વૈભાનિક દેવીએ માત્ર સૌધમ અને ક્રિયાન
નામનાં સ્વર્ગીય જ છે; અને તે સ્વર્ગીય માત્ર તલ્લેભેસ્મા છે

૨ મોટાં જ પદ્મોદિતિ તિરંચ મનુષ્યો તથા દાન્તકાર
દેવોમાં મુકલભેસ્મા હોવાથી.

૩ તેનાથી સખ્યેયગણ તિરંચમજાદિતિ મનુષ્ય સંવત્સાર
માહે ૪ અને જલભૌત્યસી દેવોમાં તે હોવાથી.

૪ જાદર પૃથ્વીકાલિક અપકાલિક પ્રત્યેક વનસ્પતિકાલિક
તથા સખ્યેયગણ તિતિ મજાદિતિ મનુષ્યો, જનનપતિ જ્યેષ્ઠ,
અભોતિષ્ઠા સૌધમ અને ક્રિયાન દેવોમાં તે હોવાથી

૫ સિદ્ધા કરતા વનસ્પતિકાલિક (કાપોતભેસ્માવાળા)
અનતગણ હોવાથી

૬ મત્સ્યુકે કિલ્લ અને કિલ્લવર અધ્યવસાયવાચા વધુ
વધુ હોવાથી.

ગૌ૦—તે ભગવન્ । કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા-વાળા નૈરયિકામા ડઈ લેશ્યાવાળા વધારે છે ।

મ૦—હે ગૌતમ । કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨, તથા કાપોત લેશ્યાવાળા તેથી અમ ખ્યાતગણા^૩ છે

પચેદ્રિય તિર્યચોનુ ઓગ્રવત્તાપણુ સામાન્ય જીવોના ઓછાવત્તાપણુ પ્રમાણે જાણવુ, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા લેશ્યારહિત જીવોનુ પદ ન કહેવુ, તાણુ કે તિર્યચોમા અલેશ્ય જીવોનો અસંખ્ય છે

એકે દ્રિયોમા તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અનંતગણા છે,^૫ તેના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિઃ છે, અને તેના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિઃ છે

૧ થોડાં પાંચમી પૃથ્વીના નરકવાસોમા તથા છઠી અને સાતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃષ્ણલેશ્યા હોવાથી

૨ કેટલાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકવાસોમા, આખી ચોથીના, તથા કેટલાક પચમ પૃથ્વીગત નરકવાસોના અસખ્યાતગણા નારકોમા નીલલેશ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકો કરતા અસખ્યાતગણા તથા પ્રથમ અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કેટલાક નરકવાસોમા રહેતા નારકોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

૪ કારણુ કે બાહર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિદાયોમા અપર્યાપ્તાવસ્થામા જ તેનો સંભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદ જીવોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

પૃષ્ઠીકાશિકાને સામાન્ય ઓકદિયો છેવા જ નાણુવ,
માત્ર કાપોતલેસ્થાવાળાને અનતમણા ન કહેતાં અસખ્યેમણા
કહેવા. અપૃષ્ઠાશિકાનું પણ તે પ્રમાણે જ નાણુવું અમિ
કાશિકામાં સોધી મેળા કાપોતલેસ્થાવાળા છે તેનાથી નીલ-
લેસ્થાવાળા વિરોધાશિક છે તથા તેનાથી કુખ્યલેસ્થાવાળા
વિરોધાશિક છે વાયુકાશિકાનું પણ એમ જ નાણુવું,
વનરપતિકાશિકાનું સામાન્ય ઓકદિય છેવા પ્રમાણે નાણુવું
એ ઉદિય, તથા ઉદિય અને ચાર ઉદિયવાળાઓનું અમિ
કાશિકા પ્રમાણે નાણુવું, ચરોદિય તિર્થચોનાંનિકાનું સામાન્ય
છેવા પ્રમાણે નાણુવું, પરંતુ કાપોતલેસ્થાવાળાને અસખ્ય-
મણા કહેવા સમ્યક્તિમ પરોદિય તિર્થચોનું અમિકાશિક
પ્રમાણે નાણુવું મમ જ પરોદિય તિર્થચોનું સામાન્ય છેવા
પ્રમાણે નાણુવું પરંતુ કાપોતલેસ્થાવાળાને સખ્યતમણા
કહેવા એવું જ તિર્થચોનાની માદાઓ મારે પણ
નાણુવું *

તિર્થચોની પેઠે મનુષ્યોનું અલ્પત્વબહુત્વ નાણુવું પરંતુ
કાપોતલેસ્થાવાળા અનતમણા છે એ ૫૬ ન કહ્યું ?

* નૃવમા ગદી પાળી સમ્યક્તિમ અને મમ જ પરોદિય
તિર્થચોની સરખામણી છે તથા સમ્યક્તિમ પરોદિય તિર્થચોની
તથા મમ જ પરોદિય તિર્થચોની તિર્થચોનાની માદાઓ સાથે
અનુક્રમે તેમ જ એકસાથે સરખામણી છે તે જ પ્રમાણે
પરોદિય તિર્થચોની અને તિર્થચોનાની સરખામણી છે
તથા તિર્થચોની અને તિર્થચોનાની પણ સરખામણી છે

૧ કારણ કે મનુષ્યો પાતે જ અનત નથી.

દેવોમા શુક્લલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા છે,^૧ તેમના કરતા પદ્મલેશ્યાવાળા અસખ્યેયગણા છે,^૨ તેમના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે,^૩ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૪ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, તથા તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળા સખ્યેયગણા છે.^૫

દેવીઓમા કાપોતલેશ્યાવાળા સૌથી થોડી છે,^૬ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક^૭ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષ અધિક છે, અને તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળી સખ્યેયગણી^૮ છે.

આ પછી મૂળમા દેવ-દેવીનું ભેદ અલ્પત્વબહુત્વ વર્ણવ્યું છે.^૯ તથા ભવનવાસી, દેવો, ભવનવાસી દેવીઓ,

૧ લાન્તઠાદિ દેવલોકમા જ તેમનો સદ્ભાવ હોવાથી

૨ સનતકુમાર, મહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમા તે હોવાથી

૩ ભવનપતિ તથા વ્યતર દેવોમા તેમ જ સનતકુમારાદિ દેવોમા હોવાથી

૪ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તે હોવાથી

૫ થોડાક ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તથા સમન્ત જ્યોતિષક અને સીધર્મ તથા ઈગાન લોકમા તે હોવાથી

૬ કેટલીક ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૭ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૮ જ્યોતિષક, સીધર્મ અને ઈગાન લોકની બધી દેવીઓને

તે હોવાથી

૯. દરેક વર્ગની દેવીઓ તે તે વર્ગના દેવો કરતા ઓ

ગણી હોય

તથા તે જને બેમાં એ પ્રમાણે વાનન્ધતર દ્વા દેવીઓ અને
 દેવ-દેવીઓ. એ પ્રમાણે બ્યોતિ ૩ દેવા, દેવીઓ અને ૬૪
 દેવીઓ તથા પ્રમાણે વૈમાનિક દેવા દેવીઓ અને દેવ દેવીઓ.
 તથા પાછા ભવનવાસી વાનન્ધતર બ્યોતિ ૩ અને વૈમાનિક
 દ્વા તથા તે જ પ્રમાણે ચારે વચની દેવીઓ. પાછા તે
 ચારે વચની દેવ દેવીઓ બેમાં—એ પ્રમાણે બધા વચની
 છુપાનું કૃષ્ણાદિ બેઆની બામતર્મા ઓઝાવતાપણ વજ્રુ
 ૭૧

મૌ —હે ભગવન એ કૃષ્ણાદિ બેસ્થાવાળામાં કેમ
 કેનાથી ઓઝા નહિવાળું છે અને કેણુ કેનાથી વધારે
 નહિવાળું છે

મ —હે મૌતમ ! કૃષ્ણુબેસ્થા કરતા નીલકંથસ્થાવાળા
 વધારે નહિવાળા છે તેના કરતા કાપોતબેસ્થાવાળા તેના
 કરતા તેમ્બેસ્થાવાળા તેના કરતા પદ્મબેસ્થાવાળા અને તેના
 કરતા ગુહ્યબેસ્થાવાળા વધારે નહિવાળા છે

—સતક ૧ છંદ ૨

૨

ચોનું હથકાપણુ બારેપણુ જણાવવા ચાર વિભાગ
 પાડેલા હોય છે : ગુરુ (ઐરસે કે બારે હેકુ વચેરે) સધુ (ઐરસે
 હથકુ કુમાડો વચેરે કારણ કે તેના બિંબ જવાનો સ્વભાવ છે)

૧ થરત તે જ ૨ મૂર્તમાં ૪ આપતા પ્રજાપત્યસૂત્રના
 ૧૭ આ ચેરવાપદના બીજા શ્લોકમાંથી કતારી ચેવાનું મહેલ
 હોવાથી જાણી દતાણુ નથી

૩

મો — હં ભગવન' હૃદયમેસ્થા નીલમેસ્થાને મયોમ
પામી ન રહે અને તે વણ પરિણમે ?

મ — હે જીતમ' તે પ્રમાણે પારણમે હં હૃદયમેસ્થાના
પરિણામવાણા શ્વ નીલમેસ્થાને મોમ વ્યોનું મદલ કરી
મરણ પામે છે ત્યારે તે નીલમેસ્થાના પરિણામવાણા થઈને
ઉત્પન્ન થાય છે કારણકે શ્વ ને મેસ્થાના વ્યોનું મદલ
કરીને મરણ પામે, તે મેસ્થાવાણા થઈને તે બીજા કોણે
ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહી જાણને પામીને, જાણના સંયોગથી
જાણકે, જાણના વણ જાણના મધે જાણના રમ અને
જાણના પમે પરિણમે છે અથવા એમ એકજુ સમઃ
રમને પામીને રમને કપે-વર્ણ-મધે-રસે જ્ઞાન પદે પરિણમે
છે નથી રીતે હે જીતમ' હૃદયમેસ્થા નીલમેસ્થાને પામીને
તેના વણાદિ પરિણામકે જાણી જાણ છે તેજ પ્રમાણ જ્ઞાન
મેસ્થાઓનું પણ જાણુ

— સુતક ૪ શ્લોક ૧૦

૪

રાજગૃહ નમરમા ભગવાનના અનિવરણી માકરિપુત્ર
ભગવાનને પૂછ છે

મા — હં ભગવન કાપોતકસ્થાવાણા પૃથ્વીકાવિક
શ્વ ત્યાંથી મરીને તુરંત જ મનુષ્યના શરીરને પ્રાપ્ત કરી
જન્મજાન પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય ?

મ — હા માકરિપુત્ર

આ વાત સાંભળી તથા તેને અંગીકાર કરી પેલા અમલ્ય નિમ્નથી માઠાંદિપ્ત પાસે આ-આ અને તેમના વડત કરી તેમની કૃપા માગવા લાગ્યા.

— સ્તવક ૧૮ ઉપ ૩

૮ છવના મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૧

મરણ

મોક્ષ—ઈ ભગવન્ મરણ કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ —હે મોક્ષ ' પાંચ પ્રકારનું છે. ૧ આત્મિમરણ—એટલે વીચિ—તરમની પેડે પ્રતિસમય આયુષ્યનો ક્ષય થતો. ૨ અવધિમરણ—એટલે કે એક વાર એક મતિનું આયુષ્ય ભાગવી મરણ પામી ફરી તે ૮ મતિનું આયુષ્ય અવિષ્ણમ્ય જાંધી તથા ભોગવીને મરણ પામવું ત. ૩ આત્મતિમરણ—એટલે કે પોતાની નરક આદિ મતિના આયુષ્યના ક્ષય થતા ફરી તેનું જ આયુષ્ય અવિષ્ણમ્ય ન જુધે ત રીત મરણ પામવું ત. ૪ જ્ઞાનમરણ—એટલે કે અવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ. ૫ જ્ઞાન પરિતિમરણ—એટલે કે સવરિતિવાળા પુરુષનું મરણ.

મો —હે ભગવન્ આત્મિમરણ આત્મિમરણ તા માટે કહેવાય છે.

મ —હે મોક્ષ નરકમતિમા જતતા જીવ જે નૈરયિક આયુષ્યમ જાણ્યું છે તે કમના આનુભોને ત આત્મિમરણ—એટલે કે નિરતર-પ્રતિસમય મરે છે—છા? ૩—માટે ત આત્મિમરણ કહેવાય છે.

મોઢે અમુક જાગ્યનો વિચારવી પ્રાપ્ત થાય છે તે અહીં
 દુઃકમાં જણાવી છે તે અંતરાશયતિ એ પ્રકારની છે. કશુ
 અને વક વકયતિને વિગ્રહમતિ પણ કહી છે. કશુમતિથી
 ત્યાં જીવને પૂવશરીર છાડતી વખતે પૂવશરીરજન્ય વેગ
 મળે છે તેનાથી તે બીજા પ્રયત્ન સિવાય જ પુનુપથી
 હુદેશા બાણુની માફક તે નવા અંગને પહેંચી જાય છે
 પરંતુ વક (વિગ્રહ) મતિથી જતાં જીવને વચ્ચે નવો
 પ્રયત્ન કરવો પડે છે કેમકે પૂવશરીરજન્ય પ્રયત્ન જીવને
 ત્યાંથી વળતુ પડે છે ત્યાં સુધી જ કામ કરે છે. વળવાનું
 જ્ઞાન (વિગ્રહ) જાતવત્ય પૂવદેહજનિત પ્રયત્ન મહ પડે છે
 તે વખત જીવને બીજુ કોઈ સ્થલ શરીર નથી હાતું, તેથી
 કામજી-સુદ્રમ શરીર દ્વારા ત્યાં નવો પ્રયત્ન થાય છે.

સીધી મતિનો અથ એ છે કે પહેલાં ૭ આકાશ
 સુખમાં જીવ અંશિત હોય ત્યાંથી મતિ કરતા તે ત્યાંથી સીધી
 રેખામાં જિએ નીચે અથવા તીસઠા માસ્યો નય વક
 (વિગ્રહ) મતિ એ છે કે જેમાં પૂર્વજ્ઞાનથી નવા થાન
 સુધી જતા સરળ રેખાનો અમ થાય અર્થાત્ જોતોમાં
 જોતો એક વાક (વિગ્રહ) તે અવસ્થા હોય પડે મુક્ત
 થનારો જીવ તે મોક્ષના નિયત જ્ઞાન ક્રિયા કશુમતિથી
 / ઉપર નય છે વકમતિથી નહિ. પરંતુ અમારી જીવ
 મતિ સરળ રેખામાં કે ક્યારેક વકરેખામાં પથ મતિ
 કરે છે.

આરે સીધી મતિ હોય ત્યારે અંતરાશયતિમાં એક /
 અમય માટે છે જેમાં એક વાકિ હોય તેમાં (વાકવાળા
 અંગે પહેંચના એક અને વાકવાળા થાનથી ઉત્પતિ

માકખા જે બામખા ત્રન છવો ૨ છ તે બામને
 યમનાડી ૬ છે ત્રસનાડીની જઠાર ચ્ચાતગનાડી છે તેમાં
 કવગ યાવઃ છવ ૪ દોષ છે ત્રમુનાડીમાં ત્રખ સમરવાચ્ચ
 ૫ યાકની વિમદમનિ ૬ દાર્ઠિ થો ત્રખ અને મા
 રાકવાચ્ચ વિમદમનિ યાવઃ યાડીમાધી ત્રસ નાડીમાં થઈને
 યાવઃ નાગીમાં ઉત્પન્ન થનાર છવ ૪ દોષ

મીગ—૧ બનવત્ છવો વિમદ (વાંકવાચ્ચ) મનિ
 પ્રાપ્ત છે ૬ આવમદમનિને પ્રાપ્ત છે ।

૫ —૬ મીનમ છવો વિમદમનિન પ્રાપ્ત છે અને
 આવમદમાન પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત ૬

મી —૬ બનવત્ ચુ નૈયથિો વિમદમનિને પ્રાપ્ત ૬
 ૬ અવિમદમાન પ્રાપ્ત છે ।

૫ —૧ મીનમ ૫ તપાવ અવિમદમનિન પ્રાપ્ત છે
 અથવા ૫ખા અવિમદમાન પ્રાપ્ત છે અને એકા વિમદ
 મનિને પ્રાપ્ત છે અથવા ૫ખા અવિમદમનિન પ્રાપ્ત છે
 અને ૫ખા વિમદમનિન પ્રાપ્ત છે એ પ્રમાણ અન્ય
 મનિના છવો ૫ખા ૫ખા માત્ર મામાન્ય છવો અને
 એકે વિ છવોના તાતપર્ય વિમદમનિવાળા ૫ખા ૫ખા ૧/૧
 અને વિમદમનિ વરના ૫ખા ૫ખા ૧/૧ ૬ અને
 ૫ખા

—છવો ૧ ૩૧ ૫

૧ અહીં આ દેખવા અવ મ ૪ મીધીચરિત્રવા વિમ
 ૫ ૧૧૩: ૫૫ મીધીચત્રવા ૧ નવચિત્રો અરો
 ૧૧૫: — ૬ ।

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ પરબ્રહ્મમાં જતી વખતે કંઈ નમયે અનાહારક હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરબ્રહ્મમાં પ્રથમ સમય જીવ ક્ષય આહારક હોય, અને ક્ષય અનાહારક હોય,^૧ પરંતુ ત્યારે વક્રગતિ વડે એ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમય અનાહારક હોય છે, અને બીજા સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ એ સમય અનાહારક હોય છે, અને ત્રીજા સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ચાર સમયે પરબ્રહ્મમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આદિના ત્રણ સમયે અનાહારક હોય છે અને ચોથા સમયે આહારક હોય છે ચોથા સમયે જીવ અવશ્ય આહારક હોય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ કયે સમયે મૌથી અદ્ય આહારવાળો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ઉત્પન્ન થતા પ્રથમ સમયે, અને જીવિતને છેલ્લા સમયે એ સમયે જીવ મૌથી અદ્ય

૧ મુક્ત જ થાય તો એક પણ ગરીર ન હોવાથી અનાહારક જ હોય

૨ જેમકે કોઈ મત્સ્યજીવ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વભાગથી ગૌરવનક્ષેત્રના પશ્ચિમભાગની તીરે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તે એક સમયે ભરતના પૂર્વભાગથી પશ્ચિમભાગ તરફ જાય; બીજા સમયે ગૌરવનના પશ્ચિમભાગ તરફ જાય અને ત્રીજા સમયે નરકમાં જાય

૩ જેમકે ત્રસનાડીની બહાર વિદિશામાં રહેલો કોઈ જીવ જ્યારે અધોલોઠથી ઉર્ધ્વલોઠમાં ત્રસનાડીની બહારની દિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે તે વિગ્રેણીમાંથી સમગ્રેણીમાં આવે, બીજા સમયે નાડીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજા સમયે ઉર્ધ્વલોઠમાં જાય, અને ચોથા સમયે લોઠનાડી બહાર ઉત્પત્તિગ્રામે જાય

આદારવર્ત્તો દોષ ૪ કારણે ઉત્પન્ન થતી વખત આદાર
 નદબ્ધ હોય તરીકે આદર દોષ ૪ અને દર્શિતો હોય
 નમરો દર્શિતો મહત્ત્વ ધરા દોષ ૪ અને આદર તરીકે
 વ્યવસ્થા હોય દોષ ૪

—શ્લોક ૧ ઉચ્ચ ૧

૩

ધ્યાન

ચિત્તજ્ઞ ૪ મ ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન એ આત્મીય
 રસધારણા ધ્યાન તરીકે માત્ર પુરસ્કૃત થઈ શકે છે ન
 થાય. ન હોય એવો ધ્યાન તરીકે તરીકે નથી તરીકે
 માત્ર ધ્યાનની મ મહત્ત્વ ધરા ૪

૨ મહત્ત્વ ધરા ૪ મહત્ત્વ ૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની છે, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર તેમા નારકા તથા દેવોની યોનિ અચિત્ત છે, ગર્ભજની યોનિ મિશ્ર છે, અને અન્યની^૧ ત્રિવિધ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે સૃત (દહાયેલ કે દહાયેલ), વિવૃત (ખુલ્લી) અને મિશ્ર

તેમા એકેન્દ્રિયો, દેવો^૨ અને નારકાની યોનિ સૃત હોય છે ૨-૩-૪ છદ્રિયવાળા (વિક્ષેદ્રિય) જીવો, અને અગર્ભજ પચેદ્રિય તિર્થંચ તથા મનુષ્યોની યોનિ વિવૃત છે, જ્યારે ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્થંચોની મિશ્ર છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે કાચળા જેવી ઉત્પત્તિ, શખ જેવા આવર્તવાળા, અને વાસના પાન જેવી તેમા સ્ત્રીરત્નની^૩ યોનિ શખ જેવા આવર્તવાળા હોય છે, તેમા ઉત્પત્તિ થયેલો ગર્ભ અવશ્ય નાશ પામે છે કાચળા જેવી ઉત્પત્તિ યોનિમા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ અને બલરામ પેદા થાય છે, જ્યારે વાસના પાન જેવી યોનિમા અન્ય જનો પેદા થાય છે

—શ્લોક ૧૦, ઉદ્દે ૨

૧ પૃથ્વીઆદિની, અને ■ મૂર્છાનજ મનુષ્યાદિની

૨ દેવશર્યામા વસુધી દહાયેલ આગળના અસખ્યાત શાગ જેટલો દેવ ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નરકમા વજની બીતના ગોખ પણ વાસેલી બારી જેવા હોય છે, તેમા ઉત્પત્તિ થયા બાદ તેમની આકૃતિ વધતા તેઓ નીચે ગળડે છે

૩ જેમકે, ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થઇ સ્ત્રીરત્ન

૪

મહાવાસ

૧

મૌ —હં ભગવન્ મહર્મા ઉત્પન્ન થતો છું હૃદય વાલો ઉત્પન્ન થાય કે હૃદય વિનશ્નો ?

મ —હૃદયે હૃદયો —મૂલ્ય હૃદયોની અપેક્ષાએ હૃદય વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને બાવહૃદય (ચિત્તન્યની શક્તિ) ની અપેક્ષાએ હૃદયવાલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —હં ભગવન્ ગભમ્મ ઉત્પન્ન થતો છું શરીરવાલો ઉત્પન્ન થાય કે શરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય ?

મ —હે મૌતમ ! ઔદારિક વૈશ્વિ અને આદારક — એ ત્રણ મૂલ્ય શરીરોની અપેક્ષાએ શરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને તૈજસ તથા કામમ્મ એ સુક્ષ્મ શરીરોની અપેક્ષાએ શરીરવાલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —હે ભગવન્ ! છવ મહમ્મ ઉત્પન્ન થતાં વેત શું ખાય છે ?

મ —હં મૌતમ ! પર પર એકઠું થવેલું માત્રાનું આત્ર અને પિતાનું શીવ ખાય છે.

મૌ — ભગવન્ મહર્મા મયા બાદ છવ શું ખાય છે ?

મ —હં મૌતમ ! મહર્મા મયા બાદ છવ માતાએ આપિત અનેક પ્રકારના રસવિકારોના એક બામ સાથે માતાના આનંદન ખાય છે.

સત્કારવાળો બની જો સમયે જો મરણ પામે, તો તે નૈરયિકામાં ઉત્પન્ન થાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ દેવલોકે જાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કોઈ સચ્ચી, પચે દ્રિય અને સર્વ પર્યામિતી પૂર્ણ થયેલો જીવ ઉત્તમ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે એક પણ ધાર્મિક અને આર્યવચન સાંભળી, તરત જ સવેગથી ધર્મમાં શ્રદ્ધાળુ, ધર્મમાં તીવ્ર અનુરાગથી રંગાયેલો, ધર્મનો લાલચુ, પુણ્યનો લાલચુ, શ્વર્ગનો લાલચુ, મોક્ષનો લાલચુ, તેમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મનવાળો, તેમાં આત્મ-પરિણામવાળો, તેમાં અધ્યવસાયવાળો, તેમાં તીવ્ર પ્રયત્નવાળો, તેમાં સાવધાનતાવાળો, તેને ખાટે ક્રિયાઓ કરનારો, અને તેના મન્કારવાળો બની, તે સમયે જો મરણ પામે, તો તે દેવલોકે જાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ અતો હોય, પડખાભેડ હોય, કેરી જેવો કુળ્લ હોય, ગિભેલો હોય, એઠેલો હોય કે સૂતેલો હોય ? તથા જ્યારે માતા સૂતી હોય ત્યારે સૂતો હોય, જ્યારે માતા જાગતી હોય ત્યારે જાગતો હોય, માતા સુખી હોય ત્યારે સુખી હોય અને માતા દુઃખી હોય ત્યારે દુઃખી હોય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! હવે જો તે ગર્ભ પ્રસવ સમયે માથા દ્વારા કે પગ દ્વારા આવે તો સગળી રીતે આવે, અને જો આડો ચઢીને આવે તો મરણ પામે જે જીવ બહાર આવે તેના કર્મો અશુભ હોય તો તે જીવ કદરૂપો, દુર્વર્ણી, દુર્ગંધી, ખરાબ રસવાળો, ખરાબ અર્પણવાળો, અનિષ્ટ, અઠાંત અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ, સભાષ્યો પણ સારો ન

ગો —હે ભગવન્' પિતાનાં જિજ્ઞાસે દેવ છે ?

મ —હે ગૌતમ પિતાના જિજ્ઞાસે જણ દેવ છે હાકાં
મનના અને દેવ-હાદી-રોમ-નખ.^૧

ગો —હે ભગવન્' તે મહા અને પિતાના જિજ્ઞાસે
સતાનના શરીરમાં દેવ હા કાળ સુધી રહે ?

મ —હે ગૌતમ' સતાનનું શરીર ને દેવ હાળ સુધી
રહે તે દેવ હાળ સુધી.

ગો —હે ભગવન્' જર્મમાં દાખલ થયા બાદ કેઈ
જીવ નૈરવિકર્મ કૃત્યન થાય ? જર્મમાં જર્મમાં એવો જીવ
પણ નરકને થોડા કમો જાણી મરીને નરકમાં કૃત્યન થાય ?

મ —હે ગૌતમ' કેઈ સદી પર્યંતિ અને સર્વ
પર્યાયોથી પૂરો થયેલો જીવ શત્રુ સંસ્કર જાણેલું સામન્ય
વીર્યવિધ વડે અને વૈદ્યવિધિ^૨ વડે આદ્યપ્રદેશને જર્મથી
જન્મના બાજે ફેરે છે અને વૈદ્ય સમુદ્ધાત કરી ચતુરથી
સેના જન્માવ છે અને તેના વડે શત્રુના સંસ્કર સાથે મુદ્ધ કરે
છે પછી તે પૈસાનો લાભ, રાજ્યનો લાભ, ભોજનો
લાભ તથા કામનો લાભ જીવ, તે રાજધાનીમાં જ
વિષ્ણુ મન આદ્યપરિણામ, અખ્યવસાન (મરણ) અને
માત્રધાનનાલાભ તથા તેને મારે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના જ

૧. જ્યારે માતાનાં અને પિતાનાં એ જિજ્ઞાસે જણનાં તે
સિદ્ધાન્તનાં જિજ્ઞાસે માતાપિતા જન્મનાં સાધારણ જિજ્ઞાસે દેવ છે
કેમકે તેમાં પિતાના શક્તિ અને માતાના અર્થવ્યયો સરખી રીતે
વિહાર દેવ છે —પ્રમ.

૨. એક શક્તિવિશેષ તે એને પ્રાપ્ત થયેલ દેવ તેના જીવની
આ પાત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભ કેટલા સમય સુધી ઉદ્દગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક સમય, અને વધારેમાં વધારે છ મહિના.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્યચોનિકગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ વરસ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષીગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે બાર વરસ.

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું શરીર તે ‘કાય,’ તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થયું તે ‘કાયભવ’ અને તેમાં જ જે વચ્ચે હોય તે કાયભવસ્થ કહેવાય. કેઈ એક જીવ હોય, તેનું શરીર ગર્ભમાં સ્વાર્ધ ગયું હોય પછી તે જીવ તે શરીરમાં પેતાની માતાના ઉદરમાં બાર વર્ષ સુધી રહી, મરણ પામી, પાછો પોતે રચેલ તેને તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ પાછો બાર વર્ષ સુધી રહે અને એ પ્રકારે ચોવીસ વર્ષ સુધી કાયભવગ્રસ્થ રહી શકે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાયભવસ્થ કેટલા સમય સુધી ‘કાયભવગ્રસ્થ’ રૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ.

સાત્રે તવો હીન વરવાળો, નીન સ્વસ્થાળો, અનિષ્ટ
સ્વસ્થાળો અઘાત સ્વસ્થાળો અગ્નિય સ્વસ્થાળો અશુભ
સ્વસ્થાળો અમનોદ્ય સ્વસ્થાળો સભાઓ પણ સારો ન ધાત્રે
તવો સ્વસ્થાળો અન જેનું વચન કોઈ ન માને તેવો
(અનાદેયવચન) થાય પણ જો તેનાં કર્મો શુભ હોય, તો
તથા શિષ્ય થાય.

ઔ — હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે કે ભગવન!
ન એ પ્રમાણે છે ?

— મતક ૧ ઉકે ૩

૨

કાળાતરે પાણીને વરસવામાં ૭ નિમિત્તપ્રકાર હોય તે
ઉકેલના કદવાય છે તે ઉકેલના ચાર પ્રકારનો ઉલ્લેખ
છે એવો, ધૂમસ ખુબ હલકો અને ખુબ તડકો આ
ચારમાની કોઈ વસ્તુ ૭ દિવસે થાય તે દિવસથી માંડીને
વધારેમાં વધારે છે માત્ર પછી તો તર પાણીનું વરસાવ
ન તે અર્થમાં હોય તો મહા માસમાં દિવસમાં શમળ
માસમાં વાદળાનો પેરાવો, ક્ષેત્ર આસપાસ અત્યંત ફરી તથા
મગ્ધી અને વસાળ માસમાં વીજળી પડતી પવન અને
વાદળા તથા આમજ અણાવેલા તમામ — એ ઉકેલના
કદવાય છે *

૧ વૃદ્ધવૈદ્યારિક પ્રાણીઓમાં મળે તથા શરીર સ્થાને
આવેલી વિશેષ દર્શના આદિ જુદા અને મહાનુરે જાતે ૧૮
ન ૧ પા. ૪૧૭.

* પણ આદિ જુદા સ્થાનાંનું જુદા જુદા જાત.

જીવનાં મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૪૨૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભા યદ્યપિ મમ ઉદ્દગર્ભાં ઉપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક મન વધારેમાં વધારે ૭ મહિના

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્થઓનિકગર્ભાં મુધી ગર્ભાં ઉપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા મનુષ્ય વધારેમાં વધારે આઠ વરસ

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષ્યગર્ભાં ગર્ભાં ઉપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા વધારેમાં વધારે બાર વરસ

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભને તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થતું તે 'કાયબવચ્ચ' જન્મે હોય તે કાયબવચ્ચ કહેવાય તેનું શરીર ગર્ભમાં ગ્રાસ્ત થતું તે શરીરમાં પેટાની માતાના ઉદરમાં મરણ પામી, પાછો પેતે રચેલ ન પાછો બાર વર્ષ મુધી રહે અને મુધી કાયબવચ્ચ ઉપે રહી શકે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ત્રયશ્રી 'કાયબવચ્ચ' ઉપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ

ગૌ.—હે ભગવન્ ! મૈયુનને મરનો મનુષ્ય ક્યા પ્રકારની હિંસા કરે છે ?

મ૦.—હ જૌતમ ! જેમ કાઈ પુરુષ તપાવલા મોનાના મળિયાને ૩ બરેલી ચોલા વામની નળીમા કે ખૂરની? નળીમા ખોસે, અને તે ૩ વજેરનો ધ્વસ કરે, તે પ્રમાણે પુરુષ, ચોનિમા રહેલ જીવોનો નાશ કરે છે,

—શ્લોક ૨, ઉદે ૫

૩

ગૌ.—હે ભગવન્ ! ઇન્નો મબધી, શકનો ફત, હરિભ્રુગમેસિ નામનો મેનાપતિ દેવ ત્યારે સ્ત્રીના ગર્ભનું સહરણ કરે છે, ત્યારે એક ગર્ભાશયમાથી ગર્ભ લઈને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, ૬ ગર્ભાશયમાથી લઈને ચોનિ દ્વારા ખીજના ઉદરમા મૂકે છે, ૬ ચોનિ દ્વારા ગર્ભને કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, ૬ ચોનિ દ્વારા ગર્ભને પેટમાથી કાઢીને પાછો ચોનિ દ્વારા જ ખીજના પેટમા મૂકે છે ?

મ૦.—હે જૌતમ ! પોતાના હાથ વડ ગર્ભને અડી અડીને અને તે ગર્ભને પીડા ન થાય તેવી રીતે ચોનિ દ્વારા બહાર કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે^૨

અને જન્મ પણ લે છે મનુષ્ય સ્ત્રીની ચોનિમા ભેદે ઘણા જીવો હતપન્ન થાય છે, પણ તે બધાય જન્મતા નથી —ટીકા

૧ એક જાતની વનરપતિનો એક જાતનો ભાગ

૨ બધા વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ જ સ્વીકારવાનું હજી ગરણ દીકાકાર નથી આપતા માત્ર એટલું જણાવે છે કે, સામાન્ય ક્રમમા ચોનિ વાટે જ ગર્ભ બહાર આવે છે !

મો — દ ભક્તવત્ શક્તો દત્ત કસ્ત્યેમમેતિ દેવ ભોના
મર્મને નખની રોચ વારે વા તો કવાગાના છિ વારે અદર
મળા કે અદર કાદવા સમય છે ।

મ — દા મોતમ ઉપરાત તે દેવ મર્મને કાંઈ પણ
આડા કે વધારે પીડા થવા દેતો નથી નવા તે મળના
શરીરના છે — શરીરની કાષ્ઠકુપ — કરે છે અને પછી તેને
પણ સ મ કીન આંત્ર મો છે કે અદર કરે છે ।

—શ્લોક ૫ ગુરે ૪

૫

મોક્ષ

મો — દ ભક્તવત્ શક્તો દત્ત કસ્ત્યેમમેતિ દેવ ભોના
નાથ મનુષ્ય દેવસ મનમયી દેવસ મનરથી દેવસ
મલ્લમલ્લમયી અન દેવસ મર્મિત-મુર્મિના વામનથી મિદ
થવા ગુર થવા અન નવ દુષ્ટોના નામ કરનાર થવા ।

મ — દ મોતમ એ વાત જગત્ત નથી કારણે
કાંઈ અનિમ મર્મિતના આધે જાત અન દશન પ્રાપ્ત
કરી અગિદનપદ્મ શિવપદ્મ અન દેવસગાનીપદ્મ પ્રાપ્ત મર્મ
૧ ૨ ૩ મિદ ગુર અને મુલા થવા છે થા છે
અન થા ।

મો — દ ભક્તવત્ શક્તો દત્ત કસ્ત્યેમમેતિ દેવ ભોના
દેવાગાની મનુષ્ય મિદ ગુર મુલા થઈને મર દુષ્ટાના
૧ ૨ ૩ ૪

મં—હા ગૌતમ' તે સિદ્ધ થયો ને તેણે મર્વ દુઃખોનાં નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમા પણ તેમ જ છે અને અવિન્યકાળમા પણ તેમ જ થયે

ગૌ—હે ભગવન્' ને જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અગ્નિહત, જિન અને એવજ્ઞાની પુરુષો 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ દહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ' તેઓ 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ દહેવાય

ગૌ—હે ભગવન્' ને એ પ્રમાણે છે, ને એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉવે ૪

ગૌ—હે ભગવન્' કર્મરહિત શ્રવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મં—હા ગૌતમ' સ્વીકારાય

ગૌ—હે ભગવન્' કર્મરહિત શ્રવની ગતિ કેવી ગતિ સ્વીકારાય ?

મં—હે ગૌતમ' (૧) નિસંગપણાથી, નીરાગપણાથી અને ગતિના પરિણામથી,^૧ (૨) બંધનનો છેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત શ્રવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ છિદ્ર વિનાના સૂકા તુલ્યડાને કમપૂર્વક અત્યત્ સૂકા કરીને ડાલ અને કુશવડે વીટે, ત્યાં પછી તેને માટીના આદ્ર લેપથી લીપે, લીપીને તાપમા

૧ વજન ઓછ થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ બદલાઈ, હવે જતી ગતિ થાય તે

મો — હં ભગવન્' શકનો હૃદ દરણેએસિ દેવ મીના
નખને નખની રોચ વારે પા તો ફવાહાના છિ વારે અર
મૂકના કે નહાર કાઢવા સમય છે ?

૫ — હા મોતમ' સ્વપર્યાત તે દેવ મખને કાઈ પણ
આછી કે વધારે પીકા થવા દેતા નથી તથા તે મખના
શરીરનો છદ — શરીરનો કાપડપ — કરે છે અને પછી એ
વલો સુકમ કરીને અંદર મૂકે છે કે નહાર કારે છે ?

— સતક ૫ શ્લોક ૪

૫

મિલક

મો — હં ભગવન્' વીતેલા અનન સાચત કાજમાં
માથકે મનુષ્ય કેવલ મનમથી કેવલ મુવરથી કેવલ
અભયમવસ્યથી અને કેવલ નમિતિ-મુમિના પાલનથી સિદ્ધ
મથા, જુદ થયો અને સવ કુ-એનો નાશ કરનાર થયો ?

૫ — હં મોતમ એ વાત બરાબર નથી કારણકે
કાઈ અતિમ શરીરવાળા માથકે જ્ઞાન અને ક્ષયન પ્રાપ્ત
કરી અશિદ્ધતાપણુ જિનપણુ અને કેવલશક્તીપણુ પ્રાપ્ત મુ
■ ૫ / મિદ્ જુદ અને મુકા થયો છે પણ કે
અન થયે

મો — હં ભગવન્' વીતેલા અનન સાચત કાજમાં
કેવલગાની મનુષ્યે સિદ્ધ-મુદ્ધ-મુક્ત થઈને સવ કુ-એનો
નાશ કર્યો ?

૧ મિલકાવ શ્લોક છે કે ગલની કાપડપ ક્યાં વિના નખની
ગાય પશરે મારે વખને કદવો કે ગાયવ કદવો અઠાત ૭ ૫૬
જેમ શ્લોકે એ જાણી વગુને અઠાત શ્લેષા એવું છે

મ૦—હા ગૌતમ ! તે સિદ્ધ થયો ને તેણે સર્વ દુઃખોનો નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમાં પણ તેમ જ છે અને નવિત્તકાળમાં પણ તેમ જ થશે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ને મ્હાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અરિહત, જિન અને દેવલજ્ઞાની પુરુષો 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ ઠહેવાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! તેઓ 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ ઠહેવાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, ને એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! સ્વીકારાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી રીતે સ્વીકારાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! (૧) નિ સગપણ્ણાધી, નીરાગપણ્ણાધી અને ગતિના પરિણામથી, (૨) બધનનો હેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મકપ ઇન્ધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ હિંદ્ર વિનાના સૂકા લુપ્પડાને કમપૂર્વક અત્યંત 'સન્કાપ' કરીને ડાલ અને કુશવડે વીટે, ત્યાં પછી તેને માટીના આદ્ર લેપથી લીપે, લીપીને તાપમાં

૧ વજન ઓછું થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ અપ્સાર્થ, જીવર જાતી ગતિ થાય તે

સૂક્ષ્મ, તથા સ્વાસ્થ્ય તેને તામ વિનાના અને ન તરી સમાપ
તવા શિશુ પાણીમાં નાખે. તે ટુંબડ માગિના આઠ લેપથી
મારે થયેલું હોવાથી પાણીના ઉપરના તળિયેને છાડીને ત્રીય
ત્રીનને તળિયે બેસે. ૧ હા. બેસે હવે ધીમે ધીમે તે આઠ
લેપનો કાલ થવા માટે ત્યારે તે ઊંચુ આવતું જાય અને
અને છેક ઉપર આવે. ૧ હા. આવે. ને પ્રમાણે, ૬ મૌતમ
નિઃસમયસ્યાથી નીરામયસ્યાથી અને મતિના પરિણામથી
કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૨) જેમ કેઈ એક વદાણાની માંમ મળતી માંમ
આડતી માંમ શિમળાની શીમ, અને એરડાનું કાલ તરફ
મુકા હોય, તે સુકાય ત્યારે તે ફરીને તેમાંથી બીજા
પૃથ્વીની એક બાજુએ જોડે ને પ્રમાણે બંધનનો છેલ્લે થવાથી
કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૩) ૬ મૌતમ સાકરમાંથી છૂટેલા પુખ્તમાંથી
જ્વાભાવિક મતિ (આઠ ન હોય તો) પ્રત્યે પ્રવર્તે છે
તેમ કર્મરૂપ ઇષ્ટમાંથી મુક્ત થવાથી કર્મરહિત જીવની મતિ
પ્રવર્તે છે.

(૪) જેમ કેઈ એક ખનુપથી છૂટેલા બાજુની મતિ
(પ્રતિબંધ ન હોય તો) કાલ તરફ પ્રવર્તે છે તેમ પૂવ
પ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

કમળના નાળ જેવા ઘાટવાળા, નાભિ ઉપર અહમ્મી નામની નાડી હોય છે, અને તે નાડી માતાની નાભિ સાથે સળદ્દ હોય છે તે વાટે ગર્ભનો જીવ ઓજા ગ્રહણ કરે છે અને તે વડે જન્મેલા સુધી વૃદ્ધિ પામે છે નવ માસ વીત્યા પછી, કે નવ માસ પૂરા થતા પહેલા તે ગર્ભવતી સ્ત્રી તીથેના ચારમાથી એકને પ્રસવે છે પુત્રીને, પુત્રને, નપુસકને કે પિંડ (બિબ્બ) ને ત્યારે વીર્ય ઓછું અને ઓજા વધારે હોય ત્યારે પુત્રી થાય, વીર્ય વધારે અને ઓજા ઓછું હોય, ત્યારે પુત્ર થાય, બંને સરખા હોય ત્યારે નપુસક થાય, અને અતુલતી સ્ત્રીનો સયોગ થાય ત્યારે કોઈ આકાર વિનાનો માસપિંડ (બિબ્બ) થાય કોઈ મહાપ્રાણી જીવ વધારેમા વધારે બાર વરસ સુધી ગર્ભાવાસમા રહે છે

[આથી આગળ પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરની પાસળાઓ, નસો વગેરેનું વર્ણન, લોહી વગેરે પ્રાણોનું વળન, હૃદયાદિ અવયવોનું વળન, વગેરે વિગતો છે]

૬ : જીવ વિષે પરચૂરણ વિગતો

૧

ગૌ—હે ભગવન્ ! નૈરયિકેમા ઊપજતો નૈરયિક શુ એક ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, એક ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, સર્વ ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય કે સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ‘જીવ પોતાના સર્વ ભાગો વડે

છ તથા વધારેમા વધારે એક જીવને મસેથી નવમે સુધી
જનક (પિતા) હાઈ રહે છે જીવ મર્મોવાસમા વધારેમા
વધારે બાર વધ સુધી રહે છે તિથયોમા જીવ મર્મોવાસમા
વધારેમા વધારે આઠ વધ સુધી રહે છે સ્ત્રીની જન્મથી
ક્રમે પુત્ર કુત્પન્ન થાય છે ડાબી ક્રમે પુત્રી જન વચ્ચે
નનુનક.

બ્યારે માતા અને પિતાનો સુયોગ થાય છે ત્યારે
પરંતુ વચ્ચે જીવ માતાનું હોઈ અને પિતાનું વીધ એ બેથી
મિશ્રિત થયેલ પુણ્ય ક્રિપાને તેવો મહિન પદાથ થાય છે
અને તેને આઈને મર્મપણુ કીધે છે ત્યાર બાદ સાત
દિવસ ન ગળ કલધરથ થાય છે પછી બીજા સાત દિવસે
ત પરપોડા જેવા થાય છે પછી તેની પેશી અને છે અને
૧૩ી ત કલ્પ પેશી જેવા થાય છે પહેલ મહિને મળનું
જનન એક ૪૧ જોષુ એક પદ થાય છે ૧ બીજે માસે
જન્મ કલ્પ પેશી જેવા થાય છે ત્રીજે માસે ત માતાને હોઠ
કુત્પન્ન કરે છે એથી માત્ર મહાત્મ્ય અગ્નિને પુષ્ટ કરે છે
પાચમે માત્ર ત પેશીમાથી દાણના ધમ્મના અને માથાનો
એમ પાચ વાંકુર ફરે છે ગ્રે મહિને પિત્ર અને સોલિત
કીધે છે માતાને મહિને સાતનો નસા પાંચમે માસપેશીઓ
મારી નવ ધમ્મીઓ અને દારી તથા મુઠ સિવાય નવાઈ
ધાજ રોમકુપો કીધે છે વળી દારી અને મુઠના મચ્છને
નાધાવણ કરોઃ રોમકુપો નીધે છે આઠમે મહિને ને પૂરે
૧૨૧ અમવાયો અને છે ને ગળને કળના દીદા જેવી તથા

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવમિદ્ધિક નૈગયિક હોય કે નૈરયિક ભવમિદ્ધિક હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક નૈગયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિક પણ હોય અને અભવસિદ્ધિક પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો ? કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કહ્યા છે, તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો કહ્યા છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચબો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે ન બધાતા ખડકથી હોય, તે તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી અપૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળથી કે સળીથી અપર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિલાન્ય અગ તે પ્રદેશ અણુઓ તે નડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગયે છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી નહીં છૂટા પડી ગયા નથી એજ અણુ જેટલી જગ્યા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગયે છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્વાન વખતે જીવો 'ચોગગામ્' પા ૧૩૩

મ — હ જોતમ સવકાળ મુખી. (કાસ્ય કે મુષ
જીવેલી સખ્યામાં વધપટ થતી / નથી. અમુક મતિમાં
જીવેલી વધપટ ભરે થાઓ.)

—સતક ૫ કરે /

૪

જો — હે બમવન જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ
છ /

મ — હ જોતમ ! જીવ નિમમથી ચૈતન્ય છ જીવ
ચૈતન્ય પણ નિમમે જીવ છે

જો — હે બમવન જીવ નૈરચિક છે કે નૈરચિક જીવ
છ /

મ — હે જોતમ ! નૈરચિક તો નિમમ જીવ છ જીવ
જીવ તો નૈ ચિક પણ હોય તથા અનૈરચિક પણ હોય એ
પ્રમાણ અન્ય મતિના જીવાનું પણ જાણવું

જો — હે બમવાન ! જીવે-પ્રાણુ ધારણુ કરે-તે જીવ
કહેવાય કે જીવ હોય ન પ્રાણુ ધારણુ કરે ?

મ — હે જોતમ પ્રાણુ ધારણુ કરે તે તો નિમમથી
જીવ કહેવાય પરંતુ ? જીવ હોય ને પ્રાણુ ધારણુ કરે પણ
ખરો (મસારી દ્વારમાં) અને ન પણ કરે (ચિલ્લ દ્વારમાં).

જો — હે બમવન પ્રાણુ ધારણુ કરે તે નૈરચિક
કહેવાય કે નૈરચિક હોય તે પ્રાણુ ધારણુ કરે ?

મ — હે જોતમ ! નૈરચિક તો નિમમથી પ્રાણુ ધારણુ
કરે પણ પ્રાણુ ધારણુ કરનાર તો નૈરચિક પણ હોય અને
અનૈરચિક પણ હોય.

અપેક્ષાએ અનાદિ સાત છે, કારણ કે (મુક્ત થવાની યોગ્યનારૂપી) એ લગ્નિધિ સિદ્ધપણ પામ્યા પછી તાણ પામે છે અભવસિદ્ધિકો (કદી મુક્ત થવાની યોગ્યતા વિનાના જીવો) સસારને અપેક્ષી અનાદિ અનત છે *

—શતક ૬, ઉદ્દે ૩

૩

ગૌં—હે ભગવન! જીવો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! જીવો વધતા નથી, કે ઘટતા નથી પણ અવસ્થિત રહે છે

ગૌં—હે ભગવન! નૈરયિકો શું વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! નૈરયિકો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ રહે છે એ પ્રમાણે છેક વૈમાનિક દેવો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન! સિદ્ધો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! સિદ્ધો વધે છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે, પરંતુ કદી ઘટતા નથી

ગૌં—હે ભગવન! કેટલા કાળ સુધી જીવો વધ્યા-ઘટ્યા વિના અવસ્થિત રહે ?

* મહાવીરનો આ સ્યાદ્વાદી ક્ષેત્ર ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે

નારહીના સર્વ ભાગોને નિપજાવે છે તે બાબા નારહીપણે
કેપણે છે કારણ કે ત્યાં પૂણ્ય કામ્યુ હોય ત્યાં પૂણ્ય
કામ નીપણે

તે જ પ્રમાણે નૈરવિકેતાં ઉત્પન્નમાન નૈરવિક પોતાના
નવ ભાગ વડે સવ ભાગન આશરીને આકાર પણ કરે છે
જીવ ત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પોતાના બધા પ્રદેશો વડે
ખાવા મજેલી બધી વસ્તુઓનો આકાર કરે છે

તેવું ઉત્પત્તિ વિશે તેવું ઉદ્ધતના^૧ વિશે પણ જણાવું

૨

મૌતમ હં ભગવન્ વચ્ચ જોમ સાદિ સાંત છે તેમ
જીવ પણ સાદિ સાંત છે ?

મ — હૈ મૌતમ કેદલાક જીવે સાદિ સાંત છે કેદલાક
જીવે સાદિ જનત છે કેદલાક જનતિ અંત છે અને
કેદલાક જનતિ જનત છે

મૌ — હં ભગવન્ તે કેવી રીતે ?

મ — હં મૌતમ નૈરવિકેતાં તિર્થચરેણિકો મુખ્યો
અને દેવો નરકાદિ ગતિમાં થતા મમ્મની અપેક્ષાએ સાદિ
અને સ્વાધી થતા આમમ્મની અપેક્ષાએ સાંત છે
મિદગતિની અપેક્ષાએ સિદ્ધી સાદિ જનત છે કારણ કે
ત્યારી પાછા કરવાપણુ નથી. અવસિદ્ધિકો (કદી મુખ્ય
કવાની ચોખતાવળા જીવો) એ પ્રકારની ઘનિષ (સન્ધિ)ની

૧ જેવ અને નારહી પોતાનો ભવ પૂરો કરી અન્ય ભવમાં
અથ તેને ઉદ્ધતના હો છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે
નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને
અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય
અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌ—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા
જીવપ્રદેશો^૧ હતા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો હતા છે,
તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો હતા^૨ છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌ—હે ભગવન્ ! કાચળો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે
મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે ચાર વ્યાપ્તિ ખડ
ક્યાં હોય, તો તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌ—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના
ભાગને હાયથી, આગળથી કે સળાથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિલાન્ય અગ તે પ્રદેશ આણુઓ તો જડ દ્રવ્યથી
હટા થઈ ગયે છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી કદી હટા પડી શકતા
તથા એજ આણુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિગ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં
વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગયે છે, જેમકે કેવલિ-
સમુદ્રવાત વળતે જીવો 'ચોગસાજ' પા ૧૩૩

મ — હં મૌતમ સવકાળ મુધી (કારણ કે મુઘ
જીવેલી સખ્યામાં વધવટ થતી ન નથી અમુક મતિમાં
જીવેલી વધવટ ભલે થાઓ.)

—શ્લોક ૫ છે ૮

૪

મૌ — હં ભગવન! જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ
છે ?

મ — હં મૌતમ જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે જીવ
ચૈતન્ય પણ નિયમે જીવ છે

મૌ — હં ભગવન! જીવ નૈરચિક છે કે નૈરચિક જીવ
છે ?

મ — હં મૌતમ! નૈ ચિક તો નિયમે જીવ છે જીવ
જીવ તો નૈરચિક પણ હોય તથા જીનૈરચિક પણ હોય. એ
મમાણે જીવ્ય મતિના જીવેનું પણ નણતું

મૌ — હં ભગવાન! જીવે-પ્રાણ પારણ કરે-તે જીવ
કહેવાય કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હં મૌતમ પ્રાણ પારણ કરે તે તો નિયમથી
જીવ કહેવાય પરંતુ જે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ
ખરો (અસારી દશામાં) જીવે ન પણ કરે (મિદ્ધ દશામાં).

મૌ — હં ભગવન! પ્રાણ પારણ કરે તે નૈ ચિક
કહેવાય કે નૈરચિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હં મૌતમ! નૈરચિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરચિક પણ હોય જીવ
જીનૈરચિક પણ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈગયિક હોય કે નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈગયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈગયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો^૧ કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કલા છે. તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો^૨ છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કામળો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિપના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે મળ્યાતા ખડ વ્યાં હોય, તો તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળથી કે મળીથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિમાન્ય અશ તે પ્રદેશ આજુઓ તો જડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગઈ છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી જડી છૂટા પડી ગયા નથી એક આજુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગઈ છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્ધાન વખતે જુઓ 'ચોતગાત્ર' પા ૧૩૩

મ — હે ગૌતમ સવકાળ મુધી. (કામ્યુ કે ક્રમ
જીવેલી સખ્યામાં વધપટ થતી ન નથી અમુક ગતિમાં
જીવેલી વધપટ ભરે જાઓ.)

—સતક ૫ છે ૮

૪

ગૌ — હે બ્રમવન્ ' જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ
છે ?

મ — હે ગૌતમ ' જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે અને
ચૈતન્ય પણ નિયમે જીવ છે

ગૌ — હે બ્રમવન્ જીવ નૈરમિક છે કે નૈરમિક જીવ
છે ?

મ — હે ગૌતમ ' નૈરમિક તો નિયમે જીવ છે અને
જીવ તો નૈરમિક પણ હોય તથા અનૈરમિક પણ હોય. એ
પ્રમાણે અન્ય ગતિમાં જીવેલાં પણ તથ્યવુ

ગૌ — હે બ્રમવન્ ' જીવ-પ્રાણ પારણ કરે-તે જીવ
ઠકવાય કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હે ગૌતમ પ્રાણ પામ્યું કરે તે તો નિયમથી
જીવ ઠકવાય, પરંતુ કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ
ખરો (સસારી હસારી) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ હસારી)

ગૌ — હે બ્રમવન્ પ્રાણ પારણ કરે તે નૈરમિક
ઠકવાય કે નૈરમિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હે ગૌતમ ' નૈરમિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરમિક પણ હોય અને
અને ચિક પણ હોય.

મં—હે ગૌતમ ! ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોવાળો હોવાથી પુદ્ગલી^૧ છે, અને જીવનું બીજું નામ પુદ્ગલ હોવાથી તે પુદ્ગલ પણ છે

પરંતુ સિદ્ધો પુદ્ગલી નથી, કારણ કે તેઓને ઇન્દ્રિયાદિ નથી, પરંતુ તેઓ જીવ હોવાથી પુદ્ગલ તો હા

—સતક ૮, ઉદ્દે. ૧૦

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવો શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવો શાશ્વત છે, અને પર્યાયોની^૨ અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે

—સતક ૭, ઉદ્દે. ૨

૮

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવો દ્વાગ પ્રાણાનિપાત ક્રિયા (હિંસા) કરાય છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કરાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા આત્માએ અર્પણી^૩ કરાય કે આત્માના અર્પણ વિના કરાય ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્પણી કરાય, પણ અમૃષ્ટ ન કરાય વળી તે ક્રિયા અનુક્રમે કરાય છે, પણ અનુક્રમ વિના

૧ પુદ્ગલની બનેલી ઇન્દ્રિયાદિવાળો

૨ વિવિધ પરિણામોની અપેક્ષાએ જીવ અશાશ્વત છે, કારણકે એક પરિણામ હતપન્ન થાય છે, અને બીજું નાશ પામે છે, પરંતુ જીવદ્રવ્ય તો હાયમ રહે છે

૩ હિંસા વગેરે પાપન્યાનકથી હતપન્ન થતો કર્મબંધ

કે નામે તેા ત છવપ્રદેશને પીઝા ઉત્પન્ન કરે ના તેના કેઈ આવધવનો છે કરે !

મ —હે યોતમ એ વાત જરાભર નથી, તેમજ છવપ્રદેશને સખ અસર કરતું નથી

—શ્લોક ૮ ક્ર ૩

મી —હે ભગવન, છવ કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છ કે અપ્રદેશ ?

મ —હે યોતમ ! છવ નિયમથી સપ્રદેશ છ અનાદિ પક્ષને હીવે છવની અનત સમયની સ્થિતિ હોવાથી તે સપ્રદેશપક્ષ છે ને એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તે કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ છ પણ ને એકથી વધારે મમયની સ્થિતિવાળો હોય ત કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે

મી —હે ભગવન ! નૈરવિક છવ કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ ?

મ —હે યોતમ ! ૭ નૈરવિક છવને ઉત્પન્ન થયા એક જ સમય થયો છે તે કાલની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ કહેવાય, અને પ્રથમ પછીના બે વચેરે મમયોર્મા વર્તતો નૈરવિક કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ કહેવાય

—શ્લોક ૯ ક્ર ૪

૬

મી —હે ભગવન, છવ પુરુષથી છે કે પુરુષ છે ?

૧૦

રાજગૃહનગરનો અસગ છે

ગૌં—હે ભગવન' ૧ જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, બાધે છે અને બાધશે? ૨ અથવા જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, બાધે છે અને નહીં બાધશે? ૩ અથવા જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, નથી બાધના અને બાધશે? ૪ અથવા શુ જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, નથી બાધનો અને નહીં બાધે?

મં—હા ગૌતમ' અભવ્ય જીવતી બાળતમા પહેલો વિરૂપ મળવે છે, ભવ્ય જીવતી બાળતમા બીજો, મોહનો હિપશમ ઝરનાર જીવતી બાળતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ જીવતી બાળતમા ચોથો વિરૂપ સભવે છે

ગૌં—હે ભગવન' શેષ્યાવાળા જીવતી બાળતમા પણ આગે વિરૂપ સભવે છે?

મં—હા ગૌતમ' શુક્લશેષ્યાવાળા જીવે પાપકર્મના બધાં પણ હોય છે, અને કૃણાદિ પાત્ર શેષ્યાવાળાને પ્રથમ એ જ વિરૂપ મળવે છે, ઘરણુ કે તેમને વર્તમાનકાળે મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે હિપશમ નથી, તેથી તેમને સ્વેદના એ વિરૂપ નથી શેષ્યારહત જીવને ચોથો (નથી બાધનો, નહીં બાધે) વિરૂપ છે

કૃણુપાક્ષિક જીવને પ્રથમ એ જ છે, કાગળ કે વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અબધકપણુ નથી શુક્લ-

૧ > જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અધિક સંસાર બાળી છે, તે કૃણુપાક્ષિક, અને જો તેની અદર જ મોદે જવાના છે, તે શુક્લપાક્ષિક

નથી કરાતી તેમા એટલો વિષય સમજવો કે એક જ
સ્થિતિના બાકીના જીવો તો અવસ્થા હમે દિશામાંથી આવેલા
કમ કરે છે (જાણે છે) પણ જે એકિન્દ્રિય જીવો લોકાને
ગેહ્યા છે તેને ઉપરની અને આસપાસની દિશાથી કમ
આવવાનો સભવ નથી તેથી તેઓ કદાચ પણ દિશામાંથી
કવચિત્ આર દિશામાંથી અને કદાચિત્ પાચ દિશામાંથી
આવેલું કમ કરે છે બાકીના જીવો તો લોકના મધ્યમાં
હવાથી આપાતના અભાવે હમે દિશામાંથી આવેલું કમ
કરે છે

— સતક ૧૭, ઉદે ૪

૬

બી — હ ભગવન! જીવો અને પુદ્ગલ પરપર
અનુદ છે એક બીજા સાથે મળી રહેલા છે પરપર
અંતરથી પ્રતિબદ્ધ છે અને પરપર બદલે બદલે રહે છે ?

મ — હા જોતમ જેમ કેઈ એક પાણીથી હલોહર
બરેલો દા. હોય તેમાં કેઈ પુરુષ એક મોડી સો નાનકે ઠાણા
વાળો અને મો મેટા ઠાણાવાળો નાચ નાચે તો તે નાચ
પાણીથી બગાડી જાય ? અને જાતે પાણીથી બરેલા થા
તેની બદલે રહે ? હા, રહે. તો તે હેતુથી એમ કહ્યું છે કે
— આ અને પુદ્ગલ પરપર અનુદ છે ઇ

જેમ કેઈ તેમથી બેપેસ શરીર ઉપર ગળે ચોટે છે
તમ રામ અને દેવથી દિશા બેપેસ આત્માને કમનમ
થાય છે

— સતક ૧ ઉદે ૧

૧૦

રાજગૃહનગરનો અસંગ છે

ગૌ—હે ભગવન! ૧. જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
અને આધશે? ૨. અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
છે અને નહીં આધશે? ૩. અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે,
નથી આધનો અને આધશે? ૪. અથવા જીવે પાપકર્મ
આધ્યુ છે, નથી આધનો અને નહીં આધે?

મ—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવની આગતમા પહેલો
વિઠ્ઠપ મળવે છે, ભવ્ય જીવની આગતમા બીજો, મોહનો
ઉપશમ કરનાર જીવની આગતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ
જીવની આગતમા ચોથો વિઠ્ઠપ મળવે છે

ગૌ—હા ભગવન! લેશ્યાવાળા જીવની આગતમા પણ
ચારે વિઠ્ઠપ મળવે છે?

મ—હા ગૌતમ! શુક્લલેશ્યાવાળા જીવે પાપકર્મના
અધઃ પણ હોય છે, અને કૃષ્ણાદિ પાત્ર લેશ્યાવાળાને પ્રથમ
બે જ વિઠ્ઠપ મળવે છે, કારણ કે તેમને વર્તમાનકાળે
મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષમ કે ઉપશમ નથી, તેથી તેમને
ચેતના બે વિઠ્ઠપ નથી લેશ્યાગ્રહત જીવને ચોથો (નથી
આધનો, નહીં આધે) વિઠ્ઠપ છે

કૃષ્ણપાક્ષિક^૧ જીવને પ્રથમ બે જ છે, કારણ કે
વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અઅધકપણુ નથી શુક્લ-

૧ જે જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અવિક સંસાર
આગી છે, તે કૃષ્ણપાક્ષિક, અને જે તેની અંદર જ મોક્ષે જવાના
છે, તે શુક્લપાક્ષિક

પાશ્વિકન ચારે વિકલ્પ છે તેમા પહેલો વિકલ્પ (બાધમે) પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ તુરતના અવિધ્યની અપેક્ષાએ છે બીજો વિકલ્પ (બાધમે નહીં) પછીના અવિધ્ય પ્રમથમા ક્ષપકપણની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ છે ત્રીજો વિકલ્પ (બાધનો નથી બાધથી) મોહનીય કર્મનો ઉપસમ કરી પછી પડવનો હોય તેની અપેક્ષાએ છે અને ચોથો (બાધના નથી, અને બાધમે નહીં) ક્ષપકપણની અપેક્ષાએ છે

સુઅનુદ્યેષ્ટ જીવને ચારે વિકલ્પ જાણવા તથા મિથ્યા દષ્ટિને અને મિથ્યાદષ્ટિને પ્રથમ બે જાણવા. કારણ કે તેમને વનમાનકાળમા મોહનો જાંબ હોય ૮ છે

ગાની જીવન ચાર વિકલ્પ અને અર્થાનીન પ્રથમ બે જાણવા કારણ કે તેન મોહનીયકર્મનો ક્ષય અને ઉપસમ નથી મતિજાનીથી માર્ગને અનુપયવચાની સુધી ચારે વિકલ્પ જાણવા કેવલજાનીને હમ્બો એક (નથી બાધનો નહીં બાધ) જાણવો. આકારસચાથી માર્ગને પશ્ચિમદક્ષિણ સુધીની સચાવાળાએન પ્રથમ બે જાણવા અને નોસગા (આકારાસ્ત્રી અગાસકિત) વાળાને મોહનીયનો ક્ષય તથા ઉપસમનો મનવ હોવાથી ચારે જાણવા વેદવાળાને જીવને પ્રથમ બે જાણવા કારણ કે વળે છે હ્રદય હોય ત્યાં સુધી જીવન મોહનીયનો ક્ષય અને ઉપસમ ન હોય વેદ વિનાના જીવને ચારે જાણવા કે ઉપસાંત ચવાથી વેદરહિત થયેલો

૧ શ્રી-પુરુષાર્થો પાતપાનાની અવિને અનુક્રમ સમાપ્ત
૧૧૧

૭૫ મોહનીયકપ પાપકર્મને સુખમસપરાયક (૧૧મુ) મુલ-
ધ્યાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુર્ધી ગાથે છે અને ગાધજે
અથવા ત્યાંથી પડીને પણ ગાધજે (૧) વેદ ક્ષીણ થયા
પછી પાપકર્મ ગાધે છે, પણ સુદમમ પગયાદિ અવસ્થામાં
ગાધતો નથી (૨) ઉપશાન્તવેદ સુદમમ પગયાદિ અવસ્થામાં
પાપકર્મ ગાધતો નથી, પણ ત્યાંથી પડીને ગાધે છે. (૩)
અને વેદ ક્ષીણ થયા પછી સુદમમ પગયાદિ મુલધ્યાનક
ગાધતો નથી, અને પછી ગાધજે પણ નહિ (૪) ન્યાયવાળા
૭૫ને ચારે વિકલ્પ જાણવા પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યની
અપેક્ષાએ, ખીજો, જેને મોહનીયકર્મનો કાય થવાનો છે
એવા ભવ્યની અપેક્ષાએ, ત્રીજો, ઉપશમક સુદમમ પગયાદિ
અપેક્ષાને, અને ચોથો કપક સુદમમ પગયાદિ અપેક્ષાને
જોમ ક્ષોભકપાયાન પણ જાણવું પડતું ક્ષેધ, માન અને
માયાવાળાને પ્રથમ જે જાણવા, કમંદ તેમનો ઉદય હાય
ત્યારે અભધપણ નભવતું નથી પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યને
અપેક્ષાને, અને ખીજો ભવ્યવિશેષને અપેક્ષાને જાણવો
અયોગીને પણ ચારે જાણવા (૧-અભવ્ય, ૨-ભવ્ય-
વિશેષ, ૩-ઉપશમક, ૪-કપક), તથા અયોગીને છેલ્લો
જાણવો.

નારક ૭૫ને ઉપશમકેણિ અને કપકેણિ ન હોવાથી
પ્રથમના જે વિકલ્પ જ હોય તે જ પ્રમાણે અસુરકુમારથી
ગ્નિતકુમાર દેવો, વાનવ્યતર દેવો, જ્યોતિષિ દેવો અને

• જેમાં મોહનીયકો અસ ક્ષોભકે જ ઉદયમાન હોય છે,
પણ બહુ સુદમ પ્રમાણમાં, તે સુદમસપરાય

વૈમાનિક દેવો મનષિ પશુ ભક્ષુ મનુષ્યોને ઇવનની
મમાન મારે વિકલ્પે ભક્ષુવા.

—સતક ૨૧ ઉપે ૧

૧૧

મૌ —હ ભગવન્! ઇવ જાનાવસ્થીવકમ બાધુ હતું
મપિ હ અને બાધસે?

મ —હે મૌતમ નૈમ પાપકમ સનષે ક્ષુ તેમ
જાનાવસ્થીવકમ મારે પશુ ભક્ષુ પરંતુ ઇવન અને
મનુષ્ય મા સકયાથી (લેખકયાથી મુખ્યા)ને બામધા પ્રથમ
મે વિકલ્પ ૧^૧ ભક્ષુવા બાકી બધુ સરખુ મક્ષુ-
જાનાવસ્થીવકમ પેઠે જાનાવસ્થીવકમ સનષે પશુ ભક્ષુ

વેદનીયની બાક્ષામાં ત્રીજે વિકલ્પ (નથી બાધનો
બાધસે) મનવનો નથી કારણકે વેદનીયનો અન્યથા પછી
ફરી તેનો બુધક થઈ શકેનો નથી લેસ્થાવાળા ઇવને પશુ
એ અમાણ ત્રીજા મિત્રમના ગાકીના તણુ મક્ષુવા^૨ કૃષ્ણથી
પદ મુખ્યની લેસ્થાવાળાને પ્રથમ મે તથા શુભસ્થાળાને

૧ કારણકે સકયાથી ઇવ અવસ્થ જાનાવસ્થીવકમનો
જાનક હોય છે પાપકમના કારકમાં તે મુક્તમસંપ્રદાય ગુણ
માનકવાલો મિત્રનીવશ્ય પાપકમનો અન્યથા હોવાથી માર
વિકલ્પ કહ્યા હતા

૨ આ જાનતમા ધણો વિવાદ છે સંસ્થા ઇવને (નહિ
બાધે) એ યાથા વિકલ્પ કેમ કહીને હોય? લેસ્થા ૧૩મા
ગુણસ્થાનક પશ્ચેત હોય છે; અને ત્યાં મુખ્યા તે તેઓ વેદનીયના
અન્યથા છે લેસ્થાવશિત અધ્યાત્મને જ યાથા વિકલ્પ સનષે રહે.

ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને બીજો, તથા શુક્લપાક્ષિકને ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા સમ્યગ્દષ્ટિને પણ એમ જ જાણુવું (નારણકે, તેને અયોગિપણાનો મબવ હોવાથી બધ ધનો નથી નથી ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ હોય છે), મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિને (અયોગિપણાનો અભાવ હોવાથી) પ્રથમ બે જાણુવા જાતી અને કેવલજ્ઞાનીને (અયોગિપણામાં ચોથો મબવનો હોવાથી) ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા, અને મતિજ્ઞાનીથી મન પર્યવજ્ઞાની મુધીનાને પ્રથમ બે જાણુવા એ પ્રમાણે નોંધવાવાળાને, વેદરહિતને તથા અકપાથીને ત્રીજા સિવાય બાકીના ત્રણ જાણુવા, અયોગીને છેલ્લો, અને બાકી બધે મળે પહેલો અને બીજો એમ બે જાણુવા.

પાપઝર્મની પેઠે મોહનીયકર્મ માટે જાણુવું

આયુષઝર્મની બાજુમાં જીવને ચારે વિકલ્પ જાણુવા^૧ સ્થાનાવાળાને ચાર અને સ્થાગહિતને છેલ્લો વિકલ્પ જાણુવો. કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને ત્રીજો તથા શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિને ચારે જાણુવા. મિશ્રદષ્ટિને ત્રીજો અને ચોથો મબવે છે જાતી તેમ જ મતિથી અવધિજ્ઞાની મુધીના જ્ઞાનવાળાને ચારે વિકલ્પ જાણુવા,

૧ નારકે બાધ્યુ છે, બધ દાગે બાધે છે અને કાવાતરે બાવશે એ પહેલો, બન્યની અપેક્ષાએ બીજો, બધ દાવાભાવ, અને બાવિષ્ય દાવાબની અપેક્ષાએ ત્રીજો, અને તેણે પરબવિક આયુધ્ય બાધ્યુ છે, અને પછી જેનો છેલ્લો જન્મ છે તેની અપેક્ષાએ ચોથો.

મનઃપમજ્ઞાનીને પહેલા, ત્રીજો અને ચોથો વિકલ્પ જણવા. તથા સ્વધ્યાનીને ચોથો એ પ્રમાણે નોતખાવાજાને બીજા સિવાય બાકીના ત્રણે વેદરહિત અને અકાળીને ત્રીજો અને ચોથો વિકલ્પ કહેવા અથોગ્રીને છત્તો વિકલ્પ કહેવો અને બાકીનાં ચારે ચારે વિકલ્પ જણવા.

નૈરવિકલ્પ એવો ચારે વિકલ્પો^૧ જણવા. એ પ્રમાણે જ્યે કેહાયે પણ નૈરવિકલ્પ સમયે ચાર વિકલ્પો જણવા. પરંતુ વિશેષ એ કે કૃષ્ણશેષ્યાવાળા અને કૃષ્ણપક્ષિકને પહેલા અને ત્રીજો વિકલ્પ જણવો, તથા મિમંસુકા^૨ ત્રીજો અને ચોથો વિકલ્પ જણવો. અમુરકુમારોમા પણ એ / રીતે જણવું પણ કૃષ્ણાશ્યાવાળાને ચાર વિકલ્પ કહેવા^૩ એ પ્રમાણે અનિતકુમારો સુધી જણવું. ધ્વિકાધિકારને જ્યે કેહાયે ચાર વિકલ્પો કહેવા પણ કૃષ્ણપક્ષિકમા પહેલો અને ત્રીજો / કહેવો તેજ્ઞેશ્વર્યાવાળાને ત્રીજો / કહેવો^૪

૧ એમને કૃષ્ણશેષ્યાવાળા નારાયણ પહેલો અને ત્રીજો વિકલ્પ સમયે જણવું કૃષ્ણશેષ્યા પંચમનરક પુષ્પા આદિમા સમયે છે અને ત્યાંથી શર્ધ સિદ્ધ થઈ નથી એટલે ત્રીજો વિકલ્પ ત્યાં ન સમયે, તેમ જ ચોથો પણ તેને ન સમયે

૨. કાશ્યપે તેને આશુખ્યનો જાણ જ નથી

૩. કાશ્યપે તે તો અનુબ્રવતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થઈ શકે

૪. કાશ્યપે શર્ધ તેજ્ઞેશ્વર્યાવાળો જેવ પુષ્પાધિકાર છત્તો પરીએ જ પત જાયો હોય તે અપર્વાત અવસ્થામા તેજ્ઞેશ્વર્યાવાળો હોય છે તે પૂરી થયા બાદ તે આશુખ જાયો છે એટલે તેજ્ઞેશ્વર્યાવાળા પુષ્પાધિકારે જેવત્વ થખતે આશુખ અધિષ્ઠાઈ તેજ્ઞેશ્વર્યાવાળો અવસ્થામા ન જાયું, પણ તે દૂર થતા બાંધણી કોમ ત્રીજો વિકલ્પ મળ્યો.

એ પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકને પણ જાણુ
જાણુ તેજકાયિક અને વાયુકાયિકને વિષે જથ્થે પહેલો
અને ત્રીજો વિકલ્પ હોવો,^૧ એ ઇદ્રિય, ત્રણ ઇદ્રિય અંત
ચાઝ ઇદ્રિયવાળાને જથ્થે પહેલો અને ત્રીજો વિદ્વંસ^૨
હોવો, પણ વિશેષ એ ૧, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન,
અત જુતજ્ઞાન મળથે ત્રીજો વિકલ્પ હોવો.^૩ પચેદ્રિય
તિથ્યચ્ચોનિંદાને કૃણુપાક્ષિક મળથે પહેલો અને ત્રીજો
વિકલ્પ હોવો,^૪ સમ્યગ્મિધ્યાત્વમા^૫ ત્રીજો અને ચોથો
હોવો, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન જુતજ્ઞાન અંત અવધિજ્ઞાનમા
બીજા સિવાયના^૬ આક્રીના ત્રણે હોવા, અને આક્રીનામા
ચારે હોવા જેમ છવો મળથે કણુ, તેમ મનુષ્યો સળથે
જાણુ પણુ વિશેષ એ ૨, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન
જુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમા બીજા સિવાય આક્રીના ત્રણ
જાણવા, અને આક્રીનું જાણુ પહેલાની પેઠે જાણુ
અમુકકુમારતી જેમ વાનવ્યતઃ જ્યોતિષિક અને વેમાનિક

૧ કારણ કે ત્યાંથી ત્રીજો મનુષ્યજન્મ ન હોવાથી મિદ્ધિ
મળવતી નથી

૨ કારણકે તેઓને તગ્ન મનુષ્યપણ સંભવતું હોવા ગ્ના
નિર્વાણનો અભાવ છે

૩ કારણકે તેમનું સમ્યક્ત્વ વગેરે સામ્વાદનભાવે અપચાસ
અવસ્થામા જ હોય છે અને તે દુર ચતા આયુષનો જથ્થે થાય છે

૪ તેને તરત સિદ્ધિ સંભવિત નથી તેથી

૫ કારણ કે ત્યાં આયુષનો જ વ જ નથી

૬ કારણ કે તેને દેવાવન્ધા જ પ્રાપ્ત થાય, અને ત્યાં સ્ત્રી
આદિય બાધે જ

નમષે ભણવું તથા જ્ઞાનાવસ્થાની પેઠે નામ, યોગ અને
અનંતર કર્મોનું પણ ભણવું

જો —હે ભગવન્' તે એમ જ છે હે ભગવન્' તે
એમ / છે

—શ્લોક ૨૬ ઉપે ૧

૧૨

જો —હે ભગવન્' જીવો સકલ દામ છે કે નિષ્કપ
મ —હે યોગી જીવો સકલ પણ છે અને નિષ્કપ
પણ છે જીવો બે પ્રકારના છે સમારમ્ભાપન-મુક્તારી
અને અમમારમ્ભાપન-મુક્તારી. તેમાં જે મુક્તારી જીવો છે તે
સિદ્ધ જીવો છે તે બે પ્રકારના છે અનંતરસિદ્ધ (સિદ્ધત્વની
પ્રાપ્તિને પ્રથમ સમયે વળગ્યા) અને પરપરસિદ્ધ (સિદ્ધત્વની
પ્રાપ્તિ થવા પછી એકાદ સમય જાણીત થવા પછીના).
તેમાં જે પરપરસિદ્ધ છે તે નિષ્કપ છે અને જે જીવો
અનંતરસિદ્ધ છે તે સકલ છે કારણ કે સિદ્ધિમગ્ન
મગ્ન અને સિદ્ધિત્વપ્રાપ્તિનો સમય એક / હોવાથી અને
સિદ્ધિમગ્ન મગ્નને મગ્નક્રિયા થતી હોવાથી તે વખતે
તેઓ સકલ દામ છે વળી જે મુક્તારી જીવો છે
તે પણ બે પ્રકારના છે શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા અને
શૈલેશીને અપ્રાપ્ત તેમાં શૈલેશીને પ્રાપ્ત જીવો નિષ્કપ છે
અને ખીજા સકલ છે

જો —હે ભગવન્' અનંતરસિદ્ધી અમુક જાતે
અકપ છે કે સર્વાંસે સકલ છે ?

૧ ખ્યાન થઈ શૈલેશીને નિષ્કપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા.

મ૦—હે ગૌતમ ! સર્વાંશે સકપ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જે જીવો શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા નથી તે અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે (જીવની પરભવમાં જતા ધ્રુવજ જેવી ગતિ હોય, એટલે કે પરસ્થાનમાં એક ભાગ મૂકી બીજા ભાગને ખસેડે, તે અશત સકપ કહેવાય, અને દડા જેવી ગતિ હોય તો સર્વાંશે સકપ કહેવાય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! નૈરચિકા અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે નૈરચિકા બે પ્રકારના છે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા (એટલે કે મરીને તેઓ એક અથવા બે આદિ વાકવાળી ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાને જામ છે તે), અને વિગ્રહ-ગતિને નહીં પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે (તેઓ દડાની પેઠે સર્વાંશે જતા હોવાથી) સર્વાંશે સકપ છે, અને જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, તેઓ અમુદ અંશે સકપ છે કે

—શતક ૨૫, ઉદે૦ ૪

* વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત ન થયેલાના બે પ્રકાર છે નકનુ-ગતિવાળા (સીધી ગતિવાળા) અને અવરિધત આદી અવરિધતનુ ગ્રહણ કર્યું હોય તેમ સંભવ છે તેઓ મરીરમા રહીને મરણસમુદ્ધાત કરી, કલિલા (દર્શન) જેવી ગતિથી ઉત્પત્તિ-સ્થાને આગથી અર્પા કરે છે

રાજ્યપ્રદાનમરનો પ્રસન્ન છ

મો —હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત-વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકામિક વગેરે, ધર્માન્તિકામ અધર્માન્તિકામ, આકાશાન્તિકામ, સરીરચકિત છવ પરમાણુપ્રદાન સંભેદી અવસ્થાવાગે સાધુ અને મધુસ આકાશવાળા કબેવર ધારી ભેદદ્રિયાદિ છવે—એ બધામાં કેટલાક છવદ-વરૂપ છે અને કેટલાંક અછવદવ્યરૂપ છે તો હે ભગવન્ તું એ બધા છવના પરિભ્રમણ આવે છ ?

મ —હે જોતમ ! તેમાંનાં કેટલાંક છવના પરિભ્રમણ આવે છે અને કેટલાંક નથી આવતાં. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે પૃથ્વીકામિક વગેરે અને બધા મધુસ આકાશવાળા કબેવરધારી ભેદદ્રિયાદિ છવે એ બધા છવના પરિભ્રમણ આવે છે વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્માન્તિકામ, અધર્માન્તિકામ, આકાશાન્તિકામ સરીરચકિત છવ, પરમાણુ પ્રદાન તથા સંભેદી પ્રાપ્ત કરનાર સાધુ એ બધા છવના પરિભ્રમણ આવતા નથી ૧

—સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ મરણને પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે તે દ્વારા છવના પરિભ્રમણ આવે છે પૃથ્વીકામિકાદિના પરિભ્રમણ વગર સૌંધારિ દ્વારા રૂપ છ

૨ કાશુકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ છવના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ દ્વારાથી પરિભ્રમણનીય જોઈએના હેતુરૂપ થતાં નથી માટે તે છવના પરિભ્રમણ આવતાં નથી ધર્માન્તિકામિકાદિ વાર દ્રવ્યો

૧૪

સ સારસસ્થાનકાળ સ સાર એટલે એક ભવવી બીજા ભવમા જવારૂપ ક્રિયા તેની જે સમ્યાન-અવસ્થાન-સ્થિર મહેવારૂપ ક્રિયા અને તેનો જે કાળ તે સ સારસસ્થાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' અતીત કાળમા નારકાદિ વિશેષણ-વિશિષ્ટ જીવને મસારમસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહી છે ? (અર્થાત્ ' આ જીવ અતીતકાળમાં કઈ ગતિમા અવસ્થિત હતો ?)

મં—હે ગૌતમ ' મસારમસ્થાનનો કાળ ચાર પ્રકારનો કહી છે નૈરયિક્સસારસમ્યાનકાળ, તિર્યચ્ચસ સારસસ્થાનકાળ, મનુષ્યસ સામ્મસ્થાનકાળ, અને દેવસ સારસમ્યાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' નૈરયિક્સસારસમ્યાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે ત્રણ જાતનો કહી છે અન્યકાળ, અશન્યકાળ, અને મિશ્રજાળ

વિવરણ વર્તમાનકાળમા સાતે પૃથ્વીઓમાં જે નારકો વર્તે છે, તેઓમાથી બધા મુખી કોઈ ઉદ્ધર્તે (મરે) નહિ, અને બીજો કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ, કિંતુ જેટલા છે તેટલા જ ગહે, તે કાળ નારકોને આશીને ' અશન્ય ' કાળ કહેવાય. તે જ નારકોમાથી એક-એક-ત્રણ એમ એમ ઝરીને બધા ઉદ્ધૃત થવા માડે, પરંતુ, જના મુખી તેમા છેવટે એક પણ

અમૃત હોવાથી, પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી અને શેલેશીપ્રાપ્ત સાધુ હપદેગ વગેરે દ્વારા પ્રેરણાદિ ન કરતા હોવાથી અતુપયોગી છે, તેથી તે જીવના પરિજોગમા આવતા નથી

૧૩

રાજમૃદનગરનો પ્રસંગ છે

મૌ —હં ભગવન્' પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે ધર્મોસ્તિકાય અધર્મોસ્તિકાય આકાશસ્તિકાય, સરીરચક્રિત જીવ પરમજીવપુદ્ગલ, સૈમ્નેશી અવસ્થાવાગો સાધુ અને રમણ આકાશવાળા ક્ષેત્રધારી બેઈદ્રિયાઈ જીવો—એ બધામાં ફેટલાઈ જીવદ્રવ્યરૂપ છે અને ફેટલાઈ અજીવદ્રવ્યરૂપ છે તો હે ભગવન્ તુ એ બધા જીવના પરિભ્રામમા આવે છે ?

મ —હં જોતમ' તેમાંના ફેટલાઈ જીવના પરિભ્રામમા આવે છે અને ફેટલાઈ નથી આવતાં. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે અને બધા મધુલ આકાશવાળા ક્ષેત્રધારી એ ઇદ્રિયાઈ જીવો એ બધા જીવના પરિભ્રામમાં આવે છે. વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાઈ ધર્મોસ્તિકાય અધર્મોસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય સરીરચક્રિત જીવ, પરમજીવ પુદ્ગલ તથા સૈમ્નેશી પ્રાણ કરનાર સાધુ એ બધા જીવના પરિભ્રામમા આવતા નથી ૨

—સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ ચામુકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાઈ વારિત્રિપ્રાહ્નનીય કમ' હૃદયમા આવે છે તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ તે ક્ષણ જીવના પરિભ્રામમાં આવે છે. પૃથ્વીકાયિકાદિનો પરિભ્રામ લખન સોચાઈ ક્ષણ રપદ છે.

૨ કાચુકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાઈ જીવના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ વાત્તાથી વારિત્રિપ્રાહ્નનીય કમોદયના હેતુરૂપ થતાં નથી, માટે તે જીવના પરિભ્રામમાં આવતાં નથી; ધર્મોસ્તિકાયાઈ વાર ૬ થે

તિર્યચ્યોનિક સસારસંસ્થાનકાળના જે પ્રકારમા સૌથી થોડો અશન્યકાળ^૧ છે, અને તે કરતા મિથ્રકાળ અનત-ગણો છે

મનુષ્યો અને દેવાના સસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા નૈરયિકોના સસારસંસ્થાનકાળની^૨ જેમ જાણવી

હવે ચારેના સસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા વિચારીએ, તો મનુષ્યસસારસંસ્થાનકાળ સૌથી થોડો છે, તથા નૈરયિકસસારસંસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, તે કરતા દેવસસારસંસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, અને તે કરતા તિર્યચ્યોનિકસસારસંસ્થાનકાળ અનતગણો છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૨

૧૫

વાણિજ્યમામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્રમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય ગાગેય શ્રમાશુ ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે

ગા०—હે ભગવન^૧ નૈરયિકો સાતર (અતરમહિત) ઉત્પન્ન થાય છે કે નિરતર (અતર સિવાય) ઉત્પન્ન થાય છ ૮

મ૦—હે ગાગેય^૨ નૈરયિકો સાતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વિવરણ જે ઉત્પત્તિમા સમયાદિ ઢાલતું અતર—અવધાન હોય, તે સાતર કહેવાય છે તેમા એકેદ્રિયો પ્રતિસમય ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તેઓ સાતર ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ નિરતર હોય છે તે સિવાય બીજા કોઈની ઉત્પત્તિમા

૧ કારણકે તે અતરમુદ્ધર્ત નેટલો છે

૨ કારણકે તેમનો અશન્યકાળ પણ બાર મુદ્ધર્ત નેટલો છે.

નારખી માણી રહે ત્યાં સુધીનો કાળ મિથ કાળ ૭
અને યુન્યકાળ ત્યારે જ દોષી રહે અથારે વર્તમાન સમન્ય
ને બધા નારીકા સમસ્તપણે ઉદ્દૃષ્ટ થઈ નામ અને તેમાં
એકે જાણી ન રહે

મૌ —હે ભગવન્ ! તિર્થચ્છેદનિકસસારસુધ્યાનકાળ
કટલા પ્રકારનો કહી છે ?

મ —હે મૌતમ ! તે બે પ્રકારનો છે અસન્યકાળ
અતઃ મિથકાળ^૧ અનુષ્ઠો અને દેવિનો મસારસુધ્યાનકાળ
નૈર્યથિકા પ્રમાણે (ત્રણ પ્રકારનો) કહેવો.

મૌ —હે ભગવન્ ! નર્યથિક સંબંધી સસારસુધ્યાન-
કાળના ત્રણ પ્રકારોમાંથી કોણુ કેનાથી વિગતપરિત ૭ ?

મ —હે મૌતમ ! સૌથી ઘોડો અસન્યકાળ ૭^૨
મિથકાળ તેથી અનતમણે છે^૩ અને યુન્યકાળ તેથી પણ
અનતમણે છે^૪

૧ યુન્યકાળ તેણેને ન હોવાનું કારણ એ છે કે ત્યાંથી
નોકલેલા તેણેનું તેથી બીજા સ્થાન નથી

૨ કારણકે નારીકોના ૭ પાદ ઉદ્ધવના અને વિરહમળ
વધારેમાં વધારે પણ ૧૨ ગુણવ એટલે છે

૩ કારણકે આ સૂત્ર તે જ વાર્તામાનિક નારીકાવને આટલીને
પ્રવચ્યુ નથી પરંતુ વાતમાનિક નારીક છોડેલી બીજા વતિના
વસન વડે ત્યાં જ ૭ પત્તિને આટલીને પ્રવચ્યું છે એટલે કે મિથ
કાળ એ નારીકોમાં અને બીજામાં વસનાયમનમાળ છે અને
તે ત્રણ અને વનરપતિ વધારેના સ્થિતિકાળથી મિથિત થતો
અનતમણે માલ છે

૪ કારણકે બધા વિવક્ષિત નારીકોનું મહું કરીને વનરપતિમાં
અનવાનત કાળ સુધી અવરથાન છે

પ્રભાગુભ ડમોના ફલવિષાડી' એમ સમજવું. એવું બં
નનુપ્યો મુધી જાણવું

ગાં—હે ભગવન્ ' આપ સ્વય આ પ્રમાણે જાણો
જા કે અન્વય જાણો છો? સાબળ્યા સિવાય આ પ્રમાણે
જાણો છો કે સાબળીને જાણો છો ?

મં—હે ગાગેય ' આ બધું હું સ્વય જાણું છું. તથા
સાબળ્યા વિના જાણું છું કેવલજ્ઞાની બધી દિશાઓમા
નિત (મર્યાદિત) પણ જાણે અને અનિત પણ જાણે છે તે
સર્વ જાણે મર્વ ભાવોને પણ જાણે છે તેને અનત જ્ઞાન
અને અનત દર્શન છે, તથા તે જ્ઞાનદર્શનને ડાઈ જાતનું
આવગણું નથી

ત્યાર પછી ગાગેય અનગાર મહાવીરને સર્વજ્ઞ અને
સર્વદર્શી જાણી, તેમની પામે ચારમહાવ્રતધર્મભાથી તીકળી
પાચમહાવ્રતધર્મમા આવ્યા તથા શ્રમણપણું ભલીપેરે પાળી,
સિદ્ધ થયા તથા મુક્ત થયા

—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૨

ખંતરનો સમય હોવાથી તેઓ સાતર અને નિરતર—એ
ત્રણે પ્રકારે ક્રિયજી છે

—સતક ૬ કી ૨

૧૬

વાણિજ્યમાખ્યા દ્વિતિપલાય ચૈત્યમા પાર્શ્વમુખા
અનુયાયી ગંગેય બ્રહ્મ છે

ગાં —હે ભગવન્! નૈરુચિઠા નરકમાં સ્વય ઉત્પન્ન
થાય છે કે અમ્બવ ઉત્પન્ન થાય છે?

મ —હે ગંગેય સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે પણ અમ્બવ
ઉત્પન્ન થતા નથી કમના ઉદયથી, કમના યુગપજાથી
કમના બારેપજાથી અશુભ કમોના ઉદયથી અને વિપાકથી
તથા અશુભકમોના ફલવિપાકથી નૈરુચિઠા નૈરુચિઠામાં સ્વય
ઉત્પન્ન થાય છે પણ અસ્વય ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી
એમ કહવાય છે કે તેઓ અમ્બ ઉત્પન્ન થાય છે

ગાં —હે ભગવન્! અમુરુખારો સ્વય ઉત્પન્ન થાય
છે કે અમ્બવ ઉત્પન્ન થાય છે?

મ —હે ગંગેય! સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે કમના
ઉદયથી અશુભ કમના ઉપશમથી અશુભ કમના અભાવથી
કમની વિસાધિથી કમની વિશુદ્ધિથી શુભ કમોના ઉદયથી
તથા વિપાકથી અને શુભ કમોના ફલવિપાકથી અમુરુખારો
અમુરુખારપણે સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે એમ વાતવ્યતર,
સ્વેતિત્વ અને વમાનિષા મારે પણ જાણ્યું

તે પ્રમાણે પૃથ્વીકાચિકેની બામ્ભતમા કમના ઉદયથી,
કમના યુગપજાથી કમના બારથી શુભ અને અશુભ
કમોના ઉદયથી શુભ અને અશુભ કમોના વિપાકથી અને

કર્મપુદ્ગલો શુભ દ્વારા ગ્રહણ થા કર્મરૂપે પાગ્થામ પામે છે તેની માથે જ તેમા પ્રકૃતિ, ગ્થિતિ, વગેરે અશોનુ નિર્માણ થાય છે પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનને આવરવાનો વગેરે ન્વભાવ તે પ્રકૃતિઓ આઠ પ્રકારની છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મપ્રકૃતિઓ કટલી કહી છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે જેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય (જેથી સુખદુઃખાદિ અનુભવાય તે), મોહનીય, આયુષ, નામ (જેથી વિશિષ્ટ ગતિ, જ્ઞાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય તે), ગોત્ર, અને અતગમ્ય (જેનાથી દેવા-લેવા-આગવવામા અતરાય આવે તે)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જે શુભને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેને શુ દર્શનાવરણીય કર્મ છે ? અને જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને શુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને અવશ્ય દર્શનાવરણીય હોય છે, અને જેને દર્શનાવરણીય છે તેને પણ અવશ્ય જ્ઞાનાવરણીય હોય છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ વેદનીય હોય છે ? તથા જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને અવશ્ય વેદનીય છે, અને જેને વેદનીય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય કે કદાચ ન હોય (કેવલજ્ઞાનીને વેદનીય હોય, પણ જ્ઞાનાવરણીય ન હોય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ મોહનીય છે ? તથા જેને મોહનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય છે ?

૩

કર્મવિભાગ

૧ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ

૧

વિવરણ નાદવ્ય પુદ્ગલની વચણાઓ—પ્રકારો અને
 ૭ તેમાંની જે વચણા કર્મરૂપ પરિણામ પામવાની ચોક્કસ
 ધરાવતી હોય તેને જ શુદ્ધ મહણ કરી પોતાના પ્રદેશ સાથે
 વિશિષ્ટ રીતે જોડી દે છે શુદ્ધ સ્વભાવે અમૂલ જ્યાં
 અનાદિકાળથી કર્મસંભવવાથી હોવાથી મૂલ જેવો થઈ
 જવાન લીધે મૂલ કર્મપુદ્ગલોનું મહણ કરે છે જેમ હોવા
 વાદ દ્વારા તેમને મહણ કરી પોતાની હૃદયતાથી તેન
 જ્વાળાપે પરિણમાવે છે તેમ શુદ્ધ કાયામિક વિકાસથી
 માત્ર પુદ્ગલને મહણ કરી તેને કર્મભાવરૂપે પરિણમાવે છે
 એ જ અદ્વિતીય સાથે કર્મભાવે પરિણામ પામેલ પુદ્ગલોનો
 સમય તેનું નામ ૮ જાય છે આવા જાણનાં મિત્રાત્વ
 અવિરતિ પ્રમાદ ક્યાપ અન ચોગ એ મુખ્ય નિમિત્તો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ-
કર્મ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! એ અને પરસ્પર અવશ્ય હોય
ન જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની, સાથે પણ ઝહેલુ પગલુ
જેને વેદનીય છે તેને અતગાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ
ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય
હોય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ
હોય ? અને જેને આયુષ છે, તેને શુ મોહનીય હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય
આયુષ હોય, પરંતુ જેને આયુષ હોય તેને મોહનીય કર્મ
કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર
અને અતગાય કર્મ કહેલુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષકર્મ છે, તેને નામ-
કર્મ હોય ? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે અને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે
પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ ઝહેલુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષ છે, તેને અતરાયકર્મ
હોય ? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને આયુષ છે તેને અતરાય કદાચ
હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે, તેને
અવશ્ય આયુષકર્મ હોય

૧ વેદનીય, આયુષ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-
જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમનો તો તરીરના નારા સાથે જ ક્ષય
થાય છે તેમને પરિભાષામાં ‘ચાર કેવલિકર્મો સો’ કહે છે

મ —હ જોતમ! જે જ્ઞાનાવસ્થામાં છે તેને મોહનીય કામ હાથ અને કદાચ ન હોય.^૧ પણ જેને મોહનીય છે તેને અવસ્થા જ્ઞાનાવસ્થામાં હાથ છે

જો —હો ભગવન્! જેને જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ છે તેને શુ આયુરકમ ૭૧ અને જેને આયુરકમ છે તેને જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ છે?

મ —હ જોતમ! જેમ વેદનીય કમ સાથે કમ્યું તેમ આયુસ્તી સાથે પણ ભણવું એ પ્રમાણે નામ અને પ્રાત્ કમની સાથે પણ ભણવું અને જેમ દશનાવસ્થામાં સાથે કમ્યું તેમ અતગમ્યકમ સાથે ભણવું

જો —હ ભગવન્! જેને દશનાવસ્થામાં કમ છે તેને શુ વેદનીય છે તથા જેને વેદનીય છે તેને દશનાવસ્થામાં છે?

મ —હ જોતમ જેમ જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ ઉપસ્થાપના કમો સાથે કમ્યું છે તેમ દશનાવસ્થામાં કમ પણ ઉપસ્થાપના છે કમો સાથે રહેવું

જો —હ ભગવન્! જેને વેદનીય છે તેને શુ મોહનીય છે અને જેને મોહનીય છે તેને શુ વેદનીય છે?

મ —હ જોતમ! જેને વેદનીય છે તેને મોહનીય કામ હાથ અને કદાચ ન હોય.^૨ પણ જેને મોહનીય છે તેને અવસ્થા વેદનીય છે

૧ કમ્યું એટલે કે જ્ઞાના મોહનીય કર્મોના ક્ષય થઈ નથી જે તેને કેવલજ્ઞાન કે પશ્ચાત્ત ન થાય ત્યાંથી જ્ઞાનાવસ્થામાં હોય એ જ્ઞાના મોહનીયનો ક્ષય નથી થયો તેને તો મોહનીય અને જ્ઞાનાવસ્થામાં જ્ઞાન હાથ છે

૨ શ્રીકૃષ્ણમોહને ન હોય

ગૌં—હે ભગવન! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ-કર્મ હોય?

મં—હા ગૌતમ! એ બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની સાથે પણ રહેવું. પરંતુ જેને વેદનીય છે તેને અતરાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય.

ગૌં—હે ભગવન! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ હોય? અને જેને આયુષ છે, તેને શુ મોહનીય હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ હોય, પરંતુ જેને આયુષ હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અતરાય કર્મ કહેવું.

ગૌં—હે ભગવન! જેને આયુષકર્મ છે, તેને નામ-કર્મ હોય? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! તે બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ રહેવું.

ગૌં—હે ભગવન! જેને આયુષ છે, તેને અતરાયકર્મ હોય? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને આયુષ છે તેને અતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષકર્મ હોય.

૧ વેદનીય, આયુષ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમના તો ગરીબના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે તેમને પરિભ્રામણા ‘ચાર કેવલિકર્મોશો’ કહે છે.

ગી૦—હં ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે તેને શુ યોગ
કર્મ દાપ અને તેને યોગકર્મ છે તેને નામકર્મ દોપ ?

મ —હો યોગી ! તે બંને પરસ્પર અવસ્થા દોપ.

ગી —હં ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ
દાપ અને અંતરાયકર્મ છે તેને શુ નામકર્મ દોપ ?

મ —હં ગૌતમ ! જોને નામકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ
કદાચ દાપ અને કદાચ ન દોપ પણ જોને અંતરાયકર્મ છે
તેને અવસ્થા નામકર્મ દોપ.

ગી—હં ભગવન્ ! જોને યોગકર્મ છે તેને શુ
અંતરાયકર્મ દાપ ?

મ —હો યોગી ! જોને યોગકર્મ છે તેને અંતરાયકર્મ
કદાચ દાપ અને કદાચ ન દોપ પણ જોને અંતરાયકર્મ છે
તેને અવસ્થા યોગકર્મ દોપ.

—સતક ૮ છંદ ૧

ગી —હં ભગવન્ ! યાનાવસ્થાથી કર્મને બાધેને કુવ
ચેદ્ધી કર્મપ્રકૃતિઓને બાધે ?

મ —હં યોગી ! ત્યારે આત્મ-બળે બાધાજન ન દાપ ?
ત્યારે માત્ર પ્રકારે કર્મ બાધે છે આત્મ-બળે બાધાજનમાં
આક પ્રકારે બાધે છે કલ્પમા ગુણુરચાનરે વળેને યોગનીય

૧ તે કર્મ ઇચ્છના અતિથિ બાધમા ન બાધાય છે તેથી.

૨. સુખસંપેદાય —ન કલ્પમાં યોગનીય કર્મને અમ
યોગરૂપે ન કલ્પવાન દાપ, અને તે પણ બહુ સુખ પ્રમાણમાં વ
દત્ત સુખસંપેદાય ગુણુરચાનક કહેવાય છે

કર્મને અને આયુષ્ય કર્મને ન જાણના પેલાથી છ પ્રકારે કર્મ
જાણ છે *

—સતક, ૬, ઉદ્દેશ ૬

૨ કર્મ અને તેની સ્થિતિ

વિવરણ જધાયેલ કર્મની સ્થિતિના બે પ્રકાર છે
એક નો કર્મકર્યે મહેલુ, અને બીજી, અનુભવ યોગ્ય કર્મરૂપે
મહેલુ એવો નિયમ છે કે જે કર્મની સ્થિતિ જોટલા પ્રકાર-
પ્રકારી નાગરોપમ વર્ણની હોય, તેટલા મો વર્ષ તે અનુભવમા
આગ્યા નિવાય અકિચિત્કર્ય કર્મને આત્મામા પડી મહેલુ છે
જન્મક મોહનીય કર્મની વધારેના વધારે સ્થિતિ ૭૦ પ્રકારપ્રકારી
નાગરોપમ વર્ણની છે, તો તે ૭૦ મો વર્ષ મુખી અર્થાત
૭૦૦૦ વર્ષ મુખી તો માત્ર પડ્યુ જ રહે છે એટલે
વખત પમાડ થયા જાદ જ એ અલ્પઓમાથી સમયે સમયે
અમુક પ્રમાણવાળા આયુઓ પોતાનું કળ આપવા લાગે છે
જોટલો વખત એ અલ્પઓ આત્માને પોતાનું વિષ ચડાવ્યા
વિના પડી રહે છે, તેટલા વખતને ‘અગ્રાધાકાળ’ કહે છે
કર્મની દુષ્ણ સ્થિતિમાથી અગ્રાધાકાળને બાદ કરતા બાકીનો
સમય—જેમા કર્મો કળ આપવું શક કરે છે—તે કર્મનિષેઠ-

* આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયાદિ એક પ્રકૃતિના ઉદયમા અન્ય
કેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય હોય, એક પ્રકૃતિના ઉદયમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિઓનો બધ હોય, એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિનો ઉદય હોય, અને એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિનો બધ હોય—એનું સર્વિસ્વર વર્ણન પ્રજાપના સૂત્રના
૨૮-૨૫-૨૬ તથા ૨૭ પદોમા જોલુ

મો —હ બગવન્ જોન નામકમ હ તેને શું યોગ
કમ હોય અને તેને યોગકર્મ હ તેને નામકમ હોય ?

મ —હે મૌનમ તે બને પરસ્પર અવસ્થ હોય.

મો —હ બગવન્ જો નામકમ હ તેને અતરાયકર્મ
હોય અને જો અંતરાયકમ હ તેને શું નામકમ હોય ?

મ —હ મૌનમ । જો નામકર્મ હ તેન અંતરાયકમ
કામ હોય અને કદાચ ન હોય પણ જો અંતરાયકર્મ હ
તો અવસ્થ નામકમ હોય.

મો —હ બગવન્ । જો યોગકમ હ તેને શું
અંતરાયકમ હોય ?

મ —હે મૌનમ । જો યોગકમ હ તેને અતરાયકમ
કામ હોય અને કદાચ ન હોય પણ જો અંતરાયકમ હ
તો અવસ્થ યોગકમ હોય.

— સુત્ર ૮ ઉ ૧

મો —હે બગવન્ ચાનાત્વસ્થીય કર્મને બાધતો છવ
કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓને બાધે ?

મ —હે મૌનમ ત્યારે આયુષ્યનો ભેદકાળ ન હોય,^૧
ત્યારે સાત પ્રકારે કર્મ બાધે છે આયુષ્યના ભેદકાળમાં
આઠ પ્રકારે બાધે છે દશમા યુક્તસ્થાનરે વખતે મોહનીય-

૧ તે કર્મ છવનના અતિમ ભાગમાં ન બધાય છે તેથી.

૨ સૂક્ષ્મસપ્તક — ન દશમા મોહનીય કર્મને અત
મોહકારી ન હવેમાન હોય, અને તે જુદુ જુદુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં તે
દશ સૂક્ષ્મસપ્તક યુક્તસ્થાનક હોવાય છે.

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હં ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ યુ ત્વી બાધે ।
પુરુષ બાધે ? કે નપુમ્સક બાધે ? કે નોત્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક
(અર્થાત્ જો ત્વી, પુરુષ કે નપુમ્સક નથી તેવો હવ) બાધે ।

મં—હે ગૌતમ ! ત્વી પણ બાધે, પુરુષ પણ બાધે
અને નપુમ્સક પણ બાધે પણ જો નોત્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક
હોય, એટલે કે જો હવ શરીરથી તો ત્વી, કે પુરુષ કે
(કૃત્રિમ) નપુમ્સક હોય, પણ જોને ત્વીત્વ, પુરુષત્વ
નપુમ્સકત્વને લગતા વિગત (વેદ) નથી, તે કદાચ બાધે અને
કદાચ ન બાધે કારણ કે, તવા હવો હમા ગુણધ્યાનકર્તા
આગળ હોય છે તેમા નવમા અને દશમા ગુણધ્યાનસ્થાના
તા જ્ઞાનાવરણીયતા બધક છે, પરંતુ ૧૨મા વર્ગેસ્થાનો
એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન
જ્ઞાનાવરણીયને ન બાધે

એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ માંડ
જાયતુ

ગૌં—હં ભગવન ! આયુષકર્મ ત્વી બાધે, પુરુષ બાધે
નપુમ્સક બાધે કે નોત્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્વી બાધે અને ન પણ બાધે, ૧ એ
પ્રમાણે પુરુષ અને નપુમ્સકનું પણ જાણવું પરંતુ જો નોત્ત્રી
—નોપુરુષ-નોનપુમ્સક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે
આયુષબધકાળે બાધે, અને આયુષબધકાળ ન હોય, ત્યારે
ન બાધે

કાળ કદવાય છે કારણ કે તે સમયમાં જ બધાંજા
કર્મોણ્ઝોમયાથી વેદવાને મેઘ્ય કર્મોદ્ધોનો નયેક થવા માટે છે

મો — હં ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની બંધરિચિતિ
કે સા કાળની કહી છે ?

મ — હં મોતમ ' જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી અંતમુહૂત અન
વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેદાકોદી તેને
અન્નાધાકાળ ૩ વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ત્રીસ
સામરોપમ કેદાકોદી જ્ઞોત્ત ૩ વર છે દ્યનાવરણીયનુ
પણ તેમ જ જાણુવુ, વેદનીયકર્મની ચિતિ જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી
એ સમય? અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે જાણુવી
મેઘનીયકર્મની ચિતિ જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી અંતમુહૂત અને
વધારેમા વધારે ૩૦ સામરોપમ કેદાકોદી ૭ તના
અન્નાધાકાળ સાત હજાર વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ૩
સામરોપમ કેદાકોદી જ્ઞોત્ત સાત હજાર વર છે
આયુષકર્મ યે જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી ચિતિ અંતમુહૂત છે અને
વધારેમા વધારે પૂવ કાદી ત્રિભાગ ઉપગત તેત્રીસ સામરોપમ
૪૧ છે તનો અન્નાધાકાળ પૂવ કાગિનો ત્રિભાગ છે નિષેકકાળ
૧ ઉપરની નખી સવા નામકર્મની અને એનકર્મની
જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી ચિતિ આઠ અંતમુહૂત અને વધારેમા
વધારે ત્રીસ સામરોપમ ૪૧ છે તના અન્નાધાકાળ એ હજાર
વર્ષનો છે ૧ ઉપરથી નિષેકકાળ નખી જેવે અંતગાયકર્મ
જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે જાણુવુ. — સતક ૬ ઉરે ૩

૧ વેદનીયકર્મની બધી જાણુવેલી જ્ઞોત્તમા જ્ઞોત્તી ચિતિ
કપાવશિત આ યાન જ દેવ છે સકથાવ જ્ઞા યાને બાર
અકત દેવ

૩ કર્મને બાધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ' જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મ શુ સ્ત્રી આધે ।
પુરુષ આધે ? ૬ નપુસઃ આધે ? ૩ નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઃ
(અર્થાત જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસઃ નથી તેવો) આધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી પણ આધે, પુરુષ પણ આધે
અને નપુસઃ પણ આધે પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઃ
હોય, એટલે કે જે શ્વ શરીરથી તા સ્ત્રી કે પુરુષ કે
(કૃત્રિમ) નપુસઃ હોય, પણ જેને સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ કે
નપુસઃત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ આધે અને
કદાચ ન આધે કારણ કે, તદા શ્વો હમા ગુણુન્ધ્યાનઽર્થા
આગળ હોય છે તેમા નવમા અને દશમા ગુણુન્ધ્યાનઽર્થાળા
તે જ્ઞાનાવસ્થીયના બાધક છે, પરંતુ ૧૧મા વજેઽવાળો
એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બાધક છે માટે ન
જ્ઞાનાવસ્થીયને ન આધે

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે
જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ સ્ત્રી આધે, પુરુષ આધે,
નપુસઃ આધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઃ આધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી આધે અને ન પણ આધે, ૧ એ
પ્રમાણે પુરુષ અને નપુસઃનું પણ જાણવું પરંતુ જે નોસ્ત્રી-
નોપુરુષ-નોનપુસઃ હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ આધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બંધાય છે, એટલે
આયુષબંધનને બાધે, અને આયુષબંધન ન હોય, ત્યાં
ન બાધે

કાળ કદંબા ૪ કાણુ ૬ તે સમયમા જ બધાવધા
 ઠગીધુઓમાથી વેદવને મોઝ કમંદુઓનો નષ્ટ થવા મડિ ૪
 ઓ — હે ભગવન્ જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મની બધગિતિ
 કાલા કાળની કહી છ ?

મ — હે જોતમ ! ઓઝામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
 વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેડાકોટ્ટી તેનો
 અબાધાકાળ ૩ વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ત્રીસ
 સામરોપમ કેડાકોટ્ટી ઓઝા ૩ વર્ષ છે જ્ઞાનાવસ્થીયતું
 પછુ તેમ ૪ જાણુ, વેદનીયકર્મની તિથિ ઓઝામાં ઓછી
 બે સમય અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવસ્થીયની પેઠે ૧૫થી
 મોઢનીયકર્મની તિથિ ઓઝામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
 વધારેમા વધારે ૩૦ માનરોપમ કેડાકોટ્ટી છે તના
 અબાધાકાળ સાત હાર વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ૩૦
 સામરોપમ કેડાકોટ્ટી ઓઝા સાત હાર વર્ષ છે
 આયુષકર્મની ઓઝામાં ઓછી તિથિ અંતમુદ્ધત છે અને
 વધારેમાં વધારે ૫૫ કાઠી ત્રિભાગ ઉપચિત તેત્રીસ સામરોપમ
 વર્ષ છે તના અબાધાકાળ ૫૫ કાઠીનો ત્રિભાગ છે નિષેકકાળ
 ૧ ઉપરથી મળી લેવે, નામકર્મની અને યોગકર્મની
 ઓઝામાં ઓછી તિથિ આઠ અંતમુદ્ધત અને વધારેમા
 વધારે ત્રીસ સામરોપમ વર્ષ છે તના અબાધાકાળ બે હાર
 વર્ષનો છે ૧ ઉપરથી નિષેકકાળ જાણી લેવે, અંતરાયકર્મ
 જ્ઞાનાવસ્થીય પ્રમાણે જાણુ. — શ્લોક : ૭૬ ૩

II વેદનીયકર્મની અઢી જગ્યાએથી ઓઝામાં ઓછી તિથિ
 બધાવધિત આ મન જ હેય છે સમય જ માને આ
 મુકત દેવ

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ' જાનાવગણીય કર્મ ગુ ઓ બાધે ' પુરુષ બાધે ? કે નપુમ્બ બાધે ? કે નોઝી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ (અર્થાત જે ઓ પુરુષ કે નપુમ્બ નથી તેવો જીવ) બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ' ઓ પણ બાધે, પુરુષ પણ બાધે અને નપુમ્બ પણ બાધે પણ જે નોઝી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ હોય એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો ઓ, કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુમ્બ હોય, પણ જેને ઓન્ન, પુરુષત્વ નપુમ્બત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે કારણ કે, તમા જીવો હમા ગુણધ્યાનર્યા આગળ હોય છે તેમા નવમા અત દશમા ગુણધ્યાનર્યાના તો જાનાવગણીયના બધક છે, પરંતુ ૧૧મા વજેત્રવાળો એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન જાનાવગણીયને ન બાધે

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાવની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બાધુવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ ઓ બાધે, પુરુષ બાધે નપુમ્બ બાધે કે નોઝી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ' ઓ બાધે અને ન પણ બાધે,^૧ એ પ્રમાણે સુરુષ અને નપુસકનુ પણ બાધુવુ પરંતુ જે નોઝી-નોપુરુષ-નોનપુસક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બંધાય છે, એટલે આયુષબ વગળે બાધે, અને આયુષબ વગળે ન હોય, ત્યારે ન બાધે

કાળ હૃદયમાં છે કાણુ કે તે મમયમાં જ ભાષાયકા
કર્મીશ્રુઓમાંથી વેદવાને મેળવ કર્મદળોનો તપક મરા મારે છે

જો —કે ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીયકમની નિષ્કલિપ્તિ
કે સા કાળની કહી છે

મ —કે જોતમ ઓઝામાં ઓઝી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમાં વધારે ત્રીસ માનરોપમ કોડકોડી તેને
અભાધાકાળ ૩ વધેનો છે અને નિષ્કલિપ્ત ત્રીસ
સાગરોપમ કોડકોડી ઓઝા ૩ વધે છે દશનાવરણીયનું
પણ તેમ ૮ જાણુ વેદનીયકમની સ્થિતિ ઓઝામાં ઓઝી
મે સમય અને વધારેમાં વધારે જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે જાણવી
મેદનીયકમની સ્થિતિ ઓઝામાં ઓઝી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમાં વધારે ૭ માનરોપમ કોડકોડી છે તેના
અભાધાકાળ સાત હજાર વધેનો છે, અને નિષ્કલિપ્ત ૭૦
સાગરોપમ કોડકોડી ઓઝા સાત હજાર વધે છે
આયુકમની ઓઝામાં ઓઝી સ્થિતિ અંતમુદ્ધત છે અને
વધારેમાં વધારે પૂવ કારી ત્રિભામ ઉપરાત ત્રીસ માનરોપમ
વધે છે તેના અભાધાકાળ પૂવ કારીનો ત્રિભામ છે નિષ્કલિપ્ત
ત ઉપરથી મણી હવે નામકમની અને ઓત્રકમની
ઓઝામાં ઓઝી સ્થિતિ આઠ અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં
વધારે ત્રીસ સાગરોપમ વધે છે તેના અભાધાકાળ મે હજાર
વધેનો છે ૮ ઉપરથી નિષ્કલિપ્ત જાણી હવે અંતરમયકમ
જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે જાણુ —સતક ઉદે ૩

૧ વેદનીયકમની અહીં અહીંવેલી ઓઝામાં ઓઝી સ્થિતિ
આયુકલિત આ માન ૪ હેય છે સમય ૪૪ અને આઠ
ચક્ર ૬૦૫

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સજી
છવ બાધે, અસજી છવ બાધે કે નોસજી-નોઅસજી
છવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સજી^૧ કર્મીય બાધે અને કદાચ ન
બાધે, અસજી બાધે, અને નોસજી-નોઅસજી (કેવલી યા
સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ
સિવાયની '૭ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બળુકું વેદનીયને નહીં
અને અમસી બાધે,^૨ અને નોસજી^૩ કદાચ બાધે અને
કદાચ ન બાધે આયુષને સજી અને અમસી કદાચ બાધે
અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસજી^૫ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શું ભવસિદ્ધિક (મુક્તિને યોગ્ય)
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે? અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય બાધે ?
કે નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક કદાચ બાધે અને કદાચ
ન બાધે^૧, અભવસિદ્ધિક બાધે, અને નોભવ^૨ (સિદ્ધ) ન બાધે.
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્યાપ્તિવાળો વીતરાની સજી ન બાધે, તે
સિવાયનો બાધે

૨ તરણક અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા
વેદનીય બાધે છે

૩. એટલે કે સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ,
વશુમાનો સયોગિકેવલી બાધે, અને અયોગિકેવલી તથા
સિદ્ધ ન બાધે

૪ છવનના એક જ દાણમા આયુષનો બધ થતો હોવાથી.

૫. વીતસગ હોય તો ન બાધે

ગો — હં ભગવન્ ! જાનાવરણીયકમ શુ મંયત ભાષે
અમયત ભાષે કે સયતાસયત ભાષિ ? વા જે નાસયત-નો
અમયત-નાસયતાસયત હોય તે ભાષિ ?

મ — હં યોતમ ! સયત કદાચ ભાષિ અને કદાચ ન
ભાષિ સયત ભાષિ અને મયતાસયત પણ ભાષિ પરંતુ જે
નાસયત (એટલે કે સિદ્ધ) હોય તે તો ન ભાષિ એ પ્રમાણે
આયુસ્ને છાદી ગીછ માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે જાણુ
આયુષની ભાગ્યનમા સયત અસયત અને સયતાસયત
વિકલ્પે ભાષિ પણ નોમયત (એટલે કે સિદ્ધ) તો
ન / ભાષિ

ગો — હં ભગવન્ ! જાનાવરણીયકમ શુ મમ્બતદષ્ટિ
ભાષિ મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે કે સમ્બગ્મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે ?

મ — હં યોતમ ! મમ્બતદષ્ટિ કદાચ ભાષિ અને ન
જાણે મિથ્યાદષ્ટિ ભાષિ અને સમ્બગ્મિથ્યાદષ્ટિ પણ જાણે
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે જાણુ
આયુષની ભાગ્યનમા સમ્બતદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ કદાચ ભાષિ
અને કદાચ ન ભાષિ ? પણ મમ્બતમિથ્યાદષ્ટિ (સમ્બતમિથ્યા
દષ્ટિની દશામાં) ન ભાષિ.^૧

૧ જે યોતમ હોય તે તો બેઠવિધ કર્મ જ જાણતો
દોષથી જ્ઞાનાવરણીયને ન ભાષિ પરંતુ સમાજ હોય તે ભાષિ

૨. કારણકે વ્ધા મુક્તચાનથી વૃષભની દશામાં સમ્બતદષ્ટિ
ન ભાષિ તે સિવાયના સમ્બતદષ્ટિ તેમ જ મિથ્યાદષ્ટિ આયુષ
જાણીને ભાષિ તે સિવાયને જાણે ન ભાષિ

૩. કારણ કે તે દશામાં આયુષકમ ના જાણના અધ્યવસાય
યાનનો અજ્ઞાન છે

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સગી
છવ બાધે, અસગી છવ બાધે કે નોસગી—નોઅસગી
છવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સગી^૧ કર્ણીય બાધે અને ડદાચ ન
બાધે, અસગી બાધે, અને નોસગી—નોઅસગી (કેવલી થા
સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ
સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બધુનુ વેદનીયને સગી
અને અસગી બાધે,^૨ અને નોસગી^૩ કદાચ બાધે અને
ડદાચ ન બાધે આયુષને સગી અને અસગી કદાચ બાધે
અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસગી^૫ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શું ભવસિદ્ધિઃ (મુક્તિને થોગ્ય)
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અભવસિદ્ધિઃ જ્ઞાનાવરણીય બાધે ?
કે નોભવસિદ્ધિઃ—નોઅભવસિદ્ધિઃ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિઃ કદાચ બાધે અને ડદાચ
ન બાધે^૧, અભવસિદ્ધિઃ બાધે, અને નોભવ^૨ (સિદ્ધ) ન બાધે
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્ણાશ્રિવાજો વીતરાગી સગી ન બાધે, તે
સિવાયનો બાધે

૨ કારણક અથોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા
વેદનીય બાધે છે

૩ એટલે કે સથોગિકેવલી, અથોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ
ત્રણમાનો સથોગિકેવલી બાધે, અને અથોગિકેવલી તથા
સિદ્ધ ન બાધે

૪ શ્વનના એક જ દાણમા આયુષનો બધ થતો હોવાથી

૫ વીતરાગ હોય તો ન બાધે

જાણુવું આપુરકમને બવસિદ્ધિ અને અભવસિદ્ધિ કદાચ
જાણે? અને કદાચ ન જાણે પણ નોબત (સિદ્ધ) ન જાણે

મો — હું ભગવન્, ચક્ષુદર્શની^૧ અચક્ષુદર્શની
અવધિદર્શની અને કેવલદર્શની જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ જાણે ?

મ — હું જોતમ ! પદ્ધતિ ત્રણ કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે.^૨ કેવલદર્શની ન જાણે, એ પ્રમાણે વેદનીય
નિવાસની માટે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુવું વેદનીયને
પ્રથમ ત્રણ જાણે છે કેવલદર્શની કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે.^૩

મો — હું ભગવન્, પર્ણાત શ્રવ જ્ઞાનાવસ્થામાં જાણે ?
અપર્ણાત જાણે કે નોપર્ણાત—નોઅપર્ણાત જાણે ?

મ — હું જોતમ ! પર્ણાત શ્રવ કદાચ જાણે અને
કદાચ ન જાણે.^૪ અપર્ણાત શ્રવ જાણે ન અને નોપર્ણાત
એટલે કે સિદ્ધ ન જાણે, એ પ્રમાણે આપુરકમવાસની
સાતે માટે જાણુવું આપુરકને પદ્ધતિ એ કદાચ જાણે? અને
કદાચ ન જાણે નોપર્ણાત (સિદ્ધ) ન જાણે

મો — હું ભગવન્, બાહ્યક શ્રવ જ્ઞાનાવસ્થામાં જાણે કે
અબાહ્યક જાણે ?

૧ આપુરકમવાસને

૨. જગત બિદ્યે સ્વમાન્ય ભોધા નિશ્ચય ભોધ તે જ્ઞાન-
જ્ઞાનના આ બાર પ્રકાર છે પણ સિદ્ધિવાસની ઉદ્વિગ્ધી અવસ્થા,
મનથી મતો સ્વમાન્ય ભોધ અચક્ષુદર્શન કહેવાય છે

૩ નીપર્ણાત હોય તે ન જાણે

૪ કપોતી હોય તે જાણે; અર્ણવની ન જાણે.

મ૦—હે ગૌતમ ! બને કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૧ એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય સાતે માટે જાણુવું વેદનીયને ભાપડ બાધે, તથા અભાપક^૨ કદાચ બાધે કે કદાચ ન બાધે

ગૌ૦—પરિત્ત જીવ (એટલે કે એક શરીરવાળો એક જીવ, અથવા અદ્વય સસારવાળો જીવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અપરિત્ત જીવ (એટલે કે અનંત જીવો સાથે એક ગતિમા રહેતા હોય તે—અથવા અનંત ન માગવાળો જીવ) બાધે કે નોપરિત્ત—નોઅપરિત્ત જીવ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરિત્ત જીવ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૩ અપરિત્ત જીવ બાધે, અને નોપરિત્ત એટલે કે મિદ્ધ ન બાધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાય સાતે માટે જાણુવું પહેલા બે આયુષને કદાચ બાધે^૪ અને કદાચ ન બાધે, પણ નોપરિત્ત (મિદ્ધ) તો ન બાધે

ગૌ૦—હે ભગવન ! આભિનિષેધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાની), દ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનપર્યવજ્ઞાની કે કેવલજ્ઞાની જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાધે ?

૧ વીતરાગભાપક ન બાધે, અભાપકમા અયોગિકેવલી અને મિદ્ધ ન બાધે, પણ વિગ્રહગતિએ જનનારા પૃથ્વી આદિ જીવો બાધે

૨ અયોગી અને મિદ્ધ ન બાધે, પૃથિવી વગેરે બાધે

૩ વીતરાગ ન બાધે

૪ આયુષના બધકાળે

મ — હં ભગવન્ ! પર્વણ ચાર કામ જાધિ અને
કદાચ ન જાધિ.^૧ દેવજ્ઞાની ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય
વિના સાત મરિ નણ્ણુ પ્રથમના ચાર વેદનીયને જાધિ અને
દેવજ્ઞાની કામ જાધિ^૨ અને કામ ન જાધિ.

મી — હં ભગવન્ ! મનિજ્ઞાની મુતજ્ઞાની અને
વિભજ્ઞાની જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મ જાધિ ?

મ — હં મીતમ ! આયુઃ સિવાયની જ્ઞાને જાધિ
આયુઃને કદાચ જાધિ^૩ અને કદાચ ન જાધિ.

મી — શુ મન્થોગ્રી વચન્થોગ્રી કાથરોગ્રી અને
અન્થોગ્રી જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મ જાધિ ?

મ — પ્રથમ ત્રણ કદાચ જાધિ અને કામ ન જાધિ.^૪
અન્થોગ્રી^૫ ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય અને
કર્મપ્રકૃતિઓ મરિ નણ્ણુ વેદનીયને પ્રથમ ત્રણ જાધિ
અન્થોગ્રી ન જાધિ.

મી — હં ભગવન્ ! આકાર ઉપચોમ (જ્ઞાન) વાળો કે
અનાકાર ઉપચોમ (દશન)વાળો જ્ઞાનાવસ્થીય જાધિ ?

મ — હં મીતમ આડે કર્મપ્રકૃતિઓ કદાચ જાધિ
અને કદાચ ન જાધિ. (સન્થોગ્રી જાધિ અન્થોગ્રી ન જાધિ.)

૧ વીતસય ન જાધિ.

૨ સ્થોમિદેવલી જાધિ; અન્થોમિદેવલી ન જાધે.

૩ આયુષ્યના ધકાણે જાધિ.

૪ ૧૧મા ૧૨મા સુસ્થાનવાજી સ્થોમિદેવલીઓ નથી
જાધતા.

૫ અન્થોમિદેવલી અને સિધ

ગૌ૦—હું ભગવન! આહારક^૧ અને અનાહારક^૨ના જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ! જન કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^૩ એ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની ૭ કર્મ-પ્રકૃતિઓ માટે જાણુવું વેદનીય કર્મ આહારક^૪ જ બાધે,^૫ તથા 'અનાહારક^૬ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે, આયુષકર્મને આહારક કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^૭ અનાહારક^૮ ન બાધે

ગૌ૦—હું ભગવન! સૂક્ષ્મ જીવ, બાહ્ય જીવ કે નોસૂક્ષ્મ-નોબાહ્ય જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ જીવ બાધે, બાહ્ય જીવ કદાચ બાધે, કદાચ ન બાધે,^૯ નોસૂક્ષ્મ (ચિદ્) ન બાધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાતે માટે જાણુવું આયુષને પ્રથમ જો કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^{૧૦}, નોસૂક્ષ્મ ન બાધે

૧ વીતરાગ આહારક ન બાધે, અને અનાહારક એટલે કેવલી, તથા વિમ્બગતિને પ્રાપ્ત જીવ, એ જનેમા કેવલી ન બાધે, બીજા બાધે

૨ કારણકે અયોની સિવાયના બધા જ વેદનીય બાધે

૩ વિમ્બગતિવાળો જીવ, સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ એ બધા અનાહારક છે તેમા પહેલા જો વેદનીયને બાધે, બાકીના એ ન બાધે

૪ આયુષજ વજાળે બાધે

૫ વિમ્બગતિને પ્રાપ્ત જીવ પણ આયુષનો અજ વહ જ છે.

૬ વીતરાગ ન બાધે

૭ આયુષજ વજાળે જ બાધે, નહિ નો ન બાધે

મો — હે ભગવન ! શુ ચરમશુભ^૧ કે અમરશુભ^૨ રાનાવરણીય કમ બધિ ?

મ — હે ઔતમ ! એ બને આદે કમ પ્રકૃતિઓ કદાચ બધિ અને કદાચ ન બધિ.^૩

— સતક ૬ શ્લોક ૩

૪ કર્મો વિષે કેટલીક વિગતો

૧

રાજ્યશુભા ભગવાનના શિષ્ય માકંદિપુત્ર પૂછે છે

મા — હે ભગવન ! શુવે જે પાપકમ કર્યું છે અને શુવે પછી કરશે તેમા ચરમચર કઈ ભેદ છે ?

મ — હા માકંદિપુત્ર ! તેમાં પર પર ભેદ છે જેમ કેઈ પુરુષે આકાશમા જિએ ફેંક્યા બાણના કપનમા તેના મથળની વિરૂપતાથી ભેદ હોય છે તેમ પુરુષે કરેલા જૂનું વર્તમાન અને અવિભક્ષણના કર્મમા તીવ્ર મહાદિ પરિશ્રામના ભેદથી ભિન્નતા હોય છે

મા — હે ભગવન નેરચિંહા ? પુદ્ગલોન આહારપે મહત્ત્વ કરે છે તે પુદ્ગલોનો ઇટલામો ભાગ અવિચક્ષણમા આહારપે મહીત થાય છે અને ઇટલામો ભાગ (નિર્વિરાગ) નળાય છે ?

૧. ભેદો કે એનો ઉત્તરો જાન થવાનો છે તે.

૨. એનો ઉત્તરો જાન નથી થવાનો એટલે કે સચારી તેમ જ સિદ્ધ.

૩. અપોમો અશ્રમ નથી બાંધતો; અશ્રમ-સચારી બાંધે; અશ્રમ-સિદ્ધ ન બાંધે.

મ૦—હે માકદિપુત્ર ! આહાર માટે મહત્ત્વ કરેલા પુદ્ગલોનો અસંખ્યાતમો ભાગ આહારરૂપે ગૃહીત થાય છે, અને અનતમો ભાગ (નિર્જરાય) તજાય છે

મા૦—હે ભગવન્ ! નિર્જરાતા પુદ્ગલો ઉપર એમવાને વા મૂવાને કોઈ પુરુષ સમર્થ છે ?

મ૦ હે માકદિપુત્ર ! એ નિર્જરાતા પુદ્ગલો કોઈ પણ ધારણ કરવાને સમર્થ નથી એમ કહ્યું છે

મા૦—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! ને એમ જ છે

—શતક ૧૮, ઉકે ૦ ૩

૨

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! હિંસા, અસત્ય, ઔર્ધ્વ, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ બધા (થી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ, અથવા એ બધાને ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રમોહનીય કર્મ) કટલા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પાચ વર્ણવાળા, બે ગંધવાળા, પાચ રસવાળા અને ચાર સ્પર્શવાળા^૧ છે

તે પ્રમાણે ક્રોધ તથા તેના વિશેષો—જેવા કે દોષ (વભાવથી અલિપ્ત ચવારૂપી), રોષ (ક્રોધની પરપરારૂપી), દોષ (પોતાને કે પરને દુષણ આપવારૂપી), અક્ષમા, મન્વલન (વાગ્વાર ક્રોધથી બળવું તે), કલહ (મોટેથી બૂમ પાડીને

૧ સૂક્ષ્મ અવિષ્ણુમવાળા પુદ્ગલોને ત્રિગંધ, રુક્ષ, શીત અને કષ્ણ એ ચાર ગુણ હોય છે અને કર્મ પણ સૂક્ષ્મ અવિષ્ણુમવાળું છે, માટે તેને પણ તે ચાર ગુણ છે

મૂલનતા (પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવું તે), વચનતા (બીજાને છુપાવે તે), પ્રતિકુચનતા (સરલાપણે કહેલા વચનનું ખડન કરવું તે), સાતિયોગ (ઉત્તમ દ્રવ્યની સામે હીન દ્રવ્યનો યોગ કરવો ન) — એ બધા વિષે પણ જાણવું

તે જ પ્રમાણે લોભ અને તેના વિશેષો — જેના ૩ ઇચ્છા (અભિલાષા), મૂર્છા (મગ્ધાણું કરવાની નિગતર અભિલાષા), ઝલા (અપ્રાપ્ત પદાર્થની ઇચ્છા), મૃદ્ધિ (પ્રાપ્ત અર્થમાં આસક્તિ), તૃષ્ણા (પ્રાપ્ત પદાર્થનો વ્યય ન થાય તેવી ઇચ્છા), ભિધ્યા (વિષયોનું ધ્યાન), અભિધ્યા (અદૃઢ આગ્રહ — ચિત્તની ચલાયમાન સ્થિતિ), આશમના (પોતાને ઇષ્ટ અર્થની ઇચ્છા), પ્રાર્થના (બીજા માટે ઇષ્ટ અર્થની માગણી), લાલપનતા (અત્યંત બોલીને પ્રાર્થના કરવી), ઝમાશા (ઇષ્ટ શબ્દ અને રૂપની પ્રાપ્તિની મલાવના), ભાગાશા (ઇષ્ટ ગદ્યાદિની પ્રાપ્તિની મલાવના), જીવિતાશા (જીવિતવ્યની પ્રાપ્તિની મલાવના), મરણાશા (દોષક અવસ્થામાં મરણપ્રાપ્તિની મલાવના), નદીરાગ (છતી સમૃદ્ધિનો રાગ) — વિષે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રેમ, દેવ, કલહ, અભ્યાખ્યાન (ખાટા આક્ષેપ), પૈશુન્ય (યુગલી), રતિ-અરતિ, પરપરિવાદ (બીજાની નિંદા), માયામૃપાવાદ, અને મિથ્યાદર્શનશસ્ત્ર (કુટેવ, કુધર્મ અને કુગુણે સાચા માની એવવા તે) — એ બધા કેટલા અપર્શવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્રોધની પેઠે ચાર અપર્શવાળા છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે બધાની પેઠે, તે બધાનો ત્યાગ — જેમ કે પ્રાણાતિપાતવિગ્રમણ વગેરે, ક્રોધનો ત્યાગ વગેરે,

અને મિયા સનસમનો ત્યાગ — એ બધા જોઈ શકે તે
વચેરે વાળ્યા છે †

મ — હે ઓતમ ! તે બધા વધુ વિનાના મે
વિનાના ગ્ન વિનાના જ્ઞાન અથવા વિનાનાં હ કાગળ કે ન
બધા જીવના ઉપમાગમ્યરૂપ હ અને જીવના ઉપમાગમ અમત
નામ હ તેથી વર્ણોદિરહિત હોય છે

મૌ — હે ભગવન ! ઓતપત્તિથી (સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન
ધર્મેથી) વૈનવિથી (ગુસ્સા વિનય-સામ્રાદિ દ્વારા ધર્મેથી)
કાર્મિકથી (કર્મ દ્વારા ધર્મેથી) અને પાશ્વિકામિકથી (કામ
કાળ મુખી પૂર્વોપર અથવા અવમાનનાદિથી ધર્મેથી) જુદા
ક્રમમાં વર્ણોદિવાળી છે †

મ — હે ઓતમ ! તે બધા વર્ણોદિ વિનાની હ
(જીવનો સ્વાભાવ હોવાથી) તે પ્રમાણે અવગ્રહ કર્યા
અવાર અને ધારણા? પણ જીવના ઉપમાગમ્યરૂપ હોવાથી
વર્ણોદિરહિત છે. તે ૮ પ્રમાણે ઉત્થાન કર્યું બધા વીર
અને પુરુષકાર પરાક્રમ — એ બધા વધુ વર્ણોદિ રહિત હ

— સૂતક ૧૭ ઉવ ૫

૩

મૌ — હે ભગવન ! જીવો આભોગથી (તણપણે)
આમુખનો ભય કરે કે અનાભોગથી (અભણપણે) †

મ — હે ઓતમ ! જીવો આભોગથી (તણપણે)
આમુખના ભય ન કરે પણ અભણપણે કરે.

— સૂતક ૭ ઉવ ૬

ગૌં—હે ભગવન ! અન્વર્તીર્થિકો એમ કહે છે કે, એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્ય કરે છે આ ભવનું અને પરભવનું જે સમયે આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે, તે સમયે પરભવનું કરે છે, અને જે સમયે પરભવનું કરે છે, ત્યારે આ ભવનું કરે છે વળી આ ભવનું આયુષ્ય કરવાથી પરભવનું કરે છે, અને પરભવનું આયુષ્ય કરવાથી આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે ર હે ભગવન ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે લોકોનું કહેવું ખોટું છે ૫ એમ કહ્યું છું કે, એક જીવ એક સમયે એક આયુષ્ય કરે છે આ ભવનું અથવા પરભવનું

—શતક ૧, ઉત્તે ૯

ગૌં—હે ભગવન ! અન્વર્તીર્થિકો એમ કહે છે કે, જેમ જાળ એક છે, પણ તેમાં જેમ અનેક ગાંઠો પરંપર વળગી ગ્રહેલી છે, તેમ કર્મે કરીને અનેક જન્મો માથે મળ્યા ધરાવનારા વણા આયુષ્યો ધણા જીવો ઉપર પરંપર કર્મે કરીને નૂથાયેલા છે તેથી તેમાંનો એક જીવ પણ એક

૧ આ મતનો અર્થ ન્વય સમજતો નથી શ્રીકાકર કહે છે કે, “તેઓના મન પ્રમાણે ‘જીવ પોતાના પર્યાયના સમૂહરૂપે તેથી જ્યારે તે આયુષ્ય એક પર્યાયને કરે છે ત્યારે બીજાને પણ કરે છે’ પરંતુ તેમનું કહેવું ખોટું છે જરાયે કે આત્મા જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાયને કરે છે, ત્યારે સંસારિત્વ પર્યાયને નથી કરતો, તેમ જીવ એક ક્ષણે બે આયુષ્યને ન કરી શકે”

૨ આ ભવનું એટલે જે આયુષ્યના ફળરૂપ આ સાદુ ભવ છે, તે આયુષ્ય — શ્રીન

સમયે મેં આયુષ્ય અનુભવે છે આ ભવનું તેમ જ પરભવનું
હં ભગવન' ત એ પ્રમાણે કેમ હાઈ સક ?

મ — હં ઔતમ' તેઓ ? કાંઈ કદં હ તે અધુ
અમત્ય હ હું તો એમ કદં છુ કે જેમ કોઈ એક જાળ
હાથ તંત્રી ખડોત્રી પેઠે કમે કરીને અનેક જ મો સાથે
અભય ધરાવના । પશુ આયુષ્યો એક એક છવ છપર
આકળીના મોઢાત્રી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને નવારેલાં દેલ
હ અને એમ હોવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુષ્યને
અનુભવ હ આ ભવનું, અથવા પરભવનું

— સતક ૫ શ્લોક ૩

ઓ — હં ભગવન' ? છવ નરકે જન્મને ચોખ હોય,
ત મુ અહીંથી આયુર સહિત ચર્મને નરકે જાય ?

મ — હા ઔતમ' અહીંથી આયુર સહિત ચર્મ તે
નથ પણ આયુર બિનાનો ન જાય.

ઓ — હે ભગવન' તે છવે તે આયુર ક્યાં આપ્યું
અત ન આયુર મંચથી આચર્યો ક્યાં આચર્યો ?

મ — હં ઔતમ' ત છવ તે આયુષ્ય પૂર્વભવમાં
આપ્યું અને ત આયુર સંબંધી આચર્યો પણ પૂર્વ
ભવમાં આચર્યો ત પ્રમાણ હક વમાનિકા સુધી જાણવું
? છવ જે ચોનિયા બિપજાને ચોખ હોય, તે છવ તે
ચોનિ મંચથી આયુર બધે

— સતક ૫ શ્લોક ૩

ઓ — હં ભગવન' આયુરનો જમ ફેરવા પ્રકાશનો
કવી ?

મં—હે ગૌતમ ! આયુષનો અથ જ પ્રકારનો કલો છે તે જેમકે જાતિનામનિધતાયુ, ગતિનામનિધતાયુ, સ્થિતિનામનિધતાયુ, અવગાહનાનામનિધતાયુ, પ્રદેશનામનિધતાયુ, અને અનુભાગનામનિધતાયુ

ત્રિવગ્ણુ અહીં જાતિ એટલે એકે દ્રિયાદિ પાંચ પ્રકારની જાતિ, તે ૩૫ જે નામકર્મ તે જાતિનામ કહેવાય, તેની સાથે નિધત્ત - નિધિક્ત - નિધેકને પ્રાપ્ત થયેલું - એટલે અનુભવના માટે તૈયાર થયેલું જે આયુષકર્મ તે જાતિનામનિધતાયુ કહેવાય તે પ્રમાણે જાતિ એટલે નૈરયિકાદિ ચાગ પ્રકારની જાતિ, અને અવગાહના એટલે ઔદાગિદ વગેરે શરીર એ જ જાતિ, જાતિ અને અવગાહનાની સ્થિતિ, પ્રદેશ અને અનુભાગ (વિપાક) તે બાકીના ત્રણ

નાતપર્થ એ જ છે, નારકાદિ આયુષનો ઉદય થાય ત્યાંરે જ જાતિ વગેરે નામકર્મોનો ઉદય થાય છે, એકલું આયુષકર્મ જ નૈરયિકાદિના બવનું ઉપગ્રાહક હોય છે

—શત્ ૬, ઉદે ૮

ગૌ—હું ભગવન્ ! દ્યુગ્ધાનાયુ, ક્ષેત્રગ્ધાનાયુ, અવગાહનાગ્ધાનાયુ, અને ભાવગ્ધાનાયુ, એ બધામાંથી કયું જોનારી અધિક છે ?

મં—સૌથી થોડું ક્ષેત્રગ્ધાનાયુ છે ક્ષેત્રાયુ એટલે એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોનું જે અવસ્થાન, તદ્દપ જે આયુ તે ક્ષેત્રાયુ ક્ષેત્ર અમૂર્તિમાન હોવાથી અને તેથી જ તેની માથે પુદ્ગલોના બધનું કાગ્ણુ (ચીકણ) ન હોવાથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાનકાળ કાળ થોડો છે તે ઠરતા અસમ્યગ્ણુ અવગાહનાગ્ધાનાયુ છે અવગાહનાગ્ધાનાયુ એટલે કે અમુક

નમમે એ આયુધ્ય અનુભવે છે આ બવનું તેમ જ પરબવનું
દ ભગવત્' ન એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મ — હે યોતમ' તેઓ ૭ કાર્ક કહે છે તે બધું
અમલ્ય છે દૃ તે એમ કહે છે કે જેમ કેમ એક જાન
દોષ નથી મરોડી પેઠે કમે કરીને અનેક જ મો માથે
નજાંધે ધરાવનારા પણા આયુધ્યો એક એક છવ છપર
માકાળીના મરોડી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને નવાંચેલા દોષ
છ અને એમ હોવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુધ્યને
અનુભવ છે આ બવનું, અથવા પરબવનું

—શ્લોક ૫ ઉરે ૨

મો — હે ભગવત્' / છવ નરકે જવાને મોઝ દોષ
ન મ અહીંથી આયુઃ સદિત થઈને નરકે જાય ?

મ — હા યોતમ અનેકથી આયુઃ સદિત થઈને
તમ પાંચ આયુઃ વિતાવ્યા ન જાય.

મો — હે ભગવત્' ન છવે ન આયુઃ ક્યાં જાયું
અત ન આયુઃ મેળવી આચરણે ક્યાં આવવા ?

મ — હે યોતમ' ન છવ તે આયુધ્ય પૂર્વભવમા
જા પુ અત ન આયુઃ સંજયી આચરણે પાંચ પૂર્વ
ભવમાં આવવા ન પ્રમાણ છે વમાનિરો મુખી જાણતું
૭ છવ / માનિમા ગ્રિપજવાને મોઝ દોષ. તે છવ ન
મેળવે મેળવી આયુઃ નાપિ

—શ્લોક ૫ ઉરે ૩

મો — હે ભગવત્' આયુઃનો જોયે કેટલા પ્રકારના
ક્યાં છે ?

વિવરણ જેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાતી પણ વિભાગ ન હોય શકાય, એવા સૂક્ષ્મ અંશોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આઠે ઈર્મ-પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો કહેવા

ગૌ—હે ભગવન્ ! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અંગો)થી આવેશિત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ આવેશિત હોય, અને કદાચ નહોય, જે આવેશિત હોય, તો અવગ્ર્ય અનત અવિભાગપરિચ્છેદો વડે આવેશિત હોય

—શતક ૮, ઉદે૦ ૧૦.

૫

વિવરણ મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ કહે છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે બીજા બીજા મનોનું ગ્રહણ કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ શ્રદ્ધા ન રાખતા બિન્ન બિન્ન મતોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષાક્રમ જે મોહનીયકર્મ તે કાક્ષામોહનીય અથવા મિત્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ લોભમા ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે હા ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને ઢાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ થયેલું હોય છે ઇતર જીવોના પ્રદેશો અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશિત છે

માપવાળા મ્યાનમાં પુરૂષોનું જે અવમાદિપણું અચાત્ર
 ગહેવાપણું તે અવમાદનારથાનાયુ છે એ ક્ષેત્રાયુ ક તા
 અવમાદનાયુ વધારે હોવાનું કારણ એ છે કે પુરૂષ એક
 ક્ષેત્રમાં નિયત ત્યારે જ રહી શકે ત્યારે પુરૂષની ગેરઈ પણ
 અમુક જાતની અવમાદના હોય અને પોતે તથા નિશ્ચય
 હોય પણ અવમાદના કઈ ક્ષેત્રમાત્રમાં નિયત નથી તે
 ક્ષેત્રમાં કે જીભ ક્ષેત્રમાં અવમાદના તેને તે / ગેર છે તેથી
 ક્ષેત્રકાળ કમ્તા અવમાદનકાળ વધારે છે તે કસ્ય
 અસંખ્યસંખ્ય દ્વંધરથાનાયુ છે કારણ કે સંકેત અથવા
 વિકાસથી અવમાદના નાશ પામી જાય, તોપણ જેટલાં હાથ
 તે જા જ દ્વંધોનું હાથા કાળ સુધી અવરથાન ગેર છે
 નથી વધારે આવરથાનાયુ છે દ્વંધ માત્રી જાય કે તના
 ખડ કઈ જાય તોપણ તેના શુભાદિ શુભો તે કાયમ ગેર
 છે માટે દ્વંધરથાનાયુ કરતા આવરથાનાયુ વધારે હોય છે

—શ્લોક ૫ ઉદ ૭

૪

મૌ —હે ભગવન! જ્ઞાનાવરણીયકમના દેહમાં
 અવિભાગપરિગ્રહે કલા છે

મ —હે મૌતમ! અનંત અવિભાગપરિગ્રહે કલા છે

૧ ક્ષેત્ર અને અવમાદનામાં ફેર જો છે કે પુરૂષથી અનંત
 હોય તે ક્ષેત્ર કહેનામાં અને પુરૂષથી પોતાના આધારસ્વરૂપ
 સમાન જ એક પ્રકારનો આકાર તે અવમાદના અમુક માસ
 ક્ષેત્રથી ખીલ ક્ષેત્રમાં પણ પુરૂષનું તે ક્ષેત્રના માપ પ્રમાણે
 રહેતું તે અવમાદના

વિવરણુ તેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાથી પણ વિભાગ ન હોય શકાય, એવા મુદ્દમ અગોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે તે કર્મપદ્ધતિઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના નેટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આકે કર્મ-પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો હોવા.

ગૌ—હે ભગવન્! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના કેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અગો)થી આવેશ્ચિત છે?

મં—હે ગૌતમ! કદાચ આવેશ્ચિત હોય, અને કદાચ નહોય,^૧ જે આવેશ્ચિત હોય, તે અવશ્ય અનત અવિભાગ-પરિચ્છેદો વડે આવેશ્ચિત હોય.

—મતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

૫

વિવરણુ મોહનીયકર્મના એ પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ કહે છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે ખીજા ખીજા મનોનું, ગ્રહણ કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ શ્રદ્ધા ન રાખતા બિન્ન બિન્ન મનોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષાપ્ત જે મોહનીયકર્મ તે કાક્ષામોહનીય અથવા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ હોવામા ચાર પ્રકારે પ્રગિદ્ધ છે એ ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને કાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશ્ચિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ લીધું થયેલું હોય છે ઘટર જીવોના પ્રદેશો અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશ્ચિત છે.

તો તે વસ્તુને ચાર પ્રકારે યાંત્રી રહે પોતાના સ્ત્રીગ્ના
કર્મ દ્વારા વચેરે ભાગ વડે વસ્તુના કર્મ ભાગને રાંધે
અરીરના કર્મ ભાગ વડે આખી વસ્તુને રાંધે આખા
મરીગ વ' વસ્તુના કર્મ ભાગને રાંધે અને આખા સરીર
રડ આખી વસ્તુન રાંધે, એ ચાર પદ્ધતિઓમાંથી કઈ
પદ્ધતિ વડે આત્મા કમન કરે છે એ પ્રશ્ન છે

મૌ — હ બ્રહ્મવત્' શુ એવા કાક્ષામોહનીય કર્મ
રે છે ?

મ — હા ભાતમ !

મૌ — હે બ્રહ્મવત્' શુ એવ પોતાના કર્મ પદ્ધ ભાગ
વ' કાક્ષામોહનીયતા કર્મ એક ભાગ કરે છે કે ભાગ વડે
આપુ કરે છે કે આખા વડે ભાગને કરે છે કે આખા વડે
આપુ ન કરે છે ?

મ — હે ભૌતમ આખા એવ પોતે ન આખા
કાક્ષામોહનીય કમ કરે છે ને અથ્થે એવના બધા પ્રદેશો
છે તે અથ્થે સર્વથા અન એક સમયે ભાવતા ચોખ ને કમ
કુદમત્રો હોય ન બધામને ભાંધવામાં એવના બધા પ્રદેશો
ક્રિયા કરે છે કારણકે એવનો ત્વભાવ એવા પ્રકારનો છે

મૌ — હ બ્રહ્મવત્' એવા કાક્ષામોહનીય કર્મને કેવી
ગીતે અનુભવ છે ?

મ — હે ભૌતમ ! તે તે કારણે^૧ વડે સકાવાળા,
કાસાવાળા (અન્ય દશ ન્ને સ્વીકારવાની હમ્મણવાળા)
વિચિકિત્સાવાળા (હવ સન્ધિ સકા પામેલા), નેદ પામેલા
(અનિચયરૂપ મતિભગ પામેલા) કમુલવાળા (એ એમ

નથી' એ પ્રમાણે વિપરીત શુદ્ધિ પામેલા) થઈને તેઓ
કાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

ગૌં—હે ભગવન્! જિનોએ જે જણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઠ છે ?

મં—હા ગૌતમ! જિનોએ જે જણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઠ છે

ગૌં—હે ભગવન્! જે જીવ 'જિનોએ કહ્યું છે તે
જ સત્ય છે' એ પ્રમાણે માનીને મનને ગ્રિયર કરે છે, તથા
'ખીજા મનો મત્ય નથી' એ પ્રમાણે મન વડે ચિંતવે છે
તથા એ પ્રમાણે મનને ખીજા મનોથી પાછું વાળે છે, તે
જીવ જિનની આજ્ઞાનો આગધક (મેવઠ) થાય છે^૧

મં—હા ગૌતમ! તેવો પ્રાણી જિનની આજ્ઞાનો
આગધઠ થાય છે

—શતઠ ૧, ઉદ્દેઠ ૩

ગૌં—હે ભગવન્! જીવો કાક્ષામોહનીય કર્મ કેવી
રીતે બાધે છે ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રમાદરૂપ હેતુથી, અને ચોગરૂપ
નિમિત્તથી જીવો કાક્ષામોહનીય કર્મ બાધે છે

ત્રિવરણ પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ,^૨ અવિરતિર અને
વપાય ૩ પ્રમાદના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે :

૧ વસ્તુના સંચાર્ય અર્જ્જાનનેા અવસાવ, તથા અચચાર્ય
વસ્તુનું અર્જ્જાન

૨ દોષોથી ન વિરમણુ તે

૩ સમજાવતી મર્યાદા તોડવી તે મુખ્યત્વે ક્રોધ, માન,

માયા, અને લોભ

અધ્યાન સસમ, મિષ્ટાન્ન, રામ દેહ, મતિમય મનનો
અનાદર, એજો અને દુધ્યોન.

ચોમ એટલે મન વચન અને શરીરના વ્યાપારો.

જો —હે ભગવન્ તે પ્રમા સાચી થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે પ્રમાદ ચોમથી, મન-વાણી-કાયાના
વ્યાપારોથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે ચોમ સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે ચોમ વીરથી^૩ પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે વીર સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હં જોતમ તે વીર શરીરથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે શરીર સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે શરીર જીવથી પેદા થાય છે અને
ત્યારે તેમ છે તો ઉત્થાન,^૨ કમ બળ વીર અને પુરુષાર-
પરાક્રમ^૩ છે.

૧. હેરવાળાના જીવનો મન-વાણી પ્રવાહન સાધનવાળો
આ મગ્ધેશના પરિપક્વમ ન વ્યાપાર તે વીર કેવલજ્ઞાનીના
જે મેઢા બિનાને અરજદિવ પરિણામ તે પણ વીર છે, પરંતુ
તે નહીં અભિપ્રેત નથી.

૨. ઉત્થાન એટલે ઊઠવું; કમ એટલે કમ ફેંકવું, વીર
ફેંકવું વગેરે; બલ એટલે શારીરિક પ્રાણ; જીવનો હ સાદ તે વીર
અને હલકાને સાધનાર પુરુષભર (પુરુષત્યાગિમ્યાન) તે પરાક્રમ.

૩. નાસાકના મતમા ઉત્થાનાત્મિક નથી કમજુ કે તેને મતે
ઉત્થાનાત્મિકથી પુરુષાચ સિદ્ધ થતો નથી, પણ નિવૃત્તિથી ન
પુરુષાચ સિદ્ધ થાય છે નિવૃત્તિને પ્રજ્ઞાને જે શુભાશુભ કર્મ
મનુષ્યને મળવાનો હોય તે અવસ્થા મળે છે જોયે તમે તેરથી
મથલ કરે પણ ન થવાનું થતું નથી, અને ભવાત્ તે ફરતું નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ જીવ પોતાની મેળે જ તે કર્મને ઉદીરે છે,^૧ પોતાની મેળે જ તેને ગર્હ છે, અને પોતાની મેળે જ તેને અટકાવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કાઈ પણ જીવને જગ પણ બધાંદ્રિ બીજા પદાર્થના નિમિત્તથી કંથા નથી

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

ગૌં—હે ભગવન્ ? નૈગયિકો કાક્ષામોહનીય કર્મને અનુભવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણે મ્તનિતક્રમાગે મુધી જાયુવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીદાયિકો કાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

મં—હા ગૌતમ ! ‘અમે કાક્ષામોહનીય કર્મ વેદીએ ઝીએ’ એ પ્રમાણે તે જીવોને તર્ક,^૨ મજા, પ્રજા, મન કે

૧ જે કર્મ સામાન્ય ક્રમમા બવિધ્યજનમા જ રૂળ આપવાતુ છે, તેને કરણવિશેષથી જોથી લાવી અત્યારે જ ભોજવવામા નાખી દેવુ, જેથી તેનો જલદી નાગ થઈ જાય, તે ક્રિયાને ઉદીરણા કહે છે તેમા ચાલ રાખવાતુ કે, જે કર્મની ઉદીરણા ધણી મોડી થવાની છે, તથા જે કર્મની ઉદીરણા અવિધ્યમા થવાની નથી, તેની ઉદીરણા વર્તમાન કે બવિધ્યજનમા હોઈ શકતી નથી પરંતુ જે કર્મ તુરતમા જ ઉદીરણાને યોગ્ય હોય, તેને ઉદીરાય છે

૨ ‘આમ થશે’ એવા સ્વરૂપવાળો તે તર્ક, સજ્ઞા એટલે અર્થાવગ્રહસ્વરૂપ જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા એટલે બધા વિશેષ સબધી જ્ઞાન અને મન એટલે એક પ્રકારના સ્મરણાદિ રૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ

વચન નથી છતાં તેઓ તેને વરે છે ત્ર પ્રભાસુ માં
ઇન્દ્રિયવાળા ઇલા નુષી નથુડુ

ઓ —હે ભગવન ! અમણનિર્ઘ્ણો પણ કાક્ષામોહ ધન
કર્મો વેદે છે ।

મ —હા યોતમ ! રાનાતર, ક્ષનાતર, ચારિત્રાતર,
સિંચાતર પ્રવચનાતર^૧ પ્રત્યચનિકાતર^૨ કલ્પાતર,^૩ માર્ગાતર,
મનાતર, ભગાતર,^૪ નથાતર,^૫ નિથમાતર, અને પ્રભાસુાંતર
વડે રાકાવાળા કાક્ષાવાળા વિચ્છિન્નિસાવાળા મેહસમાપન,
અને કમુપસમાપન થઈને તે અમણનિર્ઘ્ણો પણ કાક્ષામોહનીય
કર્મો વેદે છે

—શ્લોક ૧ ઉદે ૩

ઓ —હે ભગવન ! કાક્ષામોહોપ^૬ ક્ષીણ થવા પછી
અમણનિર્ઘ્ણ અંતર અને અંતિમ શરીરવાસો થાય ।
અથવા પૂવની અવસ્થામાં જન્મ મોહવાસો થઈને વિકાર કરે
પણ પછી મેહન થઈને મરણ પામે તો સિદ્ધ થાય ।

મ —હા યોતમ તે પ્રભાસુે થાય

—શ્લોક ૧ ઉદે ૬

૧ પ્રવચન બેસતે સિદ્ધાત.

૨ પ્રવચનને બંધે ૩ સંધે તે પ્રાવચનિક

૩ કલ્પ બેસતે આચાર

૪ જન્મ મોહતે નિર્ઘ્ણો, જેમકે હિંસાની આબવમા
દ્રવ્યથી પણ કાવચી નહિ, કાવચી પણ દ્રવ્યથી નહિ મન.

૫ નથ બેસતે હિંસિતુ

૬ જીભના મતમા અસહિષ્ણુ મોહો રોધ.

૬

ગૌં—હું ભગવન ! હવેને કર્કશવેદનીય — દુષ્પૃથક
ભાગવત યોગ્ય કર્મો — કેવી રીતે બધાય ?

મં—હું ગૌતમ ! હવેદિનાથી માડીને મિથ્યાદર્શન-
શસ્ત્ર મુખીના^૧ દેશોને ઠગણે હવેને કર્કશવેદનીય કર્મો
બધાય છે

ગૌં—હે ભગવન ! હવેને અકર્કશવેદનીય — મુષ્પૃથક
ભાગવત યોગ્ય કર્મો કેમ બધાય ?

મં—હું ગૌતમ ! દિંમાદિનો ત્યાગ કરવાથી ?

ગૌં—હું ભગવન ! હવેને માતાવેદનીય કર્મ કેમ
બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને વિષે અનુકપાથી, બીજને
દુષ્પ ન દેવાથી, ગોક ન ઉપભવવાથી, ખેદ ન ઉત્પન્ન
કરવાથી, વેદના ન કરવાથી, ન મારવાથી, તેમ પરિતાપ ન
ઉપભવવાથી હવે માતાવેદનીય કર્મો બાધે છે

ગૌં—હું ભગવન ! હવેને અસાતાવેદનીય કર્મ કેમ
બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને દુષ્પ દેવાથી, ગોક
ઉપભવવાથી, ખેદ ઉત્પન્ન કરવાથી, વગેરે વડં

—શતકે ૭, ઉદ્દેશ ૬

૧ નુબ્બો આગળ પા ૫૧

૨ નારથી માડીને વૈમાનિ- મુધીનાને સચમનો અસાવ
હોવાથી તે કર્મ બાધવાપણું હોય નથી, મનુષ્યજીવને માટે જ
તે શક્ય છે

૭

ગૌ — હ ભગવત્ ! નારકો વડે ને પાપક્રમ કરાવેલું
 છે કરાવ છે અને કરાશે, તે સધળું કુખશય છે અને ને
 નિર્જીવ થયું તે સુખશય છે !

મ — હા જીવન ! એ પ્રભાણે વૈમાનિકો સુધી લાવ્યું

— સત્ક ૩ શ્લોક ૮

પુદ્ગલવિભાગ

૧ પુદ્ગલ

૧

ગૌં—હે ભગવન્' પુદ્ગલ (પરમાણુ) ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનકાળમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે, એમ કહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ' એમ કહેવાય

—શતક ૧, ઉલ્લેખ ૪

૨

ગૌં—હે ભગવન્' પુદ્ગલસ્થિતકાય ગુરુ છે, સધુ છે, ગુરુસધુ છે, કે અગુરુસધુ છે ?

મં—હે ગૌતમ' ગુરુસધુ છે, અને અગુરુસધુ પણ છે. ઔદારિક વગેરે ચાર દ્રવ્યો^૧ ગુરુસધુ છે, અને કાર્મણ વગેરે^૨ દ્રવ્યો અગુરુસધુ છે^૩

—શતક ૧, ઉલ્લેખ ૬

૧ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહાર્ય અને તેજસ

૨ કાર્મણ, મન, અને વાચા એ ત્રણ વર્ગણાઓ

૩ અહીં આ જગણ નિઃશયનયની દૃષ્ટિએ (પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ) આપ્યો છે તે દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૌથી બારે અને સૌથી હળવું એવા કોઈ દ્રવ્ય

૩

હે ભગવત' જનનીચિ કે એમ ક' હ કે મે
 પરમાત્મપુરુષમા એકએકને ચો તા નથી કારણકે મે પરમાત્મ
 પુરુષમા એકાદ નથી પરંતુ ત્રણ પરમાત્મપુરુષો એક
 એકને પરસ્પર ચેદિ હ કારણકે ત્રણ પરમાત્મપુરુષોમાં
 એકાદ નથી હ વળી જો તે ત્રણ પરમાત્મજોના બામ
 હસ્તામા આવે તો તેના બે બામ પણ ચર્ચ સહે (એક તરફ
 દોઢ પરમાત્મ અને બીજી તરફ દોઢ એમ) તથા ત્રણ બામ
 (પણ એક એક પરમાત્મ, એ પ્રમાણે) ચર્ચ સહે એ પ્રમાણે
 આ પરમાત્મ ત્રિપે પણ જાણવું પામિ પરમાત્મપુરુષો
 એક એકને ચોટી જાય છે અને દુષપણે - કમપણે થાય છે
 ન દુષ - કમ - સાચત છે અને હમેશા સારી રીતે
 જીવન પામે છે તથા અપમય પામે છે હે ભગવત'
 આ બધું સાચું છે ?

નથી. એ દબો બાર સ્પર્શવાળાં છે અને એ બારપી છે તે જમા
 અત્યુચ્છ હોય છે; અને જાણીનાં આઠ સ્પર્શવાળાં અત્યુચ્છ છે -
 એમ તિલ્લવનસનું મન છે જનહારતરથી તો ગુણ હુ અત્યુચ્છ
 અને અત્યુચ્છ એમ ચારે પ્રકારનાં દબો હોય છે રેકુ ગુડ
 છે; પુમારો હુ (હવનો) છે; વાહુ અત્યુચ્છ છે; અને જામત
 અત્યુચ્છ છે

૧ બીડી શાકવાની શાબ્દ - મિટી જાણ અભિપ્રેત છે
 સરખાવે નેચાચિહાનિને મત.

૨ જે પરમાત્મ સુરંગ દોનાથી તેમાં જોડાત નથી કોટી
 પરંતુ જ્યારે ત્રણ વાર કે પાંચ વારે પરમાત્મ સેવા થાય
 ત્યારે તેમાં સ્પર્શણ આવે છે; તેથી તેમાં થી ત્રણ હોય છે

મ૦—હે જોતમ! અન્યતીર્થિકા જે એ બધું કહે છે, તે બોલે છે કે એમ કહ્યું છે કે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે એ પરમાણુપુદ્ગલોમાં સ્પીકાશ છે માટે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે તે તે જે પરમાણુપુદ્ગલોના બે ભાગ કરવામાં આવે તો એક તરફ એક પરમાણુપુદ્ગલ આવે, અને બીજી તરફ એક આવે ? તે પ્રમાણે ત્રણ અને ચારનું પણ સમજવું પામ્ય પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને ચોટીને ઝકધ અને ખરે, તથા તે હાનિવૃદ્ધિ પણ પામે, ‘પરંતુ તે દુષ્કર્મ - કર્મ - પણ ન મળવે, કારણ કે કર્મ અનંત પરમાણુરૂપ હોવાથી અનંત ઝકધરૂપ છે પામ્ય પરમાણુ તો માત્ર ઝકધરૂપ જ છે એમ જે પામ્ય જ પરમાણુરૂપ હોય તો અમખ્યાત પ્રદેશવાળા બને કેવી રીતે ઢાઢી શકે ? વળી કર્મને શાશ્વત માનવામાં આવે તો તેનો ક્ષયોપશમ વગેરે ન થવાથી જ્ઞાનાસ્તિતી હાનિ અને વૃદ્ધિ ન મળવે, માટે કર્મ શાશ્વત ન હોવું જોઈએ તેનો ચય અને નાશ મળવે જ છે ’

વિવરણ પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણુવાળા છે ત્યાં સ્પર્શ હોય ત્યાં અધે રસ, ગંધ અને રૂપ પણ હોય માટે પૃથ્વીની પેઠે પાણીમાં, વાયુમાં અને તેજમાં પણ એ ચારે ગુણો છે, તથા પૃથ્વીપરમાણુની પેઠે મનમાં પણ

૧ જે એક બાણુ હોઈ આવે, તે અડવા પરમાણુમાં પણ સ્પીકાશ સ્વીકારી, તે પછી જે પરમાણુ ન ચોટે એમ કહેવાનો પણ અર્થ જો ? વળી જેનો અડવો ભાગ થઈ શકે, તે પરમાણુ પાલુ જાનો ?

એ ચારે મુળા છ કારણો ખન સરવ્યાપી નથી અને ૭
શીજ સરવ્યાપી નથી દંતી તેમા એ ચારે મુળો દોષ ૩

અર્થા આ છ નરમ, ખરબચડા ચારે દગવા
કરેા તમેા ઓકાસવાળો અને તુભેા એ આકર્ષાના ચાર
/ અર્થ પરમાત્મોમા દાર્ઢી છે ઓકાસવાર, તુભેા કીડા
અન ઝિના? અને મોટા ઓધોમાં નેા એ આરે પમા
વધોચિત્રવળે દાર્ઢી છે પરમાત્મ મુખ છ તથા નિમ છ
તમા એક રમ એક વખ અને એક મધ દોષ છ તથા
ઉપરના ચાર અર્થોમાંના દાર્ઢી વળુ બે અભિગદ અપર એક
પરમાત્મા એક જ કારે નામ છ તેમાં નિવમ એક છે કે
તેમા મરખી ઓકાસ દોષ અને તેમા સુરખી તુખાસ દોષ
તથા પુદ્ગલ પર પગ ચોટના નથી પણ એકબીજા કમળ
ઓછી વધતી (એટલ કે એમણી કે તેથી વધુ) ઓકાસ
અને તુખાસવાળા પુદ્ગલો પગપગ ચોટી તથા છ
એટલે કે જેમ એકબીજા કરતાં ઓછીવધતી ઓકાસવાળા બે
પરમાત્મ પર પગ ચોટી તથા તેમ એકબીજા કમળ
ઓછીવધતી તુખાસવાળા વળુ પર પર ચોટી તથા છ ૧

—છાંદ ૧ કી ૧૦

૪

મો —હ બમવન પરમાત્મપુદ્ગલ કપે?

મ —હ મોતમ' કહાય કપે અને કહાય ન કપ

૧ એટલે કે એ ચારમાંથી અભિગાપી એવા તમે ન બે
અને તે એક પરમાત્મા દોષ

૨ આ વિષે વધુ વિગત માટે હુમ્મિ વત્તાવસુપ
અખ પ સુ કરના

ગૌં—હે ભગવન્ ! બે પ્રદેશનો ઝકધ કેપે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ કેપે કદાચ ન કેપે, કદાચ એક ભાગ કેપે એક ભાગ ન કેપે એ પ્રમાણે બેથી અનત પ્રદેશવાળા ઝકધો માટે સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ તગ્વાગ્ની ધારનો આશ્રય કરે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ધાર ઉપર આશ્રિત પરમાણુ હેતુ-બેદાય ?

મં—ના ગૌતમ ! પરમાણુઓમા શસ્ત્ર કમણુ કરી ન શકે નહિ તો તે પરમાણુ જ ન હોવાય તે જ પ્રમાણે અમખ્ય પ્રદેશવાળા ઝકધ સુધીના ઝકધ પણ શસ્ત્ર દ્વારા ન હેદાય કે બેદાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! અનત પ્રદેશવાળો ઝકધ તરવારની ધારથી હેદાયબેદાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કોઈ એક હેદાય અને કોઈ એક ન બેદાય સૂક્ષ્મપરિણામવાળા^૧ કેટલાક ન હેદાય, અને ગ્રૂહ-પરિણામવાળા કેટલાક હેદાય —શતક ૫, ઉદે ૭

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ પરમાણુપુદ્ગલ અર્ધસહિત છે, મધ્યમસહિત છે, અને પ્રદેશસહિત છે, કે તે બધાથી રહિત છે ?

૧. કમણુ કે તે સૂક્ષ્મ હોય છે.

૨. અનત પરમાણુનો ઝકધ પણ સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો હોય તો ન હેદાય

મ — હં મીતમ ન જ્યાથી રહિત છ પણ બેઈ સંખ્યાવાળા — બે ચાર, છ આઠ ઇત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશીયુક્ત કથે અર્ધસહિત કહેવાય. પરંતુ વિષમ સંખ્યાવાળા — એકા સંખ્યાવાળા — તથા પાંચ સાત ઇત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશીયુક્ત ઝકથે સુખ્ય — મધ્ય ભાગસહિત કહેવાય.

મી — હે ભગવન્ પ મારકુને અણ કરેના પરમાણુ (૧) એક ભાગ વડે એક ભાગનો પણ કરે (૨) એક ભાગ વડે પચા ભાગનો પણ કરે (૩) એક ભાગ વડે ચારના પણ કરે (૪) પચા ભાગ દ્વારા એક દેશને અણ (૫) પચા દેશ દ્વારા પચા દેશને પછે (૬) પચા દેશ દ્વારા ચારને રપછે (૭) સર્વ વડે એક ભાગને રપછે (૮) સર્વ વાં પચા ભાગને રપછે (૯) કે મર વડે સર્વને રપછે ?

મ — હં મીતમ મર વડે સર્વને રપછે કારણ કે પરમાણુ ભાગસહિત છ તેથી આક્રીના વિકરણેના તેમજ સંભવ નથી.

એ પ્રમાણુ બે પ્રદેશવાળા ઝકથેન અણવિં પરમાણુ માત્રમાં અત નરમાં વિકરણ વડે રપછે એટલે કે સર્વ વડે એક ભાગને રપછે કે મર વડે સર્વને રપછે ?

૧ બે પરમાણુ એના વર્તને ક્રિતિ આકરણના બે પ્રદેશને શોધે અથવા એક પ્રદેશને પણ શોધે પરમાણુમાં જેની એક પ્રકારની ચોખ્ખતા છે કે અનેક પરમાણુઓ પણ કઈ નાર એક દેશમાં જ સ્થિત હોય એ પ્રમાણે ત્યારે જ પરમાણુ એક જ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય; ત્યારે પેણી પરમાણુ તેને સર્વ વડે સર્વને રપછે.

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શનો પગ્માલ માનમા, આદમા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, એટલે કે મર્વથી દેશને, મર્વથી ત્રણ ભાગોને અને સર્વથી સર્વને એ પ્રમાણે ચાર-પાચ એમ અનત પ્રદેશવાળા નંદધની માથે મમળવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પગ્માલને સ્પર્શના એ પ્રદેશવાળા નંદધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે એવી રીતે એ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક નંદધ પ્રથમ, તૃતીય, મમમ અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, ત્રણ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક નંદધ પહેલા ત્રણ વિકલ્પો વડે તેમ જ છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો વડે સ્પર્શે એ પ્રમાણે ચાર-પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પગ્માલને સ્પર્શ કરતો ત્રણ પ્રદેશવાળા નંદધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા, છઠા અને નવમા વડે સ્પર્શે દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક પ્રથમ, તૃતીય, ચતુર્થ, પદ્મ, મમમ અને નવમા વડે સ્પર્શે ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક નવે વિકલ્પ વડે સ્પર્શે તે પ્રમાણે ચાર, પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવું

—શતક ૫, ઉદ્દે ૭

૬

રાજમૃદુલનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પરમાણુ એકલા થાય તો શું થાય ?

મ — હે મૌલમ ! તેમનો દ્વિપ્રદેસિક કષ્ટ થાય અને તેનાને બેઠ થાય, તો તેના બે વિભાગ થાય, એક તરફ એક ગદ અને બીજી તરફ બીજો રહે. જો ત્રણ પરમાણુ એકા થાય તો તેના ત્રિપ્રદેસિક કષ્ટ થાય. જો તેનો બેઠ થાય તો તેના બે કે ત્રણ વિભાગ થાય. જો બે વિભાગ થાય તો એક તરફ એક પરમાણુ, અને બીજી તરફ દ્વિપ્રદેસિક કષ્ટ રહે અને જો ત્રણ વિભાગ થાય તો દરેકમા એક એક પરમાણુ રહે.

તે પ્રમાણુ ચાર, પાંચ છ એમ હવે પરમાણુઓ સુધી જાય. જોમકે તે હવે પરમાણુનો એક દ્વિપ્રદેસિક કષ્ટ થાય અને જો તેના વિભાગ કરવામાં આવે તો બેથી હવે વિભાગ થાય.

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧-૬ ૭-૮ ૩-૭ ૪-૬ ૫-૫

ત્રણ વિભાગ — ૧-૧-૮ ૧-૨ ૭-૧-૭-૬ ૧-૪-૫ ૨-૩-૫

૭-૪-૪ ૩-૩-૪

એ પ્રમાણે આગળ જાય.

તે પ્રમાણે સંખ્યાતા પરમાણુઓ એકસાથે મળે તો સંખ્યાતા પ્રદેશનો કષ્ટ થાય. અને તેનો વિભાગ થાય તો બેથી હવે કે સંખ્યાતા વિભાગ થાય. તે જોમકે

[સ એટલે સંખ્યાતા મળવા.]

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧ પરમાણુ-૨ ૭-૨ ૩-૫

એ પ્રમાણે ૧-૨ સંખ્યાતા સ-૨

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-૨ ૧-૨-૨ ૧-૩-૨ એ

પ્રમાણે ૧-૧-૨ સંખ્યાતા ૧-૨-૨ ૨-૨-૨ એ

પ્રમાણે ૧-૨-૨ સંખ્યાતા સ-૨-૨

એ પ્રમાણે ૧૦ વિભાગ સુધી ગણ્યા ડગ્ગુ

જો તેના મ ગણ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે, તો મ ગણ્યાત

પગમાલુ થાય

અસ ગણ્યાતા પગમાલુ એકદા મળે તો અમ ગણ્યાત-
પ્રદેશિક ૨૬ ધ થાય તેનો વિભાગ કરીએ તો જોવી ૧૦ સુધીના
તેમજ મ ગણ્યાતા કે અમ ગણ્યાતા વિભાગ થાય તેનું ૨૪૩૫
આ પ્રમાણે છે

મે વિભાગનું ૨૪૩૫ ૧-અસ ૦ એ પ્રમાણે ૧૦-અમ ૦
અથવા ૬૦-અસ ૦, અથવા અમ ૦-અમ ૦

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-અમ ૦, ૧-૨-અસ ૦ એ પ્રમાણે
૧-૧૦-અસ ૦, અથવા ૧-મ ૦-અમ ૦ અથવા ૧-અસ ૦-
અસ ૦, અથવા ૨-અમ ૦-અસ ૦, એ પ્રમાણે ૧૦-અમ ૦-
અસ ૦, અથવા ૬૦-અસ ૦-અમ ૦ અથવા અમ ૦-અમ ૦-
અસ ૦ એ પ્રમાણે દશ સુધી જવું

જો સ ગણ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે તો

૬૦પરમાલુ-અસ ૦, એમ ૦દ્વિપ્રદેશિક૨૬ ધ-અમ ગણ્યાત-
એ પ્રમાણે ૬૦દશપ્રદેશિક-અમ ગણ્યાત, અથવા સ ગણ્યાત
મ ગણ્યાતપ્રદેશિક-અમ ૦, અથવા મ ગણ્યાતા અસ ગણ્યાત-
પ્રદેશિક ૨૬ ધો

જો તેના અસ ગણ્યા વિભાગ કરવામા આવે તો અસ ગણ્યા
પગમાલુપુદ્ગલો થાય છે

હવે અનતપરમાલુના અનતપ્રદેશાત્મક ૨૬ ધના વિભાગ
કરવામા આવે, તો એ થી દશ, તેમજ સ ગણ્યાત, અમ ગણ્યાત
અને અનત વિભાગ થાય

એ વિભાગનું મ્વડપ — ૧-અન એમ દસ સુધી અથવા

અન-અન

તથા વિભાગ ૧ ૧ અન ૧-૨-અન એમ દસ સુધી

અથવા ૧-અન-અન અથવા ૧-અન-અન અથવા

અન અન એમ દસ સુધી અથવા ૨-અન-અન

અન-અન-અન એ પ્રમાણે દસ સુધી ગણવું

જો મંજ્ઞાત વિભાગ કરવામાં આવે તો એ બધા

નંબારો અમંજ્ઞાતની પેઠે અનનને પણ કહેવા પરંતુ એક

અનંત સજ્ઞ અધિક કહેવો મંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેશિક-અનંત

પ્રદેશિક મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક-અનંતપ્રદેશિક અથવા

મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક

જો તના અમંજ્ઞાત વિભાગ કરીએ તો એક તરફ

અમંજ્ઞાત પરમાત્મ અન એક તરફ એક અનંતપ્રદેશિક

કંપ અથવા એક તરફ અમંજ્ઞાત દ્વિપ્રદેશિક-અનંત એ

પ્રમાણે દસ સુધી અથવા અમંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેશિક

૨૬૫-અન અથવા એક તરફ અસંજ્ઞાતા અમંજ્ઞાત

પ્રદેશિક ૨૬૫-અન અથવા અસંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક ૨૬૫

જો તના અનંત વિભાગ કરવામાં આવે તો અનંતપરમાત્મ બાદ

—સતક ૧૭ હો ૪

૭

ઔ —હે ભગવત! પરમાત્મ કાળથી (એકરૂપે) કયા

સુધી હે ?

મ —હ ઔતમ ! જોઈશો જોઈશો એક સમય અને

વધારેમા વધારે અમંજ્ઞકાળ સુધી એ પ્રમાણે અનંતપ્રદેશિક

કંપ સુધી સમજાવેલું

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક આકાશપ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ ત્યા હોય તે ન્થળે અથવા બીજે સ્થાને કાળથી યથા સુધી સકપ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અમખ્યેય ભાગ સુધી મકપ રહે ૧ એ પ્રમાણે આકાશના અમખ્યેય ૨ પ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલ એકગણુ કાળુ કાળથી યથા સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે અમખ્યેય કાળ સુધી એ પ્રમાણે અનતગણુ કાળા પુદ્ગલ સુધી જાણવું તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એમ અનતગણુ રૂક્ષ સુધી જાણવું એ પ્રમાણે મૂઢમપરિણુત તેમ જ બાદરપરિણુત પુદ્ગલ માટે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! શબ્દપરિણુત પુદ્ગલ કાળથી યથા સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અસખ્યેય ભાગ સુધી રહે અશબ્દ-પરિણુત પુદ્ગલ તો એકગણુ કાળા પુદ્ગલની જેમ સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે પુદ્ગલ પરમાણુરૂપે છે, તે પરમાણુપણુ તજી, ચક્રાદિરૂપે પરિણમે, પછી તેને પરમાણુપણુ પાણુ પ્રાપ્ત કરતા કાળથી કેટલું લાંબુ અતર હોય ?

૧ પુદ્ગલનું સકપત્વ તો આકરિમક હોવાથી, નિપતવની પેઠે ચલનનો અસખ્યેય વાળ નમી હોતો

૨ કોઈ પણ પુદ્ગલ આકાશના અનત પ્રદેશાવનાદ નથી

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ સુધીનું અતર હોય.

ઔ —હે ભગવન! દ્વિપ્રદેશિક કપનો કેટલું હોય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અતરકાળનું અતર^૧ છે એ પ્રમાણે અતર પ્રદેશિકરકથ સુધી જાણી લેવું.

ઔ —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત સકપ પૂજકને પોતાનું કપન પડતું મૂકી ફરીથી મકપન થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ એ પ્રમાણે અસખ્ય-પ્રદેશસ્થિત રકથો મારે પણ સમજવું.

ઔ —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત નિષ્કપ પૂજકને પોતાની નિષ્કપતા છોડી ફરીથી નિષ્કપ થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવસિકાનો અસખ્યકાળ આમ એ પ્રમાણે અસખ્યપ્રદેશસ્થિત રકથો મારે પણ જાણવું પણ મધ્ય, રત રપદ મુક્તિ અને આદરપરિણામને મારે આમજાણવાવેલો સ્થિતિકાળ જ અતરકાળ^૨ સમજા લેવો.

૧. એ પ્રદેશવાળાને તેના આજીના રકથરૂપે વધારે કાળ અને પરમાદ્યરૂપે વધારે કાળ તે અતરકાળ છે અને તે અતર છે મરણને આજીના સવ રકથો અતર છે.

૨. એક સ્થિતિ છોડી ફરી-તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા વધારાનું કાળનું અતર.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શબ્દપરિણુત પુદ્ગલને કરી શબ્દ-
રૂપે પરિણુમતા પહેલા કાળનું કેટલું અતર થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને
વધારેમા વધારે અસખ્યકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ! અશબ્દપરિણુતને કરી અશબ્દ-
પરિણુત થતા કાળથી કેટલું અતર વીતે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને
વધારેમા વધારે આવલિકાનો અસખ્યેય ભાગ

—શતક ૫, ઉદ્દે ૭

૮

રાજમૃદ્ધમા કાલોદાયી^૧ પૂછે છે

કાં—હે ભગવન્ ! અચિત્ત છતાં પણ કયા પુદ્ગલો
પ્રકાશ કરે ?

મં—હે કાલોદાયિ ! ક્રોધાયમાન થયેલા સાધુની તેજો-
ભેદ્યા દૂર જઈને દૂર પડે છે ત્યાં ત્યાં તે પડે છે, ત્યાં
ત્યાં (તેના) અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ કરે છે

—શતક ૭, ઉદ્દે ૧૦

૯

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલનો પરિણામ કેટલા પ્રકારનો
છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે વર્ણપરિણામ, ગંધ-
પરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને મસ્થાનપરિણામ

ગૌં—હે ભગવન્ ! વર્ણપરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

૧ તેની કથા માટે જુઓ આગળ અન્યતીર્થિક ખ ૬

મ — હે જીતમ ! પાંચ પ્રકારનો એ પ્રમાણે ગંધ-
પરિણામ એ પ્રકારનો, રસપરિણામ પાંચ પ્રકારનો અને
પથ પરિણામ આઠ પ્રકારનો બન્યો.

ઝી — હે ભગવન ! સમ્બાન્ધ (આકૃતિ) પરિણામ કેટલું
પ્રકારનો છે ?

મ — હે જીતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે પરિમિત (કદ
જેવો) વૃત્તાકાર (શિખા જેવો) યમ (ત્રિકોણ) ચતુર્યમ
(ચોપૂણ) અને આયન (સળિા)

— સૂતક ૩૫ ઉક ૩

ઝી — હે ભગવન ! સમ્બાન્ધો — પુરુષસમ્બન્ધના
આકારો — કેટલું પ્રકારનો છે ?

મ — હે જીતમ ! છ પ્રકારનો છે પરિમિત (કદ
અમર અતુરમ આયત (દીર્ઘ) અને અનિરુદ્ધ
(પરિમિતસાદિધી મિત આકારસ્વાણુ) તે બધાં સમ્બાન્ધો
દ્રવ્યમય છે અને અનિરુદ્ધ સમ્બાન્ધો અનિરુદ્ધ છે

ઝી — હે ભગવન ! પરિમિતસાદિ સમ્બાન્ધોના કોણ
જોનાથી અધિક છે ?

મ — હે જીતમ ! પરિમિતસાદિ તૃતીયો છે તેથી ચતુ
સ બાનો સમ્બાન્ધમય છે તેથી અતુરમ તેથી અમર તેથી
આયત, અને તેથી અનિરુદ્ધ સમ્બાન્ધો અનિરુદ્ધ છે

* જ સરવાળ ને સરવાળની અવેશ્યતા બહુ પ્રદેશવત્તાથી
હોય તે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે પરિમિત સરવાળ અમરમ
આયત ૨ પ્રદેશની અવશ્યતાવાળું હોય છે અને ચતુરમ
અમર અને આયત સરવાળ અતુરને આકારના આકાર પાંચ આ
ચતુર અને આ પ્રદેશની અવશ્યતાવાળું છે

પ્રાચીન પશ્ચિમી મધ્યમધ્યમી પુરુષોત્તમી વડે નિર્મિત
બરસા છે તેમા તુલ્ય પ્રદેશવાળા, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહી,
અને તુલ્ય વર્ણોદિ પર્વાયવાળા જે જે પશ્ચિમી દ્વિયો દોય,
તે અધાને કલ્પનાથી એક એક પશ્ચિમી સ્થાપિત કરતા નથી
તેની ઉપર તેમ જ નીચે એક એક જાતિવાળા પશ્ચિમી દ્વિયો
એક એક પશ્ચિમી સ્થાપિત કરતા, તેમા અપત્તવાદી
યવાથી પશ્ચિમી મધ્યમધ્યમી નમુદાય થવના આકાશવાણી
થાય છે તેમા જન્યપ્રદેશિક દ્વિયો સ્વભાવથી અલ્પ
હોવાથી પ્રથમ પશ્ચિમી નાની દોય છે, અને ત્યાર પછી બાકીની
પશ્ચિમી અધિક - અધિકતર પ્રદેશવાળી હોવાથી અનુક્રમે મોટી
અને વધારે મોટી થાય છે ત્યાં પછી ક્રમશઃ વધતા છેવટે
ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળા દ્વિયો અત્યંત અલ્પ હોવાથી છેવટેની
પશ્ચિમી અત્યંત નાની દોય છે આમ યવાગર દ્વિય થાય છે

ગૌ-—હું ભગવન્ ! જ્ઞાત મધ્યમ પ્રદેશવાળું
છે ? અને કેટલા આકાશપ્રદેશમા અવગાહ રહેલું છે ?

મ-—હે ગૌતમ ! જ્ઞાત મધ્યમ વનજ્ઞાત અને પ્રતર-
જ્ઞાત એમ બે પ્રકારનું છે તેમા પ્રતરજ્ઞાત બે પ્રકારનું છે
ઓળ પ્રદેશવાળું (એકી સખ્યાવાળું) અને સુખમસખ્યા-
પ્રદેશવાળું (એટલે કે એકી સખ્યાવાળું). તેમા જે
ઓળ પ્રદેશવાળું પ્રતરજ્ઞાત છે, તે ઓળમા ઓછું પાંચ
પ્રદેશવાળું, અને પાંચ આકાશપ્રદેશમા અવગાહ છે, અને
વધારેમા વધારે અનંત પ્રદેશવાળું, અને અસખ્યાત આકાશ-
પ્રદેશમા અવગાહ છે

વનજ્ઞાત પણ ઓળપ્રદેશિક (એકીસખ્યાવાળું) અને
સુખમપ્રદેશિક (એકી સખ્યાવાળું) એમ બે પ્રકારનું છે

તેમા ઓળપ્રદેસિક ઓછામાં ઓછું સાત પ્રદેસવાળુ અને સાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનેત પ્રદેસવાળુ અને અસખ્યાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે તેમા જે યુગ્મપ્રદેસિક ધનદત્ત છે તે ઓછામાં ઓછું બીસ પ્રદેસવાળુ અને ૩૨ આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનેત પ્રદેસવાળુ અને અસખ્યાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે

તે જ પ્રમાણે ચસના પણ વિભાગો સમજવા પરંતુ ઓળપ્રદેસિક પ્રતરચસના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેસ સમજવા અને યુગ્મપ્રદેસિક પ્રતરચસના ઓછામાં ઓછા ૭ પ્રદેસ સમજવા તથા ઓળપ્રદેસિક ધનચસના ઓછામાં ઓછા ૩૫ પ્રદેસ અને યુગ્મપ્રદેસિક ધનચસના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેસ સમજવા.

તે જ પ્રમાણે ચતુરસના પણ વિભાગો સમજવા પરંતુ ઓળ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેસ અને યુગ્મ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેસ જાણવા તથા ઓળ ધનના ઓછામાં ઓછા ૨૭ તથા યુગ્મ ધનના ઓછામાં ઓછા આઠ જાણવા.

આમત સરજાનના ત્રણ પ્રકાર જાણવા મેલિઆમત, પ્રતરામત અને ધનામત.^૧ બાકી બધુ ઉપર પ્રમાણે જાણવું પરંતુ ઓળ મેણી તે ઓછામાં ઓછુ ત્રણ પ્રદેસવાળુ

૧. જે ત્રણ ઇલાકિ વિશ્વમેલિરૂપ પ્રતરામત મેણવ છે બહાર અને વિશ્વ સહિત અનેક મેલિઆને ધનામત મેં છે મેલિઆમત ઓળમાં બિલુ ત્રિપ્રદેસિક હોય છે; અને યુગ્મ પ્રદેસિક મેલિઆમત દ્વિપ્રદેસિક છે

૧૦૦ યુગ્મચ્છેદની બે પ્રદેશવાળું જાણવું એજાંબ્રત ને
 એજાંબ્રા એણુ ૧૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મચ્છેદ ને ૮
 પ્રદેશવાળું મનજવું તથા એજાંબ્રાને એજાંબ્રા એજાં
 ૪૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મચ્છેદને ૧૦ પ્રદેશવાળું જાણવું
 પશ્ચિમી બાજુ પશ્ચિમી પ્રદેશવાળું છે ધનપશ્ચિમી બાજુ.
 અને પ્રતર પશ્ચિમી બાજુ તે બે માત્ર યુગ્મપ્રદેશિ ૮ ને છે
 પ્રતરપશ્ચિમી બાજુ એજાંબ્રા એજાં ૧૦ પ્રદેશવાળું અને
 ધનપશ્ચિમી બાજુ ૪૦ પ્રદેશવાળું છે

ગૌ—હું ભગવન્ ' આજાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ દ્વયરૂપે
 સંખ્યાતી છે, અમ સંખ્યાતી છે કે અનત છે ?

મં—હું ગૌતમ ' અનત છે

ગૌ—હું ભગવન્ ' પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાખી શ્રેણીઓ
 દ્વયરૂપે સંખ્યાતી છે, અમ સંખ્યાતી છે કે અનત છે ?

મં—હું ગૌતમ ' અનત છે એ પ્રમાણે ૪ દક્ષિણ
 અને ઉત્તર લાખી, તથા ગિર્ધ્વ અને અધો લાખી શ્રેણીઓ
 મળવે જાણવું

પરંતુ સ્ત્રોતકાશની શ્રેણીઓ દ્વયરૂપે અમ સંખ્યાતી છે,
 તમ ૪ તેની પૂર્વપશ્ચિમ આદિ શ્રેણીઓ પણ અસંખ્યાતી
 છે પરંતુ અસ્ત્રોતકાશની મર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ અનત
 જાણવી

આકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે અનત છે
 પરંતુ સ્ત્રોતકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે કોઈ સંખ્યાત પ્રદેશરૂપ
 છે, તથા કોઈ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, પણ અનત પ્રદેશરૂપ
 નથી (૧) સ્ત્રોતકાશની અસ્ત્રોતકાશ ગણેલા દંતકની શ્રેણીઓ
 સંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે, અને ગાફીની અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક

૭) તે પ્રમાણ પૂર્વ અને પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર
લાગી મળીએા નહીં. પરંતુ મધ્ય અને અધો લાગી
લાકાકાણની મેણીએા સખ્યાત પ્રદેશરૂપ નથી પણ
અમ ખ્યાત પ્રદેશક્રમક છે

અલોકાકાણની મેણીએા કેઈક સખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય,
કેઈ અમ ખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય અને કેઈ અનત પ્રદેશક્રમક
હોય. (લોકમધ્યવતી સુશ્રુત પ્રતરની નજીકમા આવેલી
મધ્ય-અધો લાગી અધોલોકની મેણીએામાં ૭ પ્રારભની છે
ત મે ખ્યાત પ્રદેશની ૩ અને ત્યાર પછી આવેલી અમ ખ્યાત
પ્રદેશની ૭ નીચી લાગી અલોકાકાણની મેણીએા ૧૧
અવરૂપ અનત પ્રદેશરૂપ હોય ૭) પૂર્વ અને પશ્ચિમ
લાગી તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર લાગી અલોકાકાણની
મેણીએા અનત પ્રદેશની છે

મૌ — 'ભગવન્ મળીએા યુ માર્દિ-સાન્ત છે
માર્દિ-અનત છે અનાર્દિ-સાન્ત છે કે અનાર્દિ-અનત છે ।

મ — હં મૌતમ અનાર્દિ અને અનત છે

મૌ — હં ભગવન્ લોકાકાણની મેણીએા સારિ-માન્ત છે ।

મ — હા મૌતમ

મૌ — હે ભગવન્ 'અલોકાકાણની મેણીએા માર્દિ-
સાન્ત છે ।

મ — ના મૌતમ ' કેઈક માર્દિ-સાન્ત છે કેઈ
નાર્દિ-અનત છે કેઈક અનાર્દિ-સાન્ત છે તથા કેઈક
અનાર્દિ-અનત છે (મધ્યલોકની સુશ્રુત પ્રતરની નજીક
આવેલી મધ્ય અને અધો લાગી મેણીએા સારિ-માન્ત છે
લાકાણની અધો લાગી મેણીએા માર્દિ-અનત છે

સૌદાન્તની પાસે બધી ટ્રેણીઓનો અન્યતો હોવાથી તેની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાત છે, અને લોકને છોડીને જે ટ્રેણીઓ આવેલી છે, તે અનાદિ અનંત છે એ પ્રમાણે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાગી, અને દક્ષિણ-ઉત્તર લાગી ટ્રેણીઓ સબધી જાણુ, પણ તે માદિ-સાત નથી કાગળ કે અક્ષોઠ વિષે પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દક્ષિણ ટ્રેણીઓને આદિ છે, પણ અંત નથી.)

ગૌ—હે ભગવન્ ! કેટલી ટ્રેણીઓ છે ?

મ—૬ ગૌતમ ! માત્ર ટ્રેણીઓ છે

વિવરણ ત્યાં છપ્પ અન પુદ્ગલની ગતિ થાય, તે આગ્રાગ્રહેશની પકિત, તેનું નામ ટ્રેણી તેના સાત પ્રકાર છે ૧ ઋણુઆયત - ગીધા અને લાખી (ગિર્ધ્વલોકાદિમાથી અધોલોકાદિમા માધા જાય ત્યારે) ૨ એકત વક્ર - એ તરફ વાળી (ગીધા જઈને વક્રગતિ કરે, અર્થાત્ ખીજી ટ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે) ૩ ઉભયત વક્ર - એ તરફ વાળી (એટલે કે એ વાગ વક્રગતિ કરે - એ વાર ખીજી ટ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે આ ટ્રેણી ગિર્ધ્વલોકની આગ્નેય દિશાથી અધોલોકની વાયવી દિશામા જે ઉત્પન્ન થાય તેને હોય છે પ્રથમ મમથે આગ્નેય દિશામાથી તીરછો નૈર્ઋતી દિશામા જન, ત્યારથી ખીજા મમથે તીરછો વાયવી દિશામા જાય, અને ત્યારથી ત્રીજા મમથે અધો - નીચે વાયવી દિશામા જાય) ૪ એકત આ - એટલે કે એક તરફ લોકનાડી મિવાયના આગ્રાશવાળી (તસ નાડીના વામપાશ્વાદિ ભાગથી તસનાડીમા પ્રવળ કરે, અને પુન તે તસનાડી દ્વારા જઈને તેના વામપાશ્વાદિ ભાગમા ઉત્પન્ન થાય તે એકત આ ટ્રેણી કહેવાય કારણકે તેની એક દિશામા સ્વ એટલે લોકનાડી

સિવામનું આકાશ આવેલ છે આ એવી બે, તથા અને
ચાર સમયની વક્રગતિ સહિત દેવા છતાં છેવટની વિશેષતાથી
ચુરી કરી છે) ૫ ઉભયત.ખા - બે તરફ મોઢાની
મિવામના આકાશવાણી (ત્રસનાડીની બહાર તેના વામપાશ્વર્ધિ
બામથી પ્રવશ કરીને તે ત્રસનાડી દ્વારા જઈને તેના / દક્ષિણ
પાશ્વર્ધિ બામમાં ઉત્પન્ન થાય તે ઉભયત.ખા મળી
ઠકવાય છે કેમકે તેને ત્રસનાડીની બહારના વામ અને
દક્ષિણ આકાશની બાજુનો ૨૫૨ થાય છે) ૬ ૭
મળી દ્વારા પરમાત્મ વજેરે જોળ બમીન ઉત્પન્ન થાય તે
ચક્રવાસ અને ૭ અર્ધજોળ બમીને ઉત્પન્ન થાય તે
અર્ધચક્રવાસ

—શ્લોક ૨૫ ઉદ્ ૩

૧૦

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ એક સમયમાં
શાળના પૂવ છેડાથી પશ્ચિમ છેડામાં પશ્ચિમ છેડામાંથી પૂવ
છેડામાં દક્ષિણ છેડામાંથી ઉત્તર છેડામાં ઉત્તર છેડામાંથી
દક્ષિણ છેડામાં ઉપરના છેડામાંથી નીચેના છેડામાં અને
નીચેના છેડામાંથી ઉપરના છેડામાં ૧૫।

મ —હા મૌનમ! ૧૫

૧૧

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય ૧ ૨૫૪
(બ્યામ) છ કે વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે રચ્ય - થાય છે।

મ —૬ મૌનમ પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય ૧ બ્યામ
છે ૫૫ વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે બ્યામ નથી એ

પ્રમાણે અન્ન જ્ઞાન પ્રદેશિક સ્પર્શ મર્ચી નભવ્યુ પન્નુ
અનતપ્રદેશિક સ્પર્શ મયનાય વડે સ્પર્ષ છે. પણ વાયુકાય
અનતપ્રદેશિક સ્પર્શ વડે ક્ષાય સ્પર્ષ દેાય અને ક્ષાય સ્પર્ષ
ન દેાય

ગૌ—હે ભગવન્ ! મનક વાયુકાય વડે સ્પર્ષ છે કે
વાયુકાય મનકવડે સ્પર્ષ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! મનક વાયુકાય વડે વ્યાપ છે પણ
વાયુકાય મનક વડે વ્યાપ નથી

—શતક ૧૮ ઉત્તે ૧૦

૧૨

ગૌ—હે ભગવન્ ! પદ્માણ્ડપુદ્ગલ ફેટલા વર્ણવાળો,
ફેટલા મધવાળો, ફેટલા રમવાળો અને ફેટલા સ્પર્શવાળો છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે એક વર્ણવાળો, એક મધવાળો,
એક રમવાળો અને એ સ્પર્શવાળો છે. ને તે એક વર્ણવાળો
હોય તો ક્ષાય ઢાળો, ક્ષાય લીધો, ક્ષાય ગતો ક્ષાય પીળો
અને ક્ષાય ઘીળો દેાય. ને તે એક મધવાળો હોય તો
ક્ષાય મુગધી અને ક્ષાય દુર્ગધી હોય. ને તે એક રમવાળો
હોય, તો ક્ષાય કડવો, ક્ષાય તીખો, ક્ષાય તૂરો, ક્ષાય
ખાટો અને ક્ષાય મધુર હોય. ને તે એ સ્પર્શવાળો^૧ હોય
તો ક્ષાય ગ્રીત અને ગ્નિગ્ધ, ક્ષાય શીત અને રુક્ષ, ક્ષાય
ઉષ્ણ અને ગ્નિગ્ધ તથા ક્ષાય ઉષ્ણ અને રુક્ષ હોય છે

૧ ન્યારે તે મોટો હોય ત્યારે

૨ પદ્માણ્ડમા ગ્રીત, ઉષ્ણ, ગ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ ચારમાના
કોઈ પણ અવિરોધી એ સ્પર્શ હોય છે

ત્રિપ્રદેશિક રકષે કદાચ એક વણવાણો કદાચ બે વણવાણે, કદાચ એક ગંધવાણો કદાચ બે ગંધવાણો, કદાચ એક રસવાણો, કદાચ બે રસવાણો કદાચ બે અપરવાણો કદાચ ત્રણ અપરવાણો અને કદાચ ચાર અપરવાણો પણ હાથે બ્યારે બને પ્રદેશોના એક વણકપે પરિણામ થાય છે ત્યારે તેના કાળો વગરે પાંચ વિક્રમ થાય બ્યારે બને પ્રદેશોના બિન બિન વણકપે પરિણામ થાય ત્યારે તેના દિક્રમ મળી (કાળો-રાના કાળો-પણિા છપાદિ) ૧ વિક્રમ થાય એ પ્રમાણે ગંધે રસ અને અપર નું સમન્વય

ત્રિપ્રદેશિક રકષે એ પ્રમાણે એક વણવાણો, બે વણવાણો, અને કદાચ ત્રણ વણવાણો હોય એમ રસ મળમે પણ ત્રણ મુધી મણકું બાકી બધું દ્વિપ્રદેશિક રકષે પ્રમાણ

એમ ચતુ પ્રદેશિક રકષે વિને પણ ત્રણનું પણ એકથી માંડીને ચા વણ વગરે મળવા

એમ પચપ્રદેશિક રકષે વિગ પણ સમન્વયું પણ અઠ્ઠી માંડીને પાંચ વણ વગરે મળવા તે પ્રમાણે અમખ્યાતપ્રદેશિક રકષે મુધી પણ કડતું

મુકમપરિણામવાળા અનતપ્રદેશિક રકષે પચપ્રદેશિક રકષેથી માંડક / કડેતું ૧

૫૨નું ચુદ્ધપરિણામવાળો અનતપ્રદેશિક રકષે ૧ થી પાંચ વણવાણો ૧ થી બે ગંધવાણો, ૧ થી પાંચ રસવાણો,

૧ અનતપ્રદેશિક રકષે ૫નું સરખ હોય તે તેમાં નરમપત્ત ૩ નરમપત્તાપત્તું તથા બારેપણ કે હવવાપણ સંજ્ઞવર્ગ નથી બ્યારે પણ રકષમાં તે સંજ્ઞ ૭

પણ કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો, કદાચ પાંચ સ્પર્શવાળો કદાચ
૭ સ્પર્શવાળો, કદાચ સાત સ્પર્શવાળો તથા કદાચ આઠ
સ્પર્શવાળો પણ હોય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાણિત — ગોળની રાજમા કેટલા
ચણી, ગધ, ઝસ અને સ્પર્શ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! અહીં પાગ્માચિંક (નેલ્ચિંક) અને
વ્યાવહાસિક એમ બે નયો (દૃષ્ટિર્નિદુઓ) થી જવાબ આપી
જેવાય વ્યાવહાસિક નયની અપેક્ષાએ કાણિત ગોળ મધુર

૨ ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ,
સર્વ શીત, અને સર્વ મિનગ્ધ હોય, કે સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ
શીત અને સર્વ રક્ષ હોય, ઇત્યાદિ મૃદુ, લઘુ, હ્રસ્વ, અને રક્ષના
૧૬ વિકલ્પો સમજવા

પાંચ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ
શીત, એકદેશ મિનગ્ધ અને એકદેશ રક્ષ હોય (અથવા હ્રસ્વરના
બેમાં અનેકદેશ મિનગ્ધ અને એકદેશ રક્ષ હોય, અથવા એક-
દેશ મિનગ્ધ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય, અથવા અનેકદેશ
મિનગ્ધ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય) એમ બે તે એક જોડકાને એક-
દેશાદિ રૂપે ગણી ૩૨ વિકલ્પો કરવા

૭ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, એકદેશ શીત,
એકદેશ હ્રસ્વ, એકદેશ મિનગ્ધ, એક રક્ષ, એમ બે તે બે
જોડકાને એકદેશાદિ રૂપે ગણતા ૩૮૪ વિકલ્પો થાય

સાત સ્પર્શવાળો હોય, તો સર્વ કર્કશ, એકદેશ ગુરુ, એકદેશ
લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ હ્રસ્વ, એકદેશ મિનગ્ધ, એકદેશ
રક્ષ એમ બે તે ત્રણ જોડકાને એકદેશાદિરૂપે ગણતા ૫૧૨
વિકલ્પો થાય અને આઠ સ્પર્શવાળામાં ચારે જોડકા એકદેશાદિ
રૂપે ગણતા ૧૨૯૬ વિકલ્પો થાય

રમવાયો ઠણી છે પણ નૈશ્વરિક નવની અપેક્ષાએ તેમ પાત્ર વધુ એ અર્થ પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શી છે [એટલે કે તેમ પાંચે વધુ છે પણ અમુક એક પ્રમાણ વધુને તેનો વધુ અવહારમાં કહેવામાં આવે છે ઇત્યાદિ]

—સતક ૧૮ શ્લોક ૬

૧૩

ગી —હે ભગવન્, પરમાત્મ સંખ્યાત છે જનખ્યાત છે કે જનત ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનત પ્રદેશવાળા કષી સુધી જાયવું

ગી —હે ભગવન્ ! આકાશના એક પ્રદેશમાં ગર્વ્યા પુરુષનો સંખ્યાત છે અસંખ્યાત છે કે જનત છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનખ્યાત પ્રદેશમાં રહેલાં પુરુષનો સુધી જાયવું

ગી —હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિવાળાં પુરુષો કે જાં છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનખ્યાત નમયની સ્થિતિવાળાં પુરુષો સુધી જાયવું

ગી —હે ભગવન્, એકમુલ્ય કાળાં પુરુષો કેટલાં છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનતકુલ્ય કાળાં મનથી તેમ જ જાણના વધુ અર્થ રસ અને સ્પર્શ મનથી જાયવું

ગી —હે ભગવન્ ! પરમાત્મ અને દ્વિપ્રદેશિક કંથ એમાં દ્વિપ્રદેશીયે કેવળ કેનાથી વિસ્તૃતાપિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક કરતા પરમાણુઓ દ્રવ્યાર્થ-
રૂપે? ઘણા છે તે પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક કરતા દ્વિપ્રદેશિક નકધો
વળા છે એ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા કરતા નવ પ્રદેશવાળા
વધારે છે પરંતુ દશ પ્રદેશવાળા નકધો કરતા સખ્યાત
પ્રદેશવાળા નકધો વળાર છે, અને સખ્યાતપ્રદેશિક નકધો
કરતા અસખ્યાતપ્રદેશિક નકધો વળાર છે પરંતુ અનત-
પ્રદેશિક નકધો કરતા અસખ્યાત પ્રદેશિક નકધો ઘણા છે ૩

પરંતુ પ્રદેશાર્થપણે વિશેષાધિકત્વ વિચારીએ, તો
પરમાણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક નકધો વળાર છે, એ પ્રમાણે
નવપ્રદેશિક કરતા દશપ્રદેશિક વળા છે, દશપ્રદેશિક કરતા
સખ્યાતપ્રદેશિક ઘણા છે, સખ્યાતં કરતા અસખ્યાતપ્રં
વળા છે, અને અનતપ્રં કરતા અસખ્યપ્રં વળા છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશમા રહેલા અને બે
પ્રદેશમા રહેલા પુણ્યભોગ દ્રવ્યાર્થરૂપે કયા કોનાવી
વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશના રહેલા કરતા એક

૧ આણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક થોડા છે, કારણ કે તે સૂક્ષ્મ છે.
બીજા એમ પણ કહે છે કે, તેણે કારણ વસ્તુસ્વભાવ જ છે

૨ તેમના ન્યાય વધારે હોવાથી — ટીકા

૩ કારણ કે અનતપ્રદેશિક નકધો તથાવિવ મૂલ્ય
પરિણામ થાય છે

૪ નમકે દ્રવ્યત્વ વડે પરિમાણથી પરમાણુ સો હોય, અને
દ્વિપ્રદેશિક ૬૦ હોય, તોપણ પ્રદેશાર્થપણે પરમાણુઓ તો સો જ
થાય, પણ દ્વિપ્રદેશિકો તો ૧૨૦ થાય.

પ્રદેશમાં ગ્રંથો વિદ્યમાન છે એમ દર્શ કરતા નવ
પ્રદેશવાળા અધિક છે એમ દર્શ કરતા સખ્યાન પ્રદેશવાળા
અને નખ્યાન સખ્યા અનુચ્છાન પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો
નાથ પણ અધિક છે

પણ પ્રદેશો પણ વિચારતાં એક કરતા એ પ્રદેશમાં
છા પુદ્ગલો અધિક છે એમ નવ કરતાં દસ પ્રદેશમાં
ગ્રંથો અને દસ કરતા સખ્યાન પ્રદેશમાં ગ્રંથો અને સખ્યાન
કરતા અનુચ્છાન પ્રદેશમાં ગ્રંથો અધિક છે

તો — ન અમરન એક સમયની સ્થિતિવાળાં અને
અ નમયની વિધાનવાળા પુદ્ગલોમાં સ્વાયત્તે કર્યા પુદ્ગલો
કોનાથી આપાક ૩ /

મ — નુ અવમાદનાનુ (એક પ્રદેશમાં રહેલ અને
અ પ્રદેશમાં ગ્રંથ ૧ નું કમું) નુ સ્થિતિનું ક્ષતનું

મો — ન અમરન આક્રમ્ય કાળા અને દિમુખ કાળા
દિશામાં સ્વાયત્તે કર્યા પુદ્ગલો કોનાથી વિદ્યમાન છે /

મ — પરમાનુપ્રદેશમાંથી પડે ગયું કર્તું એ પ્રમાણ
નથા પણ નથે અને એ સમયે કદી

મો — ન અમરન એકમુખ કરતા અને દિમુખ કરતા
દિશામાં સ્વાયત્તે કર્યા કરતા કોનાથી અધિક છે /

મ — ન નીતમ એકાન્ત કરતા કરતા દિમુખ કરતા
દિશા અધિક છે એમ નવમુખ કરતા દસમુખ કરતા

૧ દિવસ વાદ રાત્રી ૩ પાયા પુષી માત્રે અનુષ્ઠાન
૫ પણ આપ્રેક્ષાવાદ દોષ ૭ અને કષ્ટવૃક્ષી માત્રે
૧૧ ૧ ૧૫ ૫ પ્રેક્ષાવાદ દોષ ૭ ૮

વિશેષ છે, દશગુણ કૃત્તા મજ્જ્યાતગુણ, સમજ્યાતગુણ કૃત્તા અમજ્જ્યાતગુણ, અને અમજ્જ્યાતગુણ કૃત્તા અનનગુણ કર્ત્તા પુરુષોત્તમ અધિક છે એ પ્રમાણે પ્રદેશાર્થપણે સમજવું, અને એ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુસ્પર્શ વિશે પણ કહેવું પણ નીત, હાણ, મિનઘ અને મધ્યસ્પર્શ વિશે વર્ણવી પેઠે કહેવું.

ગૌ.—હે ભગવન્' એ પરમાણુપુરુષોત્તમ. તથા મજ્જ્યાત-પ્રદેશિક, અમજ્જ્યાતપ્રદેશિક અને અનનપ્રદેશિક સ્કંધોના દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે તથા કૌનાથી વિજેયાધિક છે ?

મ.—હે ગૌતમ' દ્રવ્યાર્થરૂપે સૌથી થોડા અનન-પ્રદેશિક સ્કંધો છે, તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમ દ્રવ્યાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે, તેથી મજ્જ્યાતપ્રદેશિક દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જ્યાતગણ્યા છે, અને તેથી અમજ્જ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધો દ્રવ્યાર્થરૂપે અમજ્જ્યાતગણ્યા છે પ્રદેશાર્થરૂપે — અનનપ્રદેશનાના સ્કંધો પ્રદેશાર્થરૂપે નોંધી થોડા છે, તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમ અપ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે તેથી સમજ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધો પ્રદેશાર્થરૂપે સમજ્યાતગણ્યા છે, અને તેથી અસમજ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધો પ્રદેશાર્થરૂપે અસમજ્યાતગણ્યા છે, દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે દ્રવ્યાર્થરૂપે અનનપ્રદેશિક સ્કંધો સૌથી થોડા છે, અને તે જ સ્કંધો પ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમ દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે, તેથી સમજ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધો દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જ્યાતગણ્યા છે અને તેથી તે જ સ્કંધો પ્રદેશાર્થરૂપે સમજ્યાતગણ્યા છે.

તેથી અસંખ્યાતપ્રદેશિક ગ્રંથો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણા છે અને તેથી તે ૮ રહ્યા પ્રદેશચરૂપે અસંખ્યાતમણા છે

બી — હ ભગવત એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવાં સંખ્યાતપ્રદેશોમાં રહી શકે તેવા અને અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ગઈ શકે તેવાં પુરુષોમાં દ્વાચરૂપે, પ્રદેશચરૂપે અને ત્રાચ-પ્રદેશચરૂપે કેટલું કેટલાથી અધિક છે ?

મ — હ ગૌતમ ! એકપ્રદેશી શ્વર્ગસ્થ સૌથી થોડાં છે તેથી સંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચરૂપે સંખ્યાતમણાં છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણાં છે પ્રદેશસ્થ એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો અપ્રદેશચરૂપે સૌથી થોડા છે તેથી સંખ્યાતા પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો પ્રદેશચરૂપે સંખ્યાતમણાં છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ગ્રંથો પુરુષો પ્રદેશચરૂપે અસંખ્યાતમણા છે શ્વર્ગ-પ્રદેશસ્થ એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચ-અપ્રદેશચરૂપે સૌથી થોડા છે તેથી સંખ્યાતા પ્રદેશમાં ગઈ શકે તેવાં પુરુષો ત્રાચરૂપે સંખ્યાતમણા છે અને તે જ પુરુષો પ્રદેશચરૂપે સંખ્યાતમણા છે તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવાં પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતમણા છે અને તેથી તે જ પુરુષો પ્રદેશચરૂપે અસંખ્યાતમણા છે

અવગણના સંબંધે અવ્યવસ્થિત્ય કહ્યું છે તેમ સિદ્ધિ સંબંધે (એક સમયની સ્થિતિવાળાં સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાં અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાં અવ્યવસ્થિત્ય) કહેવું. પરમાણુપુરુષનું અવ્યવસ્થિત્ય કહ્યું તેમ

એકગુણ કાળા, સખ્યાતગુણ કાળા, અસખ્યાતગુણ કાળા અને અનતગુણ કાળા એમ) વર્ણ, ગંધ અને રસ સબધે જાણવું

ગૌ—હે ભગવન્ ! એકગુણ કર્કશ, સખ્યાતગુણ કર્કશ, અસખ્યાતગુણ કર્કશ અને અનતગુણ કર્કશ એ પુદ્ગલોમા દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે તથા દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મૌ—હે ગૌતમ ! એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થપણ સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે સખ્યાતગણા છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે, તેથી અનતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અનતગણા છે પ્રદેશાર્થરૂપે પણ એમ જ જાણવું, પરંતુ મખ્યાતગુણ કર્કશ પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા કહેવા

દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થપણે સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે મખ્યાતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે મખ્યાતગણા છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે અનતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે તેથી અનતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે તેથી અનતગણા છે એ જ નીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શોનું જાણવું, પગ્ન શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોનું વર્ણ પ્રમાણે જાણવું

૧૪

જો — જે ભગવત્ સકલ પરમાત્મપુરુષ પોતાની
કપાયમાન અવસ્થાથી બંધ પડી, પાછા કેટલે કાળ કરે ?

મ — હં ઓતમ ! અવસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે
પરમાત્મકે ૧ રજી તારે) જોતામાં જોહો એક સમય
જાને વધારેમાં વધારે અસંખ્ય કાળનું અંતર હોય પરંતુ
પરમાત્મની અપેક્ષાએ (એટલે કે તે ત્યારે દિગ્દેશાદિ
કષ્ટની અંતમત હોય ત્યારે) જોતામાં જોહો એક સમયનું
અંતર હોય (પણ ત્યારે તે અસંખ્યાત કાળપયત
દિગ્દેશાદિ કષ્ટરૂપે રહી પુનઃ તેમાંથી જુદો પડીને કપ
ત્યારે) વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળનું હોય

એ પ્રમાણે નિઃકલ પરમાત્મપુરુષ કરીને પાછા
નિઃકલ થાય તેનું અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જોતામાં
જોહો એક સમય જાને વધારેમાં વધારે આવશ્યકતા
અસંખ્ય ભાગ હોય. પરંતુ પરમાત્મની અપેક્ષાએ (એટલે
કે નિઃકલ કરી પોતાના સ્થાનથી અસિત થાય અને જોતામાં
જોહો એક સમય દિગ્દેશાદિ કષ્ટરૂપે રહીને પુનઃ નિઃકલ
થાય ત્યારે) જોતામાં જોહો એક સમય, જાને વધારેમાં વધારે
(એટલે કે ત્યારે અસંખ્યાતકાળ સુધી દિગ્દેશાદિ કષ્ટરૂપે
રહી તેથી જુદો થઈને સ્થિત થાય ત્યારે) અસંખ્યાતકાળનું
અંતર હોય

તે જ પ્રમાણે સકલ જે પ્રદેશવાળા કરીને અવસ્થાનની
અપેક્ષાએ જોતામાં જોહો એક સમય જાને વધારેમાં
વધારે અસંખ્યાતકાળ અને પરમાત્મની અપેક્ષાએ જોતામાં
જોહો એક સમય જાને વધારેમાં વધારે (એટલે કે

દ્વિપ્રદેશિઃ ઋધ ચલિત ધર્મને અનતકાળ પર્યંત ઉત્તરોત્તર
ખીળ અનતપુદ્ગલોની સાથે મળધ કર્તો પુન તે જ
પરમાણુની સાથે સળદ્ધ ધર્મને પુન ચાલે ત્યારે)
અનતકાળનું અતર હોય

એ પ્રદેશવાળા નિષ્કપ ઋધને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ
ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના
અમખ્ય ભાગનું, તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા
એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનતકાળનું અતર હોય.
એ પ્રમાણે અનતપ્રદેશિક ઋધ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ પરમાણુઓમાં
કેણુ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સકપ સૌથી થોડા છે, અને નિષ્કપ
અસખ્યાતમણુ છે એ પ્રમાણે અસખ્યાત પ્રદેશવાળા
ઋધો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ અનત પ્રદેશ-
વાળા રકથોમાં કેણુ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત પ્રદેશવાળા નિષ્કપ રકથો
સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનત પ્રદેશવાળા સકપ અનત-
ગણુ છે *

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુ અમુક અગે કપે, સર્વ
અગે કપે, કે નિષ્કપ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે સર્વ અગે કપે અને કદાચ
નિષ્કપ પણ હોય

* મૂળમાં એ જવાબના પાછા દ્રવ્યાર્થકપે, પ્રદેશાર્થકપે અને
દસ્યાર્થકપે વિશેષાધિકત્વના અનેક વિકલ્પો આપ્યા છે

પરંતુ દિગ્વિસ્તૃત ગ્રંથે કદાચ અમુક અંશ કંપે કદાચ
નવ અંશ કંપે અને કદાચ નિષ્કંપ પણ રહે ?

— સતક ૨૫ ઉદે ૪

૧૫

ઓ — હં ભગવન ! પરમાત્મપુદ્ગલના સુબોધ અને
બદના સમપ્રેયી અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો જાણવા જેવો
છ સુબોધ અને બદના યોગથી એ પરમાત્મપુદ્ગલોના
અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો શાષ છે કારણ કે એક જ
પરમાત્મ દ્વપણથી માંડી અનતાત્વક દ્રવ્યો સાથે
મયોગનો અનત પરિવર્તો પામે છે અને પરમાત્મ અનત
છ તથા દરેક પરમાત્મને અનત પરિવર્તો સંભવતા હોવાથી
પરમાત્મપુદ્ગલના પરિવર્તો અનતાનત શાષ છે તે તે
પુદ્ગલપરિવર્તો કેટલા પ્રકારના છે ?

મ — હં જોતમ ! (પુદ્ગલપરમાત્મના સાત પ્રકાર
પ્રમાણે) તે માત્ર પ્રકારના છે જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્તો
વૈકલ્પિક પુદ્ગલપરિવર્ત તૈમ્મસ પુદ્ગલપરિવર્ત કાર્મણ્ય પુદ્ગલ
પરિવર્ત મન પુદ્ગલપરિવર્ત વચન પુદ્ગલપરિવર્ત અને
આનંદાન પુદ્ગલપરિવર્ત

ઓ — હં ભગવન જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્તનું તે નામ
શાથી છે ?

મ — હં જોતમ ! જ્યોદારિક શરીરમાં વલતા છત્રે

૧ મૂળના આને માટે પણ કલનું અતર અને પછી તે
અપાના દ્રવ્યાર્થાદિજણે વિશેષાધિકત્વની વિચિત્રતા છે

૨. પુદ્ગલ દ્રવ્યો સાથે પરિવર્ત — એટલે કે પરમાત્મજ્ઞાનાં
મિલન તે પુદ્ગલપરિવર્ત

ઔદાગિક શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો ઔદારિકશરીરપણે અદ્યક્ષ કરેલા છે, તથા તેપણે તે પરિણામ પામેલા છે, નિર્જરાયેલા છે, શરપ્રદેશથી નીકળેલા છે અને જીવપ્રદેશથી છૂટા થયેલા છે, માટે તે ઔદાગિક પુદ્ગલપરિવર્ત કહેવાય છે એ પ્રમાણે પ્રીતિનૃ પણ સમજી લેવું

ગૌં—હે ભગવન્' ઔદારિકપુદ્ગલપરિવર્ત કેટલા વર્ગે નીપજે?

મં—હે ગૌતમ' અનત હિતસર્પિણી અને અવસર્પિણી^૧ વડે નીપજે એ પ્રમાણે અન્યનુ પણ સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્' એ બધાની નિષ્પત્તિકાળમા કયો વર્ગ કોનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ' સર્વથી થોડો કાર્મણુનો છે (જાગ્યું કે તે સૂક્ષ્મ તથા બહુતમ પદ્માન્નુનિષ્પન્ન હોય છે. એ વારે બહુ સ્વીકાર્ય છે, તથા સર્વ નાગકાદિપદ્માર્ણમાન જીવ વડે તે નિરતર અદ્યક્ષ કરાતા હોવાથી, તે સર્વજા પુદ્ગલોનું અદ્યક્ષ થોડા વખતમા થઈ ગયું), તેનાથી અનતગણો તૈજસનો છે (કાર્મણુથી રચ્ય હોવાથી), તેનાથી અનતગણો ઔદાગિકનો (તેનાથી સ્થૂલ હોવાથી), તેનાથી અનતગણો આનપ્રાણનો^૨, તેનાથી અનતગણો

૧ એટલે કે એક જીવ આદ્ય હોવાથી, અને પુદ્ગલ અનત હોવાથી, તથા પૂર્વે અદ્યક્ષ કરેલા ગણવાના ન હોવાથી

૨ જોકે તે ઔદારિક પુદ્ગલ કરતા સૂક્ષ્મ હોય છે, તથા બહુપ્રદેશિક હોય છે, છતાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તેમનું અદ્યક્ષ હોવું નથી, તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામા પણ ઔદારિક શરીરના પુદ્ગલો કરતા તે થોડા લેવાયા હોય છે

મન ના^૧ તેનાથી જ્ઞાનતમસા વ્યવનનો^૨ અને તેનાથી
જ્ઞાનનસો વૈદિય નો છ^૩

—શ્લોક ૧૩ છંદ ૪

૧૬

ઓ —હે ભગવન! પરમાત્મ સાધ્ય છે કે અસાધ્ય?

મ —હે ઓતમ! દ્રવ્યાર્થે તે સાધ્ય છે અને
વસ્તુા પરીવરડે તે અસાધ્ય છે

ઓ —હે ભગવન! પરમાત્મ ચરમ છે કે અચરમ?

મ —હે ઓતમ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચરમ નથી પણ
અચરમ છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે અને
કદાચિત્ અચરમ છે કાલની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે
અન કદાચ અચરમ છે તથા ભાવની અપેક્ષાએ કદાચિત્
ચરમ છે અન કદાચિત્ અચરમ છે

—શ્લોક ૧૪ છંદ ૪

[વિવરણ] ૭ પરમાત્મ વિવક્ષિત પરિણામથી રહિત
અર્થને પુનઃ તે પરિણામને પામશે નહીં તે પરમાત્મ તે
પરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ કહેવાય છે અને ૭ પરમાત્મ
પુનઃ ન પરિણામ પામશે તે અપેક્ષાએ તે અચરમ છે
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરમાત્મ ચરમ નથી કારણ કે ૨૪
મત્તવા છતાં તે ફરી પરમાત્મ જનશે ક્ષેત્રસામાન્યની દ્રષ્ટિએ
તો તે અચરમ છે કારણ કે પરમાત્મ ફરીથી ત્યાં આવશે.

૧ ક્ષિપ્ર પ્રવાહિ કાયમાં તેનું મહત્ત્વ ન હોવાથી.

૨ મતોદ્રવ્યથી સાધ્યત્વ અતિ મુશ્કેલ હોવાથી બિંદુ સાથે
પ્રાપ્તિ ન થવાય છે તેથી.

૩ વૈદિય શરીર બદલ કાલે પ્રાપ્ત થઈ હોવાથી.

પરંતુ અમુક કેવલજ્ઞાનીએ સમુદ્ધવાત જ્યો હોય, તે કેવલ-
જ્ઞાનીના સંબંધવિશિષ્ટ પરમાણુ કોઈ પણ સમયે તે ક્ષેત્રના
આશ્રય નહીં કરે, કારણ કે તે કેવલીનું નિર્વાણ થવાથી તે
ક્ષત્રના પુત્ર કદી નથી આવવાના માટે તે અપેક્ષાએ તે
અન્ન છે તે પ્રમાણે પૂર્વાણુદિ કાળને વિષે જે કેવલીએ
સમુદ્ધવાત કયો, તે કાલને વિષે જે પરમાણુ રહેલો છે, તે
પરમાણુ તે કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ તે કાળને કદી પણ પ્રાપ્ત
નહીં કરે માટે તે ચરમ છે, પણ વિશેષજ્ઞરહિત જાણની
અપેક્ષાએ તે અચરમ છે તે જ પ્રમાણે કેવલિસમુદ્ધવાતને
અવસરે જે પરમાણુ વર્ણાદિ વિશેષભાવને પ્રાપ્ત થયો હતો,
તે યન્માણુ વિવક્ષિત કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ વર્ણાદિપિણ્યામની
અપેક્ષાએ ચરમ છે]

૧૭

ગૌ—હે ભગવન ! કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે

૧ પ્રયોગપરિણુત—એટલે કે જીવના વ્યાપાગથી શરીરાદિરૂપે
પરિણામ પામેલા ૨ ભિન્નપરિણુત (પ્રયોગ અને અભાવ
અનેના સંબંધથી પરિણામ પામેલા*), અને ૩ વિસ્રસા-
પરિણુત (અભાવથી પરિણમેલા)

* પ્રયોગપરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના વિસ્રસા—અભાવથી
પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલા મૃત જ્લેષસાદિ પુદ્ગલો તે ભિન્ન
પરિણુત, અથવા વિસ્રસાથી પરિણુત થયેલી તથા ઔદારિકાદિ ગરી-
પણે પરિણામ પામેલી ઔદારિકાદિ વર્ગજ્ઞાએ જીવના પ્રયોગથી
અથવા ઔદારિકાદિ ગરીર વગેરે રૂપે પરિણુત થાય ત્યારે તે પણ
ભિન્નપરિણુત કહેવાય છે

ઔ —હે ભગવન્' પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે એકેદ્રિય-પ્રયોગપરિણત (એટલે કે એકેદ્રિય જીવના વ્યાપાર વડે પરિણત પામેલા બે ઉદ્રિયપ્રયોગપરિણત એમ બેએક પ્રયોગપરિણત^૧

ઔ —હે ભગવન્' બિંબપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે તે આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયબિંબપરિણત એમ પચેદ્રિય મુખી

ઔ —હે ભગવન્' વિસસાપરિણત-અભાવથી પરિણતને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે તથ્યપરિણત અંધપરિણત, રસપરિણત, પદ્યપરિણત અને મત્સ્ય-પરિણત^૨

૧ મૂળમાં પછી તે દરેકના પેદા વિષયનો પણ જણાવેલા છે, એમને એકેદ્રિયના પૃષ્ઠી જ્ઞાતિ પાંચ પચેદ્રિયના નેરવિક વિષય તેવ અને મનુષ્ય પાગ તે દરેકના સૂક્ષ્મ વ્યાપાર જલજલ, અલવર પર્ણાત અપર્ણાત રસજ સનુક્રિમ — એમ એકલા પેદાવિષય પ્રસિદ્ધ છે તે જણાવેલા છે

૨ તે પણ વરેણના પેદાવિષયો પણ મૂળમાં જણાવ્યા છે મૂળમાં જાની પછી પ્રયોગના મન-વાણી-મયના પ્રયોગ એમ ત્રણ પેદાવિષય પાડ્યા છે અને મન-વાણીના પાંચ સજ્જ મિશ્રા જ્ઞાતિ પેદાવિષય પાડ્યા છે કલપપ્રયોગમાં જ્ઞોદારિશ્વરિ સરીકાપે પેદાવિષય પાડ્યા છે, અને તે દરેકના

ગૌ—હે ભગવન્ ! પ્રયોગપરિણુત, મિત્રપરિણુત અને વિશ્વસાપરિણુત એ પુદ્ગલોમા ज्या પુદ્ગલો કાનાથી વિશેષાધિદ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! સૌથી થોડા પ્રયોગપરિણુત છે, તેથી મિત્ર અને અનતગણા છે અને નથી વિશ્વસાપરિણુત અનતગણા છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે

—શતક ૮, ઉદે ૧

પાછા એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે પેદાવિભાગ પાડ્યા છે તે જ પ્રમાણે મિત્રતા પણ મનોમિત્ર, વચનમિત્રાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે અને વિશ્વસાના વર્ણાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે, તે વર્ણાદિના પણ કૃષ્ણાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે

આમ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાઓ આટલો વિસ્તાર કરી, પાછા બે દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બધું ગણાવ્યું છે તેમા એક અમુક રીતે અને બીજું બીજી રીતે એવા પણ વિભાગો સંભવતા હોવાથી વિસ્તારનો ખાર નથી રહ્યા એ પ્રમાણે પાછા પણ દ્રવ્યોનો, અને અ તે ચાર દ્રવ્યોનો એમ અસંખ્યાત અને અનંત દ્રવ્યોનો કલ્પેખ કરી પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે

૧ કારણકે પ્રયોગપરિણુત એટલે ગતીશદિરૂપે પરિણુત, પરંતુ જીવપુદ્ગલનો સખ વધાવ થોડો છે, તેથી તે થોડો છે, વિશ્વમાન તો અનંત છે, કારણકે જીવથી ગ્રહણ ન થાય તેવા પણ અનંત પુદ્ગલો છે

નનત્ર તત્ત્વ પણ નવી માનતા એટલે અજ્ઞાતત્ત્વમા ચાગ
અસ્તિકાયો છે, અને પાચમો જ્ઞાન્તિકાય. એમ કુલ પાચ
અસ્તિકાયો થયા

એમા જીવ, આકાશ અને પુદ્ગલ એ તત્ત્વો નો
વેગેપિદ, ન્યાય, સામ્ય આદિ દર્શનેને પણ માન્ય છે, જે
ક પુદ્ગલાન્તિકાયને બદલે ખીજા દર્શનોમા પ્રકૃતિ, પરમાત્મ
આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ, ધર્માન્તિકાય અને
અધર્માન્તિકાય એ બે તત્ત્વો જૈનદર્શન સિવાય ખીજા
કોઈ પણ દર્શન માનતું નથી

જાધા દ્રવ્યો આકાશમા અવકાશ મેળવીને ગહેલા છે
ને પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મ જીવ, અને પુદ્ગલ પણ આકાશમા
જ મિથિત છે તેમા જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યો જ ગતિ-
શીલ અને ગતિપૂર્વક મિથિતશીલ છે, અર્થાત્ ગતિ અને
મિથિતિનું ઉપાદાનકારણ જીવ અને પુદ્ગલ જ છે તો પણ
નિમિત્તકારણ કે જે કાર્યની ઉત્પત્તિમા અવશ્ય અપેક્ષિત છે, તે
ઉપાદાનકારણથી ભિન્ન હોવું જ જોઈએ એથી જીવ-
પુદ્ગલની ગતિમા નિમિત્તરૂપે ધર્માન્તિકાયની અને મિથિતિમા
નિમિત્તરૂપે અધર્માન્તિકાયની સિદ્ધિ થઈ જાય છે આ
અભિગ્રાયથી શાસ્ત્રમા ધર્માન્તિકાયનું લક્ષણ જ 'ગતિશીલ
'પદાર્થોની ગતિમા નિમિત્ત થવું' અને અધર્માન્તિકાયનું લક્ષણ
'મિથિતિમા નિમિત્ત થવું' એટલું બતાવ્યું છે

એ ધર્મ અને અધર્મનું કાર્ય આકાશથી મિદ્ધ થઈ શકે
નેમ નથી કેમકે તે અનત અને અખડ હોવાથી જડ તથા
એનન દ્રવ્યને પોતાનામાં સર્વત્ર ગતિ અને મિથિતિ કરતા રોકા
ગઈ નહીં એટલે અનત પુદ્ગલ અને અનત જીવવ્યક્તિઓ

અનત પરિભાષ્ય વિસ્તૃત આકાશધ્વજમા રોગાવા વિના સમાર
કરશે તેથી તે એવી પૃથક્ ઘડ જગે કે જેથી એમનું હરીથી
મળવું અને નિવન સૃષ્ટિ રૂપે ન હોય આવી પણ એ અસંભવિત
ના નહીં ના કહિને તો જગત યજ્ઞે આ કારણથી ઉપગ્યા
નતિશાસ દ્વેષોની મતિમયોદાને નિષ્ક્રિય કરના નરવના
ત્રીકાર જન દશન કરે છે એ / તત્ત્વ ધર્મોન્નિકામ કહેવાય
એ જ દલીલથી એ રીતે ચિત્તિમયોદાના નિવામકરૂપે
અધર્મોન્નિકામ તત્ત્વનો ત્રીકાર થાય છે

એ ધમ આદિ એ સમગ્ર આકાશધર્મ નથી રહેના
પણ આકાશના અનુક પરિમિત બાગમા / ચિત્ત ॥ નોટલા
બાગમા તે સ્થિત છે તેટલો બાગ લોક-લોકાકાશ કહેવાય
છે આ બાગની મહાર આસપાસ ચારે તરફ જે અનત
આકાશ વિદ્યમાન છે તે અમોગાકાશ કહેવાય છે

ધર્મોન્નિકામ્યાદિ પાંચે દ્વેષ નિદ્રા છે અર્થાત્ તે પેલ
પોતાના સામાન્ય તથા વિશેષરૂપથી કદાપિ અમૃત જતાં નથી
તે પાંચે સ્થિર પણ છે — એટલે કે તેમની અખ્યામા ક્યારેય
ઓછાવતાપણું જતું નથી ધમ અધમ આકાશ અને જીવ
એ ચાર અર્થી છે કુદમલ રૂપી (મૃત) છે વળી ધમ
અધમ અને આકાશ એક એક અક્રિય છે એમની જે
અથવા એથી અધિક વ્યક્તિઓ નથી હોતી એ જ રીતે
તે ત્રણે નિષ્ક્રિય પણ છે

કામ એટલું સમૃદ્ધ એ ઉપરથી એવું સૂચિત થયું
છે કે ન પાંચે પ્રદેસસમૃદ્ધ છે પ્રદેસ એટલે એવો મદ્ય
અથ કે જેના બીજા અસૌખ્યી કલ્પના મવગુની ભુલિથી પણ
ન થઈ શકે ધર્મ અને અધમ અને એક એક વ્યક્તિરૂપ

છે, અને એમના પ્રદેશ અમખ્યાત છે અર્થાત્ હિંત્ર અને દ્રવ્યો એક એવા અખ્યુત નકધરૂપ છ દેવતા અમખ્યાત અવિભાજ્ય અશ કક્ષા ભુદિયી રૂપી સંજ્ઞા છે, પાનુ ધનુશ્ચૂત નકધરી અક્ષગ કરી ગકાના નથી

જીવદ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે અનત છે પ્રત્યેક જીવ એક અખ્યુત વસ્તુ છે તેને પણ અમખ્યાત પ્રદેશ છે

આકાશદ્રવ્ય શ્રીજ્ઞ ગદ્યા દ્રવ્યોથી ગોરો નકધ છે ક્રમકે તે અનતપ્રદેશપરિમાણ છે

પુદ્ગલદ્રવ્યના નકધ નિયતરૂપ નથી હોતા, કાર્ત્ત મખ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અમખ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અનત-પ્રદેશનો તો કાર્ત્ત અનતાનત પ્રદેશનો પણ હોય છે પુદ્ગલના પ્રદેશ પોતાના નકધથી જુદા પણ ચર્ચ શક્ય છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! અસ્તિકાયો કટલા છે ?

મ—હ ગૌતમ ! પાચ છે ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય, જીવાન્તિકાય અને પુદ્ગલાન્તિકાય

ગૌ—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયમા કટલા રંગ, ગદ્યા રમ અને સ્પર્શ છે ?

મ—હે ગૌતમ ! ધર્માન્તિકાય અરૂપી છે, તેથી તેમા રંગ, ગદ્યાદિ નથી તે અરૂપી, અજીવ, અને શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે દ્રવ્યથી ધર્માન્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રથી તે ક્ષોક જેવડો છે, કાળથી તે નિત્ય છે, ભાવથી તે રંગ ગદ્યાદિ વિનાનો છે ગુણથી તે ગતિગુણવાળો છે, એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાય ચિત્તિગુણવાળો છે આકાશાન્તિકાય તો લોકા-લોક જેવડો છે, અને ગુણથી અન્ય દ્રવ્યોને અવદાશ આપવારૂપ અવગ્રાહનાગુણવાળો છે

મી — દે ભગવન જીવાન્તિકામ કેટલાં રૂપમધાદિ-
વાત્રો છે ?

મ — હ મોતમ જીવાન્તિકામ પણ બધી હાઈ
રૂપમધાદિ વિનાના છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યપણ સૂત્રથી
ત શોક જેવડો છે કાળથી તે નિત્ય છે ભાવથી રમ-
નધાદિ વિનાનો તથા ગુણથી મોખ્યાપારરૂપ ઉપરોમગુણ-
વાત્રો છે

મી — હ ભગવન! પુરુષજીવાન્તિકામમાં કેટલાં રમ-
નધાદિ છે ?

મ — હ મોતમ તે પાંચ રમ, પાંચ રસ એ ત્રણ
અને આઠ રૂપસવાત્રો છે મૂત છે અશ્વ છે સમિત
છે અન અવશિષ્ટ લોકન્ય છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યરૂપ
છે સૂત્રથી લોક જેવડો છે કાળથી નિત્ય છે ભાવથી
રમનમધાદિવાત્રો છે અને ગુણથી તે (૫૨ ૫૨ સમધાપ)
મદલગુણવાત્રો છે ૧

મી — હ ભગવન ધર્મજીવાન્તિકામનો એક પ્રદેશ તે
ધર્મજીવાન્તિકામ એમ કહેવાય ?

મ — ના મોતમ એ પ્રમાણે એ ત્રણ કે અમુકએક
પ્રદેશો પણ ન કહેવાય, ત્યાં સુધી ધર્મજીવાન્તિકામના એક પ્રદેશ
પણ જણે છે ત્યાં સુધી તેને ધર્મજીવાન્તિકામ ન કહેવાય.
ઠાણ કે ચક્રનો ભાગ તે ચક્ર ન કહેવાય તે આપુ હાપ

૧ મરણ કે મૃત્યુવિશિષ્ટ અને પુરુષો સ્થાયી હવેના
ભુવન છે ભગવા પ્રાણપારી હવે મૃત્યુવિશિષ્ટ અને બલના
પુરુષોનું મરણ ક્યાં કરે છે.

ત્યારે જ ચક્ર કહેવાય તે પ્રમાણે, ત્યારે ધર્માન્તિકાય પૂરો હોય ત્યારે જ ધર્માન્તિકાય એમ કહેવાય

—શતક ૨, ઉદ્દે. ૧૦

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશના કેટલા પ્રકાર છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે લોકાકાશ અને અલોકાકાશ જે ક્ષેત્રમાં ધર્માન્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો રહે છે, તે ક્ષેત્ર, તે દ્રવ્યો સહિત લોક-લોકાકાશ કહેવાય છે, અને તેથી બિલકુલે તે અલોકાકાશ અલોકાકાશમાં જીવાદિ દ્રવ્યો નથી આકાશ પોતે અચરુલ્ય છે,

—શતક ૨, ઉદ્દે. ૧૦

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાય કેટલો મોટો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે લોકપ્રમાણ છે, લોકને અર્થેક્ષેત્ર તથા લોકને જ અડીને રહેલો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયના કેટલા ભાગને અધોલોક સ્પર્શે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માન્તિકાયના અડધાથી વધારે ભાગને અડકે છે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયના કેટલા ભાગને તિર્મલોક સ્પર્શે છે ?

૧ હાસ્યકે ૧૪ રજ્જુપ્રમાણ લોકમાં અધોલોક સાત રજ્જુ પ્રમાણથી વધારે છે રજ્જુ માટે જુઓ આગળ પા ૫૫૧

મ — હે ઔતમ ! આ અર્થે ભાગને ?

ઓ — હે ભગવન ! ધર્મોસ્તિકામના કૌંઠિયા ભાગને
ગમ્યસિક પર્ણ છે ?

મ — હે ઔતમ ! ધર્મોસ્તિકામના કૌંઠિયા આજા અથ
ભાગને અડકે ॥

— સુતક ૨ ૭૬ ૧

૩

ઓ — હે ભગવન ! આ લોક કેવો કહેવાય છે ?

મ — હે ઔતમ ! આ લોક પચાસ્તિકામરૂપ
કહેવાય છે

ઓ — હે ભગવન ! ધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલી સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ — હે ઔતમ ! ધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલું ગમન-
અમન બાત ઉન્મેષ મનોભોગ વચનભોગ અને કામભોગ
પ્રવર્તે છે તે સિવાય તેવા પ્રકારના ૭ બીજા અમનસીક
ભાવો છે તે સવ ધર્મોન્તિકામથી પ્રવર્તે છે તેમજ
ધર્મોસ્તિકામ અતિસક્ષુ છે

ઓ — હે ભગવન ! અધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલી સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ — હે ઔતમ ! અધર્મોસ્તિકામવડે જીવેલું કીના
રૂંડેલું મેનડુ સુત્ર અને મનને ચિર કરવું વગેરે જે કાઈ
ચિર ભાવો છે તે પ્રવત છે કારણકે અધર્મોન્તિકામ
રિયતિસક્ષુ ॥

૧ કારણકે વિષ્ણુદેહીનું પ્રમાણ ૧૮ થાબનું છે અને
ધર્મોન્તિકામનું તે અસંખ્યથાબન છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશાન્તિકાયવડે જીવેલી અને અજીવેલી શી પ્રવૃત્તિ થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! આકાશાન્તિકાય એ જીવ અને અજીવદ્રવ્યોના આશ્રયકષ્ત્ર છે (જેમ એક ઓરડાનું આકાશ એક દીવાના પ્રકાશથી ભગાય, અને બીજા મહત્ત્વ દીવાનો પ્રકાશ પણ ત્યાં જ સમાય, તેમ પુદ્ગલના પગિણામની વિચિત્રતાને લીધે) એક કે એ પરમાણુથી પૂર્ણ એક આકાશ પ્રદેશની અદ્વૈત મો પરમાણુ પણ માય અને હજાર કરોડ — કે અનંત સુધીના પરમાણુઓ પણ સમાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયવડે જીવેલા શુ પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય વડે જીવ અનંત આભિનિબોધિત જ્ઞાનના (ભતિજ્ઞાનના) અને અનંત શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયોના — એમ દેવલજ્ઞાન અને દર્શનના અનંતપર્યાયોના — એમ તે તે જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગને પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે ઉપયોગ (બોધવ્યાપાર) એ જીવનું લક્ષણ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય વડે શુ પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેના વડે જીવેને ઔદારિક, વૈદિક, આહારક, તૈજસ, (અને) કાર્મણુ (શરીર), શ્રોત્રેન્દ્રિયથી માહીતે સ્પર્શનેન્દ્રિય સુધીની ઇન્દ્રિયો, મનોયોગ, વચનયોગ, વાયયોગ અને શ્વાસોર્જ્વાસનું ગ્રહણુ પ્રવર્તે છે કેમકે ગ્રહણુલક્ષણુ પુદ્ગલાસ્તિકાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જોછામા જોછા ત્રણ, અને વધારેમા વધારે ૭ (કારણકે લોકાન્ને આવેલા ત્રિકોણુ

ખૂણામાં આવેલા ધર્માન્તિકાવને એક ઉપરનો અને ને
માડના એમ ત્રણ જ ધર્માન્તિકાવના પ્રદેશોની સ્પષ્ટતા
હોય. ભારે તેવો ખૂણો ન હોય ત્યારે ચાર દિશાના ચાર
એક ઉપરનો અને એક નીચેનો મળીને કુલ છ થાય.)

ગૌ —હે ભગવન્ ! તે કેટલા અધર્માન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પષ્ટિયો હોય ?

મ —હે ગૌતમ ! આઠામાં આઠના ચાર, અને
વધારેમાં વધારે સાત.^૧

ગૌ —ભગવન્ ! તે કેટલા આકાશાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પષ્ટિયો હોય ?

મ —હે ગૌતમ સાત. (સોઠાને પણ આકાશ
હોવાથી તેન આઠામાં આઠું એ વિકલ્પ સંભવનો નથી.)

ગૌ —હે ભગવન્ ! તે કેટલા જ્વાલતાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પષ્ટિયો હોય ?

મ —હે ગૌતમ અનંત પ્રદેશો વડે. (કારણકે તે
એક જ કેશવે અનંત જ્વાલાત પ્રદેશો આવી રહેલા હોય છે.)

ગૌ —હે ભગવન્ ! તે કેટલા પુદ્ગલાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પષ્ટિયો હોય ?

મ —હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશો વડે
ગૌ —હે ભગવન્ ! તે કેટલા કાલ (અઘા)ના અમયો

વડે સ્પષ્ટિયો હોય ?

૧. કારણકે ધર્માન્તિકાવના પ્રદેશોની વડે ત્રણ અને ૪ તે
પણ જ; ઉપરાંત જ્યાં ધર્માન્તિકાવનો પ્રદેશ ૭ ત્યાં અધર્મા
ન્તિકાવનો પણ ૭ તેથી એક વધે.

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સ્પર્શયેત્તો હોય, અને
કદાચિત્ ન સ્પર્શયેત્તો હોય ? જો સ્પર્શયેત્તો હોય તો અનત
નમયો વડે ? સ્પર્શયેત્તો હોય

[અધર્માસ્તિકાયમા પણુ તે પ્રમાણે જ છે]

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આઝાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ
કેટલા ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ ' (લોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ
કરાયેત્તો હોય, અને (અલોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેત્તો ન
હોય. જો સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, તો ઓછામાં ઓછા એક, ૩
એ, ત્રણ કે ચાર વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, અને વધારેમાં
વધારે માત્ર પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય. તે પ્રમાણે
અધર્માસ્તિકાયનું પણુ જાણુવું આઝાશાસ્તિકાયના છ પ્રદેશો
વડે ન સ્પૃષ્ટ હોય, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે કદાચિત્ સ્પૃષ્ટ

૧ કારણક લોકમાં પણુ કાંઈ તો માત્ર આઠી કીપમાં ન
બાપેત્તો છે

૨ કારણક તે અનાદિ હોવાથી તેને અનત મમયની સ્પર્શના
હોય છે, અથવા વર્તમાન મમયવિશિષ્ટ અનત દ્રવ્યો ને અનત
નમય કહેવાય છે, માટે

૩ અલોકાગ્રાગ્નિના અમતાનમાં વર્તનો આઝાગ્રપ્રદેશ લોકાન્તમાં
વર્તતા ક્ષેત્ર ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશને ન સ્પર્શે. વસ્તુતઃ આઝાગ્ર-
પ્રદેશ જે વડે સ્પૃષ્ટ હોય, તે અલોકાગ્રાગ્નિના પ્રદેશની બાબત,
નીચે અને ઉપર ધર્મોના પ્રદેશો હોય, તે ત્રણ વડે સ્પૃષ્ટ હોય,
લોકાન્તને વિશે ખૂણામાં રહેલો આઝાગ્રપ્રદેશ ઉપર-નીચે, અને તે
વિષ્ણુમાં રાંધા જે જેમ ચાર પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય

૪ જે આઝાગ્રના પ્રદેશ ઉપર-નીચે, ચાર-વિશ્ણુ અને ચોત્ત
કે ત્યાં ન પ્રદેશો પ્રદેશ વડે સ્પર્શાય તે માત્ર વડે સ્પર્શાય

હાથ કે ન હાથ હાથ તો અવશ્ય જનન પ્રદેશો વડે રૂપે
હાથ એ પ્રમાણે પુરુષશાસ્ત્રિકાવના પ્રદેશો જન કાવના
અમરોની અવશના જાણી.

મૌ —હે ભગવન્ જીવાન્તિકાવનો એક પ્રદેશ કેટલા
ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપે હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! જોનામા જોના માર જન
વધારેમાં વધારે સાન વડે એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાવનું પણ
તણવું આકાશાસ્તિકાવના સાન પ્રદેશ વડે અવશિષ્ટ હોય
જાડી બધુ ધર્માસ્તિકાવ પ્રમાણે જણવું

મૌ —હે ભગવન્ ! પુરુષશાસ્ત્રિકાવના એક પ્રદેશ
કેટલા ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપે હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! જીવાસ્તિકાવની પેઠે બધુ જણવું

મૌ —હે ભગવન્ ! કાવના એક સમય કેટલા
ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપે હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! સાત પ્રદેશો વડે^૧ અધર્માસ્તિકાવ,
જને આકાશાસ્તિકાવનું એ મુજબ / જણવું જીવાસ્તિકાવ
જને પુરુષશાસ્ત્રિકાવના જનત પ્રદેશો વડે રૂપે હાથ, વગેરે
અધર્માવ સમયવિશિષ્ટ અવધ-વને પણ અધર્માવ કદીએ તો
જનત અધર્માવને વડે પણ રૂપે હાથ હં એમ કહવું તેઈએ

૧. મૂળમાં જાડી પુરુષશાસ્ત્રિકાવના એ પ્રદેશો પણ પ્રદેશો
જેમ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને જનત પ્રદેશોની પણ ગણના છે
તે દરેકમાં જુદાં તે શ્રેણી કસવત મળે છે; પણ જીવ રીતે તે
નિરુપણની કોમળી તેને જાડી પડવી મુજી છે

૨. જાડી જોનામા જોના એવો નિશ્ચય સજવતો નથી;
કાણ કે કોમળતાના જુલા નિષે કાલ છે જ વલિ.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયદ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેલ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એક પણ પ્રદેશ વડે સ્પર્શ કરાયેલ ન હોય, પરંતુ અધર્માન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, આકાશાન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, જ્વાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે, અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય પરંતુ અદ્ધા-કાલ-સમયો વડે તો કદાચ સ્પૃષ્ટ હોય, અને કદાચ સ્પૃષ્ટ નહોય (કાળુ કે અદ્ધા-સમય-માત્ર અદીઠીયમા જ છે) એ પ્રમાણે ખીજે બધે પણ નમજવું

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અવગાઠ હોય, ત્યાં ખીજા કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો અવગાઠ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એક પણ નહિ, પણ અધર્માન્તિકાયનો એક, આકાશાસ્તિકાયનો એક, જ્વાસ્તિકાયના અનંત અને પુદ્ગલાન્તિકાયના અનંત હોય, અદ્ધા-સમયના તો કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય હોય તો અનંત હોય

એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાયનું સમજવું આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ હોય, ત્યાં પણ એ મુજબ જ જાણવું, પરંતુ આકાશાસ્તિકાયમા સર્વત્ર ધર્માદિ નથી, તેથી આકાશના પ્રદેશ આગળ કદાચ ધર્માદિનો પ્રદેશ ન પણ હોય

જ્વાસ્તિકાયના પ્રદેશ આગળ ધર્મ = પ્રમાણે જ સમજવું, પરંતુ તેના પ્રદેશ આગળ જ્વના પણ અનંત પ્રદેશો હોય

એમ નાહ્યુ ^૧ પુદ્ગલાસ્તિકામ શવની પેઠે / નહ્યો ૫૭૬
 પુદ્ગલાસ્તિકામના જે વગેરે પ્રદેશો અવગાદ હોય ત્યાં
 ધર્મોસ્તિકામદિના કેટલા હોય તે પ્રમાણે પ્રસંગે જે પુદ્ગલના
 પ્રદેશો અલગ રહ્યા હોય, તેા તેની સખ્યા મુજબ નાહ્યુ
 પણ તેના પ્રદેશો મળાને એક જ થઈ ગયા હોય, તેા
 એક જ નાહ્યુ. એવ પુદ્ગલ અને અદ્વા-સમયના તેા દરેક
 કેસાણુ જનત જ મળ્યુ.

ગો —હે ભગવન્ ! આ એક ધર્મોસ્તિકામ અવગાદ
 હાય, તા કેટલા ધર્મોસ્તિકામના પ્રદેશો રહેલા હોય ?

મ —એક પણ નહિ. પણ અધર્મોસ્તિકામ અને
 આકાશસ્તિકામના અસખ્યાન હોય પરંતુ શ્વાસ્તિકામ,
 પુદ્ગલાસ્તિકામ અને અદ્વા-સમયના જનત હોય. એમ
 બધે સમજી તેવું.

ગો —હે ભગવન્ ! આ ધર્મોસ્તિકામ અધર્મોસ્તિકામ
 અને આકાશસ્તિકામને વિષે કેઈ પુરુષ બેસવાને લિખે
 ગઈવાને, અને આબેહવાને શક્તિમાન છે ?

મ —ના ગૌતમ ! પરંતુ તે મ્હાને જનત શ્વે
 અવગાદ છે જેમ કેઈ જોરયાનાં બારણુ બંધ કરી તેમાં
 હળાં દીવા સળગાવેા તેા તે દીવાઓનું તેજ પરુપર મળાને
 એકરૂપે થઈને એક છતાં તેમાં કેઈ પુરુષ આબેહવા-બેસવાને

૧ મશ્કુ કે ધર્મોસ્તિકામ તેા એક જ વ્યક્તિત્વ છે એમ
 આ ત્રેયે પ્રદેશ હોય, ત્યાં તેમજ બીજે ત્રેયે કેઈ સદે; ૫૭૬ શ્વે
 તેા જનત વ્યક્તિ હોવાથી કેઈ શ્વેના એક પ્રદેશ અલગ અલગ
 જનત શ્વેના પ્રદેશ હોઈ શકે.

શક્તિમાન ન થાય, અને છતાં ત્યાં હજાર દીવાનો પ્રકાશ
મુકો છે, તેમ — સતક ૧૩, ઉદે ૪

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાયના મધ્ય પ્રદેશો
કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આઠ છે

એ પ્રમાણે અધર્મોન્તિકાય, આકાશોન્તિકાય, અને
શ્વાન્તિકાયનું પણ મમજલું

ગૌં—હે ભગવન્ ! શ્વાન્તિકાયના એ આઠ મધ્ય-
પ્રદેશો આકાશોન્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક, બે, ત્રણ,
ચાર, પાંચ અને છ પ્રદેશોમાં સમાય, તથા વધારેમાં વધારે
આઠમાં ગમાય, પણ સાતમાં ન સમાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે
એમ જ છે — સતક ૨૫, ઉદે ૫

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોન્તિકાયના અભિવચનો —
અભિધાયક શબ્દો — પચાસો — કેટલા છે ?

૧ મેરુના મધ્યભાગમાં આવેલા આઠ દુષક પ્રદેશોથી આઠ
દિગ્ગોળોની ત્રણમાં થાય ને, તેની અપેક્ષાએ આ મધ્યભાગો
ગળા થાય એમ લાગે છે — દીઠ

૨ શ્વપ્રદેશોનો સકલ અને વિકાસ વર્ગ હોવાથી એથી
આદીને છ આકાશપ્રદેશોમાં સમાય પણ વસ્તુસ્વભાવથી
આદમાં ન સમાય

૩ —હે ઔતમ! અનેક છે ધર્મ ધર્મોન્નિકાણ-
પ્રાણાતિપાતવિરમણ, મૃતવાદવિરમણ એમ પાંચ-
વિરમણ મુધી કાષ્ટવિવક એમ મિથ્યા સનસમના ત્યાગ
મુધી ઈર્ષ્યાદિ પાચ સુમિતિ, અને મનાદિ ત્રણ મુમિ — એ
અર્થ તથા તેના જેવા બીજા શબ્દો તે સર્વે ધર્મોન્નિકાણના
અભિવચન છે ?

તે પ્રમાણે અધર્મોન્નિકાણના અભિવચન આ પ્રમાણે છે
અધર્મ અધર્મોન્નિકાણ — અને પ્રાણાતિપાતથી મારીને કામની
અમૃતિ — એ તથા અને તેના જેવા બીજા ? અનેક જાનો
છ તે તથા.

આકાશોન્નિકાણનાં આ પ્રમાણે છે આકાશ
આકાશોન્નિકાણ અમન નભ સુમ, વિભ, અદ વિદાય,
વીસિ વિવર, અનર, અનરસુ (અન — તથા ૫ મ જોથી
પ્રામ સમ છે તે) છિ શુધિર, માર્મ વિમુખ (મુખ આદિ
ગદત), અદ [(અદ) ? હાગ અમન કગલ તે], અર
આધાર એમ, આજન અતરિક્ષ ક્ષામ અવકાશન
અગમ (અમનક્રિયા સંદિત) મૃદિક (અર) અને અનત —
એ તથા એના જેવા બીજા અનંક

જ્વાસ્તિકાણનાં આ પ્રમાણ છે જ્વા જ્વાન્નિકાણ
પ્રાણ, જૂત નરવ વિદા, એના (જુમએનો અર કગનાર),
તેના (કમગથી સતુને) આત્મા ગમણ (ગમયુક્ત) દિરક
(અમન કરનાર) જુમય, માનવ (નવીન તરી પજુ
પ્રાચીન) ક્તી, વિક્તી (વિવિધરૂપે કમેત્રી) જમન

૧ જાણી ધર્મોન્નિકાણ ક્રમની સાથે અર્ધસ્થિતિ ધર્મો
નગાળા છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે

(ગમન ગીત) જનુ, ચેનિ (હિત્તાન્ક), મયજ્ઞતિ, ગર્ગી,
નાયક (કર્મનો) અને અનન્તમા આ તથા તેના જેવા
ગીત અનેક નામો પ્રાપ્તિકાયનાં અભિવચનો છે.

—શતક ૨૦ ઉદ્દે ૨

૨ કાલ

૧

ગૌ—હું ભગવન્ ' આ મમયક્ષેત્ર તું કહુંવાય !

મૃ—હું ગૌતમ ' આ જ જુદીપ, તેની આસપાસ
આવેલો લવણુમમુદ્ર,^૧ તેની આસપાસ આવેલો ધાતકીખડ
દીપ, તેની આસપાસ આવેલો કલોદધિ, અને તેની
આસપાસ આવેલા પુષ્કરદીપનો અર્ધોભાગ એમ અઢીદીપ
અને એ મમુદ્ર એ મમયક્ષેત્ર છે

વિવરણ ઉપર જણાવેલા ભાગ મનુષ્યક્ષેત્ર પણ કહુંવાય
છે મર્યાદી ગતિથી ઓળખાતો દિવસ અને મામાદિરૂપ
ગળ મનુષ્યક્ષેત્રમા જ છે, પણ આગળ નથી, કારણકે
આગળ ગહેનાગ સૂર્યો ગતિવાળા નથી મનુષ્યક્ષેત્રમા જે
ત્યોતિપક છે, તે મદા બ્રમણ દરે છે. એમનુ બ્રમણ મેરુની ચારે
બાજુ થાય છે મનુષ્યક્ષેત્રમા કુલ સૂર્ય અને ચંદ્ર એકબેળાત્રીસ

૧ જ જુદીપ થાળી જેવો ગોળ, છે તેની આસપાસ લવણુ-
મમુદ્ર લડાની જેઠો ગોળ વીટળાયેલો છે, તેની આસપાસ ધાતકી-
ખડ અને તેની આસપાસ કલોદધિ પણ તે જ રીતે કડાની જેઠો
ગોળ વીટળાયેલો છે તેની આસપાસ પુષ્કરદીપ પણ કડાની
જેઠો ગોળ વીટળાયેલો છે તે પુષ્કરદીપની બહારના ગોળ ફરતા
બે ભાગ કરતી વચ્ચેની લીટી જેવો માનુષ્યોત્તર પર્વત છે તેની
આ તરફનો ભાગ તે અર્ધો પુષ્કરદીપ

એકસાંભરીસ છે તેમજ જગદ્ગુપ્તાને એ સવશુસમુદયા
ચાર-ચાર, ધાનકીખડમાં બાર-બાર કાઝોદધિમાં ૪૨-૪૨
અને પુષ્કરાર્ધમાં ૭૨-૭૨ એક એક મત્તો પરિવાર વીસ
નક્ષત્ર અકાશી મહ અને હાસક દુનર નવસા ન પચેતેર
કોટાંગી તારાઓ છે

મનુષ્યલોકમાં મુદત અદારાત્ર પણ હવ્યાદિ રૂપે અનેક
પ્રકારનો કાળ-વ્યવહાર થાય છે તેની બહાર નહિ. મનુષ્ય
લોકની બહાર તે કાઈ કાળ-વ્યવહાર કરવાવાળું હોય અને
એવા વ્યવહાર કરે તો પણ તે મનુષ્યલોકમાં પ્રસિદ્ધ
વ્યવહાર પ્રમાણે જ કરી શકે કેમકે વ્યાવહારિક કાળવિભાજનો
મુખ્ય આધાર નિયત ક્રિયા છે આવી ક્રિયા સૂચ્ય ચંદ્ર આદિ
જ્યોતિષકની મતિ જ છે પરંતુ મનુષ્યલોકની બહારના સૂચ્ય
આદિ જ્યોતિષકો વિદ્યર છે આ કારણથી તેમની મિતિ
અત પ્રકાર એકરૂપે છે —શતક ૨ શ્લોક ૯

૧

મૌ —દે બમવનુ નરકમાં રહેલા નૈરવિકો એમ જાણે
કે સમય જાત્રસિક્ક, જીતપિંછી અને અવસર્પિંછી !

મ —ના જોતમ ! તે સમયાદિનું માન અહીં
મનુષ્યલોકમાં જ છે તેઓનું પ્રમાણ અહીં છે અને તેઓને
અહીં જ પ્રમાણે જણાય છે પરંતુ નૈરવિકોને એ પ્રમાણે
જણાવું નથી. તે ૧ પ્રમાણે મનુષ્યલોકની અવરના કેરલાક
પચેદિય તિથ મેા બવત્રપતિઓ વતરો અને જ્યોતિષકો
પણ મનુષ્યલોકમાં છે તો પણ તે કાળના અવ્યવહારી છે

—શતક ૫ શ્લોક ૬

૬

લોકવિભાગ

૧ લોક

૧

તે વાંકે, તે સમયે શ્રમણુભગવત મહાવીરના શિષ્ય રોહ
નામે અનગાર હતા, તે સ્વભાવે ભડ ક્રામળ, વિનયી, શાત,
ઓઝા કૌશ્લ-માન-માયા અને ક્ષોભવાળા અત્યંત નિગભિમાની,
ગુરુને આશરે ગહેનાગ કાઢીને સંતાપ ન કરે તેવા, અને
શુરુભક્ત હતા તે રોહ નામના અનગાર પોતે કિભડ રહેલા,
નીચે નમેલ મુખવાળા ધ્યાનરૂપ ક્રાકામા પેહેલા, તથા સયમ
અને તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા, શ્રમણુભગવત
મહાવીરની આજ્ઞાપ્રાપ્તિ વિહરે છે

તે રોહ અનગારને એક વખત નીચેની શબ્દ થતા નેઓ
બગવાનને આવી પછવા લાગ્યા

પ્રત્યક્ષ—હે બગવન! પહેલો લોક છે અને પછી અલોક
? ? પહેલો અલોક છે અને પછી લોક છે ?

૭ — 'દે રોડ' શોક અને અસોક બને પહોં પશુ ૭
 અને પછી પશુ છે એ બને શાશ્વત ભાવ છે દે રોડ
 એ બેમા અમુક પહોં અને અમુક પછી એવા કમ નથી.
 એ પ્રમાણે જીવ-અજીવ સસારી સિદ્ધ ઈ પૂઠી
 વચેરે બાવોનું પશુ જણવું

— સતક ૧ છંદ ૧

૭

આમગ આવેલ ૨૬૬૮ની કથામાથી ૨

૨૬ — શુ શોક અંતવાચો છે કે અંત વિનાનો છી

૩ — 'દે ૨૬૬૮' એ શોકને ચાર પ્રકારનો લખ્યો છે

કમથી સમથી કાળથી અને ભાવથી. તેમા જે કવ્યમાં
 છે તે એક છે અને અંતવાચો છે ૭ શ્લોકોમાં છે ૧
 અમચ્ચ કાશીમાં મોળા સુધી લખ્યો અને પદોત્તરવાચો
 ૬ તથા તેનો પરિધિ અમચ્ચ મોળા ૬ કોટીનો છે વળી
 તેનો છાં ૭ કાળશોક છે તે દમેશાં હતો દમેશા
 છે અને દમેશા રહેલો તે પ્રવ શાશ્વત, અને નિત્ય છે
 વળી તેનો અંત નથી ૭ ભાવશોક છે તે અનંત વળી
 ૫૫૫ અનંત ગણેપનવ, અનંત ૧૫૫૫૫૫ અને અનંત
 નગ્ધાનપનવ૩૫ છે વળી તેનો અંત નથી.

— સતક ૨ છંદ ૧

૩

મો — 'અમરત' શોક કેટલા મોરો છી

૩ — 'મોતમ' શોક અત્યંત મોરો છે તે ૫૫ પશ્ચિમ
 અર્ધા દિગ્ગામે અમચ્ચ કાશીમાં મોળા લખી પદોત્તર ૬

પ્રદેશના પ્રતરૂપ હોવાથી તેમાં અસખ્ય પ્રદેશાવમાદી જીવનો મર્યાદા નથી પરંતુ જીવદેશો અને જીવપ્રદેશોનો તે એક પ્રદેશન વિષે પણ અવગણ સંભવે છે તેથી તે તે છે) દ્વે ને જીવદેશો છે તેમાં પૃથ્વિઆદિ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો ભોક્તાને અવગ્રહ હોય છે અથવા (૧) એકેન્દ્રિયોના બધા દેશો અને એ ઉદ્વિયનો એક દેશ અથવા (૨) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બેઉદ્વિયના અનેક દેશો, અથવા (૩) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઉદ્વિયોના દેશો હોય એમ ત્રીજે ઉદ્વિયોવાળા સુધી ત્રણ ત્રણ વિકલ્પો ગણવાના અનિન્દિય જીવ એન્દ્રિયે ઉપયોગરહિત કેવલજ્ઞાની ત્યારે કેવલિન્દ્રિયસમુદ્ધાન કરે ત્યારે તમા દેશ પણ ત્યાં સંભવે છે પરંતુ આત્મથી વગેરે દિશાની પેઠે રૂબ દિશામાં ત્રણ વિકલ્પો ન હોવા ૪ તુ એકેન્દ્રિયોના દેશો અને અનિન્દ્રિયનો દેશ એ વિકલ્પ છાદી હોયો કારણકે કેવલિન્દ્રિયસમુદ્ધાતાવગ્માર્થે આદ્ય પ્રદેશો કપાદના આકારના થાય ત્યારે પૂર્વ દિશાના મર્યાદા પ્રદેશની ત્રિવિધિ - હાનિ વડે વિષમતા થતી હોવાથી ભોક્તાના પ્રાતાઓમાં અનિર્ણિત જીવના બધા દેશોનો સંભવ છે પણ એક દેશનો સંભવ નથી

વળી ત્યાં સુદ્ધચરકર્મો તથા અધીરિતકાવદ્વિના દેશો અને પ્રદેશો હોવાથી અજીવો અજીવદેશો અને અજીવ પ્રદેશો તો હોય જ છે ત્યાં ને અજીવો અજીવો રહ્યા છે ૧ અધીરિતકાવદેશ અધીરિતકાવદેશ અને આકાશ-

૧ હોમ તે ત્રિવિધિય હોય જ નહીં પણ એ ત્રિવિધિય એકેન્દ્રિયમાં કે પાંચ વચાની કલ્પનાવાળો થઈ માણ્યવિદ સમુદ્ધાવ ૬ તેની અપેક્ષાએ અહીં વિકલ્પ ત્રિવિધ છે

નિતકાયદેશ તથા તણેના પ્રદેશ એમ કુલ છ પ્રકારના છે ત્યા અદ્વાસમય (ગાળ) નથી, કારણ કે તે તા અઢીકીપમા ન હોય છે કપીઅણ્વના તો મધ્ય, દેશ, પ્રદેશ અને ચરમાન એ ચાર પ્રકાર છે

એ ન પ્રમાણે લોકના દક્ષિણ દિશાના ચરમાતમા, તથા પશ્ચિમ અને ઉત્તર ચરમાતમા પુણુ જાણવું

પરંતુ લોકના ઉપરના ચરમાતમા થોડો કે છે ત્યા સિદ્ધા હોવાથી ત્યા એકે દ્રિયોના દેશોની માફક અનિદ્રિયોના દેશો અવશ્ય હોય છે તેથી ત્યા જે હવદેશો છે તે અવશ્ય એકે દ્રિયોના દેશો અને અનિદ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના એક દેશ છે,^૧ અથવા એકે દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે વચલા વિરુદ્ધ સિવાયના બીજા બધા વિરુદ્ધો પાંચે દ્રિયો સુધી કહેવા ત્યા જે હવ-પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકે દ્રિયોના પ્રદેશો, અને અનિદ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના પ્રદેશો, અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને એક બે ઇદ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના

૧ અહીં ઉપરના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તની પેઠે 'એકે-દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના દેશો' એવો વિરુદ્ધ નથી, કારણ કે, પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિથી થયેલ વિષમભાગ અહીં ન હોવાથી પૂર્વ ચરમાન્તની પેઠે ત્યા બે ઇદ્રિયોના અનેક દેશો સંભવતા નથી પૂર્વ ચરમાન્તમા તો પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિ થતી હોવાથી અનેકપ્રતરાત્મક લોકાન્ત-હોવાથી ત્યા બે ઇદ્રિયો હવના અનેક દેશ સંભવે છે

પ્રદેશો ? અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો ૭
 એ પ્રમાણે પચેદ્રિય સુધી ગણવું અજ્ઞોના ત્યાં કય
 પ્રકાર સમજવા રૂપીઅજ્ઞતા ઝઠંધ દેશ પ્રદેશ અને
 પગપાછુ એ ચાર તથા ધમ અધમ અને આકાશના દેશ
 અને પ્રદેશો એ ૭ મળીને કુલ ૧

હોઠના હેઠળના ચરમાતમા જે કવદેશો છે તે અવસ્થ
 એકદ્રિયોના દેશો છે જાણવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે
 ઇદ્રિયોના દેશ ૭^૨ જાણવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે
 ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી ગણવું
 સવના પ્રદેશોની બાબતમાં પૂર્વ ચરમાતમા પ્રથોત્તમ પ્રમાણે
 ગણવું, પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના
 પ્રદેશ એ વિશિષ્ટ અસંભવિત હોવાથી બદ્ધિત નથી.^૧
 અજ્ઞોનાની બાબતમાં તો ઉપગના ચરમાત પ્રમાણે ગણવું

સ્તંભપ્રમાના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રથમ પૂજાર્તા
 સાક્રતા ચાર ચરમાત કલા નેમ તેના મધ્ય ચારે કહેવા
 પણ ઉપરના ચરમાતમાં કવદેશો અવસ્થ એકદ્રિયના દેશો હોય
 ૭ જાણવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશ

૧ અહીં પછીનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના
 પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો એના વિશિષ્ટ ન ગણવેલાં કશું
 કે તેમાં 'બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ' એ અસંભવ અસંભવ ૭ કેવલિસપ્ત
 માત્ર સમયે હોઠનાપાક અવસ્થા સિવાય કરોતો નથી એક
 પ્રદેશ હોય ત્યાં અસંભાવતા પ્રદેશો હોય ૭

૨ અહીં એકદ્રિયોના દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો એ
 પછીનો વિશિષ્ટ હોઈવળના અજ્ઞાતથી નથી વતો.

અથવા (૨) એકે દ્રિયદેશો અને બેઘદ્રિયદેશો અથવા (૩) એકદ્રિય દેશો અને બેઘદ્રિયોના દેશો — એમ ત્રણે વિકલ્પો ચાલ છે, કારણકે રત્નપ્રભામાં બેઘદ્રિયો રહે છે, અને તેઓ એકે દ્રિયની અપેક્ષાએ થોડા હોય છે, તેથી તેના ઉપરના ચરમાતમાં બે ઇદ્રિયનો એક, અથવા અનેક દેશ મળવિત છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુખી જાણવું

જીવના જે પ્રદેશો છે, તે અવગ્ય એકે દ્રિયના છે અથવા એકે દ્રિય પ્રદેશો અને બેઘદ્રિયના પ્રદેશો,^૧ અથવા એકે દ્રિયજીવપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયોના પ્રદેશો — એમ બે બે વિકલ્પ જાણવા લા રૂપી અજીવના ચાર અને અઝી અજીવના માત્ર પ્રકાર જાણવા, કારણ કે તે સમયક્ષેત્રની અદ્ય હોવાથી લા અદ્યામમય પણ હોય છે

રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાત લોકના નીચલા ચરમાતની પેઠે જાણવો, પણ વિશેષ એ કે, જીવદેશો સળધે લોકના નીચેના ચરમાતમાં બેઘદ્રિયાદિના મધ્યમ વિકલ્પ રહિત એ બે વિકલ્પો કલા છે પણ અહીં પચેદ્રિય એકલાની બાબતમાં ત્રણે વિકલ્પ કહેવા, કારણકે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાતમાં દેવઝપ પચેદ્રિયોના જમનામન દ્વારા પચેદ્રિયનો દેશ અને તેના દેશો સભવે છે અને બેઘદ્રિયાદિ તો રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાતમાં મરણસમુદ્ધાતથી જાય ત્યારે જ તેનો સભવ હોવાથી ત્યાં તેમનો દેશ જ સભવિત છે પરંતુ દેશો સભવતા નથી, કેમકે રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાત એક પ્રતરૂપ હોવાથી અનેક દેશનો હેતુ થતો નથી

૧ અહીં પછીનો 'એકે દ્રિયપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયનો પ્રદેશ' એ વિકલ્પ ન સંભવવાના કારણ માટે જુઓ પા ૫૪૨ નો ૧

પ્રદેશો^૧ અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો છે એ પ્રમાણે યજ્ઞેદ્રિય સુધી ગણવું અશ્કવેના ત્યાં દ્વય પ્રકાર મળે ત્યાં રૂપીઅશ્કવના નકે પ્રેશ પ્રદેશ અને યગ્મત્સુ એ ચાર તથા ધમ અધમ અને આકાશના દેશ અને પ્રદેશો એ ૭ મળીને કુલ ૧

લોકના હેઠળના ચરમાતમા ૭ જીવદેશો છે તે અવસ્થા એકદ્રિયોના દેશો છે અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશ છે ૨ અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી ગણવું સવના પ્રદેશોની જાણવણી પૂર ચરમાતમા પ્રસોત્તર પ્રમાણે ગણવું પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એ વિકલ્પ અસંભવિત હોવાથી પદ્ધિત નથી.^૨ અશ્કવેનો જાણવણી તો ઉપરના ચરમાત પ્રમાણે ગણવું

રત્નપ્રમાણના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછતા માકના ચાર ચરમાત કલા તેમ તેના પણ ચારે કહેવા પણ ઉપરના ચરમાતમાં જીવદેશો અવસ્થા એકદ્રિયના દેશો હોય ૬ અથવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશ

૧ અટી પછીનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એવા વિલક્ષ્ય ન ગણવેલ હાજર છે તેમાં 'બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એ અશ્કવે અસંભવ છે કેવલિસપ્તક પાત સપ્તકે સીત્ત્યાપક અવસ્થા સિવાય જીવોનો જ્યાં એક પ્રદેશ હોય ત્યાં અસંભાવ્ય પ્રદેશો હોય છે

૨ અટી 'એકદ્રિયોના દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો એ પછીનો વિલક્ષ્ય સીત્ત્યાપક અસંભવ નથી થતો.

સ્ત્રીપ્રભાતા ચાઝ ચરમાતની પેઠે શરણપ્રભાતા પણ
ચાઝ ચરમાત કહેવા અને સ્ત્રીપ્રભાતા નીચેના ચરમાતની
પેઠે શરણપ્રભાતો ઉપમો તથા નીચેનો ચરમાત સમજાવે.
અ પ્રભાતે માતમી પૃથિવી સુધી જાયું^૧ તથા મૌખિક
દેવલોકથી અમૃત સુધીના દેવલોક મળ્યો પણ એમ જ
જાયું પ્રેવેશક વિમાનો માટે પણ એમ જ જાયું પણ તેમાં
વિશ્વ એ કે ઉપમા અને દોહા ચરમાત વિષે જીવદેવો
સંભવે પચેડિયોમાં પણ વચ્ચે વિકલ્પ ન કહેવો— કામ્યુકે
પ્રેવેશક તથા અનુચર વિમાનમાં દેવોનું ચમત્કારમય ન
હોવાથી^૨ પચેડિયમાં પણ અમ્યે વિકલ્પ છે

—સતક ૧૬ ઉકે ૮

૫

મૌતમ ! હં ભગવન ! મોટી અદ્વિતીય દેવ લોકાતમા
જીના ગ્ની અલોકમાં પેળાના હાથ છત્તાદિને સંગ્રહવા કે
પસાગવા સમજ છે ?

મ —ના મૌતમ કમીનિકામના અભાવથી અલોકમાં
જીવ અને પુરુષ દ્વાર નહીં માટે ત્યાં જીવ અને પુરુષની
મતિ નથી. જીવની સાથે રહેલા પુરુષો આદારરૂપે સર્ગ
રૂપે કમેવરૂપે તથા આસો ધૈરાયદિરૂપે ઉપચિત ચલેલા હાથ
છે અમૌત પુરુષો કમેષાં જીવાનુમામી સ્વભાવવાળા દ્વાર

૧ દેવોનું ચમત્કારમય તેા શ્રીજી નરકજુરથી સુધી જ છે
માથી આવતની નરકજુરથી વિષે દેવોનું ચમત્કારમય ન હોવાથી
પચેડિયા મે વિકલ્પો જ દોષ હતા પણ કયા છે તે
વિચારણીય છે —શ્રીજી

૨ અમૃત દેવલોક સુધી દેવોના ચમત્કારમયો સંભવ છે

છે, જે ક્ષેત્રમાં જીવો છ ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે, તેમ જ પુદ્ગલોને આશરીને જીવોનો અને પુદ્ગલોનો ગતિ-ધર્મ હોય છે

—શતક ૧૬, ઉદ્દે. ૮

૨ લોકનો આકાર

વિવરણ લોકના અધો, મધ્યમ અને ઉર્ધ્વ એવા ત્રણ ભાગ છે નીચેનો ભાગ મેરુ પર્વતની સમતલ ભૂમિની નીચે નવસો યોજનના જિંડાણુ પછી ગણાય છે, જેનો આકાર ઊંધા ઢરેલા શકેરા જેવો છે, અથવા નીચે નીચે વિન્તીર્ણુ છે સમતલની નીચે નવસો યોજન તેમ જ તેની ઉપરના નવસો યોજન એમ કુલ ૧૮૦૦ યોજનનો મધ્યમ લોક છે, જેનો આકાર ઝાલરની પેઠે બરાબર લગાઈ પહોળાઈવાળો છે મધ્યમ લોકની ઉપરનો મધ્યમ લોક ઉર્ધ્વ લોક છે, જેનો આકાર પખાજ જેવો છે

નારકોના નિવાસસ્થાનની સાત નરકભૂમિઓ અધો-લોકમાં આવેલી છે તે સાતે એકબીજાથી નીચે છે, તથા તે દરેક નીચેની નીચેની ભૂમિની લગાઈ પહોળાઈ અધિક અધિક છે તે સાતે ભૂમિઓ એકબીજાથી નીચે છે, પણ એકબીજાને અડીને રહેલી નથી અર્થાત્ તે દરેકની વચ્ચેમાં થકુ જ મોટું અંતર છે આ અંતરમાં વનોદધિ, વનવાત, તનુવાત, અને આકાશ, ક્રમથી નીચે નીચે છે અર્થાત્ પહેલી નરકભૂમિની નીચે વનોદધિ છે, વનોદધિની નીચે વનવાત છે, વનવાતની નીચે તનુવાત અને તનુવાતની નીચે આકાશ છે તેની પછી બીજી નરકભૂમિ છે તેની નીચે પાછો વનોદધિ

આલિને એ જ કમ છે ઉપગતી અપેક્ષાએ નીચેની
પૃથ્વીની જાડાઈ ઓછી ઓછી છે જેમકે ૧૮ હજાર
ચોળન, ૧૪૦ હજાર ચોળન ૧૦૮ હજાર ચોળન ૧૨
હજાર ચોળન ૧૧૮ હજાર ચોળન ૧૧૬ હજાર ચોળન
અને ૧૮ હજાર ચોળન. તે સાતેની નીચે જે સાત
પ્રતોદધિ છે તેમની જાડાઈ એક સરખી એટલે વીસ વીસ
હજાર ચોળનની છે અને જે સાત ધનવાન અને માત તનુવાત
છે તેમની જાડાઈ સામાન્યપણે અસખ્યાત ચોળનપ્રમાણ
હોવા છતાં એક એકથી નીચેનાની જાડાઈ વિશેષ છે

નરકની પહેલી જ્વામિ રત્નપ્રધાન હોવાથી રત્નપ્રમા
કહેવાય છે એ રીતે શકરા એટલે કાંકરાની જડુક્ષતાને કાંધે
બીજી શકરપ્રમા વાસુકા એટલે રેતીની મુખ્યતાને કાંધે
ત્રીજી વાસુકાપ્રમા પદ્મ એટલે કાદવની અધિકતાથી ચોથી
પદ્મપ્રમા ધૂમ એટલે કે ધૂમાડાની અધિકતાથી પાંચમી
ધૂમપ્રમા તમ એટલે કે અધારાની વિશેષતાથી છઠી તમપ્રમા
અને મહાતમ એટલે કે ધન અધિકારની પ્રચુરતાથી
સાતમી મહાતમપ્રમા કહેવાય છે

તેમા રત્નપ્રમા જ્વામિના પાછા ત્રણ કાંડ છે પહેલો
ખરકાંડ રત્નપ્રચુર છે જે સૌથી ઉપર છે તેની જાડાઈ ૧૬
હજાર ચોળ પ્રમાણ છે એની નીચેનો ૮૪ હજાર ચોળન
જાડાઈવાળો કાંડ પદ્મપ્રચુર છે અને એની નીચેનો ત્રીજો
જડુક્ષપ્રચુર છે તેની જાડાઈ ૮ હજાર ચોળ છે
બીજીથી કાંઈ સાતમી જ્વામિ સુધીમાં આવેા વિભાગ નથી
તેમા શકરા જાદિ જે જે પદાર્થો છે તે બધી જગ્યાએ એક
સરખા છે

નાતે જમિઓની જેટજેટલી જાડાઈ ઝડી છે, એની ઉપર તથા નીચેના એક એક હજાર યોજન છાડતા યાકીના મધ્ય ભાગમાં નરકવાસ છે દરેક નરકભૂમિમાં માળવાળા વગ્ના તળતી પેકે પ્રતર છે રત્નપ્રભામાં તેવા ૧૩, શર્ંગપ્રભામાં ૧૨ એમ દરેક નીચેની ભૂમિમાં એ એ ઓછા વગ્ના માત્રનીમાં એક જ પ્રતર છે એ પ્રતરોમાં નરક છે એ પ્રતર અને યોજન પ્રતર વચ્ચે જે અવકાશ છે, તેમાં નરક નથી દરેક પ્રતરની જાડાઈ જે ત્રણ ત્રણ હજાર યોજનની માનવામાં આવે છે, એમાં એ વિવિધ મન્થાન (આકાર) વાળા નરક છે

પહેલીથી સાતમી ભૂમ સુધીના નરક વધતી જતી અનુબનાયુક્ત ગ્યનાવાળા છે રત્નપ્રભાને છાડીને યાકીની ૭ ભૂમિઓમાં નથી દ્વીપ, સમુદ્ર, પર્વત, સરોવર, ગામ કે શહેર વગેરે નથી વૃક્ષલતાદિ, કે નથી એકેદ્રિયથી લઈને પચેદ્રિય પર્યાંત તિર્યચ, નથી મનુષ્ય કે નથી દેવ રત્નપ્રભાને છાડીને એમ કહેવાનું કારણ એ કે, એની ઉપરનો થોડા ભાગ મધ્યલોકમાં સમિલિત છે તેથી તેમાં દ્વીપાદિ મળી આવે છે રત્નપ્રભા સિવાયની યાકીની ૭ ભૂમિઓમાં ફક્ત નાગ અને કેટલાક એકેદ્રિય જીવ હોય છે એ ભૂમિઓમાં ક્યારેક કોઈ ગ્યાન ઉપર મનુષ્ય, દેવ અને પચેદ્રિય તિર્યચોનો પણ મળવ છે મનુષ્યનો મળવ એ અપેક્ષાએ છે કે કેવલિસમુદ્ધાત કગ્તો મનુષ્ય સર્વલોકવ્યાપી હોવાથી એ ભૂમિઓમાં પણ આત્મપ્રદેશ કેલાવે છે એ ઉપરાંત વૈદિક્યલગ્નિધવાળા મનુષ્યો અને તિર્યચો પણ ત્યાં પહોંચે છે કેટલાક દેવો પણ ક્યારેક પોતાના પૂર્વજન્મના

મિત્ર ના હોની પામે એમને દુષ્ક્રમુક્ત કરવાના ઉદ્દેશથી
 તમ છ એ રીતે જનાતા પશુ રક્તા તથા જુમિઓ સુધી
 તઈ શકે છે આગળ નહી પરમજ્ઞાનનામિક નામના ન ક
 પાવ દેવો જ મથી જ પહેલી તથા જુમિઓમા હોય છે
 બીજા દેવો રક્તા પહેલી જુમિમાં જ હોય છે

મધ્યમસોઠની આકૃતિ ઝાણ જેવી છે મધ્યમશક્રમા
 દ્વાપ અને સુમુ અસપ્ષાત છે તે કમથી દ્વાપની પછી
 મમુદ્ર અને સમુદ્રની પછી દ્વાપ એ રીતે ગોઠવાયેલા છે
 ૧ જુદીપ ઘાળી જેવો ગોળ છે અને બીજા બધા દ્વાપ—
 મમુદ્રની આકૃતિ વલ્લભના જેવી એટલે કે ચૂરીના જેવી છે

મૌઢી પ્રથમ જ જુદાપની બધાની વચમાં છે તેનો
 પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર સાપ્તસાપ્ત ચોળનતા
 છે તેને વીંટનાર લવણસમુદ્રો વિસ્તાર એનાથી બમણો
 છે ધાતકીખડ લવણમમુદ્રો વીંટીને આવેલો છે અને
 તેનો વિસ્તાર તેથી બમણો છે ધાતકીખડને વીંટનાર
 કાષોદધિના વિસ્તાર તેનાથી બમણો છે તેને વીંટનાર
 કસ્તુરીપનો કાષોદધિથી બમણો છે અને કુશ્મંદોદધિને
 તનારી બમણો છે આ જ કમ જેવટના દ્વાપ સ્વયંજ્વલમુદ્ર
 અને કવ ના સ્વયંજ્વલમુદ્ર સમુદ્ર સુધી જાયશે.

૧ જુદાપની મધ્યમાં મેરુ પર્વત છે તથા તેમાં સાત
 ઘાટા છે તેમાં પદ્મ અગ્નિ છે તે દક્ષિણ તરફ છે

૧ મૂલમા સાતક ૬ હોય ૧મા જુદીપ હોય છે અને
 ૬મે સ્વયે રહેલો છે એ પ્રસન્ના બાલ્યમાં બહી બાળી બંધુ
 દ્વાપપ્રસન્નિ (૫૧૫ ૧૩૮૧) હોયે એમ બજાનુ છે એમ
 બાળુ પુત્રક ના મધમાં જગતનું નિરુદ્ધ હોવાથી કલ્યાણ નથી.

નન્નની ઉત્તરે દેશવત, દેશવતની ઉત્તરે દગિ, દગિની ઉત્તરે વિદેહ,
વિદેહની ઉત્તરે ગમ્યક, ગમ્યકની ઉત્તરે હિગમ્યવત, અને
હિગમ્યવતની ઉત્તરે ઐરવત છે. માને ક્ષેત્રોને એઃ પ્રીત્વથી
જુગ પાડવા માટે તેમની વચ્ચેના છ પર્વતા છે. તે વર્ષધર
દેવવાય છે. તે ગંધા પર્વથી પશ્ચિમ લાગ્યા છે. ભગ્ન
અને દેશવતની વચ્ચે દેશવાન છે, તે પ્રમાણે પડીનાના નામ
મદાદિમવાન, નિપધ, નીલ, ડકમી અને ગિખરી છે.

જાણીપની અપેક્ષાએ ધાતકીખડકીપમા મેરુ, વર્ષ
અને વર્ષધરની સખ્યા ગમણી છે. જોકે તેમના નામ એઃ-
નગમા છે. વલયાદૃતિ ધાતકીખડકા પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ
એમ બે ભાગ છે. તેમનો વિભાગ બે પર્વતથી થાય છે. તે
દક્ષિણથી ઉત્તર ક્રેલાયેલા છે અને જાણુ મમાન મગળ છે. પ્રત્યેક
ભાગમા એઃ એઃ મેરુ, માત સાત વર્ષ, અને છ છ વર્ષધર છે.

મેરુ, વર્ષ અને વર્ષધરોની જો નખ્યા ધાતકીખડકા
છે, તે જ પુરુષાર્ધકીપમા છે. એટલે કે એમા પણ બે
મેઃ આદિ છે. તે પણ જાણુદાર પર્વતોથી વિભક્ત થયેલા
પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમા રહેલા છે. આ રીતે સગ્વાળો
જોતા અદ્દાકીપમાં કુલ પાચ મેરુ, ત્રીશ વર્ષધર, પાત્રીશ
ક્ષેત્રો, પાચ દેવકુરુ, પાચ ઉત્તરકુરુ, પાચ મહાવિદેહના
૧૦૮ વિજય, (ક્ષેત્રવિશેષો) અને પાચ ભગ્ન તેમ જ
પાચ ઐરવતના ઘસો પચાવન આયદેશ છે. અતરદ્વીપ
કુલ કવણુનમુદ્રમા ૫૬ છે. જેમા મોક્ષમાર્ગને જાણનાર

૧ નવમા ગતકમા ત્રીજા ઉદેગકમા * જીવાભિગમસુત્રમા
જણાવ્યા પ્રમાણે અતરદ્વીપોનું વર્ણન જોઈએ અને એમ ૨૮
ઉદેગકો મળી લેવા, એમ જણાવ્યું છે. પરંતુ એ રીતે (પ્રતિ ૩,

અને તેનો ઉપદેશ કરનાર તીર્થંકર પેદા થઈ શકે ત જ
કમભૂમિ છે બહીરીપમા મનુષ્યની પેદાશવાળા પાત્રીશ
શ્રત્રા અને ૧૨ અંતરદ્વીપ કહેવાય છે (બાકીના મનુષ્ય-
ક્ષેત્રમાં ત વિદ્યા અથવા શાધના નિમિત્તથી હખાડ છે)

ત્રિધ્વલોકમાં દેવો હોય છે દેવેના ચાર મહદ્ અથવા
જાતિ છે ભવનપતિ બ્રહ્માતર જ્યોતિષ્ઠ અને વૈમાનિક

ભવનપતિના અસુરકુમારાદિ ૬૪ ચતરશ્ચક્રાપના
કિન્નરાદિ આઠ જ્યોતિ કળા સુર્જ્યગ્રાદિ પાંચ અને
વૈમાનિકના કષ્પોપપન્ન અને કષ્પાતીત એમ એ બુ ૫ મંડો
છે તેમાં સૌધર્માંદિ ૧૨ કષ્પ અથવા ચ્રમમા રહેનારા તે
કષ્પોપપન્ન છે તે ૧ કષ્પોતી ઉપર અનુક્રમ નવ વિમાન
મૈવેચક દેવોનાં છે એની ઉપર વિજય વજ્રવત જ્યત

ક ૧ ૫૪ ૧૪૪ ૨ ૧૫૬ ૧) બીજા કથને આગ્રે દિ સે આ
ભવમાં કલ્પરમે દીક ન જાવવાથી કલ્પરો નથી તે બ્રહ્મા
દ્વીપમાના એકેતુક દ્વીપનું વધુ ન મૂલમા આજુ આધુ છે

હે મૌતમ જુદીપ નામના દ્વીપમા આવેલા મેદુપ્પવતી
દસિલે સુદદિભવત નામ વચ્ચર પવવત પૂવના ઉપર
ઈશ્વરગેશ્વમાં વણસે શેભન લવણસુધુકમાં વચા પછી એ ૨૫સે
દસિલે રિશ્વના એકેતુક (એક જીવ-અથવાવાળા) મનુષ્યોને
એકેતુક નામે દ્વીપ કહ્યા છે એ દ્વીપની લગાઈ અને પહોળાઈ
વણસે શેભન છે અને તેનો પરિવિ નવસે આગ્રજ્યજાલ
શેભનથી કઈક નવન છે એ દ્વીપના મનુષ્યો મરીને
રેવતિમાં ઉપડે છે એ જમુ વચા બીજા બ્રહ્માદ્વીપાનું ૧૪૪ ન
છવાલિયમસુરમાંથી સમગ્ર થેતું

આ જ વસ્તુ ૧ મા ચતુર્થા ૭ થી ૩૪ હૈસકો ખારે ૫૫
સમગ્ર થેવાનું મૂલમાં હવુ છે ।

અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાત્ર અનુત્તરવિમાન છે એ બધા ઠલ્પાતીત હોવાય છે કલ્પોપપન્નમા સ્વામીમેવઠ ભાવ છે, ઠલ્પાતીતમા બધા ઇદ્ર જેના આહમિદ્ર છે મનુષ્યસોઠમા જવાનુ થાય તો પણ કલ્પોપપન્ન દેવો જ જાય છે, ઠલ્પાતીત દેવો પોતાનુ મ્થાન છોડી જાય જતા નથી તેથી ઉપર પછી ઇપતપ્રાગભારાપૃથ્વી અથવા સિદ્ધ લોકોનુ સ્થાન જેની ઉપર આવેલુ છે તે છે પછી લોકાન્ત છે

વિવરણુ એટલુ યાદ રાખવાનુ કે સમસ્ત સોઠ જીવોથી ભરેલો છે પરંતુ વિવિધ પ્રકારના ને વિવિધ વર્ગના જીવ સરખા પ્રમાણુમા સર્વત્ર આવેલા નથી, પણ અમુક પ્રકારે વહેવાયેલા છે

પ્રથમ તો નિગોદ એટલે કે અત્યંત સૂક્ષ્મ - આપણી ઇદ્રિયોને અગોચર - એવા સ્થાવર જીવો છે નિગોદના બે વર્ગ છે નિત્યનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો આ નીચતમ વર્ગમાથી ઠી બહાર નીજળવાના નથી અને ૨ ઇતરનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો જિઆ વર્ગમા જઈ શકે, પણ તેમના ઈર્મથી પાછા આ વર્ગમા આવી પડે

ત્રસ જીવો વિશ્વના અમુક ભાગમા એટલે કે ત્રસનાડીમા રહેલા છે આ ત્રસનાડી લોકની આરપાઝ ઉપરથી નીચે મુધી આવેલી છે તે ૧૪ ગ્લજુ^૧ જિમી, ૧ ગ્લજુ પહોળી અને ૧ ગ્લજુ લાખી છે ત્રસનાડીમા સ્થાવર અને તિર્થંચ સર્વત્ર હોય છે, પણ મનુષ્યો માત્ર મધ્યલોકમા અને તેમા પણ અઠી

૧ દાઈ દેવ એક પદ્મકમા રંબજાપર થોજન નામે તે રીતે ૭ માસમા જેટલુ ક્ષેત્ર તે જોળગે તેટલાને 'ગ્લજુ' કહે છે

દીપમા ૪૮ વસે છે ત્રમનાડીની બહાર આવગનાડી ૭
તેમા જેવળ ચાવર છવ ૮ દોષ.

મો —હે ભગવન! શાકનું સગ્ધાન (આકાર) જેવું
કશ્યુ ૭૧

મ —હ જોતમ! શોક સરવના આકાર જેવો છે
[એટલે કે મુદગના મો પેટલા તળિયાવાળા] સરવ
(પેડિયા) ને કીધુ વાળી તેના ઉપર મુદગ બધુ મુક્યુ દોષ
તેવા છે અથવા કેડી નીચે પહોળા થનો થાપરા પહેરી
દામ કાશ્યુએથી વાળા કેડે મુકી કબોલા પુરુષ જેવું છે] તે
નીચ વિગ્તીશ્વ —પહોળા છે અને ઉપર કીના મુદગના આકારે
સ્થિત છે

—સતક ૭ ઉરે ૧

૨

મો —હે ભગવન! શોકનો બરાબર મમ (પ્રદેશની
હાનિ વહિરહિત) ભાગ ક્યા આવેલો છે? તથા શોકનો
સર્વથી મક્ષિત—સાકડો ભાગ ક્યા આવેલો છે?

મ —હે જોતમ રત્નપ્રભા પૂરીનો ઉપરના મુદ્ર પ્રત
આથી ઉપર પ્રતરની વહિ થવા મુકે છે તથા નીચેનો પ્રતર,
આથી નીચે પ્રતરની વહિ થવા મુકે છે ત્યાં શોકનો
સમભાગ તેમ ૮ સાકડો ભાગ છે

મો—હે ભગવન આ અધિશોક તિમંગ શોક અને
મુખ્યશોકમાં કેણ કેનાથી વિશ્યાપિક છે?

મ —સૌથી શોકો તિમંગશોક છે તેથી અસખ્યાત
અથવા મુખ્યશોક છે અને તેથી વિશ્યાપિક અધિશોક છે

સતક ૧૭ ઉરે ૪

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્ષત્રલોક કેટલા પ્રકારનો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારનો હતો છે અંધા, તિર્યગ અને કિર્વ તેમા અંધાલોક માત્ર પ્રકારનો છે (તેતપ્રભાચી અધમમમૃત્વી મુર્ધાની માત્ર પૃથ્વીઓ પ્રમાણે)

તિર્યગલોક અમળ્ય પ્રકારનો છે (જશુદ્રીપચી માટીને અવલમ્બણ નમુદ મુર્ધાના દ્વીપ-સમુદ્રો પ્રમાણે)

કિર્વલોક ૫૬૭ પ્રકારનો છે (મૌધર્મચી માટીને અમ્યુત મુર્ધાના ૧૨ કલ્પો, ત્રેવેયક વિમાન, અનુત્તરવિમાન, અને ઇપતપ્રાજ્ઞારૃથિત્રી પ્રમાણે)

ગૌં—હું ભગવન્ ! અંધાલોક કેવા આકારે છે ?

મં—હું ગૌતમ ! ત્રાપાને આકારે તિર્યગલોક કાચને આકારે છે અને કિર્વલોક કિભા મૃદગને આકારે છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! અલોક કેવા આકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પોલા ગોળાના આકારનો છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! લોક કેટલો મોટો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આ જશુદ્રીપ નર્વ દ્વીપોની અંદર છે, અને ત્રણ લાખ, મોળ લગ્ગર, અમો સત્તાવીશ ચોજન, ત્રણ દેશ, એકમો અઠ્ઠાવીશ ધનુષ અને કાઠક અધિક માગનેર આગળ પગિધિવાળો છે હવે મોટી દિવ્ય શક્તિ - શક્તિવાળા છ દેવો જશુદ્રીપમા મેરુપર્વતની ચૂલિકાને ચારે તરફ વીટાઈને કિભા ગ્રહે પછી નીચે મોટી ચાર વિક્રુમારીઓ ચાર અલિપિડને ગ્રહણ કરી, જશુદ્રીપની ચારે દિશામા અહાર સુખ ગમ્બીને કિભા ગ્રહે પછી તે ચારે

અધિપિત્રે તેઓ એક સાથે બહાર ફેરે તો પણ હે યૌતમ !
તેમના એક દેવ તે આરે પિત્રે પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પડ્યા
શીઘ્ર મદ્ય કરવા સમય છે હે યૌતમ ! એવી અતિવાળા
ને દેવોમાંથી એક દેવ ત્વરિત ગતિ વડે પૂવ દિશા તરફ ત્રણ
એક દક્ષિણ તરફ ત્રણ એક પશ્ચિમ તરફ, એક ઉત્તર તરફ
એક ક્ષિપ્ર દિશામાં અને એક અગ્નિ દિશામાં ત્રણ હવે તાર
વખતે દળરે વપના આયુરવાળો એક બાળક ઉત્પન્ન થાય
ત્યાર પછી તે બાળકના માતાપિતા મગ્ધ પામે પણ ને દેવો
હોકના અતને ન પામી શકે ત્યાર પછી તે બાળકનું આયુષ્ય
પૂરું થાય તાપણ તે દેવો એકાંત અતને ન પામી શકે
પછી તે બાળકના અગ્નિ અને મધ્યમ પણ ત્રણ પામે
છતાં તે દેવો હોકાતને પામી શકે નહિ. પછી તે બાળકની
માત્ર પેદા મુધીના કુલવચ્ચ નહિ થાય તો પણ તે દેવો હોકાતને
માત્ર કરી શકે નહીં. પછી તે બાળકનું નામચોર પણ નહિ
થઈ જાય જ્યાં ને દેવો હોકના અતને પામે નહિ, ત્યારે પણ
તે દેવાએ નહિ એળજસો માત્ર એળજસા માત્ર કરતાં
અસ્તિત્વાત્મા માત્ર જોડ્યા બાકી રહી હોય હે યૌતમ
તો એટલો મોટો કલો છે

૧ — હે ભગવન્ ! અત્યંત કેટલો મોટો કલો છે !

૨ — હે યૌતમ ! આ મનુષ્યને લગાઈ અને
પદોજાઈમાં જાય જાય તો જ [પછીની ઉપમા ઉપર
પ્રમાણ બાજુથી પરણુ દેવો દસ ગણતા દિક્કુમ્હારીએ
અને અધિપિત્રે આઠ આઠ ગણતા અને તે દેવો મનુષ્ય
હોકની આરે બાજુ ક્રિયા હોય તથા દિક્કુમ્હારીએ માનુષાતર
પવત્તી આરે દિશા—અને આરે વિદિશામાં અભ્યાસિયુષ્ય

નિબી રહી માનુષોત્તર પર્વતની ગહારની દિશામાં પિંડ કેડે એમ ગણુવું. આ દાખલામાં જન્મેલા ગાળકનું આયુષ્ય એક દાખ વર્ષનું ગણુવું અને અતે ગમન કરાયેલા ક્ષેત્ર રંગના નદી ગમન કરાયેલું ક્ષેત્ર અનંતગણુ ગણુવું] હે ગૌતમ ! અથોક એટલો મોટો છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જે એકદિગ્ધિ જીવેના પ્રદેશો છે તેમજ જે ઇન્દ્રિયથી ખાડીને પચેદિગ્ધિના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, તે બધા પરસ્પર બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે ? વળી હે ભગવન્ ! તે બધા પરસ્પર એકબીજાને આગાધા ઉત્પન્ન કરે તથા અવયવનો છેદ કરે ?

મ—હે ગૌતમ ! એ વાત જરાબર નથી જોમ સૂગારના આકાર સહિત, સુદર વેશવાળા અને સંગીતાદિને વિષે નિપુણતાવાળા કોઈ એક નર્તકી હોય, અને તે એકટો. અથવા લાખો માણસોથી ભરેલા રંગમંચાનમાં બત્રીસ પ્રકારના નાટ્યમાનુ કોઈ પણ એક પ્રકારનું નાટ્ય દેખાડે, તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકો શું તેને અનિમેષ દષ્ટિએ ચોતરફથી જુએ ? ‘હા ભગવન્ ! જુએ !’ તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓ તે નર્તકીને વિષે ચારે બાજુથી પડેલી હોવા છતાં તેને કોઈ આગાધા ઉત્પન્ન કરે અથવા તેના અવયવનો છેદ કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ અથવા તે નર્તકી તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓને કોઈ આગાધાદિ ઉત્પન્ન કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ તે પ્રમાણે ઉપર પણ સમજવું

ગૌ—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં આજના એજા રહેલા જીવપ્રદેશો, વધારેમાં વધારે ગહેલા

જવપ્રદેશો અને સવ જીવા—એ ત્રણમા કેણુ કાનાથી વિચાર્યાધિક છે /

મ —૬ ગૌતમ ! જોજામા જોજા રહેલા જવપ્રદેશો નૌથી થાડા છે તેના કરતા સવ જીવો અસખ્યાતમથા છે અને તે કરતાં પણ વધારેમા વધારે રહેલા જવપ્રદેશો વિચાર્યાધિક છે

—સતક ૧૧ ઉદે ૧

૩ ભોક્ત્રી સ્થિતિ

૧

ગૌ —૭ ભાવન ! ભોક્ત્રી સ્થિતિ દ્વિધા પ્રકારની મળી છે /

મ —૮ ગૌતમ ! ભોક્ત્રી સ્થિતિ આઠ પ્રકારની થી છે ત્રણ આકાષને આધારે રહેલા છે ઉદાધિ વાયુને આધારે રહેલા છે ૧ વી^૨ ઉદાધિને આધારે રહેલી છે ત્રમ—જાત્રમ—જીવા અને આવર જીવો ૪ વી^૨ને આધારે રહેલા છે ૧ પદાર્થો જીવને આધારે રહેલા છે જીવા^૨ ક્રમને આધારે રહેલા છે અજીવોને જીવોએ સપરેલા છે અને જીવોને ક્રમોએ સપરેલા છે

૭મ કેર્ત્તિ પુરુષ આમકાની મમકને પવન વડે કુસાને, અને તનુ મુખ જામ કરી મમકને વચ્ચે ભાગે ગાંઠ બાધે.

૧ સિદ્ધિશિલા પૃથ્વી ધરોદધિને આધારે નથી ૧લી પદ્મ પ્રકાશન આધારે રહેલી છે ૪૧૮ ભાગીની (૧૮૫૨૫૫૧) સાત પૃથ્વીઓનો ધરોદધિને આધારે કોનાથી, બીજાધારિક પ્રદેશ થઈ છે

૨. કાંઈકે ૧ સજ્જારી જીવો

પછી મમકનુ મો ઉઘાડું ડરી ને બાગનો પવન ઢાલી નાખે,
પછી તે મસકના ઉપરના બાગમા પાણી ભરી, પાણુ ત
મમકનુ મુખ આધી દે, અને પછી તેની વચલી ગાંઠ છોડી
દે, તો હે ગૌતમ ! ને ભરેલું પાણી તે પવનની ઉપર ઉપરના
બાગમા રહે ? ‘હા મહે !’ અથવા હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ
એક પુરુષ ચામડાની મમકને કુલાવી પોતાની ઢેડે બાંધે,
પછી તે પુરુષ ખૂબ જોડા પાણીમા પ્રવેશ કરે, તો હે
ગૌતમ ! તે પુરુષ પાણીના ઉપર ઉપરના બાગમા રહે ? ‘હા
મહે !’ તે દાગણથી હે ગૌતમ ! લોહની સ્થિતિ આ
પ્રકારની ઢી છે

—સતક ૧, ઉદે ૬

૨

ગૌ—હે ભગવન ! લવણુસમુદ્રનો આકાર કેવો છે ?

મ—હે ગૌતમ ! ગોતીર્થ જેવો, નૌકા જેવો, છીપના
મપુટ જેવો, અશ્વઘટક જેવો, તથા વલભી જેવો વ્રત અને
વલયના આકારનો છે

ગૌ—હે ભગવન ! તેનું માપ શું છે ?

મ—હે ગૌતમ ! લવણુસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કમ જે
સાખ ચોળનનો છે તેનો ચેરાવો ૫૬૪ સાખ, એકાશી હજાર,
અને એકસો આગણુચાલીસ ચોળન ઉપરાત થોડો ધણો
વત્તો આછો છે તેનો ઉદ્દેધ એકહજાર ચોળન છે, તેનો
ઉત્તેધ મોળ હજાર ચોળન છે, અને તેનું સર્વાંત્ર ૧૭ હજાર
ચોળન છે

ગૌ—હે ભગવન ! તો પછી એવડો મોટો લવણુ-
સમુદ્ર આ જળુદ્રીપ નામના દ્વીપને શા માટે કુબાડતો નથી ?
અને જલમય ડરી દેતો નથી ?

મ — હે યૌતન! જજુડીપ નામના આ રીપમા
 ભરત અને ઐસ્વત શ્વેતોર્ગા અરહતો, ચક્રવર્તીઓ નળદેવો
 વાસુદેવો મારણો વિદ્યાધરો અમણે, અમણીઓ શાવિકાઓ,
 અને એક ધર્મવાળા મનુષ્યો સહ છે તેઓ અવભાવે બધ
 વિનીવ અને હિમચાત હાથ છે સ્વભાવથી જ તેઓના
 કાષાદિ કરાશે મદ દોષ છે તેઓ સ્વરણ અને કોમળ હાથ
 છે તથા તેઓ જિતેન્દ્રિય બધ અને નહિ હાથ છે તેથી
 મનુષ્યોના પ્રભાવથી ક્ષયસુસુષ્ક જજુડીપતે કુળા નો નથી
 અને સ્થાપ્ય કરી શકતો નથી

— શ્લોક ૫ ઉદે ૭

૪ કર્મ અને અકર્મજુમિ

મી — હે ભગવન! કર્મજુમિઓ કેટલી છે ?

મ — હે યૌતન! પદ્મ છે પાંચ ભરત પાંચ ઐસ્વત,
 અને પાંચ મહાવિદ્ધ.

મી — હે ભગવન! અકર્મજુમિઓ કેટલી કહી છે ?

મ — હે યૌતન! ત્રીસ કહી છે પાંચ દેભવત, પાંચ
 દૈત્યવત, પાંચ હરિવત પાંચ રમ્યકવત પાંચ દેવકુરુ
 અને પાંચ ઉત્તરકુરુ^૧

મી — હે ભગવન! એ ત્રીસ અકર્મજુમિઓમાં
 ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકપ કાળ હોઈ છે નથી.

૧ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વિશાળા વિદેહની આસના છે.
 જતા તે અકર્મજુમિઓ નથી. કમલે ત્યાં કુલકથમ (એકાદશી
 જ મહા, અને તે જ એકાદશી પતિવત્તાદેયે રહેતું ધ) દેવગણી
 શારિવરો સમય નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળ છે ?

મં—હા, ગૌતમ ! છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ મહાવિદેહમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે ?

મં—તથા 'હે આયુષ્માન્ શ્રમણુ' ત્યાં એકરૂપે અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પાપ મહાવિદેહમા અરહત ભગવાનો પાપ મહાનતવાળા અને પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા પાપોલા અને છેલ્લા એ બે અરહત ભગવતો પાપ મહાનતવાળા તથા પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, આદીના અરહત ભગવતો ચાર મહાનતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે વળી પાપ મહાવિદેહમા પણ અરહત ભગવતો ચાર મહાનતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જળુદીપ નામે દીપના ભારતવર્ષમા આ અવસર્પિણીમા દેટલા તીર્થ કયા થયા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચોવીશ તીર્થ કરો થયા છે અપભ, અનિત, સભવ, અભિનદન, સુમતિ, સુપ્રભ, સુપાર્થ,

૧ એ બે વસ્તુઓ પાર્થના સિદ્ધાંતથી જુદી પડતી મહાવીરતા માર્ગની વિરોધતાઓ છે પાર્થ ચાર મહાનત જ ઉપદેશતા બ્રહ્મચર્યને અપરિગ્રહમા સમાવી લેવામા આવતું અને પ્રતિક્રમણુ પણ હ મેશ કરવાને બદલે પ્રસંગ આવ્યે જ કરવામા આવતું.

શરી-ચક્રમ, પુષ્પ ત-સુવિધિ શીતલ, યેવામ વાસુપૂર્ણ,
વિમલ અનત ધમ શાન્તિ કુલુ, અર, મસ્તિ મુનિસુતવ,
નમિ નમિ પાશ્વે અન વધમાન ૧

ઔ — હં ભગવન્ ! એ એનીય તીર્થકરેભ્યાં ૨૬
જિન્નાતરોમા કયા જિન્ના અતરમાં કાસિક ૨ મુતનો વિચ્છ
કલી છે ?

મ — હં મૌતમ ! એ ૨૭ જિન્નાતરોમા પદ્ધતિ અને
ઉત્તમાં આદિ આદિ જિન્નાતરોમા કાસિકમુતનો અવિચ્છે કલી
છ અને વચસા માત જિન્નાતરોમા કાસિકમુતનો વિચ્છે કલી
છ હૃદિવાસ્ના વિચ્છે તે બધામ જિન્નાતરોમાં કલી છે

ઔ — હં ભગવન્ જલુદીપ નામે દાપના ભારતવરમાં
આ અવસ્થાપિણીમા આપ દેવમુખિયનું પૂર્વમત મુત કેટલા
કાળ મુધી રહેશે ?

મ — હં મૌતમ ! એક દળર વપ મુધી રહેશે.

ઔ — હં ભગવન્ ! બાકી બધા તીર્થકરેભ્યાં પૂર્વમત
મુત કેટલા કાળ મુધી રહેશે ?

મ — હં મૌતમ કેટલા તીર્થકરેભ્યાં અખ્યાતા કાળ
મુધી અને કેટલાકનું અખ્યાત કાળ મુધી

૧ તેમનાં જ મતવાનાદિ ગરિ સુબ્ધિ આ માવાર્ત
પ્રાચીન પુસ્તક પા. ૧૭૭

૨ એનાં અખ્યાતનાદિ કાળે—દિવસ અને રાત્રીના પહેલા તથા
ઉત્તરા પ્રદેશ જ વર્ષ સહે તે આચાર્યાનાદિ કાલિક કુલ કહેવાય
છ અને એના અખ્યાતનાદિ બધા કાળે વર્ષ ગરે તે દસેશવિનાદિ
કાલિક કુલ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જશુદ્રીપ નામે દ્વીપના ભાગતવર્ષમા આ અવસર્પિણી કાળમા આપ દેવાનુપ્રિયનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

* મં—હે ગૌતમ ! એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેવી રીતે ભાવી તીર્થકરોમાના છેલ્લા તીર્થકરનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! કાશ્યપ દેશના ઋષભદેવ અર્હતનેા જોટલો જિનપર્યાય કહ્યો છે, તેટલા (હજાર વર્ષ ન્યૂન લાખ પૂર્વ)^૧ વર્ષ સુધી

ગૌં—હે ભગવન્ ! તીર્થ એ તીર્થ છે કે તીર્થકર તીર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્ય તીર્થકર છે, પરંતુ ચાર પ્રકારનો અમણુપ્રધાન મધ સાધુ, સાધ્વી, આવજ અને શ્રાવિકા, તે તીર્થરૂપ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રવચન એ પ્રવચન છે કે પ્રવચની એ પ્રવચન છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્ય પ્રવચની (પ્રવચનના ઉપદેશજ) છે, અને દ્વાદશાગ ગણિપિટક (આચારાગાદિ ૧૨ અગ્રથ) પ્રવચન છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આ જે ઉગ્રકુલના, ભોગકુલના, રાજન્યકુલના, ઇન્દ્રવાકુલના, જ્ઞાતકુલના અને ઘૌરવ્યકુલના ક્ષત્રિયો આ ધર્મમા પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ કરીને આદ્ પ્રકારના કર્મરૂપ ગ્જોમલને ધુએ છે, તેઓ ત્યાર પછી મિદ્ધ

શાવ ૭ અને સવ દુષ્પનો અંત કરે છે ।

મ—હા યૌતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવલોકમાં
વેવણે ઉત્પન્ન થાય છે

—સતક ૨ ઉદે ૬

૫

જો —હે ભગવન ! જમુનીપ નામના દ્વીપમાં આ
અવસર્પિષ્ઠીમાં ઉત્તમ અર્થોને પ્રાપ્ત મુરમુરના કાળમાં
ભારતવર્ણનો આકાર અને આવેળો આવિભાવ કેવા હતો ?

મ —હે યૌતમ જ્ઞાનિભાગ મુદ્ધ સમ હોવાથી
મણીય હતો, તે જોમકે અધિષ્ઠિત પુષ્કર-તમ્બાનું મુખપુટ -
હોય તેવો ભારતવર્ણનો જ્ઞાનિભાગ હતો. [અહીંથી આગળ,
શ્વાશ્વત્ત્વમિતમસૂત્રમાં ઉત્તરકુરુના વણનમાં આવેલી વિમલો,
જેની કે જ્ઞાનિભાગમાં સ્વેદા વણ અને મહિષોના પાંચ
વણ સુરભિ યૌધ, કોમળ સ્પષ્ટ સારા સ્વદ વાવ વજેરે,
વાવ વજેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપવતાદિ ઉત્પાતપવતાદિ
અમિત હસાસનાદિ હવાસુહાદિ અને સદાપદ્મકદિનું વણન
સમશ્ચ લેણુ-એમ રીકાકાર કહે છે] તે કાળમાં ભારતવર્ણમાં
તે તે દેહીમાં કુલ અને વિકુલથી વિશુદ્ધ વણમુદ્રો તથા (ત્યાંથી
માંડીને) ૭ પ્રકારના માણસો હતા તે જોમકે ૫૬ મમલ
અખવાળા કસ્તૂરી સમાન અખવાળા, મમલ વિનાના, તેજસ્વી
અને રૂપાળા, સદનશીલ તથા ઉતાવળ વિનાના (સનેશરી)

૧ જિ પ્રકારનાં વણુનો જુદા જુદા પ્રદેશના તે તે બલના
વણુનો અરે સમાન એવાં જ હોઈ તેમની વિચલેમાં મહત્ત્વ
હ્યું ન હોવાથી અહીં જણાવી નથી.

ગૌં—હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે, તે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે

—ગતક ૬, ઉદ્દે ૭

૬

ગૌં—હે ભગવન! જળુદ્રોપ નામે દ્રોપમા ભાગ્યવર્ધને વિષ્ણુ આ અવસર્પિણીમા દુપમાદુપમા કાલ અત્યત ઉત્કટ અન્યથાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ધનો આકાર અને ભાવેનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે?

મં—હે ગૌતમ! હાહાભૂત (જે કાળે દુખી લોકો 'હાહા' શબ્દ કરશે), ભભાભૂત (જે કાળે દુખાર્ત પશુઓ ભા ભા શબ્દ કરશે), અને કેલાહણભૂત (જ્યારે દુખપ્રીણિત પક્ષીઓ કેલાહણ કરશે) એવો ને કાલ થશે તાલના પ્રભાવથી વણા કડોર, ધૂળથી મેલા, અસહ્ય, અનુચિત અને બધેર વાયુ, તેમ જ સર્વત્ર વાયુ (ભમરિયા વાયુ) વાશે આ કાળે વાગવાર ચારે બાજુએ ધૂળ ઊડતી હોવાથી ગળથી મલિન, અને અધકાર વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધૂમાડા જેવી ઝાખી દેખાશે કાલની રક્ષતાથી સ્વર્ગે અધિક શીતતા આપશે અને સુર્યો અત્યત તપશે વળી વાગવાર ઘણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ ગમવાળા, ખાગ, ખાતર સમાન (ખાટા) પાણીવાળા, અગ્નિની માથે દાહક પાણી વાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરસાવનાગ કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેવ, વિષમેધ તથા વ્યાધિરોગ-વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રુચે નહીં તેવા પાણીવાળા મેઘો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે તેથી ભાગ્યવર્ધમા ગામ-નગર વગેરે ઠેકાણે ગ્રેહો મનુષ્યો, ચોપગા, ખેતર,

તમ ૧ મામ અને ૧ મધ્યમા આતના જમમ છવે તથા જ
મધારના રણા ગુરુઓ સતાઓ વેલગીઓ પામ મગી
વમરે કરે વનેરે સાચી વમેરે તથા મવાદા અને અકુરાદિ
ગુણવત્તપતિઓ નાસ પામશે. વેનાડખ^૧ સિવાવના પવતો
૫ મરો ધૂળનાં છાયાં મથશે. તથા ૨૧ વિનાની શ્રમિઓ
નાસ પામશે. નેના અને સિંધુ સિવામ પાણીના ગદાઓ
ખાજીઓ તથા દુમમ અને વિમ શ્રમિમાં ગદા છાયાં અને
નીચા મથશે મગ્યા થશે.

તે વખતે બારનવરની શ્રમિ પશુ અગાર જે
છાણીના અગ્નિ જેવી અગ્નીજાત, તરી મથેલ કડાવા જેવી,
અગ્નિ સરખી અદુ ૨ ત્વાગી અદુ હીચાવાળી, અદુ સેવાગ-
વાળી પશુ કાઠવાળી અને પ્રાણીઓનાં આશરું શુભ
થડે તરી થશે.

તે વખતે બાગ્તવાના મનુષ્યો અરામ રૂપવાળાં,
અરામ વધુવાળાં અરામ મથવાળાં કુદ રમવાળાં અરામ
પસવાળાં અનિદ્ર અમનદ્રા, મનને ન મમે તેવા લીન
સ્વસ્વાળાં લીન અસ્વાળાં અનિદ્ર સ્વસ્વાળાં મનને ન મમે
તેવા સ્વસ્વાળાં, જેનાં વચન અને જામ અત્રાલ છે એવાં
નિસંગ્ગ કુદકષ્ટ કસક વધ, બધે અને વેરમાં આસક્ત
મમોહાનુ ઉચ્છેદન કરવામાં મુખ્ય અકાચ કરવામાં
નિત્ય તત્પર, માતપિતાદિને અવસ્થ કરવા ચોખ વિનયથી

૧ અસ્તદેવના મધ્યમાં આવેલો કહેવાતો પવત. પુસ્તક
લિખવત પર્વત ઉપરથી નીકળેલ જંબા અને સિંધુ નદીઓ એ
પર્વતની છાયામાં થઈને રહિણીય અસ્તર્થ થાપલ થાય છે.

રહિત, બેડાળ રૂપવાળા, વધેલા નખ-કેશ-દાદી-મૂઝ અને
 રોમવાળા, કાળા, અત્યંત કઠોર, ગ્યામવર્ણ વાળા, છટા
 કેશવાળા, ઘોળા કેશવાળા, બહુ આયુષી બાધેલ હોવાને
 લીધે દુર્દર્શનીય રૂપવાળા, વાકા અને કરચલીઓવાળા
 પ્રત્યેક અગયુક્ત, વૃદ્ધાવસ્થાયુક્ત પુરુષ જેવા, છટા અને સડી
 ગયેલા દાતની શ્રેણિવાળા, બચકર એવો ડોક પાછળનો ભાગ
 અને મુખવાળા, વિપમ નેત્રવાળા, વાકી નાસિકાવાળા, વાકા
 અને વલિઓથી વિકૃત થયેલા, બચકર મુખવાળા, ખસ અને
 ખંગળથી વ્યાપ્ત, ઠંણુ અને તીકણુ નખો વડે ખજવાળવાથી
 વિકૃત થયેલા, દરાજ-કોઢ-અને ડરોળિયાવાળા, ફાટી ગયેલ
 અને કઠોર ચામડીવાળા, વિચિત્ર અંગવાળા, જિષ્ટાદિના જેવી
 ગતિવાળા, માધાના વિપમ બુધનવાળા, યોગ્ય ધ્યાને નહી
 ગોઠવાયેલ તથા છટા દેખાતા હાડકાવાળા, દુર્બલ, ખરાબ
 બાધાવાળા, ખરાબ પ્રમાણુવાળા, ખગળ આકૃતિવાળા, ખગળ
 રૂપવાળા, ખરાબ ધ્યાન અને આસનવાળા, ખરાબ
 શય્યાવાળા, ખગળ ભોજનવાળા, જેઓના પ્રત્યેક અંગ અનેક
 વ્યાધિઓથી પીડિત છે તેવા, અખલનાયુક્ત વિદ્વેલ ગતિવાળા,
 ઉત્સાહરહિત, મત્વરહિત, વિકૃત ચેષ્ટાવાળા, નેજરહિત, વારંવાર
 શીત, ઉષ્ણ, અને કઠોર પવન વડે વ્યાપ્ત, જેઓના અંગ
 ધૃળ વડે મલિન અને રજ વડે વ્યાપ્ત છે એવા, બહુ ક્રોધ, માન
 અને માયાવાળા, બહુ લોભવાળા, અશુભ દુ ખતા ભાગી,
 પ્રાય ધર્મસજ્જા અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ, વધારેમા વધારે એક
 હાથ પ્રમાણુ સરીરવાળા, વધારેમા વધારે સોળ અને વીશ
 વર્ષના આયુષવાળા, પુત્રપૌત્રાદિ પરિવારમા અત્યંત સ્નેહવાળા
 (વણા પુત્રપૌત્રાદિનું પાલન કરનારા), બીજના જેવા, અને

બ્રહ્માજીવ એવાં મનુષ્યોના બહોળા કુટુંબો ગયા, અને મિત્ર
એ બે મહાનદીઓ. અને વૈતાલન પરતનો આશ્રમ કરીને
દરબા રહેવારા થશે.

મૌ — 'હ બગવન્' તે મનુષ્યો જેવા પ્રકારનો આદાર
કરમે ?

મ — 'હ ઔતમ' તે કાલે અને તે સુખે રથના ત્રણ
ગેટલા વિસ્તારવાળી ગયા અને સિંહુ એ મહાનદીઓ
રથની ખરીતે પેસવાના હિંદુ ગેટલા બાગમાં પાણીન વહમે
તે પાણી ધણા માછલા અને કાચના વજેરેથી ભરેલું હશે
પણ તેના પછે પાણી નહિ હોય. ત્યારે તે મનુષ્યો સુખ
લેખા પછી એક મુદતની અંદર અને મુખ આશ્રમના પછી
અક મુદતમાં પોતપોતાના દરોમાંથી બહાર નીકળશે અને
માછલા તથા કાચના વજેરેને જાણીતમાં દાઢમે પછી દાઢ
અને તડકા વડે બહાર અલેલા માછલા અને કાચના વજેરેથી
તેઓ એકવીસ હજાર વધુ સુખી આશ્રવિકા કરતાં ત્યા
સેમ.

પરચૂરણ વિભાગ

૧. ચાલતું ચાલ્યું કહેવાય

૧

વિવગ્ણ મહાવીરના મમયમાં જે અનેક દાર્શનિક હતા, તેના જમાલિ નામના મહાવીરના બાણેજ પણ એક દાર્શનિક તરીકે હતા. મહાવીરનો આગમ અનેકાતવાદપૂર્ણ છે, એટલે તે એક જ પદાર્થને પણ અનેક પ્રદર્શના દૃષ્ટિએથી બિલ બિલ રૂપે જોઈ શકે છે. જમાલિ અને મહાવીર વચ્ચે જે એક આબતમા મતભેદ હતો એમ જણાય છે, તેનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે. એક શાળવીને આપણે સૂતર આપી વણવાનું કહ્યું. તે શાળવીએ કપડું વણવાનું શરૂ પણ કર્યું. પત્ની જે ચાર દિવસ માદ આપણે તેને પૂત્રીશું કે સૂતરનું શું થયું ? ત્યારે તે કહેશે કે કપડું વણાયું.

છ ખરી રીતે તો હવે પૂરું કપડું વણાયુ નથી છતાં સાકમ્ય તેવો વ્યવહાર આજે છે

આ પ્રમથમા ત્માસિનું મત-જ એવું છે કે સાળવીનું કપડું જનને તેને સાચું માની વ્યવહાર કરનાર સમસ્ત લોકો ખાટો છે કારણકે કપડું પૂરું વણાયુ નથી છતાં સાળવી જન લોકો કપડું વણાયુ છે એમ માને છે મદાતીરનો મિદ્ધાત્વ એવો છે કે સાળવીનું વસ્ત્ર-જ અને લોકમત જનને તાત્કાલ પડે છે પારમર્થિક દૃષ્ટિએ (નિમગ્નપથી) કપડાનો મુખ્ય જાન વણાવો હોય તો પણ કપડું વણાયુ એમ બોધવામાં અસત્યતા નથી જોકે વ્યવહારનવધી તો પૂરું કપડું વણાય ત્યારે જ કપડું વણાયું કહેવાય. જ્ઞાસિના મનનું નામ ગદગદદૃષ્ટિ છે કારણ જલ્દ-તરૂન પૂરું-થયું જ ન ત્યારે જ તેનું જન કાલ કહ્યું છે મરિ જે મત-જ જલ્દ જાગ્યા - મુક્ત જાનમાં - જન હોય તે જલ્દ જ કહેવાય

ગો — જમવળા જે આમનું હોય તે આમું કહેવાય

મ — હા માત્ર આમનું હોય તે આમું કહેવાય

ગીતામાંથી કપડું વણાવું હોય ત્યારે પ્રથમ તનુનો પ્રમેયકાળ જલ્દ થયો તે સાચી જ કપડું વણાવું એવો વ્યવહાર સારો થાય છે જો પ્રથમ મનને પણ પ ઉત્પન્ન થતા નથી એમ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ મનની પરાધિકારી ક્રિયા નિષ્ફળ મર્ધ મળાય. કારણકે ઉત્પન્ન થતા પરાધિકારી ઉત્પન્ન કરવાને મરિ જ ક્રિયાઓ હોય જ અને ક્રિયા નિષ્ફળ ગેરલા છતાં કાલ ન થાય તો

તે ક્રિયા નકામી ગણાય છે નો પછી પટ જેમ પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ ઉત્તર સમયેને વિષે પણ ઉત્પન્ન ન જ થવો જોઈએ. ઢાગણુંકે ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓમા શુ વિશેષતા છે કે, જેથી પ્રથમ સમયની ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થાય અને ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓથી થાય ?' તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અત્ય સમયે આપણે પટને ઉત્પન્ન થયેલો જોઈએ છીએ, ત્યારે ને પટને અત્ય સમયની પહેલા આદિ દરેક સમયમા અશે અશે ઉત્પન્ન થતો માનવો જ જોઈએ અર્થાત્ ઉત્પન્નમાન પટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ મતવ્ય નિર્વિવાદ છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૧, ૧૦

૨

રાજગૃહનગરમા ગુણશિલક ચૈત્યની આસપાસ થોડે દૂર ઘણા અન્યતીર્થિંગ ગહેતા હતા તેઓ ભગવાનના ચવિરોને આવીને કહેવા લાગ્યા કે, “તમે અસયમી અને પાપી છો ઢાગણું કે તમે અદત્ત (કોઈએ નહિ આપેલ) પદાર્થનું ગ્રહણ કરો છો, અદત્ત પદાર્થને ખાઓ છો અને અદત્તને ખાવો છો. કારણ કે તમને આપવામા આવતો પદાર્થ જ્યાં સુધી પાત્રમા પડ્યો નથી, તેવામા વ્યભાષી કોઈ તે પદાર્થને લઈ લે, નો દાતા ગૃહસ્થના પદાર્થનું અપહરણ થયું કહેવાય, પણ તમારા પદાર્થનું અપહરણ થયું ન કહેવાય માટે તમે અદત્તનું ગ્રહણ અને ભોજન કરો છો એમ કહેવાય. અને તે કારણે તમે જરૂર અસયમી છતાંદિ છો.”

ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને કહ્યું કે હે ભાઈ !
 અમારા મતમાં^૧ અપાર્ત તે અપાર્ત મહત્ત્વ કરાતું ન
 મહત્ત્વ કરાતું અને પાત્રમાં ન અપાર્ત તે ન અપાર્ત છે તેથી
 હે ભાઈ ! અપાર્ત પદાથ આ મુખી પાત્રમાં નથી પણ
 તેવામાં વર્તમાન કેઈ પદાથનો તે અપહાર કરે તો તે
 અમારા પદાથનો અપહાર થશે એમ કહવાય માટે અમે
 ઘાતું ૧ મહત્ત્વ કરીએ છીએ અને બોજન કરીએ છીએ
 નથી અમે અસમમી વગેરે નથી

— સતક ૮ ઉદે ૩

૨ કેટલા મતો છે ?

અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા છવા જેને વિષે ૬
 ન સમવસરથી — મત અથવા નિત્ય કહેવાય છે

મૌ — હે ભગવાન કેટલા નમન્યમરણો — મતો
 દર્શાવે છે ?

મ — હે મૌલના ચાર સમવસરણો કલા છે
 ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી

વિવરણ આ મતના સંબંધે સ્થિતિર હકીકત મળી
 શકતી નથી સૂચકતાનું સૂચના પ્રથમ મુત્તરકષેતા ભાગમાં
 સમવસરથી અધ્યયનમારે આ મતોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

૧ મૂલમાં તો પદા અન્યતીર્થિતો ત્યારે મતે અપાર્ત
 તે અપાર્ત નથી માટે તમે કોઈ જાણેના આદેશ ૬ છે
 કલા અપાર્ત જેનું કોઈ જાણે તેમાં મત કપર પ્રમાણે કોઈથી
 પદામાં આ જાણેને પણ એમ કહી કોઈ

૨. જ્ઞાન આ માત્રનું સંબંધમાં પુસ્તક પા. ૧૩૪

છે ? પરંતુ તે ઉપરથી તેમની એકસ માન્યતા શી હતી તે સ્પષ્ટ બાણી શકાય નથી. તેપણુ એટલું બાણી શકાય છે કે ક્રિયાવાદી વગેરે સ્વતંત્ર મતો નહીં હોય, પરંતુ મહાવીર ભગવાનના સમયમા જે મતો પ્રચલિત હતા, તે બધાનો પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારમા સમાવેશ કર્યો હશે.

૧ ક્રિયાવાદી આ મનોની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યા છે. પ્રથમ વ્યાખ્યા પ્રમાણે, કર્તા સિવાય ક્રિયા સંભવતી નથી, માટે ક્રિયાના કર્તા તરીકે આત્માના અસ્તિત્વને માનનાર ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, ક્રિયા પ્રધાન છે, અને જ્ઞાનનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી એવી માન્યતાવાળા ક્રિયાવાદી છે. ત્રીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વને માનનારા ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. ક્રિયાવાદીના કુલ એવી પ્રકાર કહેવાય છે.

૨ અક્રિયાવાદી તેઓનું મતવ્ય એ છે કે, કાંઈ પણ અનવસ્થિત પદાર્થમા ક્રિયા હોતી નથી જે તેમા ક્રિયા હોય, તે તેની અનવસ્થિતિ ન હોય. માટે ક્રિયાના અભાવને માનનારા અક્રિયાવાદી છે. અથવા, ક્રિયાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર ચિત્તશુદ્ધિ જ આવશ્યક છે—એવી માન્યતાવાળા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અથવા જીવાદિના નાસ્તિત્વને માનનારા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અક્રિયાવાદીના ૮૪ પ્રકાર કહેવાય છે.

૩ અજ્ઞાનવાદી ‘અજ્ઞાન એમરૂપ છે, ડારણુકે જ્ઞાનથી ઝર્મનો ત્રીન બધ થાય છે, અને અજ્ઞાનપૂર્વક ઝર્મબધ.

૧ તથા જુઓ આચારામ દીન, અખ્યં ૧, દેદેવ ૧, પૃં ૧૬

નિરજ થાય છે — એવી માન્યતાવાળા અજ્ઞાનવાદી કહેવાય છે તેમના સડસડ પ્રકાર છે

૪ વિનયવાદી સ્વગોપવર્ગોદિ એમનું કારણ વિનય છે — એમ વિનયન જ પ્રધાનપણે માનનારા અને તેને કેટલીક પણ નિમિત્ત સિંમ આમાર કે સાએ નથી તે વિનયવાદી કહેવાય ૩ તેમના બીજી પ્રકાર છે *

મૌ — દે ભગવન્ ! મેસ્માયુક્ત જીવો કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — હ મૌતમ આરે વાદ વાળા દોષ.

મૌ — દે ભગવન્ ! સમ્યારહિત જીવો કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — હ મૌતમ તેઓ કિયાવાદી દોષ ? તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાસિકરે જીવો ક્રમસા નજુન વાદવાળા દોષ છે મુક્ત-પાસિકો આરે વાદવાળા દોષ સમ્યન્દરિ જીવો કિયાવાદી જ દોષ મિ માદરિ જીવો છેત્રા તજુ વાદવાળા દોષ સમ્યન્દરિ જીવો અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી જ દોષ

* આ આરે વર્તી પ્રિયાવાદીના ઉ; કર્યા બહી કિયાવાદી જવારના અન્વિતવને માનવા હોવાથી સમ્યન્દરિ બલુવ.

૧ કારણકે અધોમિતેવહિ અને સિદ્ધા જ અધોસ્વ દોષ છે નમ્યેરે તે કિયાવાદના હેતુમત વચારિયત દ્રવ્યસ્વરૂપનું જ્ઞાન દોષ છે

૨ એમને અપ પુરજકાવત એટલો સમય સસારમાં જરૂરમાનું છે તે છેવો અને અને તેની અદર પ્રાપ્તિ અપાનું છે તે સમ્યપાસિકા બુદ્ધિ થા. ૨૪ ગોષિ ૧

૩ કારણકે તેઓ તારિયક પન્ નથી કે અસ્તિક પન્ નથી.

પાય જ્ઞાન વાળાઓમાંનો દરેક ક્રિયાવાદી જ હોય પરંતુ
તથા અજ્ઞાનવાળા હોય પછીના તથા વાદવાળા હોય ?

નૈરયિકા ચારે વાદવાળા હોય પૃથિવીકાયિકા માત્ર
અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી હોય? એમ જ ચતુરિદ્રિય
મુધીનું ક્ષણ

ગૌ-—હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી હોય કેનું આયુષ્ય
આધે ?

મ-—હું ગૌતમ ! નૈરયિક અને તિર્થંચરોનિકનું ન.
આધે, પણ મનુષ્ય અને દેવનું આધે દેવનું આધે તે
ધૈર્માનિકનું જ આધે.

અક્રિયાવાદીઓ નૈરયિકથી માડીને દેવ મુધીનું આધે
એ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી વિષે પણ જાણવું
ક્ષેપ્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું આધે
કૃણ્ણક્ષેપ્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્યનું આધે કૃણ્ણક્ષેપ્યાવાળા
અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈરયિક, તિર્થંચર,

૧ એ પ્રમાણે મૂળમાં સહાઓવાળા, નોસહાવાળા,
વેદવાળા, કપાથી, યોગવાળા, ઉપયોગવાળા વગેરેના ઉલ્લેખો છે.
પણ તેમાં મૃતિની કસરત સિવાય બીજું મહત્ત્વ નથી તેથી
આહી તે બધા હતાયા નથી

૨ તેઓ મિત્યાદષ્ટિ છે તેથી તેઓ અક્રિયાવાદીઓ અને
અજ્ઞાનવાદીઓ જ હોય કોઈ પણ વાદનો અભાવ હોય તે પણ
તે બે વાદને યોગ્ય હોવો પરિણામ સહજ છે મૂળમાં આ
ઉપરાંત અન્ય ચોનિઓના પણ ઉલ્લેખ છે

૩ જ દેવો અને નારકો છે તેઓ મનુષ્યનું, અને મનુષ્યો-
તમા પ'ચે દ્વિયતિથ'ઓ દેવોનું બાવે

દેવ અને મનુષ્યનું જાણે. એ જ નીલ અને કાપોત માટે પક્ષી જાણતું તેજોદેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદીઓ મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. તેજોદેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદીઓ તિર્થંક મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. ન જ પ્રમાણે તેજોદેસ્થાવાળા અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદીનું પક્ષી જાણતું. તથા તેજોદેસ્થા પ્રમાણ પક્ષી અને શુદ્ધવાળાનું પક્ષી જાણતું સેધ્યારહિત છત્રો કોઈનું આશુર નથી જાણતા.

કૃષ્ણપાક્ષિક અક્રિયાવાદી ચારે પ્રકારનાં જાણુર જાણે. કૃષ્ણપાક્ષિક અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પક્ષી ચારે પ્રકારનાં જાણુર જાણે. શુદ્ધપાક્ષિક મનુષ્ય અને દેવનું જાણે.

મમ્બમ્દહિ ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. મિ વા દહિ ચારે પ્રકારનાં જાણે. સમ્બમ્મિધ્યાદહિ અજ્ઞાનવાદી કોઈનું ન જાણે. મમ્બમ્મિધ્યાદહિ વિનયવાદી કોઈનું ન જાણે.

જ્ઞાની મતિજ્ઞાની સુમજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. મનઃવશવજ્ઞાની (ક્રિયાવાદી) દેવનું (વમાનિકનું) જાણે. કેવલજ્ઞાની કોઈનું ન જાણે.

ક્રિયાવાદી નરવિકો મનુષ્યનું જાણે. અક્રિયાવાદી નરવિકો વિનય અને મનુષ્યનું જાણે. અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી ન વિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાવિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે. અજ્ઞાનવાદી પૃથ્વીકાવિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

૧ દેવદાસવશ પૃથ્વીકાવિકો પ્રભુ વશને તેજોદેવદાસો કોઈનું ન જાણે. ક્રિમ કહેતો દાસજી કે તે દેવદાસ તેજોદેવદાસવશિ પૃથ્વી વશ પદેવો દોષ છે અને ક્રિયાવશવશિ પૃથ્વીવશ વળી જ

કેટલા મતો છે ?

ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ, દેવનુ બાધે અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારના બાધે કૃષ્ણસેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ કોઈનુ ન બાધે ? કૃષ્ણસેસ્થાવાળા, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારનુ બાધે તેમજ નીલ અને કાપોત સેસ્થાવાળા પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોનુ પણ જાણુ તેજેસેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો વૈમાનિક દેવનુ જ બાધે પરંતુ તેજેસેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિયતિર્થંચો દેવ, તિર્થંચ અને મનુષ્યનુ બાધે એમ જ પદ્મ અને શુક્લવાળાનુ પણ જાણુ

સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકન જ બાધે મિથ્યાદષ્ટિને કૃષ્ણ-પાક્ષિકોની જેમ જાણુવા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ એક પણ ન બાધે ૨

પરમવત્તુ આયુષ બધાય છે અપુકારિક અને વનસ્પતિગાયત્રુ પૃથ્વીભયિક પ્રમાણે જ જાણુ અગ્નિભય અને વાયુભય તિર્થંચનુ જ બાધે જે ઇદ્રિયથી ચાર ઇદ્રિય સુધીના પણ પૃથ્વીભય પ્રમાણે જાણુવા પણ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમા તેઓ એક પણ આયુષ નથી બાધતા નરણ કે તેમને તેનો કાળ અરૂપ હોય છે

૧ કારણ કે ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના પરિણામવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ આયુષનો બધ નથી નરતા અને તેજેલેશ્યાદિ શુભ પરિણામવાળા હોય છે ત્યારે જ દેવજ વૈમાનિકાયુષનો બધ કરે છે

૨ આમ આ ઉપરાંત અન્ય લાગે નિગ્તાર મૂળમા છે

મો — 'હે ભગવન્' શુ ક્રિયાવાદી જો ભવસિદ્ધિ કે
કે અભવસિદ્ધિ ?

મ — 'હે જોતમ' તેઓ ભવસિદ્ધિ છે નાશીના
તત્ત્વ વાદી બને છે ?

— સતક ૩ ઉદ ૧

૩ દુષ્ટ્યના પ્રકાર

જોતમ — 'હે ભગવન્' દુષ્ટ્યના કેટલા પ્રકાર કહેવ છે ?

મ — 'હે જોતમ' ૭ પ્રકારે દુષ્ટ્ય કહેવ છે ૧. અદુષ્ટ્ય,
દુષ્ટ્ય કાષ્ઠ ભવ ભાવ અને સંસ્થાન દુષ્ટ્ય.

૧. એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે દ્રવ્યથી દુષ્ટ્ય છે

૨. આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલ પુદ્ગલ એક પ્રદેશમાં
રહેલ પુદ્ગલ-વની સાથે દેવથી દુષ્ટ્ય છે

૩. એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલદ્રવ્ય, એક સમયની
સ્થિતિવાળું પુદ્ગલની સાથે કાલથી દુષ્ટ્ય છે

૪. નારક જીવ નારકની સાથે ભવરૂપે દુષ્ટ્ય છે

૫. એકગુણ કાળા વસ્તુવાળું પુદ્ગલ દ્રવ્ય એકગુણ
કાળા વસ્તુવાળું પુદ્ગલ-વની સાથે ભાવથી દુષ્ટ્ય છે

૬. પરિમણી સંસ્થાન પરિમણ સંસ્થાન સાથે
સંસ્થાન વડે દુષ્ટ્ય છે

— સતક ૧૪ ઉદે ૭

૧. અહીં પાંચે દેશનાના જ્ઞાતેશના કલાવનાના
પરેરેના જ્ઞાતેશના કલાવનાના કલાવનાના કલાવનાના

૨. સંસ્થાન કોઈએ જ્ઞાતેશનિરૂપ. તેના જ્ઞાતેશના જ્ઞાતેશના
અને જ્ઞાતેશના જ્ઞાતેશના જ્ઞાતેશના જ્ઞાતેશના જ્ઞાતેશના

૪ પરચૂરણ બાબતો

૧

ગૌં—હે ભગવન! હમેશાં સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય - અપૂકાય (એક જાતનું પાણી) માપપૂર્વક પડે છે ?

મં—હા ગૌતમ! પડે છે તે જગ્યે પડે છે, નીચે પણ પડે છે, અને તીરછે પણ પડે છે

ગૌ—હે ભગવન! તે સૂક્ષ્મ અપૂકાય, આ મામાન્ય મધુસ અપૂકાયની (પાણીની) માથે પરસ્પર સમાયુક્ત થઈને સામાકાળ સુધી રહે ?

મં—ના ગૌતમ! તે શીઘ્ર નાશ પામી જાય છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૬

૨

ગૌં—હે ભગવન! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમા પરિણમે, અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમા પરિણમે છે ?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન! તે શુ પ્રયોગથી—જીવના વ્યાપારથી તેમ પરિણમે છે કે સ્વભાવથી ?

મં—હે ગૌતમ! તે પ્રયોગથી અને સ્વભાવથી એમ બંને પ્રકારે પરિણમે છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

૩

ગૌતમં—હે ભગવન! જાણુદ્રીપમા આ ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીના કાળમા કેટલા કુલકરો થયા ?

મ —હે ઝોતમ ! સાત કુસકરો થયા વિમલવાહન,
અમુખમાન મસોમાન, અભિમદ્ર પ્રસેનજિત મરુદેવ,
અને નાભિ ?

વિવરણ આ અવસ્યપિણ્ડીના પ્રથમ સુખમસુખમા નામના
આ આ શ્રેષ્ઠ સુખી હતા તેમનામા રામ રાજા કે નાતજાત
નહોતાં બધા સમાનભાવે વસતા, એમને કશી શીજ મદિ
પ્રમલ્લ કરવો પડતો નહોતો. કારણ કે કમ્પવક્ત્રી તેમને બધી
શીજે આપતા બધાં બાળક (શ્રી-પુત્રવતી) મુગસપે
અવતરતા અને તે બે જ પતિવત્સવી થતા. હજુ દિવસમ્મ તો
તેમને માળાપતી સભાળની જરૂર રહેતી નહીં. કમ્પવક્ત્રી
ફળ પછુ તેમને ત્રણ ત્રણ દિવસે આર્વા પડ્યાં. ત્યાર પછીના
મુઠા આરામ વસ્તુશ્રિતિ જમડી મર્ષ ફળ તેમને બે બે
દિવસે આવા પડ્યાં; અને બાળકોને મેદા થતાં ૬૪ દિવસ
સાગતા. પરંતુ બહી સુધી મરીને તેઓ દેવપણે જ
જાણતા. પરંતુ પછીના સુખમકુ ઇમા આરામ વસ્તુશ્રિતિ
વધુ જમડી. બાળકો ૭૬ દિવસે મેદા થતાં મરીને પછુ
ત્યારે નતિએ જ મર્ષ ફળ રાજા આવા પડ્યાં મુખ્યોના
સહયુક્ત થટયા અને તેઓની માનસિક શક્તિએ જમડવા
સાગી તેથી કાવડાની જરૂર પડવા સાગી તે વખતે
અનુક્રમે માતા કુસકર થયા અને તેમણે માનવજીવન માટે

૧. બહી પજ તીથ કરો તેમની માતાબિા પિતાબિા
અકવતીબિા તેમની શ્રીબિા વામુદેવો, જશ્વદેવો વામુદેવના
માત-પિતા વામુદેવના પ્રતિશત્રુઓ વચ્ચેને લગ્નની વિરોધનાથ
અવરણ પૂરતી શક્તિ સમર્થવાવસૂત્રમાંથી લેવી એક મૂળમાં
અભાવેલું છે

નિયમ બાધ્યા દિગ્બરો ૧૪ કુલકર માને છે, અને તેમને 'મનુ' પણ કહે છે યાજ્ઞલુક્યોમાં એ રીતે મનુષ્યોએ વ્યવસ્થા દાખલ કર્યાની હકીકત આવે જ છે ધીમેધીમે ક્ષત્રિયોએ ઓછા થવાથી તથા દરેક વસ્તુ માટે લડાલડી થવાથી અનુક્રમે દરેક કુલકરે મનુષ્યોને જમીનની મીમાઓ નક્કી કરી આપી, હાથીધોડા ઉપર બેસવાનું શીખવડાવ્યું, (પર્વતો અને નદીઓ થતા) પર્વત ઉપર ચડતા અને વહાણ બાધતા શીખવડાવ્યું, (નાળ સાથે બાળકો અવતરવા લાગતા) નાળ વધેરવાનું શીખવ્યું, વગેરે રસિક વર્ણન આપવામાં આવે છે એ છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર તે જ પ્રથમ તીર્થ દર ઋષભદેવ

ઋષભદેવને નાભિની સુઅનાથી જ ક્ષોદ્ધોએ રાજ બનાવ્યા પૃથ્વી ઉપર એ પ્રથમ જ રાજ થયા તેમણે જ પહેલી વાર પોતાના પુત્રપુત્રીના લગ્ન વખતે બેડલાના બાર્દ બહેન પગણાવવાની પ્રથા તોડી ક્ષત્રિય તેમના સમયમાં જ એકસાથે નિષ્કળ થવા લાગ્યા તેથી મનુષ્યોને ઉદરનિર્વાહ અર્થે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો ઋષભદેવે જ પોતાની પ્રજાને કુબારનું, દરજીનું, હાજમનું, ચિત્રકારનું અને વણકરનું એ પાંચ જામ શીખવ્યા (પાછલા શુભ આરાઓમાં મનુષ્યોને વાળ-નખ વધતા નહોતા) વળી એમણે એમને ખેતી, વેપાર અને રાક્ષસાની કળા શીખવી તેમ જ લિપિ, ગણિત અને પુરુષોની ૭૨ અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ પણ શીખવી તેમના મરણ વખતે જ અગ્નિસસ્કારની પ્રણાલી દેવોએ દાખલ કરી ત્યાં સુધી મડદને વનમાં જ મૂકી આવવામાં આવતું ઋષભના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ષ અને

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૪ થો

અન્યતીર્થિક-ખંડ

અન્યતીર્થિકો

૧

એક સાથે એક જ વેદ હોય

ગજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે

ધર્મકથાદિ પતી જવાથી લોકો વેરાઈ ગયા બાદ
ગૌતમમુનિ મહાવીર ભગવાનને આવીને પોતાની શકા પૂછે છે :

ગૌ—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો^૧ એમ કહે છે કે,
'કોઈ પણ નિર્ગ્રંથ મર્્યા પછી દેવ થાય તો, તો તે દેવ ત્યા
ખીજ દેવો સાથે કે ખીજ દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસેવન
ઢરતો નથી, તેમ જ પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની
સાથે પણ વિષયસેવન ઢરતો નથી પરંતુ તે દેવ પોતે જ
પોતાના નવા બે રૂપ કરે છે તેમા એક રૂપ દેવનું અને
ખીજ દેવીનું હોય છે તે પ્રમાણે બે રૂપ બનાવી તે દેવ
કૃત્રિમ દેવી સાથે વિષયસેવન કરે છે એ પ્રમાણે એક જ
એક જ ાળે બે વેદ અનુભવે છે પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ'
હે ભગવન્ ! એવું કેમ કરીને હોય ?

૧ અન્યના તીર્થને—માર્ગને—સિદ્ધાંતને—અનુસરનારા

મ — હે જીતમ ! એ લોકોનું એ બધું કહેવું ખોટું છે
 હું તો એમ કહું છું કે તે દેવ જીગ્મ દેવા સાથે તથા જીગ્મ
 દેવની દેવીઓ સાથે તેઓને વશ કરીને વિષયસેવન કરે છે
 અને પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ
 વિષયસેવન કરે છે પણ પોને પોતાના એ રૂપ બનાવીને
 વિષયસેવન કરતો નથી. એક શ્રવ એક સ્પર્શ એક
 વદ અનુભવ છે એ કહી નહિ.

— સતક ૨ ઉપે ૫

૨

કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે

મી — હે ભગવન ! અન્તર્ધર્મો એમ કહે છે કે
 મવ જૂઠાણો જે પ્રમાણે કર્મ બાંધ્યું હોય તે પ્રમાણે જ
 વેદના અનુભવે છે તે એમ શાથી છે ?

મ — હે જીતમ તેમનું તે કહેવું ખોટું છે હું તો
 એમ કહું છું કે દેહલાઠી છોડી કર્મ પ્રમાણે વેદનાને અનુભવે
 છે જ્યારે દેહલાઠી તથા જુદી વેદના અનુભવે છે

મી — હે ભગવન એ કેવી રીતે ?

મ — હે જીતમ ! તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના
 અનુભવે છે તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના અનુભવે છે અને તેઓ
 તેથી જુદી અનુભવે છે તેઓ તેથી જુદી અનુભવે છે ?

— સતક ૫ ઉપે ૫

૧ મહાવીરની જગ્યાએ હસી નવો પુલાસી નથી આવતો.
 રીક્ષાદાર હોય છે કે કર્મની સ્થિતિ વશ વપ્રેરમા પુરુષપ્રવલ્લભી
 દેહદાર કરી ગમત છે તેથી દેહલાઠી કર્મ પ્રમાણે જ વેદના
 નથી અનુભવતા.

૩

આર્દ્રા નચું દુઃખ જ નથી

ગી૦—જે ભગવત્ 'અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, 'નરે' એવા એકાંત દુઃખ વેદનાં અનુભવે છે ત એમ કહે દોષ !

મ૦—૧. ગૌતમ 'તથોત્તમ ન કલ્પ્યમાન છે કે એમ કહે છે કે, કેટલાકે એવા એકાંત દુઃખ વેદના અનુભવે છે, અને કદાચિત્ત નુષ્ણ પાશ્વ અનુભવે છે, ત્યારે કેટલાક એકાંત નુષ્ણ અનુભવ છે અને કદાચિત્ત દુઃખ અનુભવે છે વળી કેટલાકે કદાચિત્ત નુષ્ણ અને કદાચિત્ત દુઃખ એમ વિવિધ પ્રકારે વેદનાં અનુભવ છે

જેમકે નારદા એકાંત દુઃખ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ત નુષ્ણ અનુભવે છે ૧ તેવા એકાંત મુખ્યપ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ત દુઃખને અનુભવે છે ૨ ત્યારે પૃથ્વીકાયથી મારીને મનુષ્યો મુખીના એવા (કદાચિત્ત નુષ્ણ અને કદાચિત્ત દુઃખ એમ) વિવિધ પ્રકારે વેદના અનુભવ છે

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૪

એકાંતખાલ

ગી૦—જે ભગવત્ 'અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, 'ગિનોને મતે અમણો મર્વ પાપગ્યાનોમાથી વિગતિવાળા હોવાથી

૧ તીર્થ કરના જન્માદિ પ્રગમે તથા પૂર્વજન્મના મિત્ર દેવતા પ્રયોગ દ્વારા

૨. પરન્પર આહનનમા, અને પ્રિય વસ્તુના વિધોગાદિમા

પડિત કહેવાય છે અને મનસોપાસો કહે - એટલે કે અમુક
અંગે - વિરતિવાળા દેવાથી બાધપડિત કહેવાય છે ૫૨૫
૭ - અને એક પણ છવના વધની અવિરતિ છે તે છવ
બાધપડિત ન કહેવાયો જોઈએ તો કે અમવન' તેઓનું
આમ કહેવું મત્ત છે !

મ — હે ઔતમ તેઓનું આમ કહેવું મિથ્યા છે
દૂ તો એમ કહું છું કે નો છવે એક પણ પ્રભુના વધની
વિરતિ કમી છે તે છવ એકાંતબાધ ન કહેવાય ૫૨૬
બાધપડિત કહેવાય.

તો — હે અમવન' છવે બાધ એટલે કે વિરતિરહિત
છે ! પતિ એટલે કે નવ વિરતિવાળા છે કે બાધપડિત
અધીત સ્થવિરતિવાળા છે ?

મ — હે ઔતમ' છવે બાધ પણ છે પડિત પણ છે
અન બાધપડિત પણ છે તમાં નૈરવિદેશી આર ઉદિષેવાળા
છવે મુખીનાઓ બાધ હોય છે પર્વસ્થિ તિથિઓ બાધ
અને બાધપડિત હોય છે મનુષ્યો બાધ પડિત અન
બાધપડિત હોય છે તથા વાનસ્પતર વગેરે દેવો બાધ છે

— છતક ૧૭ કહે ૭

૫

કેવલચાન્દી અને ચક્ષુ

રાજચુદ નમગ્નો પ્રમગ છે

તો — હે અમવન' જન્યતીશિકો એમ કહે છે કે,
કેવલી ચક્ષુના આવેશથી આવિષ્ટ થઈને કદાચ એ પ્રકારની
બાધ જોશે છે મુશળાળા અને સત્ય-મુખા બાધા તો કે
અમવન' એ ખરું છે !

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું ખોટું છે હું તો એમ કહું છું કે, કેવલજ્ઞાની યક્ષના આવેશથી આવિષ્ટ થતા નથી, તેથી તેઓ તો પાપવ્યાપાર વિનાની અને પીગ્ગનેા ઉપવાત ન કરે તેવી એ બાપા કદાચ ખોલે છે સત્ય અને નમત્ય-નમૃયા ?

—શ્લોક ૧૮, ઉદ્દે. ૭.

૬

રાજગૃહનગરનો બિના પાણીનો કુંડ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યનીચિક્ષા એમ કહે છે કે રાજગૃહનગરથી બહાર વૈભાર પર્વતની નીચે એક મોટા પાણીનો હ્રદ આવેલો છે તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ અનેક યોજન જેટલી છે, તથા તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડોયાં સુશોભિત છે તેમા અનેક ઉદાર મેઘો વગ્સવાની તૈયારીમાં હોય છે અને વગ્સે છે વળી તે ઉપગત ને હ્રદમાથી હમેશા બિનુબિનુ પાણી ઝર્યા કરે છે હે ભગવન્ ! એમ કેમ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે ખોટું છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, રાજગૃહનગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ‘મહાતપોપનીગ્રભવ’ નામનું અણુ છે. તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ પાંચમે ધનુષ જેટલી છે તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડોયાં સુશોભિત છે તે ઝરણામા અનેક ઉભય યોનિવાળા જીવા

૧ સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમા વપગતી બાપા મત્ય નથી કે અસત્ય નથી

અને પુરુષના પાણીપણે સ્તંભ થાય છે નાશ પામે છે અને
કે અને હિપચય પામે છે તદુપરાંત તે ઋણાત્માથી હમેશ
મનુષ્ય પાણી ગર્ભ કરે છે એ મહાતમેશ્વરી પ્રભવ
નામના ઋણાત્મા અર્થ છે ૧

—સતક ૨ ક્ર્મ ૫

૭

મિથ્યાદૃષ્ટિ વિપરીત જ્ઞાન

શ્રી — હે ભગવન્ ! રાજ્યકલનમરમા રહેલો મિથ્યાદૃષ્ટિ
(અન્ય મતવાલો) ભાવિનાત્મા સાથે વીરસાક્ષિથી
રેક્ષિસાક્ષિથી અને વિભમજ્ઞાનસાક્ષિથી વારાણ્સી નમરીનું
વિકૃત્વ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણે-શુએ ?

મ — હા મૌતમ !

શ્રી — હે ભગવન્ ! શુ તે જોવું છે તેવું ભણે અને
શુએ કે વિપરીત રીતે ભણે અને શુએ ?

મ — હા મૌતમ તે વિપરીત રીતે ભણું અને શુએ
કારણ કે તના મનમાં તો એમ થાય છે કે વારાણ્સીમા રહેલો
પુ રાજ્યકલ નમરીની વિકૃત્વ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણું
હું અને જોઈ હું એવું તેનું જ્ઞાન વિપરીત હોય છે
જ્યાં તેનું એવો ખ્યાલ નથી કીતો કે આ જે દેખાય છે તે

૧ મહા-મહાન = મિથ્યા વાપ; તેની પાસે જેની પાસે છે
તે મહાની જે વિશેષ શું જાણે તથા પ્રત્યક્ષવસ્તુમાં દેખવાની જે
સ્વામાન્વજ્ઞાનીના વર્ણનમાં થોડું જેર પડે તે જમનાના જાનવાળી
તે સમજવું નથી કદાચ પછીના જાનવાળા તેનો કાંઈ
પ્રત્યાસ છે

મારી વીર્યલગ્નિ આદિથી બિલુ થયેલું છે ને તો તેને વાગ્તવિક માને છે આવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે

૫૨૮ અમાયી, સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવિતાત્મા અનગાર તો ડોપોને જેમ હોય તેમ જાણે છે તેના મનમા થાય છે કે હું રાજગૃહનગરમા રહીને વારાણસીનગરીની વિકૃર્વણા ઢરીને તદ્દગત ડોપોને જાણુ છું તથા જોઉં છું વળી તે સાધુના મનમા એમ થાય છે કે આ વારાણસીનગરી નથી, પણ એ મારી વીર્યલગ્નિ, વૈક્રિયલગ્નિ, કે અવાધજ્ઞાનલગ્નિ છે એ મે મેળવેલા ઋદ્ધિ, છુતિ, યજ્ઞ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પરાક્રમરૂપ છે તેથી તે સાધુ તથાભાવે જાણે છે અને જુએ છે, પણ અન્યથાભાવે નથી જોતો

—શતક ૩, ઉદે ૬

૮

નારકલોક

ગૌં—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે જેમ કોઈ યુવતી ને યુવાન હાથમા હાથ બિડાવીને ઝિભેલા હોય, અથવા જેમ આગઓથી બિડાયેલી ચક્રની નાભિ હોય, તે પ્રમાણે ચારસે પાંચસે ચોળન સુધી મનુષ્યલોક મનુષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ જે કહે છે, તે ખોટું છે હું એમ કહું છું કે, એ પ્રમાણે તો નારકલોક નારકોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે કારણ કે તેઓ મોટી મોગરી, કચ્ચત, તરવાર, હળ, ગદા, મુશળ, ચક્ર, નારાય, કુંત (ભાલો), લોખર, શળ,

નથા શાકડી આદિનાં એક કે અનેક સંખ્યેય રૂપો વિદ્યુર્વી સકે
છ તે બધા સખલ હોય છે, અસખલ નથી હોતા વળી તે
સદસ હોય છે અસદસ નથી હોતા. એ રૂપેને વિદ્યુર્વીને
એક બીજાના શરીરને અભિદ્યુતા અભિદ્યુતા તેઓ વિપુલ,
પ્રમાદ કકસ પરુષા નિધુરા, ચડ તીવ્ર, કુચ્છપ કુર્મ
અને દુરધિસજ વડનાને ધિમા કરે છે

—સતક ૧ છંદ ૧

૯

શુભકુળ દેખાડી સકાય નહિ

મૌ —હે ભગવન્ ! અન્યનીંચેકે એમ કહે છે કે
રાજમુક્તનગરમાં નેટલા છવેા છે તેટલા છવેાને કેઈ
બોરના ઢોળિયા નેટહું પણ, વાલ નેટહું પણ, ક્ષામ કે
ચોખા નેટહું પણ, આડ નેટહું પણ, મમ નેટહું પણ,
મૂ નેટહું પણ, અને લીખ નેટહું પણ શુભ ના કુખ
કાળેને દેખાડવા સમય નથી. હે ભગવન્ ! તે એમ કેવી
રીતે કહેઈ શકે ?

મ —હે મૌતમ ! તે કોઈ ને કહે છે તે મિથ્યા છે
નૃ એમ કહું છું કે સર્વ લોકમાં પણ સર્વ છવેાને કેઈ
શુભ ના કુખ દેખાડવા સમય નથી. કેઈ મહા શક્તિ
અને પ્રભાવવાળા દેવ એક મોટા મધનનો ઢાગડો લઈને
છપાડે અને તેને ઉપાડી સંપૂર્ણ નિહાળીને પણ ચપરી
વગાડે તેટલામાં ૨૧ વાર ફરી શીખ પાછો આવે, તે દ

૧ શુભમાં તે ઉપરાંત અશુભ સંક્રિતિ વિદ્યમાન આદિ
વધારે ૭

ગૌતમ ! તે મધુર્ણ જશુદ્ધીય તે મધુપુદ્ગલોના સ્પર્શવાળો થયો કે નહીં ? 'હા' થયો.' હે ગૌતમ ! કોઈ તે મધુ-પુદ્ગલોને ઘોમના દળિયા જેટલા પણ દર્શાવવા નમર્યા છે ? 'ના' ! તેમ, હે ગૌતમ ! સુખાદિને પણ કોઈ દર્શાવવા સમર્યા નથી ?

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૧૦

નિદા એ સંયમ છે ?

પાર્શ્વનાથના વગમા થયેલ ઠાકાચ્ચવેપિપુત્ર નામનો નાધુ એક વખત મહાવીરના અધિગ ભગવતો પામે આરીને કહવા લાગ્યો કે આર્યો ! સામાયિક એટલે શુ પ્રત્યાખ્યાન એટલે શુ, સયમ એટલે શુ, સવર એટલે શુ વિવેક એટલે શુ અને વ્યુત્સર્ગ એટલે શુ, તે તમે જાણો છો ? ત્યારે તે અધિરોએ કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ જ સામાયિક છે અમારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે તથા અમારો આત્મા જ સયમ, સવર, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ છે કે

૧ ટીકાકાર એ આખાનો સાર દે કમા જણાવે છે કે, અતિસૂક્ષ્મપણાને લીધે મધના પુદ્ગલો અમૂર્ત તુલ્ય હોવાથી જેમ કોઈ દર્શાવવા સમર્યા નથી, તેમ સુખ અને દુઃખ પણ દેખાડી મઠાય નહીં

૨ સામાયિક એટલે સમજાવ, પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિયમપૂર્વક પાપકર્માદિનો ત્યાગ, સયમ એટલે પૃથ્વી વગેરે જીવોને સાચવવા તે, સવર એટલે ઇન્દ્રિય-મનની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી તે, વિવેક એટલે વિશેષજ્ઞાન, અને તેને પરિણામે હેયવસ્તુઓનો ત્યાગ, વ્યુત્સર્ગ એટલે શરીર વગેરેમાં અનાસક્તપણું

૩ 'કર્મ'નું નહિ બાધકું વગેરે જીવના ગુણો છે, અને જીવના ગુણોથી જીવ જુદો નથી, માટે સામાયિકનો અર્થ પાણું આત્મા છે

પ્ર — નો પની દે આપોં નો આત્મા જ સામાયિક વજેરે હાથ તો તમે કોષ માન, માયા અને કોળના ત્યાગ કરી શા માટે તે કોષ વજેરેને નિદા છે ।

ઉ — દે કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર ! સુવર્મને માટે જમે કોષધિક્ષને નિદાએ છીએ ૧

પ્ર — હે ભગવતો નિદા એ સુવર્મ છે કે જનિદા ?

ઉ — હે કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર ! (જહી) નિદા એ સુવર્મ છે પણ જનિદા નહિ (દોષેની) નિદા બધા દોષેના નાશ કરે છે આત્મા સર્વ મિથ્યાદત્ત (જવિરતિને) મળીને નિદા દ્વારા જધા કોળને ત્યાગ કરે છે એ પ્રમાણે જમારો આત્મા (નિદા દ્વારા મિલશે) સુવર્મમાં આધિપતિ થાય છે

આ મુખળા કાશ્યાપ્યવેદિપુત્રને જાન'આવ્યું, અને તે પેલા ભગવતેને નમસ્કાર કરી બોલ્યા હ ભગવત' પૂર જ્ઞાન હોવાથી સંજ્ઞાજનું મવલ્ય ન હોવાથી તથા નિર્લભની પ્રાપ્તિ ન થયેલી હોવાથી જ્ઞાના પદો મે સ્થાપના ન હતી ચિત્તવ્યા ન હતી નિષ્ક્રીત ક્યોં ન હતી તથા તેજોર્મા મે અથા પ્રીતિ, કે તથા રુચિ કરી ન હતી પરંતુ હવે વા કુ તેજોઆ અથા પ્રીતિ તથા રુચિ કરું છું હ ભગવતો તમે જેમ કહી છા તે એ પ્રમાણે જ છે

ત્યાગ્યાદ તે ભગવતેન્દ્રી જ્ઞાનુભાવી કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર આ

૧ જ્ઞાના એ જ સામાયિક (સમજાવ) ૧૫ છે જેમ માનનાર કથાની નિદા જેવી રીતે કરી રહે ૧-જેવો જાવ છે

૨ જર્ણાત્ પાપની નિદા કપવાથી સુવર્મ વર્ધ રહે ૭ કાશ્યપે તેમજી પાપસજ્જી જનુમતિએ જનવજ્ઞાન થાય ૭

મહાનતવાળો^૧ ધર્મ મટી પ્રતિક્રમણવાળો^૨ અને પાંચ મહાત્રતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો, સાર પછી ને સાધુએ વધ્યા વર્ષો સુધી સાધુપણ પાળ્યું અને એ પ્રયોજન સારું નમ્રપણ, મુડપણ, ગ્લાન ન કર્યું. દાતણ ન કર્યું, છત્ર ન ગમ્યવું, બેઠા ન પહેરવા, બાયપચારી કરવી, પાટિયા ઉપર મૂવું, લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો લોચ ડરવો, બ્રહ્મચર્ય પૂર્વક ગંદુંબુ ભિક્ષા માટે પીગળને ઘેર જવું, ભિક્ષા મળે કે ન મળે અથવા એાછી મળે એ સહન કરવું, તથા અનુદ્રુલ અને પ્રતિકૂલ બાવીશ પરિપ્રહોને સહન કર્યા — એ બધું કર્યું પછી છેલ્લા ચામોચાસ વખતે ને દાસાચ્યવેણિપુત્ર નિદ્ર થયો, છુદ્ધ થયો અને મુક્ત થયો.

— શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧૧

આજીવિક સિદ્ધાંત

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે અમણોપાસકને પૂર્વે (સ્થૂલ) હિંસાદિના ત્યાગનો નિયમ (પ્રત્યાખ્યાન) ન હોય, તે પછીથી તે નિયમ ક્ષેતો શું કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! જૂતકાળમા કરેલ હિંસાદિને નિરે, વર્તમાન હિંસાદિનો મવર — રોધ કરે, અને ભવિષ્યકાળના હિંસાદિનું પ્રત્યાખ્યાન — ‘ નહીં કરું એવી પ્રતિજ્ઞા ’ — કરે

૧ પરિગ્રહેલી સ્ત્રી ભોગવાય છે, ઝોમ કરીને પાર્શ્વનાથના મતમા મૈથુનને પરિગ્રહમા જ સમાવ્યું છે

૨ પાર્શ્વનાથનો વર્મ પ્રતિક્રમણ વિનાનો છે કારણ કે તેમના સાધુઓ કારણ હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણ કરે છે જ્યારે મહાવીરના સાધુઓ કારણ હોય કે ન હોય, તે પ્રણ પ્રતિક્રમણ ચોક્કસ ને છે

તેવો ધમણોપાસક પછી મન-વાણી-કાપાથી કે કરવા કરાવવા
અનુમતિ આપવાથી તે હિંસાદિ કરતો નથી. આવા
પ્રકારના ધમણોપાસકો હોય છે પણ આરા પ્રકારના
આજીવિક (એચાલક) ના ઉપાસકો નથી હોતા.

તેઓનો સિદ્ધાંત એવો છે કે દરેક જીવ, જીવને / આપ
છે બધે પછી તે હણીને, છેદીને, બેદીને લોપીને^૧ વિલોપીને^૨
કે વિનાશ કરીને આપ.

પણ આજીવિકના મતમા આ બાર આજીવિકોપાસકો
હજી છે તાલ તાલગ્રંથ ઉદ્ધિષ સુવિધ અવિધ ઉદય
નામોદય, નમોદય અનુપાસક સુખપાસક અર્થશુભ અને
કાનર, તેઓનો દેવ અહર (એચાલક) છે મતાપિતાની
મવા કન્નારા તેઓ પણ આ પાત્ર પ્રકારના કળને ખાતા
નથી ઉભરાતા ફળ વડના ફળ બેર મતરનાં ફળ અને
પીપળાના ફળ. તેઓ ગળી લસણ અને કદમૂસના
વિવર્જક છે. તેઓ નહિ ખસી કરેલા, તથા નહી નાથેલા
એવા બળદો વગેરે જનમ જીવોની હિંસારહિત વ્યાપાર વડે
આજીવિકા કરે છે. ભારે એ પ્રેમચાલકના ભાવો: પણ એ
પ્રકારે (અદિષ્ટા) ધમને છોડે ન તો પછી ને આ
ધમણોપાસકો છે તેઓને મદિ શુ કહેવું? તેઓએ આ
પર કમોદનો^૩ પેલે ન કરવા, બીજા પામે ન કરાવવાં કે
કરતાને અનુમતિ ન આપવી.

૧ પાંખ વધેલી કાપવા વડે

૨ આમદી ઉતારવા વડે.

૩ કર્મબંધનના દેવદાસ વ્યાપારો

૧ અગ્નિકર્મ (અગ્નિ પાડવા, વેચવા કે ઇંટાના બદા પકવવા વગેરે) ૨ વનકર્મ (વન છેદવું, વેચવું છ'ં) ૩ અકટકર્મ (ગાડા કેન્ચવા, નૈયાઁ કચ્ચવા, વેચવા છ'ં) ૪ બાટકર્મ (ખીજની વસ્તુઓ બાટે ગાડા બર્ગને ખીજે દેશોં જર્ન જવી છ'ં) ૫ ઝેટકર્મ (જમીનન લણ કોમળી વગેરે વડે નાડવી) ૬ તવાણિન્ય (લાથીદાત, ચર્મ, ચામડ વગેરેનો વેપાર) ૭ લાક્ષાનાણિન્ય (લાખ વગેરેનો વેપાર) ૮ કશવાણિન્ય (કશવાળા ગાય, બેર, ઓ વગેરેનો વેપાર) ૯ અમવાણિન્ય (દાડ વગેરેનો વેપાર) ૧૦ વિપવાણિન્ય (ઝેર, શસ્ત્ર વગેરેનો વેપાર) ૧૧ યત્રપીલનકર્મ (દાણુ, ઘાણી વગેરે ચલાવવા) ૧૨ નિર્લાછનકર્મ (પશુઓને ખમી કચ્ચવા વગેરે) ૧૩ દવામિદાપન (દવ સળગાવવા છ'ં) ૧૪ મરોવગ-તળાવ વગેરેનું શોપણ, અને ૧૫ અમતીપોપણ (દામી વગેરે સખી ઠમાણી કચ્ચી)

આ ઠમીદાંના ત્યાગનારા શ્રમણોપાસકો પવિત્ર (શુદ્ધ) અનં પવિત્રતાપ્રધાન ચર્ચને, મરણકાળે મરણ પામી, કાર્મ પણુ કેવસોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે — શતક ૮, ઉવં ૫

૧૨

અસ્તિકાયનો સિદ્ધાંત

રાજગૃહ નગરના ગુણુશીલ ચૈત્મની પાસે થોડે દુર વણુ અન્યતીર્થિકા ગહેતા હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે હતા કાસોદાયી, કૈલોદાયી, મેવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય,^૧ અન્યપાલક, શૈલપાલક, ગખપાલક,^૨ અને સુહસ્તી ગૃહપતિ

૧ આ નામો તથા ઉપર જણાવેલ આશ્ચરિક આવકોના નામોમાના ઘણા મળતા આવે છે પા ૫૬૪.

તેઓ એક વાગ એકા બગી વાનો કરતા હતા તે વખત તમન ધર્મ કે અમણ ગાતપુત્ર (મદાવીર) પાસ અગ્નિકાષો^૧ ઉપર છે તેમાં પમાસ્તિકામ અધર્માસ્તિકામ, અધાસ્તિકામ અને પુરુષાસ્તિકામ એ અષ્ટવકામ ૪ અને જીવાગ્નિકામ એ ૩૨૧૧ છે વળી ધર્મ અધર્મ આશ્રય અને જીવ એ આગ અસ્તિકાષો અરૂપી ૪ અને પુરુષાસ્તિકામ ૩૫૧ કે આ બધુ કેમ મળી શકાય ?

૧ અરમામ જ અમવાન મદાવીર હતા હતા ગાતપુત્રમા આવી મદામ્યા અને મુખ્યસિદ્ધ ચેત્ત્વમાં મનમાં એક વખત મદાવીરના મોઢા સિદ્ધ ચેત્ત્વમાત્રી કરવતિ ગાતપુત્રમા બિજા માત્રી પાછા કરતા હતા ત્યારે પેલા અન્યનીશિકાએ તેમન મોઢાવીન પોતાનો અભિપ્રાય તેમની આમળ અગ્રા ક્યો ત્યારે ચીનમે તેમને કહ્યું કે 'દેવાનુગ્રિયો' અને વિદ્યમાન વસ્તુને અવિદ્યમાન નથી કહેતા અને અવિદ્યમાન વિદ્યમાન નથી કહેતા અને નો અસ્તિભાવને જ અસ્તિ કહીએ છીએ અને નાસ્તિભાવને નાસ્તિ કહીએ છીએ મારે હે દેવાનુગ્રિયો ! જાન વડે તમે સ્વયમેવ એ અર્થનો વિચાર કરો જાન કહી ચેત્ત્વ આમ્યા મયા.

ત્યાર પછી એક વખત મદાવીર અમવાન ધર્મ માણસાને ધમકયા મમળાવતા હતા ત્યારે કાશોદ્રાણી લા આવીને તેને આમ્યો જ્યણી અમવાને તેને પૂર્વે બીજાએ તારે મમળન અસ્તિકાપના સિદ્ધાંત વિશે તેણે કરેલો વિચાર કહી સમજાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે એ વાત વધાર્ય છે કે

કેમ ? તારે કાશોદાયાએ તેની દા પાડી ? પત્ની ભગવાને તેને કહ્યું કે, 'હે કાશોદાયા !' એ વાન નત્ય છે હૂ પાગ્ય અન્તિકાયના મિદ્ધાન ઉપદેશુ યુ

તારે કાશોદાયાએ તેમને કહ્યું, 'હે ભગવન્ !' એ અકર્ષી અશ્વકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અનં આકાશાન્તિકાયમા એમવા-અવા-આજોટવાને કોઈ શક્તિમાન નું ?'

મ૦—ના, પરંતુ હે કાશોદાયા !' એક કર્ષી અશ્વકાય પૂર્વગદાસ્તિકાયમા એમવા-અવા-આજોટવાને કોઈ પણ શક્તિમાન નું

કા૦—હે ભગવન્ !' એ કર્ષી અશ્વકાય પૂર્વગદાસ્તિકાયને ટ્રાંવેના અશુભ કલસક્ષિત પાપકર્મો લાગે ?

મ૦—ના કાશોદાયા !' પરંતુ અકર્ષી શ્વકાયને કલ સક્ષિત કર્મો લાગે

અહીં કાશોદાયા બોલ્ય પામ્યો, અને તેણે ભગવાન પામ નકાની પેઠે પ્રવ્રત્ત્યા ન્વીકારી

—શ્લોક ૭, ઉદે૦ ૧૦

૧૩

એકસાથે બે ક્રિયા ન હોય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યનીચિંકા એમ કહે નું કે, એ૦ શ્વ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે ઔર્ધાપથિયી અને

૧ આ પ્રમાણે ગદા પૂછવા આવનારને તેની ગદા કહેતા પહેલાં વિવ્યક્તાનથી બાણી લઈ કહી બતાવવાની અને રાહ કરનારમા દલીલ કરતા અમત્તરથી વિચાર ઉત્પન્ન કરાવવાની શકીકત આ શ્રવમા ઠેર ઠેર આવે છે

સાંપરાધિકી ત્યારે ને ઐર્વાપધિકી કરે છે ત્યારે
 માપરાધિકી કરે છે અને ત્યારે સાંપરાધિકી કરે છે ત્યારે
 ઐર્વાપધિકી કરે છે તથા ઐર્વાપધિકી કરવાથી સાંપરાધિકી
 કરે છે અને સાંપરાધિકી કરવાથી ઐર્વાપધિકી કરે છે તે
 ભગવન્ । તે એ પ્રમાણે કેવી રીતે દાખા ?

મ — એ ચોતમ તેઓનું એ કહેવું ખોટું છે નું એ
 પ્રમાણે કહું છું કે એક ઇવ એક સમયે એક ક્રિયા જ
 કરે છે ?

— અનુક ૧ કહે ૧૦

૧ કાશ્ય કે ઐર્વાપધિકીનું કારણ કથાવ નિવાન્તી સ્થિતિ છે
 અને સાંપરાધિકીનું કારણ કથાવનાચ્છે સ્થિતિ છે ખરું તે જ ને
 પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાની ક પદ્ધતિ એક જ મને કેવી રીતે કોઈ
 રહે ? — યીમ.

અનુક (પા. ૪૪) કપર એક કાલે એક ઇવ ને
 આશુભ્ય કથાઈ રહે છે એવું માનવાશયે મત અભ્યાસે છે
 તે મત અને આ મતને બહુ જ ૧ કોષ એમ અભ્યાસ નથી
 કાશ્ય કે એક મને એ આશુભ્ય કથાનવાનું મતનારે ખબર એક
 કાલે એ ક્રિયા કરવાનું માનવું એકલે વિરોધાવરથસ્થાપના
 (મા ૨૪૨૪-૫) જમ નામના આચાર તથા તેમના સામે કોઈ
 સ્થેનારા મનુજી નામના ગુરુની કથા છે મ જ એક વખત મુકુને
 વડન કરવા આદેશ નથી પાર કર્યા હતા તે વખતે કપર
 વાપથી તેમના યાચિયા આચારે વાપ લામતો હતો અને તો
 મ જ પાશ્વીમ કોનાથી કંઈક લાગતી હતી તેથી તેમણે એક
 મને એ ક્રિયાના અનુભવનો સિદ્ધાંત મદયા પછી મહિયાત
 નામના મહાવીરના અનુયાયી નામે તેમને કશીને મારી
 નામવાની મમકી આપી ત્યારે ને કપરેજ આચારનું નામ
 યાદ્યુ

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૫ માં

વિજ્ઞાન-ખંડ

૧

અગોળ

૧ સૂર્ય

૧

ગૌં—હે ભગવન ! જોડલે દૂરથી ઊગતો સૂર્ય શીઘ્ર નજરે પડે છે, તેટલે જ દૂરથી આથમતો સૂર્ય પણ શીઘ્ર નજરે જોવાય છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! ઊગતો સૂર્ય પોતાના તાપ દ્વારા જોડલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તેટલા જ ક્ષેત્રને આથમતો સૂર્ય પણ પ્રકાશિત કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! સૂર્ય જે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તે ક્ષેત્ર સૂર્યથી સ્પર્શાયેલું હોય છે કે અસ્પર્શાયેલું ?

મં—હે ગૌતમ ! સ્પર્શાયેલું હોય છે

—શતક ૧, ઉદે • ૬

૨

અપા નનરીમા પૂજાનદ ઈસમા મહાવીર ભગવાન
કીતવો હતો, સારનો પ્રમન છે

ઓ — દે ભગવન! જાણાપમાં સૂચો ઇશાનપૂજામાથી
જમીન અગ્નિપૂજામા આશમે છે અગ્નિપૂજામા કિમીને
નૈઋત્યપૂજામા આશમે છે નૈઋત્યપૂજામા કિમીને વાયવ્ય-
પૂજામા આશમે છે અને વાયવ્યપૂજામા કિમીને ઇશાન
પૂજામા આશમે છે

મ — હા ઓતમ! એ જ પ્રમાણે અર્જુન પણ જાણવું
વિવરણ જીન માન્યતા અને માન્યતાઓ કરતાં
જુદી છે એક જ સૂર્ય પશ્ચિમ તરફના દરિયામા પેલી
પાતાળમા જઈને ફરી પૂર્વ તરફના સમુદ્ર ઉપર ઊઠે છે
એમ જૈનો નથી માનતા તેઓની માન્યતા મુજબ કાળો
જેવા જાણીપના મધ્યમા મેડુ છે તેની આત્મવાત્સ
સુખમદ્રાદિ રૂપો કરે છે એક અદોશત્વનાં જ મુહૂર્તમાં
સૂર્ય વગેરે મેડુ પવતળી આસપાસનું માત્ર અધુરું
વર્તુળ ફરી શકે છે જેથી ભરતવરમાં રહત ત્યારે પૂર્વ
કાલ, ત્યારે જ સૂર્ય આગળે દિવસે પ્રકાશ્યો હતો, તે મેડુ
પવતળી વાયવ્ય દિશાએ આવી શકે તેથી તે સમયે
ભરતવરની પૂવમાં જ સૂર્ય ઊઠે છે તે આમથી સપ્તાએ
આશમેશે. સૂર્ય ન હોઈ શકે પણ તેનાથી બીજો જ સૂર્ય
દોર્લ શકે ત્રીજો દિવસે સવારે પાછો પડેલા દિવસનો સૂર્ય
તે દરમિયાન આગ્નેયી દિશાએ આવી પહોંચીને ઊઠે છે અને
એ વ્યવસ્થા નિરંતર ચાલ્યાં કરે છે આથી જૈનો જાણીપમાં
ને અદ ને સૂર્ય એ પ્રમાણે બધું બેવડું મને છે

બરતવર્ષમા તો એક કાળે એમાથી એકેક જ દેખાય છે. પણ અને અત્યંત સમાન હોવાથી દેખાવમા કોઈ ભેદ પડતો નથી.

જમ્બુદ્વીપ ઉપર જેટલા જ્યોતિષો છે, તેથી બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો ઉપર સ્વાભાવિક રીતે જ વધારે હોય છે. કારણ કે તે મેરુથી બહુ દૂર આવેલા છે એમ લવણ-સમુદ્રમા જૈનો ચાર સૂર્ય માને છે, ધાતકીખડમા ૧૨, કાસોદધિમા ૪૨, અને અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમા ૭૨ એ રીતે મનુષ્યલોકમા મૌ મળીને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ૧૩૨ ચંદ્ર છે.

જોકે સૂર્ય બધી દિશાઓમા ગોળ કરે છે, તો પણ તેનો પ્રકાશ મર્યાદિત છે તેથી જેટલી હદ સુધી સૂર્યને પ્રકાશ જેટલો વખત પહોંચે, તેટલી હદમા તેટલો વખત દિવસ કહેવાય છે અને બાકીનામા રાત્રી કહેવાય છે. વળી જગતમા બે સૂર્યની હાજરી હોવાથી એક જ વખતે બે દિશામા દિવસ હોય, અને બે દિશામા રાત્રી હોય.

ગૌ.—હે ભગવન! ત્યારે જમ્બુદ્વીપના દક્ષિણ તરફના ભાગમા દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર તરફના ભાગમા પણ દિવસ હોય છે, અને તે વખતે મેરુની પૂર્વ પશ્ચિમે રાત્રી હોય છે ?

મ.—હા ગૌતમ! તે પ્રમાણે પૂર્વપશ્ચિમમા દિવસ હોય, ત્યારે ઉત્તરદક્ષિણે રાત્રી હોય.

વળી, મોટામા મોટો દિવસ અઢાર મહર્તનો અને નાનામા નાની રાત્રી ચાર મહર્તની હોય છે જે ક્રમ પ્રમાણે દિવસનું માપ ઓછું થાય, તે ક્રમ પ્રમાણે રાત્રીનું માપ

વધતું નવ. એમ બાર મુહૂર્તનો નાનામાં નાનો દિવસ
જાને ૧૮ મુહૂર્તની મેઢામાં મોટી રાત્રી થાય.^૧

—શુનક ૫ શ્લોક ૧

૩

મૌ —હા બમવન! જજીવીપર્મા બે સુરો જિમવને
સમયે દૂર છતાં પાસે દેખાય છે મધ્યાહ્ન સમયે પામ
છતાં દૂર દેખાય છે અને આશમવને સમયે દૂર છતાં પાસે
દેખાય છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —હે બમવન! જજીવીપર્મા બે સુરો જિમવને
સમયે મધ્યાહ્ન સમયે જાને આશમવને સમયે જિજાણ્યા
સરખા છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —હે બમવન! તો પછી જિમવને જાને આશમવને
સમયે તે પાસે કેમ દેખાય છે અને મધ્યાહ્ન સમયે દૂર
કેમ દેખાય છે ?

મ —હે જોતમ ! તેજના પ્રતિપાતથી તેમ જાને છે

૧ શીમમાં જજાણ્યા પ્રમાણે સુરનાં બધાં મળી ૧૮૧
મહત્ત છે તેમાં જ્યારે સીધી બહરના મહત્તમાં સુર હોય
ત્યારે ૧૮ મુહૂર્તનો સીધી ઘેટો દિવસ હોય. અને જ્યારે સીધી
જહાવના મહત્તમાં સુર હોય ત્યારે નાનામાં નાનો ૧૬ મુહૂર્તનો
દિવસ હોય રાત્રી અને દિવસનાં બધાં મળી ૩ મુહૂર્ત છે. આર
દિવસ નમે તેમ રાત્રી પડે, અને રાત્રી નમે ત્યારે દિવસ પડે
મળતું ૩ મુહૂર્ત ૩ મુહૂર્ત ગણા જોઈએ.

ગૌ—હે ભગવન્ ! જળુદ્રીપમા સૂર્ય કેટલું ક્ષેત્ર ઊંચ તપાવે છે, કેટલું નીચે તપાવે છે, અને કેટલું તીરછું તપાવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌ યોજન ઊંચેનું, અઠારસો યોજન નીચેનું, અને સૂડતાલીસ હજાર અસે ત્રેસઠ યોજન તથા એક યોજનના સાઠિયા એકપીસ ભાગ જેટલું તીરછું ક્ષેત્ર તપાવે છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની અદર જે ચક્રો, સૂર્યો, મહાગણુ, નક્ષત્ર અને તારાણ પદ્ધતિ છે, તે શુ (કલ્પ-અવર્ગથી પણ), હિપર આવેલા છે, કલ્પોમા આવેલા છે, સામાન્ય વિમાનોમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્વકની મહાગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્વચક્રના સ્થિતિક્ષેત્રમા આવેલા છે, ગતિમા પ્રીતિવાળા છે, તથા ગતિયુક્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ કલ્પની હિપર, કલ્પમા કે વિમાનોમા નથી આવેલા, પણ જ્યોતિશ્વકની મહાગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, તથા ગતિમા પ્રીતિવાળા તથા ગતિયુક્ત છે પરંતુ માનુષક્ષેત્રની બહાર જે ચક્રાદિ છે, તેઓ ગતિ વિનાના છે

—શતક ૮, ઉદ્દે ૮

૪

એક વખત ભગવત ગૌતમે તુરતનો ઊગેસો અને જાસૂમણના પુષ્પના પુષ્પ જેવો ગતો બાલસૂર્ય જોયો તે

૧ જે જ્યોતિષ્કો સ્થિર રહે છે, મહાગતિ કરતા નથી તેમના ક્ષેત્રમા.

જોઈને તે મહાવીર ભગવાન પાસે આવીને પૂજવા લાખ્યા
 કે ભગવન! સુખ એ શું છે? અને હે ભગવન! સુખનો
 અર્થ શો છે?

મ — હં ઓતમ સુખ એ શુભ પદાર્થ છે અને
 સુખનો અર્થ પણ શુભ છે.

—શ્લોક ૧૪ ઉદે ૬

૨ અર્થ

રાજ્યમુદ નમરમા ઓતમ સ્વામી પૂછ છે હં ભગવન!
 /શુદ્ધીપમાં ફેટલા ચદોએ પ્રકાશ કર્યો, ફેટલા પ્રકાશ કરે
 છે અને ફેટલા પ્રકાશ કરશે?

મ — હે ઓતમ! જશુદ્ધીપમાં બે ચદો પ્રકાશ કર્યો
 છે કરે છે અને કરશે તે જ પ્રમાણે સુખ પણ બે
 સમજાય: એકેક અદ્ર તથા સુખનો પરિવાર ૮૮ અદ્ર ૧૮
 નક્ષત્ર અને ૧૧૬૭૫ ઉપર ૧૪ ગોડા એટલા તારાઓ છે.
 —શ્લોક ૬ ઉદે ૭

૩ અર્થ

ઓ — હે ભગવન! પણા માણસો પરસ્પર એમ કહે
 છે કે રાકુ ચદને મસે છે હં ભગવન! એમ કેમ હેમ?

૧ અને શો અર્થ થશે? શ્રીભગવતે જણાવે છે કે સુખ
 નિમાનમાં આવેલા પૃથ્વીભક્ષિની આત્મ નામની પુરુષ
 પ્રકૃતિના શરીરમાં રહેલ હોવાથી સુખ વસ્તુ શુભસ્વરૂપી છે; વળી
 શોભેમા પણ તે પ્રસરેલ જ મનાય છે; તથા નૈવૈદિખ્યનો તે
 વદ્ર છે. સુખનો અર્થ: સુખ બિંદુએ કે કુમારોર વપનીર,
 શાનવીર, સમાનવીર હન્યાદિ નીરો પ્રત્યે હિતભરક તે સુખ

મં—હે ગૌતમ ! એ લોકો જે કહે છે, તે અસત્ય કહે છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું રાહુ મહા ઋદ્ધિવાળો, મહા સુખવાળો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમ માલા, ઉત્તમ સુગંધ અને ઉત્તમ આભૂષણ ધારણ કરનાર દેવ છે તે રાહુ દેવના નવ નામે કશો છે શૃંગાટક, જટિલક, ક્ષત્રક, ખર, દર્દુર, મનર, મત્સ્ય, કચ્છપ અને કૃષ્ણસર્પ તે રાહુદેવના વિમાનો પાંચ વર્ણવાળા છે કાળા, લીલા, લાલ, પીળા અને શુક્લ તેમા રાહુનું જે કાળું વિમાન છે, તે કાજળના જેવા વર્ણવાળું છે જે લીલું વિમાન છે, તે કાચા તુળડાના વર્ણ જેવું છે જે લાલ વર્ણનું વિમાન છે, તે મજાકના વર્ણ જેવું છે જે પીળું વિમાન છે, તે હળદરના વર્ણ જેવું છે અને જે ધોળું વિમાન છે, તે રાળના ઢગલાના વર્ણ જેવું છે ન્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ પૂર્વમા રહેલા ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પશ્ચિમ તરફ જાય, ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમા દેખાય છે અને રાહુ પશ્ચિમમા દેખાય છે એ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનું પણ જાણવું

પરંતુ ન્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાનું આવરણ કરતો કરતો મિથિતિ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યસોકમા મનુષ્યો કહે છે કે, ‘રાહુ ચંદ્રને ઝસે છે’ એ પ્રમાણે ન્યારે રાહુ આવતો કે જતો, ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પામે ચંદ્રને નીકળી જાય, ત્યારે મનુષ્યસોકમા મનુષ્યો કહે છે કે, ‘ચંદ્રે રાહુની કુક્ષિ બેઠી,’ અર્થાત્ રાહુની કુક્ષિમા પ્રવેશ કરી એ પ્રમાણે ન્યારે રાહુ ચંદ્રની ક્ષેત્રાને ઢાકીને પાછો વળે,

ત્યારે મનુષ્યશાકમાં મનુષ્યો ૬ છે કે રાદુએ ચંદ્રને વખોડ
એ પ્રભાણે ત્યારે રાદુ ચંદ્રના પ્રકાશને ચારે દિશાએ આતરીને
રહે ત્યારે મનુષ્યો ૬ છે કે રાદુએ ચંદ્રને મખોડ.

મૌ — હે ભગવન્ ! રાદુ કેટલા પ્રકારના હવા છે ?

મ — હે શ્રીતમ રાદુ એ પ્રકારના હવા છે મુવરાદ
(નિત્યરાદુ) અને પવરાદુ તેમાં જે મુવરાદુ છે તે કૃષ્ણ
પક્ષના પડવાથી ખાડીને (પ્રતિદિવસ) પોતાના પદરમાં ભાગ
વડે અદર્શિતના પદરમાં ભાગને દાંતો રહે છે પડવાને
દિવસ પ્રથમ ભાગને દાંતે છે બીજાને દિવસે બીજા ભાગને

એમ અમાવાસ્યાને દિવસ ચંદ્રના પદરમાં ભાગને દાંતે
છે અને કૃષ્ણપક્ષને હવે મખોડે ચંદ્ર સરવા આત્મકાંક્ષિ
શાય છે પછી શુક્લપક્ષના પડવાથી ખાડીને દરરોજ ગદુ
ચંદ્રની સંસ્થાના પદરમાં ભાગને વધુ ને વધુ દેખા તેો ત્ય
છે અને શુક્લપક્ષને હવટને સમય ચંદ્ર ગદુથી સરવા
સુક્ત દોષ છે પવરાદુ તેો જોતામાં જોતા છે મખોડે
ચંદ્રને ૬ સૂર્યને દાંતે છે અને વધારેમાં વધારે ૪૨ માં
ચંદ્રન અને વધારેમાં વધારે અગ્રતાલીસ વય સૂર્યને દાંતે છે ^૧

૧ શિક્ષાથી યજ્ઞ — ચંદ્રનું વિમાન તેો ૫-૧૧ કાર
જેટલું જેટલું જોઈ શકાય છે જ્યારે રાદુનું વિમાન મહાવિમાન
દાવાથી જોઈ શકાય છે તેો પછી પાતાનાથી મોટા બેના ચંદ્ર
વિમાનને રાદુનું વિમાન આછું થી રીતે દાંતે ૧ સમાન—ચંદ્ર
વિમાનનું માપ જમીં શકાય જણાવ્યું છે તે તેો સમાન્યવ
જણાવ્યું છે એથી રાદુનું વિમાન મોટું પણ દોઈ રહે જોઈ
એમ પણ કહે છે કે રાદુનું વિમાન તેો નાનું જ છે પણ મોટાં
અધારાં કિરણોનું જલ મોટું દોષ છે

ગૌં—હે ભગવન્' શાથી ચંદ્રને 'મંગી'—સૂત્રી—

એ પ્રમાણે કહે છે ?

૧ મં—હે ગૌતમ' જ્યોતિષકના છદ્ધ અને જ્યોતિષકના રાજ ચંદ્રના મૃગાશ્વિ વિમાનમાં મનોહર દેવો, મનોહર દેવીઓ, મનોહર આસન, શયન, સ્તંભ તથા સુદર પાત્ર વગેરે ઉપકરણો છે, તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌંદર્ય, કાંત, શુભગ, પ્રિયદર્શન, અને સુઝવ છે તે માટે ચંદ્ર 'મંગી'—સૂત્રી—શોભાસહિત કહેવાય છે

ગૌં—હે ભગવન્' શા પ્રેતુથી સૂર્યને આદિત્ય (આદિમા થયેલો) એમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ' સમયો, આવલિકાઓથી માડીને ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓનો આદિભૂત—કારણ—સૂર્ય છે, માટે આદિત્ય આદિમા થનાર કહેવાય છે [અર્થાત્ કાલના મમય, આવલિકા, આદિ બેદો સૂર્યની અપેક્ષાએ થાય છે, માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ ઝાલનો આદિભૂત હોવાની આદિત્ય કહેવાય છે]

—શતક ૧૨, ઉદે ૬

૪ અજવાળું-અધારુ'

ગૌં—હે ભગવન્' દિવસે અજવાળું અને રાત્રીએ અધારુ શાથી હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ' દિવસે સારા પુદ્ગલો હોય છે અને નારો પુદ્ગલપરિણામ હોય છે તથા રાત્રિમાં અશુભ પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે તેથી તેમ થાય છે

શ્રી — હે ભગવન્! નૈરચિત્તે પ્રકાશ હોય છે કે અધિકાર ?

મ — હં ઓતમ! અધિકાર હોય છે કારણ કે નૈરચિત્તે^૧ અશુભ પુદ્ગલ તથા અશુભ પુદ્ગલપરિણામ છે

શ્રી — હે ભગવન્! અસુરકુમારોને પ્રકાશ છે કે અધિકાર ?

મ — હં ઓતમ! પ્રકાશ હોય છે કારણ કે તેઓને શુભપુદ્ગલો છે અને શુભ પુદ્ગલપરિણામ છે એ પ્રમાણે નાનિતકુમારો સુધી જાય.

પૃથ્વીકામિકથી માંડીને ત્રેલોકિય સુધીના છવેને નૈરચિત્તો જોવા જાય.

અતુરિન્દ્રિયોને પ્રકાશ પણ હોય છે કે કારણ કે તેઓને શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ હોય છે તથા શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યો સુધી જાય.

૧. અધિકાર કે તેઓના હૈયમાં.

૨. તેઓ આ હૈયમાં પણ છે અને જ્યાં સૂર્યના કિરણ વરેરેના સંગ્રહ પણ છે જ્યાં તેઓને અધિકાર મળી તેવું કાલ્પ્ય છે કે તેઓને નેત્ર દ્વિવ નથી. ખારે તેઓ વર્ષ દુષ્ક પુદ્ગલનું ક્ષય ન થઈ હોવાથી તેઓને અપેક્ષા અશુભ પુદ્ગલો મળે છે.

૩. અતુરિન્દ્રિય છવેને જ્યાં હોવાને કારણે સ્વચ્છિન્દ્રિયો સૂચના હોય ત્યારે હરથ પદાર્થના જ્ઞાનમાં હેતુ હોવાથી દુષ્ક પુદ્ગલો મળી છે અને સ્વચ્છિન્દ્રિયો સંસર્ગ ન હોય ત્યારે પદાર્થજ્ઞાનના અનનક હોવાથી અશુભ પુદ્ગલો મળી છે.

સેવુ જેમ અમુરકુમારો કહ્યા, તેમ વાનવ્યનર, ન્યોતિયિક અને વૈમાનિક માટે બાણુવુ

— શતક ૫, ઉદ્દે ૯

૫. તમસ્કાય

તમસ્ - અધારા પુદ્ગલો - નો કાય - એટલે મશિ તે તમસ્કાય આ લોકમા આવેલો એક ખાસ તમસ્કાય અહી વિવક્ષિત છે તે તમસ્કાય કા તો પૃથ્વીકાય હોઈ શકે કે આકાશ હોઈ શકે કારણ કે એ એ કાચો સિવાયનો કોઈ તમસ્કાય જેવો હોઈ શકે નહી તેમા શકા છે

ગૌં—હે ભગવન! આ તમસ્કાય પૃથ્વીતમસ્કાય છે કે પાણીતમસ્કાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તે પાણી-તમસ્કાય છે કારણ કે કેટલાક મણિ વગેરે જેવો પૃથ્વીકાય તો પ્રકાશિત પણ હોય છે, પરંતુ પાણીતમસ્કાય તો અધારો જ હોય

ગૌં—હે ભગવન! એ તમસ્કાય ક્યાથી શરૂ થયો છે અને તેનો અંત ક્યા છે?

મં—હે ગૌતમ! જમ્બુદ્વીપની બહાર તીરછં અસખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો જોળાયા પછી અરુણવરદ્વીપ આવે છે તે દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતર્થા અરુણોદય સમુદ્રમા ૪૨ હજાર યોજન દૂર જઈએ, ત્યારે ઉપરિતન જલાત આવે છે ત્યાથી એક પ્રદેશની શ્રેણીએ તમસ્કાય શરૂ થાય છે ત્યાથી શરૂ થઈ તે ૧૭૨૧ યોજન જાયો જઈ, ત્યાથી પાછો તીરછો વિસ્તાર પામતો સૌધર્મ,

૧ એટલે કે સંગમિતિપણે, નહિ કે એક પ્રદેશવાળા શ્રેણીએ — દીન

દશાન મનતુમારુ, અને માર્દંદ એ ચારે કંપોન પણ
આપ્તહાદીને ગમે પણ અઘાતક ક્રિયામાં શિષ્ટિમાનતા પ્રત્યે
નુત્રી તે પદોએ ॥

તેનો આકાર નીચેની બાજુ કોણિયાના નીચેના બામ
તેના છે અને ઉપર કુઠાના પાજરા જેવો છે કાર્ધ દેવ
આ રજુદીપને પણ અપડી વાગતાંમાં ૨૧ વાગ દરી
આવે. તેવો દેવ પણ છે મહિના આસે છતા તેના મુખ્યેય
વિનૂત ભાગને તો પહેલે પણ અસખ્યેય વિનૂત ભાગને
તો ન પડાયે ? તે તમ કાવમાં મામ, ઘર કે સનિવસાદિ
કાર્ધ નથી માત્ર તેમાં એકપુદ્ગમો એકલા ઘરાથી
માટા મધ ઉત્પન્ન થાય છે અને વરસે છે તે પણ દેવ અમુર
અથવા નામને કારણે થાય છે તેમાં જે મુલ્ય મળે
અને થી રળી છે તે પણ દેવ અમુર અથવા નામને કારણે જ
છે તે તમ કાવમાં સ્પુલ પૃથ્વી અને અગ્નિની હવાની નથી
હાંતી પણ જે બાહર (મુલ્ય) પૃથ્વી અને બાહર અગ્નિ વિગ્રહ
અતિમા વતના થાય છે તેઓ જ ત્યાં કોઈ શકે છે એ
મુલ્ય મદ નક્ષત્ર અને તારાઓ તમ કાવમાં નથી પણ
જો પડે છે તેમની પ્રમા તમ કાવમાં નવ છે ખરી
પણ ત્રિશી પોતે ૮ અધ્યાય ૫ શ્લોક નવ છે તે તમ કાવના

૧ આ એ ભાગોનું કારણ તેનો કાર્ધિયા જેવો વધારો
વિનૂતવાવાળા આકાર છે

૨ કોઈકે કે અર્ધી સ્પુલ નીચળી મળેથી તેજસમયે
ન સમજવા કારણે અર્ધી તેમણે વિષય કરવાનો છે પણ
દેવના પ્રભાવથી કે પન્ન વયેઈ કારણે પ્રુદગ્યોને અર્ધી કુદ
તેજાપે સમજવાના છે

પણ એટલો કાળો, ગભીર, ડવાટા જીભા કરનાર તથા
અધક છે, કે તેને જોઈને જ કેટલાક દેવો પણ ક્ષોભ પામે
અને કદાચ કોઈ દેવ તેમા પ્રવેશ કરે તોય પણ તે શરીરની
ત્વરાથી અને મનની ત્વરાથી તેને જલદી ઉલ્લઘી જાય
તે તમસ્કાયના નેર નામ છે તમ, તમઝકાય, અધકાર,
મહાધકાર, ક્ષોભધકાર, ક્ષોકતમિસ્ર, દેવાધકાર, દેવતમિસ્ર,
દેવારબ્ધ, દેવબ્ધ, દેવપરિધ, દેવપ્રતિક્ષોભ અને અરુણોદય
મમુદ

ગૌ—હે ભગવન્ ' તમઝકાય પૃથ્વીનો પરિણામ છે,
પાણીનો પારણામ છે, જીવનો પરિણામ છે કે પુદ્ગલનો
પાગણામ છે ?

મ—હે ગૌતમ ' તે પાણીનો પણ પરિણામ છે, જીવનો
પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે^૧ પણ
પૃથ્વીનો પાગણામ નથી તે તમઝકાયમા સર્વ પ્રાણો, જૂતો,
જીવો અને સર્વો ઋક્ષ વાયુ, ઋક્ષ વનસ્પતિ અને ત્રસ-
પાણે અને વાર અથવા અનત વાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે,
પણ ઋક્ષ પૃથ્વીકાયિકપણે અને ઋક્ષ અમ્નિકાયિકપણે
નથી થયા

—શતક ૬, ઉદ્દે ૫

૬ કૃષ્ણગણિ

કૃષ્ણગણિ એટલે કાળા પુદ્ગલોની રેખા તેવી આડ
કૃષ્ણગણિઓ છે^૨ ઉપર સન્તકુમાર—માહેન્ડ કલ્પમા અને

૧ પાણી એ જીવ અને પુદ્ગલના પરિણામકય જ છે

૨ આ આખો વિજ્ઞાન તમઝકાય જેવો હોવાથી તેમાથી
પ્રગત્તરો દુર થયા છે

નીચે યદ્યપાઠ કર્યમા (અ)સ્થિતિ વિમાનના પ્રસ્તરમાં ૧ આવેલી છે તે જોમકે બે પૂવમાં બે પશ્ચિમમાં બે દક્ષિણમાં અને બે ઉત્તરમાં. તેમાં પૂવ-અભ્યંતર રૂપ્યુગલિ દક્ષિણ-પાશ્વ રૂપ્યુરાગલિને સ્પર્શેલી છે દક્ષિણ-અભ્યંતર રાત્રિ પશ્ચિમ-અભ્યંતરે પસેલી છે પશ્ચિમ-અભ્યંતર રાત્રિ ઉત્તર ગાઢત સ્પર્શેલી છે અને ઉત્તર-અભ્યંતર રાત્રિ પૂવ-અભ્યંતરે પસેલી છે પૂવની અને પશ્ચિમની બે બાજુ રાત્રિઓ ડાબીથી છે ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે બાજુ રાત્રિઓ ત્રાંસી-ત્રિખૂણી છે પૂવની અને પશ્ચિમની બે અભ્યંતર રાત્રિઓ ચોખડી છે અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની બે અભ્યંતર રાત્રિઓ પશ્ચ ચોખડી છે

તે રાત્રિઓના આવામ અસુખ્યેય ચોત્તસદશ છે વિષ્ણુ અસુખ્યેય ચોત્તસદશ છે અને પરિશ્વર અસુખ્યેય ચોત્તસદશ છે એક વિષળ જોટલા વખતમાં આખા જગત દાખને એકવીસ વાગ કરી આવે એવા દ્રવ સામસાગર અર્ધા માસ સાથે ના પશ્ચ ના તત્ત્વેય આમને પદેચિ પગુ અતત્ત્વેય આમને ન પદેચિ

૧ રાત્રિઆખા માસ વગરે નથી મહા મેધા છે પણ તન દેવ કરે છે અમુર કે નામ નીચે અપુષ્પ મહાનામ સંદોનું મેધ પ્રમાણે જાણવું વિષદનતિપાળા સિદાવ તર્ક પુષ્પ અપામ પૂવ અત્રિઠાવ અને રૂપ્યુ પનપતિઠાવ દાર્ઠિ કરે નહિ ત્યાં મદ કે ત્રુપની પ્રમા પળ નથી ૧

૧ રૂપ્યુરાગલિ આગળ અમુરકાળે અને નામકાળે વખત સંબર્ધ નથી — દીક્ષ.

કાળી તથા મહાભયંર - દેવને પણ ડરાવે તેવી છે તે કૃષ્ણરાગિના આઠ નામ છે કૃષ્ણરાગિ, મેઘરાગિ, મધા, માધવતી, વાતપરિધા, વાતપરિક્ષોભા, દેવપરિધા, દેવપરિક્ષોભા.

કૃષ્ણરાગિ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પણ જલનો પરિણામ નથી તથા જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે તેમા સર્વ ગ્રાણો ભૂતો વગેરે પૂર્વે અને ૮ વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે, પણ સ્થૂલ અપ્કાયપણે, સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયપણે, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થયા નથી.

— સતક ૧, ઉદે ૫

૨ ભૂગોળ

૧

ઋતુઓ

ગૌં—હે ભગવન' ત્યારે જશુક્રીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાની મોસમનો પ્રથમ નમય હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય, તથા દક્ષિણાર્ધમાં વરસાદની શરૂઆત થાય છે તે જ મમય પછી તુરત જ જીજ્ઞા મમયે મદર (મેરુ) પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમે પણ વરસાદની શરૂઆત હોય ?

મં—હા ગૌતમ' એ જ પ્રમાણે અહોરાત્ર, પલ, માસ, ઋતુ, અયન, નવત્સર એ બધા મળધે પણ મમયની પેઠે જાણવું (પાત્ર વરસનો) સુખ, વર્ષશત વર્ષમહત્ત્વ, તથા એમ જે ૮ પત્યોપગ અને નાગરોપગ સુધી જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન' ત્યારે જશુક્રીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવનર્ષિણી હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ

અવસર્પિણી હોય છે અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ તેમ દાખ
છે ત્યારે જ જુદીપદમાં મદર પવતની પૂવ પશ્ચિમે
અવસર્પિણી નથી તેમ ઉત્તરાર્ધમાં નથી પણ ત્યાં
અવસ્થિત કાગ છે ।

મ — હા મૌતમ ।

— સનક ૫ ઉદે ૧

૨

વાયુઓ

મી — હા બનવત્ ક્ષિત્યુરોવાત (એટલે કે શિલી
શીનાસવાળા^૧) પથ્થરાત (એટલે વનપતિ વગેરેને કિતકર)
મ વાયુ, અને મહાવાયુ વાયુ છે ।

મ — હા મૌતમ । તે વાયુઓ બધી દિશાઓમાં અને
ખૂણાઓમાં છે જ્યારે પૂર્વમાં ક્ષિત્યુરોવાત વગેરે વાયુઓ
વાયુ છે ત્યારે તે બધા પશ્ચિમમાં પણ વાયુ છે અને જ્યારે
પશ્ચિમમાં તે બધા વાયુ છે ત્યારે પૂર્વમાં પણ તે બધા
વાયુ છે એમ બધી દિશાઓ અને ખૂણાઓમાં સમજાવું

વળી, તે બધા વાયુઓ દીપોમાં તેમ જ સમુદ્રોમાં પણ
હોય છે પરંતુ એટલા ફેર છે કે ત્યારે દીપના વાયુ વાતા
હોય છે ત્યારે સમુદ્રના નથી વાતા અને જ્યારે સમુદ્રના
વાતા હોય ત્યારે દીપના નથી વાતા^૨

૧ પુરોનાની વાયુમાં પ્રાય શીનાસ હોય છે એમ કહેવું
વાયુમાં શીમાય છે કે તેને શીસ પણ કહે છે

૨ મરનીની નાસમમાં જે શીત વાયુમાં વાયુ છે તે સમુદ્ર
તરફથી આવેલા હોય છે તે વખતે જમીનના ઉપર વાયુમાં વાતા
નથી જ્યાં જમીનના અને સમુદ્રના વાયુમાં પારસ્પર વિરુદ્ધ
શુભ હોવાથી તે બંને એક સાથે વાઈ શકે નહીં

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઈપિતપુરોવાત વગેરે વાયુઓ ક્યારે વાય છે ?

મં—હ ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય પોતાના સ્વભાવ-પ્રવૃત્તિ ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા વાયુકાય વેદિયશરીર બનાવીને ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા જ્યારે વાયુકુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને, ખીજાને કે બને માટે વાયુકાયને ઉદારે છે, ત્યારે તે જધા વાયુઓ વાય છે

—શતઃ ૫, ઉદેઃ ૦

૪

ભરતીઓત

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણુસમુદ્ર ચૌદશને દિવસે, આહમને દિવસે, અમાસને દિવસે, અને પૂનમને દિવસે વધારે કેમ વધે છે અને વધારે કેમ ઘટ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! લવણુસમુદ્રની વચ્ચે ચારે દિશામાં ચાર મોટા પાતાળઢળશો છે ત્રડવામુખ, કેયૂપ, યૂપ અને ઈશ્વર તેમનો ઉદ્દેશ એટલાખ યોજનનો છે તેમનો મળનો વિષ્કભ દશહજાર યોજનનો છે, મધ્યમ વિષ્કભ લાખ યોજનનો છે અને મુખભાગનો વિષ્કભ દશહજાર યોજનનો છે તે ઢલગોના ત્રણ ભાગ છે — નીચેનો, વચ્ચેનો અને ઉપરનો તેમાં જે નીચેનો ભાગ છે તેમાં વાયુ છે, વચ્ચેના પાણી અને વાયુ છે, તથા ઉપરના ભાગમાં પાણી છે એ ઉપગત લવણુસમુદ્રમાં ખીજા ત્રણ નાના (એકહજાર યોજનના ઉદ્દેશવાળા, તથા મો મો હજાર અને મો યોજનના

અનુક્રમે વિષ્ણુભવાળા) સાત હજાર આઠસો ચોરાસી કુ-
 કલસી છે તે દરેકના વધુ ભાગેમાં પણ એ રીતે વાયુ-
 વાયુ-પાણી અને પાણી રહેલા છે બ્યારે તે કલમેના
 વાયુઓના વિશ્લેષ થાય છે ત્યારે સ્વલ્પસમુદ્ધમાં પાણીના
 વધારો પડાડો દેખાય છે

— સતક ૩ કહે ૩

૪

દૃષ્ટિ

મૌ — હં ભગવન્ શુ એમ છે કે કાલે વગ્મનાર
 ૫ / ન્ય (મેષ) દૃષ્ટિકાવ (જ્યમમૂક) ને વસ્તાવે ?

મ — હા મૌતમ

મૌ — હં ભગવન્ ! બ્યારે દેવેન્દ્ર અને દેવો સગ
 શક દૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છાવાળા હામ ત્યારે તે કેવી રીત
 દૃષ્ટિ કરે ?

મ — હં મૌતમ ત્યારે દેવેન્દ્ર શક અસ્મન્ત
 પરિવહના દેવેન્દ્રે બોધાવે છે તે દેવો અખમ પરિવહના
 દેવેન્દ્ર બોધાવે છે તે દેવો જહારની પરિવહના દેવેન્દ્રે બોધાવે
 છે ત્યાર પછી તે દેવો જહાર-જહારના દેવેન્દ્રે બોધાવે છે
 પછી તે દેવો આગિવોષિક (વાસ) દેવેન્દ્રે બોધાવે છે તે
 દેવો વૃષ્ટિકાવિક (વૃષ્ટિ કરનારા) દેવેન્દ્રે બોધાવે છે પછી
 તે વૃષ્ટિકાવિક દેવો વૃષ્ટિ કરે છે

મૌ — હં ભગવન્ અસુરકુમાર દેવો પણ શુ દૃષ્ટિ
 કરે છે ?

મ — હા મૌતમ અરિહત ભગવતેના જ મહીષા —

સાનોત્પત્તિ — નિવાણુના ઉત્સવ પ્રસંગે તેઓ પણ વૃષ્ટિ કરે છે એમ વૈમાનિક સુધીના દેવો માટે સમજવું ?

— શતક ૧૪, ઉદે. ૨

૫

દિશાઓ

ગૌ. — હે ભગવન ! આ પૂર્વ દિશા એ શું કહેવાય છે ?

મ. — હે ગૌતમ ! (ત્યા એકેન્દ્રિયાદિ શ્રવ રહેલ હોવાથી)

તે શ્રવણ, તેમ જ (ત્યા પુદ્ગલાન્તિકાય વગેરે અશ્રવ પદાર્થ રહેલા હોવાથી) અશ્રવણ પણ કહેવાય છે એ પ્રમાણે બધી દિશાઓનું જાણવું દિશાઓ દશ છે પૂર્વ, પૂર્વદક્ષિણ (અગ્નિકોણ), દક્ષિણ, દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્યકોણ), પશ્ચિમ, પશ્ચિમોત્તર (વાયવ્યકોણ), ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ (ઈશાનકોણ), ઊર્ધ્વ અને અધો તેમના અનુક્રમે નામે (તેમના સ્વામી દેવોના નામ પ્રમાણે) ઐન્દ્રી (પૂર્વ) આગ્નેયી (અગ્નિકોણ), યામ્યા (દક્ષિણ), નૈઋતી (નૈઋત્યકોણ), વારુણી (પશ્ચિમ), વાયવ્યા, મોમ્યા (ઉત્તર), ઐશાની (ઈશાનકોણ), વિમલા (ઊર્ધ્વ દિશા પ્રગણા યુક્ત હોવાથી), અને તમા (અધો દિશા અધકાગ્ન-યુક્ત હોવાથી)

૧ એ પ્રમાણે જ્યારે તમસ્કાય (અધારુ) કરવું હોય ત્યારે તમસ્કાયિક (તમસ્કાય વરનાર) દેવોને જોતાવવામા આવે અને તેઓ તમસ્કાય કરે અસુરકુમાર દેવો પણ ક્રીડા કરતી નિમિત્તે, રત્નને મોહ પમાડવા માટે, છુપાવેલા દ્રવ્યને સાચવવા માટે અને પોતાના ગરીરને ઢાકી દેવા માટે તમસ્કાય કરે છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જાણવું

૧૦ — હં ભગવન્' અન્ની (પૂત્ર) દિશા જીવત્ત્વ છે
— વના દેશત્ત્વ છે & જીવના પ્રદેશત્ત્વ છે? અથવા અજીવત્ત્વ
અ અજીવના દેશત્ત્વ છે & અજીવના પ્રદેશત્ત્વ છે?

૧૧ — હં ઔતમ તમા > જીવા છે તે અવસ્થા
એકે. ૧ એ ઇદ્રિય એમ મત્તદિય સુધી તથા અર્નિદ્રિય
(મિહી) છે જીવના દેશો અને પ્રદેશો પણ તે જાણના
ગતિવાલ > અજીવા છે ન એ પ્રકારના છે રૂપી અને
અરૂપી તમા ન કશી અજીવ છે તે ચાર પ્રકારના છે
— કંધ, કષ્ટેષ કંધપ્રદેશ અને પરમકથુ-પુદ્ગલ >
અરૂપી અજીવા છે તે ત્રાણ પ્રકારના છે નોધર્મોન્તિકાચરૂપ
ધર્મોન્તિકાચરૂપ દેશ ધર્મોન્તિકાચરૂપ પ્રદેશો નોઅધર્મોન્તિકાચરૂપ
અધર્મોન્તિકાચરૂપ દેશ અધર્મોન્તિકાચરૂપ પ્રદેશો નોઆકાશ-
ન્તિકાચરૂપ આકાશાન્તિકાચરૂપ દેશ આકાશાન્તિકાચરૂપ પ્રદેશો
અને અદ્વાયમય (કાશ)

૧૨ — હં ભગવન્ આત્મી દિશા (અમિતકથુ) શુ
જીવત્ત્વત્ત્વ છે જીવદેશત્ત્વ છે (ઉપર પ્રમાણે) અજીવના
પ્રદેશત્ત્વ પણ છે

૧૩ — હં ઔતમ અમિતકથુ નોજીવત્ત્વત્ત્વ જીવના દેશ

— ૧ પ્રાચીન વિજ્ઞાન જાણક ધર્મોન્તિકાચરૂપ ન કશી સમય;
તેથી ન નોઅધર્મોન્તિકાચરૂપ છે તે પ્રમાણે નોઅધર્મોન્તિકાચરૂપ
પણ અજીવી.

૨ અધ્યેષી દિશા જીવત્ત્વત્ત્વ નથી. મારણ કે રૂપ
નિર્ગિત્ત્વો અસ કોઈ પ્રદેશત્ત્વ છે અને એક પ્રદેશમા જીવનો
અભાવેગ થનો નથી; કેમકે તેની જીવનાકના અસ અધ્યેષ
પ્રદેશ તક છે

અને પ્રદેશરૂપ છે, અણુરૂપ છે, અણુવના દેશરૂપ છે, અને અણુવના પ્રદેશરૂપ પણ છે તેમા જે છવના. દેશો છે તે અવશ્ય એકેન્દ્રિય છવના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને ત્રિઇન્દ્રિયોના દેશ છે એમ અહીં પણ ત્રણ વિકલ્પો જાણવા એમ અનિદ્રિય મુદ્દી ત્રણ વિકલ્પો જાણવા.

તેમા જે છવના પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને બે ઇન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે એમ મર્વત્ર પ્રથમ સિવાયના બે વિકલ્પો જાણવારે એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુદ્દી જાણવું અજીવો માટેનું બધું ઉપર પ્રમાણે જાણવું.

ચામ્બા (દક્ષિણ), વારુણી (પશ્ચિમ), અને સામ્બા (ઉત્તર) દિશાઓને માટે પૂર્વ દિશાની પેઠે જાણવું અને નૈઋતી, વાયવ્ય, અને ઐશાની દિશાઓ માટે આગ્નેયી પેઠે જાણવું વિમલા (શિર્ષ) દિશામાઝ આગ્નેયીની પેઠે

૧. હારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો સકલલોકમા વ્યાપેલા હોવાથી આગ્નેયીમા પણ તે તો અવશ્ય હોય જ પરંતુ દ્વિઇન્દ્રિય તો અહ્ય જ હોવાથી કદાચિત્ એક પણ સખવે.

૨. હારણ કે લોકવ્યાપી અવસ્થામા રહેલા અનિદ્રિય (મુક્ત) જીવ સિવાય બધા જીવોનો જન્મ એક પ્રદેશ હોય છે ત્યાં તે અસખ્ય હોય છે.

૩. વિમલામા જીવોનો અવનાદ ન હોવાથી

છવો નાણુવા અને બેન્દીની પેઠે અણુવો નાણુવા એ પ્રમાણે તમા (અધી) દિશા મારે પણ નાણુવું, પરંતુ તેમા અણુપી છવો છ પ્રકારના જ કહેવા કારણ કે તમા અણુ-અમય (કાલ) નથી ૧

—સતક ૧ ઉપે ૧

હ મૌતમ ૧ જાણુકીપર્મા મેરુ પવતના ભરોભા મખ આખને વિષે આ રત્નપ્રભા પુષ્પીના ઉપર અને નીચેના કુદ (સવ ક્રિયા ધનુ) એવા બે પ્રવેશ છે તેને વિષે તિર્થજ્યોત્સ્ના મખમામરૂપ આઠ પ્રદેશનો રુચક કહ્યો છે ત્યાંથી આ દશ દિશાઓ નીકળે છે

તેમાં બેન્દી દિશાની આદિમા રુચક છે તેની આદિમા બે પ્રદેશો છે બે પ્રદેશની ઉત્તરોત્તર જલિ થાય છે બેન્દી અપેક્ષાએ તે અસખ્યાત પ્રદેશવાળી છે અને અસોક્તની અપેક્ષાએ અનત પ્રદેશમય છે બેન્દી અપેક્ષાએ આદિ અને અન સહિત છે અને અસોક્તની અપેક્ષાએ સાદિ અને અનત છે બેન્દી અપેક્ષાએ તે મુદને આકારે છે અને અસોક્તની અપેક્ષાએ ગાડાની બીધને આકારે કહેલી છે

આમોશ દિશા પણ એ પ્રમાણે નાણુવી પરંતુ તેની આદિમા એક પ્રદેશ છે તે ઉત્તરોત્તર જલિ રહિત છે

૧ સમયનો અવધાર સૂચના પ્રકાર ઉપર અવધનિત છે તે પ્રકાર તમા વિષે નથી મારે જાણુસમય (કાલ) નથી નિમવાને વિષે પણ નિમવાન સૂચનો પ્રકાર નથી; તેા પણ મેરુપવતના રુદ્ધિક કંદને વિષે નિમવાન સૂચના પ્રકારનો સંકેત થાય છે — સીદા.

એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે તે તૂટી ગયેલી મોતીની માળાને આકારે છે

ઐન્દ્રી પ્રમાણે ચારે દિશા ગણવી, અને આગ્નેયી પ્રમાણે વિદિશાઓ ગણવી

વિમલા નિશાની આત્મિયા ચાર પ્રદેશ છે તે બે પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે ઉત્તરૌત્તર વૃદ્ધિ રહિત છે બાકી બધું આગ્નેયી પ્રમાણે ગણવું, પણ તેનો આકાર ટુચક જેવો ગણવો એ પ્રમાણે તમાદિશા પણ ગણવી

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૪

૩ ઓપધિ

૧

ગૌં—હે ભગવન! ઓદન, કુદ્માપ અને મદિરા એ ત્રણે દ્રવ્યો કયા જીવના શરીરો ઝહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ! તે ત્રણેમા જે ધન (કઠણ) પદાર્થ છે તે તેમના જૂના આકારની અપેક્ષાએ વનસ્પતિજીવનાં શરીરો છે અને જ્યારે તે ખાણિયા વગેરે શસ્ત્રોથી કુટાય છે, નવા આકારના ધારક થાય છે, અને અગ્નિથી તેમના વર્ણો (ગંગા) બદલાય છે, અગ્નિથી પોતાના પૂર્વ સ્વભાવને છોડનારા થાય છે, અને અગ્નિથી નવા આકારના ધારક થાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યો અગ્નિના શરીરો ઝહેવાય છે વળી સુરા (મદિરા) મા જે પ્રવાહી પદાર્થ છે, તે તેના જૂના આકારની અપેક્ષાએ પાણીના જીવના શરીરો છે, અને જ્યારે તે પ્રવાહી ભાગ શસ્ત્રથી કુટાય છે તથા અગ્નિથી જુદા ગંગે ધારણ કરે છે, ત્યારે તે ભાગ અગ્નિકાયના શરીરો છે એમ કહેવાય છે

ત પ્રભાણે મેલુ તાજી કાચબો કાઢ વગેરે એ તેમના
જૂના આકારની અપેક્ષાએ પૃથ્વીજીવના શરીરો છે અને
પછી સત્ત્વ દ્વારા કુટાયા પછી અગ્નિજીવના શરીરો કહેવાય
છે ત પ્રભાણે માત્ર હાડકું વગેરે ત્રસજીવનાં શરીરો છે
પણ આમથી વિકૃત થયેલ હાડકું ચામડા વગેરે જૂના
આકારની અપેક્ષાએ ત્રસજીવના શરીર હેઠળ સત્ત્વ દ્વારા
સમર્પિત થયા બાદ અગ્નિના જીવના શરીરો કહેવાય. તે પ્રભાણે
અમારો, રાખ (નવેલું) જે છાત્ર વગેરે જૂના આકારની
અપેક્ષાએ એકદિવ જીવના શરીર કહેવાય કે વધાસબળ
પર્યેય જીવના શરીર પણ કહેવાય. પરંતુ સત્ત્વ દ્વારા
સમર્પિત થયા પછી અગ્નિના જીવના શરીરો કહેવાય

— સત્ત્વ ૫ છંદ ૨

૨

જી — હે ભગવન! સાચી ત્રીદિ પદ્ધતિ જાણે
ત્વજ્ઞ એ બધાં માન્યો કેદસામાં હોય, વાસના પાષામાં
હોય માયામાં હોય માળમાં હોય કાચથી સિંધ હોય, ઘડેલ
હોય માટી વગેરે વડે સુદિત કરેલા હોય તો તેઓની
ચેતિ — અંકુરની ઉત્પત્તિમાં હેતુજૂત સક્તિ કેટલા કાળ
કાલમ રહે ?

૧ જાણે જાણે સત્ત્વ તો મૂલ નવરસમાં લીલા લાગ્યામાંથી
થયેલ છે. લાગ્યાની જાણ છે અને તે લાગકું તો એકદિવ
જીવ ન છે પણ બધું તો નાશ વગેરેએ નવારે પાસ પાડે
હતું હોય ત્યારે એકદિવ જીવના શરીરરૂપ હોય છે પણ ન્યાર
મે એકદિવનામાં પણ એકદિવનામાં વગેરે જીવોનું જસનું શરીર હોય
હોય ત્યારે તે મે એકદિવનામાં વગેરે જીવના શરીરરૂપ હોય છે

મં—હૈ જૌતમ ' જોષામા જોષ્ટ અતર્મુદર્ત, અને વધારેમા વધારે ત્રણ વગ્સ ઢાયમ રહ્ ત્યારબાદ તે યોનિ મ્લાન થાય છે, અને પ્રતિધ્વસ પામે છે પછી તે ખીજ અ-ખીજ થાય છે

તે પ્રમાણે ડલાય, મસૂર તલ, મગ, અડદ. વાલ, કળથી, જોળા, તુવેર અને ગોળ ચણાનું પણ જાણુવું પણ વધારેમા વધારે પાચ વર્ષ જાણુવા તે પ્રમાણે અળગી, કુમ્બ, કાફરા, કાગ, બટી, શણ, સરસવ એને મૂલકખીજનું પણ જાણુવું, પણ વધારેમા વધારે સાત વર્ષ જાણુવા

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ' વનસ્પતિકાયિકો યથા કાળે સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય છે, અને કયા કાળે સૌથી મહા-આહારવાળા હોય છે ?

મં—હે જૌતમ ' ગ્રાવણ, ભાદરવો અને ધારતકર્મા મહાઆહારવાળા હોય છે પછી શરદમા, પછી હેમાતમા, પછી વસંતમા અને પછી ગ્રીષ્મઋતુમા અનુક્રમે અદ્ય આહારવાળા હોય છે ગ્રીષ્મમા સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ' ગ્રીષ્મમા જો વનસ્પતિકાયિકો સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય, તો વણા વનસ્પતિકાયિકો ગ્રીષ્મમા પાદ્માવાળા, પુષ્પવાળા, ફળવાળા, લીલાછમ દીપતા અને વનની ગ્રાભા વડે અત્યંત સુશોભિત કેમ હોય છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! શ્રીધ્મકતુર્મા યજ્ઞા ઉપ્યયોનિરાગા
જ્યેઞ્ઞા અને પુરુષો વનસ્પતિઃકામપણે ઊપજે છે અને વધે
તેથી શ્રીધ્મકતુર્મા તેમ માય છે

ગૌ —હે ભગવત્ મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે
કદો કદના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને એમ બીજો બીજાના
જીવથી વ્યાપ્ત છે ?

મ —હા ગૌતમ

ગૌ —હે ભગવત્ જો મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત
છે છ- તે વનસ્પતિઃકામિક જેવી રીતે આહાર કરે અને
જેવી રીતે પરિણામે ?

મ —હા ગૌતમ ! મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને
તે પૃથ્વીના જીવ સાથે સમઠ છે માટે વનસ્પતિઃકામિકજ્યેઞ્ઞો
આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે એ પ્રમાણે
બીજો બીજાના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને તે દેહના જીવ સાથે
સમઠ છે માટે તે આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે

ગૌ —હે ભગવત્ ! આયુ (જટાદા) મૂળા, આદુ
હિસ્તી સિરિષિ, સિસ્તિરિષિ કિર્કિઠા હિસ્તિ
હીરવિદારિકા વજ્રકદ સરણકદ, ખમુગા આદ્રમદ્રમેજ
પિંડકદિ, રાદિષી દ્વયીદ્વ ચિરુગા, મુદ્ગપર્ણી, અન્નકર્ણી
સિંહકર્ણી સીકદી મુશુદી અને તેના પ્રકારની બીજ
વનસ્પતિઓ શુ અનંત જીવવાળી અને નિમ નિમ
જીવવાળી છે ?

મ —હા ગૌતમ !

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના હશે ?

મં—હે ગૌતમ ! વૃક્ષો ત્રણ પ્રકારના હશે છે

સખ્યાત શ્રવણા, અમખ્યાત શ્રવણા (તોડ, તમાલ, નાળિયેરી વગેરે)^૧ અને અનત શ્રવણા (જાડાકા, આદુ વગેરે) તેમા અમખ્યાત શ્રવણાના બે પ્રકાર છે એક પ્રીતવાળા (નિમ્બ, આમ્ર, જાણુ, ઇંડ) , અને બીજા પ્રીતવાળા (કોકુ, ખીલુ, ઉંચરો વગેરે) —શતક ૮, ઉદે ૩

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉત્પલ એક શ્રવણુ છે કે અનેક શ્રવણુ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે એક શ્રવણુ છે, પણ અનેક શ્રવણુ નથી ત્યાર પછી જ્યારે તે ઉત્પલને ખીળી શ્વે — શ્વાશ્રિત પાદકા વગેરે અવયવો — જોડે છે, ત્યારે તે ઉત્પલ એક શ્રવણુ નથી, પણ અનેક શ્રવણુ છે ૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે શ્વે ક્યાથી આવીને ઊપજે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે શ્વે નૈરધિકથી આવીને ઊપજતા નથી, પણ તિર્થંચથી, મનુષ્યથી કે દેવથી આવીને ઊપજે છે

૧ જુઓ પ્રજ્ઞાપના ૫૬ ૧, ૫૦ ૩૩-૧

૨ જ્યાં સુધી એક જ પાન હોય છે, ત્યાં સુધી એક જ શ્રવ હોય, પણ પછી પાન વધતાં જાય, તેમ તેમ બહુ શ્વે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય

૩ દેવમા પણ સનકુમારથી ઉપરનાં લોકમાથી નહીં પણ તાલી, ઘડ વગેરેના મૂળપાંત્રે દેવ ઠી ન ઉત્પન્ન થાય, પણ પુષ્પાદિ શુભ અજમા ઉત્પન્ન થાય —શતક ૨૧, ઉદે ૧

મી —હે બમવન! તે શ્વેા ઉત્પન્ન નાતિમાં અક
મમયમાં ફેરલા ઉત્પન્ન થાય ?

મ —જોહામા જોહા એક એ કે ત્રણ અને વધારેમા
વધારે સખ્યાત કે અસખ્યાત શ્વેા એક સમયમા ઉત્પન્ન
થાય અને મમયે સમયે અસખ્ય કાલમાં આવે તે
અસખ્ય અવમર્ષિણી અને ઉત્સર્પિણી તથા ક્યાં પૂરા
કાંઈ ન શકાય. તેમના શરીરની અવમાદના જોહામા
જોહી અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અને વધારેમાં
વધારે કષ્ટિ અધિક હજાર યોજન હોય છે ?

તે શ્વેા અથવા શ્વેા શાનાવસ્થીવથી અતરાય મુધીના
કમના બધેક છે આયુરકમના બધેક કે અબધેક કે જતે
પણ છે ? શાનાવસ્થીય કર્મથી મારીને અતરાય કમ મુધીના
કમના વેદકત્વનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું તે પ્રમાણે તેમને
સાનાના તેમ જ અસાતાના વેદક જાણવા, તેઓ શાનાવસ્થીવથી
અતરાય મુધીના કમોના ઉદભવાળા છે તે કમોના ઉદ્ધરક
પણ છે પરંતુ વેદનીય અને આયુર કમના ઉદ્ધરકની
અપેક્ષાએ કેઈ ઉદ્ધરક છે કેઈ નથી. વનસ્પતિશ્વેાને પ્રથમ
માર હસ્થાઓ દોય એટલે ઉત્પન્નના શ્વેાનું પણ તેમ જાણવું

* ગાલી મોઢિ વનેરના મૂળના છવના શરીરની વધારેમાં
વધારે અવમાદના મેથી નવ પાશુષ્ય જેટલી છે

૭

— સુદક ૨૧ કા ૧

૧ અસખ્ય સમુદા વધેરમાંથી તેના પ્રકારના મોઈ સમુદામાં
તેટલી મીઠા અવમાદના હશે — મીઠા

૨ એક જાદમાં અનેક શ્વેા દોવાથી મોઈ જામતો હોય
મોઈ ન જામતો હોય

તે હવે નિઃશ્વાદિ છે. અજાની છે, [મન-વાણીના યાગ મિવાય] માત્ર કાયયોગી છે, સાકાર કે નિગદાગ ઉપયોગવાળા છે. નેમના સગીરો પાચ વર્ણવાળા, પાચ ગ્રમવાળા, બે એ ગધવાળા અને આઠ અર્શવાળા છે તે હવે પોતે વર્ણોદિગદિત છે. ઉચ્ચાસક-નિશ્વામક છે, (તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં) અનુચ્ચાસક-નિશ્વાસક પણ છે, તે હવે આહારક છે અને વિશ્રદ્ધગતિમાં અનાહારક પણ છે, તેઓ અવિગતિ-વાળા છે, નક્રિય છે, માત્ર અથવા આઠ કર્મના બધક છે, આહાર-ભય-મૈયુન-પરિગ્રહ સજાના ઉપયોગવાળા છે, કૌષ્ઠ-માન નાયા-ક્ષોભ વ્યાયવાળા છે, નપુમક વેદવાળા જ છે પણ જીવેદના, પુરુષવેદના નેમ જ નપુમકવેદના બધક તો છે, તેઓ અમજી છે, તથા ઇન્દ્રિયવાળા છે

તે ઉત્પલનો હવે ઉત્પલપણે જાળની અપેક્ષાએ ઓગમાં ઓછા આતર્મુદ્દત મુધી ગહે અને વધારેમાં વધારે અસમ્ય-કાલ મુધી રહે, તે ઉત્પલનો હવે પૃથ્વીકાયિકમાં આવે અને કરી પાછો ઉત્પલમાં આવે એ પ્રમાણે ભવની અપેક્ષાએ ઓગમાં ઓછા બે ભવ^૧ અને વધારેમાં વધારે અમખ્યાત બન મુધી ગમનાગમન કરે એમ વાયુકાયિક મુધી સમજવું પણ વનપ્રતિમાં આવે તો ઓછામાં ઓછા બે ભવ અને વધારેના વધારે અનંત ભવ સુધી ગમનાગમન કરે બે ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે ભવ, અને વધારેમાં વધારે સખ્યાત ભવો ગમનાગમન કરે એમ ચતુરિન્દ્રિય હવે મુધી ગમનાગમનનો કાલ સમજવો

૧ પ્રથમ ભવ પૃથ્વીકાયિકપણે, અને બીજો ઉત્પલપણે, ત્યાર પછી મનુષ્યાદિ જાતિમાં આવે

પરોક્ષ તિર્થની અપેક્ષાએ જોતામાં જોતા એ અને વધારેમાં વધારે આઠ નવ કરે. એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ પણ નક્કુ.

તેમનું આયુષ્ય જોતામાં જોઈું અત્યુદ્ધત અને વધારેમાં વધારે દસ હજાર વા ૭૨ જેમને વેદના-કપાલ-મારણાતિક એ પણ સમુદ્ધાન હોય છે તેઓ મરિને તમ નૈઋતિકમાં ન ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તિર્થ અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય પણ દેવોમાં ન ઉત્પન્ન થાય. સર્વ દુષ્ટો અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્નના મુક્તપદ્મે, કંપલે દત્તાદિપલ્ય પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે.

—સતક ૧૧ છે ૧

ટિપ્પણી.

ટિપ્પણ નં ૧ :

આ પ્રકરણમાં જેમ ઉત્પન્નના છવ સંબંધે કહ્યું તથા ૨૧માં સતકમાં સાક્ષી વજ્રેરના મૂળ તથા ૬૬ મારે કહ્યું તેમ અનેક ધાત્યો તથા વનપત મારે ઉપર ત્થાવેશ નથી વિમનોએ મૂળ મથમાં વક્તવ્યતા છે તે નધીમાં કેઈ આમ વિમેય નથી પણ શરીરની અવમાદના કે આયુષ્યમાં વજ્રેરના

૧ સાક્ષી શ્રીદિ વજ્રેરના મૂળના છવની વધારેમાં વધારે રિવતિ મેથી નવ વચ બેઠી છે — સતક ૧૧ છે ૧ આ દપશન તે કેમણે ને જાણના રકબ તથા ૬૬ શાખા પ્રચક પાંદડાં, પુષ્પ ફળ અને જીભના છવોની પણ વજાખતા જો વધુ મારે બુધિ પ્રકરણને અતિ ટિપ્પણ નં ૧ પ્રકરણ છવોમાં તેવ પણ ૧ પત જાય છે એટલે વિશેષ છે

કાઈ કેર પડતો હોય છે તે બધાના નામ સંઘગય તે દષ્ટિએ અહીં જુદા જુદા વર્ગોના નામ ઉતાર્યા છે

૧ ડલાય-વટાણા, મનુર, તલ, મગ, અડા વાલ, ટલથી, આલિમદક, મટિન, અને પલિમથક-ચણા. (શાક્ષી મુજબ)

૨ અળગી, કુસુબ, કોદરા, કાગ, ગળ, તુવેર, કોદના, મણ, મરસવ, અને મળકખીજ (શાક્ષી મુજબ)

૩ વાસ, વેણુ, કનક, કોંવશ, ચારુવશ, દડા, કુડા, વિમા, અડા, વેણુકા અને કલ્યાણી (શાક્ષી મુજબ. પણ અહીં કાઈ ઠેકાણે દેવ ઉત્પન્ન નથી થતા, તથા ત્રણ જ સ્ત્રેયા ગણવી)

૪ ઇશુ-ગેરડી, ઇશુવાટિકા, વીરણુ, ઇકક, બમાસ, સૂદ, શર, વેત્ર (નેતર), તિમિર, સતપોગગ અને નડ (શાક્ષી મુજબ પણ મધ્યની બાજતમા દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેઓને ચાર સ્ત્રેયાઓ હોય છે એમ કહેવું)

૫ મેડિય, ભતિય, દર્બ, કોતિય, દર્બકુશ, પર્વડ, પોદેદલિ (પોદેદલિ), અર્બુન (અળન), આપાદક, રોહિતક, મમુ, આ(ત)વખીગ, ભુસ, એરક, કુરુકદ, કરકર, સૂદ, વિભગ, મધુરચણ (મધુવચણ), ગુરગ, શિલ્પક અને મુકલીતણ (વામના વર્ગ મુજબ)

૬ અબરુહ, વાયણુ, હરિતક, તોદળને, તુણ, વતુલ, પોરક, માર્બરક, વિલ્લિ (ચિલ્લિ), પાલક, દગાપિપલી, દ્વિવર્ણી, અગ્નિક, શાકમકુટી, મૂલક, સરમવ, અગ્નિલશાક, નિયતગ (વાસના વર્ગ મુજબ)

૭ વૃક્ષસી કૃષ્ણ, દરાશ, દણેશ્વર, અલ્પ ૧ મૂતશા
 ચોરા છરા દમણા, મરુવા છદીવર અને રતપુષ્પ
 (વાસના વગ મુગ્ધા.)

—શ્લોક ૨૧

૪ અતિ અને બધ

૧

અતિ

મૌતમ—હે ભગવન્ ! અતિપ્રપાતો દેહના પ્રકારના ૭
 મ —હે મૌતમ ! પાંચ પ્રકારના છે ૧ પ્રયોગમતિ
 —એટલે કે મન-વાણી-કાયાના આપારો વડે મન વગેરેના
 ગુણોની અતિ ૨ નસતમતિ—એટલે કે માત્ર જુદા
 વગેરેના વિભાસવાળી અતિ ૩ બંધનકલ્પ અતિ—
 એટલે કે બંધનના છેતરી થતી અતિ, જેમકે જીવમુક્ત
 શરીરની કે શરીરમુક્ત જીવની. ૪ ઉપપાતમતિ—એટલે
 કે ઇત્યાદિકર્મ અતિ જેમકે આકાશાદિકર્મ નારકાદિ જીવો,
 સિદ્ધ જીવો અથવા ગુણમયની અતિ અને ૫ વિહાસોમતિ—
 એટલે કે આકાશના મનન કરવું તે જેમકે પરમાત્મની
 શોકાન્ત સુધીની

—શ્લોક ૮ ઉરે ૭

૧

બધ

મૌ —હે ભગવન્ બધ કટલા પ્રકારનો કહી છે ?
 મ —હે મૌતમ ! બે પ્રકારનો છે પ્રયોગ (ક્રિયા)
 બધ અને વિમલ (સ્વાભાવિક) બધ. ૧ તેમાં વિસમાબધ

એ પ્રકારનો છે. આદિ અને અનાદિ તેમા અનાદિ વિષ્ણુસાગ્રધ ત્રણ પ્રકારનો છે. ધર્માગ્નિદાયનો અન્યાન્ય અનાદિ વિષ્ણુસાગ્રધ, તેમ જ અધર્માગ્નિદાયનો અને આદ્યાગ્નિદાયનો ૧

માદિવિષ્ણુસાગ્રધ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) બધન-પ્રત્યયિક — એટલે કે નિનધત્વાદિ ગુણ દ્વારા દ્વિપ્રદેશિતાદિ પદ્માભ્યુષેનો બધ (૨) ભાજનપ્રત્યયિક — એટલે કે ભાજન — આધાગ્ને નિમિત્તે થનો બધ ૨ અને (૩) પગિણામ-પ્રત્યયિક — એટલે કે ઉપાન્તર નિમિત્તે થનો બધ ૩

૭ પ્રયોગબધના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) અનાદિ અનત (૨) માદિ અનત અને (૩) સાદિ સાત

પ્રયોગબધ એટલે જીવના વ્યાપારવડે જીવપ્રદેશોનો અને ઔદાગિદિ શરીરના પુદ્ગલોનો જે બધ થાય તે

૧ તે બધ દેનબધ છે, પણ સર્વબધ નથી. ધર્માગ્નિદાયદિના પ્રદેશોનો બીજા પ્રદેશો સાથે પરસ્પર સબધ તે દેનબધ જે તેમનો સર્વબધ હોય તો એક પ્રદેશમા બીજા સર્વ પ્રદેશોનો અતર્ભાવ થાય, અને તેથી ધર્માગ્નિદાયદિ એક એક પ્રદેશઉપ થાય — દીકા વળી તે ત્રણેનો તે બધ સર્વકાલ સુધી હોય છે

૨ જ્ઞાતી મદિરાનો, જ્ઞાતી ગોળનો અને જ્ઞાતી ચોખાનો ભાજનપ્રત્યયિક બધ છે એક ભાજનમા રહેલી જ્ઞાતી મદિરા વધુ થાય છે અને જ્ઞાતી ગોળ તથા ચોખાનો પિડ થાય છે

૩ વાદળા, ઇંદ્રવજ્રુપ, સન્યા, ગાધર્વનગર, વીજળી, ત્રિગ્દાહ, ધુળની વૃદ્ધિ, ધૂમિકા, મહિત્ત, ચંદ્રમહાસુ, કિરણના સીઓટા ૪૦

(૧) જનાદિ અનંત બધાં જીવના બાહ્ય મધ્ય પ્રદેશોને છે [જીવ અસખ્યાત પ્રદેશિક છે પણ તેમાં વચ્ચેના જે બાહ્ય પ્રદેશો છે તે ગમે ત્યારે (એટલે કે કેવલસિદ્ધિપ્રદાન વખતે પણ, કે ત્યારે જીવ સમગ્રલોકને વ્યાપીને રહે છે ત્યારે) પણ તેવી જ સ્થિતિમાં રહે છે બાકીના જીવ પ્રદેશોમાં સહજ વિકાસરૂપે વિપસ્તરિતન થવા કરે છે એટલે જા બાહ્ય પ્રદેશોનો બધાં જનાદિઅનંત છે ૧]

(૨) સાદિ અનંત બધાં સિદ્ધિના જીવપ્રદેશોનો છે.

(૩) સાદિ આત બધાં આર પ્રકારનો છે એ આસાપન બધાં — એટલે કે રજ્જુ વગેરેથી તૃણાદિનો બધાં આ આલીન બધાં — એટલે કે સાખ વગેરેથી થતો બધાં હ સરીરબધાં — એટલે કે સમુદ્રમાં કરવામાં વિસ્તારિત અને મંદિરિત જીવપ્રદેશોના સબધથી તૈજસાદિ સરીરપ્રદેશોનો સબધ ૧ અનંત હ સરીરપ્રવેગબધાં — એટલે કે ભૌદારિકાદિ સરીરના વ્યાપારથી સરીરના પુનરુત્થાને મદદ કરવાક્રમ બધાં.

અ. તેમાં આલીનબધાં આર પ્રકારનો છે આપણાબધાં (સિખરેનો, હરસબધોનો અંતરોનો પ્રાસાદોનો સાક્રમંજોનો આમક્રમંજોનો ધરામંજોનો કપડાંમંજોનો અને આદ્યમંજોનો જૂનો વગેરે કચરા વડે, વસ્ત્ર વડે સાખ વડે તથા ખીલુ છંદાદિ મોવણુ દ્રવ્ય વગેરે થતો બધાં) ઉચ્ચ બધાં (તૃણ, કાદ, પત્ત, ડુંદ

૧ એ બાહ્ય પ્રદેશોમાં પણ મોટાં પણ એક પ્રદેશો તેની ખાસે રહેલા જે પ્રદેશો અને હજાર કે નીચે રહેલા એક પ્રદેશ સાથે એમ પણ પણ પ્રદેશ સાથે જનાદિઅનંત બધાં છે — એમ

૨. બધાં સમુદ્રમાં કરવામાં સક્રિય થયેલા જીવ પ્રદેશોનો સબધ તે સરીરબધાં, એમ જન્ય આત્માન થાય છે — એમ

જનુ, હાથ, કચ્છ વગેરેના દગલાનો જન્મ) મમુચ્ચય જન્મ (દયા, તળાવ, નદી ધરા, વાપી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, મુગલિકા, મરોયરો, બિલ, દેવકુલ, મળા, પગ્ગ, મૃપ, ખાઈ, પગ્ગિ, કિચ્છા, કાગગ, ચાગેકા, કાગ, ગોપુર, તોરણ, પ્રાનાદ, ધગ જગણ, ક્ષેણ (ગૃહવિશેષ), હાટ, ગૃગાટકાકારમાર્ગ, ત્રિકમાર્ગ, ચતુષ્કમાર્ગ, ચત્વરમાર્ગ, ચતુર્મુખમાર્ગ અને સત્તમાર્ગીન્દો ચના કારા, કચ્છા કાગ અને વજ્રક્ષેપના મમુચ્ચય વડે ચતો જન્મ) અને મહાનનજન્મ તે એ પ્રકારનો છે દેશસહનનજન્મ (એટલે કે દોઈ વસ્તુના અશથી દોઈ વસ્તુના અશનો શબ્દાન્તિ અવયવોની પેઠે પગ્ગપર સજ્જરૂપ જન્મ) અને સર્વસહનનજન્મ (એટલે કે ક્ષીરનીગાન્તિની પેઠે સર્વાત્મનજન્મરૂપ જન્મ)

ક શરીરજન્મ એ પ્રકારનો જ પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક (-એટલે કે વેદના, વ્યાયામિ મમુદ્વાતરૂપ જીવનો વ્યાપાર, તે નિમિત્ત થયેલો જીવપ્રદેશોનો કે તદાગ્રિત તૈજસ-દર્મણુ શરીરનો જન્મ) અને પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગપ્રત્યયિક (એટલે કે વર્તમાન કાલે કેવલિસમુદ્વાતરૂપ જીવવ્યાપારથી થયેલો તૈજસ-દર્મણુ શરીરનો જન્મ ૨)

૧ ગાડા, રથ, ચાન, મુગ્ધવાહન, ગિલ્લી (અળાડી), ચિલ્હિ (પલાણુ), ગિલ્હિ, સ્વર્ન્મળાની (પુરુષ જેટલું મોટું વાહન), તેમ જ લોહી, લોહાના કડાયા, કડછા, આસન, ગયન, મત્સો, ભાટ (માટીના વાસણ), પાત્ર અને નાના પ્રકારનાં ઇપકરણ

૨ કેવલિસમુદ્વાત વડે મમુદ્વાત રચતા અને તે મમુદ્વાતથી પાછા કરતા, વચ્ચે મયાનાવચ્ચામા વર્તતા

ફ. શરીરપ્રયોગબધ પામ પ્રકારના શરીર પ્રમાણે
પામ પ્રકારનો છે જેમકે બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબધ^૧
છત્યાદિ.

એ બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબધ છવની સ્વીયતા,
મયોમતા અને સદ્વ્યવસ્થાથી પ્રમદરૂપ હતુથી કર્મ^૨ યોગ
(કાયયોગ) બધ અને આચારને આશરી બૌદ્ધારિકશરીર
પ્રયોગનામકમના ઉદયથી ચાલ છે^૩.

બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબધ રેશબધ પણ છે અને
સવબધ પણ છે [જેમ પૃથ્વીદિથી બરેલી અને તપી
અથેલી ક્યારેક નાખેલો પુદ્ગલ પ્રથમ સમયે પૃથ્વીદિને ઝેળ
મદણ કરે છે અને જાડીને સમયે તે મદણ કરે છે અને એક
કે તેમ જવ બ્યારે પૂર શરીરને ઊઠાને બીજું શરીર
મદણ કરે છે ત્યારે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનકે રહેલા
શરીરયોગ પુરુષોત્તમ ઝેળ મદણ કરે છે માટે એ સર્વબધ
કે ત્યારપછી દ્વિતીયાદિ સમયે તે શરીરપ્રયોગ પુરુષોત્તમ
મદણ કરે છે અને એકે છે માટે તે રેશબધ છે^૪]

જેવજ્ઞાની અનનારના તેજસ અને ક્ષમણ શરીરનો બધ તે વખતે
આ મત્રદેશ સધાન પામતા હોવાથી તેજસ અને ક્ષમણ
શરીરનો બધ થાય છે.

૧ મૂળમાં બૌદ્ધારિકાદિના પાંચ બૌદ્ધારિક બૌદ્ધારિક
પ્રત્યક્ષ બૌદ્ધારિક તથા બૌદ્ધારિકના પાંચ પુષ્ટીભવિકાદિ બિંધ
અપર્વાત મહા અનુબધપ્રત્યક્ષ બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબધ
સુધી પદાવિભાગે ચાર-પાંચ કર્યા છે.

૨ એ પ્રમાણે અથ પદાવિભાગેનું વધુ ન મૂળમાં છે.

ઔદારિકગરીરપ્રયોગજંઘમાં સર્વજંઘ ઢાળની અપેક્ષાએ એક સમય અને દેગજંઘ ઓછામાં ઓછા એક સમય અને વધારેમાં વધારે એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી હોય છે ૧

ઔદારિક શરીરના જંઘનું અતર કાલથી નાગીએ તા નર્વજંઘનું અતર ઓછામાં ઓછું ત્રણ સમય ન્યૂન કુટલક ભવ્યદહણુ પર્યંત છે, અને વધારેમાં વધારે સમયાધિક પૂર્વદોષી અને તેનીશ સાગરોપમ છે દેગજંઘનું અતર ઓછામાં ઓછું એક સમય અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમય અધિક તેનીશ નાગરોપમ છે ૨

૧ પૂરણના હ્રદાહરણમાં જાણાવ્યા પ્રમાણે સર્વજંઘ એક સમય જ હોય અને જ્યારે વાયુદાયિક - મનુષ્યાદિ વૈદિક ગરીર હરીને અને તેને છાદીને ઔદારિક ગરીરનો એક સમય, સર્વજંઘ કરે, અને પુન તેનો દેગજંઘ કરી, એક સમય પછી તરત જ મગણુ પામે, ત્યારે ઓછામાં ઓછા એક સમય દેગજંઘ થાય ઔદારિક ગરીરવાળાની વધારેમાં વધારે મિશ્રિત ત્રણ પદ્યોપમ છે તેમાં પ્રથમ સમયે તેઓ સર્વજંઘ છે, અને પછી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી દેગજંઘ વધે છે પેદાવિભાગમાં ફરેલી વધારેમાં વધારે મિશ્રિત અલગ અલગ ભણુવી અહીં વિગતાર પડતો મૂક્યા છે

૨ કેઈ ક્ષવ મનુષ્યાદિ ગતિમાં અવિગ્રહગતિએ આવી ત્ય પ્રથમ સમયે સર્વજંઘ થઈ, પૂર્વદોષીવર્ધ પર્યંત ત્યા રહી, તે ત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળો નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ થાય અને પછી તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિએ ઔદારિકગરીરધારી થાય વિગ્રહગતિના જે સમયમાં તે અનાહારક હોય અને ત્રીજો સમયે તે ઔદારિકગરીરનો સર્વજંઘ થાય, હવે તેમાં વિગ્રહગતિન

[મૂળમ્ એના પેગાવિભાગોના તથા પછીથી એ બધી ગતિ વૈકિર્ણાદિ સ્તરીરના વક્તવ્યો છે એમ કુદ્ધ આ વિભાગનાં ૧૧ શ્લોક છે]

ઓદારિક સ્તરીરના સવળખવાળો છવ વૈકિર્ણસ્તરીરનો અન્યથા છે (કારણકે ઓદારિક અને વૈકિર્ણનો બધા એક અમયે ન હોય) આદારિક સ્તરીરનો પણ અન્યથા છે નૈજસનો દેશજાંબક છે (કારણકે તે સ્તરીર સદા મ્હે છે તેથી) તથા કામણનો પણ દેશજાંબક છે ઓદારિક સ્તરીરના દેશજાંબકાળા છવનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું

વૈકિર્ણસ્તરીરના સવળખવાળો છવ ઓદારિક અને આદારિકનો અન્યથા છે પણ તૈજસ અને કામણ સ્તરીરનો દેશજાંબક છે વૈકિર્ણસ્તરીરના દેશજાંબકાળા છવ ઉપર પ્રમાણે ૮ જાણવે.

આદારિક સ્તરીરના સવળખવાળો છવ ઓદારિક અને વૈકિર્ણનો અન્યથા છે પણ તૈજસ અને કામણનો દેશજાંબક છે દેશજાંબકાળાનું તેમ જ નણવું

તૈજસસ્તરીરના દેશજાંબકાળા છવ ઓદારિકના બાંધક છે તેમ જ અન્યથા પણ છે^૧ વૈકિર્ણ અને આદારિકનું પણ તેમ જ

૪ એ સમય આદારિક છે તેમાંથી એક સમય પૂર્વગામીના સવળખસ્થાને પ્રક્રિયા કરીને તેથી પૂર્વગામી પણ થઈ જાય એ અધિક થયેલ એ રીતે સર્વજાંબકું કલ્પક જવર સમવાયિક પૂર્વગામી અને તેથીજ સામરોજાન થાય

૫ વિશ્વકર્મક્રિયા અન્યથા છે, અવિશ્વકર્મ જાંબક છે જાંબક પણ દેશજાંબક તેમ જ સવળખક ક્રિયા જાયે પ્રકારે છે

આણુનું કાર્મણુનો બંધ ન છે અબંધ નથી બંધ
પણ દેશબંધ ન છે

કાર્મણુગરીનો દેશબંધ ન હોય તે બંધન બંધ
નૈમશરીરની પેઠે બાણુનું તજસ શરીરનો દેશબંધ છે

ગૌ૦—હે ભગવન' ઔદાગિક શરીરના દેશબંધ,
મર્વબંધ, અને અબંધ એવા મર્વ જીવોમા કયા જીવો
કયા જીવોની વિશેષાધિક છે ?

મ૦—હું ગૌતમ' નૌથી થોડા જીવો આહારક શરીરના
મર્વબંધ છે^૧ તેથી તેના દેશબંધ સંખ્યાતગણા છે તેથી
વૈક્રિય શરીરના મર્વબંધ અમખ્યાતગણા છે, તેથી તેના
દેશબંધ અમખ્યાતગણા છે તેથી તેજસ અને કાર્મણુ-
ગરીના અબંધ જીવો અનંતગણા અને પરમપુણ્ય છે^૨
તેથી ઔદાગિક શરીરના મર્વબંધ અનંતગણા છે,^૩ તેથી
તેના અબંધ વિશેષાધિક^૪ છે, તેનાથી તેના દેશબંધ જીવો
અમખ્યેયગણા છે,^૫ તેનાથી તેજસ અને કાર્મણુ શરીરના
દેશબંધ વિશેષાધિક છે,^૬ તેથી વૈક્રિય શરીરના અબંધ

૧ અતુર્હમપૂર્વ બાણુનારા ન તે શરીર બનાવતા હોવાથી,
તથા સર્વબંધ પ્રથમ સમયે ન હોવાથી

૨ કારણ કે તેઓ તેા સિદ્ધો ન છે અને તેઓ વનસ્પતિ
સિવાયના સર્વ જીવો કરતા અનંતગણા છે

૩ કારણ કે તેમા વનસ્પતિજીવ આન્યા

૪ કારણ કે તેઓ વિગ્રહગતિવાળા તથા સિદ્ધો છે

૫ વિગ્રહસમય કરતા દેશબંધસમય અસખ્યાતગણા છે

૬ કારણ કે સર્વે સંસારી જીવો તે બે શરીરવા બંધ
છે — મોક્ષ સુધી તે બંને કાયમ રહેતા હોવાથી

છવેા વિશેષાધિક છે ૨ તથા તેથી આદારક સર્ગગત
અન્યથક છવેા વિશેષાધિક છે ૨

શ્લોક ૮ છંદે ૬

ભગવાનના શિષ્ય આકલ્પિત રાત્ર્યુદ્ધર્મા પૂછે છે

મ — હે ભગવન્ ! બધે કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ — હે આકલ્પિત ! બે પ્રકારનો છે દ્રવ્યભેદ અને
ભાવભેદ દ્રવ્યભેદના બે પ્રકાર છે પ્રયોગભેદ અને
વિકસાનભેદ. ભાવભેદના બે પ્રકાર છે મુક્તપ્રકૃતિભેદ અને
બંધપ્રકૃતિભેદ.

— શ્લોક ૧૮ છંદે ૩

મી — હે ભગવન્ ! બધે કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ — હે મીતમ વણ પ્રકારનો છે (૧) છવપ્રયોગ
ભેદ — એટલે કે છવના મનવાણી-કામના આપાર વડે
કમપુરુષોનો આત્મા સાથે બધે થવો તે (૨) અનંતરભેદ
— એટલે કે કમપુરુષોનો બધે થવા પછીના સમયનો
ભેદ (૩) અને પગપરભેદ — એટલે કે ત્યાર પછીના
ત્રિતીયાદિ સમયે થવો ભેદ

— શ્લોક ૨ છંદે ૭

૧. મરણ કે મુક્ત્યત્વે જેવો અને નાસ્તો ન વૈકલ્પિક ભેદ
છે આત્માના ભાવ તથા સિદ્ધા અભેદ છે

૨. મરણ કે મૃત્યુ કેટલાક મનુષ્યો ન આદારકના ભેદ છે

૩. સ્વાનાવરણીયાદિ જાક કોર્મો તે મુક્તપ્રકૃતિ છે અને તે
કેવના પાછા અર્થાનસ્થિત તે બંધપ્રકૃતિ.

૫ પરચુરણ

૧

આશીવિધે

વિવરણ આગી એટલે દાઢ, તેમા જેઓને વિષ હોય તે પ્રાણીઓ આશીવિધ કહેવાય છે તેમના બે પ્રકાર છે જાતિ (એટલે કે જન્મથી) આશીવિધ, અને કર્મોશીવિધ સાપ વીછી વગેરે જાનિઆશીવિધ છે, અને કર્મ એટલે શાપાદિકથી બીજાને હિપધાત કરનારા કર્મોશીવિધ છે પર્યાપ્ત પચેદ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યને તપશ્ચર્યા આદિકથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી આશીવિધલગ્નિધ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેઓ શાપાદિકથી બીજાનો નાશ કરવાની શક્તિવાળા હોય છે તેઓ આશીવિધલગ્નિધના સ્વભાવથી સહસ્રાર દેવલોક મુખીના દેવોમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પૂર્વે તેમણે આગીવિધ ભાવનો અનુભવ કરેલો હોવાથી અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તે દેવો કર્મોશીવિધલગ્નિધવાળા હોય છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! આશીવિધે કેટલા પ્રકારના છે?

મ૦—હે ગૌતમ! આશીવિધે બે પ્રકારના છે. જાતિઆશીવિધ અને કર્મોશીવિધ તેમા જાતિઆશીવિધે ચાર પ્રકારના હતા છે ૧ વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિધ, ૨. મહુજાતિઆશીવિધ, ૩ ઉગ્ગજાતિઆશીવિધ, અને ૪. મનુષ્યજાતિઆશીવિધ

તેમા વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિધનુ વિષ અર્ધભરતક્ષેત્ર પ્રમાણુ શરીરને વિષ વડે વિદલિત કરવા સમર્થ છે પણુ તે તેનુ માત્ર સામર્થ્ય છે, જ્ઠી તેઓએ તેમ કહુ નથી, કરતા નથી,

અને કરશે પણ નહિ. મદુર્યગતિઆશીવિષ પોતાના વિષથી
બરતક્ષેત્રપ્રમાણુ સરીરને તે પ્રમાણે વ્યાપ્ત કરવા સમર્થ છે
હરમળતિઆશીવિષ જશુદીપપ્રમાણુક્ષેત્રને અને મનુષ્યગતિ
આશીવિષ મનુષ્યક્ષેત્રપ્રમાણુ સરીરને.

૭ કમ્પીશીવિષ છે તે તિથ્યચોદનિક કમ્પીશીવિષ છે
મનુષ્યકમ્પીશીવિષ છે અને દેવકમ્પીશીવિષ છે

૭ તિથ્યચોદનિક કમ્પીશીવિષ છે તે પર્વાત
મંજ્ઞાતવપના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય કમજૂભિર્મા ઉત્પન્ન
બેસા પચેદિત્ય તિથ્યચોદનિક જાણવા

જે મનુષ્યકમ્પીશીવિષ છે, તે પણ પર્વાત મંજ્ઞાતવપના
આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને કમજૂભિર્મા ઉત્પન્ન બેસા
મનુષ્ય જાણવા.

જે દેવકમ્પીશીવિષ છે તે અપર્વાત^૧ અવસ્થાવાળા
અવન્તવસ્તી વાનસ્પતર, ભૌતિક અને સદમાર કંપ
મુધીના વૈશ્વનિક દેવો છે — સતક ૮ ઉરે ૭

૭

દીવો

શ્રી — જે ભગવત્ જગતા દીવામાં શુ જોઈ ૭/
દીવો, દીવી વાટ તેજ, દીવાનું શકલું કે જ્યોતિ જોઈ છે ?

મ — જે જોતમ^૧ જ્યોતિ જોઈ છે તે પ્રમાણે જગતા
પરમા પશુ પર જીતા ત્રાહી ધારણ (મોખની નીચેના
સ્તમ) મોખ વાંસ મમ્મ (જીતેના આધારસ્તમ)
છાસ્તીઓ છાપડું, કે હાન નથી જળનું પણ જ્યોતિ
જોઈ છે — સતક ૮ ઉરે ૬

૩

સ્વપ્ન

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! સ્વપ્નદર્શન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનું છે ૧ યથાતત્ત્વ સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે સત્ય અથવા તાત્ત્વિક સ્વપ્નદર્શન તેના દૃષ્ટાંતાવિસવાદી અને કલાવિમવાદી એવા બે પ્રકાર છે સ્વપ્નમા જોયેલા અર્થને અનુસારે જન્યુત અવસ્થામા બનાવ અને, તે દૃષ્ટાંતાવિમવાદી કહેવાય, અને સ્વપ્નના અનુસારે અપત્તિ આદિ ક્ષણ અવશ્ય મળે તો તે કલાવિમવાદી કહેવાય ૨ પ્રતાનસ્વપ્નદર્શન—એટલે કે વિસ્તાગ્વાળુ સ્વપ્ન તે યથાતત્ત્વ પણ હોય કે અન્યથા પણ હોય ૩ ચિતાન્વપ્નદર્શન—એટલે કે જન્યુત અવસ્થામા જે અર્થનું ચિતન કરેલું હોય તેને સ્વપ્નમા જુએ તે ૪ તદ્વિપરીત સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય, તેથી વિરુદ્ધ વસ્તુની જન્યુત અવસ્થામા પ્રાપ્તિ થાય તે અને ૫ અવ્યક્ત સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે સ્વપ્નમા અસ્પષ્ટ અર્થનો અનુભવ કરવો તે સૂતેલો પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, કે જાગતો પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, પણ સૂતો-જાગતો પ્રાણી સ્વપ્નને જુએ ૧

૧. અહીં મૂળમા 'સૂતેલા' અને 'જાગતા' ના બે અર્થ આપ્યા છે નિદ્રાશુકા જવ દ્રવ્યથી સૂતેલો કહેવાય, અને વિરતિરહિત જવ ભાવથી સૂતેલો કહેવાય નેરચિકા ભાવથી સૂતેલા છે, એ પ્રમાણે ચતુર્વિદ્રિય મુધી બાણુ ૫ ચેદ્રિયતિય જા ભાવથી સૂતેલા છે અને સૂતેલા-જાગતા ૩, પણ તદન જાગતા નથી મનુષ્યો સૂતેલા છે, જન્યુત પણ કે અને સૂતા-જાગતા પણ કે વાનસ્પતર, ન્યૌતિષિક અને વૈભાનિકોને નેરચિકા જેવા જાગવા

મંદત (સમગ્રી) જીવ સત્ય ગ્વમ શુએ અમૃત
મત્ય પશુ ગુએ અને અસત્ય પશુ ગુએ અને મંદતામંદત
અમંદત જેવું શુએ.

ત્વમ ૪૨ પ્રકારનાં છે અને મહાસ્વમ ૩૨ પ્રકારના
૭ વળી કુલ ૭૨ સ્વપ્નો છે [અહીં તીર્થંકરો જીવ
અર્ધમાં જિતરે ત્યારે તેમની ખાતાઓ ફેટલા સ્વમ શુએ
વગેરે બધું આગળ પા. ૨૧૬ મુદ્દાન નજીવ]

ત્યારે અમણ અમવત મહાવીર હાસ્યપણામાં હતા
ત્યારે તેઓ એક યાત્રિના છેલ્લા પ્રકારમાં આ સ્થ મહાસ્વપ્નો
તેમને તમા હતા ૧ એક બચક તાડ જેવા પિતામને
પરાજિત^૧ થયો ૨ એક ધીણી પાખવાળા નરોત્તમને
તેમો^૨ ૩ એક ચિત્રવિચિત્ર પાખવાળા નરોત્તમને તેમો^૩
૪ એક સુવર્ણમય માસામુગલ જેમું^૪ ૫ એક પેળી
માત્રોના કબુને જેમું^૫ ૬ ચોતરે ખીસેલા પદ્મસરોવરને જેમું^૬
૭ એક મહાસાગરને હાથ વડે તેમો^૭ ૮ એક તેજસ્વી

૧ તેના ફળપે તેમણે મિહન્ટીય કમને મુલવી નક મું

૨ તેના ફળપે છોકરખાનને પ્રાપ્ત મું

૩ તેના ફળપે દાસ્યાંગ મણિપિટક મું

૪ તેના ફળપે સાધુનો અને મુલમ્બનો જોમ જ પ્રકારનો

પદમ મું

૫ તેના ફળપે સાધુ, સાધ્વી શાવક અને શાવિમનો

મુખ પ્રાપ્ત મું

૬ તેના ફળપે ત્યારે પ્રકારના દેવોને પ્રતિજ્ઞાપ મું

૭ તેના ફળપે શ્રી સારને વર્ધા

મોટા સૂર્યને જોયો,^૧ ૯ મોટા માનુષોત્તર પર્વતને પોતાના
લીલા વર્ણના આતરડા વડે સર્વ આબુએથી આવેશિત,
પગિવેશિત કરેલો જોયો^૨ અને ૧૦ મેરુ પર્વતની ચૂલિકા
ઉપર સિંહાનન ઉપર બેઠેલ પોતાના આત્માને^૩ જોયો.

આત્માને અને^૪ અશ્વ, ગજ કે બળદની પકિત જુએ
અને તેના ઉપર ચડે તથા તેના ઉપર પોતાને ચઢેલો માને,^૫
તો તે તે જ ભવમા સિદ્ધ થાય.

અમુકને બને પડએ અડકેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ
તરફ લાણુ મોટું દાનણુ જુએ અને તેને વીટાળે, બને
આજુએ લોકાન્તને સ્વર્ગેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાણુ
મોટું દોરડું જુએ, અને તેને ઢાળી નાખે, જાણુ અથવા^૬
ધોણુ સૂતર જુએ અને તેને ઉડેલે, લોટું, તાણુ, કથીર કે
મીમાનો દગલો જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, રૂપાના, સુવર્ણના,
રત્નના કે વજ્રના દગલાને જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, ધામના,
જા'દના, પાદડાના, છાલના, કોતરાના, શૂસાના, છાણુના કે

૧ તેના કળકપે દેવલજ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા

૨ તેના કળકપે દેવલોકમા, મનુષ્યલોકમા અને અસુર-
લોકમા હિંદાર ક્રીતિ, મૃતિ, અને સન્માન પ્રાપ્ત કર્યા

૩ તેના કળકપે દેવ મનુષ્ય અને અસુરયુક્ત પરિવ્રજમા
દેવળી યજ્ઞને ધર્મ કર્યા

૪ એટલે કે એ સ્વપ્ન જોઈને તરત જાગે અહીં જોનાર
સ્ત્રી કે પુરુષ બને ગણાવાના છે જુઓ નીચે નોંધ પ

૫ આ લાગ પડીના સ્વપ્નમા ફરી નથી લખ્યો, પણ
અવે સમજ લેવો

૬ જાણ ર નથી માગીને વોળા સુધીનું

કચરાના હમધાને જુએ અને તેને બિખેરે શરસ્તબને વીરજુ-
ન્તબને, વશામુક્ષસ્તબને કે વશ્વિમુક્ષસ્તબને જુએ અને
તેને છિપેડે શીરકુબને હધિકુબને ધતકુબને કે મધુકુબને
જુએ અને તેને છિપાડે મુરાના સૌવીરના તૈલના કે વસાના
માના કુબને જુએ અને તેને બદી નાખે કુસુમિત મો ।
પદ્મસરોવરને જુએ અને તેમાં પ્રવેશ કરે મોટા સામન્ત
જુએ અને તેને તરી નથ મવરુનમથ મોટું ભવન જુએ
અને તેમાં પ્રવેશ કરે તથા સવરુનમથ મોટું વિમાન જુએ
અને તેના છિપર ચડે — તો તે સિદ્ધ થાય.

— સતક ૧૧ ઉદ્ ૬

૪

૨૫

મો — હે ભગવત પ્રવાહી જાળ (રાશ્ત્રિત) કેટલા
વળ્ય મધ, રસ અને પસવાઓ દોષ છે ।

મ — હે મૌલમા અહીં એ પ્રકારના નવો (દષ્ટિ-
ત્રિંદુઓ) વિવક્ષિત છે નૈઋતિક (પારમાત્મિક) નથ પ્રમાણે
ના ન પશ્ય વણ્ય એ મધ પશ્ય રસ અને આદ્ય પસવાઓ
છ પણ્ય આપદારિક નવની અપેક્ષાએ તે મધુર રમવાઓ છે

એ પ્રમાણે જમરનો કામો વણ્ય પોપટની શીલી થામ
રાની મછા પીળી ઢળદર મિત્રો થામ, સુમધો કુજ કુમધી
મડકું કડવો લીમગા, લીળી સુદ તુડ કાંઈ ખાદી આમથી
મળી આંડ, કકસ વજ મુવાળુ માખણ, બારે સોનું દળકુ
બારડીનું પાન હંગા દિમ, ઉચ્ચ અમિકામ, અને સિન્ધુ નથ
મોરે મન્યુ રાજ શ્યામ રમવાળો છે કુદરત એક વળ

વાળો, એક ગધવાળો, એક રસવાળો અને બે સ્પર્શવાળો હોય છે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કદાચ એક વર્ણુવાળો કે કદાચ બે વર્ણુવાળો કે કદાચ એક ગધવાળો કે કદાચ બે ગધવાળો, કદાચ એક રસવાળો કે કદાચ બે રસવાળો, કદાચ બે સ્પર્શવાળો, કદાચ ત્રણ સ્પર્શવાળો, અને કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો હોય એ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ જાણુવો, પણ તે કદાચ ત્રણ વર્ણુવાળો અને ત્રણ રસવાળો પણ હોય એ પ્રમાણે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ વિષે પણ જાણુવું, પણ તે કદાચ ચાર વર્ણુવાળો અને ચાર રસવાળો પણ હોય, એ પ્રમાણે પચ્ચપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે પણ જાણુવું પણ તે કદાચ પાંચ વર્ણુ અને પાંચ રસવાળો પણ હોય તેમ છે એ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ સુધી જાણુવું તથા સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ પણ તેમ જ જાણુવો તેમ જ સૂક્ષ્મ પરિણામ વાળો અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ પણ જાણુવો, પણ તે કદાચ પાંચથી આઠ સુધીના સ્પર્શવાળો પણ હોય ?

— શતક ૧૮, ઉદ્દે ૭

૫

શબ્દ

ગૌં—હે ભગવન ! હજારો મનુષ્ય વગાડવામાં આવતા શખ, ગણશિયુ, શખલી, કાહલી, કુકરના ચામડાથી મટેલ મોઢાવાળું વાણુ, ઢોલ, ઢોલકી, ડાહલુ, હોરબી,^૧ જાલર,

૧ કાશ્મી કે સૂક્ષ્મ સ્કંધોમાં જ આઠેય સ્પર્શ હોય છે

૨ એનો અર્થ સ્થિતિ જાણુવો—એમ દીક્ષાકાર પણ સૂચવે છે

કુકુભિ વીણા વગેરે તત વા ન દોષ વગેરે વિતતવાગ્ન
નક્કર વાગ્ન અને પોષા વાગ્નના સમ્બો સાબર છે !

મ — હા મૌતમ !

જો — હે ભગવન ! તે સમ્બો કાન સાથે જગદામા પછી
મળવાય છે કે જગદામા વિના ?

મ — હા મૌતમ ! જગદામા પછી મળવાય છે વગ
તે જોરે રહેલા સમ્બોને જ સાબર છે પરે રહેલાને નહી
૫ તુ કેવળી તે જોર કે પરે રહેલા જાદિ અને અંત વિનાના
સુવ પ્રકારના સમ્બોને જાણે છે કારણ કે તે મર્વ દિશાની મિત
તેમ ૮ અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે અને જુએ છે તે બધુ
જાણે છે અને બધુ જુએ છે તે મર્વકારે સુવ પદાર્થો-
ભાવોન જાણે છે અને જુએ છે તેન અનત જ્ઞાન અને
અનત સ્થાન છે વળી તે જ્ઞાન અને દશન દર્શ જાતના
જાવરણવાળુ નથી.

— સતક ૫, ઉપે ૪

પ્રવેશનકતું ગણિત

બીજી ગતમાથી આવીને વિજ્ઞાતીય ગતિમા જીવને
પ્રવેશ—ઉત્પાદ થવો તે પ્રવેશનક કહેવાય

નરકો સાત છે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા,
પથપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા અને તમસ્તમ પ્રભા આઠી તેમના
વિષે ગણિત છે

વાણિજ્યગ્રામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય
ગાગેય પ્રશ્ન પૂછે છે

ગા૦—હે ભગવન્ ! એક નારક જીવ નૈરધિક પ્રવેશનક
કારા પ્રવેશ કરતો રત્નપ્રભામા હોય, શર્કરાપ્રભામા હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા હોય ?

મ૦—હે ગાગેય ! તે રત્નપ્રભામા પણ હોય, શર્કરા-
પ્રભામા પણ હોય એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા પણ
હોય

મનુ મણિત

૧ મે નારીકા નૈરવિક પ્રવેશનકારા પ્રવેશ કરતા હોય
તો તે અને રત્નપ્રભામાં હોય કે શર્કરાપ્રભામાં હોય.
એમ તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક શર્કરા
પ્રભામાં હોય અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક
વાયુપ્રભામાં હોય એમ એક રત્નપ્રભામાં હોય અને
એક તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને એક વાયુ-
પ્રભામાં હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં હોય
અને એક તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

એમ આમળા આમળા ત્તા જરૂર જ્યો મે નૈરવિકને
આશરી ક્રિમિઓની કુલ ૧૫૪-૩૨ ૧ એમ ૧ વિશ્લેષ
મળે.

મણુ મણિત

તણુ નૈરવિકો પ્રવેશ કરે તેનો દસામ મણુવે.

૧ તે તણે રત્નપ્રભામાં પણ હોય, શર્કરાપ્રભામાં પણ
હોય એમ તમસ્તમ પ્રભામાં પણ હોય.

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં અને મે શર્કરાપ્રભામાં
એમ એક રત્નપ્રભામાં અને મે તમસ્તમપ્રભામાં
હોય અથવા મે રત્નપ્રભામાં અને એક શર્કરાપ્રભામાં
એમ મે રત્નપ્રભામાં અને એક તમસ્તમપ્રભામાં હોય.

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને મે વાયુપ્રભામાં
હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં અને મે તમસ્તમ-

પ્રભામા હોય અથવા એ શર્કરાપ્રભામા અને એક વાલુકા-
પ્રભામા એમ એ શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ-
પ્રભામા હોય

તેમ આગળની પૃથ્વીઓની વક્તવ્યતા કહેવી તે રીતે
ગ્લનપ્રભાના કુલ ૧૨ વિકલ્પ, શર્કરાપ્રભાના ૧૦, વાલુકા-
પ્રભાના ૮, પદ્મપ્રભાના ૬, ધૂમપ્રભાના ૪, અને તમ
પ્રભાના ૨ એમ કુલ ૪૨ વિકલ્પો થશે

૪ અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા, અને
એક વાલુકાપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક
શર્કરાપ્રભામા અને એક પદ્મપ્રભામા એમ એક
ગ્લનપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા
હોય (કુલ પાંચ)

અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક વાલુકાપ્રભામા અને
એક પદ્મપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્લનપ્રભામા એક
વાલુકાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ચાર
વિકલ્પ)

અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક પદ્મપ્રભામા અને
ધૂમપ્રભામા હોય અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક
પદ્મપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ત્રણ
વિકલ્પ)

એ પ્રમાણે પદ્મપ્રભા છાંટીને કુલ એ વિકલ્પ, તથા
ધૂમપ્રભા છાંટીને એક વિકલ્પ એમ કુલ ગ્લનપ્રભાના
૫-૮-૩-૨-૧ મળીને ૧૫ વિકલ્પ થાય

એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ૪-૨-૨-૧ મળીને ૧૦
વિકલ્પ થાય એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાના ૮-૨-૨ મળીને ૧૨

વિક્રમ ધામ એ પ્રમાણે ૫૪૩૫નાના ૧-૧-૧ મળીને ૩
વિક્રમ ધામ. એ પ્રમાણે ધૂમપ્રભાનો ૧ વિક્રમ ધામ

એમ ત્રણ નૈરયિતોને આશરીને એકસબોત્રી ૭
દ્વિસબોત્રી ૪૨ અને ત્રિકસબોત્રી ૩૫ મળીને કુલ ૮૪
વિક્રમ ધામ છે

ત પ્રમાણે ચાર નૈરયિતોના એકસબોત્રી ૭ દ્વિ-
સબોત્રી ૬૩ ત્રિકસબોત્રી ૧૫ અને ચતુસબોત્રી ૩૫
મળી કુલ ૨૧ વિક્રમ ગણવા.

પાંચનું મણિવૃત

તે પ્રમાણે પાંચ નૈરયિતોના અનુક્રમે ૭-૮૪-૨૧ -૧૪
૨૧ મળી કુલ ૪૬૨ વિક્રમ ગણવા.

તે પ્રમાણે ૭ નૈરયિતોના અનુક્રમે ૭-૧ ૫-૩૫ -
૩૫ -૧ ૫-૭ મળી કુલ ૬૨૪ વિક્રમો ધામ છે

તે પ્રમાણે સાત નૈરયિતોના ૭-૧૨૧-૫૨૫-૭ ૦-
૩૧૬-૪૦-૧ મળી કુલ ૧૦૧૬ વિક્રમો ધામ છે

તે પ્રમાણે આઠ નૈરયિતોના ૭-૧૪૭-૭૩૫-૧૨૨૫-
૭૩૫-૧૪૦-૭ મળી કુલ ૮ ૩ વિક્રમ ધામ છે.

ત પ્રમાણે નવ નૈરયિતોના ૭-૧૬૮-૬૮ -૧૬૧૦-
૧૪૭૦-૩૬૨-૨૮ મળી કુલ ૫ ૫ વિક્રમો ધામ.

ત પ્રમાણે દસ નૈરયિતોના ૭-૧૮૬-૧૨૬ -૨૬૪ -
૨૧૪૧-૮૮૦-૮૪ મળી કુલ ૮ ૮ વિક્રમ ધામ છે

સંખ્યાતનું મણિવૃત

૧ ન્યારે સંખ્યાત^૧ નારી તે સાત પુત્રીઓમા
૧ બી^૧ ૧૧મી માંડને ચૌપચડેલિકા (ન્યુચ પા ૧૧૪)
મુખીની સંખ્યાને સંખ્યાત ગણવી

પ્રવેશ કરતા હોય, ત્યારે તેઓ રત્નપ્રભામા પણ હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભામા પણ હોય [એમ એકસયોગી ૭
વિકલ્પ]

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામા હોય અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા હોય . એમ એક રત્નપ્રભામા હોય અને
મખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા હોય [૭ વિકલ્પ]

અથવા બે રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
હોય એમ ૨ રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ-
પ્રભામા હોય (૭ વિકલ્પ) એમ ત્રણ રત્નપ્રભામા
એમ દશરત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા સખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા એમ મખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને
સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

એમ શર્કરાપ્રભામા આદિનુ પણ ગણી લેવું એમ
દ્વિવિધયોગી ૨૩૧ વિકલ્પો થશે .

૩ જ અથવા એક રત્નપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા
અને સખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ એક રત્નપ્રભામા,
એક શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા એક રત્નપ્રભામા, બે શર્કરાપ્રભામા અને
મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા એમ એક રત્નપ્રભામા, દશ
શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી એક
રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને સખ્યાતા વાલુકા-
પ્રભામા હોય પછી બે રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ ૧૦ રત્નપ્રભામા
મખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી

સખ્યાતા રત્નપ્રભામાં સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં અને
સખ્યાતા વામુકાપ્રભામાં.

એ જ પ્રમાણે એક રત્નપ્રભામાં એક વામુકાપ્રભામાં
અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં હોય — એમ મણતા મણતા
પાછા સખ્યાતા રત્નપ્રભામાં સખ્યાતા વામુકાપ્રભામાં અને
સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં હોય એ ૮ગાએ બાવવુ

એમ જાણીતી બધી પૃથ્વીઓનું મણવુ એમ
ત્રિકસંધાનની કુલ ૭૩૫ વિકલ્પો થશે.

૪ હવે એક રત્નપ્રભામાં એક શર્કરાપ્રભામાં એક
વામુકાપ્રભામાં અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં ત્યારબાદ પૃથ્વીના
કમની ત્રીણ રૂપીમાં બે થી માંડીને સખ્યાત પદ્મો સંચાર
કરતા બીજા જ વિકલ્પ થાય છે એમ બીજી તથા પ્રથમ
રૂપીમાં પણ બેથી માંડીને સખ્યાત પદ્મો સંચાર કરતા
૨ વિકલ્પ થાય. એમ બધા મળીને ૩૧ વિકલ્પ થાય.
તે ૩૧ વિકલ્પો સાથે માત્ર નવકળાં અનુષ્ઠસંધાની ૩૫
પદ્મો ગુણકાર કરતાં કુલ ૧ ૮૫ વિકલ્પો થશે.

એમ બાહિની પાસે પૃથ્વીઓ સાથે પચસસંધાન કરવા
તેના પ્રથમ ચારમાં એક એક અને પાંચમીમાં સખ્યાતા
એમ પ્રથમ વિકલ્પ થાય. ત્યારબાદ બેથી પૃથ્વીમાં અનુક્રમે
બેથી માંડીને સખ્યાત પદ્મ સુધી સંચાર કરવો. એ રીતે
માંડીતી ત્રીણ બીજા અને પ્રથમ પૃથ્વીમાં પણ કરવો. એમ
બધા મળીને પચસસંધાની ૪૨ વિકલ્પો થાય. તેની સાથે
નવકળાં પચસસંધાની ૨૧ પદ્મો ગુણકાર કરતાં કુલ
૮૬૬ વિકલ્પો થશે.

પટ્ટસયોગમા પૂર્વોક્ત ક્રમથી ૫૧ વિકલ્પો થાય છે તેની સાથે સાત નરકના પટ્ટયોગી ૭ પદોનો ગુણુકાર કરતા ૩૫૭ વિકલ્પો થાય છે

સપ્તસયોગમા તો પૂર્વોક્ત ભાવનાથી ૬૧ વિકલ્પો થાય છે એ પ્રમાણે સપ્ત્યાત નૈરયિકોને આશરીને ૭-૨૩૧-૭૩૫-૧૦૮૫-૮૬૧-૩૫૭-૬૧ મળી કુલ ૩૩૩૭ વિકલ્પો ગણવા

અસપ્ત્યાતનું ગણિત

૧ થી ૧૦, પછી સપ્ત્યાત અને પછી અસપ્ત્યાતપદ ઉમેરી અસપ્ત્યાતનું ગણિત ગણવું તેના ૭-૨૫૨-૮૦૫-૧૧૬૦-૬૪૫-૩૬૨-૬૭ મળી કુલ ૩૬૫૮ વિકલ્પો થશે

આ પ્રમાણે એકેદ્રિય, દ્વિદ્રિય, ત્રિદ્રિય, ચતુર્દ્રિય અને પચ્ચેદ્રિય તિર્થચયોનિકપ્રવેશનકમા એક તિર્થચયોનિક જીવથી માડીને અસપ્ત્યાત જીવ સુધીનું ગણિત ગણવું

મનુષ્યપ્રવેશનક મમૂર્છિમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારનું છે તેનું પણ એક મનુષ્યથી માડીને અસપ્ત્યાત મનુષ્ય સુધીનું ગણિત ગણવું

દેવપ્રવેશનક ચાત્ર પ્રકારનું છે- ભવનવાનિદેવપ્રવેશનક, વાનવ્યતઃદેવઃ બ્યોતિષ્ઠદેવઃ અને વૈમાનિકદેવપ્રવેશનક. તેનું પણ એક દેવથી માડીને અસપ્ત્યાત દેવ સુધીનું ગણિત ગણવું.

— ચતક ૯, ઉદ્દેઃ ૩૨

૨

રાશિઓ

૧

રા / ચુદનમરમા બમવાન મોતમ પૂછે છે

મી —હે બમવન મુઝો જાવવા રાશિઓ કેટલી છે ?

મ —હે મોતમ ! માર છે કૃતયુગ્મ એના દ્વાપરયુગ્મ, અને કસ્મોજ ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા જેવે માર બાકી રહે તે રાશિ કૃતયુગ્મ કહેવાય ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા જેવે ત્રણ બાકી રહે, તે રાશિ એના કહેવાય. ગેમાધી માર માર કાલર્તા જેવે બે બાકી રહે, તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. અને ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા એક બાકી રહે તે રાશિને કસ્મોજ કહે છે

મી —હે બમવન નેરચિકા કૃતયુગ્મરાશિપ છે એના છે દ્વાપરયુગ્મ છે કે કસ્મોજ રૂપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જવન્યપદે (જોછામા જોછી મખ્યાએ) કૃતયુગ્મ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદે (વધારેમા વધારે મખ્યાએ) જ્યોજ છે,^૧ તથા મધ્યમપદે ક્ષદાય કૃતયુગ્મરૂપ હોય. વી માડીને કલ્યોજરૂપ પણ હોય એ પ્રમાણે મનિતકુમારો સુધી જાણવું.

વનસ્પતિકાચિકો તો જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદની અપેક્ષાએ અપદ છે—અર્થાત્ તેમા જવન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદનો સભવ નથી^૨ પણ મધ્યમપદની અપેક્ષાએ તેઓ ક્ષદાય કૃતયુગ્મથી માડીને ક્ષદાય કલ્યોજરૂપ હોય છે.

‘ એષદ્રિય જીવો જવન્યપદની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ અને ઉત્કૃષ્ટપદે દ્વાપરયુગ્મ અને મધ્યમપદે ચારે ગણિરૂપ હોય એમ ચતુરિદ્રિય જીવો સુધી જાણવું જાણીના એકે દ્રિયો એષદ્રિયોની પેઠે જાણવા. પચ્ચેદ્રિય તિર્યચથી માડીને વૈમાનિકો સુધી નૈરચિકોની પેઠે જાણવા અને સિદ્ધો વનસ્પતિકાચિકોની પેઠે જાણવા.’^૩

જીઓ જવન્યપદે કૃતયુગ્મ છે, ઉત્કૃષ્ટપદે પણ કૃતયુગ્મ છે, અને મધ્યપદે ચારે ય છે એ પ્રમાણે અસુરકુમારથી

૧ આમ કહેવાતુ કારણ શુ એ પ્રશ્નના જવાબમા દીકાકાર જણાવે છે કે તેની માત્ર ‘આજ્ઞા’ છે.

૨ જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો નિયત સખ્યારૂપ છે, અને તે નૈરચિકાદિને વિષે કાળાન્તરે પણ ઘટી રહે પરંતુ વનસ્પતિ વિષે તે ઘટી શકત નથી કારણકે તે અનત હોવાથી અનિયત સ્વરૂપે હોય છે.

૩ કારણકે તેઓની સખ્યા વધતી જતી હોવાથી તેઓ અનિયત પરિમાણરૂપ હોય છે.

અનિતક્રમાર સુધીની સ્ત્રીઓ દેવ છે તિર્થંચરોનિક સ્ત્રીઓ,
તેમ ૮ મનુષ્યસ્ત્રીઓથી માટીને વાનસ્પતર, સ્થોતિરિક અને
વૈમાનિકદેવની સ્ત્રીઓ પણ તેમ જ ૧૫થી.

૧૮લા અપ્પગામુખવાળા અંધકવદિ સ્ત્રી છે
૧૯લા ઉત્કૃષ્ટગામુખવાળા અંધકવદિ સ્ત્રી છે

—શ્લોક ૧૮ હરે ૪

૨

પરિમડલ વગરે સ થનો એટલે આકૃતિઓ વિશે
આમળ થા ૪૬૬ ઉપર આવી ગયેલું છે

૧ — હ ભગવત પરિમડલ સમ્બાલ સુ કૃત્યુગ્મ
પ્રદેશાવમાદ છે કે કસ્ત્રો પ્રદેશાવમાદ છે ।

૨ — હ જોતમ માત્ર કૃત્યુગ્મપ્રદેશાવમાદ છે ૨ તે
પ્રમાણ થત સમ્બાલ કાપર્યુગ્મ સિવાય કૃત્યુગ્મવદિ તથા
પ્રકાર વ અવમાદ હોય અગ્નિ જ્ઞાન કસ્ત્રો સિવાય

૧ જાહેર અભિધાનિક કવ. — રીક્ષ જીવ આચાર્ય સ્ત્રી
આત્મસાચક કવ. એવો અવ કરે છે

૨ કારણ કે પરિમડલ સમ્બાલ આજમા આજા બેસ
પ્રદેશની અવમાદનાવાલું કવ. છે

૩. મરણુકે એ પ્રવરણ ૧૨ પ્રદેશિક છે અને એ પદવર
૩૨ પ્રદેશિક છે તેને તો આરે ભાગ્યાં કાઈ જાણી ન શકે તેથી
કૃત્યુગ્મ એ પદવર સાવ પ્રદેશિક છે તેને આરે ભાગ્યાં ત્રણ
વર છે આરે તે જીવ એ પ્રવરણ પાંચ પ્રદેશિક છે તેને
આરે ભાગ્યાં બે વરે આરે ૧૬થી

અન્ય ત્રણ વડે અવગાઢ હોય ચતુસ્સમ અથવા ત્રી-
અથવા બે વડે અણુવુ ૨ આયતસમ અથવા તે ચારે પ્રકારનું
હોય

—શતકં ૨૫, ઉકેં ૩

૩

ધર્મોન્નિકાયથી માડીને અઢાસમય (ગલ) સુધીના ૭
અથો છે ધર્મોન્નિકાય દ્રવ્યાર્થરૂપે કલ્પ્યોજ છે, કારણ કે
તે એક દ્રવ્યરૂપ હોવાથી ચારે ભાગતા એક જ બાકી રહે
છે એ પ્રમાણે અધર્મોન્નિકાય અને આકાશાન્નિકાયન પણ

૧ ને વનચક્ષુ ચાર પ્રદેગવાળું છે, તે દૃતયુગ્મ, ને
પ્રતરચક્ષુ ત્રણ પ્રદેગવાળા છે, અને ને ધનચક્ષુ ૩૫
પ્રદેગવાળા છે, તેને ચારે ભાગતા ત્રણ વધતા હોવાથી ૩૮, ૦,
અને ને પ્રતરચક્ષુ ૬ પ્રદેગિઃ છે તેને ચારે ભાગતા બે વધતા
હોવાથી ૬૫૨૦

૨ ને પ્રતરચતુરક્ષ ચાર પ્રદેશિક છે, તથા ને વનચતુરક્ષ
આઠ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ દૃતયુગ્મ, ને ધનચતુરક્ષ ૨૭
પ્રદેગિઃ છે, તેની અપેક્ષાએ ૩૮, ૦, તથા ને પ્રતરચતુરક્ષ
૧૫ પ્રદેગિઃ છે તેની અપેક્ષાએ કલ્પ્યોજ

૩ ને ઔણીઆયત દ્વિપ્રદેશિક છે, અને ને પ્રતરાયત ૬
પ્રદેગિઃ છે તેની અપેક્ષાએ ૬૫૨૦, ને ઔણીઆયત ત્રણ
પ્રદેગવાળા છે, અને ને પ્રતરાયત ૫૬૨ પ્રદેગિઃ છે, તેની
અપેક્ષાએ ૩૮, ૦, ને ધનાયત ૧૨ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષા
દૃતયુગ્મ, તથા ને ધનાયત ૪૫ પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ
૨૮, ૦

નજીવુ જીવાસ્તિકામ્ય ક્રમ્બાશ્વપણે કૃતયુગ્મરૂપ છે કારણ કે ન અનન દોવાથી કૃતયુગ્મરૂપ ન છે પુદ્ગલસાસ્તિકામ્ય પણ અનન છે પણ તેના મધાત અને બેઢથી તેનું અનનપણે અનવશિત દોવાથી ને ચારે રાશિરૂપ હોય છે અન્ના મમયન જીવાસ્તિકામ્ય જેવો નજીવેલ

ધર્મીસ્તિકામ્યના અવશિત અનન પ્રદેસો દોવાથી ને પ્રદેસાચરૂપે કૃતયુગ્મ ૧ ૭ એમ અદ્વામમ્ય સુધી નજીવુ

જીવ ક્રમ્બાશ્વરૂપે કમ્બોજરૂપ છે કારણ કે જીવ ક્રમ્બ-
રૂપે એક ન વ્યક્તિ છે અને જીવો ક્રમ્બાશ્વરૂપે અનન
અવશિત દોવાથી તેઓ કૃતયુગ્મરૂપ ૧ હોય છે જીવ-
પ્રદેસની અપેક્ષાએ જીવો કૃતયુગ્મ છે કારણ કે સમગ્ર
જીવોના પ્રદેસો અવશિત અનનરૂપ છે અને એક જીવના
પ્રદેસો અવશિત અસખ્યાત છે તેથી તમને ચારે મામળા
ચાર માફી રહે પરંતુ સરીચપ્રદેસની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે
સર્વ જીવના સરીચપ્રદેસો સધાત અને બેઢથી અનવશિત
અનનરૂપે દોવાથી બિલ બિલ તમને તેમાં ચતુર્વિધ રાશિનો
મમવત્તાર થઈ સહે વિસ્તારપે એક એક જીવસરીચના
પ્રદેસોમાં ચારે રાશિનો મમવત્તાર થાય છે કારણ કે કેઈક
જીવસરીચના પ્રદેસો કૃતયુગ્મરૂપ હોય છે તે અન્યના બીજી
રાશિરૂપ હોય છે સિદ્ધી પ્રદેસાશ્વપણે કૃતયુગ્મ ૧ છે

જીવ આકાશના કૃતયુગ્મપ્રદેસોને આસરીને રહેતો હોય

એમ કમ્બોજ પ્રદેસોને આસરીને રહેતો હોય કારણ
બોદારિકાદિસરીચોની અવમાદના વિચિત્ર હોય છે

સમસ્તજીવો સામાન્યરૂપે^૧ આકાશના કૃતયુગ્મ પ્રદેશોને આશરીને જ રહેલા છે. કારણ કે સમસ્ત જીવો વડે અવગાઠ પ્રદેશો અસંખ્ય છે, અને વિશેષરૂપે^૨ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય.

નારકો સામાન્યરૂપે^૧ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય, કારણકે તેમના પરિણામ વિચિત્ર છે, તથા તેમના શરીરનું પ્રમાણ પણ વિચિત્ર છે. વિશેષ રૂપે પણ તેમ જ ગણાણુ એકે દ્રવ્ય અને સિદ્ધ સિવાય બાકીના બધા જીવો માટે એમ જ બાજીવું સિદ્ધો અને એકે દ્રવ્યો સામાન્ય જીવોની પેઠે બાજીવું.

જીવ કૃતયુગ્મ મમયની સ્થિતિવાળો છે. કારણકે સામાન્ય જીવની સ્થિતિ સર્વ કાળમા શાશ્વત છે, અને સર્વકાળ નિયત અનત મમયાત્મક છે.

પરંતુ નૈગયિક ચારે પ્રકારની રાશિવાળા સમયની સ્થિતિવાળો હોય, તેવું જ વૈમાનિક મુખી બાજીવું કારણકે નારકાદિની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ હોવાથી કોઈ વાર તે કૃતયુગ્મ મમયની સ્થિતિવાળો હોય. તે કોઈ વાર કલ્પોજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય. સિદ્ધને જીવની પેઠે બાજીવું.

જીવના કાળા વર્ણના પર્યાયો, શરીરના વર્ણની અપેક્ષાએ ચારે પ્રકારના હોય એમ વૈમાનિક મુખી બાજીવું સિદ્ધ.

૧ એક સમયે જ નહીં, એ અર્થમા અર્થોગપલ

૨ એક સમયે-યુગપલ

સભષે આ વિષય જાગત કાર્મ ન પૂજ્ય કામ્યકે તેમ
શ્રીર ન હોય.

એમ જાણ વણે અને પછી સુધી જાણું

જીવના આભિનિર્મોહિકજ્ઞાનપદ્ધતિ કદાચ કૃત્યુગ્મરૂપ
હોય એમ મારે પ્રકારના હોય. કારણકે આવસ્થાના કારણ-
જનની વિચિત્રતાથી આભિનિર્મોહિક જ્ઞાનની વિશિષ્ટતાએ અને
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય અસા અનત છે પણ કારણજનની
વિચિત્રતાથી તેનું અનતપણું ચોક્કસ નથી. આમ એકદિવ
સિવાયના વૈભાવિક સુધના જીવે મારે તથા એકદિવ
જીવે અમ્ભકત્વ ન હોવાથી આભિનિર્મોહિક જ્ઞાન કેવળ
નથી

મતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સભષે પણ
એમ જ જાણવું, પણ વિકલેદિવ જીવેને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું
એમ મન પદ્ધતિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સભષે પણ તથા, પરંતુ તે
સામાન્ય જીવે અને મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કહેવું જાણીના
એમ ન કહેવું જીવના કેવલજ્ઞાનના પદ્ધતિ કૃત્યુગ્મરૂપ છે
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા શિશુ સભષે પણ જાણવું

પ્રતિજ્ઞાનના પદ્ધતિની જાણતમા આભિનિર્મોહિક
જ્ઞાની જે કહેવું જીવજ્ઞાન, વિભજ્ઞાન અસુકલન,
અસુકલન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સભષે પણ એ
કહેવું એ જ હોય તે તેને કહેવું કેવલજ્ઞાનના
પદ્ધતિજ્ઞાનના પદ્ધતિની જે સમજાવું

૪

પરમાણુપુદ્ગલ દ્વ્યાર્થરૂપે કલ્પોન્નરૂપ છે, કારણકે તે એવ ન છે પરંતુ પરમાણુપુદ્ગલો સામાન્યરૂપે ચારે પ્રકારના હોય કારણકે તેઓ છે તો અનત, પણ સઘાત-બેઠતી તેમનું અવરૂપ અનવચ્ચિત છે,

દ્વિપ્રદેશિક રૂઢ દ્વાપરયુગ્મ છે, ત્રિપ્રદેશિક રૂઢ ત્ર્યોન્ છે ચારપ્રદેશિક રૂઢ કૃતયુગ્મ છે એમ આગળ ચાલવું

નખ્યાતપ્રદેશિક રૂઢ, અસખ્યાતપ્રદેશિક રૂઢ, તથા અનતપ્રદેશિક રૂઢ ચારે પ્રકારના હોય

પરમાણુ પુદ્ગલ કલ્પોન્નપ્રદેશાવગાદ હોય, દ્વિપ્રદેશિક રૂઢ કદાચ દ્વાપરયુગ્મ કે કદાચ કલ્પોન્ન પ્રદેશાશ્રિત હોય ?

ત્રિપ્રદેશિક રૂઢ ત્ર્યોન્, દ્વાપર, કે કલ્પોન્નપ્રદેશાશ્રિત હોય, ચતુ પ્રદેશાશ્રિત ચારરૂપ હોય, એમ અનતપ્રદેશિક રૂઢો સુધી જાણવું

પરમાણુપુદ્ગલ કદાચ કૃતયુગ્મની સ્થિતિવાળું હોય, એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિવાળું હોય, એમ અનતપ્રદેશિક રૂઢ સુધી જાણવું

—શતદ ૨૫, ઉદ્દે ૪

૫

રાજગૃહનગરમા ઔતમ પૂછે છે હે ભગવન્ ! કુદ (નાના) સુગ્રો કેટલા છે ?

૧ તારણકે તે એવ પ્રદેશમા સ્થિત પણ હોય

સત્યે આ વિષય જાગત દાર્ઢ ન પૂગુ કાચ્છે તેમ
શરીર ન હોય.

એમ બધા વણે અને રપરી મુધી જાણુ

છવના આબિનિભોધિક જ્ઞાનપરીએ કદાચ કૃત્યુગ્રપ
હોય એમ ચારે પ્રકારના હોય કારણકે આવરણના ક્ષેત્ર
સમતી વિચિત્રતાથી આબિનિભોધિક જ્ઞાનની વિશેષતાએ અ
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય બંધો અનત છે પણ ક્ષેત્રસમતી
વિચિત્રતાથી તત્તુ અનતપણું ચોક્કસ નથી આમ એકેદ્રિ
સિવાયના વૈભાનિક સુધીના છવે મારે નણુ એકેદ્રિ
છવન સમ્યક્ત્વ ન હોવાથી આબિનિભોધિક જ્ઞાન હેતુ
નથી

મતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પરીએ સત્યે પણ
એમ જ જાણુ, પણ વિક્ષેદ્રિ છવેને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું
એમ મનઃપરવગાનના પરીએ સત્યે પણ તણું પરત્વે
મામાન્ય છવે અને મનુ-એની અપેક્ષાએ કહેવું જાણીના
એને ન કહેવું છવના જ્વલજ્ઞાનના પરીએ કૃત્યુગ્રપ જ
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા મિત્ર સત્યે પણ જાણુ

મતિજ્ઞાનના પરીએની જાગતર્મા આબિનિભોધિક
જ્ઞાનની પેઠે કહેવું મુતજ્ઞાન, વિમજ્ઞાન અમુદતન
અમમુદતન અને અવધિજ્ઞાનના પરીએ સત્યે પણ એ
પ્રમાણે કહેવું જેને ને હોય તે તેને કહેવું જ્વલજ્ઞાનના
પરીએ સત્યે જ્વલજ્ઞાનના પરીએની પેઠે સમજુ

કૃતયુગ ૧૪ કલ્પોન્નયોન્ન ૨૫ કલ્પોન્નદ્વાપરયુગ
૧૬ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૨

૬

આવલિડા અસખ્યાતા નમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
સ્તોકથી માંડીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્લોપમ, સાગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના નમયો મુધી જાણવું,^૨
પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનતનમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ.
ભવિષ્યકાળ તથા સર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ સખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી જાણવું પલ્લોપમ અસખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મળધે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત અનત
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

સ્તોકમાં કેટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી સમજવું

સાગરોપમ સખ્યાતા પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત
અનત પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

અવસર્પિણી કેટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ “આનતમા”
પલ્લોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં જલે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વચ્ચા તેની અપેક્ષાએ બીજું પદ છે

૨. જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯. નોંધ ૧

મ —હે જીતમ ! ચાર કુદ્યુગ્મો કયા છે કૃતયુગ્મ, ઓ / દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્પોજ વિવરણ લઘુત્રજ્યાવાળા રાશિવિસ્તરને કુદ્યુગ્મ કહે છે તેમાં ચાર આઠ માત્ર વગેરે સજ્યાવાળા રાશિને કુદ્યુગ્મ કહે છે ત્રણ, સાત, અગ્નિવા? વગેરે રાશિને કુદ્યુગ્મ ને જ વગેરે રાશિને કુદ્યુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ અને એક પાંચ વગેરે સજ્યાવાળા રાશિને કુદ્યુગ્મ કહેવામાં આવે છે

જી —હે ભગવન્ કટલાં મહાયુગ્મો—મહારાશિઓ કયા છે ?

મ —હે જીતમ ! સોળ મહાયુગ્મો કયાં છે તે આ પ્રમાણે

૧ કૃતયુગ્મકૃતયુ મ—એટલે કે ૭ રાશિમાંથી પ્રતિ મમય ચાર ચાર કાઢીએ તો જવરે ચાર બાકી રહે અને ૪ ગેટલી વાર કાઢવા તે સજ્યામાંથી પછુ ચાર ચાર કાઢીએ તો ચાર બાકી રહે તે. [તે પ્રમાણ] ૨ કૃતયુગ્મઓજ^૧
૩ કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ ૪ કૃતયુગ્મકલ્પોજ ૫ ઓજકૃતયુગ્મ
૬ ઓજઓજ ૭ ઓજદ્વાપરયુગ્મ ૮ ઓજકલ્પોજ
૯ દ્વાપરયુગ્મકૃતયુગ્મ ૧૦ દ્વાપરયુગ્મઓજ ૧૧
દ્વાપરયુ મદ્વાપરયુગ્મ ૧૨ દ્વાપરયુગ્મકલ્પોજ ૧૩ કલ્પોજ

૧ એમકે ૧૧માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો બંને ચાર રહે ૧૩ અને એટલીવાર કાઢવા તે સજ્યા પછુ ચાર છે

૨ એમકે ૧૦માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો ત્રણ વધુ બેર એટલીવાર કાઢવા તેની સજ્યા ચાર છે

ક્રંતયુગ ૧૪ કલ્પોન્નયોન્ન ૧૫ કલ્પોન્ન૮૬૫૨યુગ
૧૬ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૧

૬

આવલિકા અમખ્યાતા મમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
તોડી માડીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્લોપમ, માગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના મમયો મુધી જાણવું,^૧
પુદ્ગલપરિવર્ત^૨ અનતમમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ.
ભવિષ્યકાળ તથા મર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ મખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી જાણવું પલ્લોપમ અસખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મમયે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનત.
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે મર્વકાળ મુધી જાણવું

તોડમા કટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી સમજવું

માગરોપમ સખ્યાતા પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત^૩
અનત પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

અવસર્પિણી કટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ બાળતમાં.
પલ્લોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં જ્યે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વધ્યા તેની અપેક્ષાએ ખીજું પદ છે

૨ જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯. નોંધ. ૧

ગુહ્યમધ્યપરિવત અનત ઉત્તરિણી અને અવમરિણીમ
 છે એ પ્રમાણે સવકાળ મુખી નાણુવુ

મૂતકાળ અનત ગુહ્યમધ્યપરિવતીમ છ એ પ્રમાણે
 અનામનકાળ અને સર્વકાળ સમઘી નાણુવુ ભવિષ્યકાળ
 મૂતકાળથી એક સમય અધિક છે સવકાળ મૂતકાળ કરતાં
 કાંઈક અધિક નમણું છે અને ભવિષ્યકાળ કરતાં કાંઈક ન્યૂન
 નમણું છે

—શ્લોક ૨૫ ઉદે. ૧

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૭ મા

કુતૂહલ-ખંડ

૧

વિવિધ પ્રશ્નો

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! લોકનો અત અલોકના અંતને સ્પર્શે, અને અલોકનો પણ અત લોકના અંતને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે સ્પર્શીય છે તે શુ સ્પૃષ્ટ છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જોટનો છેડો સમુદ્રના છેડાને સ્પર્શે ? સમુદ્રનો પણ છેડો જોટના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે પાણીનો છેડો પહાણના છેડાને સ્પર્શે, કાણીનો છેડો વસ્ત્રના છેડાને સ્પર્શે અને જાયાનો છેડો તડકાના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

૨

જો — હે ભગવન્ ! વાલળુ (મેથ) એક મોટા જીરૂ
વગેરે પરિણામવા સમર્થ છે ? તથા તેવું રૂપ કરીને અનેક
ચોળનો મુખી જવા મમથ છે ?

મ — હા ઔતમ !

જો — હે ભગવન્ ! મેથ આત્મચક્ષુદિયી ગતિ કરે છે
કે પરચક્ષુદિયી ?

મ — હા ઔતમ ! તે પરચક્ષુદિયી ગતિ કરે છે તથા
પરકમ અને પરમચોળથી.

જો — હે ભગવન્ ! એ મેથ આ છે ?

મ — ના ઔતમ ! તે આ નથી પણ મેથ છે એ
પ્રમાણે કુડુડ, યોગ તથા કાથી વગેરે વિશે પણ જાણવું

જો — હે ભગવન્ ! તે મેથ એક મોટા વાલળનું રૂપ
કરી અનેક ચોળનો મુખી ગતિ કરે ?

મ — હા ઔતમ ! વળી તે એક તરફ પૈ રાખીને
પણ ચાલે, અને બીજી તરફ પૈ રાખીને પણ ચાલે.

— સુતક ૩ શ્લોક ૪

૩

જો — હે ભગવન્ ! તરતનો મળવાવેલો અગ્નિ
માળવારૂપ મહાક્રિયાવાળો હોય છે પણ પછી તે ક્ષણે ક્ષણે
એકાએક બને જાય છતાં જાય અંતરૂપ થાય મુમુરૂપ
થાય અને પછી ભગ્નરૂપ થઈને અગ્નિ ક્રિયાવાળો થાય ?

મ — હા ઔતમ !

— સુતક ૪ શ્લોક ૧

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! રાજગૃહનગર પૃથ્વી કહેવાય, જલ કહેવાય, કેટ કહેવાય, શેલ કહેવાય કે અચિત્ત અને મિત્ર ક્યો કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ગધાનો સમુદાય એ રાજગૃહ-નગર છે

—શતક ૫, ઉદે ૯

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણ્યસમુદ્ર ત્રિછગતા પાણીવાળો છે કે અત્યુબ્ધ પાણીવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રિછગતા પાણીવાળો છે ।

—શતક ૬, ઉદે ૮

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! દુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય કે, અદુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! દુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય. એ પ્રમાણે દુખી નારક દુખથી વ્યાપ્ત હોય, પણ દુખરહિત નારક દુખથી વ્યાપ્ત ન હોય એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જાણુવું

—શતક ૭, ઉદે ૧

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઘોડો દોડતો હોય છે, તારે ‘પુપ્પુ’ શબ્દ ક્રમ કરે છે ?

મ — હે મોતમ' જ્યારે તે દોડતો હોય છે ત્યારે
હૃદય અને ધૃતની વચ્ચે કંઈ નામે વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે
તેથી થોડો તે સ્પર્શ કરે છે

— સતક ૧ ઉર્વે ૩

૮

મો — હે ભગવન્ આ ઉંચર ૭ ક્ષત્રી સાખા મરણ
મમ્મે મરણ પામીને ક્યા ઉત્પન્ન થશે ?

મ — હે મોતમ' તે આ જ જન્મુદ્ધીપના બારતવર્ષિ
પાદસિપુત્ર નામના નમરમાં પાદસિદ્ધિપણે ઉત્પન્ન થશે
અને ત્યાં તે અર્ચિત વહિત અને પૂજનીય થશે ?

— સતક ૧૪ ઉર્વે ૮

૯

મો — હે ભગવન્ જન્મ્યાન્નાથ દેવો જન્મ્યાન્નાથ
એકમેકે કે યોગ નહિ કરનારા કેમ કહેવાય છે ?

મ — હે મોતમ એક એક જન્મ્યાન્નાથ દેવ એક એક
પુરુષી એક એક પાંચણ ઉપર ને પુરુષને જરાય કુળ થવા
હોધા સિવાય જગીશ પ્રકારનો નાદ્યવિધિ જતાથી સાખા
નમય છે તથા ૧ જન્મ્યાન્નાથ કહેવાય છે

મો — હે ભગવન્ દેવના છંદ સહ જોઈ પુરુષના
આધાન તથા વડે તરવારથી કાપી નાખી કમઽમુર્ધ નાખવા
મમય છે ?

૧. મૂર્ધમાં આવા બે ત્રણ પ્રજા છે એમો સારથીએ
સારથીની નાની સાખાએનો ૯૩

મં—હા ગૌતમ ' તે તેના માયાને છેદી છેદીને, બેદી બેદીને, ડરી ડરીને અને ચૂર્ણ કરીને કમડાનુમા નાખે, અને ત્યાં તે પુરુષને જગ પાણી પીડા ન થાય

ગૌં—હે ભગવન ' જુભક દેવો જુભક (સ્વચ્છ દયારી) કેમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તેઓ હમેશા પ્રમોદવાળા, અત્યંત દોડાળાકા સ્વર્પને વિષ રતિવાળા, અને મૈયુન મેવવાના દમબાવવાળા હોય છે જે ન દેવોને ગુપ્તે થયેલા જુએ છે તે વણો અપયશ પામે છે, અને જે નેઓને તુષ્ટ થયેલા જુએ છે, તે ઘણો યશ પામે છે તેમના દશ પ્રકાર છે અન્નજુભક, પાનજુભક, વસ્ત્રજુભક, ગૃહજુભક, શયનજુભક પુષ્પજુભક, ફલજુભક, પુષ્પ-ફલજુભક, વિદ્યાજુભક અને અધ્યક્ષજુભક ^૧ તેઓ બધા દીર્ઘ વૈતાલયોમા, ચિત્ર વિચિત્ર, યમક અને સમક પર્વતોમા તથા કાચનપર્વતોમા વસે છે તેમની ઐથિતિ એક પલ્લોપમની છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૮

૧૦

ગૌં—હે ભગવન ' ઉદાયી^૨ નામનો હાથી સ્ત્રી ગતિમાથી આવ્યો છે, અને મરીને કયા જવાનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે અસુરકુમાર દેવોમાથી આવ્યો છે, અને મરીને ગ્લનપ્રભાપૃષ્ઠીમા એક સાગરોપમની વધારેના

૧ અજાદિ વિવાગ વિના સામાન્યરૂપે સ્વચ્છ દયારી—ટીકા

૨ હાલિકનો હાથી જુઓ પા ૨૫૪-૫

વધારે મિતિવાળા નરહાવામમા નાગકષણે ઉત્પન્ન થવાનો છે
તે પ્રમાણે જુતાનંદ દામીનું પણ નશ્વરું

—શ્લોક ૧૭ છે ૧

૧૨

ગૌ —હે ભગવન્ ! દેવ અને અમુરેનો સંબંધ
કાંઈ છે ?

મ —હા જીતમ ! ત્યારે તેમનો મમત્ત્વ થતો હોય,
ત્યારે દેવા તથા અમુરે સાકાર પાંદર કે કાંઈક વચ્ચે
કેઈ વસ્તુનો સ્પર્શ કરે, તે વસ્તુ તેમને સ્પર્શરૂપે પશ્ચિમ
કાંઈ છે પણ અમુરક્રમાર દેવોને તો હમેશાં વિરુદ્ધ
સ્પર્શરૂપે હોય છે

ગૌ —હે ભગવન્ ! મેં જાણ્યું છે કે પ્રભાવવાળો દેવ હજાર રૂપે
વિકુવાને પરસ્પર મત્તમ કરાવવા સમર્થ છે ?

મ —હા જીતમ ! તે જાણ સરીશે એક જીવ સાથે
સંબંધવાળાં હોય છે અને કેઈ પ્રકારે તે સરીશે વચ્ચે
અંતરાત્મને પોતાના હાથ વડે કે સ્પર્શ વડે સ્પર્શ કરે
તો પણ જીવને કશી ખીડા ઉત્પન્ન કરી શકે નહીં.

—શ્લોક ૧૮ છે

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૮ મા

દેવખંડ

સામાન્યકથન

દેવોના પ્રકાર

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના કલ્યા છે ભવનપતિ,
વાનવ્યતઃ, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક

—શ્લોક ૨, ઉદે ૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલ્યા છે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો પાચ પ્રકારના કલ્યા છે

૧ ભવિષ્યમા દેવપણાને પ્રાપ્ત થનાર ‘ભવ્યદ્રવ્યદેવ’
૨ મનુષ્યોમા દેવની પેઠે પૂજ્ય ‘નરદેવ’ ૩ ક્ષુતાન્નિ ધર્મ
વંદે દેવો જેવા ‘ધર્મદેવ’ ૪ પારમાર્થિક દેવપણુ હોવાથી
મામાન્ય દેવો કરતા અધિક—ગ્રંથ ‘દેવાધિદેવ’ અને ૫
દેવગત્યાન્નિ કર્મના હિત્યથી દેવપણુનો અનુભવ કરનાર
‘ભાવદેવ’

અગ્નિહૃત ભગવનો ઉત્પન્ન થયેલા જાનુ અને દશનને
ધાગણુ કરનારા વગેરે હોવાથી ‘દેવાધિદેવ’ કહેવાય છે

અવનપતિ, વાનસ્પતિ ત્વપતિ-ક અને વૈમાનિ દેવો દ્વપતિ
નમથી નામ અને મોત કર્મોને અનુભવે છે ખાટે ભાવદેવ
કર્વાય છે

તો — ૧ અમવન બન્ધુઅદેવો કયાથી આપીને
ઉપન થાય ?

મ — ૨ જોતમ નૈરશિકાથી આપીને ઉપન થાય,
તમ / તર્દનાથી અનુભોથી અને દેવોથી પણ આપીને
ઉપન થાય ?

નરદેવો નૈરશિકાથી અને દેવોથી આપીને ઉપન થાય,
પણ નિર્વેચ અને અનુભોથી આપીને ઉપન ન થાય.
નારકમાં પણ ગન્ધમાના નારકોમાંથી જ આવે, અન્ધમાંથી
નહીં ધમદેવો ચારે ગતિ થઈ આપીને ઉપન થાય.
સ્વાધિકારો નૈરશિકો અને દેવોમાંથી / આપીને ઉપન થાય.
નૈરશિકામાં પણ પ્રથમ તમ પુત્રીમાંથી જ આવે, અને દેવામાં
પણ વૈમાનિકાથી આપીને સ્વાધિકાર દેવો મુખીનામાંથી જ
આવે. ભાવદેવો પણ ચારે ગતિમાંથી નજીવડ.

અન્ધક નરદેવો (વૈદિકસમ્પ્રદાયના મનુષ્ય કે નિર્વેચ)
એક રૂપ થામ્યુ કરવાના તમ અનેક રૂપો થાયજી કરવાને પણ
સમર્થ છે તે રૂપો સન્ધ્યાન, અસન્ધ્યાન, સુનર્દ, અસુનર્દ,
અમળન કે અસુમળ પણ હોય. એ રૂપો થાયજી કયાં પછી

૧ વિશેષ વિચિત્રા મારે જુઓ પ્રજાપતિસુત્ર પદ ૧
૫ ૨૧૫

૨ વિચિત્રો મારે જુઓ પ્રજા પદ ૬, ૫ ૨૧૫

૩ વિચિત્રો પ્રજાપતિ પદ ૬, ૫ ૨૧૧ આ અવનવાસી
પ્રાના ઉપનામ પ્રમાણે અમુચી.

તે પોતાના યથેષ્ટ કાર્યો કરે છે એ પ્રમાણે નરદેવ અને ધર્મદેવ મળ્યે પણ કહેવું દેવાધિદેવમા પણ તે બધી ગણિત છે, પણ ઔત્મુક્યના અભાવથી તેમણે તેમ કર્યું નથી, ગુપ્તા નથી અને કરશે પણ નહીં ભાવદેવોનું બવ્યદ્રવ્યદેવો જેવું જ બાણુવું

બવ્યદ્રવ્યદેવો મરીને દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય, નગ્દેવો તો નૈરયિકોમા જ^૧ થાય ધર્મદેવો વૈમાનિકથી ઉપરના દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય છે, દેવાધિદેવો તો મરણ પામીને નિદ્ર - સુદ્ર - મુક્ત થાય છે. ભાવદેવો તિર્થચયોનિકોમા અને મનુષ્યોમા જ ઉત્પન્ન થાય

મૌથી થોડા નગ્દેવો છે, તે કરતા દેવાધિદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા ધર્મદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા બવ્યદ્રવ્યદેવો અમખ્યાતગણા છે, અને તે કરતા ભાવદેવો અમખ્યાતગણા છે

— શતક ૧૨, ઉકે ૯

૨

દેવોની સ્થિતિ

આલભિકા નગરીમા સખવન ચૈત્ય હતું તે નગરીમા ઘણા શ્રાવકો રહેતા હતા એક વખત એકઠા થયેલા અને એકેલા તે શ્રાવકોમા વાર્તાલાપ થયો કે, ‘દેવલોકમા દેવોની કેટલા ઝાલ સુધી સ્થિતિ ઝહી છે?’ ત્યારે દેવસ્થિતિ અબધી નત્ય હકીકત બાણુના^૨ ઋષિભપુત્ર તેમને કહ્યું કે,

૧ કોઈ ચક્રવર્તી દેવમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે નરદેવપણ્ણ છાડીને ધર્મદેવપણ્ણ પામે તો જ કામલોનનો ત્યાગ ચ્યા સિવાય તો તે નૈરયિકમા જ બપજે.

હે આર્ષો ! દેવઓકર્મા દેવોની ઝોઝામાં ઝોઝી સ્થિતિ
દશ દબાર વાંની કહી ॥ અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ
નત્રીમ મામરોપમ વધની કહી છે ૨ તેથી ઉપરની સ્થિતિના
દેવો કે દેવઓકો નથી પરંતુ આવશેને તેના કલા ઉપર
અદા થઈ નહીં

પછી એક વચ્ચત ભગવાન મહાવીર ત્યા આવના તે
આવશેએ તેમને તે બ્રાજત પૂછ્યુ ત્યારે ભગવાન મહાવીરે
ઋષિભપુત્રના કહેવાન બ્રહ્મોદન આપ્યું તેથી તે આવશેએ
જઈને ઋષિભપુત્રની ક્ષમા માગી

પછી તે ઋષિભપુત્ર થણા સીધાનો વગેરે પાળને
થણા વરસ મુધી અમણપણુ પારીને જતે ૬ દંત્યા
ઉપવાસથી મરણુ પામી, સૌખ્યકલ્પમા અનુકુળ નામે
વિભાજનામાં દેવ જ્યો ત્યા નેની સ્થિતિ આર પર્થ્વાપમની હતી
ત્યાથી વ મહાવિદેહકુત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

*

*

*

આશ્વિનિકામા સપ્તવન મૈત્રવી થોડે દૂર પુરુષ
નામના બ્રાહ્મણુધર્મી પરિમાજક રહેતા હતા. તેને નિગત
॥ દંત્યા ઉપવાસ કરતાં અને દાઘ ક્રિયા રાખી ત્યાં
તપત્ત તપતાં સિવરાત્નિની પેઠે વિભાજનાન ઉપન થતુ
અને તેથી તે બ્રહ્મઓક કલ્પમાં રહેલા દેવોની સ્થિતિ અણુવા
તથા તેના બાઓ, અને કહેવા લાગ્યો કે દેવોમા વધારેમાં
વધારે સ્થિતિ દશ સામરોપમ વળોની છે પરંતુ પછી એક

૧ દેવો દેવઓકની સ્થિતિના વિષયો માટે જુઓ આ
માધાનું અંતિમ ઉપદેશ પુ પા. ૨૧૬

વખત મહાવીર ભગવાન એ નગરીમા આવતા, અને તેમને
મોઢે તેત્રીસ સાગરોપમની વધારેમા વધારે ગિયતિ જાણુતા
મ્કદકની પેઠે પુદ્ગલ પણ તેમની પાસે પ્રવર્જિત થયો
ત્યાગ પડીનું બધું શિવગર્જિની પેઠે જાણુવું

—શતકે ૧૧, ઉદે૦ ૧૨

૩

દેવોના આવામ

ગૌતમના પ્રજો છે

અમુરકુમારના યોમક લાખ આવાસો છે તેમા જે
આવાસો નાના છે, તે સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે,
અને મોટા છે, તે અસખ્ય યોજન વિસ્તારવાળા છે

તેમા સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા આવાસોમા એ
સમયે યોજામા યોજા એક એ કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે
સખ્યાત અમુરકુમારો ઉત્પન્ન થાય છે યોજામા યોજા
એક એ કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાત કાપોતાદિ-
ચાર શેષ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, કારણકે, ત્યાં કાપોતાદિ ચાર-
શેષ્યા હોય છે, તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક સગી,
અસગી, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક, મતિજાની, મૃતજાની, અવધિ-
જાની, મતિઅજાની, મૃતઅજાની તથા વિભગજાનીનું પણ
જાણુવું અશ્વર્દશનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ યોજામા
યોજા એક એ અથવા ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાત
અશ્વર્દશનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે (કારણકે ઉત્પત્તિ
સમયે સામાન્ય હિપયોગરૂપ અશ્વર્દશન હોય છે) એમ
અવધિર્દશનવાળા પણ જાણુવા એમ આહારસંગ્રા, ભવસંગ્રા
મૈયુનમજા અને પગ્નિહમજાવાળાનું પણ જાણુવું તે પ્રમાણે

અં અને પુન વેદવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, (પણ નપુંસક વ વાળા ત્યાં જિવન્મુક્તા નથી.) ઉપર પ્રમાણે કામધ્યાયીથી માંડીને બેભાષ્યાથી સુધીના જાણવા. શ્રોત્રદિવાદિના ઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી પણ નોઈદ્રિય (મન) ના ઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે^૧ ને પ્રમાણે કામયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે (પણ મનયોગી અને વચનયોગી ઉત્પન્ન થતા નથી.) એ પ્રમાણ આકારોપયોગવાળા અને એ રીતે જ્ઞાનાકારોપયોગવાળા પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વળી એ સંખ્યાના યોગ્યતાવાળા જ્ઞાતાસ્થાનથી એક સમયે જોતામાં જોતા એક ને કે તથા અને વધારેમા વધારે સંખ્યાના અમુરકુમારિ. જન - અરણ્ય પામે. એ પ્રમાણે કાપેલમંજ્ઞાવાળા ઉદને^૨ ઇલાદિ જાણવું^૩ વિશેષ એટલે કે અવધિજ્ઞાની અને અવધિદશની ત્યાંથી નીકળતા નથી (કારણકે અમુરકુમારાદિથી નીકળેલા તીર્થકરાદિ ન થાય અને અવધિજ્ઞાન અને અવધિદશન સદિત તે તીર્થકરાદિ જ ઉદન) અમુદનની ઉદનતા નથી શ્રોત્રે દિવાદિના ઉપયોગવાળા ઉદનતા નથી અનેતોગી અને વચનયોગી પણ ઉદનતા નથી

સંખ્યાના યોગ્યતા વિગતારવાળા અમુરકુમારાવાતેને વિષ સંખ્યાના અમુરકુમારો છે સંખ્યાના કાપેલમંજ્ઞાવાળા છે ત્યાંથી માંડીને સંખ્યાના સુગીછમે સુધી એમ જ જાણવું

૧ વધારે જ્યાં અવધિજ્ઞાનવાળામાં અને અવધિજ્ઞાનો જગત્પતી દેવાથી દંબમન રેતું નથી પણ દેવત્વવાળા જાનમન દેવતા દેવા છે

૨ જગત્પતી દેવાથી સુધીના દેવા પૃથ્વીસવરદિ અસત્તીર્થ ક્રમ છે આદે અસત્તી પળ જાણી થતા

અમગી કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા ^૧ સખ્યાતા ભવસિદ્ધિ કહેલા છે, એમ સખ્યાતા પુરુષવેદવાળા કા સા મુખી કહેવું કોષકપાયવાળા કદાચ હોય છે, અને કદાચ નથી હોતા એ પ્રમાણે માન, માયા મળધે પણ જાણવું ર લેભાકપાયવાળા તો સખ્યાતા હોય છે દારણકે દેવગતિમા લેભકપાયી ઘણા હોય છે યાત્રેન્દ્રિયાદિ ઉપયોગવાળા સખ્યાતા છે નોષ્ટ્રિયના ઉપયોગવાળા અમગીની પેઠે જાણવા સખ્યાતા મનોયોગી છે, એ પ્રમાણે અનાકારે-પયોગી સુધી જાણવું

અરમ-એટલે કે જોને છેલ્લે જ અસુરકુમારભવ બાકી છે, અથવા અસુરકુમારભવને છેલ્લે સમયે વર્તતા જીવો કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ નથી હોતા હોય તો અસગીની પેઠે જાણવા.

અસખ્યાતા યોજન વિગ્તારવાળા આવાસોમા પણ જાણ એ પ્રમાણે જ જાણવું, પણ સખ્યાતાને બદલે અસખ્યાત પદ મૂકવું

નાગકુમારને ૮૪ લાખ ભવનો છે, સુવર્ણકુમારને ૭૨ લાખ, વાસુકુમારને ૬૬ લાખ, દ્વીપકુમાર, દિક્ષુમાર ઉદયિકુમાર, વિષ્ણુકુમાર, મતનિતકુમાર અને અગ્નિકુમારના

૧ અસગીઓમાથી મરણ પામીને જ્યો અસુરકુમારપણે ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓ અપર્યાપ્તવસ્થામા ભૂતભાવની અપેક્ષાએ અસગી કહેવાય છે તેઓ અકપ હોય છે, માટે કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા એમ કહ્યું છે.

૨ દેવોમા કોષ, માન, અને માયાના ઉદયવાળા કોઈ-સમયે જ હોય છે તેથી

અત્યેક યુગધને ૭૬ લાખ ભવના હાથ છે બાકીનું બધું
ઉપર પ્રમાણે જ જાણવું

વાનઅતર દેવાના આવાસ અમંજ્ય લાખ છે અને
૧ મંજ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા જ છે બાકીનું બધું
અમુન્યુમારેના સંખ્યાત પદમા કહ્યું તેમ જાણવું

ત્યોતિવિક દેવાના^૧ અસંખ્યલાખ આવાસ છે
બાકીનું બધું વાનઅતર પ્રમાણે જાણવું પણ અહીં માત્ર
નેત્રેન્દ્રેશ્વા કહેવી અત ઉત્પાદ તમા સત્તાને વિષે અસંખી
શ્રવેા બ્રહ્મજ્ઞતા કે ઉદ્ધતતા નથી એમ કહેવું

સૌધમ દેવભોગી મંજ્યાત તેમ જ અસંખ્યાત યોજન
વિસ્તારવાળા ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ છે બાકી બધું
ત્યોતિવિક પ્રમાણે જાણવું પણ ત્રણે આશાપદોમા
મંજ્યાતા પાઠ કહેવો, અહીંથી નીકળીને તીર્થ^૨કરાદિ ચાલ
છે મારે અવધિયાની અને અવધિદત્તની અથવા એમ કહેવું
બાકી બધું પૂર્વ પ્રમાણે અસંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા
વિમાનાવાસોમા અમંજ્યાત પદ મુકીને એમ જ કહેવું પણ
અવધિયાની અને અવધિદત્તની સંખ્યાતા અથવા છે એમ
કહેવું કારણ કે તીર્થ^૨કરાદિક જ અવધિયાન અને
અવધિદત્તન સહિત અથવા અને તે મંજ્યાતા ૮ હાથ

સૌધમની પેઠે ઈશ્વાનનું પણ કહેવું સનહુમારનું પણ
તમ જ જાણવું, પણ અહીં સ્ત્રીવેદવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી
તમજ સત્તામા પણ જાતા નથી ત્રણ આશાપદોને વિષે

૧ પૃથ્વીશાલિકા પણ અસંખ્ય લાખ આવાસો હતા છે

અમરી ન કહેવા, કારણ કે અહીં સરીથી આવીને ઊપજે
છ અને સરીને વિષે જાય છે એ પ્રમાણે સહસાર સુધી
જાણુવું, પરંતુ વિમાનો^૧ અને લેસ્યાઓમા^૨ વિશેષ છે, બાકી
જાડું પૂર્વ પેઠે જાણુવું

આનંત અને પ્રાણુતમા મજ્યાત અને અનમ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા ચારસો વિમાનાવાસ છે મજ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા વિમાનાવાસોને વિષે ગણુ આલાપકો
નહસાર દેવલોકની પેઠે કહેવા, અસમ્યાત યોજન
વિન્નારવાળા વિમાનોને વિષે ઉત્પાદ અને ચવન સંબંધે
એ પ્રમાણે 'સમ્યાતા' પદ કહેવું,^૩ માત્ર મત્તામા
અમમ્યાત પદ કહેવું મનના (નોણદ્રિયના) ઉપયોગવાળા
ઓછામા ઓછા એક, બે કે ગણુ અને વધારેમા વધારે

૧ પહેલાં મ્વર્જમા ૩૨ લાખ વિમાનો છે, બીજામા ૨૮
લાખ, ત્રીજામા ૧૨ લાખ, ચોથામા આઠ લાખ, પાંચમામા ૪
લાખ, છઠ્ઠામા પચાસ હજાર, સાતમામા ચાલીસ હજાર,
આઠમામા ૭ હજાર, નવમાથી બારમા સુધી સાતસો, અધોવર્તી
ગણુ શ્રેણીકમા ૧૧૧, મધ્યમ ગણુમા ૧૦૭, અને જીવ્વ ગણુમા
૧૦૦, તથા અનુત્તરમા પાંચ

૨ શુક્રાદિ વિમાનવાસીની લેસ્યાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે
છે તેજ, તેજ, તેજ, પદ્મા, પદ્મશુક્લા, શુક્લા, પરમશુક્લા
અહીં તો સર્વ શુક્રાદિ દેવગણોમા પરમશુક્લા જાણુવી

૩ આનંતાદિમા અસમ્યાત યોજનવાળા વિમાનોમા પણ
ઉત્પાદ અને ચવન વિષે સમ્યાતા પદ મુકવાનું કારણ એ કે,
ગર્ભજ મનુષ્ય યદી જ આનંતાદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે
દેવો ત્યાંથી મચવીને ગર્ભજ મનુષ્યમા જ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને તે સમ્યાતા જ હોય છે

નૃપ્યાત મેપજે અને સત્તાર્થા અસંખ્યાત દોષ એમ કહ્યું
જ્ઞાનન અને પ્રાણતની પેઠે આરણ્ય અને અમૃતને વિષ
કહ્યું પણ વિમાનાવાસો તથ્યો કહવા એ પ્રમાણ
દિવસકનુ પણ જાણ્યું

અનુત વિમલો પાંચ છે તેમાં મયોર્જિમિદ સંખ્યાત
યાજ્ઞનવાણુ છે બાકીના અસંખ્ય યોજ્ઞનવાણાં છે
મયોર્જિમિદમાં નૃપ્યાત વિન્નામ્યાર્થા દિવેષક સુજ્ઞે કહ્યું
નમ કહ્યું વિષેય એ કે કૃત્યપાસિકો અવજ્યો અને તથ્ય
જ્ઞાનવાણા અહીં કૃપજતા નથી અવજતા નથી અને
સાધ્યમા પણ હોતા નથી વળી અહીં ચરમ જ દોષ છે.^૧
અમંજ્ય વિન્નાસ્તવાણિ પણ પૂર્વીકા કૃત્યપાસિકાદિ ન
કહવા પણ ત્યા અચરમ (તેને છેલ્લો ભવ નથી એના
પણ) તપ છે બાકી તથ્ય દિવેષક પ્રમાણે.^૨

અમુરકુમારાચસોમા સમ્યન્દદિ અમુરકુમારો પણ મિષ્ણ
નથા ।મ વાદદિ પણ તપ છે પરંતુ સમ્યમભિધ્યાદદિ ન તપ છે
અવનતી જાનનમાં પણ એ પ્રમાણે જાણ્યું વળી ત
આવામા સમ્યન્દદિ અમુરકુમારો વગે અવિરદિન છે પણ
સમ્યમભિધ્યાદદિ વડ કદાચ અવિરદિન છે અને કદાચ
વિરદિત છે એમ અવેષક અને અનુતર મુદ્દી જાણ્યું
પણ વિરિદ એટલો કે અનુતર વિમાનમા મિધ્યાદદિ આ
મિષ્ણદદિ ન કદવડ

—છાન્દ ૧૩ ઉરે ૨

૧ સંખ્યાત.

૨ ૫૧મ અમંજ્યાત.

૪

દેવોની વધધટ

ગૌં—હે ભગવન ! નૈરચિકો કટલા કાળ સુધી વધે છે, વટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી, અને વધારેમાં વધારે આવલિંગના અસખ્ય ભાગ સુધી તેઓ વધે છે એ પ્રમાણે ઘટવાનો કાળ પણ જાણવો.

પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૪ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે^૧ એમ સાતે પૃથ્વીઓમાં જાણવું પણ એટલો બેઢ છે કે, રત્નપ્રભામાં ૪૮ મુહૂર્ત, શર્વરાપ્રભામાં ૧૪ રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભામાં એક માસ, પદ્મપ્રભામાં બે માસ, ધૂમપ્રભામાં ચાર માસ, તમપ્રભામાં આઠ માસ, અને તમસ્તમાપ્રભામાં ૫૦ માસ અવસ્થાનકાળ છે.

જેમ નૈરચિકો ખાટે કહ્યું તેમ અસુગ્રમારો ખાટે પણ જાણવું પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે એમ દશે પ્રકારના ભવનપતિનું જાણવું.

૧ સાતે પૃથ્વીઓમાં ચાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને કોઈનું મરણ થાય નહિ એ પ્રચારનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ હોવાથી તેટલો કાળ તેઓ અવસ્થિત રહે છે તથા ખીલ જાર મુહૂર્ત સુધી જેટલા જીવ નૈરચિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તેટલા જ મૃતે એનો પણ નૈરચિકનો અવસ્થાનકાળ હોવાથી—એ અને મળી ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી નૈરચિકની એન્ડપરિમાણતા હોવાથી તેઓની અવસ્થિતતા જાણવી.

એકદિવો. વધે પશુ^૧ છે ઘટે પશુ છે અને અવશિષ્ટ પશુ રહે છે એ ત્રણેનો કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવશિષ્ટનો અસખ્ય ભાગ નાણવો.

એકદિવો તથા ત્રણદિવો તે જ પ્રમાણે વધે છે કે ઘટે છે તેઓનું અવસ્થાન ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે એ અત્યુદ્ધત^૨ નાણવું એ પ્રમાણે અતુરિદ્વિમ સુધી નાણવું બાકીના બધા જીવેતો વધવા મટવાનો કાળ પૂર્વ પ્રમાણે નાણવો પશુ તેઓના અવસ્થાન કાળમાં આ પ્રમાણે બે છે સમર્થિત પચેદિવિતિર્ધનૌ^૩ એ અત્યુદ્ધત મળજ પચેદિવિતિર્ધનૌ ચોતીસ મુદ્ધત નમર્જિત મનુષ્યનો ૪૮ મુદ્ધત મળજ મનુષ્યનો ૨૪ મુદ્ધત વાનસ્પતર જ્યોતિરિક સૌધમ અને ઇંદ્રિયમાં ૪૮ મુદ્ધત સનકુમારમાં ૧૮ રાત્રીદિવસ અને ૪ મુદ્ધત માહેદેવલોકમાં ૨૪ રાત્રીદિવસ અને ૨ મુદ્ધત કલ્પલોકમાં ૪૫ રાત્રીદિવસ લાંતકમાં ૬ રાત્રીદિવસ મહાશુક્રમાં ૧૧ રાત્રીદિવસ સકુમારમાં ૨ રાત્રીદિવસ જ્ઞાનત અને

૧ તેઓ નિરવર હ પત્ત વવા હોવાથી તેમને વિરહમલ છે જ નહિ પશુ મજા હ પત્ત વવા હોવાથી અને શોદાતું મસજુ વવા હોવાથી વધે પશુ છે એમ કહ્યું છે; મજાનું મરજુ વવાથી અને શોદાતું હ પત્તિ વવાથી ઘટે પશુ છે એમ કહ્યું તથા સરખાતું હ પત્તિ વવાથી અને સરખાતું મસજુ વવાથી અવરિવત પશુ છે એમ કહ્યું.

૨ એક અત્યુદ્ધત વિરહમલ છે અને બીજા અત્યુદ્ધત તો સરખી સંજ્ઞાવાચકીના હ પાદ અને મસજુનો સમય છે એમ વિરહમલ જમિ અવસ્થાનમલથી અર્થો બજુનો.

પ્રાણુતમા સપ્તમેય માસો, આરણ અને અચ્યુતમા સપ્તમેય વર્ષો,
અને ઐવેયક,^૧ વિજય, વૈજયત, જયત અને અપરાજિતમાં
અસપ્ત્ય હજાર વર્ષ, તથા સર્વાર્થસિદ્ધિમા પલ્યોપમનો મપ્તમેય
ભાગ

સિદ્ધિ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમા
વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે, અને ઓછામાં ઓછો એ
સમય અને વધારેમા વધારે છ માસ સુધી અવગ્રિયત રહે છે

—શતક ૫, ઉદે૦ ૮

૫

દેવોનો વિષયલોગ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' દેવોનો ઇન્દ્ર અને દેવોનો રાજા
ગંધર્વારે ભોગવવા યોગ્ય દિવ્ય ભોગોને 'ભોગવવાને' ઇચ્છે,
ત્યારે તે તેમને તે વખતે કેવી રીતે ભોગવે ?

મ૦—હે ગૌતમ ' તે વખતે તે એક મોટું ચક્રના જેવું
સ્થાન ચિકુર્વે^૧ છે ૨ તેની છ ગાર્ધ અને પહોળાઈ એક લાખ

૧ ઐવેયકના નીચલા ત્રણ ભાગમાં સપ્ત્યાત ગત વર્ષો,
મધ્યમ ત્રિકા મપ્ત્યાત હજાર વર્ષ અને હપરના ત્રણ ભાગમાં
મપ્ત્યાત લાખ વર્ષ વિરહકાળ છે વિજયાદિમાં તેા અસપ્ત્યાત-
વાળ વિરહ છે સર્વાર્થસિદ્ધિમા પલ્યોપમનો સપ્તમેય ભાગ
વિરહકાળ છે આનંદ પ્રાણુતમા સપ્ત્યાત માસ અને આરણ-
અચ્યુતનો સપ્ત્યાત વર્ષ વિરહકાળ છે

૨. ગંધર્વે સુધર્માસના ભોગગ્રાહન છે, તેપણ તેમાં માણુવક
તણને વિષે દાખડામાં જિતના અગ્નિઓ છે, અને તેની પામે
મૈધુનનિમિત્ત વિષયલોગ ન કરવા પડે માટે તે જીલ્લુ ગ્રાહન
ચિકુર્વે^૧ છે

યો ૧૧ની બાને પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હ ૧૨ જસો
 નતાવીસ યો ૧૧ ત્રણ હાસ એકસો અઠાવીસ ધનુ ૧૧
 હાઈક બધિક સાડાતેર બામળ છે તે યાનની ઉપર સમ
 બન મણીય શૂનિબામ હોય છે તેના મધ્યબાને એક
 મુદર પ્રાસાદ હોય છે તેની ઊંચાઈ પાંચસો ચોળત બને
 તેનો વિખાપર બદીસો ચોળત હોય છે તેમા બાઠ યો ૧૧
 જીબી એક મણિપીઠિકા હોય છે તેની ઉપર એક મેદી
 દેવશ્યા હોય છે ત્યાં તે શક પોતપોતાના પરિવારબુદ્ધ
 બાઠ પટરાણીઓ માથે નાટ્ય ગીત બને વાદિત્રના શબ્દો
 વ' ભોમવવા યોગ્ય વિષ્ણુ ભોત્રો ભોમવે છે શક્તી પેડે
 ઈશાનનુ પશુ સમજવુ એ પ્રમાણે સનતકુમારનુ પશુ નણુ
 પરવુ તે મહંશ ૧ ૪૩ ચોળતનો નણુવો તથા મણિ-
 પીઠિકા ઉપર શ્યાન બ મે સિદ્ધામન ઠહંવુ હારણકે ત્યા
 રપશમાત્રથી વિવચ્છોગનુ રણ હોય છે * તે પ્રમાણુ પ્રાણુત
 તથા અવ્યુત સુધી નણુવુ પશુ જ્ઞેનો મેદુલો પત્તિાર હોય
 તેનો તેટલો બધી ઠહેવો પોતપોતાના કલ્પનાં વિચિત્રોની

* ભવનપતિ બે વરુ બવાલિ ક બને પહેલા વધા બીજી
 કલ્પના દેમાનિક આરશા દેવો મનુષ્યની મારફત હામસુજ
 ભાવને છે બીજી બને યાજ્ઞા કલ્પમા ફીના રપશ દ્રાશ પાંચમા
 બને છઠ્ઠી કલ્પમા દેવીઓના રૂપ એઈને બે સાવમા બને
 આઠમા દેવીઓના શબ્દ સાણવતે બે બને નવમા-વશમા વશ
 ૧૧-૧૨મામા દેવીઓના ચિત્રવશી બે સારાશ કે બીજી રપર્ષ
 સુધી બે દેવીઓની હપતિ છે પણ તેા બાઠમા રપમ સુધીના
 દેવોની કલ્પના મુજબ તેઓ ત્યાં ઉપર પહેાથી બેય છે મારમા
 નવ કલ્પના દેવોને હામસુજની અપેક્ષા નથી.

જિયાર્થ નેટલી મહેલની જિયાર્થ જાણવી અને જિયાર્થના અડધા ભાગ નેટલો વિસ્તાર જાણવો ?

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ' જ્યોતિષકના ઇંદ્ર અને રાજા ચંદ્ર અને મૂર્ત્ય દેવા પ્રકારના કામભોગોને ભોગવતા વિહરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ' જેમ પ્રથમ યુવાવસ્થાના પ્રાગ્ભમા અવવાન દોષ એક પુરુષે પ્રથમ જિગતી યુવાવસ્થામા બળવાળી ભાર્યા માથે તાજે જ વિવાહ કર્યો, પછી ધન મેળવવા તે ૧૬ વર્ષ નુબી પગ્દેશ ચાલ્યો ગયો પછી, તે ધનને મેળવી, ઘર સમાપ્ત કરી, વિધ્નરહિતપણે પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો પછી તેણે સ્નાન કરી, બલિકર્મોદિ કરી અદાર પ્રકારના શાકાદિથી યુક્ત મનોજ અને શુદ્ધ ભોજન કર્યું, પછી સુદૃઢ ગયનોપચારયુક્ત વાસગૃહમા ઉત્તમ શૃંગારના ગૃહરૂપ, સુદૃઢ વેપવાળી, કલાયુક્ત, અત્યંત ગગયુક્ત અને મનને અનુદલ એવી સ્ત્રી સાથે ઇષ્ટ શબ્દોદિ પાત્ર પ્રકારના મનુષ્યસબધી કામભોગ ભોગવતો વિહરે, તો હે ગૌતમ ' તે પુરુષ કામશાંતિ સમયે દેવા પ્રકારના સુખને અનુભવે ? ' હે

૧ જિયાર્થ પહોળાઈ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રમા ૬૦૦×૩૦૦, બ્રહ્મ અને હાન્તકમા ૭૦૦×૩૫૦, શુક અને સહસ્રાર ૮૦૦×૪૦૦, આનત, પ્રાણત અને આરણ્ય-અશ્વત્થના ૯૦૦×૪૫૦ સનત્કુમારથી માહીને આગળના ઇંદ્રો પરિવાર સહિત ભોગ ભોગવે છે, કારણ કે સ્પર્શમાત્રનો ભોગ ખીલની હાલનીમા અવિરુદ્ધ છે પણ શક અને ઈશાને દ્ર તો ગરીર દ્વારા વિષયભોગ કરતા હોવાથી પરિવાર સહિત જતા નથી

આમુખ્યમનુ ભગવતુ ૧ તુરુ ૧ ઉદાર સુખો અનુભવે ૬
 જોતમ ૧ તે પુરુષના કામભોગો કરતા વાનજ્યતરદેવોને અનત
 મણા વિશિષ્ટતર કામભોગો હોય છે તેમનાથી અનુરૂપ
 મિવાયના બવનવાસી દેવોને તેમનાથી અનુરૂપમાર દેવના
 તેમનાથી મહા નક્ષત્રો અને તારાઓને અને તેમનાથી
 ચંદ્ર અને સૂર્યને અનતમણા વિશિષ્ટતર કામભોગો હોય છે

—શ્લોક ૧૨ છંદે ૬

૬

દેવોની બાપા

જો —હ ભાવનુ દેવો સયત કહેવાય ૧

મ —ના જોતમ તેમ કહેવું એ જો છે પગલું
 તેમન અમયત કહેવા એ નિનુર વચન છે તેમને સયતા
 સયત કહેવા એ આજુ છતું કરવા જેવું છે પણ તેમન
 નાસયત કહેવા

જો —હે ભગવનુ ૧ દેવો કઈ બાપામા બોલે છે ૧

મ —હ જોતમ દેવો અર્ધભાગથી બાપામાં બોલે
 છે અને ત્યા બાલાતી બાપાઓમા પણ તે ૧ બાપા
 વિશિષ્ટ ૧ છે ૧

—શ્લોક ૫ છંદે ૪

૧ પ્રાકૃત સંગૃહીત, મામથી પેલાથી ગીરસેની અને અપક્રમ
 એ સુખ્ય છે બાપામાંની મામથી બાપાનું અને પ્રાકૃતભાષાનું
 પ્રાકૃત કૃષ્ણ એ બાપામાં છે તે અર્ધમામથી
 દેવોય —રીકા

૭

દેવોની શક્તિ

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવ પોતાની શક્તિ વડે ચાગ પાચ દેવવાસોને ઉલ્લઘન કરે, અને ચાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે ?

મં—હા ગૌતમ ! અસુરકુમારો પણ આત્મશક્તિથી અસુરકુમારોના આવાસોનું ઉલ્લઘન કરે, ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે એ રીતે વૈમાનિક મુધી જાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ મહા ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને જાય ?

મં—ના ગૌતમ ! તે પ્રમાણે સમાન ઋદ્ધિવાળો પણ સમાન ઋદ્ધિવાળાની વચ્ચે થઈને ન જાય, પણ જો તે પ્રમત્ત હોય તો તેમની વચ્ચે થઈને જાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ તે દેવ સામેના દેવને વિમોહ પમાડીને જઈ શકે, કે વિમોહ પમાડ્યા વિના જઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! વિમોહ પમાડીને જઈ શકે ? મહાઋદ્ધિવાળો દેવ તો અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને—તેને વિમોહ પમાડ્યા વિના, કે વિમોહ પમાડીને—જઈ શકે.

એ પ્રમાણે અલ્પ શક્તિવાળો અસુરકુમાર મહાશક્તિવાળા અસુરકુમારની વચ્ચે થઈને જઈ શકે વગેરે વૈમાનિક

૧ એ પ્રમાણે સશ્ત્રપ્રહાર કરીને જઈ ગયે, એ વિકલ્પ પણ જાય છે.

નુષીના વિકલ્પો તમ ન્હા. એ પ્રમાણે અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 દેવ અને મદાસંક્રિવાણા દેવી વગેરે, તથા અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 સ્ત્રી અને મદાસંક્રિવાણા દેવ વગેરે, તથા અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 દેવી અને ભોગી સંક્રિવાણા દેવી વગેરે માટે પણ સમજવું

—સતક ૧ ઉદે ૩

મૌ —હં ભગવન્! મેહા પસ્તિસ્ત્રાજી દેવ ભાવિ
 તાત્મા અનમારની વચ્ચે થઈને નય?

મ —હં મૌતમ દેવા જે પ્રકારના છે માલિમિધ્વાદિ
 અન અમાયિસઅનદિ તેમા જે અર્થ છે તે તે
 અનમારને જોઈને વડનો નથી તેથી તે તેની વચ્ચે થઈને
 તમ પણ જે અમાયિ છે તે તે તેન જોઈને નમે છે
 તેથી તે ન નય.

મૌ —હં ભગવન્! નારકેમા સુતકાર, સ મત વડન
 અબ્યુત્થાન અંજલિકરણ, આસનપ્રદાન, આસનાનુપ્રદાન^૧
 સામા જવું, બેઠેલાની બેવા કરવી, અને તમ ત્યારે તેની
 પાછળ જવું, ઇત્યાદિ વિનય છે?

મ —ના મૌતમ તેવું જ ૫ વીકાવિક્રમી માંડીને
 ચતુરિધ્ર છવા સળધે પણ તણવું પચેક્રિમ તિયમોમા
 સ્કારાતિ હોય છે પણ આસન આપવું, અને દેસ્વવું એ બે
 નથી અસુરકુમારાદિ દેવા તથા મનુષ્યોમા તે નથી વિનય છે

—સતક ૧૪ ઉદે ૩

૧. ચીરવ શૈલ્ય બાજી માટે આસનને કોઈ અવાનથી બીજે
 રથાને લાવવું

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૧૬૭

મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ હજારરૂપો ધાગણુ ડરી હજાર
બાપા બોલવા નમસ્કાર છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૯

૮

દેવ મરીને ક્યાં જાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળો દેવ મગણુ પામીને
પુગ્ત જ એ શરીરને જ ધાગણુ ડરનાગ નાગોમા (એટલે કે
જેઓ નાગનુ શરીર છોડીને મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે તેઓમા) ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હા ગૌતમ ! ત્યાં તે નાગના જન્મમા અર્ચિત,
વન્નિત, પૂજિત, દિવ્ય, પ્રધાન, સત્ય, તથા સત્યાવપાતરૂપ (જેની
મેવા નક્કલ છે તેવો), ચર્ચિતે તે મુસારનો અત ડરે, અને
પામે રહેલા પૂર્વના મબધી દેવોએ જેનું પ્રતિહારકર્મ કર્યું
છે, તેવો થાય ત્યાંથી મરણુ પામીને તે સિદ્ધ થાય, અને
મુક્ત થાય એ પ્રમાણે એ શરીરવાળા મણિમા અને એ
શરીરવાળા વૃક્ષોમા પણ જાણુવું પણ જે વૃક્ષમા ઉત્પન્ન
થાય, તે વૃક્ષ સમીપમા રહેલા દેવ વડે કૃતપ્રાતિહાર્ય
(રક્ષણાદિ કાર્ય)વાળું થાય, તથા તેની આમપાસ છાણુ
વગેરે વડે લીંપેલ અને ખડી વગેરે વડે ધોળેલ ચોતરો હોય

—શતક ૧૨, ઉદ્દે ૮

૯

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૧ નૈરચિકો

પ્રં—નૈરચિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૬ - મનુષ્યોમાંથી અને નિમ્ન ચર્યાગીઓમાંથી (૧) જ ન તિલચા પશુ પચ્ચદિશ પશોમ મચી અને અમચી તમ્બા તમા અમચી પચ્ચદિશ નિમ્નચ નાન નરક-
 ૧ શીમા ઉત્પન્ન થાય તેમા રત્નમયમા ઉપમ થનારા વિષ-
 નીચની વિજના સમગ્રવી તેઓ એક મમલ્લ ઓછામા ઓછા
 એક એ તમ્બા અને વધારેમા વધારે ન જ્ઞાન કે અજ્ઞાન
 કે પલ થાય તમન્ના સરીર ઉપરું મદનનાર્ત(પા)રાગા દાવ
 તમ્બી ઉચ્છર્ષ ઓછામા ઓછી અમગના અમ જ્ઞાનમા
 બામની અને વધારેમા વધારે એક દ નર ચો ન્તી દાવ
 તમન્નુ સ ધાન (સરીરાનુનિ) દુકક દોષ ૧ તેમન પ્રથમ તમ્બ
 ૬ થાઓ દાવ નઓ મિધ્યાદિ ૧૫ તમ્બા મતિ અને મુન ન
 જ્ઞાન દાવ વચ્ચન અને હાથ એ ન બાપાઝ દોષ આદાર
 બવ મયુન-પરિમલ એ ચાર મચા દાવ ચારે કયાવ દાવ
 પાચ દિવિય ૧૫ વે ના કરાન માગ્ધ્યાનિક એ તમ્બ સમુદ્ધાન
 દાવ મુખ આ ૬ મ આ ૧ વેરના દોષ તપુસકવેદ દાવ
 તથા તમન્ના અધ્યવસાના પ્રસન્ન તમ ૧ અપ્રસન્ન દાવ ૧
 નરવિક થાય ફરી તિલચા થાય અને ફરી નરવિક થાય
 એવુ મમનામમન ન અવ પર્વત દરે ૪ આ પ્રમાણે મીઠ
 જાનક ૧૩૧૮૫ તથા અનેક વિભાગો પાડીને મળમા વિસ્તાર

૧. એકે કે સિદ્ધર્થ — ૭૬ ૭ સદન્યોની વિષતો મારે
 જુઓ આ માવાનું અવિમ ઉપદેસ પુસ્તક પા ૧૨૭

૨. જુઓ ઉપરનું પુસ્તક પા ૧૩

૩. અર્થાત્ જીભ ભવમા નારક વર્તે ફરી અસચી ૫
 તિલચા ન થાય પશુ અવરથ સચીપણુ પ્રાપ્ત કરે

૭^૧ તે જોમકે - જે તે જવન્ય આયુષવાળા રત્નપ્રભાતા નારટી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા નારટી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, અથવા તે અમઝી નિર્ધન પોને જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો,^૨ અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો, પાછો પોને જવન્ય આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામા જવન્ય આયુષવાળો થાય, અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય; તથા પોને ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામા જવન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય — એ પ્રમાણે^૩ આ મઝી પચ્ચેદ્રિય નિર્ધન મજ્જાનવર્પ આયુષવાળા તથા પચ્ચામમાથી જ આવે, અને સારે પૃથ્વીઓમા ઉત્પન્ન થાય તેમની બાબતમા રત્નપ્રભામા જ્યે સહનન ઠહેવા, જ્યે સન્ધાન કહેવા, જ્યે ક્ષેત્રમા ઠહેવી, ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે કહેવા, ત્રણ યોગ, ત્રણ વેદનાઓ અને પાચ સમુદ્ધાતો ઠહેવા^૪ અને ગમનાગમન બેથી આઠ ભવ મુખી ઠહેતુ પોને જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની શિચાર્ધ આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડી બેથી નવ ધનુપ મુધીની ઠહેવી, ત્રણ ક્ષેત્રમા, ત્રિપાદટ્ટિ, એ અજ્ઞાન અને ત્રણ સમુદ્ધાત

૧ તેની બધી વિગતો આપતી નિર્ધન ૭ જે જે વિશેષતાઓ છે તે નોંધ વગેરેમા દેહમા આપી છે

૨ તેને અપ્રસન્ન અધ્યવસાયો જ હોય, તેણે આયુષ અનર્મુહર્તાનું જ હોય

૩ નિર્વિશેષણ, પચાસ, અને અસઙ્ગી, તથા એ ત્રણ જવન્ય સ્થિતિને અપેક્ષી તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અપેક્ષી એમ ત્રણ નવ વિકલ્પો ગણવા

૪ અત્ય બે મનુષ્યને જ હોય

કહેવા એ પ્રમાણે સર્વપ્રમાદિનું જાણવું પણ વાધુક પ્રમાણ પામ સંકનન પદપ્રમાર્માં ચાર, ધૂમપ્રમાર્માં ત્રણ, તમ પ્રમાણ એ અને તમગ્તમ પ્રમાર્માં પ્રથમ સંકનન કહેવું વળી નેમા ત્યાંવદે^૧ ન કહેવો. વળી જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારામ્ય ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તે પેટે જ્યન્મ સ્થિતિવાળો હોય તો ત્રણથી સાત ભવ કહેવા તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તેવું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં થવાનો હોય ના જાણવું.

૭ તે તે મનુષ્યોમાંની આત્માને ઉત્પન્ન થાય તો પર્ણામ સંખ્યાન આધુધવાળા મરીમાંથી જ આવે, અને માને દુષ્ટીમાં ઉત્પન્ન થાય. રત્નપ્રમાર્માં ૭ સંકનન, જિજ્ઞાસુ બેધી નવ આમળથી માણીને પાંચસો. ધનુષ (માફા જમુ મરી પચેડિય તિલચની પેડે પણ) ચાર ચાન, અને ત્રણ અગ્નિ વિદ્યુત્તે,^૨ તથા ૭ સમુદ્રમાં કહેવા. જો તે મનુષ્ય પેટે જ્યન્મ કાળની સ્થિતિવાળો હોય તો જિજ્ઞાસુ બેધી નવ આમળ કહેવી ત્રણ ચાન અને ત્રણ અગ્નિ વિદ્યુત્તે કહેવા પાંચ સમુદ્રમાં^૩ કહેવા, અને જો તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય, તો જિજ્ઞાસુ પાંચસો ધનુષ કહેવી.

૧ જીવો છઠી નરક પૂરી થાય જો ૭૫૦ ૭

૨ ૭ મનુષ્ય જન્મિ મનુષ્ય જન્મે જન્મદારક દરીર પ્રાપ્ત કરી નરકમાં ૭૫૦ તેને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અગ્નિ વિદ્યુત્તે હોય.

૩ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાને જન્મદારક સમુદ્રમાં કાળને તેથી

હેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૧

શર્કરાપ્રભામા જિયાર્ધ બેથી નવ હાથથી માડીને પાચસો ધનુષ સુધી કહેવી જે તે પોતે જઘન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની જિયાર્ધ બેથી નવ હાથ કહેવી, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો પાચસો ધનુષ કહેવી એ પ્રમાણે છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જાણુવું, પણ ત્રીજી પૃથ્વીથી એક એક સહનન ઘટાડવું મમ્મ નરકમા પ્રથમ સહનન કહેવું, સ્ત્રીવેદ ન કહેવો, અને બે ભવ કહેવા

૨ ભવનવાસી

૧ અસુરકુમારો તિર્યચો અને મનુષ્યોમાથી આવે- (એ વિગત નૈરયિકો પ્રમાણે જાણવી) ૧. અ પર્વામ અસરી પચેદ્રિય તિર્યચ પોતે જઘન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેને પ્રશન્ત અધ્યવસાય કહેવા

આ સરી પચેદ્રિય તિર્યચ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત આયુષવાળામાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તેમા અસખ્યાતને પ્રથમ સહનન, જિયાર્ધ બેથી નવ ધનુષથી માડીને છ ગાઉની, મમચતુરક્ષ સંધ્યાન, મિચ્યાદષ્ટિ, બે અજ્ઞાન ત્રણ ચોગ, ચાર સજ્ઞા, ચાર કપાય, પાચ ઇદ્રિયો, ત્રણ સમુદ્ધાત,^૧ બે વેદના, બે વેદ,^૨ બે અધ્યવસાયો, અને બે ભવ કહેવા પોતે જઘન્ય આયુષવાળો હોય તો જિયાર્ધ બેથી નવ ધનુષ અને ગર્ભક અધિક એક હજાર ધનુષ કહેવી.

૧ તે સમુદ્ધાત કરીને પણ મરે છે અને ક્યાં વિના પણ મરે છે

૨ અસખ્યાત વર્ષવાળા નપુ સકલેદવાળા ન થાય — દીક્ષા.

૬ સખ્યાત વરવાળામાંથી આવે તો રત્નપ્રભા સમાન
નણવું પણ હોવા ત્યાર કહેવી અધ્યવસાય પ્રસન્ન કહેવા.

૭ મનુષ્યોથી આવે તો સુગ્રીમાંથી આવે સખ્યાત
ન્યા અસખ્યાત વય આયુષવાળામાંથી આવે, અમ સખ્યાત
વરવાળાના સરીરની કિંચિત્ જોડામાં જોડી કાઠક અધિક
પાંચસો ધનુષ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ આઠ કહેવી. જાડી
તિયચ્ચેનિકાની પેઠે કહેવું પણ પોતે જન્મ-જ સ્થિતિવાળો
હોય તો સરીરની કિંચિત્ કાઠક અધિક પાંચસો ધનુષ કહેવી
અત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો ત્રણ આઠની કહેવી.

સખ્યાતવરવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે તેમનું રત્ન-
પ્રભામ ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો જેવું કહેવું.

નામકુમારો તિયચો અને મનુષ્યોમાંથી આવેને
ઉત્પન્ન થાય છે તિર્થવાની બાજનમાં અસુરકુમારો જેવું
કહેવું સગી પચેદિય સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત વયના
આયુષવાળા કહેવા સખ્યાત વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે.
મનુષ્યોમાં સગીઓમાંથી આવે બીજું અસુરકુમારની પેઠે
કહેવું અસખ્યાત વયવાળા સગી મનુષ્યની કિંચિત્ કાઠક
અધિક પાંચસો ધનુષથી ત્રણ આઠ સુધીની કહેવી. સખ્યાત
વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે.

એમ સ્તનિતકુમાર સુધી કહેવું.

૮ એકેદિયારિ તિર્થચ

પૃથ્વીકાલિકા તિયચ મનુષ્ય અને દેવોથી આવેને
ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ ને તિર્થચમાંથી આવે, તો એકેદિયથી માટેને
પચેદિય તિર્થચમાંથી આવે.

અ જો પૃથ્વીકાયિકમાથી જ આવે, તો તેમનું સહનન ઝવડું હોય, તેઓ નિરતર અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, તેઓનું મરીર ઓછામા ઓછું અને વધારેમા વધારે આગળના અમખ્યાતમા ભાગ જોટલું હોય, તેઓની આકૃતિ મસૂરની માળ જેવી હોય તેઓને ચાર લેખ્યા, મિત્યાદષ્ટિ, મતિ અને શ્રુત એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ચાર સજ્ઞા, ચાર કપાય, અપર્ગદ્રિય, ત્રણ સમુદવાત, એ વેદના, નપુસક વેદ, અને પ્રગળના અધ્યવસાય, અને એથી માડીને સખ્યાત ભવ હોય.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો તે નિરતર એક-એ-ત્રણ, સખ્યાતા કે અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, તેમને એથી આઠ ભવ હોય પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો ત્રણ લેખ્યાઓ^૧ કહેવી, તથા અપ્રશન્ત અધ્યવસાય કહેવા, પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોઈ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો એક-એ-ત્રણ, સખ્યાત કે અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું, તથા એથી આઠ ભવ કહેવા.

જા અપૃથ્વીકાયિકમાથી આવે, તો તેના શરીરની આકૃતિ નિતશુક્ર-પરપોટા-જેવી કહેવી, એવી આઠ ભવ કહેવા, કે, અસખ્યાત ભવ કહેવા.

હ તેજસ્વિકાયિકનું શરીર સોમના સમૂહ જેવું કહેવું, ત્રણ લેખ્યાઓ કહેવી.^૨

૧ જન્મન્ય સ્થિતિવાળામા દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી તેમા તેજોલેશ્યા ન હોય — દીકા

૨ અપૃથ્વીકાયિકમા તો દેવ પણ ઉત્પન્ન થાય એટલે ચાર વહી હતી — દીકા

૬. વાયુકાયિકનું સરીર પ્વગના આકારનું કહેવું

૩ વતગ્ધતિકાયિકની આકૃતિ અનેક પ્રકારની કહેવી
સરીરનું પ્રમાણ આમળના અમખ્યાતમા આમથી માટીન
અક હ નર ચો નન ગેટકું કહેવું

૪. બેઠકિયથી આવે તો પર્ણીત અને અપર્ણીત
બનેમારી આવે એક સમયે એક-એ-વણુ સખ્યાત ૬
અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય, તમન હવર્ફ સુદનન, કિચર્ક
આમળના અસખ્યાતમા આમથી ૧૦ ચોળન મુધીની હુંક
સ થાન, તથા શેઆ, બે દષ્ટિ, બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન
(અવસ્થા) વચન અને કમ એ બે ચોમ ચાર સગી
ચાર ક્યામ બે ઇદિય તથા તથા સમુદ્ધાત કહેવા નાહીનું
કૃતીકાયિકની પેઠે કહેવું બેની માગિને સખ્યાત બવ કહેવા
પોતે જલ્પન્ય ચિત્તિવલ્લો હાથ તો આમળના અસખ્યાતમા
આમ જેટલું સરીર, ચિત્તિદષ્ટિ બે અજ્ઞાન કાચચોમ,
અપ્રસન્ન અખ્યવસાય તથા બેથી આઠ બવ કહેવા

૫. તથા ઇદિયનું પણ તે પ્રમાણે તથા પણ
સરીરની કિચર્ક વધારેમા વધારે તથા આઠ કહેવી, તથા
ઇદિયો કહેવી

૬. ચારિદિયનું પણ તે પ્રમાણે પણ વધારેમા વધારે
ચાર નાહીની કિચર્ક તથા ચાર ઇદિયો કહેવી.

૭. પચેદિયમાંથી આવે તો સગી અને અસગી
બનેમાંથી આવે અસગીઓ પર્ણીત અને અપર્ણીત બનેમાંથી
આવે સરીરની કિચર્ક આમળના અસખ્યાતમા આમથી
માટીન એક હ નર ચોળન કહેવી પાંચ ઇદિય તથા બેથી

આઠ ભવ દેવા મજીઓ મજ્યાત વર્ષ આયુષવાળામાથી જ આવે શરીરની ઊંચાઈ આગળના અસમ્યાતમા ભાગથી માડી એક હજાર યોજન કહેવી, પોને જવન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો ઊંચાઈ માત્ર આગળનો અસમ્યાતમો ભાગ કહેવી ત્રણ સેસ્યા, મિથ્યાદષ્ટિ, એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ત્રણ સમુદ્ધાનો અને અગ્રશરત અધ્યવસાયો કહેવા

૨ જે મનુષ્યથી આવે તો સસ્તી અને અમળી જાનેમાથી આવે મજી સમ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાથી જ આવે, તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જાનેમાથી આવે મજ્યાતવર્ષવાળાનું શરીર આગળના અસમ્યાતમા ભાગથી માડીને પાચમો ધનુષ જેટલું કહેવું

૩ જે દેવોમાથી આવે તો ચારે વર્ગોમાથી આવે

અ અનુકુમારો એક—એ—ત્રણ, સમ્યાત કે અમમ્યાત ઉત્પન્ન થાય, તેઓ છયે સહનન રહિત હોય (કારણકે તેમને અસ્થિ, શિરા અને ગ્નાયુ ઇસાદિ નથી, પણ તેમના પુરુગક્ષોઃ ઇષ્ટ, અને મનોજ છે) તેમના શરીરની ઊંચાઈ આગળના અમમ્યાતમા ભાગથી માડીને સાત હાથની કહેવી અને વૈક્રિયશરીરની આગળના સમ્યાતમા ભાગથી માડીને એક હાથ યોજન કહેવી સસ્થાન સમચતુરસ્ત કહેવું, વૈક્રિયનું અનેક પ્રકારનું કહેવું ચાગ્ર સેસ્યાઓ, ત્રણે દષ્ટિ, ત્રણે જ્ઞાન (અવશ્ય) અને ત્રણ અજ્ઞાન (વિહલ્યે), ત્રણ યોગ ચાર

૧ સમચતુરસ્થિને ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય, મિથ્યાદષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, પણ જેઓ અસહીમાથી આવે તેઓને અપર્યાપ્ત અવન્ધાગા વિભ ન નથી હોતી

સદા ચાર કામ પાંચ ઉદ્ધિય પાંચ સમુદ્ધાન એ
 વેદના એ વેદ અને અધ્યવસાયો અને એ બવ હોય છે
 નામક્રમાર વજેરેનું પણ તેમ જ નાણુનું આ વાન
 ચત નું પણ તેમ જ હ તેનું જ ન્યેપતિષ્ઠાનું પણ તેમને
 એક તેજેદેશ્યા જ કહેવી. તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ
 અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા. હૈ વૈમાનિકોર્મા ક્ષપેપપન્નર્માથી જ
 આવે અને તે પણ સૌધમ અને ઈશાન એ બેર્માથી /
 નમનું ન્યેપતિષ્ઠ પ્રમાણે નાણુનું.

*

અપકાશિકોનું પૃથ્વીકાશિકોની જેમ નાણુનું. તેનું જ
 તજ્જકાશિકનું પણ, પરંતુ તેઓ દેવોર્માથી આવતા નથી
 એમ કહેવું વાયુકાશિકનું પણ તેજ્જકાશિકની જેમ નાણુનું
 વનસ્પતિકાશિકનું પૃથ્વીકાશિકની જેમ નાણુનું પણ અનુક
 વનર્મા નિ તર અનવ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું
 અને બવ બેથી માટીન અનવ કહેવા.

*

*

*

એઠવિજીવો પૃથ્વીકાશિકની જેમ નાણુવા. પણ
 અપ્કાશિકથી માટીને અગુરિદિયો સાથે બાધ અને સંખ્યાત
 બવો કહેવા. પચોદિય તિર્થ્યો અને અનુષ્ઠો સાથે બાધ
 બવા કહેવા. દેવોર્માથી આવતા નથી એ પણ કહેવું.

તેનું સામાન્ય રીતે ત્રણઉદ્ધિયનું નાણુનું. તથા ચાર
 ઉદ્ધિયનું પણ નાણુનું.

*

*

*

પચોદિય તિર્થ્યો નૈરશિક, તિર્થ્યો અનુષ્ઠો અને
 દેવોર્માથી પણ આવે જ જ નૈરશિકોર્માથી આવે તો અને

૧૨વીના નૈગયિકામાથી આવે રત્નપ્રભાના નારકનુ અમુરકુમાર જેવું કહેવું, પણ તેના પુદ્ગલો અનિષ્ટ અને અમનોનું કહેવા શરીરની અવગાહના આગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માડીને સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ અને ૭ આગળની કહેવી વૈકિંચની આગળના સંખ્યાતમા ભાગથી ૫૬૦ ધનુષ્ય અને અઢી હાથ કહેવી તેમને હુકક સંચાન, કાંપોતલેસ્થા, ચાર સમુદ્ધાત, નપુસકવેદ, અને બેથી આઠ ભવ કહેવા શર્કરાપ્રભાનું પણ એ પ્રમાણે કહેવું પણ અવગાહના પ્રશ્નો ૫૬ ૨૧, ૫૮, ૪૧૭-૧૭ માં તથા પ્રમાણે કહેવી તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અવસ્થા કહેવા એમ છઠ્ઠી સુધી જાણવું પણ અવગાહના, સંખ્યા આદિમા ફેર સમજી લેવો.

નાતમી પૃથ્વીના નારકને બેથી ૭ ભવ, કહેવા

જા જો નિર્વ્યસોમાથી આવે તો બધું પૃથ્વીકાયિન પ્રમાણે જાણવું પૃથ્વીકાયિનને બેથી આઠ ભવ કહેવા, એમ ચતુરિદ્રિય સુધી જાણવું પચ્ચેદ્રિયમાથી આવે તો મંગી-અસરી બનેમાથી આવે ૪૦, પૃથ્વીકાયિન પ્રમાણે જાણવું અસરી ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય તો રત્નપ્રભા પેઠે જાણવું, પણ પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સંખ્યાતા કહેવું પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો પૃથ્વીકાયિન પેઠે જાણવું પણ બેથી આઠ ભવ કહેવા

સરી સંખ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાથી જ આવે જો તે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સંખ્યાત કહેવું શરીર આગળના

સ્વનખ્યાતમા ભામથી મારીને એક દગાં ચોળન કરવું
જાળી મધુ ત્રામમા પ્રમાણે

૬ જે મનુષ્યોમાથી આવે તો મગી અને અસગી
મનમાથી આવે, મગી મખ્યાતર્ષ આયુરવાજામાથી આવે,
તથા તે પર્ણામ અને અપર્ણામ બનેમાથી આવે, સગી
મનુષ્યની બધી વસ્તુઓના પૃથ્વીકાચિકની પેઠે તથા
તે છેદી કાપવામા જ એ તો સગીરપ્રમાણ બેથી
નવ આગળથી મારીને પાસેથી ધનુર કરવું અને એ બવ
કરવે.

૭ દેવોમાથી આવે તો ચારે વર્તીમાંથી આવે,
વર્માનિકમાથી આવે તો કંપોરપત્રમાથી અને તે પણ
નદસા કંપ મુખીનામાંથી આવે, સૌધમદેવને બેથી માત્ર
બવ કરવે, ભેસ્મા સનતકુમાર માટે અને બ્રહ્મસોકમાં
એક પણ કરવી અને જાત્રી બધાને શુકલ કરવી, વેદમાં
પુરુષે કરવે.

૪ મનુષ્ય

મનુષ્યો ચારે ગતિમાથી આવે, જ નારીમાં માનથી
પૃથ્વીનામાંથી ન આવે, ૧ આ તિવંચોમા તેજસ્કાષ અને
વાયુકાષમાંથી ન આવે, દેવામાંથી આવે તો ચારે ગતિમાંથી
આવે.

જે પ્રમાણે મધુ પચેદ્રિશ્વતિય પ્રમાણે સદ્માર
દેવો સુધી કરવું જ્ઞાનન પ્રાણ્યત, આરણ્ય અને જ પુત્ર
પણ તમ સમજી લેવું.

૧ પરિમાણ બે વધારેમાં વધારે સંખ્યાના કરેલું.

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવેને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૬

રૂપાતીતમા પણ પ્રવેશક અને અનુસર્ગપપાતક
જનમાથી આવે. પ્રવેશકદેવને વૈક્રિય શરીર ન હોય, તેની
અવગાહના આગળના અમુખ્યાતમા ભાગથી માહીને એ
કાંઈની કાંઈ સમયતુચ્છ મન્યાન, તથા પાત્ર મમુદ્ધાનો
હોવા, પણ વૈક્રિય તથા નૈજન નેઓ કરી શકતા નથી કે
રૂગે પણ નહિ, એમ કહેવું

અનુસર્ગપપાનિતમા પણ પાએમાથી આવે પ્રથમ ચાગુ
પ્રવેશક મુજબ જાણવું, પણ અવગાહના આગળના
અમુખ્યાતમા ભાગથી માહીને એ હાથ કહેવી મમુદ્ધાદા
કાંઈ ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોવા એથી ચાગ ભવ હોવા
નર્વાઈમિહની આગળમા તે પ્રમાણે જાણવું પણ એ
ભવ હોવા

૫ દેવો

વાનસ્પત્ય દેવોનું નાગકુમારો જેવું જાણવું

જ્યોતિષિકાનું પણ તેમ જ જાણવું, પરંતુ તિર્યચોમા
તે સગી પચેદ્રિય તિર્યચોથી ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું તેઓ
સખ્યાતા કે અમુખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળામાથી આવે
અમુખ્ય વર્ષવાળાનું શરીરપ્રમાણ એથી નવ અને ૧૮૦૦
ધનુષ્યથી ઠાઈ વધારે હોય

અમુખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યની અવગાહના
ઠાઈ અધિક નવમો ધનુષ્યથી ત્રણ ગાઉ મુધીની જાણવી

મૌઘર્મદેવોનું જ્યોતિષિક ઉદ્દેશ પ્રમાણે જાણવું
અમુખ્યાત વર્ષવાળા સગી પચેદ્રિય તિર્યચને એ દષ્ટિઓ
હોવી, એ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા સખ્યાત
વર્ષવાળાને એ દષ્ટિ, એ જ્ઞાન અને એ અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા

અસખ્ય વરના આગુધવાળા સગી મનુષ્યનું પ્રમાણ એકથી
૧૫ માંડનું હૈવું

સુન્દરુમારોની ઉત્પત્તિ શકરાગ્રમાની ૫૬ તથા
માઠ ઘઠભોજ અને સદસાગ કુષી એ પ્રમાણે ૧૫૩
સાતક વચ્ચેમાં જન્મ્ય ત્રિવિતિવાળા તિર્થમયોનિકો ૭૭ સખ્યાએ
કહેવી ઘઠભોજ અને સાતકમાં પાંચ મદનન કહેવા તથા
મદાશુક અને સુદસારમા માર કહેવા ૧

આનંદ દેવોમા તિર્થમયોનિકો ઉત્પન્ન નથી થતા
મંજ્યાત વરવાળા પર્વામ સગી મનુષ્યને ૪૫ સુદનન કહેવા
અને ત્રણથી સાત ભવ કહેવા. એવેમક દેવોને એ સુદનન
કહેવા વિજય વૈ જ્યત જ્યત અને અપગ્નિતમા પ્રથમ
મદનન કહેવું અને ત્રણની પાંચ ભવ કહેવા. મનુષ્યની જાતમા
પ્રથમ સુદનન કહેવું મર્વાશસ્ત્રિક દેવોની જાતમા સગી
મનુષ્યોને ત્રણ ભવ કહેવા. સગી મનુષ્ય પોતે જન્મ્ય કાળની
ત્રિવિતિવાળા હોય તો પ્રમાણ એકથી નવ હાથ કહેવું

— શ્લોક ૨૪

૧૦

દેવની શરમ

જો — હે ભગવન્ મોટી જાદિવાળા દેવ તરણ મનકે
ચવનો શરમને લીધે કેટલાક કાળ સુધી આદાર નથી કરેનો ?

મ — હા જીતમ ! ત્યારે દેવ મર્યાની તૈયારીમા નામ
છ ત્યારે પોતે ત્યાં ઉત્પન્ન થવનો છે તે કાણુને — પુત્ર
દાગ ભાગવતી આના અર્ધીશયને — તેમને શરમાય છે
તથા તેને પુણ્યા આવે છે કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિમા મદાશુક

૧ આ વક્રાન્વવા તિર્થમા અને મનુષ્યોને આકરીને બાધવી

સીધું વગર કારણ છે એમ ન જુએ છે આમ આગનિ
લીધે એમ ન પડવાથી તે ન આદાર નથી હોતા ૧ અને
પડી બપોથી થતી ખીકા વાંઘા કાળ મદન ન ચલાવી આદાર
હો છે પડી નેનું દેવઆયુષ્ય મર્યાદા નહીં થતાં તે ત્યા
હિપ્તના સાથ હોવાનું આયુષ્ય ભોગવે છે તે આયુષ્ય
મનુષ્યનું જાનુસુ ૨

— અનંત ૧ હિંદુ ૭

ટિપ્પણ

દેવસોક્ષા વિષય થોડીક સામાન્ય લક્ષીકત અર્થ એકલિત
છી છે

૧. દેવોના આગ વર્ગોમાંથી થીજી વર્ગ — ન્યોતિાદ્વા
માત્ર પીત — નેજોક્ષેમ્યા જ હો અદીમા લેમ્યાના અર્થ
દ્રવ્યક્ષેમ્યા એટલે કે શારીરિક વર્ણ મનજવો અધ્યત્મમાય-
વિગેષક્ય બાવલેમ્યા ના ચારે નિકાલોના દેવોના છયે
હોય છે

૨ હિપ્તના ચારે દેવવર્ગો છંદ, મામાનિક આદિ
દશ વિભાગોમા વિભક્ત છે ૧ મામાનિક આદિ બધા
પ્રકારના દેવોના સ્વામી છંદ કહેવાય ૨ આયુષ્ય આદિના
છંદની મમાન એટલે કે જે અમાલ, પિતા, ગુરુ આદિની
માફક પૂત્ય છે, પરંતુ જેનામા કક્ત છંદ નથી, તે

૧ દેવો આહાર એટલે તથાવિધ પુદ્ગલોને મનથી મદણ
કરવા તે

૨ મહાશક્તિવાળો દેવ મરીને નારક કે દેવ તથા તિર્થ ચ
નથી વતો

સામાનિક કહેવાય છે ૩ મત્રી અથવા પુરોહિત જેવા તે
 નામઅંશ ૪ મિત્ર જેવા તે પારિયણ ૫ સમ હિત્રામીને
 નીક પછવાડે જોવા રહે તે આત્મચક્ષુ ૬ સરકાન્તી રક્ષા
 કરે તે શાકપાસ ૭ મૈનિક કે સેનાપતિ જેવા તે અનીક
 ૮ નમસ્વસ્તી જેવા તે પ્રજાચક્ષુ ૯ જ્ઞાન જેવા તે
 આભિષેક અને ૧ અલ્પજ જેવા તે કિસ્મિપિક

૫૨૧ અતરો અને જ્યોતિષોર્મા ત્રાચંદ્રિય અને
 શાકપાસ નથી

ભવનવાસીર્મા અને અતરોર્મા બે બે છ ૭ ચમ
 અત અસિ અમુરકુમારોમા ૫૨૨ અને જુનાનક
 નામકુમારોમા ૬ ૧

૩ ભવનપતિ અને જ્ઞાત જાતિના દેવોર્મા સારીરિક
 વસ્તુકંપ દન્ધશક્તિ ચાર ૮ છ કૃષ્ણ નીક કાપેલ
 અને તેજ

૪ ફરી પ્રકારના ભવનપતિ રજુકીપર્મા આવેલા મુખ
 પવત નીચે એના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગર્મા તીરકા અનેક
 કે કોટી છતાં ચો ૮૦ મુખી રહે છે અમુરકુમારો મોઢે
 બાજે આવામામા અને કપરેક ભવનાર્મા વસે ૭ તમા
 નામકુમાર આર્મા મોઢે બાજે ભવનોમા ૮ વસે છે મન
 પ્રભાના પૃષ્ઠીપિડાવાળી જિએ નીચે એક એક દલ્લર ચેતન
 ડાડી દર્શને વચ્ચા એક સાખ અહીતેર દલ્લર ચેતન
 ૫૩૩માણ ભાગમા આવસેા ફરેક જમાએ છે ૫૨૧ ભવનો

૧ જુલિ વિદ્યાપીઠ પ્રસંગિત વસ્તુચક્ષુ પા. ૧૭૧. બ

નો રત્નપ્રભામા નીચે નેત્ર હજાર ચોજનપ્રમાણ ભાગમા ૧
 ૭ આવામે મોટા મડપ જેવા હાય છે, અને ભવન
 નગર જેવા હાય છે

૫ અવધિજ્ઞાનનો વિષય અવધિજ્ઞાનનું સામર્થ્ય
 ઉપર ઉપરના દેવોમા વધારે છે પહેલા અને બીજા સ્વર્ગના
 દેવોને નીચેના ભાગમા રત્નપ્રભા મુધી, તીરંગા ભાગમા
 અસખ્યાત લાખ ચોજન મુધી અને ત્રિયા ભાગમા પોત-
 પોતાના વિમાન મુધી જાણવાનું સામર્થ્ય હોય છે ત્રીજા
 અને ચોથા સ્વર્ગના દેવોને નીચેના ભાગમા સર્વગપ્રભા મુધી,
 તીરંગા ભાગમા અસખ્યાત લાખ ચોજન મુધી અને ઉર્ધ્વ
 ભાગમા પોતપોતાના ભવન મુધી જોવાનું સામર્થ્ય છે એ
 રીતે વધતા વધતા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સપૂર્ણ
 મોહનાક્ષીને જોઈ શકે છે

૮ ગમનક્રિયાની શક્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઉપર ઉપરના
 દેવોમા ઓછા હોય છે કેમકે ઉપર ઉપરના દેવોમા
 ઉત્તરોત્તર મહાનુભાવતા અને ઉદાસીનતા અધિક હોવાથી
 દેશાંતર વિષયક દીડા કરવાની ગતિ ઓછી થતી જાય છે
 શક્તિ ગમે તેટલી હોય તોપણ કાંઈ દેવ નીચેના ભાગમા
 ત્રીજા નરકથી આગળ ગયો નથી અને જશે નહિ

વિશેષ કથન

૧

અવનવાસી હેલો

૧

મો — હ અમવન^૧ જ્યાં અસુરકુમારો સરખા આહાર
વાળા અને મરખા સરીરવાળા છે ?

મ — ના મીતમ અસુરકુમારો એ પ્રકારના છે
મોટાસરીરવાળા અને નાના સરીરવાળા^૨ તેમજ મોટા
સરીરવાળા ધણા પુરુષોનો આહાર કરે છે અને ઉન્નત
નિશ્વાસ થી વારંવાર આહાર કરે છે^૩ તથા વારંવાર

૧ તેમનું ચાનામ નાનું મરીર આંતરના અસચ્ચેય ભાગ
જ્યાં છે અને મોઝામ મોટું સ્વદ લાવતું છે જેથી
મરીર તે મોઝામ મોટું એક લાગ મોળવતું છે

૨ એના સમયમાં સામાન્ય નિવસ એ છે કે હાલ હવે
વધના અપુષ્પવાળા હેલો એક એક દિવસ વચમાં ઊંડાને આહાર
દે છે, પશ્ચિમના અપુષ્પવાળા હેલો ક્રિતપૂર્વકત્વની પછી (મો
નવ સુધી) આહાર લે છે અને સામરોપમના અપુષ્પવાળા માટે
એવો નિવસ છે કે એનું આપુષ્પ એટલા સામરોપમનું તે તેમના
હવે વધ પછી આહાર લે છે

ઉચ્છ્રાંમનિ જ્ઞામ ચે છે ૧ પશુ નાના શરીરવાળા તેથી
બલદુ કરે છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ત્યાં અમુરકુમારો મગખા
કર્મવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જેઓ પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા છે
તેઓએ વાણ અશુભ કર્મ એકદુ કર્યું ૨ હોવાથી મહાકર્મવાળા
છે, અને જે પછી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓ અલ્પ કર્મવાળા
છે તે પ્રમાણે પહેલા ઉત્પન્ન થયેલાઓનું શુભકર્મ ત્રીણ
થયું હોવાથી તેઓનો શુભ વર્ણ અને શુભ ક્ષેત્રમાં પણ
વધી જાય ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ત્યાં અમુરકુમારો સગ્રી
વેદનાવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જે અમુરકુમારો સન્નિબૂત છે, ૩

૧ સામાન્ય નિયમ એવો છે કે, જેમ જેમ દેવોની સ્થિતિ
વધતી જાય, તેમ તેમ ઉચ્છ્રાંસનું કાલમાન પણ વધતું જાય
જેમકે ૬૦ હજાર વર્ષના આયુષવાળા દેવોને એક એક ઉચ્છ્રાંસ
સાત સાત ઋતુકપરિમાણ કાળમાં થાય, એક પહોંચેપમ આયુષ્ય-
વાળાનો એક દિવસમાં એક જ હોય, અને માત્રોપમ આયુષ્ય-
વાળાનું આયુષ્ય જેટલા સાતોપમનું હોય તેનો એક એક ઉચ્છ્રાંસ
તેટતેટલે પાંચવાડિયે થાય છે

૨ તેઓનું ચિત્ત અતિ કદર્ષ અને દર્ષ સુક્ત હોવાથી અને
પ્રહારની ચાતના વડે નારકોને પીડા પમાડતા તેઓ થણ અશુભ
કર્મ એકદુ કરે છે —ટીકા

૩ સજ્ઞા એટલે સમ્યગ્દર્શન પહેલા અસજ્ઞી હોઈ પછી
સજ્ઞી થયા હોય, અર્થાત્ મિથ્યાદર્શન છોડીને જેઓ જન્મથી
સમ્યગ્દર્શનસુક્ત ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે સન્નિબૂત હોવાય

એને પોને કરેલી મારિત્રની વિરાધના માઠ આવતી દાવાથી
મિત્તને મતાપ થાય છે તથા તેઓ મદા વેદનાવાળા છે
પણ તે અસંગિશૂત-મિ વાદ્યિઓ છે તેઓનું મન ઉપતાપ-
ગદિત છે મારે તેઓ ઓછી પીડાવાળા ૫

—શ્લોક ૧ શ્લોક ૨

એ પ્રમાણે સ્થનિનકુમારો મુખી જલણુ

૩

ગો —દ બચવન' અસુગકુમારોના છે અને તેઓના
ગ ન અમરની મુખમી નામની સખા કથા રહેલી છે ?

મ —હ મૌનમ જલણુદીપમાં રહેલ મેરુપવતી
શિષ્ય બા બ્રુએ તીગ્ધા અસખ્ય દીપ અને સમુદ્રો ઓળખા
પડી અરુણવર નામના દીપ આવે છે તે દીપની વેદિકાના
ગ્રામસા છેડાથી આમળ વધીએ તારે અરણ્યોદય નામનો
નસુ આવે છે તમા ૪ લાખ ચોળન બિડા બિતથી માઠ
ત કેકાણ તિત્રિચ્છકકક નામનો ઉત્પાતપવત આવે છે તે
પવત મૂળમાં વિસ્તૃત છે વચ્ચે સાકરો છે અને ઉપર
વિસ્તાર છે તે પહાડ આખો રત્નમય છે તે પવતના
ઉપરના સુમતળ બાગમાં એક મોટો મહેલ છે તે તિત્રિચ્છક-
કક પવતની કક્ષિણે અરુણોદય સમુદ્રમાં ડાલે કરોડ પમાવન
કરેલ પાત્રીસ લાખ અને પમાસ દળર ચોળન તીર્થુ જમા
પડી તથા નીચે રત્નપ્રભા પૂર્ણીનો ૪ દળર ચોળન નેટરો
બામ અવમાલા પછી અશુરના રા ન અમરની અમરચમા નામની

૧ તિત્રિચ્છકકક નામ સાડુ નવા અગ્નિને અમર ૩ પવત
કે - કહે તે રચનનું નામ ૩ પાતપવત કહેવાય

રાજધાની આવે છે તેનો કિલ્લો ૧૫૦ ચોજન ઊંચો છે તે કિલ્લો નીચે ૫૦ ચોજન પહોળો છે અને ઉપર તે ચોજન પહોળો છે તેને એક એક બાહુમાં પાચસે પાચમ દરવાજા છે તેની ઊંચાઈ ૨૫૦ ચોજન છે, અને વિસ્તાર ૧૦૫ ચોજન છે તેમાં તેની સુધર્માંસભા વગેરે આવેલા છે

—શતક ૨, ઉદ્દે ૮

મોઢા નગરીના નદન ચૈત્યમાં ભગવાનના ખીજા શિષ્ય અશ્વિભૂતિર પૂછે છે હે ભગવન ' અસુરગણ ચમગ કૃષ્ણી ઋદ્ધિ, ઘાતિ, બળ, કીર્તિ, સુખ, પ્રભાવ અને વિદુર્વાણુ શક્તિવાળો છે ?

મં—હે જૌતમ ' તે ત્યાં ૩૪ લાખ ભવનાવામાં ઉપર, ૬૪ હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, ૩૩ ત્રાયસ્વિશદ દેવો ઉપર, ચાર લોહપાશો ઉપર, પાચ પટરાણીઓ ઉપર સાત મેનાઓ ઉપર, તથા બે લાખ ૫૬૦૦૦ આત્મગુણ દેવો ઉપર અને ખીજા નગરવામી દેવો ઉપર સત્તાધીશપણુ બોગવતો વિહરે છે એ ચમગ આખો જશુદ્રીપ તો શુ, પણ આ તીરંગા લોહમાં પણ અમખ્ય દ્વીપ અને મમુદ મુધીનુ

૧ વિગત માટે જુઓ જીવાબિજમસૂત્ર ૫૨૧-૬૩૭

૨ તેમનો જન્મ મનવદેગના મોખર ગામમાં જૌતમગોત્રીય વિષ્ણુશ્રીવસુભૂતિને લા પૃથ્વીદેવીની કૃષ્ણે થયો હતો ત્રીક્ષા સમયે તે ૪૩ વર્ષના હતા બાદ તે ૧૨ વર્ષ હ્રસ્વપણુ અને ૧૬ વર્ષ દેવળીપણુ વિષ્ણુમાન હતા તેમનું કુલ આયુષ્ય ૭૬ વર્ષનું હતું તેમનું નિર્વાણુ મહાવીરના જવનકાળમાં જ રાજગૃહમાં થયું હતું

અગ્ર અસુરકુમારેવો અને દેવીઓથી ગાદ બરાબર ૧૧
૧૨ થી ૧૩ થી વિદ્યુત્તી સુધે છે ૧

—સતક ૩ છે ૧

ત્રી ન કાશ્વપત્રોત્રીય વાયુમુતિર અનગ્રા ભગવાને
અસુરરાજ બધે વિષ પૂછે છે તેનાં બવનો ત્રીસ સાખ
નામાનિકા ૧ દળર બીજું બધું ચમર પ્રમાણે ૧૪
અમિષ્ણુતિ નાગરજા ધરણ વિષે પૂછે છે તેના બવનાત્રો
૪૪ સાખ સામાનિકા ૭ દળર, ત્રાયજિસી ૩૩ લોકપાશ
૪ પદસપ્તીઓ ૭ આદ્યમરસી ૨૪ દળર બીજું બધું
કુપર પ્રમાણે

એ પ્રમાણે જ્ઞાનવત્કુમારે વાનવ્યતરે તથા જ્યોતિષે
પદ્ય ૧૪૫૫૫ વિશેષ એ કે દક્ષિણ દિશાના બધા છો
વિષ અમિષ્ણુતિ પૂછે છે અને ઉત્તર દિશાના વિષે વાયુમુતિ
પૂછે છે

અતરેને અને જ્યોતિષિકાને ત્રાયજિસી તથા
સાકપાત્રો નથી હોતા, તેઓને ચાર દળર સામાનિકા અને

૧ અસુરકુમારેમા એ બિધ્યાદક્ષિ છે તે ખારે તેથી કલ્પ
૧૪ વિદ્યુત્તી ગડે છે; ૧૫ એ સમ્યક્દક્ષિ છે તે એટલું ખાર તેટલું
૧૫ વિદ્યુત્તી છે

—સતક ૧૮ છે ૧

૨ તે પદ્ય દદ્યુતિ અને અમિષ્ણુતિ એ એ અધ્યપરોના
સદા બાજુ હવા. તેમની દીક્ષા સમયે જમર ૧૫ ૧૫ દળી. તે
૧ ૧૫ જમર ૧૫ અને ૧૮ ૧૫ કેવલીપણે ૧૫. કુલ અધ્યુપ
૦ ૧૫ ૮

૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષકો હોય છે ફરેકને ચાર ચાર પટરાણી હોય છે "

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧

ચમર વગેરે ધ્વજોને ત્રણ ત્રણ સભાઓ હોય છે તેમના નામ શમિકા, ચડા અને જતા છે પહેલી સ્થિર વ્યભાવવાળી છે, બીજી ચડ છે, અને ત્રીજી ઢાપ વગેરે આવોને વગર પ્રયોજને પણ ભજનારી છે એ ત્રણે સભા ક્રમપૂર્વક અભ્યતરા, મધ્યમા અને બાહ્યા છે પ્રથમ મમામા ૨૪૦૦૦ સભાસદો છે, બીજામાં ૨૮૦૦૦ અને ત્રીજામાં ૩૨૦૦૦ પ્રથમ સભામાં ૩૫૦ દેવીઓ, બીજામાં ૮૦૦ અને છેલ્લીમાં ૨૫૦ દેવીઓ સભાસદ છે એ પ્રમાણે ખલિ વગેરેનું પણ જાણવું પણ સભાસદ જાણેથી ચાર ચાર હજાર ઓછા કરવા, અને દેવીઓમાં સો સો ઉમેરવી ?

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧૦

૨

વૈમાનિકો

૧

ધૃશિનેદ્રના લોકપાક્ષો, તેમના વિમાનો, અને રાજધાનીઓ માટે શતક ૪, ઉદ્દે. ૧-૮, મા જોયું શકરાજના લોકપાક્ષો વગેરેના વર્ણન માટે જુઓ શતક ૩, ઉદ્દે. ૭ તેને ચાર લોકપાક્ષો છે સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ સોમરાજની

● અસુરકુમાર વગેરેની પટરાણીઓનાં નામ વગેરેનું વર્ણન શતક ૧૦, ઉદ્દે. ૫માં છે

૧ એમ બીજે ઠેકાણે પણ ચતા ફેરકારને માટે જુઓ છનાભિગમ સૂત્ર પૃ. ૧૬૪-૧૭૪ તથા ૩૮૮-૩૯૦

આજ્ઞામા આ દેવા ૨૬ ૭ મોમકાપિકો મોમદેવકાપિકો
 વિષ્ણુમારો વિષ્ણુમારીઓ અગ્નિમારો અગ્નિમારીઓ,
 વાયુમારો, વાયુમારીઓ, ચંદ્રો સુર્યો મહા નક્ષત્રો,
 નારાઓ વગેરે અનરિક્ષમાં ૭ ઉત્પાનો થાય ૭ તે બધા
 મામ મદારાગ્નની નણુમાં (વસમાં) ૭ તે લેવારે
 વસ ૧ મદમુસસ ૧ મદમગ્નના મદમુદ ૨ જાત્રવસ
 મમ્મનનર, ઉકાપાત, દિગ્દાહ પૂષક ૭ વસાન્તસિન ધૂમિકા
 અદિકા ૨ સ્થિપાત ૪ ચગપરામ (મદલુ) સુર્યોપરામ
 પ્રતિવદ્ર (બીજ ચગ) - ઉકમ્મચ (ઉજ્જુપના ખડો)
 કપિદસિત (વાળા વિનાના આકાશમાં વીજળીનો કમકારો)
 અમોષ (મૂષના ઉદય અને અસ્ત વખતે સૂષના કિમ્બુના
 વિકાસથી થતા સામા સીસોગ) પૂર્વાદિ દિશાના પવનો
 વાતોદ્ભ્રામ (ઠેકાણા વિનાના પવનો) વાનેદ્રકસિ
 (સમુદ્રના કલ્પાશની પેઠે વાતા પવનો) મદધિકાવાત
 (પવનની ઓળીઓ) ગુજતા પવનો (ગુ તવાનો) અગ્રવાનો
 અને (તણુખસા વગેરે દેવનાગ) સવતક વાનો.

મમરા તને નીચેની વસ્તુઓ નળુમાં (વસમાં) ૭
 ડિબ (વિદ્યો) ડમર (એક રાત્રીમાં ૪ રાત્રીમાર વગેરેએ

૧ વસુ ચાર મહોની લાળી હાર થવી

૨ એક દક્ષિણમાં અને એક ઉત્તરમાં એવી રીતે સામસ્યમાં
 હારમાં બે મહોનું રહેવું તે.

૩ અન્નદાનિચના દિવસોમાં પડેલા બીજ અને રીજ મુખી
 ને વડે સંધ્યાના ઉઠા દાઢવ ઉ તે

૪ દિશાઓનું સ્મરવદનજી

રેલા ઉપદ્રવો), દલદ, બોલ, ખાત (૫૦ ૫૦ મત્તર), મહાયુદ્ધો, મહાપુરુષના મળેલા. દુર્બુનો (માણસ, અનાજ વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનારા નાના ડ્રો), રોગો, મહામારીઓ, વેદનાઓ, વળગાડો, એકાતરિયા વગેરે તાવો, માલ, સડા, અઠર્ણ, પાકરોગ, ગળ, મગ્ગી, મહામાર્ગ વગેરે

વરુણગમ્મની જાણુમા અતિવૃષ્ટિ, મદવૃષ્ટિ, મુવૃષ્ટિ, દુર્વૃષ્ટિ, ઉદ્દેશભેદ (પહાડ વગેરેમાથી પાણીની ઉત્પત્તિ). ઉદ્દેશપીલ (નળાવ વગેરેમા પાણીનો નમૂલ), અપવાહ (પાણીનું થોડું વહેવું), પાણીનો પ્રવાહ, ગામનું તાણાઈ જવું, પ્રાણુલય, વગેરે બધા છ

વેત્રમણુના તાણામા ક્ષોદાની વગેરે ખાણો, માધ્યાદિની વૃષ્ટિ, અન્નાદિની વૃદ્ધિ-હાનિ, નધણિયાતા વરો, જમીનમા મોટેલી સપત્તિ વગેરે છ

—શતક ૨, ઉદ્દેશ ૭

૨

લવસત્તમરેવો લવમત્તમ એટલા માટે કહેવાય છે, કે માર્ગ જીવાન નથા કુશળ પુરુષ શીઘ્રતાપૂર્વક ડાગર થઈ વગેરેના માત લવ (કોળી) જેટલા સમયમા તીલણુ માતરડાથી ઢાપી નાખે, તેટલુ આયુષ (માત લવ જેટલુ) તેમને વધારે હોત, તો તે દેવો તે જ ભવમા સિદ્ધ થાત

અનુત્તરૈપપાતિક દેવો પાસે અનુત્તર (સર્વોત્તમ) શબ્દાદિ હોય છે, માટે તે અનુત્તરૈપપાતિક કહેવાય છે છ ટકના તપ વડે જેટલા ઝર્મની નિર્જંગ થાય તેટલુ કર્મ બાકી રહે ત્યારે અનુત્તરૈપપાતિક દેવપણે ઉત્પન્ન થવાય

—શતક ૧૪, ઉદ્દેશ ૭

લોકાતિક વિમાનો આઠ કૃષ્ણરાગિઓના આઠ અવકાશાતરમા આવેલા છે અને વચમાં સિદ્ધાન્ત વિમાન છે આઠ લોકાતિક વિમાનોમાં આઠ જાતના લોકાતિક દેવો મે છે સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ વરુણ મહતોષ વૃષ્ટિ, અન્નમાત્ર અને આન્નેય તથા વચમા સિદ્ધિદેવ રહે છે લોકાતિક વિમાનામા સ્થિતિ આઠ સામરોપમની છે અમખ્ય દળર યોજનને અંતરે લોકાતિક વિમાનોથી લોકાંત આવેલો છે આ વિમાનોમા અનેક વાર તથા અનંત વાર પૂર્વે સવ શ્રવો દૃષ્ટીકાચિકાદિ પછે ઉત્પન્ન થયા છે પણ દેવપણે અનંત વાર નથી ઉત્પન્ન થયા.

—સતક ૧ ઉદે ૫

૩

અસુરકુમારોની મિત્રિ જોતામા જોણી ક્ષત કરતે વાની અને વધારેમા વધારે મામરોપમ કરતા વધારે ક્ષત છે તેઓ જોતામા જોતા સાત મેલક વહે, અને વધારેમાં વધારે પખવાક્રિયા કરતાં વધારે કાળ મથા પછી શાસ્ટ્રે અને નિશાસ્ટ્ર મૂકે તેઓ આહારનાક અભિયાતી છે

• તેઓ આહારમા આજ્ઞા પુરૂષોઃ શીર્ષા, પાનાં મુચ્ચાં ખાયાં મધુરાં શેમજ, દવરાં ચીકણાં અને કૃષ્ણ દોષ છે પણ નારશોમાં કળા નીર્લા કુર્બંધી તીર્ણા, દવરાં કકટ, જાં શર્કા અને લ્પાં દોષ છે નારકો અને દેવાને અવિત્ત આદાર કહેવો. પણ જુઓથી માર્ગને અનુચ્ચને સવિત્ત અવિત્ત અને મિત્ર આદાર કહેવો.

તેમનો આહાર એ પ્રકારનો છે આભોગનિર્વર્તિત એટલે જ્ઞાનપર્વક કરેલો, અને અનાભોગનિર્વર્તિત એટલે અજ્ઞાનપર્વક કરેલો જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેનો અભિલાપ તેઓને ઓછામાં ઓછી ચા ૮૮ — એક દિવસ પછી — અને વધારેમાં વધારે હજાર વર્ષ કરતા વધારે લાગે ગયા પછી થાય છે અનાભોગનિર્વર્તિતનો અભિલાપ નો નિગત થયા કરે છે ?

નાગકુમારોની ઓછામાં ઓછી ગિયતિ દસ હજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે કાર્ધક ગિણા એ પલ્લોપમની છે તેઓ ઓછામાં ઓછા સાત મોકો અને વધારેમાં વધારે એ થી નવ મુર્દાની અદર શ્વાસ લે અને મકે તેઓને આભોગના આહારનો અભિલાપ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ પછી અને વધારેમાં વધારે એ થી નવ દિવસની અદર થાય છે એમ મ્તનિતકુમારો મુધી કહેવું

નૈરયિકોની ગિયતિ ઓછામાં ઓછી દસ હજાર વર્ષની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે તેઓ અત્યંત દુખી હોવાથી સતત શ્વાસ મકે છે અને લે છે, તેઓને આભોગનિર્વર્તિત આહારનો અભિલાપ અત્યંત મુર્દા થાય થયા કરે છે

૧ વર્ષાઋણમાં મૂનવગેરે વધારે થાય છે, તેથી એમ અણુાય છે કે મરીરમાં શીત પુદ્ગલો અધિક થયા હોવા જોઈએ એમ તે શીત પુદ્ગલોનો આહાર અભિપ્રાય વિના — અનાભોગનિર્વર્તિત છે — તેમ જ અસુરકુમારોને પણ અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હોય છે

૫ ત્રીકામિકોની સ્થિતિ જોડામાં જોઈ અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં વધારે જાતીસ દ્વન્દ્વ વાની કહી છે તેઓ વિમાત્રાએ એટલે વિવિધ કાળે જામ છે છે તેઓને આહારનો અભિધાન નિરતર હોય છે તેઓ આપાત ન હતા તો હવે દિશામયી આહાર છે પણ તે જાપત તોય તો તથુ દિશામયી, આર દિશામયી અને પામ દિશામયી મ છે ૧

એ પ્રમાણે જલકામિક અગ્નિકામિક વાયુકામિક તથા વન પતિકામિક મુખી જાણુ. વિષેય એ કે તેની ૭ સ્થિતિ હોય તે કહવી અને વિવિધપણે ઉચ્છ્વાસ જાણુ. ૨

મેષદિગ્ધની ૧ સ્થિતિ આર વાની છે અને ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાએ છે આહારનો અભિધાન અસુખ્યેય સમવરણા અંતમુદ્ધતમાં વિમાત્રાએ જાય છે

મેષદિગ્ધ જીવેતો આહાર એ પ્રકારનો કહી છે રામાહાર, એટલે કે કર્વા દ્વારા સેવાતો આહાર અને પ્રક્ષપાહાર, એટલે કે મુખમાં સેવાઈને જતો આહાર તથા

૧ તે આપાત તેમને યોગ્યતા જાણુએ વિષે સહર જે જાણે પુષ્ટીમયને દવ નીચેના જલવા ઉપરના જાણુ વિષે રહેતો હોય ત્યારે નીચે જલોક હોય છે તેમ જ પૂન તથા દક્ષિણને વિષે જલોક હોય આ પ્રમાણે તથુ દિશા જલોક વડે આપાતિત હોવાથી અન્ય તથુમાંથી આહાર સંભરે છે

૨ તે સવની એકામાં જોઈ સ્થિતિ અંતમુદ્ધતની છે અને વધારેમાં વધારે અપ્રમાણની સાતકલ્પર વધ તેજસની તથુ અહોરાત્રની વાયુની તથુ હલ્લર વધની અને કનરવિદ્યાની દમ હલ્લર વધની છે

તેઓ જે પુદ્ગલોને રોમાહારપણે ગ્રહે છે, તે જ્યાં નપૂર્ણપણે ખાવામાં આવે છે, અને જે પુદ્ગલો પ્રક્ષેપાહારપણે લેવામાં આવે છે, તેમાંના અસખ્ય ભાગ ખાવામાં આવે છે, અને બીજા અનેક હજાર ભાગો અખાયા વિના તેમ જ અપર્ણાવિતા જ નાગ પામે છે તેમાં નહીં અપર્ણાયેલા પુદ્ગલો અખાયેલા દરતા અનતગણા છે

ત્રણુદિવસવાળાની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૪૯ મર્ત્યદિવસ, તથા ચાર દિવસવાળાની છ માસની છે બાકી અધુ પૂર્વ પ્રમાણે

૫ એ દિવસ તિર્યચોની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ત્રણુ પસ્થોપમ છે તેઓનો હૃદયસ વિમાત્રાએ છે તેઓનો આભોગ૦ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુદ્ધર્તે અને વધારેમાં વધારે ૭ ટકે - એ દિવસ ગયા પછી - હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યોનું જાણવું, પણ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુદ્ધર્તે અને વધારેમાં વધારે આઠ ટકે - ત્રણુ દિવસ ગયા પછી હોય છે

વાનસ્પતરોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશહજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે પસ્થોપમની છે બાકી બધું નાગકુમારોની પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે જ્યોતિષક દેવોનું પણ જાણવું પણ તેમને ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે એથી નવ મુદ્ધર્ત પછી આસોઅર્ધાસ હોય છે અને આહાર ઓછામાં ઓછો અને વધારેમાં વધારે એથી નવ દિવસ પછી હોય છે તેઓની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ

પસ્તોપમના આઠમા ભાગની અને વધારેમા વધારે પસ્તોપમ ઉપરાંત એક લાખ વાર્તી છે

વૈમાનિકાની સ્થિતિ પસ્તોપમથી આરબી તેત્રીસ આત્રોપમ મુધી જાણવી તેમા ઓઠામા ઓઠી મોઢમને આસરીને અને વધારેમા વધારે અનુત્તર વિમાનવસ્તીએને આસરીને સમજવી. ઉચ્ચામનુ પછુ ઓઠામાં ઓઠું પ્રમાણુ ઓઠી સ્થિતિવાળાએને આસરીને અને વધારેમા વધારે પ્રમાણુ વધારે સ્થિતિવાળાને આસરીને જાણુ. વમાનિકામા જેની જોટલા સામરોપમની સ્થિતિ હામ તેદમા પખવાડિએ તેમનો ઉચ્ચાસ અને તેટલા હ નર વર્ષે આઠા? મમજવો. ૧

—સૂતક ૧ ઉરે ૧

૧ શિલામા ઓઠા બેથી નવ દિવસ પછી અને વધારેમા વધા તત્રીસ હબર નવ પછી [પ્રથમ આઠમા ઓઠામા જોડાના અને પછીના વધારેમા વધારેવા એમ મળુર્ગા સીધમ બેથી નવ દિવસ—બે હબર નવ હમણ તેનાથી થોડો વધારે સમય બનેમા; સદ કુમાર બે હબર નવ—સાત હબર વર્ષ; માહેદ્ર તેથી થોડો વધારે સમય; (હવે પછીના જથા આઠા નેટલા હબર નવના મળુચા). જલથોક ૭ ૧, હોનક ૧ ૧૪; મહાશુક ૧૪-૧૭ સહસાર ૧૭-૧૮ જ્ઞનત ૧૮ ૧૪ પ્રાણુ ૧૯-૨; આરણુ ૨૦-૨૧; અમ્બુ ૨૨-૨૩; નવેપમની તમ્ ૧૪૦. અનુક્રમે ૨૨-૨૩ ૨૩-૨૪ ૨૪-૨૫ ૨૫-૨૬ ૨૬ ૨૭ ૨૭-૨૮ ૨૮ ૨૯ ૨૯-૩૦ ૩૦ ૩૧; નિજવથી માંડી અવરાગિત ૩૧ ૩૩; અને સુવામસિદ્ધ ૩૩ ૩૩]

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણવું માત્ર લેખ્યામા બેઠું છે પહેલી અને બીજીમા કાપોત લેશ્યા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર (કાપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાચમીમા મિશ્ર (નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠીમા કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમા પરમ-કૃષ્ણ છે

અમુરકુમારોના કપાચો દોષ, માન, માયા, ક્ષોભ એમ ન ગણવા, પણ ક્ષોભ, માયા, માન અને કોષ એ પ્રકારે ગણવા તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો છટ અને સુદર હોય છે તેમનું શરીર સમયોગ્મ સંધાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજો-લેખ્યા એમ ચાર લેશ્યા છે

પૃથ્વીકાયિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો માગ અને નરસા બને કહેવા તેમને એ પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર લેખ્યાઓ કહેવી તેઓને ત્રિવાદષ્ટિ જ જાણવા તેઓને પ્રથમ બે અગ્નિ જ હોય, તથા કાયયોગ જ હોય

અપ્કાયિકોમા પણ પૃથ્વીકાયિકોની પેઠે કાર્મ દેવ કે દેવો દેવલોકથી વ્યવીને ઉત્પન્ન થાય છે, સારે તેઓમા તેજોલેખ્યા પણ હોય છે એટલે ચારે લેશ્યા ગણવી જાકી બધું પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું તેજસ્કાયિકમા દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજોલેશ્યા ન કહેવી વાયુકાયમા ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર

૪

રૂપપ્રભા પૃથ્વીમાં નાનામાં નાનું સરીર જામળના
અનખેષ બામ જોરદું છે અને વધારેમાં વધારે સાત
ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ જામળ છ સ્થાના નારંગને ત્રણ
સર્ગીર ઠેલા છે વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ્ય. તેઓનાં સરીર
સદનન-આધા વિનાનાં છે તેમના સરીરમાં ફાડકાં સિરા
અને ન્યાય નથી તેમના સરીરનાં પુરુષો અનિષ્ટ અકાત
અગ્નિ અશુભ વગેરે છે તેમનાં સરીરો બે પ્રકારનાં
છે બવધારણીય-આ સુવી છવે ભાં સુધી એનારાં અને
ઉત્તરવૈક્રિય તે બને પ્રકારનાં સરીરો દૂર જ માન
(આકૃતિ) જ્વાળા છે

તેમની ભેષ્યા કાપોત છે તેઓ સમ્પન્નદષ્ટિ
મિષ્ટદષ્ટિ અને મમ્પ્રમિષ્ટદષ્ટિ છે તેમાં જેઓ મળી
છ તેઓને ત્રણ જ્ઞાન નિરુપવકર હોય છે અને તેઓ
જ્ઞાની છે તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન^૧ વિકરણે હોય છે
તેઓન મન વામ્ની-કાયા ત્રણના આપારો છે

૧ સર્વ અધ્યાત્મ કલક્ષણ-હીનાધિઠ હોય તે હું સંસ્થાન
એવાય જુઓ અતિમ કપરોય પા ૧૩

૨ જ્ઞેય સમ્પદત્વસંહિત ક પન્ન કયેલા છે તેઓને જ મ
કાતરી મળીને બવપ્ર કવ અવમિજ્ઞાન હોય

૩ જ્ઞેય સહીજોથી ક પન્ન કયેલા હોય છે તેઓને
બવપ્રત્યય વિભવ હોવાથી તેઓ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે અને
એવે અસહીમિથી ક પન્ન કયેલા હોય છે તેઓને જ મ લીધા
પછી પ્રથમ અવધુર્લભ નીલા બાદ વિભવજ્ઞાન કીરણે છે; ખાટ
તેઓને પહેલાં ના બે અજ્ઞાન હોય છે અને પછી ત્રણ

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણુવું માત્ર લેખ્યામા બેઠ
છે પહોલી અને બીજીમા કાપોત લેખ્યા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર
(ગપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાચમીમા મિશ્ર
(નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠીમા કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમા પરમ-
કૃષ્ણ છે

અમુરકુમારોના કપાચો કોધ, માન, માયા, લોભ એમ ન
ગણવા, પણ લોભ, માયા, માન અને કોધ એ પ્રકારે ગણવા
તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના
પુદ્ગલો છટ અને સુદર હોય છે તેમનું શરીર સમયોગ્સ
સમ્બધાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, ગપોત અને તેજે-
લેખ્યા એમ ચાર લેખ્યા છે

પૃથ્વીકાચિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ
અને કાર્મણુ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના
શરીરના પુદ્ગલો આગ અને નગ્સા બને કહેવા તેમને
બે પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર લેખ્યાઓ કહેવી
તેઓને ત્રિપાદષ્ટિ જ ગણવા તેઓને પ્રથમ બે અજ્ઞાન જ
હોય, તથા કાયયોગ જ હોય

અપ્કાચિકોમા પણ પૃથ્વીકાચિકાની પેઠે કાર્મ દેવ કે
દેવો દેવલોકની અવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેઓમા
તેજેલેખ્યા પણ હોય છે એટલે ચારે લેખ્યા ગણવી
બાકી બધું પૃથ્વીકાચિક પેઠે જાણુવું તેજસ્કાચિકમા દેવો
ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજેલેખ્યા ન કહેવી વાયુકાયમા
ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણુ એમ ચાર

શરીર કહેવા, વનપ્રતિભાષિકા પૃષ્ઠીભાષિકાની પેઠે /
નષ્ટુવા.

બે ઇદ્રિયથી માનીને ચાર ઇદ્રિયો સુધીના વિશ્લેષિકો સમ્પન્નદષ્ટિ અને મિત્યાદષ્ટિ એમ બે દષ્ટિ કહેવી.^૧ અને (સમ્પન્નત્વ હોવાને કારણે જ) મતિગ્ધાન અને મુતગ્ધાન પણ કહેવા તથા બે અગ્ધાન પણ કહેવા તેમને વચનભોગ અને કાવચોગ એમ બે યોગ બણવા, તેનેલેસ્થા અર્થ ન કહેવી.

પચ્ચેન્દ્રિય તિયચેન્દ્રિય પણ નૈરયમિકાની પેઠે કહેવા નમના શરીર ચાક કહેવા ઔદારિક વૈક્રિય, નૈજસ અને કામણુ તેમને છ સદનન કહેવા અને છબે સુરમાન કહેવા નજોન ભેખા પણ છબે કહેવી.

મનુષ્યેન ઔદારિક વૈક્રિય આકાઠ તૈજસ અને કામણુ એમ પાચ શરીર કહેવા છબે સદનન કહેવા છબે નન્ધાન કહેવા પાચે જ્ઞાન કહેવા છબે લેસ્થાઓ કહેવી.

અવનવસ્ત્રીની પેઠે વાનવતર, અર્ધાતપિક અને વમાનિક નષ્ટુવા વ્યતરોની બામનમા જ લેખને આનિર્ધ મૂકવા બાહીનામા નહિ. અર્ધાતપિકોને એક તેનેલેસ્થા જ કહેવી તથા જ્ઞાન કહેવા અને ત્રણ અગ્ધાન કહેવા.^૨

૧ આગ્રહાદનબાને અહીં સમ્પન્નત્વ સમને છે.

૨ કારણકે ત્યાં અસંગી છબોનો જ પાદ નથી મારે અપર્વાશાવસ્થામા પણ વિચિત્રમગ્ધાન હોય છે.

વૈમાનિકોની યાગ્યતા તેજોલેખ્યાથી માડીને ત્રણ લેખ્યાઓ
ઠકવી આકી ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોવા

—શતક ૧, ઉદ્દે ૫

નૈરયિકો આગ્રભવાળા છે, અને પગ્ગિહવાળા છે
કાગ્ગુદે, તેઓ પૃથ્વીકાયથી માડીને ત્રસઝાયનો મમારભ હો
છે, તેઓએ શરીર, ડર્મો, તથા સચિત્ત, અચિત્ત અને મિત્ર
દ્રવ્યો પરિગૃહીત કર્યા છે અમુરકુમારો પણ તેવા જ છે,
તેઓએ તો ઉપરાતમા દેવો, દેવીઓ, આસન અને શયન
વગેરે પરિગૃહીત કર્યા છે

નૈરયિકોની પેઠે એકદ્રિયોનુ જાણવું તેઓએ પ્રત્યાખ્યાન
ન કરેલું હોવાથી તેઓને પગ્ગિહી જાણવા બેઠદ્રિયથી
માડીને ચતુરિદ્રિય સુધીનું પણ તેમ જ જાણવું પચે દ્રિયોએ
પર્વતો, શિખરો, જલ, ઘલ, બિલ, ગુહા, ઝરો, જલસ્થાન
કચારો, ડવા, તળાવ, ઉદ્યાન, વન, વૃક્ષ, દેવકુલ, આત્રમ,
પગ્ગ, મૂપ, ખાઈ, ટિલ્લા, દેવભુવન, ગજભુવન, સામાન્ય
વર, હાટ, શૃંગાટક (સિંગોડાના આકારનો) માર્ગ, ત્રિભાર્ગ
ચતુષ્કમાર્ગ, ચત્વર (જ્યાં સર્વ રમતા ભેગા થાય તે),
શકટ, યાન, અખાડી, ઘોડાના પક્ષાણુ, ડોળી, મેના, સુખપાલ
સોઢી, સોઢાના કડાયા, ભવનપતિના નિવાસો, દેવ, મનુષ્યો
તિર્યંચો અને આસન-શયનાદિ પરિગૃહીત કર્યા છે તેમ જ
મનુષ્યો જાણવા વાનસ્પતરો જ્યોતિષકો અને વૈમાનિકોને
ભવનવાસીઓની જેમ જાણવા

—શતક ૫ ઉદ્દે ૭.

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૯ મો

નારક-ખંડ.

સામાન્ય કથન

જી૦—હે ભગવન્ ! સાતે નરકપૃથ્વીઓમા નારકીનાં
ગહેઠાણો કેટલા કલા છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! સાત નરકભૂમિઓમા નારકીનાં
ગહેઠાણોની મધ્યા નીચે મુજબ છે પહેલીમા ત્રીસ લાખ,
પ્રીછમા પચીસ લાખ, ત્રીછમા ૫૬૨ લાખ, ૪થીમા દસ લાખ,
પાચમીમા ત્રણ લાખ, છઠીમા નવ્વાણુ હજાર, નવસે ૫ ચાણુ,
અને માતમીમા પાચ જ છે

—શતક ૧, ઉદ્દે૦ ૫

બધા નૈરવિદેહ સરખા આહાર, શરીર ઇત્યાદિવાળા
નથી જે મોટા શરીરવાળા છે તે ઘણા પુદ્ગલોનો

૧ મોટામા મોટું પાચસે ધનુષ, અને જોછામા જોછું
આગળના અસખ્ય ભાગ જેટલું વૈકિય શરીર મોટામા મોટું
એ હજાર ધનુષનું

આદાર કરે છે મણે ઉત્પન્ન નિશાસ શ્રેષ્ઠ અને તે જ
 વારવાર કરે છે નાના શરીરવાળાનું તથા નિમ્ન ગણ્ય
 ને નૈરવિકો પૂર્વ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ આપ કમવાળા
 છે કારણકે તમણે પોતાના આત્મા વચ્ચે કર્મોનો મોટો
 ભાગ અનુભવી લીધો છે અને જે નવા ઉત્પન્ન થયા
 છે તે વધારે કમવાળા છે તે ૮ રીતે જેઓ પૂર્વ ઉત્પન્ન
 થયા છે તે વિશુદ્ધ વધવાળા છે અને પછી ઉત્પન્ન થયેલા
 અવિશુદ્ધ વધવાળા છે તેથી જ લેવાનું પદ્ય ગણ્ય
 વેદનાની ભાગ્યશાળી જે સંજિવ્યુત છે તે મોટી વેદનાશાળી
 કારણકે તેમને પસ્તાવો થાય છે અને અસંજિવ્યુત
 ઓછી વેદના વાળા છે વળી તેઓના જે મમ્મચ્છદિ
 છે તેઓને મિથ્યાદિપ્રત્યયા સિવાયની બીજી આગમિકી
 આદિ મારે ક્રિયા હોય છે અને મિથ્યાદિને પામે
 ક્ષાય છે

—શ્લોક ૧ ઉદે ૨

૨

મી —હે ભગવન ! નૈરવિકો મારે (અરુ) છે કે હળવા
 (સધુ) કે મારે-હળવા (અરુસધુ) છે કે (અઅરુસધુ) નહીં
 મારે-નહીં હળવા છે ?

મ —હે મીતમ ! તેઓ અરુ-સધુ છે તથા અઅરુસધુ
 છે કારણકે વૈકિય અને તૈજસ્ય શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ
 અરુસધુ છે અને હવ તથા કમની અપેક્ષાએ અઅરુસધુ છે

—શ્લોક ૧ ઉદે ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! નરકગતિ કેટલા કાળ મુધી ઉપપાત વિનાની કહી છે ? [અર્થાત્ કેઈ નવો નારકી ન બિપજે એવું કેટલો સમય બને ?]

મં—હે ગૌતમ ! આછામા આછો એક સમય, અને વધારેમા વધારે બાર મુહૂર્ત તેવું જ પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ ગતિમા, મનુષ્યગતિમા અને દેવગતિમા જાણુવું રત્નપ્રભાદિ માત પૃથ્વીએમા ઉત્પાદ-વિરહકાળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે ૨૪ મુહૂર્ત, સાત અહોરાત્ર, પદ્મ અહોરાત્ર, એક માસ, બે માસ, ત્રાગ માસ અને છ માસ આછામા આછો ઉત્પાદવિરહ એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તનાના વિરહ સખધી પણ જાણુવું અને સખ્યા એક-બે-ત્રણ-મ-પચ્ચે અને અસપચ્ચે જીવો એક મમયે બિપજે છે, અવે છે અને ઉદ્ધર્તે છે

તિર્યચગતિમા, વિકલેદ્રિયો અને સમૂર્છિમેનો વધારેમા વધારે વિરહકાળ બિન્ન મુહૂર્તનો છે, અને ગર્ભજ જીવોનો બાર મુહૂર્તનો છે, એ બધાનો આછામા આછો વિરહકાળ એક સમયનો છે એક ઇદ્રિયવાળા જીવોનો વિરહકાળ જ નથી મનુષ્યગતિમા ગર્ભજોનો વધારેમા વધારે વિરહકાળ બાર મુહૂર્તનો છે, અને મમૂર્છિમનો ૨૪ મુહૂર્તનો છે બનેનો આછામા આછો વિરહકાળ એક સમયનો છે

દેવગતિમા ભવનપતિ, વાનચતર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મ અને ઈશાન એ પાચેમા વધારે વિરહકાલ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, અને આછો એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ત્રીજા સ્વર્ગમા નવ દિવસ અને વીસ મુહૂર્ત, ચોથામા બાર દિવસ અને દશ મુહૂર્ત, પાંચમામા સાડીવીસ દિવસ, છઠ્ઠામા ૪૫ દિવસ,

પ્રાતઃકાળ ૮ દિવસ આઠમા માસે દિવસ, અને નવમા-
દશમા માસે એક વર્ષની અંદર, તથા ૧૧-૧૨ માં માસે વર્ષની
અંદર - એટલે કાળ જાણવો.

નીચલા પ્રવેશકર્તા સપ્તમેષ માસે વર્ષ વચસારમાં
સપ્તમેષ હજાર વડા અને ઉપસારમાં સપ્તમેષ સાત વર્ષ છે
વિ. ૧૪ વર્ષેમાં વધારેમાં વધારે પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમમાં,
અને એ જાણમાં જોઈમાં જોઈ એક સમયનો વિરહકાળ
જાણવો.

વિદ્યતનાકાળ પણ એ જ પ્રમાણે જાણવો.

વિદ્યમતિમાં ઉપપાત-વિરહકાળ જોઈમાં જોઈ એક
મુખ્ય અને વધારેમાં વધારે ૭ માસ જાણવો. તથા
વિદ્યતના કાળ છે જ નહીં કારણ કે ત્યાં જ્યાં પછી મરણ
કાળ નથી.

—શ્લોક ૧ ઉદે ૧

નૈરવિદ્યો સાતર તેમ જ નિરતર ઉત્પન્ન થાય છે એ
પ્રમાણે સ્તનિકામાંથી સુધી જાણવું પૃથ્વીકાલિને નિરતર
ઉત્પન્ન થાય છે એમ વનસ્પતિકાલિક સુધી જાણવું ને-
દ્રવિષેથી માંડીને વૈશ્વનિકા સુધીના નૈરવિદ્યોની પેઠે જાણવું
એવું જ અવન વિશે જાણવું.

—શ્લોક ૬ ઉદે ૩૨

નારો નરકમતિમાં એક સમય એ સમય અને ત્રણ
સમયની મતિ વડે ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં વ્યવસ્થામતિ એક
સમયની દોષ છે અને વિવિધમતિ એ અવધા ત્રણ સમયની
દોષ છે હાથ પસારના મુદ્દા ઉપાદાનાં કે જ્યાં જ્યાં મતિ—

ઉદાહરણ તો અસખ્ય સમય વીતી જાય છે તેની અપેક્ષાએ આ ત્રણ સમયની ગતિ તો કેટલી બધી શીઘ્ર કહેવાય ? એકદ્રિય જીવને વધારેમા વધારે ચાર સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે બાકી બધાને નૈરયિકાની પેઠે જાણુ

—શતક ૧૪, ઉદ્દે. ૧

ગૌ. —હે ભગવન ! નારક અમ્ભિકાયના મધ્યમા થઈને જાય ?

મ. —હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના છે ૧ વિગ્રહ-ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, અને ૨ ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તે અમ્ભિકાયની મધ્યમા થઈને જાય, પણ તેને અગ્નિરૂપ શસ્ત્ર અસર કરતું નથી ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલો નારક અમ્ભિકાયની મધ્યે થઈને જતો નથી, કારણ કે નારક ક્ષેત્રને વિષે બાહ્ય અમ્ભિકાયનો અભાવ છે

એ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધી જાણુ તું જ બે ઇન્દ્રિયથી ચતુર્િન્દ્રિય સુધી જાણુ, પણ તેઓ અગ્નિ વચ્ચે થઈને જાય ત્યારે બળે એમ કહેવું

પચ્ચેદ્રિયમા પણ જે વિગ્રહગતિવાળા છે, તે નૈરયિક જેવા જાણુવા, પણ જે ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેમના પાછા બે પ્રકાર છે વૈક્રિયલગ્ધિયુક્ત, અને વૈક્રિયલગ્ધિરહિત તેમાં જે લગ્ધિયુક્ત છે તેઓ અગ્નિમા ન બળે, બીજા બળે એ પ્રમાણે મનુષ્ય મગધે પણ જાણુ વાનસ્પતગ્રી વૈમાનિક મુધીનાનુ અસુરકુમારોની જેમ જાણુ

નાગકો દશ ગ્યાનોને અનુભવતા વિદે છે અનિષ્ટ શબ્દ, અનિષ્ટ ઉપ, અનિષ્ટ ગધ, અનિષ્ટ ગમ, અનિષ્ટ

પર અનિષ્ટ ાતિ (નરકગતિરૂપ) અનિષ્ટ નિષિતિ (ન ક્રમા
દવાગ્રપ) અનિષ્ટ સાવખ્ય અનિષ્ટ પરક્રીત અન્
અનિષ્ટ કિત્થાન કમ-અસ-વીચ પુરુષકારપરાક્રમ.

અસુરક્રુમારોથી સ્તનિતક્રુમારોને હજ સખ્દ હજ ૧૫
વમેરે કહેવું પૂર્વીકામિકેન હજાનિષ્ટ મતિ હજાનિષ્ટ
પુરુષકારપરાક્રમ એ પ્રમાણે વનપતિકામિક મુખી નજીવું

એકદિવ જીવો સાત આંખોને અનુભવે છે હજાનિષ્ટ
રમ હજાનિષ્ટ પુરુષકારપરાક્રમ તથા ઉદ્વિષ્માં તે જીવરાત
નવ ઉમેરી આઠ આંખ કહેવા ચતુર્વિદિષ્માં ૧૫ ઉમેરી
નવ કહેવાં અન પચ્ચવિદિષ્માં સખ્દ ઉમેરી દસ કહેવાં
વાનઅતરથી વૈમાનિક સુધીનાં અસુરક્રુમાસ્તી પેઠે મહેવું

— સતક ૧૪ છે ૫

માત નરકપૂર્વીઓ છે તેમાં અધસમમમાં પાંચ
અત્યન્ત મોટા નરકવાસો છે તે નરકવાસો છત્રિના
નરકવાસો કરતા અત્યન્ત મોટા વિસ્તારવાળા કે અવકાશ
વાળા થયા ૧૫ હિત, અને અન્ધ છે તેમાં થયા
જીવોનો પ્રવેશ નથી તેથી તે અત્યન્ત સઠીયું અને આમ
નથી તેમાં એકા નારકો છત્રીના નારકો કરતાં મહાક્રમ
મહાક્રિયા, મહાઆશવ અને મહાવેદનાવાળા છે વળી તે
અત્યન્ત અંધ ત્રદિ અને અંધ સુતિવાળા છે એમ દરેક
આવગતી પૂર્વીને તેથી આમળની પૂર્વીને મુકાળાં
કહેતા જવું

રત્નપ્રમાના નારકો અનિષ્ટ અન મનને પ્રતિક્ષ એવા
પૂર્વીના ૨૫૪૦ અનુભવતા વિદરે છે એમ સાતે પૂર્વીનું

કહેવું એ રીતે અનિષ્ટ અને પ્રતિકૂલ પાણીના સ્પર્શને
એમ વનસ્પતિના સ્પર્શને અનુભવે છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

અધોક્ષોઽના આયામ - લગાઈ - નો મધ્યભાગ ચોથી
પદ્મપ્રભા પૃથ્વીના આકાશના ખડનો કર્મક અધિક અરધો
ભાગ ઉલ્લવન કર્યા પછી આવે છે લોકની લગાઈનો
મધ્ય ભાગ રત્નપ્રભાપૃથ્વીના આકાશનો અમખ્યાતમો ભાગ
ઉલ્લવન કર્યા બાદ આવે છે શિર્ષલોકની લગાઈનો મધ્ય
ખાગ, મનકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકની ઉપર અને બ્રહ્મ-
લોકની નીચે રિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રતર વિષે છે અને
તિર્યંગલોકના આયામનો મધ્યભાગ, જલ્પદ્વીપમા મેરુપર્વતના
અરોઘ્ય મધ્યભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર અને
નીચે હ્રદ એવા જો એ પ્રતરો છે, તેમને વિષે છે તેને જ
આક પ્રદેશનો સુચક કહે છે, અને ત્યાંથી દગે દિશા નીઠળે
છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન! ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિકો છે? અને જો
હોય તો તે તેમ શાથી કહેવાય છે

મ૦—હે ગૌતમ! ભૂત અથવા ભાવી પર્યાયનું કારણ
દ્રવ્ય કહેવાય છે ભાવી નારકપર્યાયનું કારણ પચેદ્રિય
તિર્યચ કે મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિક કહેવાય છે તે પ્રમાણે
જો તિર્યચ મનુષ્ય કે દેવ પૃથ્વીકાયિકમા ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય હોય છે, તે ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે તે
પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક બધુવા અગ્નિદાય

વાયુકાચ દ્વિર્દિવ્ય ત્રીદિવ્ય આન ચૌરિદિવ્ય વિને ૭ કાષ્ઠ
તિપૈચ ૩ મનુષ્ય સવાને ચોત્ર હોય તે બન્ધન
અસકાશિકાદિ કહેવાય છે જે કાષ્ઠ નૈરશિક તિપચ
મનુષ્ય ૩ દેવ પચોદિવ્ય તિર્થચોનિકર્મા ઉત્પન્ન થવાન
ચોત્ર હોય, તે બન્ધનપચોદિવ્યતિર્થચોનિક કહેવાય ૪
એ પ્રમાણે મનુષ્યો સર્વથા નણવું. વાનસ્પતરથી વૈમાનિક
મુધીનાન નૈરશિકની પેઠે જણવા.

બન્ધનનૈરશિક જોહામા જોહો અંતમુદ્ધતની
સ્થિતિવાજો હોય આન વધારેમા વધારે પૂર્વકાદિ વાની
સ્થિતિવાજો^૧ હોય અમુરકુમારની માંડીને અંતિતકુમા મુધી
ઉત્કૃષ્ટ તથા પશ્ચોપમની બન્ધ પૃથ્વીકાશિકની ઉત્કૃષ્ટ કાષ્ઠ
અધિક જે સામરોપમની ૨ એ પ્રમાણે અપૂર્વાશિકની અસિ
કાશિકની આન વાયુકાશિકની નરશિક પ્રમાણે વનસ્પતિ
કાશિકની પૃથ્વી પ્રમાણે મેઘદિવ્યથી ચતુરિદિવ્યની નરશિક
પ્રમાણે પચોદિવ્યતિર્થચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સામરોપમ
એ જ પ્રમાણે મનુષ્યની વાનસ્પતરથી વૈમાનિકો મુધીનાની
અમુરકુમારોની પેઠે જણવી.

છત્રક ૧૮ ઉદ્ધે ૬

૧ જે શક્તિ કે અસહી અવસ્થાકર્તા આશુપવાના મરીને
ન સ્થિતિમા જવાના છે તે અપેક્ષાએ અવસ્થાકર્તા અને ઉત્કૃષ્ટ
પચકાદિ આશુપવાજો શક્તિ નરકસ્થિતિમાં જાય તે અપેક્ષાએ
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

૨ કાવચે તેમા ઉચ્ચાનદેવજોહો દેવ પશુ અપે

મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા, મોટી વેદના અને મોટી નિર્જરા તેમ જ નૈરયિકો થોડી નિર્જરાવાળા હોય, પણ મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા અને મોટી વેદનાવાળા હોય (મૂળમાં તો મોળ વિકલ્પો જુદા જુદા ગણાવ્યા છે) અસુરકુમારોથી માડીને સ્તનિતકુમારોને અલ્પ વેદનાવાળા અને અલ્પ નિર્જરાવાળા કહેવા, જાકી મોટી ક્રિયા અને મોટા આસ્રવવાળા કહેવા પૃથ્વીકાયિકોથી માડીને મનુષ્યો સુધી અલ્પ આસ્રવ, તેમ જ મોટા આસ્રવ, એમ ચારે જાખનો જ ને પ્રકારે કહેવી વાનવ્યતરથી માડીને વૈમાનિકોને અસુરકુમાર જેવા કહેવા

—શતઠ ૧૯, ઉદ્દે ૦ ૫

૧ જે અપ્રાપ્તકાળે આયુષનો ક્ષય કરી શકે તે મોપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય, અને જીજ્ઞ નિરુપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય દેવો, નૈરયિકો, અસપ્ત્યાત વર્ષના આયુષવાળા તિર્થિક અને મનુષ્યો, ઉત્તમ પુરુષો તથા ચરમશરીરી નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે, જાકીના સર્વ નસારી મોપક્રમ તેમ જ નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે

૨ નૈરયિકોથી માડીને વૈમાનિકો સુધીના જઘા પોતે પોતાના વડે જ પૂર્વભવના આયુષને ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય વડે ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે કોઈ પણ રીતે આયુષને ઘટાડ્યા સિવાય પૂરેપૂરું બોગવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે

૩ નૈરયિકોથી સ્તનિતકુમારો સુધીના નિરુપક્રમ આયુષ વડે ઉદ્ભવે છે, પૃથ્વીકાયિકથી મનુષ્ય સુધીના ત્રણે વડે ઉદ્ભવે છે, જાકી જઘા નૈરયિકોની પેઠે જાણવા વિશેષ એ કે ન્યોતિષ્ઠા અને વૈમાનિકો ‘અથવે છે’ એમ કહેવું

૪ કૃતિસમિત એટલે એક મમ્મે સંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અકૃતિસમિત એટલે એક સમ્મે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અને અવકાશ-વસમિત એટલે એક સમ્મે એક ૪/૪ અમ ઉત્પન્ન થયેલા.

નૈરયિકો એ પણ પ્રકારના છે પૃથ્વીકાલિઃ અકૃતિ-સમિત ૭ કારણ કે તેઓ એક સાથે અસંખ્ય પ્રવેશ કરે છે એમ વનસ્પતિકાલિક સુધી જાણવું એ કઠિણ થી વધારેના સુધીનાને નૈરયિકોની તેમ જાણવા સિદ્ધી કૃતિસમિત અને અવકાશ-વસમિત છે પણ અકૃતિસમિત નથી.

એ પણ પ્રકારના નૈરયિકોમાં અવકાશ-વસમિત સૌથી થોડા છે કૃતિસમિત સંખ્યાતમણા છે અને અકૃતિસમિત અસંખ્યાતમણા છે એમ એકેદિગ્ર મિવાળ સર્વને કહેવું એકદિશેનું અભ્યુત્પન્ન નથી. મિદીમાં કૃતિસમિત સૌથી થોડા છે અને અવકાશ-વસમિત સંખ્યાતમણા છે.

૫. એક સમ્મે છની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય તે પદસમર્જિત કહેવાય, એકથી આરબી થાય સુધીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય, તે નોપદસમર્જિત કહેવાય.

નૈરયિકો પદસમર્જિત પણ છે અને નોપદસમર્જિત પણ છે વળી એક પદ અને એક નોપદરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે વળી અનેક પદની સંખ્યા વડે તેમ ૮ અનેક પદ અને એક નોપદની સંખ્યા વડે પણ ઉત્પન્ન થયેલા છે એમ સ્તનિતક્રમારે સુધી જાણવું પણ પૃથ્વીકાલિઃ માત્ર અનેક પદવડે અને અનેક પદ તથા નોપદ વડે સમર્જિત છે એમ વનસ્પતિકાલિક સુધી જાણવું એ

ઇન્દ્રિયથી આગળી વૈમાનિકા અને સિદ્ધી નૈરયિકાની જેમ જાણવા તેમા એક પદ્ધતિસમર્જિત નૈરયિકા સૌથી થોડા છે, નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે, તેથી એક પદ્ધતિ અને નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે, તેથી અનેકપદ્ધતિ અસખ્યાતગણા છે, અને તેથી અનેક પદ્ધતિ અને નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે. એમ અતિનિતકુમારો મુધી જાણવું.

પૃથ્વીકાચિકામા અનેકપદ્ધતિ સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપદ્ધતિ તથા નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે એમ પતનપતિકાચિકા મુધી જાણવું જે ઇન્દ્રિયથી વૈમાનિક મુધીના નૈરયિકાની પેઠે જાણવા.

સિદ્ધીમા અનેકપદ્ધતિ તથા નોપદ્ધતિ સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે, તેથી એકપદ્ધતિ તથા નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે, તેથી પદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે, અને તેથી નોપદ્ધતિ સખ્યાતગણા છે.

એ પ્રમાણે મળમા પાછુ દાદશમસર્જિત, તથા ચોરામી સર્જિતની પણ ગણતરીઓ છે.

—શતક ૨૦, ઉદ્દેશ ૧૦

ગૌ.—હે ભગવન્ ! નૈરયિક છવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મ.—હે ભગવન્ ! જેમ કોઈ દુદ્ધનામે હોપ અને તે જેમ દુદ્ધતો દુદ્ધતો અધ્યવસાય—અધ્યાત્મિકકર્મણ—ક્રિયાના સાધન વડે—તે ગ્રંથણને તણ આગળના ખીળ ગ્યાતંક જાય છે તેમ નારંગા પણ પૂર્વવર્તી ભવને છોડી અધ્યવસાયરૂપ દાગણ વડે (પશ્ચિમાત્મિક કર્મકેષ ક્રિયાના સાધનથી) આગળના ભવને પ્રાપ્ત કરે છે.

તેઓ પોતાના પરિણામરૂપ અને મન વગેરેના આપણ
રૂપ કરણોપાધ-કમબધના હેતુ દ્વારા-પરભવનું આયુષ્ય
નાધિ છે

તે જીવોના આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી અને તે જીવોની
સ્થિતિના વિનાશ થવાથી તે જીવોની ગતિ પ્રવતે છે

તેઓ પોતાની ઋદ્ધિથી, પોતાના કર્મથી અને પોતાના
પ્રયોગ-વ્યાપારથી જીવજે છે પણ પરતી ઋદ્ધિ, કર્મ કે
પ્રયોગથી જીવજતા નથી

—શ્લોક ૨૫ ઉદે ૮

ત નરસિક જીવો આદ્રમાના પણ-સમયથી નથી ઉત્પન્ન
થતા પણ અમર-અસમયથી ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ
આદ્રમાના અસમયનો આશ્રય કરે છે અસુરકુમારો પણ ઉત્પન્ન
અસમયથી થાય છે અને આશ્રય અસમયનો પણ કરે છે

—શ્લોક ૪૧ ઉદે ૧

ઓ —હે ભગવન્ આ રત્નપ્રજ્વાળી નીચે મુદ્દા
રહાપણું કે મામા વગેરે છે ?

મ —ના યોતમ પણ તેની નીચે મેટા મેથો
એકા થાય છે અને વરસે છે તેમને દેર પણ કરે છે
અસુર પણ કરે છે અને નામ પણ કરે છે તે પૃષ્ઠીમાં
અનિવર્ય છે તથા તેનું પણ ઉપરના જણે કરે છે ત
પૃષ્ઠીમાં નીચે બાહર અગ્નિહામ નથી ? ત્યાં અદ્યથી મીઠીત
તારાઓ કે તેમની પ્રભાઓ પણ નથી એ પ્રભાણે બીજી

૧ આ વિશેષ વિગતરૂપિષ્ઠમાપનનક સિવાયના મારે
અભવેલ

પૃથ્વીમા પણ કહેવું, અને ત્રીજીમા પણ કહેવું, પણ ત્રીજીમા નાગોનો નિષેધ કરવો. કારણ તે ત્રીજીથી આગળ જઈ શકતા નથી. ચોથીમા પણ એમ જ કહેવું, પણ ત્યાં અસુર-કુમાર તેમ જ નાગકુમાર બનેનો નિષેધ કરવો. એ પ્રમાણે બીજી નીચેની પૃથ્વીઓમા એકસો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે.

મૌઘર્મકલ્પ અને ઇશાનકલ્પમા મેવની જાગૃતમા દેવ અને અસુરને કહેવા તેમ જ સ્તનિત શબ્દનું પણ જાણવું. ત્યાં બાહર પૃથ્વીકાય કે બાહર અગ્નિકાય નથી. ચંદ્ર વગેરે કે તેમનો પ્રકાશ નથી, તથા આમાદિ નથી.

એ પ્રમાણે સનતકુમાર અને માહેન્દ્રમા પણ જાણવું, પણ ત્યાં એકસો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે એમ કહેવું એમ બ્રહ્મસોદ અને તેની ઉપર પણ જાણવું.

—શતઃ ૧, ઉદેઃ ૮

ગૌ.—હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા મહ્યાત-યોજન વિસ્તારવાળા અને અમહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગરાવાસો છે. તેમાના મહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગરા-વાસોમા એક સમયે કેટલા નારક હોવા ઉત્પન્ન થાય ?

મ.—હે ગૌતમ ! ઓછામા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સહ્યાતા નાગકે ઉત્પન્ન થાય. તે કાપેત ક્લેસ્થાવાળા હોય, સચ્ચી હોય, અસજી હોય, કૃષ્ણપાદિઃ હોય, શુક્લપાદિક હોય, ભવસિદ્ધિક હોય, અભવસિદ્ધિક હોય. મતિજ્ઞાનવાળા હોય, શ્રુતજ્ઞાનવાળા હોય, અવધિજ્ઞાનવાળા હોય, (એમ ત્રણે અજ્ઞાનવાળા પણ કહેવા) અનુર્ફર્શન-

વાળા ન હોય અમમુદસનવાળા હોય? અવધિસનવાળા
 હોય આદ્યાસગ્રાવાળા હોય બલસગ્રાવાળા હોય મૈથુન
 નગાવાળા હોય પરિમદસગ્રાવાળા હોય, નયુસકવેદવાળા
 હોય સીધવાળા હોય માનવાળા હોય આવાવાળા હોય,
 માબવાળા હોય ઓગચી મીંદીને રપસો દિવના ઉપચોખવાળા
 ન હોય પણ નાઉદિવના ઉપચોખવાળા હોય? તથા મન્સોગ્રી
 અને વચનચોગ્રી ન હોય પણ કાચચોખવાળા હોય

ઉદ્દતના પણ મખ્યાતની હોય, અસગ્રી ન ઉદ્દર્તે^૧
 વિમ્મમ્જાતી અને ચમુદસની ન ઉદ્દર્તે ઓગચીમ્મી મીંદીને
 નપર્મોદિવના ઉપચોખવાળા ન ઉદ્દર્તે મન્સોગ્રી અને
 વચનચોગ્રી ન ઉદ્દર્તે

ગ્લમિભાગા મખ્યાત નારીકા છે એ પ્રમાણે બધું
 પદ્ધતિ મુજબ પણ અસગ્રી કદાચિતજ કહેવા^૨ માન-આદ-
 માન કાચી (અસગ્રીની પેટ) કદાચિત હોય છે અને કદાચિત
 નોતા નથી

૧ મરણે ઉચિત સમયે સામાન્ય ઉપચોખરૂપ અવધ
 રમન હોય છે

૨ શાવમનની અપેક્ષાએ

૩ ઉદ્દતના પરચવને પ્રથમ સમયે જ હોય અને નારી
 અસગ્રી રિથે ન જાય

૪ અસગ્રીથી મરણ પામીને જેણે નારકપણે ઉપન્ય વચા
 છે તેણે અપર્મામાવસ્થામાં બુદ્ધિવની અપેક્ષાએ અસગ્રી કહેવાય
 છે તેણે અકષ હોય છે મારે કદાચ હોય છે અને કદાચ
 નથી હોવા—સીકા

હવે અસખ્યાતનું જાણવું તેમાં સખ્યાતને બદલે અસખ્યાત શબ્દ કહેવો જાણીએ છીએ પ્રથમ પ્રમાણે માત્ર સ્થિતિ વિશે વિશેષતા છે^૧ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત વિસ્તારવાળા બનેલા અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની સખ્યાતા જ આવે છે એમ કહેવું કારણ કે અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની તીર્થડગદિ જ હોય, અને તે થોડા જ હોય

શર્કરાપ્રભાનું રત્નપ્રભાની પેઠે જ જાણવું, પણ અસજી ન કહેવા, કારણ કે અસજી પ્રથમ પૃથ્વી વિશે જ ઊપજે છે વાલુકાપ્રભાનું તેમ જ જાણવું, પણ સ્થિતિ વિશે વિશેષતા છે^૨ પદ્મપ્રભામાંથી અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની આવતા નથી^૩ ધૂમપ્રભાનું પદ્મપ્રભાની જેમ જ જાણવું તેમ જ તમાન પણ સાતમીમાં સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળામાં પદ્મપ્રભાની પેઠે જાણવું, પણ અહીં ત્રણ જ્ઞાન સંહિત નવી ઊપજતા ને નથી આવતા^૩ એમ અસખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા માટે પણ સમજવું (પણ અસખ્યાત શબ્દ વાપરવો)

રત્નપ્રભામાં સમ્યક્ અને મિથ્યા એ બે દૃષ્ટિઓવાળા જ ઊપજે, અવનાર પણ એ જ કહેવા સત્તામાં પણ તે બે હોય, પણ સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચ હોય અને કદાચ ન

૧ પ્રજ્ઞા ૧૭ ૭૦ ૨, પૃ. ૩૪૩-૨ પ્રથમની જેમાં લખેલ, ત્રીજીમાં દાષેલ-નીલ મિત્ર, ચતુર્થમાં નીલ, પાંચમીમાં કૃષ્ણ-નીલ મિત્ર, છઠ્ઠીમાં કૃષ્ણ અને સાતમીમાં પરમકૃષ્ણ

૨ ચોથીમાંથી નીલજેલા તીર્થ જરૂર ન થાય

૩ ક્રમકે સમ્યક્ત્વબ્રહ્મ જ લેવા ઊપજે

વાળ એમ તમા મુખી જણવું સાતમીર્મા મિત્વાદાદ વ
 ક્રપ ૭ ૧ એ પ્રમાણે લેલના પણ કહેવી સત્તા મળધે
 રત્નપ્રભાતી પેઠે કહેવું

—સતક ૧૩ ઉપે ૧

૧ સમ્મતમિત્વાદાદિમા તેા જાઈ મરે જ નહી

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૧૦ મા

અન્યથાવ-ખંડ

પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવો.

પૃથ્વીકાયિકોનો આહાર, ઝર્મ, વર્ણ અને સેશ્યા એ બધું નૈરયિકોની^૧ પેઠે જાણવું પૃથ્વીકાયિકોની વેદના સરખી જ ગણવી, કારણકે તે બધા અસગીઓ છે વળી તે બધા માયા અને મિથ્યાદષ્ટિ છે તેથી તેમને આરભિકી આદિ પાત્ર ક્રિયાઓ નિયમપૂર્વક હોય છે તેમની પેઠે જ ગેષ્ઠદ્રિયથી માહિતી ચારણદ્રિયવાળા કહેવા પચ્ચેદ્રિય નિર્ધરો નૈરયિકોની પેઠે જાણવા, પણ તે ત્રણ પ્રકારના છે સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ તેમાં જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તે એ પ્રકારના જે અસયત અને સયતાસયત તેમાં સયતાસયતન આરભિકી, પારિઝહિકી અને માયાપ્રત્યયા એમ ત્રણ ક્રિયાઓ છે, જે અસયત છે તેમને ચાર, અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિને પાત્ર

મનુષ્યોના આહારાદિ નૈરયિકોની પેઠે જ કહેવા પણ મોટા શરીરવાળા કદાચિત્ આહાર કરે છે,^૨ અને નાના

૧ જુઓ પા ૭૩૫ થી

૨ કારણકે તે દેવકુટુ આદિના મિથુનકો છે, અને તેઓ કદાચિત્ જ (ત્રણ ફિવસ પાછી) કવલાહારપૂર્વક આહાર કરે છે.

(૬) સૂત્રસ્થવિર

[સુષ-સેષ]

ન હિ શબ્દઃ સર્વઃ પવિત્રમિદં વિષયે ।

આપી દુનિયામાં શાન જેવી કોઈ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી સરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે શાનથી અવશ્યકતા રહે છે. શાન એ અતરસસુ છે એ અતરસમુન્દ પ્રકાશથી અધ્યાત્મિકાર દૂર લાગે છે અને શાનભોગ્ય પ્રગટે છે ને બ્રહ્મા પોતાના શાનમુક્તો પ્રકાશ અધ્યાત્મિકારમાં જટકર્તા પ્રાણી બોને આપી શાનનો માર્ગ બતાવે છે તે બ્રહ્મા શાનમાર્ગનો અપવનાર મજાબ છે શાનના સંબોમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રચક્ષુ કે સૂત્રનું પાન નહિ. પણ સૂત્ર એટલે સર્વ વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરવો. ને બ્રહ્મા સૂત્રકથિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના યસ અનુભવ શાનનો ત્વસમાજમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રશાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને બિન્ન વસ્તુ છે.

સૂત્રશાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. વર્ષોના વર્ષો સુધી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રશાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રશાનનો શાર સમ નય છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધાં પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે. સૂત્રસ્થવિર સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની હિપયોગિતા સમજાવે છે. ત્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજ જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર બરાબર સમજે છે કે — ‘અદ્વાર્વોક્તમતે જ્ઞાન’ અર્થાત્ અદ્વાવાન બ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે. જે વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબાળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરે આવક થયો નથી તે વ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમાં સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-શુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે. બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સંશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકેતો નથી.

જે અનુભવવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન બરાબર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે. અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ ધ્યાય તે માટે જગ્યાજગ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે. જે કોઈ જિજ્ઞાસુ આવક સૂત્રધર્મમાં શ્રદ્ધાશુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શકા કરે તો તે શકાનું સસુચિત સમાધાન કરે છે. સાંખ્યના મર્મમંત્ર સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાનાધિકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદારસીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે. ધર્મોદ્યોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધિકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ત્યારે બાળુ દેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. જ્યાં જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટશે ત્યાં અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એક ક્ષણ પછી ટકી નાહી શકે, પણ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનજ્યોતિ કોણ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનજ્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધવાર એક ક્ષણ પછી ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધિકાર એક ક્ષણ પછી ટકી શકવાનો નથી.

(૧૦)

પર્યાયસ્થવિર—સુયમસ્થવિર

[પરિચય-ચેરા]

જ્ઞાનસ્વ કલ્પે વિષ્ટિઃ ।

જ્યોત્સે સુચાન આચાર્યાં જિતરે છે ત્યારે જીવનમાં સુયમ પ્રગટે છે અને વીસ વીસ વર્ષો સુધી સુતાનુસાર સુયમની સ્થાપના કર્યા બાદ ૭ વ્યક્તિ સુચાત્યા એટલે કે જેણે જ્ઞાનપૂર્વક સરીર મન, ક્ષુદ્ધિ અને આત્માને પોતાના વશમાં કરી લીધા છે એવો જિતેન્દ્રિય બને છે તે વ્યક્તિ ‘સુયમસ્થવિર’ કહેવાય છે.

સુયમસ્થવિર જનવા માટે જોઈએલાં વર્ષો સુધી યાતોપાસના સાથે આદ્યમહાનતી વિદ્યા સમ્પન્ની પડે છે । જ્યારે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી સાધક પુરુષ જ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તો તેને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય અને પોતે સસરીર-સાશ્વત્ત જનની તથા એમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ જીવન જ્ઞાનસિદ્ધિ કય જીવનસિદ્ધિ સંપાદી નથીને ? જીવનસિદ્ધિ માટે તો જ્ઞાનસિદ્ધિની સાથે સુયમસિદ્ધિ આવશ્યકતા છે અને સુયમની સિદ્ધિ માટે તો સાધકપુરુષે યાત્રામાં કાંઈ મમનિયમોને જીવનમાં મૂકી સ્વરૂપ અપવૃત્ત પડે છે આ પ્રમાણે જ્યારે યાત્રા અને સુયમનો, વિચાર અને આધારનો સુમેળ

સધાય છે. ત્યારે જીવનશુદ્ધિની સૌરભ ચારે બાજુ પ્રસરે અને અનેક પુણ્યાત્માઓના જીવન સંયમ સૌરભથી સુવાસિત થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જ્ઞાન અને સંયમ અને આચાર અને વિચારનો સુમેળ સાધવો અને સંયમસ્થવિર-પર્યાયસ્થવિર બનવું એ સાધારણ જન માટે શુ ! બધા મુનિવરો માટે પણ સરલ નથી.

‘સયમનો માર્ગ છે શૂરાનો’ એ ધર્મોક્તિ સયમધર્મના પાલનની દુષ્કરતા સમજાવે છે. જે વ્યક્તિ આ દુષ્કર સંયમધર્મને જીવનમાં ઉતારી જ્ઞાન અને સયમનો સમન્વય કરશે તે વ્યક્તિ પોતાના જીવનને સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત બનાવી શકશે; એમાં શકા નથી.

ઉપર વર્ણવેલા દશ ધર્મોનો સાર તે આ સયમધર્મ છે. જે સયમધર્મને ધર્મના સાર રૂપે સમજી જીવનમાં સાગોપાગ ઉતારશે તે ધર્મામૃતને પામશે અને જીવનને અજરામર બનાવી શકશે.

धम्मो मङ्गलं धम्मो सरणं ।

ધર્મ સાચું મંગલ છે ધર્મ સાચું શરણુ છે.

ॐ शान्तिः शान्ति शान्ति ।

